ORUŽJE I SLOBODA ISTRE

Ljubo Drndić

Školska knjiga · Glas Istre

Ljubo Drndić

ORUŽJE I SLOBODA ISTRE

1941 – 1943

Školska knjiga • Glas Istre 1978

Urednici
Blagota Draskovic
Ivo Siljan

Recenzenti
Vlado Juričić
Petar Stričić

Vanjska oprema
Živko Haramija

Lektor
Milada Pindulić

Grafičko oblikovanje
Mira Beutz

Predgovor

Uzeli ste u ruke, eto, knjigu ORUŽJE I SLOBODA ISTRE Ljube Drndića. Ovoj knjizi gotovo i nije potreban uvod ili predgovor, jer će vas autor na prvim stranicama uvesti u živo i zanimljivo memoarsko kazivanje o najznačajnijem razdoblju istarske povijesti, njenoj oslobodilačkoj borbi i r,evoluciji. Ovo su zapisi o nikad prekinutoj borbi istarskog čovjeka protiv mnogostoljetnog klasno-političkog, kulturnog i nacionalnog nasilja, za svoju opstojnost na ovim južnoslavenskim prostorima, na ovoj značajnoj i vjekovima nemirnoj raskrsnici Evrope. Ovo su sjećanja na poraze i pobjede, izgaranja jednog naroda, njegova života i smrti, ORUŽJA I SLOBODE ISTRE, o slobodi rođenoj u krvi milijuna...

Pokretanje istarskog pitanja u KPJ i KPH 1941, istjerivanje evropskog imperijalizma s ovih, vjekovima potlačenih i obespravljenih prostora, bila je, nema sumnje, još jedna Titova strateška komponenta revolucije koju je pripremao. Ali je isto tako, bez svake sumnje, generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito u tu svoju oslobodilačku viziju ugradio presudnu ulogu koju sada mora odigrati u toj revoluciji sam narod Istre. Istarskom čovjeku je pružena čvrsta i bratska ruka jugoslavenskog oslobodilačkog pokreta. Istri je prvi put pružena sigurna šansa, a ona je nije mogla bolje iskoristiti nego što je to uradila. Hrvatske, slovenske i talijanske radničko-seljačke mase Istre rukovođene komunistima jedinstveno su i nedvosmisleno odlučile da slobodu ne mole, nego da je svojom voljom izbore u okviru narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije.

Istra je angažirala sav svoj ljudski i materijalni potencijal i suprotstavila ga mnogo nadmoćnijem neprijatelju koji ju je držao sapetu u žici, s garnizonima u svakom većem mjestu, a granicu prema Jugoslaviji utvrdio kao kakvu »Maginotovu« liniju. U tim i takvim uvjetima

osniva se rukovodstvo KPH za Istru i utvrđuje se zajednička platforma oslobodilačke borbe s organizacijama KPI koje su djelovale na istarskom području ... Pokreću se »Glas Istre«, »Libertà« i druge publikacije narodnooslobodilačkog pokreta. SVE SE TO ČINI U GRANICAMA IEDNE TUĐE, ODLIČNO ORGANIZIRANE POLICI JSKO-FAŠISTIČKE DRŽAVE. I ne samo to, nego se stvara vlast naroda kao začetak nove narodne države, a PAZINSKE ODLUKE — novi »partizanski zakoni« (rujan 1943) brišu stare granice i određuju da se Istra otcjepljuje od Kraljevine Italije i sjedinjuje s novom Jugoslavijom koja se upravo rađala u krvi svih naroda i narodnosti naše zemlje. Te su odluke odmah potvrdili ZAVNOH i AVNOJ. I tako je bitka za Istru dobivena i skinuta s dnevnog reda u bilježnicama onih koji su, kao nekad u Rapallu, trebali krojiti novu kartu Evrope.

U Istri i Slovenskom primorju se tih dana organizirano rasplamsao oslobodilački pokret i oružana borba, jedinstveno u granicama Mussolinijeve Italije i Hitlerove Njemačke kako po svojoj masovnosti tako i po ciljevima — rušenje stare burioasko-fašističko talijanske države na ovim prostorima i stvaranje nove narodne države koja će osigurati sva socijalna i nacionalna prava hrvatskog i slovenskog naroda te pripadnicima talijanske narodnosti koji su zajedno s Hrvatima i Slovencima sudjelovali u najvećoj bici koju povijest bilježi na ovom prostoru.

I tako je riješeno istarsko klasno, nacionalno i ljudsko pitanje, što je bila temeljna pretpostavka da se bitka za Istru dobije i na diplomatskom frontu od Pariza preko Londona sve do Osimskih sporazuma, kada su Jugoslavija i Italija u interesu svojih naroda i mira u Evropi i svijetu, bacile na dno Jadrana i posljednji kamen spoticanja na svojim granicama.

U proteklih 35 godina od kada je Istra geopolitički postala sastavnim dijelom svoje prave domovine, socijalističke Hrvatske i Jugoslavije, materijalno je i duhovno rasla i postala jedan od najrazvijenijih prostora naše jugoslavenske socijalističke zajednice. Istra je već danas napredna i razvijena sredina na evropskoj razini, a u njenom se materijalnom i duhovnom fundusu kriju neslućene mogućnosti još bržeg napretka.

Riječ-dvije o autoru ove knjige. Ljubo Drndić se rodio u Pazinu 1919. Ispred valjka fašističkog terora njegova obitelj emigrira u Jugoslaviju. Pučku školu je završio u Orebiću i Makarskoj a gimnaziju u Splitu. Studirao je u Beogradu. Budući da je uvijek bio puntar i revolucionar, hapsi ga i muči beogradska policija. Sudjeluje u poznatim martovskim demonstracijama 1941. Zatim se uključuje u rad splitske partijske organizacije, odakle se u prosincu te iste godine vraća u svoju Istru. Ubrzo postaje jedan od organizatora oslobodilačkog pokreta, član prvog rukovodstva KPH za Istru i Oblasnog komiteta, a poslije oslobođenja i član Centralnog komiteta Komunističke partije Julijske krajine. Radi u Agitpropu CK KPH i postaje glavni urednik »Naprijeda«. Na raznim je dužnostima u diplomatskoj službi. Bio je direktor Jugoslavenskog informativnog centra u New Yorku i Kairu, načelnik Uprave za zapadnu Evropu u Saveznom sekretarijatu za vanjske poslove i ambasador u Sudanu. Od 1964. do 1961. bio je zamjenik predsjednika Saveznog komiteta za turizam. Nosilac je »Partizanske spomenice« i odlikovan s više domaćih i stranih odlikovanja. U brojnim listovima i časopisima u zemlji i inozemstvu objavio je zapažene radove iz našeg oslobodilačkog rata, međunarodnih odnosa i turizma. Valja očekivati da će Ljubo Drndić, na ovako zanimljiv način kao što je to uradio u ovoj knjizi, progovoriti i o razdoblju između 1943—1945. pa do 1947. (ukidanje Anglo-američke vojne uprave u Puli).

Ljubo Drndić je, kako vidite, zanimljiva ličnost. Urođena mu je radoznalost, smionost, pronicljivost, a uz dar zapažanja posjeduje i izvanredan dar za slikovito izražavanje viđenog i doživljenog. A doživljavao je zajedno sa svojim narodom i Partijom VELIKE DANE.

Izdavači (»Školska knjiga« iz Zagreba i »Glas Istre« iz Pule), koji ovu knjigu tiskaju u čast 35. godišnjice sjedinjenja Istre, Rijeke, Zadra i otoka s Hrvatskom i Jugoslavijom, vjeruju da će ORUŽJE I SLOBODA ISTRE biti svakom čitaocu zanimljivo štivo, a mnogim učesnicima narodnooslobodilačkog pokreta (od kojih će mnogi pročitati svoje ime i pronaći sebe ria mnogobrojnim fotografijama) obnoviti sjećanja na najteže, ali istovremeno i najljepše dane u povijesti Istre, dok će onima koji budu pisali povijest pružiti solidnu građu. To ovoj knjizi daje trajnu vrijednost.

Ive Siljan

Uvod

Što se više udaljavamo od naše ustaničke 1941. godine i cjelokupne oslobodilačke borbe, postupno blijede i gube se iz sjećanja pojedini datumi, imena i brojke, ali ostaju u nama zbivanja i trenuci u kojima su se iskazale izuzetne moralne i humane vrijednosti našeg oslobodilačkog rata, ostaju duboko u nama naše osobne, unutarnje borbe i dileme kroz koje smo prolazili da bismo svakim danom sve više srastali s Narodom, Partijom i Revolucijom.

Kao po nekom nepisanom pravilu, ni oslobodilačka borba naroda Istre nije se mogla voditi bez masovnih stradanja i patnji, bez tamnovanja i dragocjenih ljudskih života. Ali poslije pretrpljenih udaraca i teških gubitaka slijedila je još jača podrška naroda, još šire uključivanje u antifašističku borbu i još veća spremnost na dalja samoodricanja i najveće žrtve. Bila je to ona neizbježna logika oslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije koja je pogodila i probudila najdublje težnje, zahtjeve i ciljeve naroda Istre i koja je uspjela, u borbi za socijalnu i nacionalnu slobodu i sjedinjenje, organizirati i široko mobilizirati njegove nepresušne snage, stvaralaštvo i inicijativu.

Opći razvoj NOB-a na istarskom poluotoku danas je u osnovi poznat. Ali mnogo je potresnih i sadržajnih događaja, posebno iz početnog perioda oslobodilačkog rata do plebiscitarnog oružanog ustanka u rujnu 1943, ostalo prepušteno zaboravu. Plejada divnih likova oslobodilačkog rata naroda Istre, njihove patnje i stradanja, njihovo svjesno i nesebično žrtvovanje za ideale slobode i za dostojanstvo čovjeka — ostale su i do danas velikim dijelom nepoznate.

Upravo s tog aspekta nastojat ću u ovim ratnim sjećanjima opisati prije svega pojedine događaje iz 1941. godine u kojima sam sudjelovao i koji su me od Beograda preko Splita doveli do rodne Istre. To

kako sam Istru doživio, na kakve sam ljude i prilike naišao i kako sam se saživljavao s oslobodilačkom borbom naroda Istre i Rijeke — iznijet ću detaljnije jer su sačuvana pisma koja sam u to vrijeme iz Karojbe, Pazina, Pule, Rijeke i Trsta pisao svojoj djevojci Timei Ožegović, tada aktivnoj skojevki u splitskoj, a kasnije zagrebačkoj organizaciji. Pisana su u periodu od prosinca 1941. do lipnja 1943.

Iako je svako pismo bilo podvrgnuto cenzuri fašističkih talijanskih vlasti, u njima sam ipak — često i nedovoljno budno — iznosio opširnija zapažanja o događajima u Istri i navodio prilično preciznih podataka o razvitku NOP-a na istarskom poluotoku. Zato dijelovi tih pisama mogu poslužiti kao dokumenti koji mnoge spoznaje u NOB-u Istre i R.ijeke na određen način uvjerljivo potvrđuju ili korigiraju.

U vrijeme kad su pisana nisam mogao ni pomisliti da bi mogla biti sačuvana, a pojedini njihovi dijelovi, nakon tako dugog perioda — čak i objavljeni. Zato sadrže iskrene ispovijedi o mnogim iskušenjima kroz koja smo prolazili, o povremenim krizama i ponovnom nalaženju sebe.

Želim i ovom prilikom naglasiti da ne namjeravam pisati cjelovitu povijest narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije naroda Istre, već djelomično iznijeti osobna iskustva, mišljenja i sjećanja na ljude i događaje iz tih velikih dana, kada se u vatri oslobodilačkog rata kovala i rađala sloboda Istre. Zato bih želio da ovi ratni zapisi, koji prvenstveno obuhvaćaju period ustaničke 1941. godine do povijesnih pazinskih odluka u rujnu 1943, budu u tom smislu i shvaćeni... Svjestan sam mogućih propusta, pa i subjektivnih prilaženja i ocjena. Zato ću primjedbe, dopune i sugestije čitalaca i ratnih drugova rado prihvatiti i u daljem pisanju iskoristiti.

Autor

Od Beograda preko Splita do rodne Istre

27. mart 1941. u Beogradu. Talijanska fašistička okupacija Splita i Dalmacije. Odnarođivanje i teror u Istri se ponavlja ... Buntovni Split u akciji. Stižu vijesti o NOP-u naroda Istre i Rijeke. Odluka KP Hrvatske da u Istru upućuje kadrove u njoj rođene. Kovčeg s dvostrukim dnom. Brodom prema Rijeci i Trstu. Pred kućom narodnjaka Petra Ujčića u Karojbi. Istra bez muške mladosti. »Naši Talijani«. Idealiziranje stare Jugoslavije. Hrvati komunisti — članovi KP Italije. Prva skojevska organizacija u Pazinu. Radio-London i Draža Mihailović. Osnivanje NOO-a u Pazinu, Rakotulama i Karojbi. Zatrovani međunacionalni odnosi. Neiskorijenjene tekovine. Istarske klasne i nacionalne specifičnosti. Posljednji trenuci ustaničke 1941. godine.

Proljeće 1941, te prijelomne godine u povijesti naših naroda, zateklo me u Beogradu. Pripremao sam završne ispite na Tehničkom fakultetu — ali ih, tako su prilike zahtijevale, nisam dospio polagati. Ni mnogi moji drugovi i kolege nisu nikad više pristupili ispitima koje su tada spremali...

Dogodilo se nešto krupno, tako krupno da su nekad važne stvari postale gotovo beznačajne.

Pojavio se 27. mart 1941. i, u svoj svojoj snazi i veličini, razlio se beogradskim ulicama.

Sjećam se da je Churchill tada rekao kako je 27. marta 1941. »Jugoslavija našla svoju dušu«, a Roosevelt je iz daleke Amerike ocijenio da je taj dan »označio prekretnicu u Hitlerovoj sudbini«. Nacistički napad na Sovjetski Savez morao je biti odgođen.

27. mart 1941. jedan je od onih dana koji se pamte cijelog života. Toga proljetnog jutra buntovni studenti Beogradskog univerziteta, koji su već do tada tako mnogo dokazali i potvrdili svoju revolucionarnu dosljednost — stopili su se s radnicima i građanima Beograda da bi u jedinstvenom buntu i gnjevu protiv izdaje i fašizma rekli odlučno i nepovratno: Ne!

Žandarski pendreci koji su u prijašnjim demonstracijama tako često i okrutno udarali po našim leđima ostali su toga dana ukočeni, a meci nisu fijukali oko naših glava ...

Sve što smo nosili u sebi, sve naše težnje, zahtjeve i poruke izvikivali smo beogradskim ulicama i trgovima s punim grudima i nabreklim glasnicama, u želji i uvjerenju da će nas čuti čitav svijet. Tražili smo demokratizaciju zemlje i puštanje političkih zatvorenika, spaljivanje arhiva specijalne policije i ukidanje zloglasnog Zakona o zaštiti

države. Tražili smo savez sa Sovjetskim Savezom i odbranu zemlje, bez obzira na žrtve koje će ona zahtijevati. Beogradskim ulicama i trgovima grmili su poklici: »Bolje rat nego pakt« i »Bolje grob nego rob«.

Svaki od demonstranata koji su neumorno kretali gradom u nepreglednim povorkama stekao je tog dana mnogo novih poznanika i prijatelja. Bili su to dirljivi, neposredni i iznenadni susreti velikog povijesnog trenutka. Najčešće prvi i posljednji, jer je vihor događaja uskoro ponio te ljude, komuniste, antifašiste i patriote, na razne strane i dodijelio im različite sudbine ...

Na beogradskim trgovima i ulicama pojavljivali su se 27. marta 1941. mnogi govornici. Generali i viši oficiri jurili su u vojnim kolima i naglo se zaustavljali, peli se na krovove automobila i pozivali narod da se raziđe i umiri. Ali kako poslušati takve savjete!

Iz duboke i nametnute joj teške ilegalnosti, pune stradanja i patnji, stupila je 27. marta 1941. otvoreno na pozornicu tadašnjih zbivanja — jedna odlučna politička snaga naše zemlje. Pojavila se pred narodom i s narodom Komunistička partija Jugoslavije i njeni kadrovi, da bi u tom izuzetno složenom i ozbiljnom vremenu usmjerili i poveli borbu koju su dotadašnji vlastodršci tako sramno i kukavički napuštali.

Građani Beograda tog su jutra upoznali Radu Končara, Spaseniju Babović, dra Simu Miloševića i druge komuniste i pažljivo slušali njihovu jednostavnu, odlučnu i uvjerljivu riječ.

Bila je to povijesna prekretnica. Natrag se više nije moglo, a putove prema budućnosti trebalo je prokrčiti.

Neposredno poslije 27. marta tisuće beogradskih studenata zatvorilo je svoje knjige, prekinulo studije i napustilo fakultete. Partija je dala direktivu da se studenti, njeni članovi, simpatizeri i skojevci, što prije vrate u rodni kraj, odnosno u svoja mjesta boravka kako bi se tamo organizirano i što djelotvornije uključili u politički rad. Realno se predviđala mogućnost napada nacističke Njemačke, jer je 27. mart 1941. bio nepodnošljivo neugodan i neočekivan udarac za Hitlera i pobrkao mnoge njegove planove i račune.

Tako sam se i ja, istarski emigrant, prvih dana travnja s grupom dalmatinskih studenata jedva kroz prozor ubacio u prepun vlak, koji je kretao prema Jadranu, oprostivši se od mnogih drugova koji su na Beogradski univerzitet došli iz raznih krajeva zemlje da bi se u neimaštini obogatili znanjem. Za vrijeme studija u zajedničkim revolucionarnim akcijama stekao sam među njima mnoge prijatelje. S kakvim smo samo oduševljenjem, u trenutku napada Hitlera na čehoslovačku, osnovali u Studentskom domu poseban bataljon, spremni da se borimo za njenu i našu slobodu. Teški su bili trenuci kad je u demonstracijama kod Pravnog fakulteta pao pored nas, pogođen policijskim mecima, student Mirko Luković. Prilikom napada ljotićevaca na Tehnički fakultet ranjen sam u glavu, a prilikom masovnih demonstracija u Košutnjaku 1940. godine uhapsio me zajedno sa studentom Jugom Filipijem zloglasni policijski agent Kosmajac. Prisjećao sam se primjernog drugarstva, nesebične pomoći i velike solidarnosti studenata i radnika koja je u takvim trenucima dolazila do izražaja. Zbog svega toga bilo je teško oprostiti se s Beogradom.

Ali vlak je krenuo ... Napuštali smo borbu na jednom mjestu da bismo je nastavili na drugom.

U Split sam stigao s Čedom Cvrljem, s kojim sam i prije četiri godine u jesen 1937. godine krenuo u Beograd, na studije. Sreli smo odmah

mnoge poznanike, članove Partije i skojevce, i bez teškoća se uključili u politička zbivanja i akcije. U gradu su se još živo komentirali događaji od 27. marta. Pokrajinski komitet KP Hrvatske za Dalmaciju i Mjesni komitet Splita — bili su nosioci organiziranih masovnih demonstracija koje su, prema dogovoru, izbile toga dana u 8 sati navečer. U njima je sudjelovalo gotovo čitavo stanovništvo Splita. I vojska je izašla na ulice. Došlo je do bratimljenja vojske i naroda. S mnogih prozora i balkona žene su cvijećem obasipale demonstrante i vojnike. U demonstracijama su isticani identični zahtjevi kao i u Beogradu. To je bilo i razumljivo jer je ista Partija usmjeravala njihove tokove.

Događaji su se odvijali filmskom brzinom.

6. travnja toga nedjeljnog jutra, kad je stotine njemačkih bombardera bez najave rata napalo Beograd — eskadrile talijanskih aviona koje su polijetale sa zadarskog aerodroma sručile su teret bombi na splitsku obalu i druge predjele grada.

Split se tresao. Neposredno nakon bombardiranja našli smo se na splitskoj obali promatrajući oštećena i pogođena mjesta. Zabilježene su tada i prve ljudske žrtve.

Bilo je neobjašnjivo zašto artiljerija jugoslavenske vojske nije tada stupila u akciju. Pitali smo se što to treba da znači, je li to početna nesnalažljivost ili nešto drugo.

Kad su naše jedinice tih dana kretale prema Zadru da bi zauzele svoje položaje, narod Dalmacije oduševljeno ih je dočekivao, uvjeren da će dostojno braniti nezavisnost zemlje. Pokrajinski komitet KP Hrvatske za Dalmaciju dao je direktivu da se komunisti i simpatizeri sposobni za borbu odmah jave u regularne vojne jedinice — ali vojne komande su oklijevale i odugovlačile ...

Dovoljno je,bilo samo nekoliko dana pa da se otkrije sva trulež nenarodnog režima i sagleda stravična izdaja. Peta kolona duboko se, poput polipa, uvukla u sve pore vojno-političkog sistema stare Jugoslavije, onemogućavajući narodu da pruži častan otpor fašističkim napadačima. Umjesto komande da na juriš zauzmu zadarski mostobran, što je tada bilo moguće, pukovima Jadranske divizije naređeno je naglo povlačenje, koje se uskoro pretvorilo u pravo rasulo. Komandni kadar napustio je položaje. Primjeri hrabrog držanja pojedinih oficira i otpore koje su tu i tamo pružili s manjim vojnim jedinicama — nisu mogli izmijeniti tragičan tok događaja.

Petokolonaši i izdajnici dizali su glave, širili paniku i stvarali psihozu opće demoralizacije. A zatim, 10. travnja 1941, dok se jugoslavenska vojska raspadala, a kolone fašističkih zavojevača nadirale u našu zemlju — zagrebačka radio-stanica objavila je vijest o proglašenju Nezavisne Države Hrvatske.

U Splitu su se ustaše i dio mačekovaca ubrzo našli u zajedničkoj sprezi da bi preuzeli vlast. U gradu je vladala utučenost i pometnja, a talijanska fašistička vojska gotovo je neometano nadirala prema Splitu.

Pokrajinski komitet KP Hrvatske za Dalmaciju, s čitavim partijskim i skojevskim aktivom, razvija u tim teškim trenucima veliku aktivnost među vojnicima i apelira na njih da ne predaju oružje, već da ga odnesu svojim kućama, jer odlučna borba tek predstoji. Dobivamo zadatak da, gdje god možemo, dođemo u posjed oružja i spremimo ga na sigurna mjesta. Napadnuta su pojedina skladišta, a iz splitske kasarne

na Gripama grupe skojevaca uspijevaju iznijeti veće količine oružja i sakriti ga u poljima splitskih težaka.

Ustaše potpomognuti odredima mačekovske Seljačke zaštite, odmah hapse nekoliko stotina splitskih rodoljuba. Istodobno organiziraju šovinističke ispade, lišavaju slobode grupe oficira srpske nacionalnosti. Međutim, komunisti preko svojih simpatizera, naročito preko drugarica, uspijevaju mnoge od njih osloboditi. Snabdijevaju ih civilnim odijelima i omogućuju im povratak kućama.

Ustaški povjerenik Ante Luetić izdaje proglas koji lijepe ulicama grada. U njemu se poziva stanovništvo da dočeka »saveznički talijansku vojsku kao prijatelja«, a ujedno se i prijeti smrću svakome tko se tome ne pokori. Marionetska tvorevina NDH veliča se u proglasu kao »vjekovno ostvarenje težnji i slobode hrvatskog naroda«.

Policija, na čelu sa drom Šimunićem, koja je donedavno služila »kralja i otadžbinu«, spremno se stavlja u službu novih ustaških gospodara, proglašava u Splitu opsadno stanje i uspostavlja prijeki sud.

Pokrajinski komitet KP Hrvatske obraća se u tim teškim prilikama narodu Dalmacije posebnim proglasom koji širimo na sve strane. U njemu je dana ocjena tadašnje, veoma teške situacije i pored ostalog rečeno je i slijedeće:

»Hrvatski radni narode! Što ti sprema ova nametnuta Pavelićeva tiranija i okupatorske njemačke i talijanske trupe? '... Ova nam vlast sprema najcrnju reakciju, neviđeni teror, nasilje, koncentracione logore i streljanja na hiljade nedužnih i čestitih sinova našeg naroda.

Lažu ti, hrvatski narode, kad kažu da će zemlja biti oslobođena od rata. Sada će tek ona postati pravo poprište rata i ratnih strahota, i to za račun interesa tvog ugnjetača — njemačkog fašizma ... Hrvatskom narodu, kao nikad do sada, prijeti opasnost nacionalnog i socijalnog porobljavanja ...

Ne dajte oružje, suprotstavite se plaćenim bandama Pavelića. Povežite vašu borbu s borbom naroda Jugoslavije.

I konačno u takvoj atmosferi, 15. travnja 1941, motorizirane kolone talijanske fašističke vojske, bahato i trijumfalno, ulaze u glavni grad Dalmacije.

Tutnje splitske ulice i kuće od buke motora. Bersaljerske kacige s perjem zloslutno bliješte na zalasku sunca, a crne košulje izgledaju još crnje. Fanfare bučno najavljuju uspješno ostvarene ciljeve imperijalne Italije u Jadranskom prostoru ...

Na čelu kolone nalazilo se i nekoliko njemačkih oficira sa zastavama kukastih križeva, a s njima je stupao i bivši orjunaš, tada već ustaški ministar — Edo Bulat.

Na ulazu u Split ustaše su čak talijanskim fašističkim okupatorima podigli slavoluk s natpisom: Dobro nam došli!

Split je u tim časovima sličio mrtvom gradu. Uvukao se u sebe nijem i potišten — da bi skupio snage i uskoro progovorio, nepomirljiv prema okupatoru i izdajnicima, nesavladiv u svojoj borbi i otporu tiraniji.

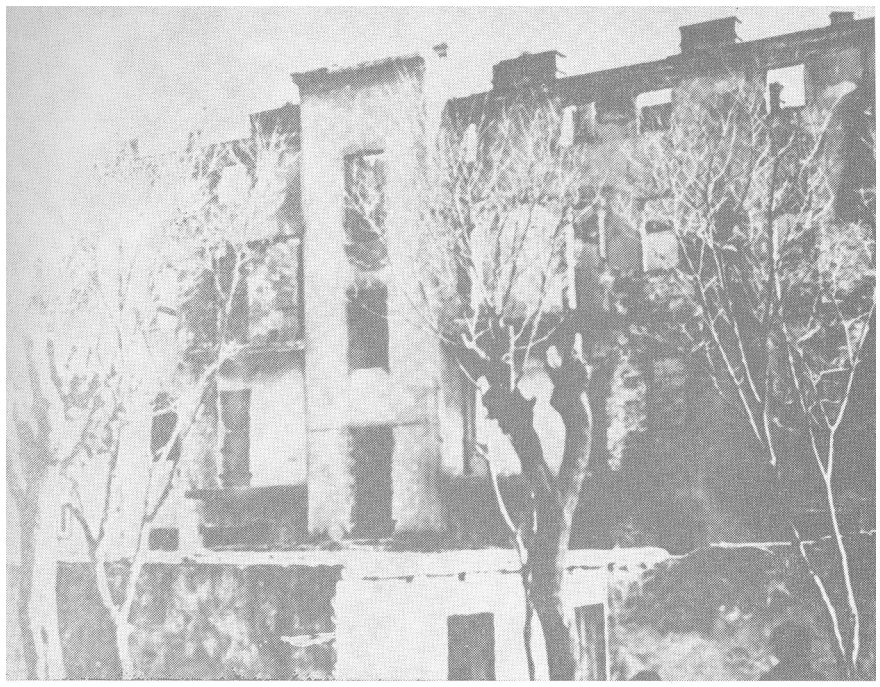

Spaljeni Narodni dom u Puli 1920. godine jedan je od brojnih zločina koje su fašisti počinili još prije dolaska na vlast

Zajedno s ocem promatrao sam taj prizor. Otac nije bio u stanju progovoriti ni riječi. Okretao je lice da bi sakrio grč i bol.

Bio je to tragičan trenutak, toliko tragičan da je njegovo trajanje, posebno nama Istranima, bilo poput vječnosti. Evo i razloga za to:

12. studenog 1920, u mjestu Rapallu nedaleko od Genove, u sebičnoj raspodjeli interesa velikih sila, bilo je pogaženo pravo naroda Istre i Slovenskog primorja na samoopredjeljenje i na vlastitu odluku o svojoj sudbini. Blizu 600 000 Hrvata i Slovenaca, koji su tada živjeli u tim područjima, ostalo je u granicama imperijalističke Italije, da bi ubrzo bili izloženi strahovitom teroru i sistematskoj denacionalizaciji. Njihov jezik bio je za kratko vrijeme istisnut iz državnih ureda, sudova, općina, škola, pa dobrim dijelom čak i iz crkve. Uništene su slovenske i hrvatske privredne i prosvjetne ustanove — sve do posljednje, zabranjena je pjesma na materinskom jeziku, ukinute su novine. Paljeni su narodni domovi u Trstu, Puli i drugdje, značajni nosioci nacionalne svijesti i kulture. Bilo je zabranjeno davati djeci slavenska imena, a hrvatskim i slovenskim obiteljima nasilno su se mijenjala prezimena. Ne samo živima, već i mrtvima — na grobovima! Na tisuće Istrana internirano je na Liparske otoke, odakle se mnogi nikad nisu vratili svojim domovima. Specijalni sud za zaštitu talijanske fašističke države u periodu svog djelovanja od 1927. do 1943. godine osudio je 4 596 komunista i antifašista tadašnje Italije na 27 735 godina zatvora, da bi među njima 692 njih, porijeklom iz Istre i Slovenskog primorja, osuđeni bili na 7 193 godina zatvora. Znači da je gotovo 25% ukupne robije bilo izrečeno hrabrim borcima hrvatske, slovenske i talijanske narodnosti Julijske krajine, iako je njeno stanovništvo iznosilo svega 2% stanovništva tadašnje Italije. Još su strašniji bili podaci o smrtnim presudama toga

RAPALLSKA GRANICA — PRIJAVA NAGODBA VELIKIH 1 NAMETNUTI DIKTAT MALIMA

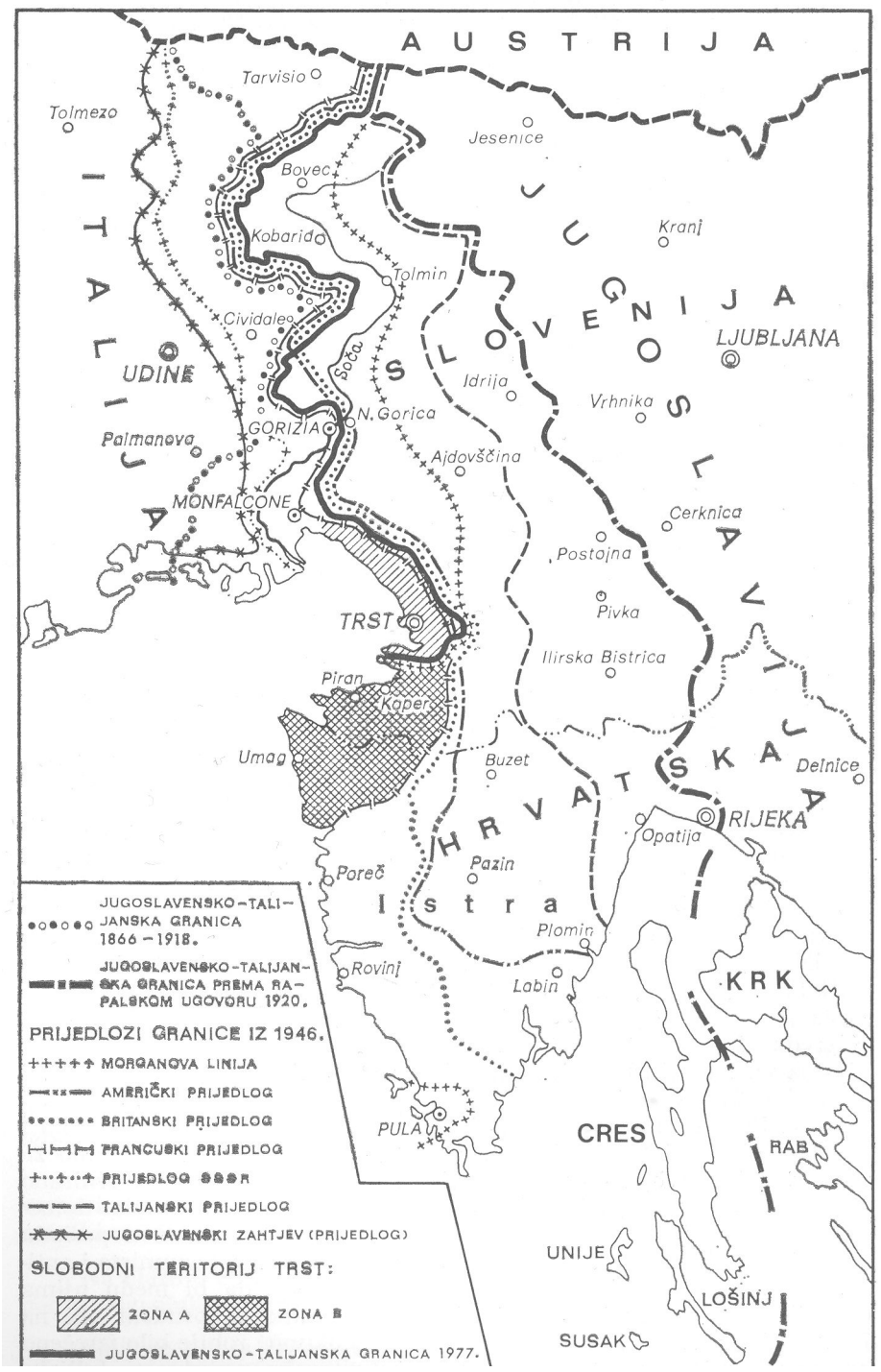

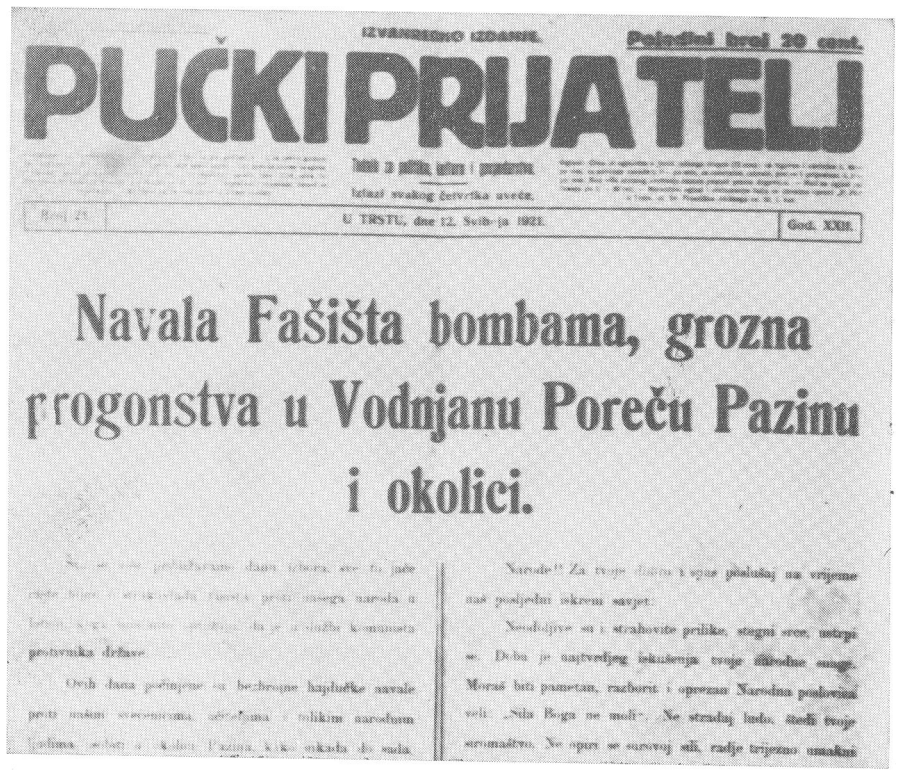

IZVANREDNO IZDANJE. Pojedini broj 20 cent.

PUČKI PRIJATELJ

Izlazi svakog četvrtka uveče.

U TRSTU, dne 12. Svib-ja 1921. God. XXII.

Navala Fašišta bombama, grozna progonstva u Vodnjanu Poreču Pazinu i okolici.

»Pučki prijatelj« 12. svibnja 1921. opisuje fašistička nasilja

P.N.F. - Comando Squadristi - Dignano

Attenzione!

Si proibisce nel modo più assoluto che nei ritrovi pubblici e per le strade di Dignano si canti o si parli in lingua slava.

Anche nei negozi di qualsiasi genere deve essere una buona volta adoperata

SOLO LA LINGUA ITALIANA

Noi Squadristi, con metodi persuasivi, faremo rispettare il presente ordine.

GLI SQUADRISTI

Proglas vodnjanskih skvadrista kojim se uz prijetnje zabranjuje upotreba hrvatskog jezika

zloglasnog suda. Među 31 strijeljanim komunistom i antifašistom tadašnje Italije nalazilo se, ni manje ni više, nego 24 Slovenca i Hrvata iz Istre i Slovenskog primorja.

Ovi podaci i mnogi drugi govore o tome da se talijanski fašizam okomio upravo na stanovništvo Julijske krajine s takvom žestinom i brutalnošću kakve nije poznavala nijedna druga provincija tadašnje talijanske države. A istodobno, ni s jednom narodnosti u Evropi nije se tako nasilno postupalo kao sa 600 000 Hrvata i Slovenaca koji su se Rapallskim ugovorom našli unutar granica imperijalističke Italije.

Pred takvim terorom više od 70 000 Hrvata i Slovenaca iselilo je u Jugoslaviju, a oko 30 000 emigriralo u Južnu i Sjevernu Ameriku i u neke evropske zemlje. Mnogi talijanski komunisti i antifašisti bili su također prisiljeni napustiti svoj rodni kraj.

I moj otac, izložen prijetnjama i zatvoru, napustio je Istru 1921. godine. Tako je i naša obitelj postala sastavni dio brojne armije istarskih emigranata. Živjeli smo u Orebiću, u Makarsko] i konačno se nastanili u Splitu, da bismo 15. travnja 1941. ponovo doživjeli talijansku okupaciju, čuli istu muziku i gledali isto perje na blještavim kacigama bersaljera ...

Upravo je tako bahato i trijumfalno, 1918. godine, talijanska vojska upala u naše rodno mjesto Pazin, u taj drevni grad u srcu Istre, gdje se vodila stoljetna borba za nacionalna prava Hrvata i za socijalnu pravdu radnih ljudi istarske regije, gdje je postojala buntovna pazinska gimnazija, s kojom su čvrsto povezana imena velikih Istrana Matka Laginje, Otokara Keršovanija, Josipa Šajine, Mihe Iveše, Nikole Stihovića i Mije Mirkovića, i u kojoj je predavao Vladimir Nazor.

Pred talijanskim fašizmom, koji je poslije prvoga svjetskog rata uskoro zagospodario istarskim poluotokom, mnogi su Istrani pokušali naći utočište u raznim krajevima naše zemlje. A sad je taj isti fašizam stigao čak u Split i Boku Kotorsku! Razdirana unutarnjim proturječnostima i neriješenim socijalnim i nacionalnim problemima, Jugoslavija je bila okupirana i raskomadana, plijen među šakalima. Nikakvog utočišta više nije bilo. Ostala je samo borba i nemilosrdan, otvoren sudai s pobješnjelim silama nacifašizma.

Talijanske okupatorske vlasti počele su se u Splitu i Dalmaciji obilato koristiti iskustvima politike terora i odnarodnjavanja, koju su u Istri već dva desetljeća primjenjivali.

Najprije su 21. travnja oduzeli vlast ustašama, i po čitavu gradu izvjesili talijanske zastave s kraljevskim grbom. Zatim je 18. svibnja 1941. potpisan u Rimu sporazum između Pavelića i Mussolinija, na osnovi kojeg su kotari Kastav, Sušak, Čabar, dio kotara Delnice, Krk, Rab i otoci zadarskog arhipelaga, cijelo područje Šibenika i Trogira, grad Split, otoci Čiovo, Šolta, Drvenik, Vis, Biševo, Korčula, Mljet i cijela Boka kotorska — prodani fašističkoj Italiji.

Tako je izgledalo tzv. uskrsnuće nezavisne države Hrvatske na cjelokupnom etničkom i povijesnom području hrvatskog naroda, s kojim su se ustaški izdajnici u to vrijeme toliko hvalili.

Nakon toga slijedilo je tokom čitave 1941. godine sistematsko talijaniziranje Dalmacije. Već je 29. travnja počeo u Splitu izlaziti list »San Marco«, u kojem se objavljuje naređenje da svi službenici moraju pozdravljati »rimskim pozdravom«, da se imaju upotrebljavati samo talijanske zastave, a svagdje postaviti slike Dučea i kralja Italije i cara Etiopije.

Zabranjen je rad tadašnjim društvima. Istodobno su uspostavljene fašističke organizacije i otvorene talijanske čitaonice.

Promijenjena su odmah imena gradova, a zatim su, po noći, talijanski fašisti nasilno skinuli hrvatske natpise.

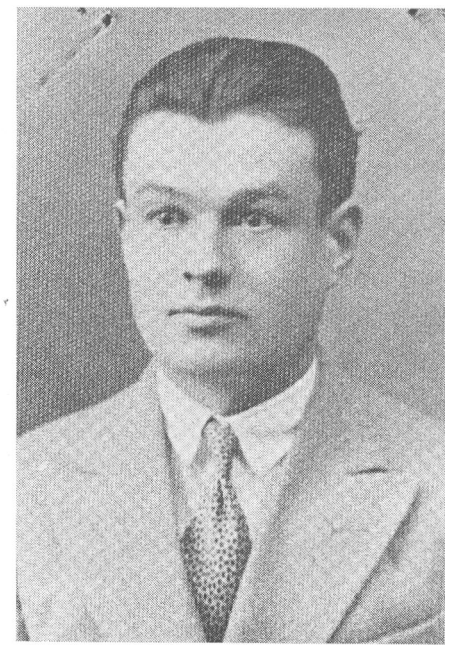

Đaci pazinske gimnazije, istaknuti revolucionari Istre, Hrvatske i Jugoslavije: *Otokar Keršovani, Mijo Iveša* i *Nikola Stihović*

Otokar Keršovani, istaknuti marksistički teoretičar i robijaš. Ustaše su ga strijeljali u Zagrebu 10. srpnja 1941.

Mijo Iveša rođen je u Premanturi. Studirao je pravo u Parizu. Rano je pristupio komunističkom pokretu i u Kragujevcu 1922. godine bio na listi Radničko-seljaokog saveza (komunista). Kao advokat branio je na sudovima mnoge komuniste. Poznat policiji kao opasan društveno-politički radnik, našao se 1941. godine među prvima na udaru. Uoči masovnog strijeljanja Kragujevčana 20. listopada 1941. istarski revolucionar Mijo Iveša strijeljan je u grupi komunista Židova.

Nikola Stihović, porijeklom iz Lindara, rođen je u Premanturi. Emigrirao je 1921. godine i u Zagrebu kao student pripadao Ijevičarskom klubu »Janušić«. Godine 1929. postaje član KP Jugoslavije, da bi godinu dana kasnije s grupom od šesnaest komunista zajedno s Otokarom Keršovanijem i Edvardom Kardeljom bio osuđen na dvije godine robije. Ponovo je uhapšen 1934. i osuđen na sedam godina. U kaznionicama Mitrovice i Lepoglave završio »Crveni univerzitet« i naoružao se znanjem. Mučki je ubijen u selu Sasama dok je vršio dužnost glavnog urednika partizanskog lista Vojvodine »Istine«. Sasani su svojoj partizanskoj četi već 1942. godine dali ime Istranina Nikole Stihovića, neosporno herojske ličnosti naše oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Da bi bili u stanju učvrstiti svoj aparat, vlasti dovode iz Italije više od tisuću fašističkih činovnika, koje raspoređuju na razne položaje. Stigli su učitelji i profesori koji govore samo talijanski. Pokušavaju prisiliti đake da se naviknu na »rimski pozdrav« i izdaju im svjedodžbe na talijanskom jeziku. Proglašuju da je talijanski jezik osnovni jezik u školi, naročito u nižim razredima. Zatim su se okomili na muzeje i spomenike ... U Splitu uklanjaju s Peristila veličanstven spomenik Grguru Ninskom, simbolu vjekovne borbe protiv rimskih aspiracija na Dalmaciju. Iz etnografskog muzeja uklanjaju narodne nošnje. U Trogiru odstranjuju čak i nadgrobnu ploču bana Mladena Šubića, a s korčulanske kule posvetu kralju Tomislavu.

Građanima Splita počinju mijenjati i talijanizirati imena.

Čak su i igralište sportskog kluba »Hajduk« prekrstili u »Campo sportivo Bruno Mussolini« — u čast Mussolinijeva sina!

Koliko li je sve to užasno podsjećalo na ono što se, poslije Rapalla, događalo u Istri i Slovenskom primorju.

Ali to je bila i ostala samo jedna strana medalje.

Stanovništvo Splita ispisivalo je drugu ...

Prvog svibnja 1941. ne samo u Splitu, već i po Dalmaciji zavijorile su crvene zastave. U širokoj kolektivnoj akciji Split je bio ispisan antifašističkim parolama, a leci i prvomajski proglasi Pokrajinskog komiteta ubacivani su u gotovo svaku kuću.

U glave Dučea, u fašističke simbole i talijanske natpise — redovno su bacane bočice crne tinte. Izlozi novootvorenih talijanskih trgovina sve su češće demolirani.

Đaci u školama odbijaju pozdravljati rimskim pozdravom, bojkotiraju talijanski jezik, a mnogi su čak prestali i pohađati školu. Kad su svjedodžbe izdane samo na talijanskom jeziku, izbile su 25. rujna 1941. masovne demonstracije, u kojima je sudjelovalo stotine splitskih srednjoškolaca, studenata i radnika. Ti su mi trenuci još u živom sjećanju. Kretali smo gradom u zbijenim redovima, pjevali patriotske pjesme i klicali slobodi. Fašisti i karabinijeri navalili su na nas poput zvijeri i uhapsili više od stotinu demonstranata. Skojevska organizacija Splita uspješno je toga dana položila ispit.

Pokrajinski komitet je osim prigodnih proglasa, letaka i informacija pokrenuo u lipnju 1941. list »Naš izvještaj«, koji je redovno izlazio i obavještavao stanovništvo o svemu što se događa u gradu, u Dalmaciji, u Hrvatskoj, u čitavoj našoj zemlji i na bojištima u svijetu. U svakodnevno raspačavanje »Našeg izvještaja« bilo je uključeno stotine i stotine komunista, simpatizera i rodoljuba. Njegovi primjerci kolali su iz ruke u ruku, od kuće do kuće dok se ne bi potpuno istrošili. »Naš izvještaj«, koji je samo u toku ustaničke 1941. godine izašao u više od stotinu izdanja, odigrao je veliku političku i mobilizatorsku ulogu. Talijanske fašističke vlasti neprestano su tragale za našim ilegalnim tiskarama. Ali, unatoč mučenju rodoljuba kod kojeg bi pronašli primjerke naše štampe, to im zbog hrabrog držanja naših drugova nije uspijevalo.

Slijedeći partiju, stanovništvo Splita iz dana je u dan sve organiziranije i masovnije sudjelovalo u vođenju oslobodilačkog rata protiv okupatora.

Vijest o svakoj našoj akciji brzo se širila gradom i podizala moral stanovništvu. Sjećam se i prizora kad su potučene bersaljerske jedinice pri povratku iz Crne Gore prolazile splitskim ulicama. U panici i bijedna izgleda talijanski vojnici pričali su kako su u Crnoj Gori doživjeli pakao i kako je »svaki kamen i grm na njih pucao«. Takvi su prizori također hrabrili narod Dalmacije jer su rječito potvrđivali činjenicu da se oslobodilački rat uspješno vodi i u ostalim krajevima Jugoslavije.

Hapšenja postaju sve masovnija. Na tisuće rodoljuba Splita i Dalmacije brodovima je prebačeno na drugu obalu Jadrana, u talijanske fašističke logore, da bi se u splitskim zatvorima napravilo mjesta za nove uhapšenike.

Talijanski fašisti i njihove sluge nailazili su u gradu na sve veću nesigurnost jer nisu nikad znali gdje će ih val oslobodilačkog pokreta iznenaditi.

Zato su opkoljavali čitave četvrti grada, upadali noću u kuće, vršili detaljne premetačine i maltretirali građane.

U našem stanu u Hajduk-Veljkovoj ulici često su noćili splitski i drugi dalmatinski ilegalci, za kojima je policija neprekidno tragala. Među ostalima, dobro se sjećam drugova Bruna Ivanovića, Pjera Grubišića, Eda Santinija i Ervina Klarića. Održavani su i sastanci Mjesnog komiteta i skojevskih aktiva. Jedne noći sklonio se u nas Pjero Grubišić, poznati komunist i rukovodilac pokreta u šibenskom području. Po specijalnom zadatku morao se prebaciti u Dubrovnik. Najednom začusmo silnu galamu praćenu lavežom pasa. Došuljali smo se do prozora i sa zaprepaštenjem ugledali veću grupu talijanskih vojnika i policijskih agenata kako opkoljuju susjednu kuću, nogama i pesnicama udarajući 0 vrata i zahtijevajući da se odmah otvore. Dresirani psi im pomažu ... Bilo je jasno da smo nakon toga mi na redu. Hitno donosimo odluku. Niz konop koji smo brat i ja držali svom snagom oprezno se Pjero Grubišić spustio s prvog kata na prostranu livadu koja se pružala iza kuće. Budući da je bio kratkovidan, upućivali smo ga gdje da se u vrtu skloni. Ni minutu poslije toga i kuća u kojoj smo stanovali bila je opkoljena. No mi smo već sjedili uz otvorene knjige kao da čitamo, čak smo 1 gitaru stavili pored nas. Slijedili su bezobzirni udarci o vrata i zapovjednički nalog da ih odmah otvorimo.

Šestorica njih — dva civilna agenta i četiri crnokošuljaša — razmilili su se po stanu vršeći detaljnu premetačinu. Provjeravali su legitimacije i postavljali brojna pitanja. Zadržali su se neočekivano dugo pa nam je postalo sumnjivo nismo li provaljeni. Na kraju su ipak otišli, bahato i bijesno, da bi se zatim okomili na druge građane te četvrti. Ostavili su nam nekoliko proglasa u kojima se prijetilo smrću svima koji pružaju utočište »komunističkim banditima«.

Kad se situacija stišala, Pjero Grubišić vratio se u stan. Noć, nabijena opasnostima, noć na rubu života — bila je uspješno savladana.

Primjenjujući u Trogiru svoje poznate i u Istri već okušane metode mučenja, provalili su u ljekarnu, snabdjeli se ricinusom, pomiješali ga s naftom i u većim količinama silom ga davali uhapšenim drugovima.

Pod optužbom da su skrivali oružje, talijanski su fašisti u splitskom zatvoru podvrgli Tomu, Jozu i Juru Mrduljaša strahovitom mučenju. Palili su im tabane, čupali nokte i užarenim glačalom prelazili preko tijela. Nakon toga su ih, zajedno s još deset rodoljuba, strijeljali u Trogiru.

Ubili su komunistu Božu Hajdukovića, a u bombaškoj akciji na talijansku fašističku glazbu bio je ranjen izuzetno hrabar skojevac Veljko Neškovčin, koji je u bolnici podlegao ranama.

19. studenoga 1941. talijanski su fašisti iznenada opkolili kuću u kojoj se nalazio član CK KPJ i sekretar CK KPH, Rade Končar — Brko, koji je u to vrijeme boravio u Splitu pružajući pomoć partijskim organizacijama Dalmacije. U bijegu su ga ranili, a 22. svibnja 1942. s grupom od 25 drugova strijeljali u Šibeniku.

Uporedo s terorom i ubistvima, talijanske fašističke vlasti uporno su nastojale obmanuti stanovništvo lažnim obećanjima. Često su bacali

letke iz aviona, a proglasima nudili blagostanje, kulturu i svijetlu budućnost Dalmaciji.

Evo kako je Giuseppe Bastianini, namjesnik Dalmacije, zamišljao i opisao u proglasu od 9. lipnja 1941. to »blagostanje i svijetlu budućnost«:

Građani,

Počinje za vašu zemlju nova era koja briše svaki spomen starih i već preživjelih nesuglasica, vraća vas starodrevnoj Majci, onamo gdje katolička vjera ima svoje sjedište, gdje Imperija Savojske Kuće obnavlja slavna djela i obećanja neumrle historije.

Očekujem s vaše strane mir i suradnju. Pozivljem vas na red, koji će donijeti blagostanje Dalmaciji i njenim stanovnicima.

Građani,

U novom poretku međunarodne pravde, što ga već u Evropi zavodi sigurna pobjeda Sila Osovine, i koji je već dao svoj prvi plod mirom na Jadranu, koji je uspostavljen uskrslom hrvatskom nacijom, vi ulazite kao članovi u talijansku imperijalnu zajednicu, koju je Duče stvorio za visoku misiju civilizacije i napretka.

Budite složni i radite za ostvarenje neizostavne budućnosti Dalmacije i Italije.

Okršaji i borbe nisu se vodile samo po gradu. Komunisti Splita osnovali su prvi partizanski odred. Tako su postupila i partijska rukovodstva u drugim mjestima i područjima Dalmacije.

Prvi odred splitskih boraca krenuo je iz grada prema Mosoru. Međutim, kratko vrijeme poslije svog osnivanja naišao je 14. kolovoza 1941. kod sela Košute na zasjedu mnogo nadmoćnijih talijansko-ustaških snaga. U ogorčenoj borbi, s još nedovoljno iskustva, pretrpio je teške gubitke. Pao je i njegov komandant španjolski borac Mirko Kovačević Lala. Talijani, ustaše i domobrani imali su veći broj mrtvih i ranjenih. Borci Splitskog i Solinskog odreda koji se nisu uspjeli probiti iz obruča pali su u ruke okupatorima. U sinjskom zatvoru izloženi su bili danonoćnim mučenjima, a kad su ih ustaški krvnici 26. kolovoza 1941. izveli pred sud i dvadeset četvoricu osudili na smrt, hrabro su saslušali presudu, zapjevali »Internacionalu« i klicali Partiji. Toga su dana, po brzom postupku, strijeljani u blizini Sinja.

Vijest o njihovu strijeljanju zavila je Split u crno i bolno je odjeknula čitavom Dalmacijom. Bilo je teško vjerovati da su zauvijek nestali drugovi koje smo kratko vrijeme prije toga sretali u zajedničkim akcijama na ulicama Splita.

Približavala se zima, prva zima našeg partizanskog ratovanja i oslobodilačke borbe. Split je sve više sličio na logor, kao uostalom i čitava Dalmacija. Fašistička Italija bila je u toku 1941. godine prisiljena da u Dalmaciji drži sto tisuća vojnika, ne bi li spriječila razgaranje narodnog ustanka. Te snage nisu mogle biti upućene na druga bojišta. Tako su Split i Dalmacija davali veliki doprinos oslobodilačkoj borbi naroda Hrvatske i svih naroda Jugoslavije, a time i svjetskoj antifašističkoj koaliciji.

I upravo tada, u toku listopada, doprle su i do Splita prve vijesti o početku oslobodilačkog pokreta u Rijeci i na istarskom poluotoku. Donosili su ih mornari i kapetani, aktivisti NOP-a, zaposleni na brodovima koji su održavali redovne linije između Rijeke i Splita. Nas Istrane to je posebno radovalo. Instinktivno smo osjećali da Istra, u kojoj se rodila proleterska Labinska Republika i u kojoj su vođeni mnogi

masovni štrajkovi, demonstracije i seljačke pobune, u kojoj se pojavio Vladimir Gortan i mnogi španjolski borci — ne može biti ušutkana.

Razmišljao sam često i o tome kakvu je utučenost i nesigurnost morala izazvati iznenadna okupacija i komadanje jugoslavenske države, upravo one države od koje je hrvatski narod Istre, kao i slovenski na Primorskoj očekivao, jednog dana, odlučujuću podršku u vlastitoj borbi za oslobođenje.

Da li su ljudi u Istri potpuno obeshrabljeni, hoće li u bilo što više vjerovati i bilo se čemu nadati? Postoji li tamo organizirani pokret j dovoljan broj kadrova koji će moći objasniti prave razloge kapitulacije Jugoslavije i uvjerljivim argumentima prikazati narodu Istre realne mogućnosti da, u okviru oslobodilačke borbe hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije, organizira vlastitu oslobodilačku borbu i da je uspješno dovede do cilja?

Obuzimala me sve snažnija i neobjašnjiva čežnja i osjećaj duboko usađene obaveze da se u tim sudbonosnim danima moram vratiti kraju iz kojeg sam potekao. Ta logika emigrantskog mentaliteta i neprekinuta povezanost s rodnim krajem sve me je više zaokupljala, pa sam počeo razmišljali o tome kako bi se do Istre moglo stići, na koga bih se tamo mogao osloniti i kako se aktivno uključiti u rad na organiziranju narodnooslobodilačkog ustanka. Među prvima sjetio sam se svoga djeda po majci, poznatog narodnjaka Petra Ujčića, kod kojeg su se već nalazili moji roditelji. Brat i ja, još kao srednjoškolci, nekoliko puta smo ga posjetili za vrijeme ljetnih praznika. Živio je u srednjoj Istri, u selu Karojbi, kraj Motovuna. Prilikom naših posjeta on se potanko i živo zanimao za prilike u Jugoslaviji, govorio nam o teškom stanju i patnjama istarskog seljaka i o njegovim težnjama i potajnim nadama da će jednom i njih obradovati sloboda. U tom smo ga hrabrili i ne sagledavajući još u tim dječačkim godinama punim romantizma svu složenost klasne i nacionalne borbe, izmišljali smo čak i priče o snazi jugoslavenske vojske, o tisućama aviona i o velikim brodovima koji će jednog dana stići na istarske obale ... Djed bi tada u podrumu svoje kuće, u strogoj ilegalnosti, sakupio naše vršnjake iz sela, častio nas po istarskom običaju lješnjacima i vinom i pozivao da zajedno s njim pjevamo hrvatske rodoljubne pjesme.

Ti nekadašnji dječaci sada su već odrasli i nametala se misao ne bi li se s njima moglo otvoreno razgovarati... Prisjećao sam se i ostale brojne rodbine i prijatelja u Istri i znao već otprije da su mnogi od njih morali piti ricinus, bili zlostavljani i u zatvorima jer nisu prihvaćali fašističku tiraniju.

Istodobno teško mi je bilo napustiti Split, grad moje mladosti. Bio sam tada član Skojevskog studentskog aktiva grada Splita koji je rukovodio širokom mrežom udarnih omladinskih grupa. Djelovali smo pod ilegalnim imenima. Na jednom od naših prvih sastanaka dobio sam ime »Vladlen« — i pod tim sam imenom zajedno s ostalim omladincima — skojevcima sudjelovao u brojnim akcijama, veselio se našim uspjesima i tugovao za izgubljenim drugovima.

O tome da li ostati u Splitu ili krenuti u Istru razgovarao sam početkom studenog 1941. s Mirkom Kaliternom, tadašnjim sekretarom Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju, i s partijskim funkcionarom Ervinom Klarićem, bliskim školskim drugom, koji je na mene odlučujuće utjecao da priđem komunističkom pokretu. Razgovarao sam također s Čedom Crvljem, Jugom Kesić i ostalima. S velikim razumijevanjem i odobravanjem oni su saslušali moje izlaganje, ističući da bih u Istri bio sigurno potrebniji i korisniji, to više što postoje mogućnosti da preko rodbine i prijatelja osiguram tamo boravak. Međutim, ako se

zbog bilo kojih razloga ne bih mogao u Istri održati, treba da se što brže vratim u Split.*

U to je vrijeme i rukovodstvo KP Hrvatske već bilo donijelo odluku da se u Istru upućuju kadrovi tamo rođeni.

Tako je konačno bilo odlučeno da idem u Istru. Uskoro sam osigurao potrebne dokumente, što je relativno bilo lako jer je fašistička Italija rapallsku granicu sama poništila, odnosno nasilno ju je pomakla preko Hrvatskog primorja i Gorskog kotara do Splita i Boke kotorske. Sve je to tada, po shvaćanju rimskih vlastodržaca, činilo jedan imperijski posjed, u kojem su vladali isti zakoni fašističkog poretka.

Sakupio sam više proglasa CK KPJ, CK KPH i Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju, letaka i primjeraka raznih brojeva »Našeg izvještaja« smatrajući da naša pisana riječ može korisno poslužiti u početnom radu. Dugo sam razmišljao gdje da tu naše štampu sakrijem i kako da je prenesem u Istru. Trebalo je savladati mnoge opasnosti na relativno dugom putovanju, izbjeći sumnjičave poglede crnih košulja i policijskih agenata, koji su vrebali na svakom koraku. Brat mi je pomogao da u kovčegu napravim dvostruko dno i u njemu osiguramo potreban prostor ...

Prvog prosinca 1941. rano ujutro ukrcao sam se na parobrod bivše Jadranske plovidbe koji je nekad nosio ime »Krk«, ali su mu talijanski okupatori promijenili ime i plovio je već pod talijanskom zastavom.

U prvom pismu koje sam već 1. prosinca 1941. pisao na brodu zabilježio sam slijedeće:

»Zašli smo već malo podalje od šibenske luke. Oko mene mnogi vojnici. Jedna crna košulja pjeva: »0, Dalmazia Italiana!« Stisle su mi se šake — valjda od zime! Idem da se prošetam. S prove ću također moći gledati naše otoke ...«

U takvu sam raspoloženju toga dana nastavio:

»Skoro je pet po podne. Sprijateljio sam se s nekim vojnicima. Dvojica su bili u Kninu pa pričaju. Jedan je iz Lastova — Lasić prezimenom! Priča mi o sebi, o svojoj majci i ljudima koji ostaju ono što jesu ... Jedan stariji vojnik Talijan tapnuo me je po ramenu: mi ricordi a mio figlio! Oči su mu bile staklene... Bilo je tako drugarski u zabitnoj atmosferi III razreda.

Evo nam pred očima Zadra. Razabiru se već dobro lijepe bijele kuće na zadarskoj rivi. Idem se oprostiti od svojih novih prijatelja. Oni se

* Mirko Kaliterna uhapšen je potkraj 1941. Rimski sud osudio ga je na sedam godina robije. Nakon kapitulacije Italije probija se s grupom drugova do Učke, i tu smo se ponovo sreli. Ostao se boriti u Istri. Postao je član Oblasnog komiteta SKOJ-a d hrabro poginuo 1944. »Slobodna Dalmacija« od 7. kolovoza 1944. objavila je slijedeći pozdravni brzojav Oblasnog NOO-a za Istru: »Čitava Istra digla se da dotuče i potjera nacifašiste iz svoje zemlje. U tome radu i borbi pomažu nas mnogi Dalmatinci, koji su s talijanske robije stigli u Istru i ovdje ušli u borbu. Među istarskim herojima nalazio se i mladi Dalmatinac Splićanin Mirko Kaliterna, kojemu je poslije kratkog boravka među nama istarska omladina iskazala povjerenje i izabrala ga u svoje rukovodstvo. Uzoran skojevac Kaliterna postao je svojim radom u Istri i svojom najvišom žrtvom simbol zajedničke borbe naroda Dalmacije i Istre«.

iskrcavaju u Zadru. I ja ću sići i prošetati zadarskim tijesnim ulicama ...

Opet sam na brodu. Lutao sam po gradu. Bilo je zima ... Jako zamračenje grada. Ne vidi se ništa.«

Tako je izgledao Zadar, zamračen i taman 1. prosinca 1941.

Slijedećeg dana sam nastavio:

»Probudila me studen. Noge formalno ne ćutim. Kraj mene još spava neki mornar... Oko 6 i po sati ukrcalo se toliko svijeta da se teško moglo naći mjesta za sjedenje ... Skoro su četiri sata po podne. Rijeka se već vidi. Sušak se odmah do nje poredao. Tražim staru granicu. Svijet se već uskomešao. Svi već paze svoje kufere, uzvrpoljili se ...«

Na riječkoj obali bilo je dosta svijeta, a po gradu mnogo talijanskih vojnika i crnokošuljaša. Izrasla na škrtom kršu, ispod visokih brda, na tvrdoj i neplodnoj zemlji, na neprikladnoj obali, bez zaštite od sjevernih i južnih vjetrova — Rijeka je neprekidno sebi i drugima postavljala pitanje zašto je sagrađena baš tu, na neprikladnom i za mornare opasnom mjestu.

Pa ipak, postojali su za to opravdani razlozi. Ako nije bilo prirodnih uvjeta, postojao je izuzetno povoljan strategijsko-geografski položaj, koji je diktirao da se upravo tu — na mjestu gdje Podunavlje, to bogato područje Evrope, nalazi svoj najbliži izlaz na more i gdje se susreću najjužniji kopneni putovi Istoka i Zapada — podigne velika i prometna luka.

I tako je Rijeka izrastala u snažan pomorski i industrijski grad s brojnom radničkom klasom, s iskusnim pomorcima, kozmopolitskom omladinom i vrijednim seljacima u okolici.

Pogled mi se posebno zaustavio na prostranim lučkim skladištima, na brodogradilištu i rafineriji i logično se nametao zaključak da prije svega ovdje, među tisućama radnika, ima komunista i antifašista koji već djeluju i vode akcije protiv fašističke tiranije. Ali kako se s njima povezati, kako ih prepoznati na ulicama tadašnje Rijeke, kako im prići i uvjeriti ih da sam upućen ovamo upravo zato da im se priključim.

U Splitu sam, preko sestre mu, dobio adresu Rade Kesića, koji je bio zaposlen u Pomorskoj agenciji u Rijeci. Potražio sam ga u uredu, ali ga nisam našao. Rekli su mi neka navratim sutradan. Ostavio sam mu poruku.

U Rijeci sam nabavio dnevne novine »Vedetta d'Italia« koje su tamo izlazile i u broju od 2. prosinca 1941. pročitao sam da se sve više zatvara obruč oko Moskve, da su pokušaji probijanja blokade Lenjingrada razbijeni i da su hitlerovske trupe nanijele kod Rostova teške gubitke Sovjetima. Vijesti o borbama na afričkom bojištu, kod Tobruka, bile su skromnijeg sadržaja ... List u ime »crnih košulja i čitavog građanstva« tadašnje Rijeke objavljuje svoj »vatreni pozdrav« novom fašističkom dnevniku »Popolo di Spalato«, što su ga okupacijske vlasti bile dan prije pokrenule u Splitu, sa ciljem da bude tumač »autentičnih osjećaja grada vraćenog u krilo velike talijanske obitelji.«

Brod je nastavio put u Trst. Na kraju prvog pisma što sam ga uputio iz Trsta zapisao sam slijedeće:

»Nalazim se u Albergu Milano — u Trstu. Jedanaest je sati, do tri minuta ... Težak umor počinje da mi zaklapa oči, ali se ne dam do kraja. Na Rijeci sam obavio poslove, iako je vrijeme bilo kratko. Sutra ujutro u 5 3/4 putujem u Karojbu ...«

IL POPOLO DI TRIESTE - IL PICCOLO DELLA SERA, pag. II. Lunedì 15 Dicembre 1941 - Anno XX

La sentenza nel processo dei terroristi

Il Tribunale Speciale condanna

nove imputati a morte, ventitrè a 30 anni, gli altri a varie pene, assolvendone quattro

Ieri mattina, nonostante la giornata festiva, il Tribunale Speciale per la difesa dello Stato si è convocato in udienza per pronunciare la sentenza nel processo dei terroristi.

Gran folla di cittadini si è recata in via Nazza per accedere al Palazzo della Corte d'Assise. Il servizio d'ordine, espletato da carabinieri, Camicie Nere e agenti di p. s. era rigorosissimo. Squadristi e fascisti, in gran numero, sostavano davanti al Palazzo di Giustizia in attesa della sentenza.

Nell'aula delle Assise

Intanto nell'aula erano affluiti gli avvocati. Mentre gli imputati, occupato ognuno il suo posto, attende-

Stefani e Danieli, ad anni 10 di reclusione.

Pahor, Ciok, Udovic, Stanic, Mankoc, ad anni 12 di reclusione.

Sturm, ad anni 12 e lire 20.000 di multa.

Kossovel, Lovrecic, Slavic, Bolsi, Vremec e Vuk, ad anni 15 di reclusione.

Kukanja, Toncic, Zoli, ad anni 16 di reclusione.

Sossi, ad anni 24 di reclusione e lire 20.000 di multa.

l'avv. Turola, che gli ha porto il saluto proprio e quello degli altri avvocati. Il Presidente, preso atto delle espressioni di simpatia rivoltegli, lo ha ringraziato dicendo che il collegio della difesa è stato alla altezza del suo compito.

Subito dopo ha ricevuto le autorità con le quali si è intrattenuto in cordiale colloquio. Indi ha ricevuto il dott. Hermann Carbone, addetto stampa del Ministero della Cultura Popolare presso la Prefettura di Trieste assieme ai giornalisti resocontisti del processo. Il dott. Carbone, interpretando i sentimenti di tutti i giornalisti e corrispondenti presenti, gli ha rivolto i più fervidi saluti. Il Presidente, nel ringraziarlo vivamente di questa espressione della stampa e ringraziando in particolare per l'assiduità e l'attenzione prestata nello svolgimento del servizio, di cui si è dichiarato soddisfatto.

Un messaggio al Duce dei Mutilati milanesi

ROMA, 15

Al Duce è pervenuto da Milano il seguente telegramma:

«I Mutilati milanesi della nuova guerra, riuniti nel primo grande rapporto, orgogliosi del tributo di sangue dato al presente conflitto fra due mondi antitetici e generatore dell'ordine nuovo e della giustizia fra i popoli, si dichiarano pronti ancora al Vostro ordine per

»Popolo di Trieste« od 15. prosinca 1941. objavljuje smrtne i robijaške presude komunistima i antifašistima Slovenskog primorja i Istre

Bio je 3. prosinca 1941. kad sam na putu do autobusne stanice, po već utvrđenoj navici, uzeo novine »Popolo di Trieste«. Prelistavajući ih na brzinu, sa zaprepaštenjem sam se zagledao u tekst koji je opisivao kako je dan prije otpočeo u Trstu monstre-proces šezdesetorici »terorista — zbog krivičnih djela protiv jedinstva i integriteta nacije«. Zloglasni fašistički sud za zaštitu države ponovo se, po treći put, preselio iz Rima u blizinu granice da sudi komunistima i antifašistima Julijske krajine »talijanskim državljanima slavenskog porijekla«. Po oštrini optužbe bilo je očito da će izrečene kazne biti teške, jer je trebalo zastrašiti hrvatsko i slovensko stanovništvo Julijske krajine i u korijenu uništiti svaki pokušaj povezivanja oslobodilačke borbe naroda Istre i Slovenskog primorja s narodnooslobodilačkim ustankom naroda Jugoslavije. Međutim, koliko je god ta vijest bila bolna, istodobno je bila najuvjerljiviji dokaz da u Julijskoj krajini postoji već organiziran oslobodilački pokret i da aktivno djeluje.*

Na putu prema srednjoj Istri autobus se često zaustavljao. Na usputnim stanicama izlazilo je i ulazilo sve više ljudi, uglavnom starijih godišta, naročito žena, odjevenih u crne haljine s rupcima na glavi. U autobusu sam ponovo čuo našu riječ i veoma se tome obradovao. Žene su govorile o svojim obiteljskim problemima, o sinovima u vojsci, o lošoj ljetini, žalile se na poreze i ranu oštru zimu...

* Proces je trajao od 2. do 14. prosinca 1941. Državni tužilac tražio je 12 smrtnih kazni, od kojih je sud osudio slijedeću devetoricu: Viktora Bobeka, Ivana Ivančica, Simona Kosa, Pina Tomažića, Ivana Vadnala, Lava Čermelja, Franca Kavsa, Dorčeta Sardoča d Antona Ščuku. Posljednja četvorica naknadno su pomilovana, odnosno kazna je pretvorena u doživotnu robiju, dok su prvih pet, Bobek, Kos, Ivančić, Tomažić i Vadnal — bili strijeljani već 14. prosinca 1941.

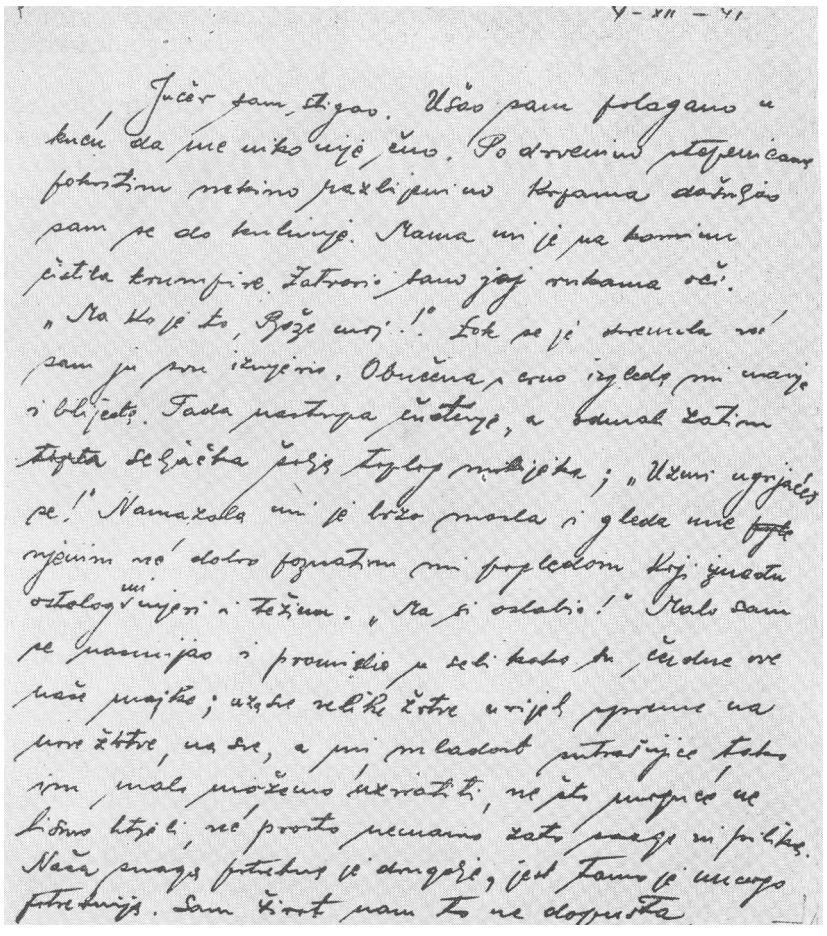

Faksimil prvog pisma upućenog nakon dolaska u Istru 4. prosinca 1941. iz Karojbe

U pismu koje sam 4. prosinca 1941. uputio iz Karojbe zapisano je:

»Jučer sam stigao. Ušao sam polagano u kuću da me nitko nije čuo. Po drvenim stepenicama pokritim nekim poderanim krpama došuljao sam se do kuhinje. Majka mi je na kaminu čistila krumpire. Zatvorio sam joj rukama oči. »Ma ko je to, moj bože« ... Obučena u crno izgledala mi je manja i bljeđa. Tad nastupa čuđenje, a zatim seljačka šalica toplog mlijeka: »Uzmi, ugrijat ćeš se.« Gleda me već njenim dobro poznatim pogledom i između ostalog veli: »Mà si oslabio«. Malo sam se nasmijao i pomislio kako su čudne ove naše majke: uza sve velike žrtve uvijek spremne na nove žrtve, na sve, a mi mladost sutrašnjice tako im malo možemo uzvratiti, ne što ne bismo htjeli već naprosto nemamo za to snage i prilika. Naša snaga potrebna je drugdje, jest tamo je mnogo potrebnija ...«

Poslije vožnje od nekoliko sati stigao sam u istarsko selo Karojbu, i uskoro se našao pred kućom djeda Petra Ujčića.

Nitko od ukućana nije znao da ću tog dana stići. Bio sam uzbuđen, a za to je bilo i razloga jer se nakon punih dvadeset godina vraćam kao emigrant da živim i djelujem u rodnom kraju.

Djeda nisam zatekao kod kuće pa sam ga nestrpljivo očekivao. Znao sam da će mi postavljati mnoga pitanja, da će se živo zanimati za sve što se dogodilo u Jugoslaviji. A osjećao sam i obavezu da mu objasnim kako se i zašto ta »snažna jugoslavenska vojska, njeni avioni i brodovi«, o čemu smo mu kao dječaci pričali, tako brzo raspala.

U nastavku spomenutog pisma zapisao sam:

»Evo, došao mi je djed iz polja. Pet je sati. Sada mu treba dati večeru. On već u šest i po tvrdo spava, a diže se u četiri ujutro. Ukućani su se uzvrtili po kuhinji, tako da čujem pod perom svaki korak, jer pod nije baš najčvršći.«

U to vrijeme tako je živjela većina istarskih seljaka. Dizali su se rano zorom, odlazili u polja, ostajali tamo čitav dan, da bi u sumrak, kraj ognjišta, nešto založili i umorni legli na spavanje.

Međutim, te se večeri djed duže zadržao. Bio je već prilično oronuo. Utučen i bezvoljan, pričao mi je o nedavnoj smrti bake, izdržljive istarske seljanke, od njega prilično starije, o napornom radu u polju, 0 propadanju mnogih obitelji u selu, o prezaduženosti seljaka kojima fašisti oduzimaju zemlju i rasprodaju je u bescijenje. Pričao mi je kako je Karojba nekada imala hrvatsku osnovnu školu, posujilnicu i omladinsko društvo »Danica«. S talijanskom okupacijom sve je rastureno. U selu postoji samo talijanska škola i kasarna karabinijera. Djeca moraju pohađati tu školu, a neki učitelji zatrovani fašizmom, s prezirom im govore o njihovu hrvatskom porijeklu kojeg treba da se odreknu kako bi postali »sinovi civilizirane talijanske nacije«. Tako su fašisti i preko djece nastojali u istarske hrvatske obitelji unijeti razdor 1 nepovjerenje. Govorio mi je zatim o općoj demoralizaciji i apatiji koja je zavladala, posebno o orgijanju karabinijera, koji su se rugali seljacima: »Gdje vam je sada Jugoslavija i Rusija.«

Oprezno sam počeo djeda hrabriti opisujući podrobnije pojedine primjere uspješnog otpora fašizmu kojima sam u Splitu bio svjedok, objašnjavao mu kako je i zašto tako neočekivano i naglo propala stara Jugoslavija i tko je sve njome upravljao, ali ga isto tako uvjeravao da fašističko nasilje mora biti savladano. Po čitavoj Jugoslaviji vodi se oslobodilački rat širokih razmjera, a u svijetu su se velike snage ujedinile u antifašističkoj fronti. Hitler je doduše daleko napredovao, ali je i otpor Sovjetskog Saveza sve jači. Spominjao sam mu i Napoleona koji je također jednom već bio stigao do Moskve!

Zatim sam skrenuo razgovor na Istru, ističući da je upravo sada »došla prava ura« da i narod Istre pokaže svoju borbenost i hrabro se pridruži svima koji se na raznim stranama svijeta već bore protiv Hitlera i Mussolinija.

Djed je pažljivo slušao i, kako je bio pronicljiv, naslutio je da nisam ovamo došao samo u običan posjet... Oponirao mi je i iznosio mišljenje da će seljaci teško povjerovati u mogućnost oslobođenja od fašizma. Duboko su razočarani, pa čak i oni »najtvrđi narodnjaci«.

Od djeda sam doznao koji su to u selu i okolici »najtvrđi narodnjaci«. Pričao mi je o njima, njihovu otporu fašizmu, o svemu što su u prošlosti propatili, koliko su godina proveli u zatvorima, kako su i sada mnogi od njih pod stalnom kontrolom.

Otvoreno i odlučno zamolio sam djeda da me što prije upozna s najpovjerljivijim ljudima Karojbe i okolnih sela jer bih želio s njima

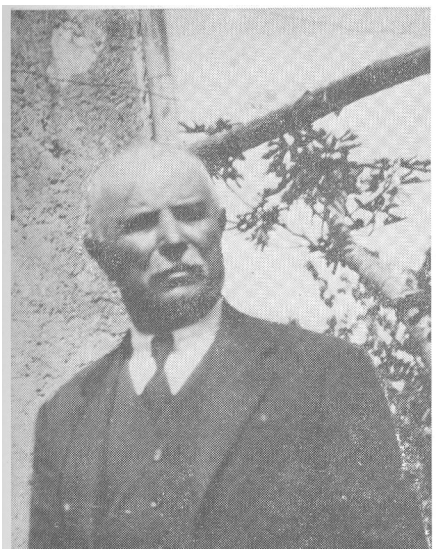

Djed narodnjak *Petar Ujčić* iz sela Karojbe u čijoj je kući osnovano rukovodstvo KPH za Istru

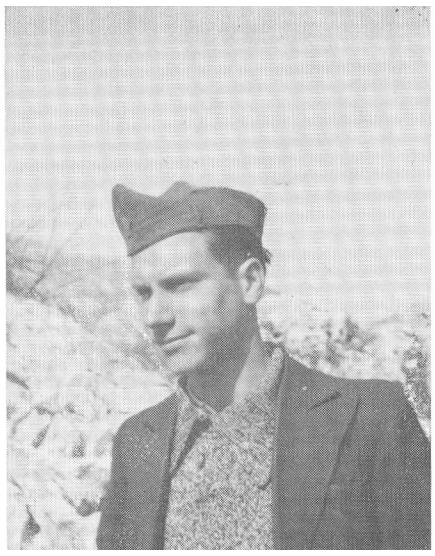

Mirko Kaliterna, član Oblasnog komiteta SKOJ-a Dalmacije i Istre, poginuo je na Učki 1944. godine

porazgovoriti. Upozorio me da budem oprezan i da se ne viđam s njima često jer će to karabinijeri odmah zapaziti... a posvuda imaju svoje špijune ...

Raspitivao sam se i za pojedine mladiće iz sela, svoje vršnjake, koje sam poznavao od djetinjstva. Međutim, oni su gotovo svi bili u vojsci. U travnju 1941, nakon napada na Jugoslaviju, izvršena je u Istri naknadna široka mobilizacija. Više od 5 000 mladića i ljudi starijih godišta po hitnom je postupku prebačeno na Siciliju, Sardiniju i u južnu Italiju, da bi kao sumnjive osobe bile što dalje od Istre i područja koja graniče s Jugoslavijom. Uvršteni su u tzv. specijalne bataljone, zapravo vojne logore, u kojima vlada strogi režim. O svakom se vojniku vodi posebna kartoteka. Oružje im je oduzeto i tjeraju ih na prisilne radove. Tako je u Karojbi, koja je s okolnim zaseocima brojila oko tisuću stanovnika, ostalo malo muškaraca, a od mladića samo oni koji su zbog bolesti ili težih tjelesnih mana izbjegli vojnu obavezu.

Potrebno je odmah istaći da će ovaj faktor predstavljati jednu od značajnih specifičnosti istarskih prilika u ustaničkoj 1941. godini koja će u početnom periodu oslobodilačkog pokreta Istre veoma otežavati masovniju mobilizaciju u partizanske jedinice. Međutim, činjenica da se talijanska vojna komanda nije usudila brojne tisuće Istrana uključiti u regularne jedinice, iako su joj i te kako bili potrebni, već ih je zatvarala u vojne logore, uvjerljivo govori o snažnom antifašističkom raspoloženju i kontinuiranom otporu što ga je narod Istre i na ovaj specifični način već 1941. godine pružao fašističkoj tiraniji.

Kako je vrijeme već bilo poodmaklo predložio sam djedu da se odmori — a idućeg ćemo dana prošetati selom. Uz staru petrolejsku svjetiljku, koja je polako tinjala, završio se tako moj prvi »politički razgovor« s djedom narodnjakom Petrom Ujčićem u selu Karojbi, 3. prosinca 1941.

Idućeg dana djed me je, bez mnogo riječi, pozvao da pregledamo kuću i obiđemo imanje, a svratit ćemo i u mlin, gdje on ima nešto posla.

Niska rasta, proćelav i sijed, hodao je uspravno, oslanjajući se o štap koji je uvijek sa sobom nosio i ljubomorno ga čuvao. Ponosno me predstavljao mještanima koje smo sretali. Na raskršću, gdje se cesta račva za Pazin i Motovun, nalazila se česma na koju su seljaci dolazili po vodu. U blizini su bile i kuće u kojima su živjele tri obitelji Labinjana. Ukućani koje smo zatekli srdačno su nas primili. Opširnije sam razgovarao s Jovaninom Labinjanom, bistrim seljakom s tog karobljanskog raskršća, koji je očito pokazivao zanimanje za događaje u svijetu.

Kada smo se od njih rastali, djed odjednom primijeti: Jovanin je jedan od onih »tvrdih narodnjaka« o kojima smo sinoć govorili...

Svratili smo zatim u mlin, kojemu je vlasnik bio Istranin iz Višnjana talijanske narodnosti Pietro Sorgo. Zatekli smo ga na poslu. Djed se s njim srdačno pozdravio. Stari drveni mlinovi bili su u pokretu i pravili priličnu buku. Žene su čekale da im se samelju skromne količine kukuruza i pšenice, brižljivo sakupljajući svako zrno koje bi tu i tamo zalutalo.

Djed mi je za mlinara ispričao da je bio hapšen 1937. godine, zajedno s tadašnjim učiteljem Fabijem Filinijem, Talijanom rodom iz Trsta, i s grupom hrvatskih i talijanskih seljaka tog područja. Među njima su se nalazili i Pietro Pissaco, Talijan iz Motovuna, i Petar Močibob, Hrvat iz Karojbe, po zanimanju kovač. Bili su optuženi da su pripadali subverzivnoj komunističkoj organizaciji.

Podrobnije sam djeda ispitivao o ljudima koje je spomenuo, zanimao se za njihove sudbine, a posebno sam nastojao saznati gdje se sada nalaze. Djed mi je rekao da su mnogi od njih bili odvedeni u Rim i osuđeni na duge godine robije. Neki su već izašli iz zatvora, ostali se još nisu vratili. Budući da je među osuđenicima bilo i Talijana, dokaz je da i među njima ima onih koji se protive fašizmu. Djed mi je odgovorio da je to sasvim druga stvar, da su ti Talijani drukčiji, da su to — »naši Talijani«. Tako je on sebi objašnjavao zajedničku antifašističku borbu koju su na području Motovunštine vodili najsvjesniji Hrvati i Talijani.

U našim razgovorima djed Petar Ujčić davao mi je svakog dana sve više dragocjenih podataka o ljudima i prilikama u tom kraju. Pamtio sam njegove komentare i mišljenja.

Međutim, masovna hapšenja izvršena 1937. godine, proces u Rimu, izrečene presude i sudbine tih hrvatskih seljaka i »naših« Talijana posebno su me zainteresirale, jer je bilo logično da se oslobodilačka borba mora osloniti upravo na takve antifašističke tradicije. Već sam tada mnogo toga saznao, a poslije rata i upotpunio sliku o tom značajnom i sadržajnom primjeru zajedničke borbene solidarnosti, otpora i stradanja hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista Istre s područja Motovunštine, koji je prilično ostao nepoznat, pa smatram korisnim da već ovom prilikom o njemu nešto kažem:

27. lipnja 1938. specijalni sud za zaštitu države u Rimu, pod predsjedanjem zloglasnog generala Tringalla Casanuove, sudio je osamnaestorici od ukupno 64 uhapšena Hrvata i Talijana iz Motovuna, Karojbe, Rakotula i Kaldira zbog pripadanja »subverzivnoj komunističkoj organizaciji«. Filini Fabio optužen je da je pored ostalog »poderao sliku Dučea i komade bacio na zemlju«, Pietro Sorgo i Petar Močibob zbog pomaganja Filiniju i »subverzivnoj propagandi«, a Pietro Pissaco jer je na jednoj velikoj »cuki« urezao srp i čekić, nataknuo je na štap i izložio na javnom mjestu. Usto je »javno pozdravljao komunističkim pozdravom sa stisnutom pesnicom«. Bili su osuđeni na jednu do osam godina zatvora.

Dan kasnije, 5. prosinca, djed me upoznao s oštroumnim seljakom iz obližnjeg sela Rakotule, zvanim Josip Kramar.

U spomenutim pismima zabilježio sam taj detalj:

»Jutros sam s djedom sjekao loze i prilično se umorio. Razgovarao sam s mnogim seljacima... Malo ranije došao sam iz polja kući gdje sam našao nekoga svog kuma iz Rakotula. Hoće da odem s njim da tamo provedem koji dan.«

7. prosinca sam nastavio:

»Tek sam se jutros vratio iz (Rakotula) ... Kolike li razlike od našega gradskog života!! Među nama često padaju riječi: »Treba ići na selo, tamo raditi.« Pri tome zamišljamo taj posao vrlo jednostavnim, a kolike li je rutine tu potrebno. Čovjek se mora sav da promijeni, da poprimi druge kretnje, druge riječi i govor. Kako te samo promatraju, ispituju i kritikuju svojom seljačkom logikom.«

Dva dana provedena u Rakotulama predstavljala su zapravo početak organiziranja narodnooslobodilačkog pokreta u tom dijelu Istre. Josip Kramar bio je za vrijeme prvoga svjetskog rata na ruskoj fronti u 97. austrijskom puku. U prosincu 1917. prešao je s još 12 Istrana boljševicima. Braneći mladu sovjetsku republiku, mnogi su Istrani poginuli, neki su ostali tamo živjeti, a Josip Kramar vratio se u rodno selo. Njegov otac Stjepan Kramar aktivno je sudjelovao u narodnom preporodu istarskih Hrvata za vrijeme austrijske vladavine. Od desetero braće i sestara neki su pomrli, neki emigrirali u Jugoslaviju, a on je s bratom Pjerom i njegovom obitelji ostao na rodnoj grudi da čuva tradicije i kontinuitet jednog neuništivog naroda. Pokazivao mi je pojedine požutjele primjerke »Pučkog prijatelja«, kalendare »Danica« i ostale publikacije na hrvatskom jeziku koje je ljubomorno čuvao kao kakvu svetinju. Josip Kramar ispričao mi je mnoge poučne detalje iz povijesti svoga rodnog mjesta i okolnog područja. Imao je izvanredno pamćenje. Datumi, imena ljudi, događaji prošlosti, mjesto i vrijeme kada su se oni odigrali — bili su u njegovoj glavi sređeno naslagani. Visok, koštunjav, prodornog pogleda i podužih brkova — osvajao je simpatije i poštovanje sugovornika. Poznavao je mnogo ljudi i za svakoga u selu znao kako diše.

Osjetio sam da se preda mnom nalazi upravo onakav lik čovjeka iz naroda kakvog sam sebi zamišljao. Bez ustručavanja sam odlučio da s Josipom Kramarom otvoreno razgovaram i objasnim razloge zbog kojih sam u Istru došao, izražavajući čvrsto uvjerenje da ću u njega naići na podršku. Bio je i on zbunjen zbog svega što se nedavno dogodilo u Jugoslaviji i početnim nacifašističkim uspjesima na frontovima, ali je izrazio spremnost da se uključi u pokret jer zna iz koje sam obitelji i zato mi prilazi s povjerenjem. Govorio mi je kako narodu moramo prilaziti oprezno i s mnogo takta. Posebno je isticao veliku religioznost seljaka koji imaju pogrešne predodžbe o komunizmu i boje se da im ne oduzme boga ... A dugogodišnjem fašističkom robovanju crkva je, barem u nekim dijelovima Istre, bila još jedino mjesto gdje su ljudi mogli čuti materinsku riječ i pjesmu te tražili utjehu i zaštitu od prirodnog i društvenog zla. Osim toga mnogi su svećenici u Istri bili narodni ljudi, koje su fašisti progonili.

Josip Kramar pričao mi je kako su za vrijeme izbora 1921. godine karabinijeri iz Karojbe, pojačam s fašistima i karabinijerima iz Poreča, napali Rakotule. Počeli su paliti arhiv župnog ureda i htjeli na silu odvesti svećenika Luku Kirca. Tada su zapucale rakotulske puške koje su

seljaci brižljivo čuvali i sakrivali... Više je fašista ranjeno, a jedan je i umro pri paničnom povlačenju u Poreč.

Josip Kramar nije bio naročito pobožan čovjek, ali su se u njihovoj obitelji poštivali vjerski običaji i obredi. A i on je redovno odlazio u crkvu jer se tamo — pred njom i u njoj, prije mise i večernje — skupljao narod. Tamo se doznalo za novosti, govorilo bi se o događajima i — izvlačile pouke. Upravo zbog svega toga njegove sam razumne primjedbe prihvatio, objašnjavajući potrebu da naša oslobodilačka borba poprimi najšire razmjere, da je najvažnija spremnost ljudi da se aktivno uključe u organizaciju koju treba da stvorimo, a da je manje važno koliko je netko pobožan i ide li u crkvu ili ne ide. Sasvim je drugo što su komunisti poveli oslobodilačku borbu u Jugoslaviji u trenutku kad su je vladajući sloj i veći dio rukovodstva političkih stranaka izdali. Već u tim prvim dodirima bilo je jasno da narod u Istri malo zna o ustašama i ostalim kvislinzima, da mu političke, nacionalne i ekonomske prilike u Jugoslaviji između dva svjetska rata nisu poznate, što je bilo i razumljivo, jer je pod talijanskom fašističkom okupacijom živio u drugim uvjetima.

Jedino su tu i tamo već bile prodrle vijesti o Draži Mihailoviću, koji se navodno bori protiv okupatora. Sve je to ukazivalo na još veću potrebu brzog i efikasnijeg djelovanja.

Za vrijeme boravka u Rakotulama doveo me je Josip Kramar u vezu s najpovjerljivijim ljudima u selu. Bili su to Ivan Kuzma, Ivan Pahović i Ivan Dekarin, dobro poznati u čitavoj okolici zbog svoje nacionalne svijesti, naprednih ideja i mučenja koja su doživjeli. Ivana Kuzmu, na primjer, osudio je 1939. godine pulski sud na tri godine robije i u zatvoru je bio podvrgnut strašnim mučenjima pa je otada neprestano pobolijevao. Kad ga je žena Marija Pahović posjetila u zatvoru, bio je nadut od batina, a vraćena joj odjeća bila je krvava i poderana.

Razgovarali smo dugo u noć i konačno se dogovorili da će njih četvorica predstavljati prvu organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta u selu i okolici, zapravo prvi narodnooslobodilački odbor, koji odmah treba da priđe upoznavanju ljudi s ciljevima naše borbe i s potrebom njezina povezivanja s oslobodilačkom borbom hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije. Argumentima treba uvjeravati narod da su nastupili povoljni uvjeti da se i Istra uključi u snažnu antifašističku frontu. Potrebno je odlučno razotkrivati dvoličnu ulogu Draže Mihailovića i snaga koje iza njega stoje. Rukovodstvo našeg NOP-a uputilo je u druge predjele Istre pojedine drugove, u prvom redu one koji su ovdje rođeni, da pomognu u organiziranju pokreta. Prema tome, nećemo biti sami. Postavili smo i konkretne zadatke da se odmah priđe prikupljanju novčane pomoći i oružja jer ćemo i u Istri jednoga dana mobilizirati borce u narodnooslobodilačku vojsku. Josip Kramar povjerio mi se da on i brat Pjero još uvijek imaju dvije vojničke puške, dobro sakrivene u izdubljenim gredama pod tavanom, i kad ustreba, rado će ih izvaditi iz skrovišta. To će sigurno učiniti i drugi seljaci... Dogovorili smo se o potrebi čuvanja stroge ilegalnosti u našem radu. Obećao sam im i tiskani materijal koji sam donio iz Splita. Tu štampu treba da šire i daju na čitanje onima u koje imaju puno povjerenje, a sličnu organizaciju kakvu smo uspostavili u Rakotulama treba da, uz pomoć najsigurnijih ljudi, osnujemo i u drugim selima.

Josip Kramar otpratio me je u Karojbu. Odabrao sam za njega prigodne proglase CK KPH i Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju i pojedine brojeve »Našeg izvještaja«. On je to bez mnogo riječi turio duboko u njedra i vratio se u svoje selo u kojem je 6. prosinca 1941. postao prvi predsjednik narodnooslobodilačkog odbora.

Poznata napredna *obitelj Opašić* iz Pazina predstavlja istodobno brojne njoj slične obitelji Istre koje su bile nosioci nacionalne svijesti i branitelji socijalnih i nacionalnih prava svoga naroda. Prvi slijeva *Josip Opašić* odigrao je značajnu ulogu u razvoju NOP-a Pazinštine.

7. prosinca 1941. posjetio me u Karojbi rođak iz Pazina Josip Opašić. Bile su mu tada 33 godine. Njegov otac, poznati narodnjak, često hapšen i prebijan od fašista, imao je trgovinu u koju su seljaci Pazinštine svakog dana svraćali jer se u njoj govorilo hrvatski i prkosilo talijanizaciji. Već 1920. godine poslao je svoga sina u Karlovac i Zagreb da pohađa gimnaziju i trgovačku školu. Tu se Josip Opašić upoznao i družio s Otokarom Keršovanijem. Kad je 1924. godine došao kući obići roditelje, talijanske vlasti oduzele su mu pasoš i onemogućile da se vrati u Zagreb. Otvoreno je nastupao protiv fašizma, zbog toga je više puta bio hapšen i zlostavljan u zatvorima Pazina, Kopra i Trsta. Čitava obitelj bila je pod kontrolom policije.

7. prosinca zabilježio sam slijedeće:

»Jutros mi je došao moj rođak iz Pazina... Učinio mi je odmah uslugu, jer nisam morao poći s nonom na misu. Naime, danas je nedjelja. Moj ti rođak prolazi češće ovuda biciklom, jer ima djevojku na drugoj strani. Vratit će se oko tri sata po podne. Ovdje ću naći biciklu pa ćemo skupa u Pazin. Pazvao me je k sebi na koji dan.«

Na povratku iz Pazina 13. prosinca 1941. zapisao sam svoje utiske:

»Danas sam se vratio. Jedva su me pustili da odem. Puste li rodbine... Nisam upravo znao kako ću da se ponašam, »ovo je stric, ovo opet stric, ovo teta, ovo rođakinja, pa opet teta itd.

U Pazinu je bilo vrlo ugodno. Razgovarao sam s mnogima. Neki su mi se »po našk« svidjeli — »dobri« ljudi. Postali smo pravi prijatelji. Samo ... na neke stvari gledaju malo drukčijim očima. Zato je ipak lako, glavno da je čovjek — čovjek.

Bio sam pregledati i moju rodnu kuću. Sada je tamo poljodjelska škola. S brijega vidi se lijepo Učka. Sva je već bijela.

Ovdje sam već našao veze i ima dosta posla. Da mi je imati još četiri do pet ljudi iz Splita za »društvo« napravili bismo svašta i u vrlo kratko.«

Prvi susret s rodnim gradom, njegovim ljudima i brojnom rodbinom bio je pun uzbuđenja, a dani provedeni tada u Pazinu ostali su mi u neizbrisivom sjećanju.

S Josipom Opašićem zaista sam se brzo sporazumio. Pričali smo noćima, otvoreno i iskreno. Upijao je svaku riječ i informaciju koja je govorila o tome da narodi Jugoslavije nisu savladani i da je prava borba zapravo tek počela. Bilo je naprosto bolno slušati do koje su mjere i on i ostali prijatelji i drugovi koje sam u Pazinu upoznao bili demoralizirani i utučeni zbog poraza i raspada jugoslavenske države.

Ljudi u Istri zaista nisu znali pravu istinu i pozadinu događaja koji su se odigrali u Jugoslaviji u travnju 1941. Tokom dugih i teških godina fašističkog terora većina Hrvata Istre duboko je u srcu nosila nade da će im upravo jugoslavenska država pružiti jednog dana odlučujuću pomoć i podršku. U toj nadi bilo je idealiziranja prilika u njoj, pa je i razočaranje bilo teže. Zato se osjetila odmah potreba za opširnim objašnjavanjem kako u staroj Jugoslaviji nije bilo sve onako kako je mnogim Istranima izgledalo. Trebalo je argumentima dokazivati da je u njoj bilo korupcije i izrabljivanja, da je ona zapravo bila polukolonijalna zemlja u kojoj su velikim dijelom gospodarili strani kapitalisti, u kojoj je postojao najduži radni dan u Evropi, a gotovo tri četvrtine stanovništva bilo je nepismeno. Isto tako trebalo je objašnjavati da je i stara Jugoslavija nazivana često »tamnicom naroda« u kojoj je, pored ostalih, i hrvatski narod, slično kao u Istri, iako ne u takvim razmjerima — bio nacionalno obespravljen. Prema tome, oslobodilački pokret naroda Jugoslavije, boreći se protiv okupatora, vodi ujedno borbu i za sutrašnju drukčiju Jugoslaviju u kojoj će narodi biti ravnopravni, osiguravajući sebi pravo da biraju takav društveni sistem koji odgovara njihovim interesima i potrebama. Upravo u takvu oslobodilačku borbu, s takvim ciljevima i takvim perspektivama, treba uključiti ne samo hrvatski narod Istre, već i što šire slojeve talijanskog stanovništva koje je antifašistički orijentirano.

To je bila realna, prihvatljiva i u biti jedina moguća polazna točka za nastupanje i političko djelovanje hrvatskih komunista, ali ostvariti je u praksi u tadašnjim uvjetima nije bilo lako. Početne i krupne pobjede fašističke Italije i nacističke Njemačke, na frontovima u Evropi i u Africi, činile su situaciju još složenijom i mnogim je Istranima izgledalo da one sahranjuju i posljednje nade. Djed je zaista imao pravo kad mi je govorio da će biti potrebno mnogo rada i upornosti da se narodu Istre vrati vjera u vlastite snage kako bi se, dosljedan svojoj revolucionarnoj prošlosti, pokrenuo u svoju vjerojatno najtežu, ali i odlučnu bitku protiv fašizma.

Za vrijeme boravka u Pazinu, poslije dugih objašnjavanja i razgovora, u narodnooslobodilački pokret aktivno se osim Josipa Opašića uključila i obitelj Raner. Ćiro Raner bio je poznati narodnjak, a žena mu Štefica, načitana i obrazovana, odgajala je u nacionalnom duhu sina Čira, tada studenta medicine u Bologni, i tri kćerke, Nadu, Leu i

Pazin, grad u srcu Istre, od 1941. godine sve značajnije središte oslobodilačke borbe

Vandu. Nada je u prvim kontaktima pokazivala najveće zanimanje za politička zbivanja.

Odlučnu podršku pružila nam je Ninica Gortan. Njezin muž Matko umro je 1933. godine. Bio je jedan od najistaknutijih članova Socijalističke stranke u Pazinu sve dok fašisti nisu zatvorili njezino sjedište. Imao je fotografsku radnju, koju je Ninica Gortan poslije njegove smrti sama vodila da bi uzdigla dvoje djece. Kod nje je bila zaposlena Nina Banovac, u koju je imala neograničeno povjerenje, pa je i predložila da je odmah uključimo u aktivan rad. Nina Banovac bila je odgojena u siromašnoj seljačkoj obitelji, s osmoro djece. Njihovu ocu Matku Banovcu još je 1932. godine čitavo imanje otišlo na dražbu za 11 000 lira iako je vrijedilo nekoliko puta više — i to zato što nije imao da plati porez od 700 lira! Na sličan način upropašteno je mnogo hrvatskih seljačkih obitelji. Matko Banovac otišao je tada preko granice, došao u Zagreb, nastojeći da se tamo zaposli, ali nije uspio, pa se ponovo vratio u Pazin i sa svojom brojnom obitelji živio vrlo teško. Nini Banovac bilo je tada 27 godina. Visoka rasta, markantnih crta lica, ali slaba zdravlja — bila je ogorčen protivnik fašizma i odlučna u nastupima.

U NOP se odmah aktivno uključio i Vjekoslav Stranić, trgovac iz Boljuna, koji je često navraćao u Pazin. I on se za vrijeme prvoga svjetskog rata nalazio na ruskoj fronti, gdje je zajedno s još mnogim Istranima stekao dragocjena revolucionarna iskustva. Kada se 1922. godine vratio u Pazin, zaposlio se kao činovnik u općinskoj administraciji, ali je otpušten jer se odupro talijanizaciji svog prezimena. U Boljunu je bio organizator prve zadružne mljekare koja je u teškim fašističkim vremenima bar donekle olakšavala položaj boljunskih seljaka. Po uvjerenju komunist, prihvatio se zadatka da pridobije najpovjerljivije ljude Boljuna i osnuje grupu aktivista.

U prvim kontaktima pazinski aktivisti pričali su mi živo i zanimljivo o mnogim sadržajnim detaljima iz povijesti Istre, posebno Pazina i njegove okolice. S ponosom su i tugom pričali o nekada snaž-

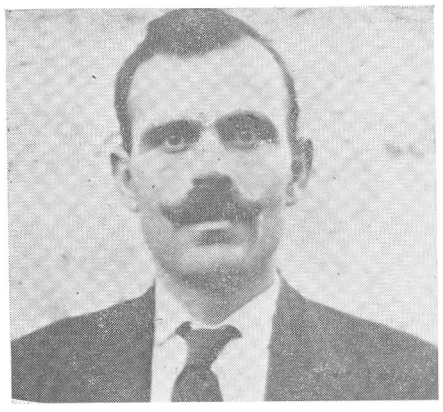

Josip Kramar, prvi predsjednik NOO-a u selu Rakotule

Nina Banovac, poznata aktivistkinja NOP-a Pazinštine.

Nada Raner, član prvog NOO-a grada Pazina i partijski funkcionar Istre

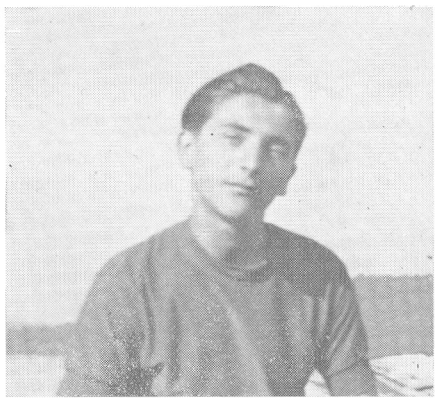

Skojevac *Cedo Bertoša* poginuo je kao borac istarskih brigada

Ninica Gortan i njen muž *Maiko,* poznati pazinski socijalist. U svojoj fotografskoj radnji Ninica Gortan je već od 1941. godine organizirala značajnu bazu NOP-a. Njena kuća je uništena prilikom nacističkog bombardiranja Pazina 1943. godine a ona odvedena u tršćanski zatvor »Coroneo«,

nom preporodu istarskih Hrvata, spominjali imena poznatih Istrana, posebno biskupa Jurja Dobrile, rodom iz okolice Pazina, pa Matka Laginje i ostalih. Bili su ponosni na Vladimira Gortana, koji je također radio i živio u neposrednoj blizini Pazina, u selu Bermu. Znali su u detalje čitavu povijest duge i uporne borbe za otvaranje, još pri kraju prošlog stoljeća, Prve hrvatske gimnazije u Pazinu, koja je odgojila generacije hrabrih i sposobnih narodnih ljudi. Iznosili su podatke o brojnim hrvatskim školama u Pazinu i okolici, o razvijenom kulturnom životu, o čitaonicama i bibliotekama, o pazinskoj glazbi i svemu ostalom. Moj rođak Josip Opašić, kad smo zajedno tih prosinačkih dana 1941. obilazili Pazin, često je prekidao naš razgovor primjedbama: »Evo, vidiš, u ovoj kući nalazila se posujilnica, u onoj list 'Pučki prijatelj', a u onoj velikoj naša gimnazija, — tamo opet Narodni dom ili tiskara.« U blizini njegove kuće nalazila se i zgrada u kojoj je nekad živio njegov prijatelj Otokar Keršovani sa svojom majkom. I još mnogo toga. Posebno su bile tužne i gorke ispovijesti i pričanja o tome kako su talijanske okupacijske vlasti, a kasnije fašistički teroristički odredi, najgrubljim nasiljem rušili i uništavali što je narod teškom mukom i samoodricanjem bio stvorio.

Pričali su dalje kako je u trenutku raspada austro-ugarske monarhije osnovano u Pazinu Narodno vijeće koje je organiziralo i svoju Narodnu stražu da bi čuvala red i mir. Grad je bio iskićen i svečano raspoložen. Međutim, 4. studenog 1918. iznenada su ušle u Pazin bersaljerske jedinice talijanske vojske. Talijanske okupacijske vlasti ubrzo su ukinule općinsku upravu, na čijem se čelu nalazio poznati narodni borac Šime Kurelić, i otpustili iz službe činovnike hrvatskog porijekla. Fašisti su otpočeli sa svojim divljanjem. Uništili su tiskaru, zatvorili škole i Prvu hrvatsku gimnaziju i demolirali Narodni dom. Napali su sjedište Pazinske socijalističke federacije, u kojoj je bio učlanjen veći broj klasno svjesnih Hrvata i Talijana. Na kućama poznatih boraca sve češće su se pojavljivali zloslutni crni križevi... »Oggi la croce — domani la morte« (danas križ — sutra smrt) bila je omiljena fašistička lozinka. Počela su hapšenja i mučenja, ricinus i batine, a zatim je slijedilo napuštanje starih obiteljskih ognjišta i potekla je rijeka istarskih emigranata prema Učki — i preko nje. Oni koji su ostali kao da su okameniii vrijeme, uvukli su se u sebe, živjeli od uspomena i njihova neumornog prepričavanja, da bi — izolirani od svijeta i događaja — čvrsto i žilavo čuvali običaje, nacionalnu svijest i svoj nacionalni identitet.

Moj rođak Josip Opašić postao je Giuseppe Opassi, a rođakinja Ninica Gortan — Nina Giordani. I tako redom... U gradu Pazinu bilo je gotovo nemoguće zapaziti bilo kakve oznake ili naići na trag koji bi pokazivao da u njemu i njegovoj okolici živi golema većina hrvatskog stanovništva. Tek na nekom starom kamenom spomeniku na groblju moglo se pročitati tu i tamo još poneko prezime koje je dalo naslutiti da tu žive i umiru i ljudi koji nisu talijanskog porijekla...

Kada se sve te činjenice imaju na umu, onda je zaista bilo ohrabrujuće zapaziti da se gnjev i mržnja spomenutih narodnih ljudi u Pazinu prema fašističkim tlačiteljima nije protegla na sve stanovnike grada koji su bili Talijani ili su se takvima osjećali. Naprotiv, Josip Opašić, Vjekoslav Stranić, Ninica Gortan, članovi obitelji Raner i Banovac i mnogi ostali iznosili su primjere besprijekornih pa i prijateljskih odnosa s nekim talijanskim obiteljima u Pazinu, koje se nisu solidarizirale s fašističkim nasiljem, već ga osuđivali i u granicama mogućnosti uzimali u zaštitu pazinske Hrvate.

Ta solidarnost, na specifičan način, došla je ponovo do izražaja u prosincu 1941. i bilo je od posebnog značenja jer su se u naš oslobodi-

Ivan Kuzma, istaknuti komunist srednje Istre ponovo mučen u fašističkom zatvoru 1944. godine

Vjekoslav Straniò izabran je u rujnu 1943. za potpredsjednika Pokrajinskog NOO-a.

Giorgio Sestan, prvi predstavnik talijanskih komunista i antifašista u NOP-u Pazinštine 1941. godine

Mate Pilat, predsjednik NOO-a Karojba. Nacisti su mu spalili kuću, a brat mu Dragutin ubijen je u logoru.

Zlatu Primuž je pulska kvestura pod brojem 2640 registrirala kao »opasnog protivnika fašističkog režima«

lački pokret, već na samom početku njegova stvaranja, aktivno uključili i antifašisti talijanske narodnosti, od kojih su neki pripadali organizaciji KP Italije, koju je Mussolinijev režim već 1926. godine s ostalim političkim strankama stavio izvan zakona i čije je članstvo, podvrgnuto najgrubljim represalijama, bilo do tada desetkovano.

U tamnoj komori fotografske radnje Ninice Gortan sreo sam se sa studentom talijanske narodnosti Giorgiom Sestanom. Visok, crnih živih očiju i brzih pokreta — nastojao je odlučnim antifašističkim stavovima i otvorenošću steći odmah moje povjerenje. Obavijestio me da u Pazinu postoji grupa mladih komunista koja, iako nije bila povezana s KP Italije, aktivno djeluje u gradu, posebno od napada Hitlera na Sovjetski Savez. Sačinjavali su je đaci tada talijanske gimnazije u Pazinu — Čedo Bertoša, Nicies Olivi i Mauro Sfecci, studentica Tršćanskog sveučilišta Zlata Primuž i obrtnik Franc Gregorič. Čedo Bertoša i Zlata Primuž bili su Hrvati, Nicies Olivi i Mauro Sfecci Talijani, a Franc Gregorič Slovenac. On je u Pazinu imao trgovinu u kojoj je prodavao brente, sita i ostale drvene proizvode. Odlazio je povremeno u Ljubljanu, gdje je imao vezu s našim pokretom i preko Trsta donosio u Pazin proglase

Osvobodilne fronte. Primjerke te naše štampe donio je Giorgio Sestan prilikom našeg prvog susreta kako bi time potvrdio da se na njega i njegove drugove može ozbiljno računati. Pričao mi je da većina đaka talijanske gimnazije u Pazinu, među kojima je bilo dosta djece iz hrvatskih obitelji, ima antifašističke poglede i da postoje realne mogućnosti za masovnije djelovanje u toj sredini. To je bilo od posebnog značenja jer je omladine u Istri ostalo veoma malo. Iako tom prilikom nisam Giorgiu Sestanu i formalno saopćio da se aktiv omladinaca kojim je on rukovodio uključuje u Savez komunističke omladine Jugoslavije, suštinski je — i po svom sastavu i ideološkoj orijentaciji i po kasnijem revolucionarnom radu njegovih članova — taj aktiv mladih komunista što su ga sačinjavali Giorgio Sestan, Čedo Bertoša, Mauro Sfecci, Zlata Primuž, Nicies Olivi i Franc Gregorič činio već u prosincu 1941. prvu skojevsku organizaciju u Pazinu i na području srednje Istre.

Iako će o tim hrabrim mladim komunistima biti još govora, ipak ću iznijeti najosnovnije podatke o njihovoj ulozi u toku oslobodilačkog rata da bi se moglo što realnije sagledati izuzetno značenje takvih i sličnih početnih aktivnosti na širenju NOP-a istarskim poluotokom. Giorgio Sestan uhapšen je u lipnju 1942. U pulskom zatvoru bio je organizator štrajka. Osuđen je na pet godina konfinacije. Pred kapitulaciju fašističke Italije vratio se u Istru. Odigrao je zapaženu ulogu u razoružavanju snažnog pazinskog garnizona 10. rujna 1943. Do kraja rata bio je član Oblasnog komiteta SKOJ-a i delegat istarske omladine na II kongresu USAOJ-a u Drvaru. Nicies Olivi aktivno je radio na širenju omladinskog pokreta u Pazinu. Strijeljan je u nacističkoj ofanzivi u listopadu 1943. Čedo Bertoša uhapšen je u lipnju 1942. Sud za zaštitu države u Rimu osudio ga je 29. svibnja 1943. na deset godina robije. Iz zatvora je izašao početkom 1944. Vratio se u Istru i poginuo kao borac istarskih brigada. Zlata Primuž uspostavila je prvu vezu Pazina s organizacijom KP Italije u Trstu. Uhapšena je 1942. godine. Iz zatvora je 1944. godine stigla u našu bazu u Bariju, odakle je još u toku NOB-a stigla u Istru. Franc Gregorič uhapšen je u lipnju 1942. Sud za zaštitu države osudio ga je na pet godina zatvora. Poslije kapitulacije Italije oslobodili su ga talijanski partizani. Kao komesar garibaldijskog bataljona poginuo je pred kraj rata u bitkama za oslobođenje Torina. Mauro Sfecci uhapšen je u svibnju 1943. Postao je član KK SKOJ-a za Labin. Za vrijeme nacističke ofanzive pri kraju 1944. godine bio je zarobljen i odveden u Dachau.

Povezali smo se također s Atiliom Zovichem, stolarom iz Pazina, koji je bio član pazinske organizacije KP Italije. Prvi ugovoreni sastanak održan je kod željezničke stanice, malo izvan grada, a kasnije smo se više puta sastajali u njegovoj stolarskoj radionici. Atilio Zovich porijeklom je Hrvat. Imao je tada 35 godina. Boležljiva zdravlja, zarađujući napornim radom sredstva za najskromniju egzistenciju, prišao je KP Italije jer mu je idejno bila najbliža. Govorio je o tome kako komunisti moraju imati internacionalističke poglede jer je njihova domovina svagdje tamo gdje se radnička klasa bori protiv kapitalističkog izrabljivanja. Borba istarskih Hrvata, naročito seljaštva, za škole, za služenje mise na materinskom jeziku i za ostala prava činilo mu se nevažnim jer komuniste ne treba da zaokupljaju nacionalni, već prvenstveno klasni problemi. Nekako je suviše oštro odvajao ta dva aspekta borbe, suprotstavljajući ih jedan drugom. Crkvu je smatrao velikim i podmuklim neprijateljem radničke klase, koja drži, osobito sela, u tami neznanja, predrasuda i zaostalosti! Zato je bio prilično rezerviran u pogledu mogućnosti uspješnijeg prodiranja i organiziranja šireg oslobodilačkog pokreta na selu.

U njegovu izlaganju bilo je i točnosti, ali i nečeg što je odudaralo od života tadašnjih istarskih prilika. Nisam bio u stanju na sva pitanja, pokrenuta u njegovu izlaganju, dati argumentirane odgovore, jer sara tek bio stigao, a prva, često proturječna iskustva koja sam stjecao prilično su me zbunjivala. Osjećao sam da ono što sam do tada saznao o Revoluciji, Partiji i njenoj povijesti, iskustva stečena u revolucionarnom studentskom pokretu Beogradskog univerziteta i u splitskoj organizaciji — nisu dovoljna i da, ovdje u Istri, postoje i problemi s kojima do tada nisam bio suočen.

S Atiliom Zovichem opširnije sam raspravljao o programu i ciljevima NOB-a i o razlozima zbog kojih KP Hrvatske upućuje u Istru svoje kadrove. Štampa koju sam prebacio iz Splita bila je ovdje posebno dobrodošla. Prevodili smo važnije odlomke pojedinih proglasa iz kojih je jasno proizlazilo da oslobodilačka borba naroda Jugoslavije, unatoč orijentaciji na široko okupljanje antifašističkih snaga, ne zanemaruje ni njezin klasni karakter. Atilio Zovich opravdano je postavljao pitanje o odnosu s KP Italije koja je na teritoriju Istre djelovala i u svoje redove obuhvaćala talijanske i hrvatske komuniste. Kolika je u to vrijeme bila njena snaga i kolike su bile njene aktivnosti — bilo je teško sagledati. Zovich je iznosio kako je njihova organizacija u Pazinu doživjela teške udarce i njezin je rad bio paraliziran. Međutim, ostalo je u Pazinu nekoliko komunista Talijana i Hrvata s kojima se povremeno viđao. Prijašnji kontakti koji su postojali s organizacijama KP Italije u Puli, Labinu, Rovinju i Trstu — gdje su one bile mnogo snažnije i brojnije — također su bili prekinuti, pa nikakvih uputa za organizirano djelovanje nisu imali.

Svakako da se u takvoj situaciji logično postavljalo pitanje usklađenog djelovanja dviju komunističkih partija i rukovođenja oslobodilačkom borbom na istarskom poluotoku.

Tadašnja aktivnost partijskih organizacija bila se uglavnom svela na raspačavanje i širenje ilegalne štampe, koja je i sve rjeđe dolazila iz Trsta, na sakupljanje članarine i pomoći obiteljima čiji su članovi bili u zatvoru, na ideološki rad i, od vremena do vremena, prilikom Prvog svibnja ili na godišnjicu oktobarske revolucije, javno isticanje crvenin zastava i eventualno organiziranje sabotaža. Međutim, široka antifašistička fronta borbe protiv nacifašizma zahtijevala je svestranije djelovanje, određeniji politički program i jasnu orijentaciju na oružanu oslobodilačku borbu, koju su zastupali upravo kadrovi KP Hrvatske.

O svemu tome otvoreno sam razgovarao s Atiliom Zovichem. Do nekih konkretnih rješenja i zaključaka nismo mogli doći, a niti smo se smatrali ovlaštenima da donosimo konkretne odluke.

Međutim, iako je ostalo otvoreno pitanje njegova odnosa prema KP Italije kojoj je pripadao, Zovich je pokazao spremnost da se uključi u antifašističko djelovanje i prihvatio se zadatka da o svemu što smo razgovarali obavijesti drugove komuniste u Pazinu. Nastojat će uspostaviti vezu i s pojedinim komunistima u Puli, Rovinju i Labinu koje je otprije poznavao, i s njima će se posavjetovati jer su možda i oni došli u kontakt s predstavnicima KP Hrvatske koji su stizali u razne predjele Istre. Smatrao sam takvu akciju korisnom, jer je i to bila jedna od mogućnosti da se uspostavi veza s onim drugovima za koje sam pretpostavljao da su se do tada već uspješno prebacili u Istru.

Kod Josipa Opašića slušao sam tih prosinačkih dana 1941. emisije Radio-Londona. Fašističke vlasti svakodnevno su prijetile strogim kaznama onima koji potajno slušaju neprijateljsku propagandu. Pozvali su stanovništvo da prokažu prekršitelje obećavajući im nagrade za »uzorno obavljenu patriotsku dužnost«. Radio-London tih je dana uporno emitirao vijesti o Draži Mihailoviću, prikazujući ga »jedinim vođom otpora« u Jugoslaviji i veličajući njegove »izvanredne uspjehe«. Partizane i narodnooslobodilačku borbu nije Radio-London uopće spominjao. U posebnoj vijesti javio je čak Radio-London da je zbog »izvanrednih uspjeha« kralj Petar II unapredio Dražu Mihailovića u čin »brigadnog generala«. Netočno prikazivanje stvarnog stanja moglo je imati ozbiljne posljedice. U Istri je to bio posebno težak problem jer su se vijesti Radio-Londona, usprkos prijetnji i zastrašivanjima, brzo širile poput zaraze. Hrvati Istre očekivali su kao ozebli sunca da čuju kako se s onu stranu rapallske granice počela voditi borba protiv okupatora. Međutim, kod klasno svjesnih ljudi vijesti da na čelu borbe protiv fašizma stoji maloljetni, izbjegli kralj i njegovi oficiri — povećavale su sumnje i oni su postavljali pitanje u kakvu su odnosu prema tome narodnom pokretu otpora Draže Mihailovića jugoslavenski komunisti. Dokazi o NOB-u kojemu na čelu stoji Komunistička partija bili su brojni, snažni i nepobitni, ali u Istri ih je trebalo argumentirano prezentirati i nastupati na što široj osnovi. Međutim, nedostajali su kadrovi, a ni organizacija nije bila prikladna za tako odgovoran zadatak.

Osim toga, u Pazinu je postojao vrlo snažan vojni garnizon i razgranata mreža fašističkih organizacija. Špijuni su vrebali na sve strane, pogotovo su na svakog došljaka u gradu budno motrili. Trebalo je stoga od samog početka biti vrlo oprezan i paziti da se ne povuče pogrešan potez, koji bi mogao uzrokovati teške posljedice i naglo prekinuti započeti rad.

Sve je to istovremeno ukazivalo i na činjenicu da su prilike mnogo složenije nego što su na prvi pogled izgledale, da su predrasude velike, a nacionalni odnosi zaoštreni i zatrovani.

Ono što su već tada sagledavali pojedinci, nije sagledavala većina hrvatskog naroda Istre, koji je u dugogodišnjoj i teškoj životnoj praksi osjećao i znao da mu je sve zlo i potpuno uništenje njegovih nacionalnih tekovina i prava došlo s talijanskom okupacijom, pa je nepovjerenje prema Talijanima u cjelini bilo prilično raširenо. S druge strane, istarski Talijani, pa i oni antifašistički orijentirani, duboko su u svojoj potsvijesti strepili od gnjeva i osvete hrvatskih masa — koja bi se jednog dana u izmijenjenoj situaciji mogla sručiti na sve Talijane zbog užasnih zločina što ih je fašizam, identificirajući sebe s talijanskom nacijom, počinio nad hrvatskim stanovništvom.

Sve je to zahtijevalo uporan rad i strpljivo objašnjavanje. Dileme nisu bile male, a dodatna iskustva trebalo je neprestano stjecati i u praksi provjeravati. Osjećao sam u tim trenucima veliku potrebu da se posavjetujem s drugovima iskusnijim od sebe. Pomišljao sam da se vratim u Split gdje su veze s Partijom ostale otvorene kako bih objasnio ono što sam tako iznenadno u Istri doživio i istaknuo potrebu za hitnim upućivanjem većeg broja iskusnijih revolucionara i komunista, u prvom redu onih koji su u Istri rođeni. Međutim, bio sam istodobno savladan velikim mogućnostima rada i širokim krugom ljudi koje sam tako brzo upoznao i s njima se čvrsto povezao, a situacija je bila takva da se više nije smjelo gubiti ni jednog dana u suprotstavljanju već prilično raširenim neistinama o oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije.

Posljednju večer mog boravka u Pazinu pristizali su u kuću
41 Ninice Gortan, kad je njena fotografska radnja već bila zatvorena, u

Grupa pazinskih fašista, snimljena nakon proslave u Rimu godine 1939. počinila je mnoge zločine nad narodom srednje Istre

razmaku od deset minuta Josip Opašić, Nada Raner, Vjekoslav Stranić i Giorgio Sestan. Nina Banovac ostala je poslije završenog posla.

Mnogi članovi fašističke stranke, vojnici, oficiri i crnokošuljaši dolazili su u toku dana u fotografsku radnju da se sa smiješkom na licu — slikaju. A navečer, shvaćajući punu ozbiljnost trenutka, u toj istoj zgradi našli su se na okupu prvi organizirani aktivisti NOP-a u Pazinu.

Nastojao sam da im, koliko sam tada umio i znao, prikažem sve teškoće, ali i veličinu oslobodilačke borbe koju započinjemo i u gradu Pazinu. Posebno sam nastojao da što uvjerljivije ukažem na opravdanost i realne mogućnosti njenog uspješnog vođenja. Bilo je dirljivih trenutaka koji su mi još i sada živo pred očima. Posebno se sjećam kako je Ninica Gortan izjavila da će od svake naplate za izrađene fotografije odvajati određenu svotu za pomoć NOP-u. Tako su i mnogi fašisti Pazina bili prisiljeni — pomagati ga!

Slično kao u Rakotulama, dogovorili smo se o osnovnim zadacima, 0 upornom političkom radu, o argumentima s kojima moramo nastupiti, o strogoj ilegalnosti, ali i o širini nastupa. Saopćio sam im da oni od tog dana preuzimaju odgovornost za vođenje antifašističke borbe u gradu, za uspostavljanje novih veza, za pravilno tumačenje političkih prilika, za širenje naše štampe, za sakupljanje pomoći i za sve ostalo.

Bila je to prva organizacija narodnooslobodilačkog pokreta u Pazinu, koju smo i ovdje nazivali narodnooslobodilačkim odborom. Opravdano se može postaviti pitanje koliko je takav naziv odgovarao suštini 1 zadacima naših NOO-a. Međutim, u to smo vrijeme, u specifičnim istarskim prilikama, postupili tako. I 12. prosinca 1941. bio je osnovan narodnooslobodilački odbor, zapravo prva organizacija NOP-a grada Pazinau sastavu: Josip Opašić, Ninica Gortan, Giorgio Sestan, Vjekoslav Stranić, Nada Raner i Nina Banovac, Od posebnog je značenja bila činje-

nica da se u tom prvom NOO-u Pazina nalazio i predstavnik istarskih Talijana.

Smatrao sam potrebnim da nešto podrobnije opišem prilike u Pazinu i način kako su uspostavljene prve organizacije NOP-a u tom gradu — u srcu Istre, jer su one, zaista, odigrale značajnu ulogu u širenju oslobodilačkog pokreta na Pazinštini, a dijelom i u ostalim područjima Istre.

Tada je došla na red i Karojba. Za Jovanina Labinjanina već sam imao sigurne informacije. Preko njega došao sam brzo u vezu s ostalim provjerenim narodnim ljudima. Poslije opširne diskusije i potrebnih objašnjenja osnovali smo 16. prosinca 1941. i narodnooslobodilački odbor u Karojbi. U njegov su sastav ušli Mate Pilat, Jovanin Labinjanin, Mate Močibob i Ivan Dagostin.

Narodnooslobodilački pokret hvatao je tako korijen i širio se srednjom Istrom. Aktivisti koji su sačinjavali prve NOO-e razvijali su sve veću djelatnost prodirući i u druga sela. U Brkaču je poznati narodnjak Anđelo Benčić osnovao svoju grupu ljudi. Veze su uspostavljene i u Škropetima i Novakima. Preko Josipa Opašića povezali smo u pokret i njegovu djevojku Bojanu Pilat, učenicu istarskog internata u Zagrebu, koja je već bila stigla svojoj obitelji na području Vižinade. U pismima sam to zabilježio ovako:

»Inače je i ona od naše »sorte«. Poslao sam joj po njemu neke žurnale što sam ih sa sobom donio. Prije je studirala u Zagrebu. Tako malo amo, malo tamo proširujemo krug ljudi...«

»Ti žurnali« bili su proglasi naše Partije i ostali materijal koji sam donio iz Splita.

U Pazinu su naši drugovi ubrzo izradili detaljan plan za dalje prodiranje u gradu i okolici. Predvidjeli su da u Zarečju uspostavimo vezu s poznatim i hrabrim borcima Matom Banom i Josipom Marcanom, u Sv. Petru u Šumi s narodnom učiteljicom Marijom Kopitar, u Tinjanu sa svećenikom Zvonimirom Brumnićem, a preko Berma i Velike Trabe s drugovima Živkom Gortanom, Vjekoslavom Ladavcem i Viktorom Baćcem, koji su u Gortanovom procesu bili suđeni na više godina robije. Početkom 1942. godine u tim i u drugim selima razgranale su se organizacije NOP-a.

Iz toga prosinačkog razdoblja 1941. treba zabilježiti i jedan zanimljiv detalj. Seljaci su vrlo teško dolazili do modre galice, toliko potrebne za vinograde. Prekupci koji su se od vremena do vremena pojavljivali u selima pljačkali su narod i nabijali basnoslovne cijene jer Italija nije imala dovoljno bakra. Poduzeli smo mjere da preko NOO-a u Karojbi i Rakotulama, posebno preko Josipa Kramara, organiziramo vlastitu proizvodnju. Drugovi u Pazinu počeli su nam nabavljati preko Trsta veće količine sumporne kiseline. Seljaci su sami pronalazili bakar. Sjekli su svoje kotlove i kiselinom topili čak i bakreni talijanski novac od 5 centesima da bi dobili modru galicu. Tako su pod rukovodstvom narodnooslobodilačkih odbora proradile naše »male tvornice«, koje su se kasnije proširile i na druga područja, da bi u godinama rata mnogim seljacima omogućile da spasu svoje vinograde.

Upravo ovakve i slične aktivnosti približavale su NOP seljacima i širokim slojevima jer su u njemu osjećali zaštitnika svojih interesa i pomagača u rješavanju teških socijalnih i ekonomskih problema.

U toku prosinca 1941. bilo je već sakupljeno više tisuća lira i prvo oružje. Naša štampa kolala je od ruke do ruke i dospijevala u zabačena sela srednje Istre, obavljajući svoju značajnu ulogu. Tako je partijska organizacija Dalmacije preko letaka, biltena i proglasa umnoženih u ilegalnim tiskarama Splita pomogla već 1941. godine i u razvijanju narodnooslobodilačkog pokreta u Istri.

U tom početnom radu bio sam ponekad i nedovoljno oprezan. Karabinijeri su se po selu počeli zanimati što radim i kuda se krećem. Iako sam već prvi dan uredno prijavio dolazak, kretanje po selu, odlazak u Rakotule, Pazin i Motovun bio je zapažen. Posebno im je bilo sumnjivo što ne idem u crkvu. Već su dva tjedna bila prošla, a ja nisam prisustvovao misi. To su primijetili i mnogi pobožni seljaci, naročito žene. i zamjerili mi. Bio sam prilično neoprezan i u pisanju pisama, što dokazuju dijelovi koje ovdje citiram, jer je cenzura otvarala svako pismo, kontrolirala ga i ponovo pečatila.

U jednom od pisama zabilježio sam:

»Ovih dana moram se malo umiriti i umuknuti i dobro se paziti... jer bi se mogao lako — prehladiti, a i gripu dobiti... Nadam se da neće biti ništa i da ću brzo ponovo zdrav i slobodan, bez pratnje, hodati.«

Promijenio sam taktiku i potražio pogodnu priliku da pristupim »marešalu« Celestinu Grandolfu i »apuntatu« karabinijera Luigiju Bincollatiju, zatrovanom fašistu. Upuštao sam se s njim u duže razgovore i strpljivo slušao hvalospjeve o tadašnjim fašističkim pobjedama i o veličini Dučea. Pozivao sam ih čak i u kuću gdje sam im na zgodan način pokazao indeks iz kojeg se vidjelo da sam apsolvirao na Tehničkom fakultetu i da pripremam diplomski rad. Objašnjavao sam im kako ću morati u Trst i Rijeku da nabavim stručnu literaturu. Zato usavršavam talijanski. S njima sam obišao Nina Derina, šefa električne centrale u Karojbi, i u prisutnosti karabinijera poveo stručni razgovor. Namještenike sam u centrali poslije toga češće posjećivao. U pogodnom trenutku objasnio sam karabinijerima da sam morao otići u Rakotule i Pazin da se javim rodbini, iako je to zamorno i oduzima mi dragocjeno vrijeme ... Imam rođake u Puli i u Trstu, pa ako oni nekad službeno idu tamo, »bilo bi mi ugodno« da pođemo zajedno. Jednom smo zaista i krenuli skupa u Trst. Putem sam od karabinijera saznao mnoge korisne podatke. Sprijateljio sam se i sa svećenikom Pietrom Nardinijem, rodom iz Lošinja, i često se s njim šetao selom. Savladavši u sebi vlastite otpore, počeo sam odlaziti nedjeljom u crkvu. Sve je to postepeno otklonilo sumnje i ponovo stvorilo mogućnosti da se nastavi započeti rad.

Prvo prisustvovanje »službi božjoj« u selu Karojbi opisao sam ovako:

»Jučer sam bio u crkvi. Prije mise bili su svi skupljeni pred vratima i ćakulali o 'velikoj politici'. Ušao sam unutra. Jedan me starac pozvao da odem na 'banak'. Nisam htio govoreći da je to za starije ...

Čudan me je osjećaj obuzeo pri ulazu 'izgubljeni sin poslije toliko i toliko godina vraća se u svoj hram, gospode'. Gledao sam one oltare, a čas kasnije i svećenika i otpočela je misa. Pjevaju... Pjevaju hrvatski. Prošlo je već dosta, svećenik čita kome je godišnjica smrti i ko

treba da dade misu. Samo napomena, da ne bi ko zaboravio ... U mojoj glavi razvija se već cijela teorija o ulozi religije i njenim sredstvima i načinima održanja moći nad ovim jadnim selima... Počela je propovijed. Najprije talijanski. Svi spavaju. Zatim hrvatski. Stare ćelave glave, skupa s mladim polako se dižu i upijaju svaku riječ ... Najednom nastane muk, savršen muk, crkvena zvona zazvone. Svi padaju ničice. Zazvonilo je zadnji put, dižu se. Neki me u čudu gledaju. Bilo mi je žao što nisam učinio kao i oni kad sam se sjetio zašto sam došao u crkvu. Međutim, tu ima nečeg pozitivnog. Ta srce mi je zaigralo kad sam odmah u početku te predstave čuo našu riječ. Tu se ona službeno sačuvala.«

Kad danas čitam što sam u tim ustaničkim danima 1941. godine pisao, nije teško uočiti određeno »skojevsko puritanstvo«, ali i postupno sagledavanje životne realnosti, jer su se mnoge karakteristike i specifičnosti istarskih prilika nametale takvom snagom da smo ih i mi komunisti morali sve više respektirati, s njima se saživljavati i odlaziti tamo gdje se nalazio narod.

Jedna od vrlo značajnih specifičnosti svakako se odražavala u posebnoj ulozi hrvatskog svećenstva Istre, koje je velikim dijelom ostalo povezano sa svojim župljanima i njihovim nevoljama. U razdoblju od dva desetljeća talijanske okupacije ono je pružilo žilav i svojevrstan otpor politici nasilnog odnarođivanja, podnoseći pri tome teška poniženja, batinjanje i zatvore. U narodu su takvi svećenici bili poštovani i cijenjeni. Zato su postojali realni izgledi da se mnogi svećenici u Istri uključe u narodnooslobodilački pokret. Činjenica što se komunisti javljaju kao njegovi organizatori ne bi smjela poslužiti kao isprika za njihovo, eventualno, pasivno držanje. U prvom redu zato što je oslobodilačka borba protiv fašizma uključivala u svom programu i ostvarenje onih ciljeva za koje su se narodni svećenici Istre do tada časno i uporno borili. Osjećao sam zato potrebu da i s pojedinim svećenicima, poznatim borcima protiv fašizma, uspostavim vezu, pa sam počeo tragati za takvom mogućnosti.

U obližnjem gradu Motovunu, četiri kilometra udaljenom od Karojbe, svakog su se trećeg ponedjeljka u mjesecu redovno održavali sajmovi, na koje su seljaci iz bliže i dalje okolice dovodili svoje proizvode na prodaju, u prvom redu volove. Na sajmovima se skupljalo mnogo svijeta, sastajali bi se seljaci da porazgovore i izmijene mišljenja o svojim problemima i o prilikama u svijetu. Na tom prosinačkom sajmu 1941. pod zidinama starog grada Motovuna stekao sam mnoge nove znance, sreo sam i Josipa Kramara, Matiju Pilata, Matu Močiboba i ostale aktiviste iz Karojbe i Rakotula i sa zadovoljstvom ih promatrao kako stupaju u akciju, povjerljivo razgovaraju sad s jednim sad s drugim seljakom uvjeravajući ih u potrebu da se uključe u narodnooslobodilački pokret. I to upravo tu pod Motovunom, gradom obavijenim legendom o istarskom div-junaku Velom Joži, koji je nekad predstavljao strah i trepet za gospodu motovunsku. Po narodnoj predaji Veli Jože sniva u Motovunskoj šumi i čeka pogodan čas da ustane, rastrga lance kojima je okovan i povede narod u borbu za slobodu.

Ta legenda koja se duboko usjekla u dušu istarskog puka počela se upravo te ustaničke 1941. godine postupno pretvarati u stvarnost.

Tih dana, točnije 15. prosinca 1941, u spomenutim pismima zapisao sam i slijedeće:

»Najviše razgovaram s kmetima (tako oni sami sebe zovu) ... Zapanjuje njihova logika sazidana na zdravoj stvarnosti. Jutros sam sreo jednog

starca od nekih 80 godina. Izmijenili smo prve riječi koje su kod prvog susreta većinom u dlaku iste, a zatim počeli pretresati »šituaciju«.

»Ma vi ki ste naučenjak, ča pensate, more li ovo dugo durati — ne more i ne more, bašta. Mora doć bolje, i to njanke ni testo udelat. Oni ki ima preveč mora da to dade onima ki nimaju nič i stvar je gotova. Onda će svi imat jednako, mižerije će nestat i judi će bit kuntenti.« Dok je to govorio, stvorio se tu još jedan mladi seljak, bistra pogleda, širokih ramena...

»To je sve lipo moj šantulo (kum od pričesti ili krizme), ma ritko kad se koje velo drivo u šumi sruši samo. Triba tu sikira, pa udri i udri. Tako ni oni neće sami dat svoje 'mijare'. A narod ima force, samo mora znati da je ima. Da je to zna do danas, ne bi ovoliko nevolje propatija. Ne bi ga ovako porobili. Da vol zna koliko je jak teško bi ga koji kmet, ma njanke dva ni tri stavili pod jaram! ...« »Eto, onda se umiješam ja, tzv. 'naučenjak' i tako upoznajem ljude oko sebe ... S njima živim — i radim. Uspio sam već dosta. Više me i ne zovu gospodin. Priznali su me za svoga.«

Ovaj citat o razgovorima iz tog vremena naše ustaničke 1941. godine govori o tome kako su ljudi u Istri različito ocjenjivali mogućnosti i načine o poboljšanju svoga ekonomskog i socijalnog položaja. Neki su mislili da će se postojeći problemi riješiti sami od sebe, »dobrom voljom bogatih« i »božjom milošću«, drugi su tražili akciju, svjesnu i složnu, i u njoj vidjeli izlaz i put ostvarenju narodnih prava i slobode. Upravo zbog toga sve se više osjećala potreba za organiziranim radom i nastupom Partije i njenih kadrova.

U pismu od 21. prosinca 1941. zapisao sam i slijedeće:

»Ne smijemo čekati da nam sve drugi donesu na tanjuru i pripreme. Moramo sami naučiti snaći se u svakoj situaciji, jer će sigurno i doći vrijeme kad neće biti vremena davati direktive, već će svaki na svom mjestu morati pokazati svoju životnu snagu.«

Ovakvo sagledavanje istarskih prilika i shvaćanja potrebe što samostalnijeg i inicijativnijeg djelovanja na općoj liniji, na zadacima i ciljevima Partije, bilo je od posebnog značenja za dalji uspješan razvitak oslobodilačkog pokreta na istarskom poluotoku, jer je životna praksa sve uvjerljivije potvrđivala da u brojnim veoma složenim situacijama koje su nadolazile nije zaista bilo vremena ni mogućnosti čekati na upute i direktive viših foruma, već je u akcije trebalo stupati odmah, svjesno i djelotvorno.

S tog stajališta već su u tim početnim iskustvima organiziranja oslobodilačkog pokreta u Istri bile uočljive dvije značajne činjenice:

Prvo, da je nacionalna svijest većinskog hrvatskog stanovništva Istre, usprkos dugogodišnjem fašističkom teroru i nasilnoj talijanizaciji, uništavanju kulturno-političkih ustanova i masovnom iseljavanju vrlo vitalnog dijela stanovništva, ostala živa na svakom koraku, predstavljajući potencijalne izvore snage oslobodilačkog pokreta koji se upravo počeo širiti istarskim poluotokom. Borba istarskih Hrvata što su je oni vodili za vrijeme Habsburgovaca na čelu s Dobrilom, Vitezićem, Laginjom, Spinčićem, Mandićem i ostalima dovela je do velikog narodnog preporoda u kojem su u pet desetljeća bili postignuti takvi uspjesi i osigurane takve tekovine da ni rušilački režim talijanskog fa-

šizma nije bio u stanju da ih iskorijeni. Da ih okrnji, i to ozbiljno okrnji — da, ali da ih iskorijeni -— ne!

Drugo, da mnogi prijašnji primjeri zajedničke solidarnosti i jedinstva hrvatskih, talijanskih i slovenskih antifašista u borbi protiv klasnog izrabljivanja radnih ljudi istarske regije i nacionalnog ugnjetavanja Hrvata i Slovenaca, koju je u vrijeme fašističke tiranije prvenstveno usmjeravala KP Italije, čine značajnu osnovu i mogućnost da •— u novonastaloj situaciji pod rukovodstvom KP Hrvatske i KP Slovenije — bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije poprimi u Istri specifičan oblik borbenog jedinstva i »fratellanze« između Hrvata, Slovenaca i Talijana. Tako se već u tom početnom radu, a kasnije sve snažnije i uvjerljivije potvrđivalo da će se politika KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske i KP Slovenije koja je u sebi spajala borbu za nacionalnu ravnopravnost i samoopredjeljenje s borbom za nove, naprednije društvene odnose ako se bude dosljedno primjenjivala, duboko ukorijeniti u radničko-seljačkim masama i utrti put oslobodilačkom pokretu izuzetno velikih razmjera na istarskom poluotoku.

Približavao se tako i kraj 1941. godine. Zima je bila iznimno oštra, čak je pao i snijeg, što je za ljude u tom kraju Istre bilo veliko iznenađenje.

Osnovne dileme kao da su bile savladane. Pitanja kako se vratiti u Istru, kako se u njoj ukorijeniti, na koga se osloniti i kako započeti djelovanje — našla su već bila adekvatan odgovor.

Na Staru godinu nisam izlazio. Sjedio sam u kuhinji, zagaravljenoj dimom i čađom. Ukućani su spavali. S ulice su dopirali koraci, žagor i pjesma. To mještani dočekuju Novu godinu. I u teškim ratnim prilikama traže trenutke radosti i nade. Zvali su me da im se pridružim, ali činilo mi se da je bolje ostanem li kod kuće.

Bio sam zadovoljan i veseo zbog uspješnog razvoja NOP-a, ali sam se istodobno osjećao i nekako osamljen. I u tim posljednjim satima 1941. godine zapisao sam:

»Večeras osjećam jak val praznine. Brzo će jedanaest sati... Stisnuo sam se uz šparhet i na koljenima držeći ovu hartiju naslonjenu na jednoj knjizi hoću da ti pišem. Da znaš kako je mirno i tiho u ovoj našoj kuhinji. Čujem vlastito disanje. Zima mi je. Prolaze me svaki čas ledeni srsi. Nisam pazio na vatru pa mi se zagasila. Pisao bih Ti tako rado i još dugo, ali prsti mi se sve više koče . .. Mogao bih naložiti vatru, ali ne da mi se buditi majku, ona se toliko iscrpi preko dana, čisto je već iznemogla i moram imati obzira prema njoj ... Kraj nogu zamotan u obliku crva prede mali mačak ... Sa stropa svako malo vremena čujem neke šumove. To štakori obavljaju svoj svakodnevni pir nad kukuruzom. Otraga mojih leđa, iz stare smeđe vetrine, javlja mi sat, ta starinska ura budilica, prigušenim udarima, da se približuju zadnji trenuci i trzaji četrdeset prve ...«

Navodim ove dijelove do danas sačuvanog pisma, jer govore o tome kako smo i mi komunisti gajili duboke osjećaje prema majci i najbližima, veselili se životu i voljeli ljude, uživljavali se u njihove probleme, cijcnili njihov naporan rad i bili posebno sretni kad su prilazili pravednoj oslobodilačkoj borbi koju smo s Partijom na čelu — kojoj smo pripadali — tako odlučno i svjesno poveli.. .

Nastupala je 1942. godina. Trebalo je odlučno ići dalje. U prvom redu savladati izolaciju i povezati se s ostalim drugovima za koje se opravdano pretpostavljalo da na sličan način već djeluju u Rijeci i ostalim predjelima Istre na širenju narodnooslobodilačkog pokreta. I oni su, kao što je danas poznato, zaista već djelovali, o čemu će bar djelomično i u ovim zapisima biti riječi. Međutim, u tadašnjim prilikama bilo je najvažnije ujediniti pojedinačne napore i postignute rezultate kako bi ojačala udarna snaga oslobodilačkog pokreta. U prvoj polovici 1942. godine to je, uz velike napore, i ostvareno.

NOP se širi srednjom Istrom

Topla i intimna istarska ognjišta. Motovunski sajam i Veli Jože. Fašistički listovi otkrivaju slabosti režima. Zamagljene perspektive. Partizansko selo Zarečje i obitelj Mate Bana. Pojavljuju se gortanovci. Stazama kontinuiteta. Bjelogardijci u akciji. Kritički odnos prema komunistima i nerazumijevanje nacionalnih osjećaja. Zašto zvižduk jarebice. Beram — značajno žarište NOP-a Istre. Prvi talijanski antifašisti prilaze Pokretu. Prvomajski proglas 1942. godine u Pazinu. Istarska karbonarka — učiteljica Marija Kopitar. Je li emigriranje bilo pogrešno. Uloga narodnih svećenika. Značenje nacionalnog pitanja i dileme talijanskih komunista. Ateisti i vjernici zajedno protiv fašizma. Incident u Trstu. NOP se širi srednjom Istrom.

Potkraj 1941. godine počele su sa svjetskih fronta stizati i prve, donekle ohrabrujuće vijesti. Hitler je zaustavljen pred Lenjingradom i Moskvom, a munjeviti rat izgubio je bio svoju početnu snagu.

U prosincu 1941. počela je protuofanziva Crvene armije. Britanci su na afričkoj fronti slomili otpor neprijatelja u Etiopiji i stabilizirali položaje u Libiji.

7. prosinca 1941. SAD su najavile rat Japanu i, usprkos početnim neuspjesima, svojim su ogromnim privrednim i ratnim potencijalom veoma ojačale položaj i snagu antifašističke koalicije svijeta. U biti bio je stvoren najsnažniji savez u povijesti čovječanstva.

Sve je to ohrabrivalo.

U pismu prilikom Nove godine napisao sam Timei Ožegović slijedeće:

»Hvala Ti na čestitkama. Prigodom Nove godine želim Ti. da ona bude Tebi kao i svima nama najsretnija godina koju su do sada ljudi uopće slavili. Tako će valjda nekako i biti, samo neka stvari idu ovako naprijed«.

Međutim, ipak nije bilo tako. Nacifašizam je bio mnogo organiziraniji ratni stroj mračnjaštva i zločina nego što se to moglo i zamisliti. Ali optimistička raspoloženja bila su ipak potrebna jer su davala snage da se odlučno ide dalje.

Prvih dana siječnja 1942. osjećao sam potrebu da što prije navratim u Pazin i da vidim što su naši drugovi tamo uradili.

10. siječnja 1942. zapisao sam:

»Jučer poslije podne vratio sam se iz Pazina, gdje sam se zaustavio tri dana... Upoznao sam mnogo »novih osoba« i napričao sam se do mile

volje ... Da mi je barem u Pazinu stanovati. Snašao bih se mnogo bolje, bilo bi više posla u svakom pogledu. Ovdje sam ipak više-manje izoliran i nekako odsječen. Sada su i ružna vremena, jako je zima pa se ne mogu ni mnogo micati iz ovog 'velegrada'. Biciklu još nisam nabavio, pa sam ovdje kao u zarobljeništvu«.

Dakako da bi se u Pazinu moglo mnogo više učiniti kad bih tamo stalno boravio, ali to se u ono vrijeme nije moglo ostvariti. Sumnjičenja karabinijera iz Karojbe tek su se bila stišala, pa bi me eventualni iznenadni odlazak u Pazin mogao samo ozbiljno kompromitirati i onemogućiti.

Pazinski aktivisti i članovi prvog NOO-a bili su već razvili značajnu aktivnost. Kontaktirali su s mnogim narodnim borcima, objašnjavajući im ciljeve oslobodilačke borbe i iznoseći osnovne podatke o tome što se događa preko rapalske granice. Najpovjerljivijima davali su na čitanje proglase Partije. Trgovinska radnja Josipa Opašića i fotografska radnja Ninice Gortan bila su pogodna mjesta za organiziranje široke aktivnosti. Tamo su svraćali ne samo ljudi iz Pazina, već i mnogi seljaci i članovi njihovih obitelji iz cijele okolice. Povjerljivi bi dobivali prve informacije o novonastaloj situaciji.

Za tri dana boravka u Pazinu upoznao sam urara Ninija Ferenčića i njegovu braću te krojača Josipa Ukušića. I njihova su imena bila izmijenjena u Fiorencis i Ugussi. Razgovarao sam i s đacima pazinske gimnazije, Nicies Olivijem i Čedom Bertošom i s Čedinom sestrom Smiljom. Međutim, u razgovorima se nisam otkrivao. Od posebnog je interesa bio susret s rođakom Pepijem Olivijem (Josipom Ujčićem), arhitektom, koji je u Pazinu imao građevinsko poduzeće. Bio je antifašistički nastrojen i često je odlazio u Trst, gdje je imao mnogo poznanstava. Njegov sin Nicies već je bio bez očeva znanja uključen u prvu organizaciju mladih komunista u Pazinu. Osjećao se Talijanom, iako su mu preci bili hrvatskog porijekla. Takvih slučajeva bilo je Pazinu više. Pepiju Oliviju otvoreno smo objasnili potrebu stvaranja antifašističke organizacije u Pazinu i Istri i tražili njegovo aktivno uključivanje. Odmah je dao veću svotu novca kao svoju prvu pomoć NOP-u, izražavajući spremnost da obavi i druge zadatke. Ponovo sam se sreo s drugom Zovichem i s njime nastavio prije započete razgovore. Zajedno smo tražili mogućnosti uspostavljanja veza s komunistima i antifašistima u drugim predjelima Istre.

Zima je i dalje bila veoma oštra i snijeg je često padao. Temperatura se spuštala i do minus 18, što je za istarske prilike bilo zaista neuobičajeno. Nenaviknuti na takvu studen, seljaci gotovo nisu izlazili iz svojih kuća. Seoski putovi bili su pusti, a prolaznici rijetki. Ukućani su se okupljali uz ognjišta, na kojima je gotovo danonoćno pucketala vatra. U poznatim istarskim bakrenim loncima, u »kotlićima«, grijala se voda i miješala palenta, a pod črpnjom pekao kruh — uglavnom kukuruzni. Od vremena na vrijeme kružila je iz ruke u ruku bukaleta istarskog vina. U tim zimskim danima, iz godine u godinu, poštujući čvrsto usađene tradicije, stariji bi, uz topla i intimna ognjišta, iznosili mlađima svoja životna iskustva, govorili svojim jezikom i s ponosom opisivali kako je u Istri nekad bilo — miješajući gorčinu s tračkom nade. Tako su ta istarska ognjišta, razasuta po selima i zaseocima istarskog poluotoka, bila žilav čuvar tradicija i običaja porobljenog i obespravljenog naroda. Međutim, toga zimskog perioda na prijelazu iz 1941. na 1942. godinu postala su istarska ognjišta i nešto više od toga. Do njih i oko njih počela je stizati i širiti se uvjerljiva riječ Partije i njezin poziv na borbu i ustanak.

Prvih mjeseci 1942. godine obilazio sam obližnja sela, ponovo svraćao u Rakotule, zatim u sela Kaldir i Novake, gdje se u NOP uključila obitelj Mikolić, a u Škropetima narodnjak Mate Sinčić.

Tih zimskih dana bio sam češće s djedom. Sjedeći kraj peći, poveli bismo razgovor o bilo čemu. Pažljivo je pratio svaki moj odlazak iz Karojbe. Bio sam uvjeren da naslućuje kakav imam zadatak, ali je bio vrlo diskretan i nije ispitivao kamo idem i s kim se sastajem. Strpljivo je čekao da mu sam o tome nešto kažem. Smatrao sam da je bolje ne opterećivati ga u njegovim poodmaklim godinama, ali sam mu se i dalje obraćao kad mi je bio potreban savjet ili mišljenje o pojedinim ljudima. U pismima sam često o njemu iznosio različite detalje, komentirao njegova shvaćanja, pisao o njegovoj pobožnosti, karakteru i smislu za humor.

24. siječnja 1942. zapisao sam:

»Djed mi je cijeli dan uz peć. Evo ga i sada kraj mene. Miješa neprestano rukama i svako malo vremena se javi: »Čo, porka malora, ma je zima.« Brzo će pozvoniti drugi put na večernju, te će se za koji tren izgubiti. Jutros se naljutio na popa, da je kasno došao i da je on, dok je počela misa, izmolio već pet krunica.

Koja strpljivost. Ima onu starinsku krunicu od špica rogačevih.«

Navodim ta zapažanja jer ona, na neki način, govore o tadašnjoj atmosferi istarskog sela i o tome kako smo se mi komunisti, s ateističkim nazorima, snalazili među pobožnim svijetom, postupno se saživljavali i učili poštivati navike i običaje starijih, makar se s njima i ne slagali.

Iako je djed znao da izbjegavam pohađanje crkve, ipak ga je obradovao moj povremeni neophodni odlazak, pa me je redovno svake nedjelje prije mise i prije večernje pitao hoću li poći s njim. Kad bih otišao, bio je neobično sretan. U raspravu o religiji nisam s njim nikad ulazio, niti sam bilo čime pokazivao da omalovažavam njegove molitve za »dobru volju i mir među ljudima na zemlji«. Čak bih ga i zamolio da izmoli i za mene neki Očenaš — što je on s velikim zadovoljstvom učinio. Iz Pazina sam mu donio na dar lijepu krunicu s krupnim zrnima, složenu u posebnoj kutiji. Bio je presretan. Tu je krunicu upotrebljavao samo prigodom većih blagdana ili u posebnim prilikama.

Volio sam svog djeda narodnjaka Petra Ujčića, čovjeka velikih ljudskih vrednota, i smatrao sam da ne bi bilo pošteno pokušati u njegovim posljednjim godinama života bilo što mijenjati. On je za mene bio oličenje narodnog istarskog čovjeka kakvih sam u to vrijeme sve više sretao obilazeći sela srednje Istre.

Posjetio sam u to vrijeme i gradić Višnjan, u kojem je stanovala naša dalja rođakinja učiteljica Giuzeppina Debeuz. Bila je vatrena Talijanka i iskreno je vjerovala da asimilacijom slavenskog stanovništva Julijske krajine i odgajanjem omladine u duhu talijanske kulture i tradicije — Italija zaista vrši veliku humanu misiju. S njom nisam ulazio u diskusije jer one ne bi ničemu vodile. Međutim, kod nje sam se mogao smjestiti, primila me je uvijek srdačno, i to mije služilo kao dobro pokriće. Tako sam u Višnjanu uspostavljao prva poznanstva i sakupljao potrebne informacije.

2. veljače 1942. zabilježio sam:

»Danas sam se vratio iz Višnjana, gdje sam bio kod tete dva dana. Zabio sam i tamo svoj nos. Nađe se svagdje posla... danas treba raditi na svakom koraku.«

10. veljače 1942. nastavio sam:

»I ovdje ne stojim skrštenih ruku. Sve to više prodirem unutra. Sada zima onemogućuje da se krećem, ali čim nastanu lijepa vremena i dobijem biciklu, bit će svega i svačega. Moram brzo učiti talijanski, jer mi to puno treba, naročito kad idem u gradove.«

Osjećao sam već tada da se NOP Istre neće moći niti će se smjeti ograničiti samo na hrvatsko stanovništvo, već će biti potrebno uspostavljati i što šire veze s talijanskim komunistima i antifašistima, odlučnije prodirati u gradove i zahvatiti radništvo. Prva iskustva u Pazinu, gdje talijansko stanovništvo baš i nije bilo brojno, takvu su orijentaciju, usprkos stanovitim teškoćama, uvjerljivo potvrđivala.

15. veljače 1942. naveo sam slijedeće:

»Moram u Motovun na sajam. Čekat će me moji novi drugovi. Došla je i Bojana i ostala cijeli dan.«

Motovunski sajam je bio vrlo povoljna prilika za susret i razgovore s većim brojem aktivista. I ne samo Motovun, već i ostala mjesta u Istri, u kojima su se tradicionalno svakog mjeseca održavali sajmovi, bila su, u specifičnim istarskim prilikama, pogodni punktovi koje je trebalo što bolje iskoristiti za širenje oslobodilačkog pokreta.

Od Bojane Pilat, tada već aktivne skojevke, saznao sam da iz sela Velići, koje je brojilo samo osam kuća, studira u Trstu u Pomorskoj visokoj školi Carlo Millo (Karlo Smilović) i da je jedan od funkcionara KP Italije. Povremeno svraća u rodno selo te donosi ilegalne proglase i ostale materijale. Dogovorili smo se da to Bojana Pilat ispita i pokuša uspostaviti s njim vezu jer bi —• budu li podaci točni — uspostavljanje kontakta s organizacijom u Trstu bilo od posebnog značenja. Početkom 1943. godine to je uspješno i ostvareno.

U jednom od pisama, još u siječnju 1942, zabilježio sam i »značajnu novost« o nabavci radio-aparata, što je u tadašnjim prilikama prilične izoliranosti mnogo značilo. Povremeno sam hvatao Radio-London, a kasnije, kada smo za nju saznali i stanicu »Slobodna Jugoslavija«, što je u organiziranju narodnooslobodilačkog ustanka bilo od naročite pomoći.

U tom zimskom razdoblju redovno sam pratio fašističke listove, riječku »Vedettu«, tršćanski »Picolo« i pulski »Corriere Istriano«, nastojeći da makar između redaka otkrijem po neki zanimljiv podatak. Riječka »Vedetta d'Italia« objavljivala je naredbe o zamračenju grada od 18 sati 30 min do 7 sati 30 min ujutro, apelirala na stanovništvo da sakuplja vunu za vojsku, da čuva kutije konzervi i stare žilete jer »od stotinu starih žileta može se izliti važan dio mitraljeza«. Posebno su zanimljive bile obavijesti o dijeljenju hrane na »tessere« — 2 kg krumpira, 0,25 kg graha za 15 dana i 6 jaja mjesečno. Fašistički listovi sve su češće donosili i fotografije i podatke o vojnicima i oficirima iz Istre, Rijeke i Trsta, koji su na dalekim frontovima »hrabro pali za domovinu« i upućivali patriotska saučešća njihovim obiteljima. Također su neprestano upozoravali stanovništvo da bude oprezno prema neprijatelju.

Posebno su tražili od žena da paze što govore jer i nehotice mogu postati žrtve špijunske aktivnosti neprijatelja fašizma. Tako su poznatoj Mussolinijevoj izreci »Credere, obbedire, combattere« (vjerovati, slušati i boriti se) dodavali još jednu riječ — »tacere« (šutjeti).

Pisanje spomenutih fašističkih listova otkrivalo je slabosti i teškoće fašističkog režima. Budući da fašističke vlasti uporno pozivaju stanovništvo na sakupljanje vune, kutija konzervi, žileta i ostalog, znači da takve akcije treba bojkotirati i na tim zadacima mobilizirati i javnost.

Objavljivanje podataka o poginulim sinovima Istre, Rijeke i Trsta počeli smo upotrebljavati kao argumente da se ubuduće treba energično suprotstavljati odlasku naših mladića u talijansku fašističku vojsku, jer je žalosno da ih fašizam šalje na front gdje se bore i ginu protiv interesa svog naroda. Rodila se ideja da i one malobrojne Istrane koje fašističke vojne vlasti puste kući na dopust nastojimo odvratiti od povratka u vojne jedinice. Međutim, u to vrijeme nismo još bili uspostavili vezu s partizanskim snagama u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, i to je bila prepreka za mobilizaciju istarskih boraca. A prilike u samoj Istri nisu još bile takve da se moglo pomišljati na osnivanje samostalnih partizanskih formacija.

Vijesti u fašističkim listovima o smanjenju i pogoršanju garantirane opskrbe iskoristili smo kao dokaz sve većih teškoća u koje zapada fašistički režim, nastojeći da istodobno izazovemo i revolt naroda protiv takvih mjera.

Prijetnje javnosti da treba šutjeti, da je neprijatelj svagdje prisutan dobro su došle da se narod upozori na strah i paniku koja fašiste sve više zahvaća zbog jačanja oslobodilačkog pokreta u Julijskoj krajini.

Tako smo se prilagođavali specifičnim prilikama i iz njih zbog nestašice naše partizanske štampe izvlačili konkretne zadatke za akcije, nastojeći da pri tome iskoristimo naše prednosti i ranjiva mjesta neprijatelja.

Usprkos naporima koje smo činili da se NOP što dublje ukorijeni na području srednje Istre i unatoč stalnom proširivanju kruga poznanstva — naše djelovanje činilo mi se na trenutke nedovoljno. Prolazili su dani, a vezu s Partijom nismo uspijevali uspostaviti. Javljale su se dileme radimo li dobro i kojim putem treba kretati naprijed. Čak sam i posumnjao je li bio opravdan moj dolazak u Istru. Osamljenost me je razdirala, a perspektive su na momente postale zamagljene ...

Takva su raspoloženja izražena i u pismima koja sam u to vrijeme slao iz Istre.

11. siječnja 1942. zapisao sam:

»Ovdje je pao snijeg. Ne znam — nije me razveselio kao prošlih godina. Nisam osjetio onu želju da idem sam van, da udišem svježinu zraka i ostavljam tragove u još netaknutom bijelom pokrivaču. Ničeg toga nisam osjetio. Ujutro kad sam ustao i opazio tu bjelinu — bacio sam samo jedan pogled na promijenjen izgled poljana i bregova — i to je bilo sve.«

24. siječnja nastavio sam:

»Gdjekad mi je ovdje strašno, upravo nesnosno. Osjetim tako neku samoću i otcjepljenost od svijeta. Sjetim se Splita i svih svojih drugova, one odanosti i rada za jednu bolju budućnost i sretniji život, dodu mi na pamet svi proživljeni momenti, sve se to u izvjesnim momentima tako brzo izreda preda mnom, tako se u sve to uživim, da čežnja za povratkom dostiže kulminaciju.«

Međutim, to su ipak bila i ostala samo privremena raspoloženja i dileme. Život je činio svoje. Zima je polako jenjavala, javljale su se nove mogućnosti za rad i nametali sve složeniji i značajniji zadaci.

Iz Pazina je u Karojbu povremeno dolazio Josip Opašić da bi me obavještavao o tome što su učinili. U drugoj polovici veljače obavijestio me da su u selu Zarečju, tri kilometra od Pazina, uspostavili vezu s krojačem Matom Banom, jednim od najpoznatijih naprednih ljudi u tom području. Prihvatio je bez oklijevanja da se uključi u Pokret, ali je tražio da se osobno sastane s »emisarom koji je došao od prika« jer se radi o ozbiljnim stvarima. S Josipom Opašićem dogovorio sam dan sastanka i lozinku.

Bio je jedan od posljednjih dana veljače 1942. kad sam, u sumraku, biciklom stigao u selo Zarečje. Kuća Mate Bana nalazila se na osamljenu mjestu, pa sam zagledavao uokolo da ne budem od koga zapažen.

Još zadihan od brze vožnje zakucao sam na vrata koja su se naglo otvorila. Na kućnom pragu pojavio se čovjek visoka rasta, sijedih, kratko ošišanih vlasi i obučen kao da se priprema za svečanost. S uzdržanim smiješkom na usnama nestrpljivo je očekivao da progovorim.

— Dobro veče — rekoh.

— Bog daj sriću — odgovori on.

— Rekli su mi da imate crnog vina za prodaju.

— Nemam nego biloga — bio je žustar odgovor domaćina.

— Ali meni treba crnoga — inzistirao sam.

Mate Ban bio je očito uzbuđen, i kako se lozinka poklapala, uzviknuo je:

— Alora, vi ste taj čovik!

— Da, ja sam taj čovik, a Vi ste drug Mate Ban!

— Jušto, ja sam Mate Ban — hote unutra!

Odveo me u sobu s lijeve strane hodnika koja je za ovaj susret očigledno bila posebno dotjerana. Sve je bilo na svom mjestu. Bila je to njegova krojačka radionica. U jednom kutu sobe mirno je stajala djevojka dugih pletenica, skromno odjevena, koju mi je Mate Ban ovako predstavio: »To je moja kćer Olga. Njoj možete povidati ča i meni. Tako su svi odgojeni u ovoj familiji.«

Olga se zbunila, a njenim je licem prešao val crvenila. Prihvatio sam njegov ton razgovora, ističući kako je upravo potrebno da se mlada generacija Istre uključi u oslobodilački pokret koji se već širi istarskim poluotokom.

Mate Ban skinuo je sa zida petrolejsku svjetiljku, upalio stijen i naslonio ju je na stol oko kojeg smo nas troje sjeli. Mjereći me svojim prodornim pogledom od glave do pete, znatiželjno je upitao:

— Ča mi, donke, imate dobrega povidati!

Počeo je tada naš dugi, a za mene jedan od najsadržajnijih razgovora koje sam u to vrijeme vodio u Istri. Ispričao sam se domaćinu što ne mogu da mu kažem svoje ime jer prilike zahtijevaju da se vladamo na način koji nije uobičajen, ali zbog opreza i uspješnijeg djelovanja moramo tako postupati.

— Ma po govoru bi se reklo da ste Ištrijan i da ste iz ovih naših kraji — primijetio je Mate Ban.

Rekao sam da mu mogu kazati jedino to da je i moja obitelj bila prisiljena emigrirati. Živio sam u raznim mjestima, upoznao prilike, vidio mnoge nepravde i nasilja i bio svjedok tragičnog raspadanja jugoslavenske države i izdajstva najvećeg dijela onih koji su tada njom upravljali. Podrobnije sam mu opisivao i sve što se u njoj događalo između dva svjetska rata, jer su takva objašnjenja u tadašnjim istarskim prilikama bila zaista potrebna. Iznosio sam Mati Banu i argumente zašto je 1941. godine Komunistička partija bila kadrovski i ideološki spremna da povede organiziranu borbu protiv fašizma.

Istarski revolucionar *Mate Ban,* istaknuta ličnost NOP-a Istre, strijeljan od nacista u listopadu 1943.

Olga Ban, jedna od najmlađih narodnih heroja NOB-a naroda Jugoslavije, strijeljana zajedno s ocem na pazinskom groblju

Većina istarskih emigranata prihvatila je njezinu političku liniju, a neki od nas vratili smo se u rodni kraj da pomognemo uključivanju u NOP onih ljudi i snaga koje su spremne da se bore protiv fašističkih tlačitelja. Govorio sam o tome kako za narod Istre nastupaju odlučujući dani, u kojima on ne može ostati po strani, već aktivnim uključivanjem u antifašističku borbu treba da dade svoj doprinos uništenju fašizma i tako bude dostojan svoje sutrašnje slobode i svojih socijalnih i nacionalnih prava, koja su danas tako teško pogažena.

Mate Ban često me je prekidao, postavljajući mi dodatna pitanja i tražeći šira objašnjenja, ali je bilo očito da je sve o čemu smo govorili blisko njegovim nazorima. Pušio je mnogo i često kašljao. Cigaretu nije skidao s usana. Njegova kćerka Olga pažljivo je slušala, a zatim se iznenada i bojažljivo javila s pitanjem:

— A ča bi mogli udelati za tu našu borbu?

Opisao sam potanko kako je organizirana antifašistička borba u raznim krajevima Jugoslavije, s kakvim se aktivnostima bave organizacije oslobodilačkog pokreta, a posebno sam im govorio o oružanim partizanskim jedinicama i o borcima koji nose posebne partizanske kape s crvenom zvijezdom. Sve je to za njih bilo novo i nepoznato.

— Ma kako da u Ištriji storimo takvu vojsku kad nam je Mušolini našu mladost odveja na frontove i u bataljone spečijale. Ostali su samo stariji ljudi, žene i divojke — primjećivao je Mate Ban.

Objašnjavao sam da treba prije svega stvoriti organizaciju u gotovo svakom gradu i selu Istre, politički djelovati, objašnjavati ciljeve NOB-a i suzbijati neistine koje se o njoj već šire, čitati našu štampu, sakupljati pomoć u novcu i materijalu, a po mogućnosti nabavljati i oružje, jer će jednog dana sazrijeti i u Istri uvjeti za stvaranje partizanskih jedinica. Međutim, da bismo to mogli postići, potrebne su svestrane pripreme, jer narod mora znati kakva je to borba i u kakvu vojsku daje svoje sinove.

Razgovoru nije bilo kraja. Dogovorili smo se da on, Mate Ban, u najskorije vrijeme dođe u dodir s povjerljivim ljudima iz Zarečja i okolnih sela, da im objasni sve o čemu smo razgovarali, da im dade na čitanje materijale koje sam mu donio i da s nekoliko najsigurnijih aktivista osnuje narodnooslobodilački odbor. Njegova kći Olga treba da se poveže sa svojim vršnjacima iz najpovjerljivijih obitelji u selu i osnuje prvu omladinsku organizaciju.

Naš razgovor prekinula je Ana Ban, žena domaćina pozvavši nas na večeru, od srca ponuđenu. Svi su bili veoma radosni što se obitelj revolucionara Mate Bana iz Zarečja uključila u oslobodilački pokret i u njemu našla svoje mjesto. Za vrijeme večere, dok im je sin Anton spavao, Mate Ban je uz prisustvo žene Ane i kćerke Olge pričao iskreno i skromno o svom životu. Rođen je 1890. godine. Zanat je učio u Zagrebu i Beču. Putovao je dosta po svijetu i stekao bogato životno iskustvo. Pokazivao mi je i svoj pasoš iz doba Austro-Ugarske i Franje Josipa, s mnogo pečata i taksenih maraka. Govorio je dobro njemački i talijanski. Već se u svojim ranim godinama odlučno opredijelio za progres i aktivno učešće u borbi za prava potlačenih. Socijalističke ideje činile su sastavni dio njegove ličnosti. Po svakom svom pokretu, načinu izražavanja, po jasno određenim stavovima Mate Ban ostavljao je dojam potpune ličnosti, spremne da svoja shvaćanja i ideale ne samo objašnjava, već da se i za njih bori.

Bilo je već pola noći kad sam napustio dom velikog istarskog narodnjaka Mate Bana, radostan zbog susreta s čovjekom velikih ljudskih vrijednosti.

Obećao sam da ću ih idućeg mjeseca ponovo posjetiti, a oni će učiniti sve što mogu da oslobodilački pokret uhvati korijena u Zarečju i okolici. 27. ožujka 1942. u isto doba dana — u predvečerje — ponovo sam posjetio obitelj Ban. Susret s domaćinom bio je već susret s dobrim poznanikom. Razdragan i pun optimizma nestrpljivo mi je počeo pričati što je uradio za mjesec dana. Prije svega izabrao je najpovjerljivije ljude koje je poznavao iz djetinjstva, s kojima je dijelio zlo i dobro i znao da su karakterni, čvrsti i odlučni. Objasnio im je novonastalu situaciju, dao im proglase koje sam ostavio i zatražio od njih da se uključe u prvu organizaciju NOP-a u Zarečju. Bili su to Josip Marcan, Josip Paulišić, Mate Rimanić, Ivan Paulišić, Srećko Dušan i Viktor Rimanić. Mate Ban saopćio mi je da su to stari i provjereni borci Zarečja koji bi prije bili »spremni izgubiti glavu nego izdati narodnu stvar« i predložio je da oni zajedno s njim predstavljaju narodnooslobodilački odbor Zarečja i okolnih zaselaka. Odmah sam se s tim složio, pa je 27. ožujka 1942. i formalno počeo djelovati NOO Zarečja. Mate Ban ispričao mi je život svakog pojedinačno, što me još više uvjerilo da su se u naš Pokret uključili pravi ljudi koji će biti garancija njegova daljeg uspješnog napredovanja. Mate Ban dao mi je određenu svotu novca koju su bili sakupili, a na raspolaganju imaju i nekoliko pušaka i pištolja. Obavijestio me je da će on i članovi prvog NOO-a razraditi detaljan plan o prodiranju ne samo u Zarečju, već i udaljenija mjesta i sela Istre, svagdje tamo gdje netko od njih ima sigurna poznanstva. Uskoro su se poslije toga u samom Zarečju uključili u NOP i poznati narodnjaci Josip Rabac, Franjo Ravnić, Metod Mohorović, Josip Gržetić, Vjekoslav Rimanić i ostali.

Istodobno je Olga razgovarala s većim brojem omladinki jer omladinaca u Zarečju praktički nije bilo, i od devet njih osnovala prvu omladinsku grupu. Sačinjavali su je: Olga Ban, Marija i Dorica Rimanić, Marija Gržetić, Marija Blagonić, Milanka, Ljuba, Danica i Marija Slavčić. Naknadno su im se pridružile i druge djevojke Zarečja. Ni žene ni-

Ana Ban i *Marija Marcan,* primjerne aktivistkinje NOP-a odvedene su u nacističke logore

su izostale. Osnovan je i prvi odbor AFŽ-a u sastavu: Marija Marcan, Ana Ban, Marija Slavčić, Božica Rimanić i Marija Ravnić. Preko njih uključivao se u NOP i sve veći broj zarečjanskih majki.

Tako je Zarečje čvrsto i nepovratno vezalo svoju sudbinu s oslobodilačkom borbom naroda Istre.

Udaljeno samo tri kilometra od Pazina, snažnog vojnog garnizona, grada mnogobrojnih špijuna OVRE, crnokošuljaša i njihovih fašističkih organizacija, Zarečje je jedinstvenom akcijom i primjernom sviješću, nacionalnom i socijalnom, ne samo prkosilo silama mraka, zločina i osvete, već ih je, kao što ćemo vidjeti, u krajnje neravnopravnoj borbi i — savladalo. To malo istarsko selo, od 85 kućnih brojeva i nekoliko stotina stanovnika, postalo je divan primjer neuništivosti naroda i njegovih nepresušnih energija kad se one angažiraju u odbrani slobode i čovječnosti.

U veljači 1942. u fotografsku radnju Ninice Gortan navratio je Viktor Baćac, jedan od Gortanovih drugova iz obližnjeg sela Berma. U monstruoznom procesu Vladimiru Gortanu u Puli, 16. listopada 1929. specijalni sud za zaštitu države osudio ga je na 30 godina robije. Izdržao je desetak godina u zatvoru, a zatim je pušten kući gdje je, s ostalim svojim drugovima, osuđenim na istom procesu, bio pod strogom paskom, uz obavezu da se jednom tjedno javljaju karabinijerima.

Ninica Gortan i Nina Banovac obavijestile su Viktora Baćca da su u Istru stigli organizatori narodnooslobodilačke borbe i da je u Pazinu već osnovana organizacija koja je razvila aktivnost na sve strane pa da je potrebno da on i njegovi prijatelji u Bermu i okolnim mjestima osnuju slične organizacije i upoznaju povjerljive ljude s nastalim prilikama. Viktor Baćac raspitivao se tko su ti ljudi i u ime koga govore. Pitao je jesu li to predstavnici Draže Mihailovića, koji — kako se čuje — vodi borbu protiv talijanskih i njemačkih fašista. Ninica Gortan uvjeravala ga je da je to prevara i da pravu borbu protiv fašista vodi vojska i borci koji se zovu partizani, pa je upravo zato potrebno što hitnije sve objasniti narodu. Obavijestila ga je da u čovjeka s kojim su došli u vezu mogu imati puno povjerenje jer o njemu imaju sigurne podatke. Viktor Baćac otišao je u svoje selo i razgovarao sa Živkom Gortanom, a u selu Veloj Trabi s Vjekoslavom Ladavcem. Obojica su s njim bila na robiji. Uskoro je ponovno navratio u fotografsku radnju i obavijestio Ninu Banovac da im nije sve jasno, stoga bi svakako željeli da se što prije nađu sa »službenim izaslanikom oslobodilačkog pokreta« kako bi bili do kraja

Vjekoslav Ladavac, Živko Gortan, Viktor Baćac i *Dušan Ladavac* nakon povratka s robije 1938. godine

uvjereni da stupaju u »pravu organizaciju«. Nina Banovac mu je obećaia da će njihovu želju odmah prenijeti.

Poslije detaljno obavljenih priprema bio je početkom ožujka 1942. zakazan susret s gortanovcima — Viktorom Baćcem, Vjekoslavom Ladavcem i Živkom Gortanom — u šumi nedaleko od raskršća »Kičer«, Gortanovci su poručili da će se nalaziti u šumi u sedam sati navečer, a da emisar dade na dogovorenom mjestu trostruki signal zvoncem bicikla, nakon čega će oni upaliti šibice i zviždukom oponašati pjev jarebice. Bila je to čudna lozinka. Posebno me je zbunilo zašto su izabrali pjev jarebice, koji mi uopće nije bio poznat. Međutim, sastanak je bio zakazan, i biciklom sam iz Karojbe krenuo prema ugovorenom mjestu. Doživljavao sam u tim trenucima posebno uzbuđenje jer me je još kao desetogodišnjeg dječaka u emigraciji tragična smrt Vladimira Gortana duboko potresla. Njegovu sam sliku tada izrezao i dugo je godina čuvao. Istodobno sam gutao svaki članak koji je opisivao njegovu pogibiju i žalosne prilike u Istri, posebno one u kojima se osuđivao fašistički režim i njegova bezakonja. Sada eto stojim pred neposrednim susretom s Gortanovim najbližim drugovima. Da li će ugovorena lozinka funkcionirati, da li ćemo se razumjeti, da li će oni smoći u sebi snage da se ponovo, poslije dugih godina robije i svega što su propatili, uključe u organizirani rad protiv fašističke tiranije ili ću naići na utučene i slomljene ljude. Ponavljao sam ono što sam mislio da im kažem, naprežući se da pronađem što uvjerljivije argumente kojima bih mogao opovrći njihove eventualne sumnje. Bile su mi tada 22 godine, a oni su bili prilično stariji od mene. Neće li ih smetati što sam premlad da bih im mogao

otkriti nešto što oni u svom bogatom životnom iskustvu još nisu stekli. Sve me je to zaokupljalo, ali sam istodobno bio i svjestan činjenice da im neću govoriti samo u svoje ime...

Osjećao sam snagu Partije i Pokreta što ih predstavljam i bio sam spreman da se svom snagom, tvrdoglavo i do kraja izborim za njihovo uključivanje u narodnooslobodilački pokret.

U zakazano vrijeme stigao sam na ugovoreno mjesto i zvoncem dao trostruki signal... Gotovo bez daha, u tišini koja je uokolo vladala, očekivao sam iz šume znakove života. Poslije kraće stanke začuo sam zvižduk koji je podsjećao na pjev neke ptice. Odmah zatim pojavila se u šumi i slaba svjetlost od nekoliko upaljenih šibica. Sklonio sam bicikl u stranu i uputio se prema mjestu odakle je svjetlost dolazila. Probijajući se između visokih stabala četinara, našao sam se licem u lice, u već priličnom mraku, s tri ljudska lika. Bili eu to Živko Gortan, Vjekoslav Ladavac i Viktor Baćac. Instinktivno sam ih pozdravio s uzdignutom pesnicom i sa »Smrt fašizmu«. Uskomešali su se — začas zastali, a zatim jedan za drugim odlučno odgovorili — »Smrt, smrt«! Razumljivo, oni tada za osnovnu parolu našeg ustanka i oslobodilačke borbe nisu znali, pa je to bilo njihovo prirodno reagiranje.

Sjeli smo ispod visokih borovih stabala, a zatim su počele obostrane ispovijesti, poštene i iskrene.

Izrazio sam veliko zadovoljstvo što je do toga susreta došlo. Govorio sam im podrobnije o svemu što su Vladimir Gortan i oni, njegovi drugovi, značili za sve nas Istrane koji smo bili prisiljeni napustiti rodni kraj i koliko je čitava naša zemlja i sve što je u njoj napredno cijenila njihove žrtve i patnje. Smatrao sam potrebnim i da njima gortanovcima opširnije opišem prilike u staroj Jugoslaviji i iznesem razloge zašto je u sudbonosnim danima u travnju 1941. upravo KP Jugoslavije bila u stanju da stane na čelo širokog Pokreta i pozove sve antifašiste i rodoljube, bez obzira na njihovu religioznu, nacionalnu i političku orijentaciju ... u oslobodilački rat koji je u mnogim krajevima Jugoslavije već poprimio masovnije razmjere. Istodobno sam ih obavijestio da je rukovodstvo NOP-a Hrvatske uputilo u Istru niz kadrova — ne sa ciljem da obećavaju brda i doline, već da ukazuju narodu i njegovim najsvjesnijim predstavnicima na potrebu zajedničke borbe protiv fašizma i na realnost zajedničke pobjede. A ovo što radimo danas logičan je nastavak vjekovne borbe naroda Istre za slobodu. To je kontinuitet borbe za ostvarenje upravo onih ciljeva za koje je pao njihov drug Vladimir Gortan. Drukčije ne može biti. Zato očekujemo da će u prvom redu oni, koji simboliziraju patnje i stradanja naroda Istre, odlučno prići našern pokretu.

Viktor Baćac, Vjekoslav Ladavac i Živko Gortan pažljivo su slušali. Oči su nam se već bile privikle na mrak, noć je bila vedra, puna mjesečine, pa sam od vremena do vremena mogao uhvatiti njihove poglede i crte lica.

Već na početku našega prvog razgovora oni su iznosili mnoge detalje o svom životnom putu, o akcijama u kojima su sudjelovali 1929. godine, pričali su o tome kako su uhvaćeni i mučeni, kako je bilo na suđenju u Puli, a zatim na dugoj teškoj robiji. Postavljao sam im i mnoga pitanja, jer sam osjećao potrebu da upravo od njih, izvorno i što više saznam o događajima i životu ljudi u Istri pod fašističkom okupacijom.

Kad je Mussolinijev režim 1926. godine zabranio sve političke partije, osim dakako fašističke i odlučio potpuno uništiti do tada još preostale slovenske i hrvatske političke, kulturne i privredne ustanove i društva, došlo je do osnivanja dviju revolucionarnih organizacija. U Trstu je

osnovana organizacija »Borba«, a u Gorici TIGR (Trst—Istra—Gorica—Rijeka), sa ciljem da se i oružanim akcijama odupru denacionalizaciji Hrvata i Slovenaca u Julijskoj krajini — jer je bilo očito da se parlamentarnim i demokratskim metodama i legalnom političkom borbom nije više moglo ništa učiniti.

U Bermu je u to vrijeme živio učitelj Marko Zlatić. Njegov sin Slavko studirao je na konzervatoriju u Trstu. Pripadao je organizaciji »Borba« i često navraćao u Beram, gdje je došao u dodir sa Živkom Gortanom, Viktorom Baćcem, Dušanom Ladavcem i Vladimirom Gortanom, a u obližnjem selu Vela Traba s Vjekoslavom Ladavcem i Stjepanom Brajkovićem. Tako je u Bermu osnovan jedan od ogranaka organizacije »Borba« za Istru, a preko njega širila se mreža poznatih narodnjačkih »trojki« sve do Pule i Medulina.

Izbori u Istri 1921. i 1924. godine bili su puni nasilja. Godine 1924. fašisti su na ulazima u Pazin dočekivali seljake i oružjem u ruci nastojali ih spriječiti da izađu na izbore i glasaju za svoje kandidate. Međutim, 1929. godine taktika je izmijenjena. Mussolinijev režim već se bio učvrstio na vlasti, nikakvih opozicionih kandidata nije bilo, pa je masovnim učešćem naroda na izborima trebalo pred svijetom pokazati kako fašizam ima podršku čak i u Julijskoj krajini — toj graničnoj provinciji u kojoj živi većina hrvatskog i slovenskog stanovništva. Zato su fašisti umjesto bombi i pištolja organizirali posebne svečanosti, a glazba je na ulazu u Pazin trebala dočekati seljake. Glavni odbor organizacije »Borba« odlučio je da se ne sudjeluje u izborima, pa je i beramska organizacija razradila konkretan plan akcije.

Pod političkim pritiskom i strahom od represalija bespomoćni seljaci iz Berma, Trviža i drugih sela trebali su krenuti cestom prema Pazinu na glasanje. Viktor Baćac, Dušan Ladavac i Vjekoslav Ladavac bili su zaduženi da skriveni kraj ceste pucnjem iz pištolja rastjeraju birače. Stjepan Brajković i Jakov Vivoda imali su zadatak da se umiješaju među seljake i stvore paniku. Vladimir Gortan bio je s istim zadatkom, zajedno s Aleksandrom Rafaelićem i Stjepanom Brajkovićem iz sela Cipri, upućen na drugu stranu blizu Brestovice. Živko Gortan ostao je u Bermu i povezan s kuririma rukovodio je čitavom akcijom.

Kada su odjeknuli pucnji, nastala je panika. Zalutali metak pogodio je seljaka Ivana Tuhtana iz Trviža, poznatog narodnjaka, i teško ga ranio. U pulskoj bolnici umro je nakon dva dana. Fašisti su zloupotrijebili njegovu smrt i pokopali ga u rodnom mjestu, uz glazbu i političke govore, pod talijanskom zastavom — kao talijanskog mučenika!

Obnavljajući svoja sjećanja, gortanovci su te večeri iznijeli koliko ih je taj nesretni slučaj ražalostio i utukao. Akcija je skrenula pažnju svjetske javnosti na teške prilike u Istri i Julijskoj krajini, uzdrmala uspavanu svijest naroda i mnogi seljaci nisu otišli na izbore. Međutim, idućeg dana otpočela je fašistička hajka. Raspisana je nagrada od 50 000 lira onome tko prokaže ili uhvati učesnike. Našlo se i tada denuncijanata koji su optuživali Vladimira Gortana i njegove drugove. Na temelju zajedničkog dogovora Vladimir Gortan pokušao je pobjeći preko granice, ali je u vlaku za Rijeku uhvaćen.

14. listopada izvedeni su pred sud za zaštitu države Živko Gortan, Dušan Baćac, Dušan Ladavac, Vladimir Gortan i Vjekoslav Ladavac. Taj zloglasni sud promijenio je svoje sjedište. Iz Rima je preselio u Pulu, u neposrednu blizinu talijansko-jugoslavenske granice. Gortanovci su u sudnicu dovedeni u željeznim krletkama. U Puli je proglašeno opsadno stanje. Stigla su specijalna pojačanja regularne vojske i karabinijera. Avioni su nadlijetali grad, a u luci je bio usidren veći broj brodova ratne mornarice.

Ispitivanje je trajalo kratko, svjedoci su bili potkupljeni, a proces insceniran. Za vrijeme procesa već je prvog dana navečer nestalo električnog svjetla pa je u sudnici zavladala panika. Komunisti i antifašisti grada prekinuli su bili električne vodove, i čitava je Pula bila zamračena. Po gradu su bačeni antifašistički leci. Trećeg dana suđenja državni tužilac zatražio je smrtnu kaznu za svu petoricu. Obrana branitelja bila je formalna.

16. listopada izrečena je presuda: Vladimir Gortan osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem u leđa, a ostala četvorica svaki na 30 godina robije ... Dan kasnije na starom vojničkom gi'oblju u Puli izvršena je presuda nad Vladimirom Gortanom strijeljanjem. Njegovi drugovi odvedeni su u zatvore, daleko od rodne Istre.

Viktor Baćac je pričao kako je gotovo čitavo jedno desetljeće proveo na otoku San Stefanu nedaleko od Napulja. U samici je od mono, tonog hodanja već bio izdubio kameni pod, a u beskrajno dugim noćima u više je navrata slušao jezive krikove zatvorenika koje bi zahvatilo ludilo. Vratio se u Beram a da nitko od njegovih za to nije znao. Pokucao je na vrata obiteljske kuće i kao umorni putnik molio za prenoćište. Nisu ga prepoznali. Otišao je kao mladić, a vratio se ćelav, s debelim naočalama. Promatrao je ženu, oca i kćerku od 9 godina koju je tada prvi put vidio. I tek kada je u razgovoru spomenuo detalje koji su samo članovima obitelji bili poznati, ustao je njegov otac da bi, mjereći ga prodornim pogledom, konačno upitao: »Ma, da nisi ti moj sin Viktor?«

Te ožujske večeri 1942. oni su ponovo bili na rodnom tlu, nepokorni i odlučni da se do kraja života ne mire s fašističkim nasiljem i nepravdama koje je podnosio njihov narod.

Uspostavili su kontakt s NOP-om, i prije donošenja odluke da se njemu priključe tražili su sasvim određena i što potpunija objašnjenja.

Rodna kuća *Vladimira Gortana* u Bermu pretvorena je u skroman muzej

Nini Ferenčić, sudionik povijesnih zasjedanja Okružnog i Pokrajinskog NOO-a u Pazinu, u rujnu 1943.

Bojana Pilat, skojevka zagrebačkog istarskog internata, završila je tragično život u logoru Auschwitz

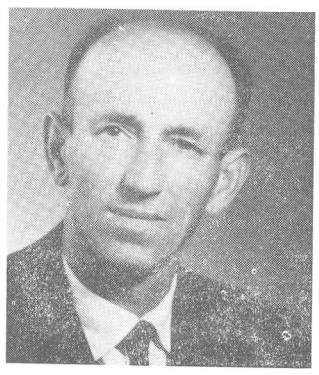

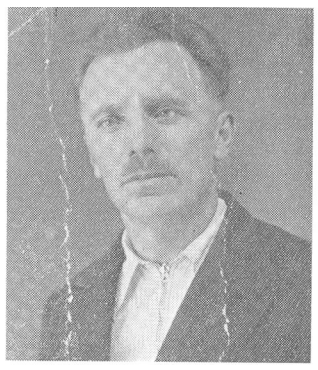

Ivan Červar, komunist — emigrant, član KPJ, djelovao je na Tinjanštini od 1941. godine
Josip Benčić, poznati narodnjak, ubijen u Dachauu

Josip Marcan, hrvatski komunist i član KP Italije, strijeljan 1943. godine

Ivana Jelovca nacisti su strijeljali 1944. godine. Bio je sekretar KK KPH za Poreč. Na dan njegova pogreba, zajedno s još deset rodoljuba Nove Vasi, ubijen je i njegov brat Mate.

Preko Trsta, Opatije i Rijeke bjelogardijci su već bili poduzeli korake da se povežu s narodnim ljudima u Istri, naročito s onima za koje su znali da su pripadali organizacijama »Borba« i »TIGR«. Tražili su vezu s gortanovcima, a šireći klevete o komunistima i NOB-u nastojali su pridobiti ih na svoju stranu. U to vrijeme Živku Gortanu, Viktoru Baćcu i Vjekoslavu Ladavcu mnoge stvari nisu još bile poznate. I oni su zaista bili u nedoumici što da rade i kako da se opredijele.

Prije svega teško su prihvaćali izlaganje o Draži Mihailoviću, izražavajući zabrinutost da na teritoriju Jugoslavije ne dođe do bratoubilačkog rata širih razmjera. Nije im išlo u glavu da radio-stanica jedne savezničke zemlje može tako neodgovorno širiti neistine kao što je u to vrijeme činio Radio-London. Objašnjavao sam gortanovcima da je i svakom jugoslavenskom komunistu žao što četnički odredi Draže Mihailovića prilaze neprijatelju umjesto da se ujedine u zajedničku borbu, u koju ih partizani uporno pozivaju. U Hrvatskoj postoje ustaše, a u Sloveniji bjelogardijci, koji nastoje prevariti i narodne ljude u Istri. Takvih kvislinga ima i u ostalih naroda Jugoslavije, prema tome moramo te činjenice, koliko god bile teške, prihvatiti kao realne.

Bilo im je, također, nerazumljivo kako će se Istra moći sjediniti s Jugoslavijom kad je ona raskomadana i kad je zapravo više nema, a za nacionalno svjesne Hrvate i Slovence u Istri to je upravo bio i ostao osnovni cilj, koji se temeljio na pravednim zahtjevima poštivanja volje većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva Istre. Osim toga talijanske vlasti su se tokom 20-godišnje fašističke tiranije do te mjere kompromitirale da u okvirima talijanske države Hrvati i Slovenci nisu mogli zamisliti ostvarivanje svojih najelementarnijh prava i slobode. Uvjeravao sam gortanovce da se upravo u oslobodilačkoj borbi udaraju temelji novoj zajednici u kojoj i hrvatski i slovenski narod Istre može ostvariti svoje pravedne zahtjeve i ciljeve, ukoliko se borbom i odlukama za njih opredijeli i izbori.

Kod gortanovaca su posebno postojala stanovita negativna mišljenja o komunistima, koja su se u prvom redu zasnivala na stečenim iskustvima iz dodira što su ih imali na robiji s pojedinim funkcionarima KP Italije koji su, po njihovu mišljenju, u odnosu na nacionalno pitanje, zastupali čudne i neprihvatljive stavove.

Zato smo se na tim pitanjima i najviše zadržali.

Živko Gortan nastojao je što vjernije reproducirati razgovore s članom CK KP Italije Frauzinom iz Trsta, s kojim je dolazio u sukobe jer je Frauzin tvrdio da se »Talijani nalaze u Kopru, Rovinju, Poreču, Puli, Labinu, Vodnjanu, Pazinu itd. — a gdje ste onda vi Slaveni«. Zatim je prema riječima Zivka Gortana izjavljivao kako »nije važno tko je kakve nacionalnosti, ali je za sebe pridržavao pravo da bude Talijan«. Govorio je također kako nacionalne probleme ne treba predimenzionirati, jer je najvažnija klasna borba, prema tome ako je Istra i u okviru talijanske države — borba protiv kapitalista može se uspješno voditi.

Osjećao sam da su ta pitanja veoma značajna za NOP Istre, naročito za odnose i suradnju između hrvatskih, slovenskih i talijanskih komunista i antifašista, stoga sam nastojao da se što podrobnije upoznam s argumentacijom kritike koju su gortanovci iznosili na račun komunista. O tome pišem ovdje opširnije jer će raščišćavanje različitih, često i divergentnih shvaćanja o nacionalnim odnosima u Istri, i uporna borba za jačanje bratstva i jedinstva Hrvata, Slovenaca i Talijana predstavljati tokom cijelog oslobdilačkog rata jedan od prvorazrednih zadataka rukovodstva NOP-a na istarskom poluotoku.

Osim Živka Gortana svoja je zapažanja iznosio i Vjekoslav Ladavac. U zatvoru Civita vechia, gdje su se nalazili, bilo je više od 300 poli-

Slavko Zlatić, rukovodilac revolucionarne organizacije »Borba« s *Ferdinandom Bidovcem* u rujnu *1929. u* Trstu. Bidovec je 1930. godine strijeljan u Bazovici.

tičkih zatvorenika. On se naročito sprijateljio s Gianom Carlom Pajet-'-om. Poznatog komunista Teracinnija držali su izoliranog u samici. Godine 1943. u zatvor su dospjeli i drugi komunistički rukovodioci. Vjekoslav Ladavac sjećao se Chiarinija i Negarvillea. Oni su donijeli ideju o narodnoj fronti i potrebu za okupljanjem svih antifašista u borbi protiv Mussolinijeva režima. Spominjali su Dimitrova i njegovo istupanje na kongresu Internacionale u Moskvi. Međutim, o Istri, a posebno o odnosu prema Hrvatima i Slovencima u Julijskoj krajini, bilo je, prema mišljenju Ladavca, dosta nejasnoća i stavova s kojima se nisu mogli složiti. Usprkos tome, Vjekoslav Ladavac je isticao da je za njih robija bila veliko iskustvo i potvrda da i u Italiji postoje organizacije protiv fašizma i napredni ljudi koji zbog toga stradaju, kao što je bio i s njima slučaj. To im je davalo snage i nade da »nije sve izgubljeno«.

Govoreći o prilikama u Istri, gortanovci su isticali da su u Puli, Rovinju, Kopru, Labinu, Vodnjanu i ostalim gradovima postojale i zacijelo još postoje organizacije KP Italije, a i u Pazinu se za pojedine ljude, naročito među obrtnicima, smatralo da su učlanjeni u KPI. Među njima ima i onih hrvatskog porijekla. U razgovorima oni stalno ističu da su internacionalisti te ne pokazuju potrebno razumijevanje i interes za nacionalne osjećaje hrvatskog naroda Istre. Zanemarili su selo, a s takvim shvaćanjima nisu u naših seljaka ni mogli naići na podršku.

Da bi potvrdio opravdanost takvih objašnjenja, Vjekoslav Ladavac iznio je da su u lipnju 1940, kad je Hitler napao Francusku, njih trojica bili ponovno uhapšeni. Njega su zajedno s urarom iz Pazina Petrom Stepčićem prebacili u logor Istonia Marina Vasta, gdje je ostao do lipnja 1941. Petar Stepčić bio je Hrvat i član KP Italije. Mnogo je znao, odlučno se borio za svoje komunističke ideje i zbog njih često stradao. Ali po mišljenju Ladavca on nije mogao shvatiti »dušu i potrebe istarskog kmeta«, pa je s njim, iako ga je poštovao i volio, dolazio u oštrije rasprave.

Bio sam prilično zbunjen njihovim izlaganjem i nisam tada mogao da za sve što su iznosili nađem objašnjenje i odgovor. Međutim, imao sam pred sobom politički iskusne ljude čije razmišljanje ima određenu logiku. Ako pojedini funkcionari KP Italije i imaju nepravilne stavove o nacionalnim odnosima, uvjeravao sam ih da to ne znači da se KP Ita-

lije u cjelini tako postavlja. Naprotiv, postojali su značajni dokumenti prihvaćeni od KPI i KPJ u kojima se priznavalo pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja — »zatiranim narodima i narodnim manjinama*«. Isticao sam potrebu široke antifašističke fronte koja ne smije biti zatvorena u nacionalne okvire hrvatskog naroda Istre, već mora obuhvatiti i talijanske komuniste i antifašiste. Obavijestio sam ih i o tome da smo već razgovarali s pojedinim komunistima i antifašistima talijanskog porijekla, koji odlučno osuđuju politiku nasilja prema hrvatskom stanovništvu i spremni su kao i mi, i zajedno s nama, boriti se protiv fašističkog Mussolinijeva režima.

Gortanovci su iskreno i otvoreno upozoravali na činjenicu da većina nacionalno svjesnih ljudi u Istri, zadojenih idejama narodnog preporoda, nisu imali prilike da za vrijeme fašističke vladavine dolaze u dodir s predstavnicima KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske, jer njihovog djelovanja nije bilo tada u Istri, zato novonastale prilike predstavljaju za njih nova iskustva.

Međutim, prilikom prvog susreta neosporno je u gortanovaca postojala bojazan hoće li predstavnici KP Hrvatske koji su stigli u Istru shvatiti težnje obespravljenog hrvatskog naroda i činjenicu da će se on uključiti u oslobodilački pokret samo ako bude uvjeren da se taj pokret, s komunistima na čelu, bori ne samo za njegova socijalna, već i nacionalna prava.

Uvjeravao sam ih da se komunisti Jugoslavije bore zato da istjeraju okupatora, da podnose velike žrtve i daju živote i za nacionalnu slobodu svojih naroda, ali da to danas nije prije svega borba za komunizam. Međutim, ne samo komunisti, već i velika većina naroda ne bi željela da se poslije rata vrate stari nenarodni režimi koji su Jugoslaviju tako sramno i doveli do propasti. To sigurno ne bi željeli ni oni jer je praksa pokazala da takva Jugoslavija, koju su mnogi Istrani i suviše dugo idealizirali, nije bila u stanju pružiti podršku narodu Istre u njegovoj borbi za slobodu. Prema tome, oslobodilački pokret bori se i za pravedniju zajednicu u kojoj će narodi biti ravnopravni i u mogućnosti da sami biraju društveni sistem koji će odgovarati njihovim potrebama.

Pri kraju našeg razgovora Vjekoslav Ladavac je izjavio da je vrlo radostan što se u Jugoslaviji već razvila takva snažna oslobodilačka borba. Već je prije čuo kako u Jugoslaviji i prije rata mnogo toga nije valjalo, a potvrda tome je njezino brzo rasulo i propast. Njemu su bliske socijalističke ideje, ali smatra da komunisti moraju više poštivati nacionalna prava naroda i ne bi smjeli suprotstavljati klasnu borbu nacionalnoj. Pozdravio je dolazak predstavnika KP Hrvatske da pomognu u organiziranju antifašističke borbe i posebno je isticao da se potpuno slaže s politikom okupljanja svih rodoljuba, narodnjaka i talijanskih

* Centralni komiteti KPI i KPJ objavili su još 1933. godine izjavu o zajedničkoj borbi za oslobođenje porobljenih i potlačenih naroda, da bi 1934. godine u tripartitnoj deklaraciji KP Italije, KP Jugoslavije i KP Austrije takvi ciljevi i zadaci bili podrobnije razrađeni. Zatim je 1936. bio postignut i izravni sporazum između KP Italije i nacionalno-revolucionarnog pokreta Slovenaca i Hrvata Julijske krajine u kojem je istaknuto: »Savez komunista Julijske krajine i Komunistička partija Italije bore se i borit će se svakog časa za priznanje i primjenu prava samoodređenja slavenskih naroda Julijske krajine, uključujući pravo na otcjepljenje od talijanske države... Nacionalno-revolucionarni pokret Slovenaca i Hrvata Julijske krajine priznaje sa svoje strane kao svoje zadatke... jedinstvo akcije radničkih masa... zajedničku akciju s Komunističkom partijom kao partijom radničke klase i s talijanskim narodom za obaranje fašističke diktature...«

antifašista. Govorio je i o tome da je narod Istre većinom pobožan i da su u selima rijetki oni koji ne idu u crkvu. Fašistička propaganda uspjela je mnoge seljake zastrašiti komunizmom koji navodno »ruši crkve, ubija svećenike i oduzima zemlju«, zato treba o tome voditi računa. Istodobno u mnogim selima Istre svećenici imaju velik ugled jer govore narodnim jezikom i pokazuju razumijevanje za patnje svojih župljana. Fašizam je već odavno uništio političke, ekonomske i kulturne ustanove istarskih Hrvata, pa je crkva ostala još jedino mjesto gdje se narod okuplja. Vjekoslav Ladavac spomenuo je svećenike Zvonimira Brumnića i Leopolda Jurca, koji žive u obližnjim mjestima Tinjanu i Trvižu, i iznio mišljenje da bi trebalo s njima razgovarati jer su oni više puta pružili otpor fašističkom nasilju. Viktor Baćac i Živko Gortan složili su se s njegovim mišljenjem ističući i ulogu narodnih svećenika u daljoj povijesti Istre — posebno u velikom narodnom preporodu.

Bio sam impresioniran otvorenošću s kojom su gortanovci iznosili svoja mišljenja, davali sugestije i prijedloge. Uvjerljive argumente brzo su prihvaćali. Mnogo toga o čemu su govorili meni nije do tada bilo poznato. Osjećao sam da u njihovu izlaganju ima točnosti, a da pojedini argumenti s kojima su nastupali dovode u pitanje i neka shvaćanja koja su po mom mišljenju predstavljala vječno dane istine.

Posebnost i složenost istarskih prilika nametala se svom snagom. Problem nije bio u njihovu postojanju, teškoće bi, i to ozbiljne, mogle nastati ako se one ne bi sagledavale, prihvaćale i uspješno iskoristile za postizanje općih ciljeva. Činilo se prilično jednostavnim ponavljati izreku o okupljanju »svih antifašističkih snaga na istarskom poluotoku, bez obzira na nacionalnu, religioznu i političku pripadnost« — ali ostvariti to u praksi nije bilo tako jednostavno.

Ponoć je već bila prošla i razgovoru kao da nije bilo kraja.

Gortanovci su te večeri donijeli dalekosežnu odluku o njihovu uključivanju u NOP Istre. Ni bjelogardijci, ni Draža Mihailović, ni Radio-London, ni razne druge zakulisne igre i brojne makinacije nisu mogle zavarati njihov zdrav instinkt i duboku povezanost s narodom. Drukčije nisu ni mogli postupiti. Naime, da bi ostali dosljedni sami sebi i narodu iz kojeg su potekli, morali su svoj autoritet i svoje životno iskustvo revolucionara uključiti u tokove antifašističke fronte koja se na istarskom poluotoku stvarala.

Tako je s uključivanjem gortanovaca narodnooslobodilački pokret Istre dobio značajnu dodatnu dimenziju, uvjerljivu potvrdu kontinuiteta i crpljenja snaga iz najsvjetlijih borbenih tradicija naroda Istre.

Prije nego smo se rastali nisam mogao odoljeti znatiželji, a da ih ne upitam zašto su odredili kao lozinku pri našem prvom susretu pjev jarebice. Živko Gortan mi je žustro odgovorio da je to bio signal s kojim su se oni, dok je Vladimir Gortan bio živ, dozivali kada su organizirali sastanke. Bio je to signal njihove organizacije koja se zvala »Borba« ... Pa kad su javili da će zapaliti u šumi šibice, imalo je i to svoju simboliku. Kad je naime za vrijeme procesa u Puli nestalo električnog osvjetljenja, fašistički su žbiri u panici i strahu na sve strane tražili šibice. »Danas nisu fašisti upalili šibice, već smo to učinili mi« — javio se odlučnim i dostojanstvenim glasom Vjekoslav Ladavac. Taj detalj duboko me se dojmio i u sebi ga nosim kao snažnu potvrdu čvrstog kontinuiteta jedinstvenih revolucionarnih tokova oslobodilačke borbe naroda Istre.

Mate Ladavac, poznati narodnjak Istre sa ženom Franicom. Njihova kuća u selu Ladavcima bila je od 1942. godine izuzetno značajno središte NOP-a.

Vjekoslav Ladavac je u Veloj Trabi okupio uskoro najpoznatije narodne borce — Stjepana Brajkovića, koji je također, 1929. godine pripadao organizaciji »Borba«, Ivana Hrastića, radnika u istarskim rudnicima boksita, Josipa Benčića i Ivana Brajkovića. Osnovao se tako prvi narodnooslobodilački odbor sela Trabe. U NOP se uključuju i poznati narodnjaci Ivan Brečević Šimat i Josip Pajca, koji su prije također pripadali organizaciji »Borba«.

U više sela na Tinjanštini oni su u toku 1942. godine osnovali NOO-e, obuhvativši veći broj aktivista i povezavši se s komunistom emigrantom Ivanom Červarom, koji se već 1941. godine iz Zagreba vratio u rodno selo Červari. Na području tadašnjih općina Tinjan, Kanfanar i Rovinj politički je djelovao i Ivan Jelovac. Njegov brat Mate emigrirao je 1936. godine i u Zagrebu je upoznao ideje radničkog pokreta. Nakon godine dana vratio se u Istru i zajedno s bratom Ivanom širio komunističke ideje.

Viktor Baćac i Živko Gortan osnovali su u Bermu grupu aktivista i uskoro se povezali u obližnjem selu Trvižu s narodnjakom Petrom Sironićem, kojega su do tada više od četrdeset puta hapsili fašisti, i njegovim nećakom Cirilom Sironićem, a u selu Ladavci s Matom Ladavcem, jednim od »najtvrđih narodnjaka« Istre.

Tako je i Beram početkom 1942. godine, vjeran svojim borbenim tradicijama, poput Zarečja i drugih već obuhvaćenih sela postao još jedno značajno žarište istarskog ustanka i revolucije.

NOP se u Bermu i okolnim selima sve više omasovljavao. Prišli su mu i poznati narodnjaci Šime Ladavac i Jakov Vivoda i čitave beramske obitelji. Među njima bila je naročito aktivna obitelj Benjamina Goluba.

U pismu od 8. travnja 1942. naveo sam:

»Jutros me je posjetio jedan prijatelj koji radi u rudniku ugljena, gdje je zaposleno osam hiljada radnika.«

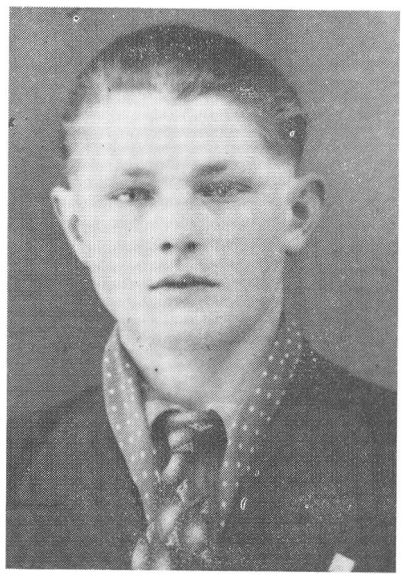

Silvan Golub, raški rudar iz Berma, poginuo je kao član rukovodstva SKOJ-a za Istru u velikoj bici s nacističkom motoriziranom kolonom na raskršću Tićan 11. rujna 1943.

Taj prijatelj bio je mladić Silvan Golub iz Berma, koji je tada radio u raškom rudniku. Trebao je biti na frontama ili u nekom specijalnom bataljonu, ali Mussolinijevoj fašističkoj državi bio je za vođenje rata potreban ugljen, pa je dio radne snage bila prisiljena zadržati u pogonima labinskih rudnika. Silvan Golub već je tada pripadao antifašističkom pokretu. Pričao je da je nekoliko stotina rudara obuhvaćeno već u organizaciju kojom rukovodi KP Italije. Potrebna je stroga ilegalnost, pa su samo njih trojica (osim njega još dva rudara) uključena u posebnu ćeliju. Plaćaju mjesečnu članarinu, a povremeno dobivaju i komunističku štampu iz Trsta koju ilegalno rasparčavaju, usporavaju proizvodnju, a kad je moguće vrše i sabotaže. Nije tada još znao za bilo kakvu aktivnost KP Hrvatske, pa je to bilo njegovo prvo upoznavanje s NOB-om naroda Jugoslavije i Pokretom koji je na Pazinštini već bio uhvatio korijena. Dogovorili smo se da nastoji, ako je ikako moguće, doći u dodir s odgovornim rukovodiocima labinske organizacije KP Italije, jer su prijeko potrebni međusobna suradnja i usklađivanje aktivnosti. To su bile prve spoznaje o postojanju antifašističkog pokreta na Labinštini i o konkretnom djelovanju organizacije KP Italije, i to me je posebno obradovalo.

Širio se tako oslobodilački pokret srednjom Istrom. I kao po nekoj lančanoj reakciji — jedna uspostavljena veza otvarala je nekoliko drugih — jedno povezano selo povlačilo je drugo i tako redom/[1]

Pazin je sve više postajao središte naših aktivnosti, pa sam se u njemu češće zadržavao.

* Gortanovci, Vjekoslav Ladavac, Živko Gortan i Viktor Baćac, bili su ponovo uhapšeni u svibnju 1943. i mučeni u zatvorima Pazina, Labina i Pule. Nakon kapitulacije Italije i izlaska iz zatvora odlaze u partizane i obavljaju značajne dužnosti u NOB-u Istre. Dušan Ladavac uspio je 1940. emigrirati. Vratio se u Istru nakon oslobođenja.

Lovorka Golub, Silvanova sestra, herojski lik NOP-a Istre. Mučena i silovana, izbodena bajonetima i skalpirana od nacifašista, izdahnula je u selu Čerišnjevici 31. srpnja 1944.

23. ožujka 1942. zapisao sam:

»Ima već nekoliko dana da se nalazim u Pazinu. Htio sam prije otići — ali nikako da me puste ...«

29. ožujka 1942. javio sam se iz Karojbe ...

»Vratio sam se iz Pazina ... Došao mi je prijatelj da mi javi neke novosti ... Mislim da ću za koji dan u Pulu ... imam tamo isto dosta posla ...«

Duži boravak u Pazinu, od nekih desetak dana, iskoristio sam za uspostavljanje novih veza. Imao sam nekoliko susreta s Giorgiom Sestanom, koji je u pokret uključio tipografa Giovannija Ostromana, komunista talijanskog porijekla. Njihovoj skojevskoj grupi prišao je i njegov sin Arcadio, đak tadašnje pazinske gimnazije. U rad su uključili i omladince Berta Slokovića i Bertošu Odona i omladinku Šonju Mlekuš. Razgovaralo se i s omladincem Petrom Šuranom, koji je s velikim oduševljenjem primio prve vijesti o NOP-u. Ada Guetti, učiteljica u Pazinu, pripadala je poznatoj talijanskoj antifašističkoj obitelji iz Poreča. I ona je prišla našem Pokretu.

Giorgio Sestan proširivao je djelovanje i izvan Pazina. U Poreču je obuhvatio talijanske omladince Bruna Guettija i Davida Balanzina, koji su osnovali svoju grupu mladih aktivista, širili antifašističku propagandu, sakupljali podatke o vojnim snagama i obalnoj obrani, dobivali lijekove, novac i ostalo. Giorgio Sestan bio je naročito ponosan što su u organizaciji kojom je rukovodio nalaze hrvatski, talijanski i slovenski omladinci. Uopće, on je vrlo dobro shvaćao, a još više instinktom osjećao, izuzetno značenje nacionalnih odnosa Hrvata, Slovenaca i Talijana u Istri i Slovenskom primorju. Zastupao je stajalište da se komunisti i antifašisti talijanskog porijekla moraju ne samo distancirati od fašističke političke denacionalizacije i nasilja nad hrvatskim i slovenskim stanovništvom, već takvu politiku moraju i najodlučnije osuđivati, jer je to jedini mogući put da se uspostavi povjerenje i stvori zajednička borbena fronta protiv fašizma. Govorio sam Giorgiju Sastanu od kolikog je značenja da se talijanski komunisti i antifašisti upravo tako postave, jer među mnogim i vrlo naprednim Hrvatima

prilično je ukorijenjeno nepovjerenje prema Talijanima, pa čak i prema onima za koje znaju da su komunisti i antifašisti.

Giorgio Sestan nije se slagao sa stavovima pojedinih rukovodilaca KP Italije koji su otpore i borbe hrvatskog i slovenskog stanovništva protiv gaženja najelementarnijih nacionalnih prava ocjenjivali često kao nacionalističke i nespojive s interesima klasne borbe. Preko Zlate Primuž uspostavio je vezu s komunističkim funkcionarom Trsta Ferdom Zidarom. Objašnjavao mu je novonastale prilike u Istri, zastupajući gledište da organizacije KP Italije i drugovi koji s njima rukovode na teritoriju Istre moraju svoje djelovanje postaviti na širu osnovu, osloboditi se sektaštva i mahanja crvenom zastavom, jer ima mnogo poštenih ljudi koji su spremni da stupaju pod antifašističkim barjakom, ali ne i pod crvenom zastavom. Isto tako da treba mijenjati ne samo metode, već i sadržaj rada, uključujući u njega orijentaciju na trajnije onesposobljavanje industrijskih i drugih kapaciteta koji služe fašizmu i na pokretanje oružane borbe i osnivanje partizanskih jedinica u Julijskoj krajini. Žalio se da nije naišao na razumijevanje. Međutim, usprkos takvim stavovima pojedinih funkcionara broj talijanskih komunista i antifašista koji su prilazili NOP-u neprestano se povećavao.

U to vrijeme osjećali smo sve veću potrebu za našom pisanom riječju. Proglase CK KPJ i CK KP Hrvatske i ostale materijale, prenesene iz Splita, već smo bili razdijelili našim organizacijama, a drugog materijala nismo imali. U prostranom podrumu kuće Josipa Opašića, sličnom labirintu, umnožavali smo noću na stroju posljednje primjerke spomenutih proglasa i letaka, ali sve je to bilo krajnje nedovoljno. Osim toga, od vremena kad su ti ustanički proglasi pisani mnogo se toga promijenilo i trebalo je obraditi i tumačiti nove događaje i momente. Specifične prilike u Istri zahtijevale su i takvu našu štampu koja bi ih uspješno objašnjavala.

Giorgio Sestan upravo je zbog toga istakao potrebu tiskanja letka u kojem bi se pozvali antifašisti Istre, Talijani i Hrvati, u zajedničku borbu. Izrazio je spremnost da napiše tekst, a njihova omladinska organizacija umnožila bi ga na stroju u stotinjak primjeraka i uoči Prvog maja izlijepila po Pazinu, ubacila ga u kasarne i pojedine zgrade u gradu. Boljih tehničkih mogućnosti tada nismo imali. Suglasili smo se da tu značajnu akciju ostvarimo pa smo se detaljnije dogovorili o sadržaju teksta.

Tom sam prilikom upoznao u Pazinu i krojača Stjepana Mlekuša, koji je oduševljeno prišao Pokretu.

Na Pazinštini se aktivno uključuje u NOP i mehaničar Josip Daus iz Boruta, odakle je potekao i jedan od pokretača pobune mornara u Boki kotorskoj istarski revolucionar Anton Grabar strijeljan 12. veljače 1918. Njegov otac Andrija bio je često proganjan i hapšen od fašističkih vlasti. Josip Daus radio je također u rudniku Raša, gdje je upoznao komunističke ideje i do kapitulacije fašističke Italije organizirano djelovao u NOB-u Labinštine.*

Od posebnog je značenja bio sastanak s narodnom učiteljicom Marijom Kopitar iz Sv. Petra u Šumi, selu koje se nalazilo negdje na sredini između Pazina i Žminja. Preko Ninice Gortan, koja ju je poznavala iz djetinjstva, uspostavljena je veza i u točno ugovoreno vrijeme našao sam se u fotografskoj radnji s Marijom Kopitar. Nosila je crninu

* Josip Daus postaje član Pokrajinskog NOO-a i potpisnik je odluka o sjedinjenju u rujnu 1943. Kao komesar 2. bataljona Brigade »Vladimir Gortan« gine u borbama kod Paza 1944. Otac Andrija spaljen je u Dachau, a sestru Štefu, poznatu ilegalku NOB-a strijeljali su nacifašisti krajem 1944.

Berto Sloković, đak pazinske gimnazije i aktivist NOP-a Istre

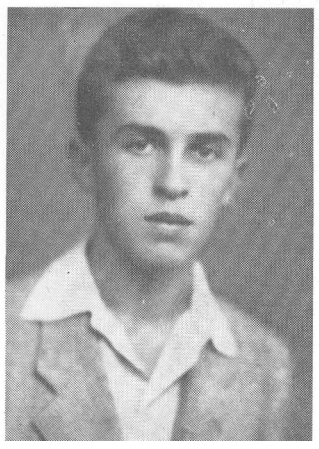

Petar Šuran postaje jedan od najsposobnijih rukovodilaca istarske omladine i član Oblasnog komiteta SKOJ-a

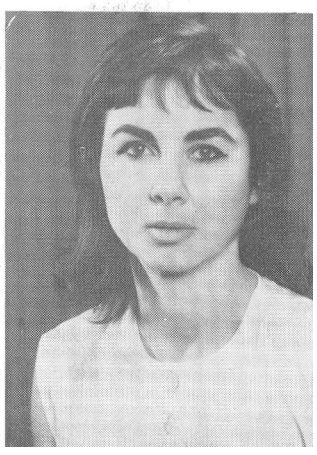

Sonja Mlekuš Kira, odvažna omladinka Pazinštine i član MK SKOJ-a za Rijeku

Sime Červar, župnik u Zrenju

Ivan Gaio, narodni svećenik u Kaldiru

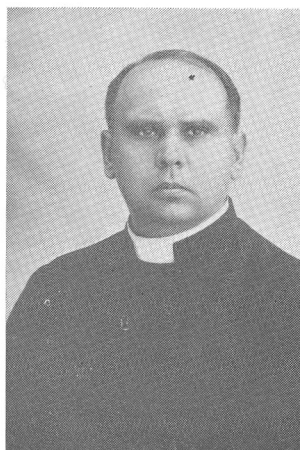

Ferdo Senk iz Kršana, aktivni sudionik NOP-a Istre

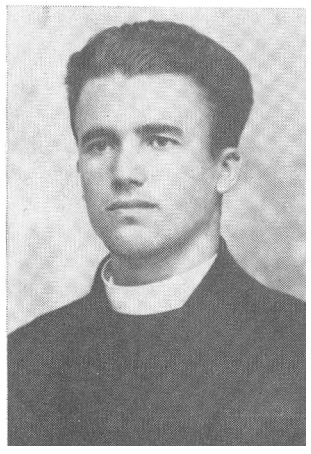

Narodni svećenik *Viktor Herak,* župnik u Krnici, aktivni sudionik NOP-a Istre <

j *Edo Dmdić Luka,* hapšen i prije kapitulacije Italije, da bi nakon izlaska iz zatvora krenuo u partizane. Postao je predsjednik Oblasnog NOO-a, a od istarskog narodnjaka — član i KP Hrvatske.

nakon smrti svoga muža, inače poznatog narodnjaka Valentina Kopitara. Ostala je s dvije kćerke, Marijom i šteficom, koje su završile učiteljsku školu i slijedile majčin poziv. Nekadašnji gradonačelnik Pazina i veliki istarski rodoljub Šime Kurelić bio joj je stric. Marija Kopitar odgajana je u poznatoj narodnoj obitelji. Neposredno poslije talijanske okupacije 1918. godine bila je često pozivana u Pazin. Prijetili su joj i zagorčavali život, nastojeći da je se otarase. Međutim ona nije htjela emigrirati, a istodobno se odupirala pokušajima da je premjeste u druge krajeve Italije. Šef talijanske policije u Pazinu nazivao je tada mladu učiteljicu Mariju Kopitar »istarskom karbonarkom« i govorio za nju da je »una roccia incrollabile«.

Fašisti su uskoro poduzeli kaznenu ekspediciju u Sv. Petru u Šumi i iz nekadašnje hrvatske škole pokupili sve knjige i spalili ih na lomači pred školskom zgradom. Izvršili su i premetačinu po mnogim kućama da bi iz hrvatskih obitelji iščupali svaki trag koji je podsjećao na njihovo porijeklo. Uništili su prostorije društva »Seljačka zora« i zatvorili posujilnicu.

Blagim i toplim glasom koji je ulijevao povjerenje i smirenost Marija Kopitar iznosila je mnoštvo detalja iz povijesti njenog sela i čitave Pazinštine. Bilo je u toj narodnoj učiteljici nekog posebnog, dostojanstvenog držanja, neke neobjašnjive čvrstine i sigurnosti, a iz očiju joj izvirala dobrota i napaćenost.

Odmah mi je rekla da je bila sudbonosna pogreška što je tako velik broj najprosvjećenijih sinova hrvatskog naroda Istre napustio rodni kraj. Iako je teror bio strašan i životni uvjeti izuzetno teški, po njezinu mišljenju to se ipak nije trebalo dogoditi jer je time mogućnost nacionalnog otpora u Istri veoma oslabljena. Narod je ostao sam i gotovo bespomoćan u sudaru s fašističkim terorom. Predavala je na talijanskom jeziku i u talijanskoj školi, iako su stanovnici Sv. Petra u Šumi i okolnih zaselaka bili hrvatskog porijekla. Bilo je to bolno i teško. Međutim, izvan školske nastave održavala je kontakte sa seljačkim obiteljima, govorila našim jezikom, bodrila ljude i pomagala im kad god je mogla.

Tadašnji svećenik u Sv. Petru u Šumi Slobodan Sloković (talijanske su mu vlasti posebnim dekretom nasilno promijenile ime u Lochi) također je mnogo pridonio čuvanju nacionalne svijesti, i uza sve prijetnje uporno je služio misu na hrvatskom jeziku.

Marija Kopitar mi je ispričala i mnogo detalja iz svog učiteljevanja. Jednom su škole u Istri dobile nalog da đacima zadaju neka nacrtaju talijansku zastavu i na tu temu napišu sastav. Svako dijete dobilo je i dar — kutiju olovaka u boji. Kad je pregledavala školske zadatke, zapazila je da je nekoliko đaka naslikalo hrvatsku zastavu, a jedan je od njih preko čitave stranice napisao »Živjela Jugoslavija«.

»Srce mi je jače zakucalo, a oči zasuzile« — govorila je Marija Kopitar — »ali sam zatim odmah sklonila te školske teke, a idućeg dana posjetila roditelje tih đaka i skrenula im pažnju da im djeca moraju biti opreznija.«

Kad je buknuo drugi svjetski rat, umjesto nade donio je novo, teško razočarenje. Marija Kopitar bila je u Puli kad je preko radija 6. travnja 1941. uz pobjedničke vojne marševe čula vijesti o nadiranju osovinskih trupa na teritorij Jugoslavije ...

»Bio je to strašan udarac, ali se ni tada nisam predala očaju. Znala sam da se mora i dalje ustrajati, i zato sam neobično sretna što se danas sastajem s vama koji predstavljate oslobodilački pokret naroda Jugoslavije.«

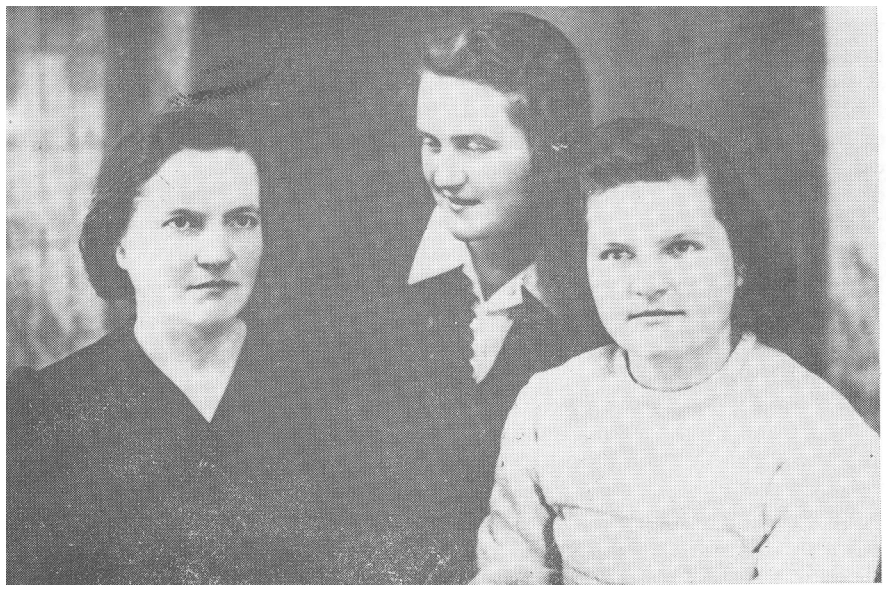

Marija Kopitar, sudionik povijesnog zasjedanja Pokrajinskog NOO-a, član ZAVNOH-a i AVNOJ-a i Glavnog odbora AFŽ-a za Jugoslaviju. Kćerka Štefica Silva postaje član Oblasnog SKOJ-a, a Marija član Izvršnog odbora AFŽ-a za Istru.

Sa ženom takvog životnog iskustva i nepokolebljive vjere u snagu naroda nije bilo teško naći zajednički jezik. Objašnjenja i sve što sam joj tada rekao djelovalo je kao melem na ranu. Izrazila je spremnost da u svemu pomogne jačanju NOP-a. Tada još nije bila komunist, ali zato pošten i prekaljen narodni borac. Bila je i pobožna i posebno je cijenila veliku ulogu narodnog svećenstva u Istri. Prema Talijanima bila je nepovjerljiva i smatrala je da NOP, kao što je bilo u vrijeme narodnog preporoda, treba da obuhvati samo hrvatski narod Istre. Inzistirala je na oprezu i uspostavljanju veza samo s provjerenim narodnim borcima, jer su fašističke vlasti na sve strane rasplele mrežu svojih špijuna. Na žalost, i neki ljudi hrvatskog porijekla sramno su se stavili u službu fašističkih vlasti i prodali svoju savjest zbog materijalne koristi. Narod ih dobro poznaje i prezire. Suglasio sam se s njom u pogledu opreza, ali sam isticao i potrebu najveće moguće širine, razumljivo u granicama koje dopuštaju složene istarske prilike. Ne bismo, naime, smjeli nikome osporiti pravo da se bori protiv fašističkog nasilja — ako je na to spreman — bez obzira koje je nacionalnosti. Govorio sam joj i o tome da je mnoge talijanske antifašiste u raznim krajevima Italije fašistički sud za zaštitu države osudio na duge godine robije, i da su i u Istri talijanski antifašisti zajedno s Hrvatima sudjelovali u demonstracijama i štrajkovima, mnogi su od njih morali i emigrirati, a neki su se borili i u Španjolskoj. Prema tome granica u borbi protiv fašizma ne smije biti samo nacionalna, već duboko socijalna i ljudska. Marija Kopitar slušala je pažljivo, ali sam osjećao da tada još nije bila uvjerena u ono što sam joj govorio:

— 0 tim stvarima ćemo još malo razmisliti — odgovorila je odmjereno, kao da u tom času ne želi dalji razgovor o toj temi.

Nisam više inzistirao, puštajući vremenu da kaže svoje, duboko uvjeren da to nije naš posljednji susret. Marija Kopitar uskoro je osno-

vala u Sv. Petru u Šumi prvi narodnooslobodilački odbor. U njega su ušli poznati narodnjaci Liberat Vicel, Joža Turčinović Peruta, Ivan Kopitar, Josipa Bratulić, Josip Pamić i Ivan Vodopija. Do kapitulacije fašističke Italije razgranao se u Sv. Petru u Šumi masovan i dobro organiziran oslobodilački pokret. Omladinska organizacija obuhvatila je 23 aktivista, od kojih su šestoro postali članovi SKOJ-a. Osnovan je i odbor AFŽ-a od deset žena. Predsjednica je bila Marija Vicel. Organizacije NOP-a razvijale su političku aktivnost i prodirale u druga sela, sakupljale velike količine hrane, odjeće, obuće, lijekova, pisaći materijal i ostalo. Pripadnici NOP-a davali su redovne novčane priloge, pojedinci tisuću pa i više lira mjesečno.

Prije kapitulacije fašističke Italije deset je boraca iz Sv. Petra u Šumi otišlo u partizane, među njima i narodna učiteljica Marija Kopitar sa svoje dvije kćeri Marijom i Šteficom.

Korisno je i poučno već ovdje istaći činjenicu da je i istaknuti istarski narodnjak Marija Kopitar, u životnoj praksi istarskog dijela naše revolucije postala komunist, kao i njene dvije kćeri. I još više od toga — vatreni zagovarač jedinstva i »fratellanze« istarskih Hrvata i Talijana!

Vraćajući se s takvih i sličnih sve češćih susreta i sastanaka u Karojbu, po pravilu noću da ne budem zapažen, odmah bih se idućeg dana pojavljivao u selu, nastojeći da dođem u dodir s karabinijerima, da ih zapitam za zdravlje i za stanje na bojištima. Viđao bih se i s popom, otišao na misu i svraćao u gostionicu, gdje su se sakupljali mještani. Tako su moja odsustva iz Karojbe bila manje upadljiva. Iz sela sam odlazio na sastanke; također noću ili prije svitanja, a bicikl s kojim sam prevaljivao sve veće udaljenosti postao mi je vjeran pratilac.

23. ožujka 1942. zapisao sam:

»Ovdje sam se već prilično udomaćio i uputio u posao. Mnogo sam već toga učinio, a još više ima da se učini. Idem često u okolna mjesta, te poznajem već mnoge krajeve Istre.«

Pored toga kada sam ostajao u Karojbi, redovito sam s djedom i ocem odlazio u polja prihvaćajući se bilo kojeg posla, što je također bio jedan od načina da uspješno prikrijem političko djelovanje, a mještani su takav moj odnos prema radu cijenili.

Zima je već bila prošla, a topliji sunčani dani donosili su više optimizma, potiskivali potištenost i osjećaj osamljenosti.

3. ožujka 1942. zapisao sam:

»Ovo nekoliko zadnjih dana bilo je sunčano vrijeme, oru se polja, postaje veselo, kud god se čovjek okrene vidi jedinstvenu sliku težačkih zasukanih ruku u pokretu. Svuda naokolo zuji divnom harmonijom velebna epopeja rada.

Ovih sam dana voćke namazao vapnom, jučer smo sadili kapulu i češnjak i nosili gnoj. Da znaš kakve su mi bile ruke. Čude se ovdje kmeti kako može jedan 'mladi inženjer' raditi 'takva dela'.«

6. i 8. ožujka 1942. nastavio sam:

»Čini mi se da u životu nisam nikad radio kao sada. Svaki dan pojavi mi se neki novi žulj. Mišice mi iskaču i poprimaju seljački oblik ... Tako sam zavolio te radničke modre hlače. Jučer sam bio u mlinu. Odnio sam mljeti pšenicu i kukuruz. Došao sam kući sav bijel... Neki dan

sam bio u krčmi i svi su se jagmili s kojim ću zaigrati na karte, a jedan mi je rekao: »Gospodine, morate popiti sa mnom jedan kvartin.« Kako nisam odbio, došla je druga, pa treća čaša ...«

Početkom travnja 1942. napokon mi se ostvarila želja da sretnem prvog narodnog svećenika Istre. Zvao se Zvonimir Brumnić i službovao je u Tinjanu. Sastanak je zakazan preko pazinske organizacije. U zakazano vrijeme našao sam se pred vratima župnog ureda. Mladićkog izgleda, mršav, visoka rasta i duguljasta lica, u svom crnom svećeničkom odijelu — izgledao je i viši nego što je zapravo bio. Brzo smo razmijenili ugovorenu lozinku. Upoznao sam mu i majku Josipu, skromnu istarsku seljanku, koja je rodila osam sinova i četiri kćeri. Bila je obučena u crninu jer je izgubila muža. Porijeklom su iz sela Funčići kod Lindara. Otac Anton, samouk seljak, bio je prijatelj Matka Laginje i Šime Kurelića. Sam je toliko toga naučio da je mogao kasnije druge ljude u selu učiti pisati i čitati. Zvonimir Brumnić je pričao, a majka ga dopunjavala, kako su tri njegova brata, da bi izbjegla služenje vojnog roka, pobjegla u Jugoslaviju, a dva otišla u Južnu Ameriku. Sestra Ljuba postala je aktivistkinja NOP-a, kasnije ubijena u logoru Auschwitz.

U tako brojnoj i siromašnoj obitelji bilo je teško sakupiti sredstva da bi se on školovao. Poslije završetka hrvatske škole pohađao je sjemenište u Kopru, a zatim bogosloviju u Gorici, koju je završio 1934. godine. Prije dolaska u Tinjan bio je u selu Zrenju, kotar Buzet.

U tom selu bilo je samo nekoliko talijanskih obitelji, ali je još prije talijanske okupacije iredentističko društvo »Lega nazionale« osnovalo tamo talijansku školu, dajući beneficije i novčanu pomoć onima koji svoju djecu pošalju u tu talijansku ustanovu. Ispričao mi je i životni put svećenika Šime Červara, koji je prije njega 29 godina proživio u Zrenju kao župnik. Bio je nećak biskupa Dobrile i narodni poslanik u Istarskom saboru. Fašisti iz Motovuna došli su 1921. godine u selo Zrenj, uperili mitraljeze u župnikov stan, uhvatili starog župnika, vezali ga i tukli. Njegove su knjige spalili i dom opljačkali. Zatim su ga bacili na kamion i odvezli u Motovun. Natakli su mu na rukave talijanske zastavice pokušavajući prisiliti ga da pred razjarenim iredentistima viče »živjela Italija«. U motovunskom zatvoru, u samici, pekli su ga svijećom i cigaretom, čupali mu nokte s ruku i nogu. Izbili su mu četiri zuba. Uskoro nakon puštanja iz zatvora umro je od pretrpljenih muka.

Kad sam zapitao Brumnića je li bilo i drugih sličnih primjera zlostavljanja hrvatskih svećenika Istre, argumentirano mi je iznio niz teških delikata i životinjskih postupaka razularene fašističke mafije. Tako su svećenika Ernesta Belea, koji je u Zrenju držao propovijed na hrvatskom jeziku 1938. godine, napali kamenjem i prijetili mu ubojstvom, a zatim ga uhapsili i internirali. I svećenika Ivana Ujčića iz Boljuna okovanog su doveli u Pazin. Posebno su se okomili na jednog od poznatijih hrvatskih svećenika — Božu Milanovića — koji se nalazio u selu Kringi. I njega su 1921. godine napali talijanski fanatici iz Pazina i poslije nekoliko udaraca po glavi razmilili se po župnom stanu i pobacali kroz prozor knjige. Nakon toga odveli su ga u Pulu, najprije u sjedište Pulskog fašija, a zatim predali kvesturi. Kad se vratio u Kringu, doživljavao je dalja šikaniranja, pa je morao preseliti u Trst, gdje je uređivao list »Pučki prijatelj«, ali njegovo izlaženje bilo je kratkog vijeka.

Već prije dolaska fažizma na vlast 1922. godine iz tri biskupije: tršćansko-koparske, porečko-pulske i riječke bilo je internirano 15 hrvat-

Bozo Milanović, jedan od najpoznatijih svećenika Istre, bio je konfiniran u Bergamu od 1941. do 1943.

skih i slovenskih svećenika, od kojih je svećenik Flego na Sardiniji i umro. Nakon toga je 11 svećenika bilo zatvoreno, a 83 protjerano preko granice da bi na njihovo mjesto bilo dovedeno više od 60 svećenika iz raznih krajeva Italije, koji nisu znali ni riječi jezika svojih župljana.

Brumnić je dalje pričao kako su u crkvi u Zrenju izbrisane sve hrvatske riječi, a isto je učinjeno i na grobovima. U Tinjanu su po naređenju predsjednika općine uništeni kameni hrvatski natpisi koji su se nalazili na zvoniku crkve, na Kalvariji, na kipu majke Božje i na župnom stanu. Svećenik Brumnić morao je po noći poučavati hrvatsko pjevanje i bilo mu je zabranjeno kretanje izvan njegove župe. Iznosio je i ostale primjere — kako mnogi seljaci često nisu bili u stanju da plate visoki porez, pa su im imanja išla na dražbu i prodavala se u bescijenje. Ponajčešće su njihova imanja kupovali doseljeni imućni Talijani uz podršku vlasti i fašija.

Sve što je pričao pažljivo sam slušao. Izrazio sam dužno priznanje narodnim svećenicima Istre za hrabro držanje i pokazanu izdržljivost, zatim sam ga opširnije upoznao s političkim ciljevima NOP-a i s odnosom komunista prema njemu, o razmahu NOB-a, o snagama koje nosi, kao i o onima koji joj se suprotstavljaju. S tim u vezi upozoravao sam na povoljne mogućnosti koje se pružaju narodu Istre da povezivanjem svoje borbe s borbom hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije — ostvari svoje vjekovne težnje i nade.

Obavijestio sam ga da se oslobodilački pokret već širi istarskim poluotokom i zamolio da svojim autoritetom i poznanstvima pridonese njegovu daljem jačanju.

Svećeniku Brumniću otvoreno sam rekao da sam komunist i da nema razloga da to krijem. Prema tome, različito gledamo na religiju, ali te razlike ne mogu biti smetnja da zajednički nastupamo u borbi protiv fašizma. Jer kao što su narodni svećenici Istre bili progonjeni i mučeni, i mnogi su komunisti bili zatvarani, podvrgavani torturama pa i ubijani u zatvorima stare Jugoslavije, jer su se borili za socijalna i nacionalna prava svojih naroda. Danas u NOB-u i oružanom ustanku komunisti također podnose velike žrtve i ginu zajedno s narodom u obrani njegove slobode i nezavisnosti. I mi koji smo došli da se bori-

Narodni svećenik *Zvonimir Brumnić*, potpisnik odluke o sjedinjenju 25. rujna 1943.

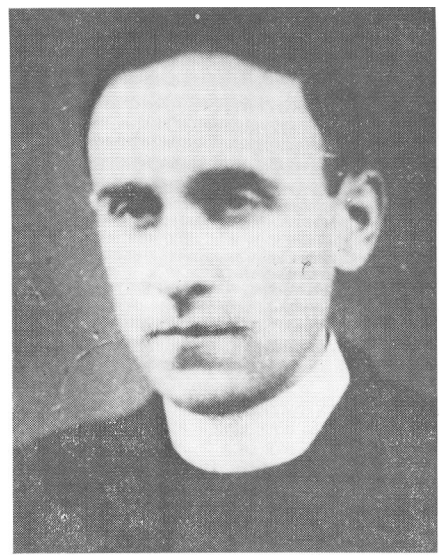

mo u Istri sinovi smo ovoga naroda, pa ne možemo imati druge ciljeve do njegova oslobođenja od fašističkog jarma i ostvarenja prava hrvatskog naroda Istre da se vlastitom borbom i odlukama izjasni za sjedinjenje s ostalom braćom.

Pitao sam Brumnića na koje bismo se ljude, po njegovu mišljenju, mogli osloniti, a posebno sam se zanimao za one svećenike koji su provjereni narodni borci i protivnici fašizma. Brumnić mi je dao podatke o poznatijim narodnjacima, a od svećenika posebno je spomenuo Josipa Pavličića iz Gologorice, Srećka Štifanića iz Sovinjaka, Leopolda Jurca iz Trviža, Ivana Gala iz Kaldira, Milivoja Barkovića iz Kašćerge i još neke. S naročitim poštovanjem govorio je o svećeniku Boži Milanoviću, kojeg su tada fašisti konfinirali u Bergamu. Rekao mi je da se s njim neprestano dopisuje i da će ga na pogodan način obavijestiti o novim momentima koji su nastupili u Istri. Zamolio sam Brumnića da razgovara s onim svećenicima koje smatra sigurnim i povjerljivim. Budući sam Ivana Gala iz Kaldira već bio upoznao, rekao sam i Brumniću da ću ga ponovo posjetiti.

Iako sam na sastanak sa svećenikom Brumnićem došao na temelju ugovorene lozinke, bilo mi je jasno da neću moći kriti odakle sam, a iz nekih njegovih primjedaba u toku našeg razgovora dobio sam bio utisak da on već zna kako sam došao u Istru i da sam se smjestio u Karojbi. Iznoseći najosnovnije podatke o sebi, istakao sam Brumniću da sam uvjeren ako se bilo kada i u bilo čemu ne bismo slagali, da to nikada ne bi mogao biti razlog da dovedemo u pitanje međusobno povjerenje. Zamolio sam ga da u razgovoru s ostalim svećenicima ne spominje moje ime. Može samo Ivana Gala obavijestiti o našem razgovoru i kazati mu da ću ga uskoro posjetiti.

Osjetio sam da je Brumniću bilo vrlo drago što sam prema njemu istupio otvoreno. Izjavio je da će znati to cijeniti. Obećao je da će razgovarati sa svećenikom Galom i ostalima, uvjeravajući me pri tome da će hrvatski svećenici Istre i dalje stajati uz svoj narod i dijeliti s njim dobro i zlo.

U periodu do kapitulacije fašističke Italije sastajao sam se sa svećenikom Zvonimirom Brumnićem više puta i kod njega ponekad i prespavao. Dolazili su kasnije k njemu i ostali drugovi. U nekim smo se

pitanjima razilazili, a u kasnijim razdobljima NOB-a vodili smo sa svećenikom Brumnićem i pojedinim drugim svećenicima i oštre javne rasprave, posebno onda kada su pokušali da dio pogaženih nacionalnih prava Hrvata Istre ostvare uz suglasnost okupatorskih vlasti. Ali međusobne kontakte nismo nikad prekinuli. Usprkos stanovitim teškoćama i neslaganjima, ostaje činjenica da se veći dio hrvatskog svećenstva Istre u toku oslobodilačkog rata nalazio na istoj strani borbene fronte i u istom pokretu kojem je KP Hrvatske stajala na čelu.*

Kratko vrijeme poslije toga iskoristio sam prvu priliku da posjetim selo Kaldir, da ispitam tamošnje prilike i da se povežem sa svećenikom Ivanom Galom.

U pismu od 12. travnja 1942. zapisao sam:

»Jutros sam bio sa starim u Kaldiru, jednom malom mjestu nedaleko od Karojbe. Uskom stazom došli smo na vrh, odakle sam vidio panoramu punu brežuljaka i malih zaselaka. Posvuda, dokle mi je oko dopiralo, rascvjetani bademi, trešnje i breskve davali su timbar proljeća. Sa svih strana dopirala je do ušiju zvonjava. Preda mnom su išle dvije seljanke obučene u narodnu nošnju motovunske krajine. U Kaldiru smo ostali cijelo jutro. Ja sam malo porazgovorio s prijateljima. Poslije smo otišli k popu. Poznajem ga odavno, inače je Hrvat. Svaku nedjelju drže dvije mise, malu i veliku. Baš danas došao mu je u posjet neki Beletić, koji je ovih dana propjevao prvi put s oltara. Naime, učinio je prvu misu, pa je u Kaldiru kao gost sudjelovao i odslužio onu veliku pjevanu službu božju. Čitava obitelj došla je da ga sluša. Kada je došlo evanđelje, domaći pop popeo se na oltar i počeo je pridiku kako sv. Toma nije htio vjerovati. Međutim, umjesto da o tome govori, on je počeo propovijed: 'Ti, mladomisniče, nemoj se obazirati na ono što će ljudi o tebi misliti, ne traži od njih nagrade, neka ti nagrada za to bude upornost poslije ispovijedanja, glad do sv. mise, trud kad te po noći probude da odeš kojemu bolesniku ...'«

Bio je to Ivan Gaio, narodni svećenik iz Kaldira, koji je prije toga službovao u Motovunskim Novakima, Rakotulama, Karojbi i Balama. Misu je služio i propovijed držao na hrvatskom jeziku. Pričao mi je da je prije njegova dolaska u Novakima, gdje je stanovništvo hrvatsko, stigao bio talijanski svećenik, koji je propovijed držao na talijanskom jeziku, ali su seljaci demonstrativno napustili crkvu pa su ih karabinijeri silom vraćali unutra. Međutim, bojkot je bio takav da su konačno morali ponovo dovesti hrvatskog svećenika. Ivan Gaio imao je u to vrijeme tridesetak godina. Gimnaziju je pohađao u Kopru, a nije znao ni riječi talijanske. Bogosloviju na latinskom završio je u centralnom sjemeništu u Gorici. Žustrih pokreta, srednjeg rasta, ugodan u razgovoru — posjedovao je istodobno i razvijen smisao za humor.

* Završni akt aktivnog sudjelovanja većine hrvatskog svećenstva Istre u NOP-u bila je Spomenica njihove staleške organizacije »Zbor svećenika sv. Pavia za Istru« koju su 12. veljače 1946. iz Pazina uputili Savezničkoj komisiji za razgraničenje. U njoj je dokumentirano opisano nepodnošljivo stanje hrvatskih svećenika i crkve pod talijanskom fašističkom okupacijom i ukazano je na »potpunu slobodu vjeroispovijesti koju su jugoslavenske narodne vlasti poslije rata prepustile i Hrvatima i Slovencima tako i Talijanima«. Spomenica završava riječima: »Iz svih spomenutih razloga smatra hrvatsko svećenstvo Istre, a s njime i čitavo hrvatsko pučanstvo, nužnim i jedino pravednim da se sva Istra i sva Julijska krajina priključe Jugoslaviji. Pravedni postupak s talijanskom manjinom može se osigurati kulturnom autonomijom.« Spomenicu je potpisalo 55 svećenika.

Kada sam mu kao i Brumniću objašnjavao novonastale prilike i posebno isticao da razlike u shvaćanjima i u tome vjeruje li netko ili ne vjeruje ne smiju biti smetnje za organiziranje širokog narodnooslobodilačkog pokreta, rekao mi je: »I fažol kad se kuha zrna tuku jedno u drugo, ali se ipak zajedno skuhaju.«

Tokom razgovora Ivan Gaio je s tugom i poznavanjem prilika pričao 0 svemu što su Hrvati u Istri nekad imali.

Govorio je kako je u Julijskoj krajini bilo nekad više od 500 crkava, u kojima su narodni svećenici mogli slobodno propovijedati kršćanski nauk na hrvatskom ili slovenskom jeziku. Postojalo je u Istri više od dvjesta pučkih škola, hrvatskih i slovenskih, u kojima je podučavalo više od 400 učitelja. Imali su hrvatsku državnu gimnaziju u Pazinu, općinsku realnu gimnaziju u Opatiji, muško učiteljište u Kastvu i jedno žensko u Pazinu, zatim tri hrvatske i četiri slovenske tiskare i tri hrvatska i jedan slovenski dnevnik. Postojalo je više od 400 hrvatskih 1 slovenskih gospodarskih zadruga s više od 100 tisuća članova, koje su predstavljale značajnu osnovu ekonomske snage naroda. U istarskom Zemaljskom saboru imali su 21 narodnog zastupnika, a u Bečkom parlamentu tri predstavnika. Postojalo je u Julijskoj krajini oko 500 prosvjetnih sportskih i omladinskih društava sa svojim savezima. Žitelji su imali hrvatska narodna imena i prezimena, koja su njihovi očevi i djedovi nosili stoljećima, i izvorne hrvatske narodne nazive za svaku njivu i livadu, za svaki put i stazu, za svaku planinu i rijeku, za svako mjesto, selo i zaselak. Imali su drevne glagoličke spomenike, povelje i priznatu književnost s brojnim kulturnim radnicima, novinarima i piscima, koji su prosvjećivali narod.

Sve je to nekada postojalo da bi poslije 20-godišnje talijanske fašističke vladavine nestalo unepovrat. Ni jedne škole, niti jednog učitelja, vrlo malo narodnih svećenika, ni jedne novine, ni knjige, ni jednog društva, ni jednog narodnog doma, ni jedne tiskare, ni knjižare, ni jednog zastupnika, ama baš ničeg od svega što su Hrvati i Slovenci u Istri nekad imali — nije ostalo. Na desetke tisuća ljudi je otjerano u emigraciju, mnogo ih je pozatvarano, kulturni spomenici su uništeni, knjige i arhivi spaljeni, a časna imena pradjedova nasilno izmijenjena.

Svi ovi podaci o pogaženim pravima jednog naroda samo su upotpunjavali spoznaje o 20-godišnjem nasilju i ukazivali na potrebu da komunisti u Istri, pripadali oni KP Hrvatske ili KP Italije, bili oni hrvatske ili talijanske narodnosti, moraju shvatiti opravdanu ogorčenost i prigušenu mržnju goleme većine hrvatskog naroda Istre prema fašističkom Mussolinijevu režimu i njegovoj nehumanoj politici denacionalizacije koja je bila dostigla tako zaprepašćujuće razmjere.

Upravo u toj istodobnoj nacionalnoj i socijalnoj povrijeđenosti i dugogodišnjem često i neorganiziranom otporu ležale su velike latentne revolucionarne snage hrvatskog naroda Istre.

Zato se pred KP Hrvatske i njene kadrove već od samog početka ustaničke 1941. godine postavio izuzetno značajan zadatak da u svoje ruke preuzmu i zastavu borbe za nacionalna prava hrvatskog stanovništva Istre, suprotstavljajući se istodobno pokušajima da se opravdana, poštena i duboko socijalna borba hrvatskog naroda Istre za njegova uništena nacionalna prava trpa u koš nacionalističkih pretjeranosti i nacionalne preosjetljivosti.

Da bi taj zadatak mogli uspješno izvršiti, predstavnici KP Hrvatske morali su i sami tokom čitavog NOB-a neprekidno preispitivati svo-

ja shvaćanja i postupke i u neumoljivoj konfrontaciji sa životnom praksom što više ih usklađivati sa specifičnim istarskim prilikama i potrebama.

Bilo bi, po mojem mišljenju, netočno tvrditi da su svi komunisti i lijevo orijentirani kadrovi u Istri, koji su se već od 1941. godine počeli uključivati u njezin oslobodilački pokret, usmjeravajući mu tokove, shvatili već od samog početka složene istarske prilike, pravilno ih tumačili i postojeće mogućnosti uvijek i na vrijeme efikasno i do kraja vrednovali. Bilo je propusta i slabosti o kojima treba danas — zbog povijesne istine i što objektivnije ocjene NOB-a — otvoreno govoriti.

Jer veličina našeg oslobodilačkog rata sigurno nije u njegovoj nepogrešivosti odnosno u opravdanosti svakog pojedinog postupka i akcije. Njegova je snaga i neuništivost u potvrđenoj pravilnosti i stvaralačkoj primjeni političkog programa i linije KPJ i njezine odlučne orijentacije na oružani narodnooslobodilački ustanak i svenarodni rat protiv fašizma.

Međutim, u dotadašnjim kontaktima i razgovorima s pojedinim talijanskim komunistima i antifašistima kao i s članovima KP Italije hrvatskog porijekla dolazilo je do izražaja i nerazumijevanje suštine nacionalne borbe istarskih Hrvata i nesagledavanje mogućnosti da se nacionalne revolucionarne snage seljačko-radničkih hrvatskih masa Istre uspješno uključe u široki antifašistički pokret.

Talijansko stanovništvo u Istri, pa i onaj njegov velik dio koji je bio antifašistički orijentiran, živio je izoliran u gradovima i često nije ni bio upoznat sa svim onim tako brojnim zločinima i nasiljima koje je fašizam u 20-godišnjem periodu činio nad hrvatskim stanovništvom. Osim toga, fašistički su fanatici svoja zlodjela i teror nad hrvatskim seoskim masama vještim manevrima sakrivali od talijanskog stanovništva u gradovima.

Zbog svega toga pojedinim se talijanskim komunistima i antifašistima zaista činilo da predstavnici KP Hrvatske preuveličavaju značenje nacionalnog pitanja, pa su se u njih javljale i sumnje da se klasna borba podređuje nacionalnoj. Isticali su da nisu paljeni samo hrvatski narodni domovi i progonjeni samo hrvatski rodoljubi, već da su i mnogi talijanski radnici i antifašisti zlostavljani, zatvarani i izvedeni pred sud za zaštitu države.

Tako su fašisti uništili zgradu komunističkog lista »II Lavoratore« u Trstu, demolirali prostorije lista »II Proletario« u Puli i niz središta sindikalnih organizacija.

Sve je to bilo točno i u tim klasnim i radničkim organizacijama zajednički su bili progonjeni i Talijani i Hrvati — ali je pored toga hrvatsko i slovensko stanovništvo Istre i Slovenskog primorja bilo podvrgnuto i masovnom teroru denacionalizacije, što s Talijanima svakako nije bio slučaj. Tek kad su se talijanski komunisti i antifašisti počeli uključivati u jedinice naše oslobodilačke vojske i kad su ih partizanske staze dovodile u izravan dodir s hrvatskim stanovništvom istarskih sela, oni su počeli stjecati drukčija iskustva i postajali sve više uvjereni u ispravnost politike KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske, na istarskom poluotoku. A kad je fašistička Italija kapitulirala i kad je talijanski narod na svojoj koži osjetio nacističku okupatorsku čizmu, onda je i za talijanske komuniste i antifašiste Istre postalo još shvatljivije i bliže izvanredno značenje borbe za nacionalna prava i slobodu. I tako se u vatri oslobodilačkog rata na istarskom poluotoku

gradila, sazrijevala i postupno ostvarivala politika razumijevanja i suradnje hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista, koja je u pojedinim razdobljima NOB-a imala svoje padove i uspone, da bi — savladavajući brojne poteškoće i predrasude — konačno pobjednički podigla na toj vjekovima nemirnoj istarskoj raskrsnici zastavu istinskog internacionalizma, međusobnog uvažavanja i ravnopravnosti.

Napori koji su u tom pravcu činjeni već u periodu od 1941. godine do kapitulacije Italije — a o tom periodu je upravo ovdje prvenstveno i riječ — imali su posebno značenje jer su pripremali teren razbuktalom plebiscitarnom ustanku, u kojem su se hrvatske i talijanske antifašističke snage Istre čvrsto povezale u jedinstven oslobodilački pokret takvih razmjera i takve masovnosti — kakve do tada nije još poznavala povijest Istre.

Bilo je razumljivo da se u toku jednog razgovora sa svećenicima Brumnićem i Galom nisu mogle otkloniti sve sumnje i predrasude. Međutim, bilo je osnovno steći međusobno povjerenje i otvoriti put suradnji. Po svojoj ideološkoj opredijeljenosti i pogledima na svijet hrvatski svećenici Istre bili su također protivnici komunizma. Plašili su se u biti Sovjetskog Saveza i crvenih zastava. Bili su provjereni antifašisti, ali za njih ni komunizam nije bio prihvatljiv. Međutim, u oslobodilačkom ratu protiv nacifašizma nije bila riječ o komunizmu, već o tome da se savlada nacifašizam, taj najokrutniji neprijatelj čovječanstva.

Ateisti i pobožni ljudi morali su zbog toga nalaziti zajednički jezik i zajedničko antifašističko borbeno stajalište, bez obzira na razlike koje su među njima postojale i koje su u toku NOB-a povremeno izazivale krize, rasprave i oštre konfrontacije.

To je tada učinjeno, prve barijere su savladane, i za početak je to bilo dovoljno i značajno ...

Tako se upravo tu, na istarskom tlu, u otvorenom suočavanju s brojnim osobitostima, sve više uočavala i sva štetnost onih uskih i sektaških shvaćanja o klasnoj borbi, dogmatsko sumnjičenje i predrasude prema seljacima koji navodno imaju »dvije duše« i pojednostavnjen, isključiv stav prema religiji koja a priori predstavlja »opijum za narod«.

Zato i poziv Partije na okupljanje svih raspoloživih snaga koje su spremne da se aktiviraju u borbi protiv nacifašizma nije nikad izgledao tako pravilan, realan i ostvarljiv kao u tadašnjim istarskim prilikama i iskustvima koja smo stjecali.

U selu Kaldiru jedan od najpoznatijih narodnjaka bio je Ivan Laganiš. S njim sam se također tom prilikom upoznao i opširnije porazgovorio. Pričao mi je bez ustezanja o svojoj obitelji u kojoj je bilo trinaestero djece. Njegov djed Marko i otac Petar bili su poznati narodni borci. Upravo se u njihovoj kući prije prvoga svjetskog rata nalazila hrvatska škola »Družba sv. ćirila i Metodija« koju je on pohađao. Fašisti iz Motovuna demolirali su školu i oduzeli njezin inventar. Ivan Laganiš uspio je sakriti nešto knjiga, sliku sv. Ćirila i Metodija i hrvatsku zastavu. Otada je u selu postojala talijanska škola, koja je nosila naziv »Maria Pia di Savoia«, i djeca hrvatskih seljaka morala su je pohađati jer druge nije bilo. U Kaldiru i okolnim mjestima počeli su 1935. godine organizirati antifašistički pokret, u kojem su sudjelovali Hrvati i Talijani. Međutim, 1937. godine bilo je uhvaćeno njih 64 i odvedeno u pulsku lcvesturu. Ivan Laganiš ostao je u zatvoru pet mjeseci.

Usprkos brojnim ispitivanjima i zlostavljanju nisu im mogli ništa dokazati, ali su 18 njegovih drugova odveli u Rim i osudili ih zbog

širenja »komunističke propagande«. To je onaj proces o kojemu sam već bio saznao preko djeda Petra Ujčića i ostalih narodnjaka.

Ivanu Laganišu govorio sam o oslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije i o potrebi da se organizira što širi oslobodilački pokret. Isticao sam potreban oprez, dogovorivši se istodobno da kontaktira s već provjerenim narodnim borcima i da zajedno s njima osnuje grupu aktivista. Tako je i u Kaldiru počeo hvatati korijen naš oslobodilački pokret.

U tom početnom radu na širenju NOP-a posebnu podršku pružao mi je moj otac Edo Drndić. Osjećam potrebu da kažem nekoliko riječi o njemu i o njegovu životnom putu. Kad je 1921. godine, batinjan od fašista do krvi jer nije htio izvjesiti talijansku zastavu, napustio Istru i rodni grad, učinio je to prije svega zbog nas jer nije mogao zamisliti da bi mu djeca bila odgajana u mržnji i potcjenjivanju vlastitog naroda. Pripadao je onim generacijama đaka pazinske gimnazije koje su se odlučno borile za nacionalna prava Hrvata Istre, a kao jedan od prvih hrvatskih činovnika u administraciji grada Pazina sudjelovao je u političkim akcijama odvraćanja seljaka da ne plaćaju porez dok pismene zahtjeve ne dobiju na hrvatskom, a ne na njemačkom jeziku. Kad smo kasnije kao emigranti živjeli u Orebiću, Makarskoj i Splitu, u našem se stanu nalazila uvijek na vidnom mjestu slika đaka njegova razreda pazinske gimnazije. Često ju je sa zida skidao, pokazujući pojedince i navodeći gdje se koji od njih nalazi i kakva ih je sudbina zatekla. Gotovo su svi bili u emigraciji, nastanjeni u Krku, Sušaku, Splitu, Zagrebu, Varaždinu i drugim mjestima. Kad je bio premješten u Split, našao se tu s mnogim Istranima i s njima se često družio. Jednom tjedno našli bi se »splitski Istrani« na kuglani da zajednički odigraju »partidu na boće«, da se napričaju i osvježe uspomene. Kad smo porasli, redovno je sa sobom vodio brata i mene. Tako smo se upoznali s drom Uliksom Štangerom, Ivom Strkom, Rajkom Šestanom, Stankom Rodićem, Lekićem, Šolićem i drugima. Istra je u tim večerima bila neprestano prisutna pa smo se i mi sve više osjećali vezanim za rodni kraj. Posebno su za nas bila zanimljiva kazivanja dra Uliksa Štangera, koji je u prvim poslijeratnim godinama, poslije Rapalla, bio izabran poslanikom u rimskom Parlamentu. Nakon fašističkog marša na Rim 1922. godine, zajedno ga je s Josipom Vilfanom, predstavnikom slovenskog područja pod Italijom, primio Mussolini. Dočekao ih je rezervirano i naduto. Nije htio ni saslušati njihova izlaganja i zahtjeve da se hrvatskom i slovenskom stanovništvu osiguraju škole i slobodna upotreba jezika. Uskoro su počeli progoni i policijski nadzori, pa je i dr Uliks Štanger morao emigrirati.

Iz tog razdoblja sjećam se jednog događaja koji mi se neizbrisivo usjekao u pamćenje. Kad sam 1933. godine završio malu maturu, čitava obitelj krenula je u posjet djedu i baki u Karojbu. Za taj smo se put dugo pripremali. Otac je brata i mene posebno upozorio da se čuvamo bilo kakvih nepromišljenih izjava jer će fašisti na nas budno motriti. Bili smo tada već jugoslavenski državljani i imali smo regularne putne isprave.

Ostali smo kod djeda čitav mjesec i za to vrijeme obišli smo u Pazinu, Višnjanu i drugim mjestima rodbinu i prijatelje. Taj kratki boravak u rodnoj Istri predstavljao je velik događaj. U Split smo se vraćali preko Trsta. Bio je to najveći grad koji sam do tada u svom životu vidio. Divio sam se velikim zgradama, prostranim ulicama i trgovima, tramvajima, automobilima i ostalom. Poslije obilaska grada sjeli

Pietro Pissaco, nakon što su ga talijanski partizani oslobodili iz zatvora, postaje komesar brigade i član partijskog komiteta Divizije »Mingo«. Za naročite zasluge u borbama protiv nacista vrhovni komandant saveznickih snaga Alexander naredbom br. 152789 proglasio je Istranina — komunista Pietra Pissaca iz Motovuna »patriotom koji se borio za čast i slobodu«.

smo pred poznatu kavanu na Trgu Goldoni. Nas četvoro: otac, majka, brat i ja. Razgovarali smo o utiscima iz Karojbe i Istre i dogovarali se kada ćemo brodom krenuti u Split. Govorili smo našim jezikom jer brat i ja tek smo ponešto znali talijanski. Najednom je s obližnjeg stola naglo ustao jedan čovjek držeći u ruci šalicu kave. Zamahnuo je njom i udario oca u leđa uz histerični poklik: »Schiavo, qui si parla solo Italiano.« Nastalo je komešanje, otac je problijedio, majka ga uhvatila za ruku i smirivala. Brat i ja bili smo zaprepašteni. Izvadili smo maramice, natopili ih vodom i počeli čistiti veliku crnu mrlju na očevu svijetlom i novom odijelu koje je za taj posjet Istri bio posebno nabavio. Stigli su uskoro karabinijeri, počeli nas ispitivati i provjeravati pasoše. Otac je davao objašnjenja i zapitao hoće li počinitelj biti kažnjen. Međutim, njega je u onoj gužvi već bilo nestalo. Karabinijeri su odgovorili da se nalazimo u talijanskoj državi i da se na glavnom trgu Trsta može govoriti samo talijanski.

Prošlo je mnogo vremena od tog događaja. Nastupila je ustanička 1941. godina, i Edo Drndić ponovo se našao u Istri. NOP je pored ostalog nastavljao tradicije narodnog preporoda u kojem je on nekad aktivno sudjelovao, pa je razumljivo da nije mogao ostati po strani. Prenosio je često našu štampu u obližnja sela, primao je aktiviste NOP-a koji su nas posjećivali u Karojbi, razgovarao s ljudima i objašnjavao novonastale prilike.

U pismima sam o njemu zabilježio slijedeće:

»Moram pomoći starome u nekim poslovima... Laf je on. Nisam se ni nadao da će tako shvatiti i razumjeti. Doduše, tu je još uvijek isti problem 'očevi i djeca', ali on je taj interval smanjio do minimuma.«

U pismu od 7. travnja 1942. nastavio sam:

»Stari će sutra u Motovun, ima nešto posla, a mora i meni urediti neke stvari. I njega sam uvalio u rad.«

Kad smo preko poznatih narodnjaka dobili sigurne podatke o pojedinim talijanskim komunistima i antifašistima u Motovunu, Edo

Drndić prihvatio se zadatka da s njima uspostavi prve dodire. Seljaci talijanskog porijekla koji su živjeli u starim skromnim kućama na obroncima Motovuna imali su male parcele zemlje i sa svojim magarćićima odlazili su u polje. Većina njih živjela je bijedno, zato su i oni poput hrvatskih seljaka iz okolice mrzili veleposjednike i fašiste Motovuna.

Dogovorio sam se s ocem da posjeti siromašnog seljaka Pietra Pissaca, da ispita što je s njegovim sinovima i da ih nastoji pridobiti za NOP. Vratio se s vijestima da je stari Pissaco izbezumljen jer su motovunski fašisti izvršili detaljnu premetačinu i demolirali stan, vrijeđajući najpogrdnijim riječima njegova sina koji se tada nalazio u vojsci. Od fašista je saznao da mu je sin Pietro ponovo uhapšen pod teškom optužbom da je među vojnicima i oficirima širio komunističku propagandu. Edo Drndić ga je tješio pričajući mu da se u Istri počeo organizirati antifašistički pokret, da se situacija na svjetskim frontama počela mijenjati nabolje, da će fašizam sigurno biti uništen i da stoga i on i ostali antifašisti u Motovunu moraju izdržati nepravde i stvoriti svoju antifašističku organizaciju. Obećao mu je da će ga ponovo posjetiti. Talijanski komunist iz Motovuna, Pietro Pissaco, zaista je početkom 1942. godine u motoriziranom puku divizije »PIAVE« bio uhapšen i izveden pred vojni sud koji ga je presudom br. 400 od 13. lipnja 1942. zbog »vrijeđanja Hitlera i Mussolinija i zbog izazvane tuče s fašističkim oficirima« osudio na 15 godina robije.

Zlostavljanje talijanske seljačke obitelji Pietra Pissaca iz Motovuna i slične primjere iskoristili smo u političkom radu među hrvatskim stanovništvom kao uvjerljiv dokaz da među Talijanima Istre ima poštenih i naprednih ljudi koje fašisti progone kao i hrvatske rodoljube, a da među Hrvatima u Istri ima izdajnika i pojedinih prodanih duša koje služe fašizmu — pa prema tome ne smijemo fašizam izjednačavati s talijanskim narodom.

U pismu od 8. travnja zapisao sam:

»Poslovi idu od ruke. Sve napreduje brzo i efikasno. U ovom momentu ne bih smio napustiti Istru. Pošalji mi svakako adresu Eide. Moram s njom biti u vezi...«

Oslobodilački pokret zaista se brzo širio srednjom Istrom. Imali smo cijelu teku ispunjenu bilješkama, imenima, adresama i biografijama ljudi s kojima je u raznim mjestima trebalo uspostaviti kontakte i osnovati prve organizacije NOP-a, ali dovoljno snage da se to ostvari, na žalost, tada još nije bilo.

Rijeka i Istra ponovo se povezuju

Susret s Mariom Špilerom. Rječnik iste Partije i Pokreta. NOP se nije mogao zaustaviti na Rječini. Počeci NOP-a u Puli. Prva organizacija KPH na Pazinštini. Problem kadrova i istarske štampe. Provala u pazinskoj organizaciji. Hapšenje u Splitu, Rijeci i srednjoj Istri. Razgovor sa sekretarom MK KPH za Split Nikolom Randićem. Ponovo u Rijeci. Podzemna i teška borba. Duče i željezni zakon Rima. Kapetan Ljubo Tironis i profesor Vladimir Švalba Vid. Dva proglasa »Narodu Istre« i prva tiskara u Karojbi. Zapleteno kao paukova mreža. Sekretar partijskog rukovodstva Rijeke Antun Kosič Riko. Značenje NOP-a Istre i Rijeke i njihove povezanosti.

Međusobno povezati razgranate aktivnosti i organizacije oslobodilačkog pokreta koje su istarski emigranti, kadrovi KP Hrvatske, nakon povratka u rodni kraj na najrazličitije, često originalne načine osnivali, bio je izuzetno značajan i nimalo lak zadatak. Optimizam je u prvoj polovici 1942. godine porastao, ali smo sve više bili zabrinuti zbog činjenice što nam mjesecima nije pošlo za rukom uspostaviti vezu s partijskim rukovodstvom u Rijeci ili u Hrvatskom primorju. Ovako izolirano bilo je zaista sve teže dalje raditi. Nismo znali što se događa preko granice i kakve je već razmjere zahvatila oslobodilačka borba. Podatke koje sam dobivao preko pisama iz Splita i od brata iz Šibenika, koji je tamo bio uključen u Pokret, bili su relativno oskudni, jer se zbog stroge cenzure moralo pisati uvijeno i oprezno. Osjećali smo pomanjkanje pisane riječi pa smo preko pazinske organizacije bili poduzeli prve korake da u Trstu nabavimo geštetner i da organiziramo našu tiskaru. Međutim, kadrova za ostvarenje tako značajnog zadatka nije tada bilo dovoljno. Postavilo se i pitanje je li sve što smo do tada učinili bilo dobro, treba li tako nastaviti ili nešto mijenjati i drukčije postaviti.

Osjećao sam ozbiljnost situacije i velik teret odgovornosti, zato sam i dalje razmišljao o tome da se •— ne uspijemo li uspostaviti vezu preko Rijeke —• privremeno vratim u Split da drugovima u Mjesnom komitetu KPH iznesem ovdašnje prilike i uvjerim ih u potrebu da se barem nekoliko drugova Istrana koji su bili uključeni u NOB Dalmacije prebace u Istru. Računao sam prije svega na brata koji bi odmah mogao krenuti u Karojbu i preuzeti veći dio već započetih poslova.

12. travnja 1942. zapisao sam:

»Malo kad sam se u životu našao u takvoj situaciji i neodlučnosti da li da ostanem ovdje, da li da otputujem i što da radim. Ovdje sam se

već uputio u posao i mislim da mogu više napraviti, jer imamo mnogo polja za obrađivanje, a za kratko vrijeme treba već pripremiti zemlju za usjeve. Moguće dođem u Split, pa se ponovo vratim — zbog posla i veza.«

U navedenom pismu tražio sam i adresu drugarice Eide. To je bila Elda Pavletić, koja je s nama studirala u Beogradu i aktivno sudjelovala u studentskom pokretu Beogradskog univerziteta. Godine 1941. bila je u Splitu uključena u skojevsku organizaciju. Saznao sam da je s obitelji otišla u Sušak i bio sam uvjeren da se tamo povezala s NOP-om, pa sam smatrao da bi i to mogao biti kanal za uspostavljanje veze s Rijekom.

Prelistavajući poslije rata dokumente, naišao sam na pismo Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje, koje je 5. lipnja 1942. upućeno Kotarskom komitetu KPH Sušak. Pismo je potpisala Anka Berus, tada instruktor CK KP Hrvatske, koja je u to vrijeme boravila na tom području, sagledavajući izuzetno značenje našeg prodiranja preko rapallske granice.

U njemu pored ostalog stoji i slijedeće:

»Vodite računa da se što čvršće povežemo s našim drugovima koji rade u Istri... Što je sa onim studentom s kojim nas je u Istri imala povezati drugarica Elda sa Sušaka ...?«

I tako, dok sam tragao za drugaricom Eldom Pavletić, ona je istodobno preko OK KPH za Hrvatsko primorje tražila da se drugovi koji su zaduženi za rad u Istri povežu sa mnom (»student iz Pazina«).

Ta pisma najbolje ilustriraju kakvi su sve napori tada činjeni da bi se uspostavile potrebne veze i oslobodilački pokret Hrvatskog primorja i Rijeke povezao s oslobodilačkim pokretom Istre. Međutim, putovi su se često križali. U tadašnjim uvjetima, kad je na Rijeci postojala komanda II armije i jaka koncentracija vojnih i obavještajnih službi, a Istra bila načičkana vojnim garnizonima i špijunima, sigurno da uspostavljanje međusobnih veza i objedinjavanje revolucionarne aktivnosti nije bilo lako postići.

Preko Eide Pavletić veza nije uspostavljena jer je ona uskoro nakon toga bila uhapšena i prebačena u zatvor u Udine (Videm).

U takvoj situaciji sasvim je iznenada krajem travnja 1942. došlo do onoga na što smo dugo čekali. Atilio Zovich uputio je u Karojbu poruku da 3. svibnja svakako budem u Pazinu jer su »sjedalice i stol« koje smo ostavili u njegovoj radionici — popravljeni. Bila je to lozinka za slučaj da je u pitanju neka značajna, hitna stvar. U Pazin sam otišao dan prije navedenog datuma jer sam bio i nestrpljiv da saznam o čemu je riječ, ali i zato što sam bio zabrinut je li uspjela prvomajska akcija raspačavanja letaka po Pazinu što ju je trebala izvršiti naša skojevska grupa.

Po dolasku u Pazin otišao sam u stolarsku radionicu Zovicha. U njegovoj smo radionici uvijek držali rasklimane stolice koje je trebalo popraviti, i to je služilo kao isprika za dolazak k njemu. Kako je u njega bilo zaposleno nekoliko dječaka koji su učili zanat, nismo mogli razgovarati, pa smo se dogovorili da dođe u stan Pepija Olivija, koji je stanovao u istoj kući u kojoj je na tavanu bijedno živio i Atilio Zo-

vich. Kad smo se sreli, Zovich me je uzbuđen obavijestio da je iz Rijeke 29. travnja 1942. stigao u Pazin jedan drug — funkcionar KP Hrvatske. Na Zovicha su ga uputili drugovi iz Rijeke, u koje je on imao potpuno povjerenje. Taj drug je imao i sigurnu preporuku za Marečiće, pa ga je Zovich otpratio do tog sela i prisustvovao tamo osnivanju prve skupine aktivista i prve partijske ćelije. Istodobno ga je upoznao o vezi koju je imao sa mnom i o tome da na Pazinštini već postoji široka organizacija NOP-a. Drug koji je došao iz Rijeke morao je poslije boravka u selu Marečići hitno otići u Pulu, gdje je imao ugovorene susrete, ali će se 3. svibnja ponovo vratiti u Pazin, pa je zamolio Zovicha da ugovori sa mnom sastanak.

Istodobno su se dogovorili da za taj dan Zovich organizira i susret s poznatim narodnjacima Starog Pazina i okolnih sela i da bi najpogodnije bilo da se nađemo na tom sastanku. Bio sam neobično radostan jer su svi podaci govorili o tome da posrijedi ne može biti provokacija, već da zaista stojimo pred značajnim događajem — uspostavljanjem veze s partijskim rukovodstvom u Rijeci i Hrvatskom primorju.

Toga dana sastao sam se i s Giorgiom Sestanom, koji je oduševljeno pričao da je akcija umnožavanja i raspačavanja letaka uspjela, da su umnožili više od stotinu primjeraka, oko dvadesetak izlijepili po gradu, a ostale bacili oko kasarne i u poštanske sandučiće mnogih zgrada. Među fašistima je nastala panika i sigurno će pooštriti mjere kontrole, zato moramo biti oprezni.

To je bio prvi proglas na teritoriju Istre s ove strane Učke koji su objavile organizirane snage NOP-a i uspješno raspačan po gradu Pazinu. Pisan je bio na talijanskom jeziku. U njemu se — osuđujući zločine i nasilja fašizma nad radnim narodom Istre, a posebno nad hrvatskim stanovništvom — apeliralo na potrebu jedinstva i zajedničke antifašističke borbe protiv Mussolinijeva režima, čiji je slom neizbježan. Bile su to već značajne manifestacije bratstva i jedinstva hrvatskih i talijanskih antifašista istarskog poluotoka.

3. svibnja 1942. krenuo sam sa Zovichem prema Starom Pazinu. Sastanak s grupom poznatih narodnih ljudi Pazinskog polja bio je zakazan u obližnjoj šumi u deset sati ujutro. Sakupili su se tu Joakim i Lujo Križanac, Zvane i Josip Dobrila, Metodije Mohorović, Stjepan Mlekuš, Ivan Šerman i još neki. Poslije kraćeg vremena stigao je i mladić srednjeg rasta u pratnji nekog dječaka.

Bio je to Mario Špiler, dotadašnji sekretar MK KP Hrvatske za Rijeku, a dječak koji ga je iz sela Marečići dopratio do Starog Pazina zvao se Danilo Ćus. U njemu sam, na svoje iznenađenje, prepoznao jednog od onih dječaka koje sam sretao u stolarskoj radionici Zovicha i koji je kod njega učio zanat.

Susret s Mariom Špilerom predstavljao je rijedak i nestrpljivo očekivan trenutak radosti. Pogledali smo jedan drugome otvoreno u oči, zagrlili se i čvrsto stegli ruke. Izmijenili smo na brzinu nekoliko rečenica. Za duži razgovor i objašnjenja nije tada bilo vremena. Trebalo je odmah početi sastanak. Špiler je uzeo riječ, objašnjavajući što se sve zbiva na teritoriju Jugoslavije, kakva se borba vodi i tko u njoj sudjeluje. Posebno je govorio o tadašnjoj Rijeci, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, iznoseći podatke o snazi partizanskih jedinica, o organiziranosti Partije, SKOJ-a, narodne vlasti, omladinskih i ženskih organizacija, o uspješnim vojnim i drugim akcijama, ističući potrebu organiziranja NOP-a na istarskom poluotoku i njegova povezivanja s NOP-om u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Rijeci. Pozvao je prisutne da osnuju grupu aktivista, zapravo prvi narodnooslobodilački

Mario Špiler, prvoborac Rijeke i Istre. Bio je izuzetno zaslužan za osnivanje prvih partijskih organizacija KP Hrvatske kao i za uspostavljanje suradnje s članovima KP Italije na istarskom području

odbor u Starom Pazinu, da šire ideje oslobodilačke borbe u okolnim mjestima, da raspačavaju i čitaju štampu koju će uskoro dobiti, da sakupljaju novčanu i drugu pomoć i da poduzmu korake za upućivanje istarskih mladića u partizanske jedinice. Slušao sam pažljivo svaku riječ i bio sretan što se izlaganje Špilera poklapalo s onim što smo do tada u srednjoj Istri radili. Bio je to rječnik iste Partije i istog Pokreta. Međutim u njegovu izlaganju bilo je i mnogo svježih podataka o razvoju NOB-a za koje nismo znali, a koje je trebalo zapamtiti kako bismo se njima u radu koristili. Dugo se još razgovaralo s prisutnim narodnim borcima koji su postavljali brojna pitanja i dobivali objašnjenja.

Mario Špiler prespavao je toga dana u krojača Stjepana Mlekuša. U Puli je dobio lažnu legitimaciju na ime Siili Amedeo i tako se s njom legalno kretao Istrom. Skojevka Slavica Radošević iz Medulina, zaposlena u pulskoj općini, uspjela je osigurati propisnu legitimaciju, potrebne taksene marke i pečate. To je bio ohrabrujući dokaz da i na tom najjužnijem dijelu istarskog poluotoka NOP ima svoje pristaše, sposobne i odlučne aktiviste i svoju organizaciju. Dogovorili smo se da će Mario idućeg dana autobusom krenuti u Karojbu. Dobio je detaljne podatke kako će nas naći. U selu će se u slučaju potrebe predstavljati kao trgovac iz Pule, koji se zanima za kupnju vina, pšenice i kukuruza.

Biciklom sam krenuo u Karojbu da izvršim potrebne pripreme. S ocem sam ugovorio što treba učiniti, a zatim sam otišao u selo Rakotule i zadužio Josipa Kramara da za idući dan organizira sastanak s aktivistima tog područja na koji ću dovesti jednoga »važnog druga ...«

4. svibnja 1942. nestrpljivo smo očekivali dolazak autobusa iz Pazina. Zaustavljao se u neposrednoj blizini naše kuće. Karabinijeri su redovno dočekivali »korijeru« jer je njeno pojavljivanje u selu bio najveći događaj dana. Tako su s uvažavanjem dočekali i gospodina Sillija Amedea, ne sluteći da se pod tim imenom krije sekretar MK KP Hrvatske za Rijeku. Ležernim pokretima vještog ilegalnog radnika Mario Špiler je gotovo neprimijećen stigao do naše kuće. Pred vratima ga je

dočekao otac Edo Drndić. Uveo ga je u konobu s desne strane i ponudio vinom i lješnjacima. Na prvom katu nestrpljivo sam nastojao da se što prije završi razgovor s mještanima koji su nam neočekivano bili došli u posjet. Konačno smo ostali sami.

Koliko li je samo radosti i iskrenog drugarstva bilo u takvim susretima na zajedničkom, često trnovitom i teškom putu borbe za slobodu naroda!

Mariju Špileru objasnio sam kako sam iz Splita došao u Istru i što sam u njoj sve do tada doživio, kako se organizacija osnivala i dokle smo u radu stigli. Kad sam spomenuo Split, Mario je rekao da je u tom gradu rođen jer je i njegov otac, koji je po zanimanju bio zlatar, bijedno živio u Rijeci, pa je optirao za Jugoslaviju i s obitelji se nastanio u Splitu. I tamo je život bio težak, a kad mu je otac umro, materijalne prilike još su se više pogoršale pa su se 1940. godine vratili u Rijeku. Zaista je mnogo sličnosti bilo u tim istarskim emigrantskim sudbinama!

U Splitu je Špiler pohađao trgovačku akademiju i bio već uključen u napredni pokret omladine, a kad se vratio u Rijeku, nastavio je školovanje u Sušaku, gdje se uspio odmah povezati s Partijom. Budući da je stanovao u Rijeci, a školu pohađao u Sušaku, prelazio je svaki dan preko mosta — koji je odvajao i sjekao jedan grad nadvoje umjesto da ga spaja. Bio je tako u mogućnosti da uspostavlja prve veze, da pronalazi prve aktiviste i da usprkos strogoj kontroli na mostu prenosi direktive i našu štampu iz Sušaka u Rijeku.

Kotarska prigranična partijska rukovodstva Sušaka i Kastva bila su od početka narodnooslobodilačkog rata zadužena da prodiru u Rijeku. Od posebnog je značenja bila činjenica da je dosta kastavskih i sušačkih radnika bilo još otprije zaposleno u Rijeci. Svakog su dana prelazili preko graničnih prijelaza da bi se nakon završenog posla vraćali svojim kućama. Među njima bilo je dosta aktivista NOP-a i određen broj članova Partije i SKOJ-a koji su već u ustaničkoj 1941. godini udarali temelje oslobodilačkoj borbi u gradu. U to su vrijeme u samoj Rijeci, koja je imala svoje bogate revolucionarne tradicije, radnički pokret i organizacije KP Italije bili do te mjere desetkovani i uništeni da su se kadrovi KP Hrvatske, prodirući u Rijeku, mogli osloniti samo na one pojedine revolucionare hrvatske i talijanske narodnosti koji su nekad pripadali organizacijama samostalne riječke Partije, a kasnije KP Italije, čije je djelovanje tada bilo prilično zamrlo i bez odgovarajuće povezanosti s Federacijom KP Italije u Trstu.

Uvjeti rada u Rijeci bili su zaista izuzetno teški. Talijanski su fašisti u toku svoje 20-godišnje vladavine uporno nastojali da upravo Rijeku pretvore u odskočnu dasku za dalje agresivno nadiranje prema Jugoslaviji. Zato je Rijeka bila i središte snažnog vojnog garnizona, vojnog suda, vojne obavještajne službe, izvježbanog policijskog aparata i špijunske organizacije OVRE. Na Rijeci su se nalazili i zarobljenički logori i zatvori. Fašizam je u gradu kontrolirao snažnu vojnu i drugu industriju, čija je proizvodnja bila od izuzetnog značenja za vođenje agresivnog i osvajačkog rata.

Nakon okupacije dijelova Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Slovenije i Dalmacije, u travnju 1941, fašistički Mussolinijev režim dodijelio je tadašnjoj Rijeci još veću ulogu. Ona je, zajedno s Trstom, trebala postati velik emporij Balkana i srednje Evrope.

Riječki fašistički list »Vedetta d'Italia« u svom je uvodniku od 4. siječnja 1942. reljefno prikazao tu ulogu Rijeke. »Pripajanje Italiji dalmatinskih zemalja« — pisala je tada »Vedetta« — »stavilo je pod naš suverenitet pored Zadra i luke Splita, Šibenika i Kotora, a ispravljanje granice u zoni Kvarnera uspješno je povezalo Rijeku sa sušačkim

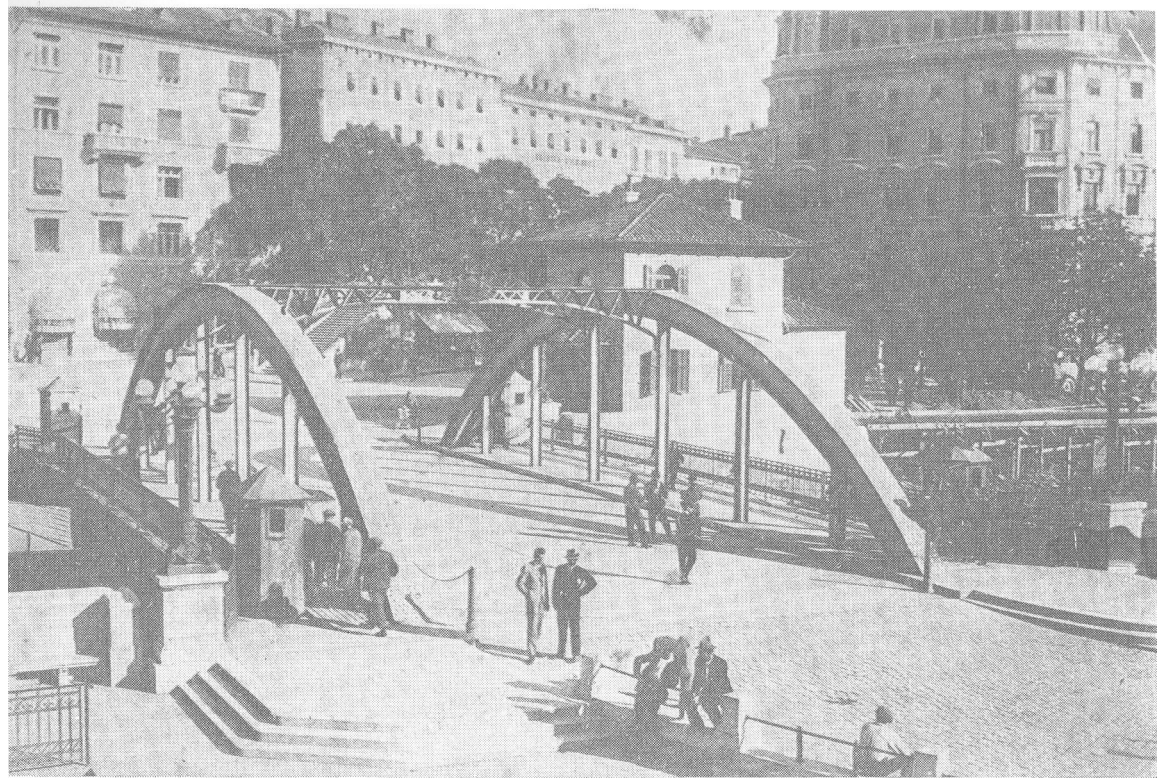

Most preko Rječine na kojem su mnogi komunisti i antifašisti bivali hapšeni prilikom upornih nastojanja da plamen ustanka prenesu preko rapallske granice

bazenom ... Tako će lučki sistem talijanskog istočnog Jadrana obuhvatiti kompleks luka od Trsta, Rijeke, Zadra, Šibenika, Splita i Kotora . . . u kojem će, dakako, Trst i Rijeka imati primarnu, a ostali sekundarnu ulogu«. Tako je, zaista preuranjeno, pisala fašistička »Vedetta d'Italia« 14. siječnja 1942.

Upravo zbog takvog značenja i uloge grada Rijeke fašističke su vlasti bile spremne da nemilosrdno i odlučno obračunaju sa svakim pokušajem organiziranja antifašističkog otpora u gradu.

Međutim, narodnooslobodilački pokret nije se mogao zaustaviti na Rječini. Trebalo je prekoračiti granicu Rapalla i tući fašističkog okupatora i u njegovu središtu.

Tako su već u toku 1941. godine stvorene u Rijeci prve partijske ćelije i organizacije NOP-a u brodogradilištu, u tvornici torpeda i špiritusa, u autobusnom poduzeću, u rafineriji nafte i u pojedinim rajonima grada. Osnovan je i Mjesni komitet Partije, s prvim sekretarom Marijanom Barišićem. Mario Špiler bio je tada njegov član. Izvršeno je niz sabotaža, usporavao se rad i kočila proizvodnja.

Naročito je u tvornici torpeda bilo proizvedeno dosta neupotrebljivog oružja, a u brodogradilištu je srušena dizalica. Širila se naša štampa, ispisivale se po gradu antifašističke parole, sakupljala novčana i druga pomoć. Fašističke vlasti bile su iznenađene da ni u »riječkoj tvrđavi« nisu više sigurne, pa su represalije bile iznimno oštre. Uslijedila su brojna hapšenja komunista i antifašista, među kojima je bilo

i više članova Mjesnog komiteta na čelu s njegovim sekretarom. Riječki zatvor postao je užasno mučilište. I sam Mario Špiler, tada već sekretar Mjesnog komiteta KPH, bio je prisiljen napustiti Rijeku jer se u njoj nije više mogao održati. Međutim, usprkos takvu bijesu i teroru fašističkih vlasti naša organizacija u gradu i dalje je djelovala.

Pokret je, prema izlaganju Špilera, zahvatio i područje Liburnije, gdje je pored ostalih djelovalo i nekoliko komunista rodom iz Istre koji su se uspješno prebacili iz Zagreba. Među njima su se posebno isticali Branko Laginja i Ljubo Mrakovčić. Bio je osnovan i partijski komitet za to područje. Međutim, u ožujku 1942. došlo je do teže provale, pa je veći broj aktivista uhapšen.

Preko Rijeke su bile uspostavljene dobre veze i s drugovima Slovencima na području Ilirske Bistrice, gdje je NOP pod rukovodstvom KP Slovenije također već bio uhvatio dublje korijene.

Sve je to upotpunjavalo sliku o velikim naporima koje je KP Hrvatske činila da bi već u ustaničkoj 1941. godini zapalila iskru oslobodilačkog rata u Rijeci i na istarskom poluotoku.

Za vrijeme boravka Marija Špilera u Marečićima NOP na Pazinštini postigao je još jedan značajan uspjeh. U to je selo već početkom 1942. godine dolazio Franjo Komel, po zanimanju mehaničar, rodom iz Pazina, ali zaposlen u Rijeci. Tamo je bio povezan s NOP-om i u selo Marečići donosio je našu štampu i okupljao prve pristaše. Špiler je taj početni rad oživio, pa su u selima Marečići, Ćusi i Šestani formirane grupe aktivista, a za sva tri sela i zajednički narodnooslobodilački odbor.

U Marečićima su se u NOP uključili poznati narodnjaci: Benjamin, Josip i Viktor Marečić; u Ćusima Rudolf i Vjekoslav Ćus i Egidije Pikot; a u Šestanima Ambroz, Vjeko i Zorko Šestan.

Bilo je od posebnog značenja da se istodobno u selu Marečići osnovala i prva partijska ćelija, koju su sačinjavali Viktor, Josip i Benjamin Marečić, Rudolf i Vjekoslav Ćus i Egidije Pikot.

Tako je s osnivanjem NOO-a u Pazinskom polju i u Marečićima, a posebno s osnivanjem i prve organizacije KP Hrvatske 29. travnja 1942. NOP na Pazinštini poprimio još šire razmjere.

Mario Špiler je veoma oduševljeno pričao kako je u gradu Puli i okolnim mjestima odakle se bio upravo vratio naišao na veći broj aktivista. U to se područje prebacila i grupa komunista i antifašista, naročito đaka i studenata Istrana koji su dotada živjeli na Krku, Sušaku i Zagrebu — i oni su se počeli sve uspješnije povezivati s domaćim revolucionarima i antifašistima. Posebno je, pored Pule, spominjao mjesto Medulin, gdje je naišao na najjaču organizaciju. Prije njegova dolaska bila je već uspostavljena veza između Rijeke, Opatije i Pule, ali je hapšenjem drugova Mrakovčića, Laginje i ostalih koji su djelovali na opatijskom području bila prekinuta. Mario Špiler prvih ju je dana svibnja 1942. ponovo uspostavio.

U toku 1941. godine stigli su u Pulu osim predstavnika KP Hrvatske i predstavnici KP Slovenije. Ernest Arbanas, đak istarskog internata u Zagrebu, bio se već prebacio u Trst, gdje je živjela njegova obitelj, pa je djelujući na širenju NOP-a stigao do svojih drugova u Medulinu, koji su s njim zajedno boravili u zagrebačkom internatu, a 1941.

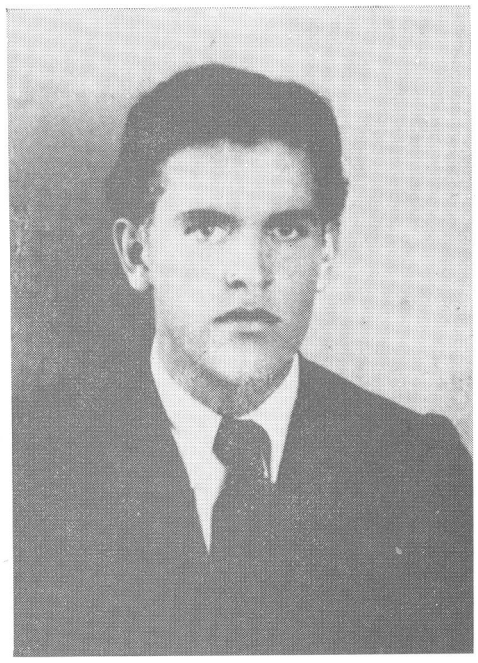

Ljubo Mrakovčić i *Branko Laginja,* istarski emigranti i prvoborci NOP-a Istre, poginuli 1944. godine

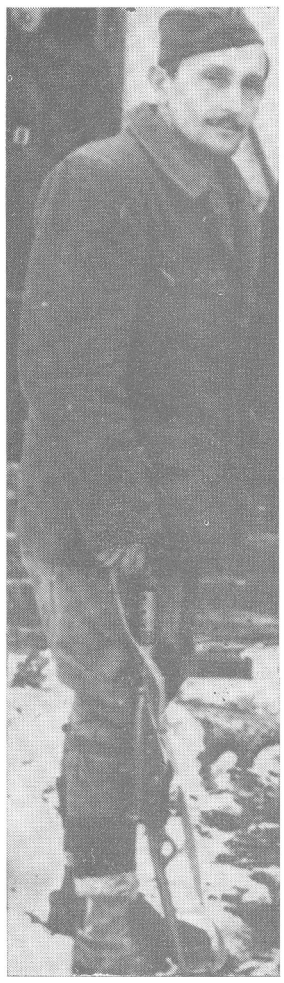

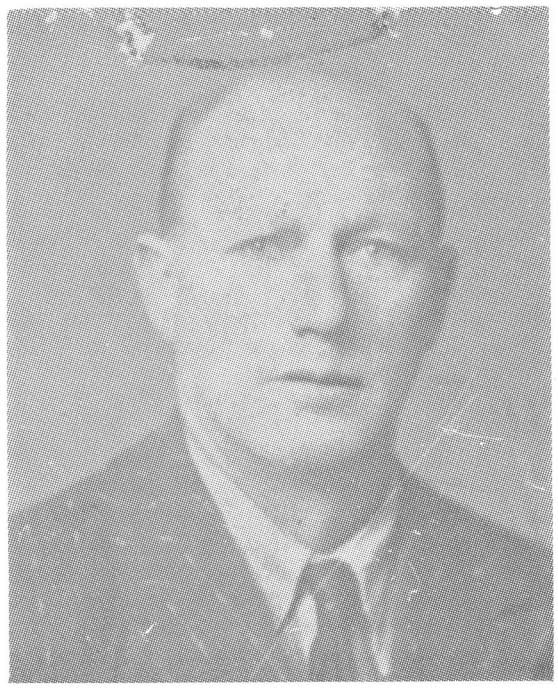

Nini Grubiša, poznati komunist Pule i aktivist NOP-a Istre od 1941. godine

<

Mijo Pikunić, član KP Hrvatske vratio se iz Zagreba u Istru 1941. godine. Na pulskom području organizirao je prve baze NOP-a. Uhapšen je rujna 1942. godine i osuđen na 15 godina robije.

godine uspješno se prebacili u rodni kraj. Arbanas je doveo i Oskara Kovačiča, člana CK KP Slovenije, i oni su u Istri, od Buzeta preko sela Prodola i Pule uspostavljali prve veze i širili štampu Osvobodilne fronte.

Pored veza sa skojevskom skupinom u Medulinu, o kojoj će još biti riječi, Arbanas je došao u kontakt s đakom Karlom Depratom iz Marcane, krojačem Alojzom Vitasovićem iz Vodnjana, radnikom Antonom Maušom Mirkom i jednim od najpoznatijih istarskih narodnjaka Vazmoslavom Zenzerovićem Šjorom iz sela Prodol. U prosincu 1941. neočekivano je došlo do provale. OVRA je uspješno ubacila agente u naše redove i Deprato, Zenzerovič i Vitasović bili su uhapšeni. NOP Pule doživio je tako prve udarce.

Za vrijeme boravka u Puli Špiler je došao u dodir i s članovima KP Hrvatske, Mijom Pikunićem i njegovom drugaricom Almom, koji su stigli iz Zagreba, gdje su u radničkom pokretu stekli revolucionarna iskustva. Pikunić je već bio osnovao prvi NOO u selu Štinjanu, grupu aktivista u Vinkuranu i povezao se s drugovima u Medulinu. Došao je u vezu i s pojedinim radnicima brodogradilišta i drugih poduzeća i s pulskim revolucionarima Pietrom Renzijem, Edoardom Dorigom i Giacomom Urbinzem, koji su prije bili povezani s KP Italije. Na temelju razgovora koji su s njima vođeni proizlazila je potreba da se i na pulskom području, kao što se osjećalo i na Pazinštini, postignu dogovori o zajedničkoj platformi borbe protiv fašizma i usklade stavovi o suradnji kadrova koji su pripadali KP Hrvatske i KP Italije.

Toga dana navečer krenuli smo zajedno prema selu Rakotule, i na imanju braće Pjera i Josipa Kramara, ispod velikog duba starog nekoliko stoljeća, održali sastanak s aktivistima Karojbe i Rakotula. Bili su prisutni Josip Kramar, Mate Močibob, Ivan Pahović, Mate Pilat i Ivan Kuzma. Oni su otvoreno iznosili svoja mišljenja i prijedloge, a kad je Mario Špiler saopćio da će uz ostale predjele Istre obići i Poreštinu, Josip Kramar mu je savjetovao da svakako uspostavi kontakt s poznatim narodnjacima Jožom Šuranom iz sela Rapavel i s Matom Vlašićem iz Nove Vasi. Ako uspostavi s njima vezu, može se na njega pozvati, pa mu je dao i odgovarajuću preporuku.

Te noći između 3. i 4. svibnja 1942. zajedno smo prespavali u Karojbi. Stvarali smo planove o našem daljem radu, dogovarali se o međusobnom povezivanju Pule, Rijeke, Pazina i ostalih područja. Mario Špiler osigurat će da naša štampa iz Rijeke stiže u selo Marečići ili u stolarsku radionicu Zovicha, odakle će se organizirati njeno raspačavanje po čitavom području Pazinštine, pa i šire.

U našim razgovorima posebnu smo pažnju obratili ocjenjivanju mogućnosti pokretanja oružane borbe na istarskom poluotoku i stvaranju partizanskih jedinica. To je svakako bilo jedno od najvažnijih pitanja, a u to vrijeme nije bilo moguće u Istri takav zadatak odmah ostvariti. Dogovorili smo se, međutim, da razvijemo pojačanu političku djelatnost u mobiliziranju prvih istarskih boraca, koje bismo preko veza u Rijeci slali u primorsko-goranske vojne jedinice. Suglasili smo se, također, da treba odlučnije prići sakupljanju oružja, novčane i druge pomoći, koju bismo preko uspostavljenih punktova u Rijeci prebacivali našim partizanskim odredima.

Brzo smo se suglasili da moramo uložiti i veće napore kako bismo u samoj Istri osnovali vlastitu tiskaru, ili, ako je to za sada neostvarlji-

vo, da osiguramo tiskanje prvih letaka i proglasa preko partijske organizacije u Sušaku i u Hrvatskom primorju. U Istri zaista nije bilo dovoljno razotkrivati trulost stare Jugoslavije i objašnjavati tadašnji raspored političkih i vojnih snaga unutar njenog raskomadanog teritorija, govoriti o bivšim političkim partijama, ustašama, četnicima, ljotićevcima, bjelogardijcima, itd. jer su mnogi od tih pojmova narodu Istre bili uglavnom nerazumljivi i strani. Trebalo je što dublje analizirati konkretne prilike u Istri, koja se 20 godina nalazila u sastavu talijanske fašističke države i gotovo hermetički zatvorena prema ostalim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije i bila u mnogo čemu zaokupljena drukčijim ekonomskim, socijalnim i nacionalnim problemima. Osjećala se potreba da se i jezik kojim bi se proglasi i leci pisali prilagodi istarskim dijalektima i učini što razumljivijim širokim slojevima naroda. Upoznao sam Marija sa značajnom akcijom koju su izvršili pazinski skojevci uoči Prvog svibnja umnoživši proglas i raspodijelivši ga po gradu.

Najveću smo pažnju obratili kadrovima jer se osjećalo veliko pomanjkanje iskusnih i politički spremnih revolucionara. Praksa je već uvjerljivo potvrđivala pravilnost politike KP Hrvatske da u Istru upućuje kadrove u njoj rođene, jer su se oni preko rodbinskih i drugih veza mogli lakše održati, a bili su u stanju i da bolje shvate tadašnje istarske prilike. Obavijestio sam Špilera da je u splitskoj organizaciji, u kojoj sam donedavno radio, bilo nekoliko komunista Istrana, da je u Šibeniku ostao i brat koji je uključen u Pokret, pa smatram korisnim da hitno otputujem u Dalmaciju i da se s drugovima u Mjesnom komitetu Splita konkretno dogovorimo o prebacivanju određenog broja komunista na istarsko područje. Propusnica je tada još važila, pa smo se suglasili da što prije krenem na put.

Mario Špiler dao mi je vezu u Rijeci i saopćio lozinku kojom sam se trebao na povratku iz Splita javiti obitelji Francetić, u uvali Škurinja.

Dok sam se pripremao za put prema Rijeci i Dalmaciji, Mario Špiler je na temelju provjerenih veza što ih je dobio u tadašnjoj Rijeci, u Puli i na Pazinštini trebao krenuti u Tinjan, zatim u Poreč, Žminj, Rovinj i Labin, a i ponovno obići naše organizacije u Puli. Pun elana i revolucionarnog nemira žurio je da što prije stigne do preporučenih veza, da potanko ispita prilike u tim dijelovima Istre kako bi se postojeće organizacije NOP-a što djelotvornije povezale i proširile svoju djelatnost. Predviđao je ponovo se vratiti i na Pazinštinu, gdje ćemo preko sela Marečići i Atilija Zovicha nakon mog povratka iz Splita ponovo uspostaviti vezu.

Susret i razgovori s Mariom Špilerom bili su od velikog značenja jer je uspostavljanje veze s rukovodstvom Partije otvorilo, pored ostalog, novu fazu u razvitku NOP-a na području srednje Istre i ukazalo na mogućnost povezivanja antifašističke borbe na čitavom istarskom prostoru.

Međutim, kao što u životu često biva, mnogi tada nepredviđeni događaji, sve žešći nasrtaji fašističkih vlasti na NOP Istre i njegove aktiviste, pojačan teror vojnih, policijskih i špijunskih snaga i fašističkog režima koji se upinjao da zatre antifašističko gibanje u Istri — zadavali su našem Pokretu teške, a nekad i neočekivane udarce.

Prilike su bile takve da se sa Špilerom do kapitulacije fašističke Italije nisam na žalost više sreo. Ponovo smo se vidjeli tek krajem 1944. godine. Međutim, o njegovu revolucionarnom radu u Istri od travnja do rujna 1942. bit će u ovim zapisima još riječi.

Poslije rastanka sa Špilerom obišao sam naše brojne organizacije i razgovarao s aktivistima o zadacima koje moramo ostvariti, a ujedno ih obavijestio da ću kraće vrijeme biti odsutan s tog područja.

0 tome sam u pismu od 25. svibnja 1942. javio:

»Ovih nekoliko dana nisam bio kod kuće ... Mislim otputovati početkom juna, najvjerojatnije petog iz Pazina u Rijeku, tako da bih oko osmog bio u Šibeniku. Tu ću ostati koji dan, a onda ću u Split. Nazad sa mnom morat će i Ante — i to što je moguće ranije, jer ima puno posla u polju ...«

Vršio sam posljednje pripreme za odlazak, ali su se iznenada pojavile neočekivane opasnosti. Prvih dana lipnja 1942. u Pazinu su uhapšeni komunisti Franc Gregorič i Čedo Bertoša. To je bio znak da je fašistička policija ušla u trag prvoj skojevskoj organizaciji u Pazinu. Policijski agenti upali su u radnju Franca Gregoriča i izvršili detaljnu premetačinu. Upravo u tom momentu ulazio je u radnju Čedo Bertoša i kad je vidio što se radi, brzo je izašao i potrčao uza stepenice prema tavanu iste kuće u kojoj je stanovao da bi letke i ostali kompromitirajući materijal sklonio na sigurnije mjesto. Agenti su zapazili njegov odlazak pa su neprimjetno krenuli za njim i uhvatili ga na tavanu s materijalom u ruci. Tako je počela provala ...

Ne znajući kako će se sve to završiti, odlučio sam odgoditi putovanje, a u Karojbi sam poduzeo potrebne mjere opreza. Nekoliko noći nisam spavao kod kuće, a preko članova NOO-a iz Karojbe bio sam u stalnoj vezi s pazinskom organizacijom.

6. lipnja 1942. zapisao sam slijedeće:

»Kanio sam danas putovati i u ponedjeljak vidjeti Antu, ali mi se izjalovilo; čak je došlo uopće u pitanje da li ću i otići. Naime, ovo zadnje vrijeme ne ćutim se dobro, boli me malo grlo, a od angine može doći svega kao i Vjeki. No još sam na nogama. Već je kasno da odem na put jer bi me bolest mogla tamo snaći i pogoršati se. Moram zato čekati ovdje. Ako ne bude zla, moguće otputujem u drugu nedjelju... U ponedjeljak ću ti se ponovo javiti.«

Navođenje »bolesti« u pismima odnosilo se, razumljivo, na opasnost hapšenja, a spominjanje »Vjcke« — na druga Vjcku Cvrljc, našega zajedničkog prijatelja i profesora splitske gimnazije koji se tada nalazio u zatvoru.

Poslije hapšenja drugova Gregoriča i Bcrtoše Giorgio Sestan, koji je jedini imao o meni točne podatke, došao je k Ninici Gortan i obavijestio je da, proširi li se provala na njega, mogu biti siguran u njegovo držanje.

9. lipnja 1942. saznao sam da je Giorgio Sestan uhapšen. Bio je to još jedan težak udarac za NOP na Pazinštini, koji se do tada tako uspješno razvijao. U Sestana sam bio stekao veliko povjerenje, pa sarn ipak odlučio krenuti na put.

11. lipnja 1942. zapisao sam:

»Evo samo par riječi. Nadam se da ću u ponedjeljak vidjeti Antu. Još me boli grlo i opasno je da ne dobijem anginu, ali čuvat ću se. Ukoliko ne otputujem, odmah ću ti javiti. Štoj mi zdravo i budi mirna.«

Bile su to posljednje vijesti pred odlazak u Šibenik i Split. Utučen zbog iznenadnog hapšenja hrabrih mladih komunista Pazina, koji su

obećavali tako mnogo našem Pokretu, bio sam još odlučniji da učinimo sve što je moguće da fašističkim vlastima ne dozvolimo razbiti naš oslobodilački pokret i onemogućiti njegov dalji razvitak.

Krenuo sam autobusom u Rijeku. Do odlaska parobroda imao sam toliko vremena da pronađem mladog liječnika Ivana Matijašića, koji je bio nedavno završio medicinu u Perugii. Neko je vrijeme radio na otoku Susku, a zatim je premješten na kirurški odjel Glavne bolnice u Rijeci. Preko obitelji Raner dobio sam o njemu povoljna obavještenja. Rodom je bio iz Pazina. Kad sam ga pronašao, razgovarali smo otvoreno. Bio je već upoznat s NOP-om i uključen u grupu aktivista koja je djelovala u riječkoj bolnici. Nabavljao je lijekove za partizane, zavoje, jod, antiseptična sredstva i ostalo. Ujedno mi je dao prilično korisnih informacija o ljudima na koje bismo se u Istri mogli osloniti. Dogovorili smo se da ću ga na povratku ponovo posjetiti.

Uskoro sam se našao na parobrodu koji je plovio prema Dalmaciji. More je bilo mirno, noć vedra, ali i neobično duga, jer sam nestrpljivo čekao zoru i dolazak u Šibenik. Brat me je dočekao i razgovoru kao da nije bilo kraja. Upoznao sam ga sa stanjem u Istri, inzistirajući odlučno da i on što prije krene u Karojbu. Dogovorili smo se da će razgovarati s drugovima iz šibenske organizacije, a zatim doći u Split da izvršimo detaljne pripreme za odlazak.

U Splitu sam se smjestio u kući u kojoj smo nekad stanovali. Nalazila se u Hajduk-Veljkovoj ulici br. 21. Talijanski fašisti promijenili su joj ime u Via dei Ducha d'Aosta. U kući se tada nalazila uprava talijanskog električnog udruženja. Međutim, u njenom smo podrumu zadržali bili dvije prostorije i natrpali ih pokućstvom. Ubrzo sam uspostavio vezu s drugovima iz splitske organizacije i saznao mnoge novosti, među kojima je bilo veselih i ohrabrujućih — ali i vrlo tužnih. Najviše me pogodila vijest da je moj školski drug poznati komunist Ervin Klarić nedavno poginuo u neposrednoj blizini Splita. Neki su poznanici bili u zatvoru, a većina ih se nalazila u partizanima. Međutim, i unatoč tome ilegalni pokret u gradu postajao je sve masovniji, a mobilizacija splitskih boraca u partizanske odrede poprimala je široke razmjere.

Kako su mnoga mjesta u gradu bila provaljena, drugovi su me zamolili da u podrumu zgrade gdje sam stanovao organiziramo punkt za sakupljanje obuće, odjeće i ostalih stvari potrebnih borcima. Tako sam se ponovo uključio u rad splitske organizacije.

Uskoro je stigao i Ante Drndić Stipe iz Šibenika. Preko Juge Kesić uspostavili smo vezu s tadašnjim sekretarom Mjesnog komiteta Split — Nikolom Randićem. Potanko smo ga upoznali s prilikama u Istri i ukazali na potrebu da se iz splitske organizacije uputi u istarsko područje barem nekoliko komunista — Istrana. Nikola Randić je s velikim razumijevanjem saslušao objašnjenja. Složio se odmah s odlaskom Ante Drndića i obećao da će ispitati i druge mogućnosti. Odvojit će i veće količine naših materijala što su ih izdale partijske i druge organizacije NOP-a Splita i Dalmacije, koje bismo mogli korisno upotrijebiti u Istri.

Za vrijeme boravka u Splitu saznao sam mnoge pojedinosti o razvitku oslobodilačke borbe na dalmatinskom području. Na Mosoru, Dinari, Svilaji i Biokovu nalazili su se već snažni partizanski odredi i osnivali udarni bataljoni. Jedan dio dalmatinskih odreda bio je prešao u Liku, gdje su ustaše izvršili zločine nad srpskim stanovništvom. Zato

je dolazak partizana Hrvata iz Dalmacije u takvoj situaciji bio od osobitog značenja. Partizanski odredi Dalmacije bili su se također već povezali i s našim vojnim snagama u Bosni.

Oslobodilački rat razgranao se na gotovo čitavu teritoriju Hrvatske, a upravo tada, sredinom 1942. godine, borbe su se vodile i u neposrednoj blizini Zagreba.

Poslije povlačenja iz Srbije, gdje su nacisti u suradnji s Nedićem i četnicima uspostavili strahovit teror, masovno strijeljali i provodili politiku »opustošene zemlje« partizanske snage krenule su prema zapadu. Od dijelova Crne Gore, Bosne i Hercegovine bio je stvoren velik oslobođeni teritorij, osnovano pet proleterskih brigada, brojni odredi i udarni bataljoni. Stizale su tada i vijesti o borbama na Kozari, o herojskom držanju krajiških boraca, ali i o našim teškim gubicima. Pod jakim pritiskom neprijatelja naše su se snage probijale prema Bosanskoj krajini, koja je bila zahvaćena ustankom.

Bjesomučan teror nacifašista harao je Jugoslavijom. Uspostavljeno je bilo oko dvadeset logora smrti, a ustaše su se posebno hvalile kako su Jasenovcu osigurale »neograničen broj mjesta« i poseban tretman nad neprijateljima tzv. NDH.

Velika drama oslobodilačkog rata bila je u toku.

Sredinom 1942. godine slovenski partizani oslobodili su gotovo dvije trećine teritorija koji su talijanski fašisti u danima vojnog sloma stare Jugoslavije okupirali i uključili u svoje »imperijsko carstvo«. Oslobodilački rat širokih razmjera zahvatio je i one dijelove Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara koji su također bili »pripojeni majci Italiji«.

Komandant II armije, Mario Roatta, postavljen na tu dužnost početkom 1942. godine, nije bio u stanju da s raspoloživim snagama drži pod kontrolom novookupirana područja. Zato je talijanska vojna komanda bila prisiljena da dio svojih snaga iz unutrašnjosti Hrvatske i Bosne prebaci prema obalnom pojasu i Sloveniji kako bi sačuvala interese u novoosvojenim krajevima.

Takav razvoj situacije ukazivao je na još veće značenje NOB-a u Rijeci i istarskom poluotoku. Fašistički režim s posebnom je histerijom nastojao spriječiti da najosnovnija istina o ustanku i NOB-u dopre do naroda Istre — a kamoli da se i na tom, tako osjetljivom i strategijski značajnom teritoriju organizira antifašistička borba.

Zato se i dalje tako čvrsto čuvala stara rapallska granica, a u danima napada na Jugoslaviju izvršena su masovna hapšenja i tisuće Istrana odvedeno je u vojne logore, tzv. specijalne bataljone. Zato se na procesima u Trstu i u Rimu od ustaničke 1941. godine nadalje postupalo tako okrutno s istarskim komunistima i antifašistima, borcima narodnooslobodilačkog ustanka.

Sve je to upozoravalo da je potreban još odlučniji napor da se oslobodilački pokret na istarskom poluotoku omasovi što brže, da se istarski borci hitno mobiliziraju u partizanske jedinice i da se, usprkos krajnje nepovoljnim uvjetima i na teritoriju Istre povede oružani oslobodilački rat.

Za vrijeme boravka u Splitu saznao sam i mnogo toga što će se moći primijeniti i u našem radu u Istri. Zapisao sam dužinu vala i vrijeme emitiranja vijesti radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« kako bismo mogli organizirati redovno slušanje i eventualno pokrenuti poseban bilten vijesti.

Vršili smo posljednje pripreme za odlazak, ali se tada dogodilo nešto vrlo neugodno. U podrumu naše kuće nalazio sam se jednog popodneva u drugoj polovici srpnja u društvu skojevaca Zdravka Šimunovića, Timee Ožegović i Čede Cvrlje, koji se kao ilegalac vratio po zadatku u Split. Bio je tada član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju i policija je za njim raspisala potjeru.

Najednom su se na vratima pojavila dva kvesturina. Pomislili smo da je posrijedi provala, međutim oni su pregledavali podrume zgrada ispitujući gdje bi se mogla napraviti skloništa protiv zračnih napada. Bili smo im sumnjivi i zatražili su legitimacije. Dok smo ih pokazivali, Cvrlje je, u dogovoru s nama, iskoristio priliku i neprimjetno nestao. Kad su kvesturini opazili da ga nema, počeli su inzistirati da im kažemo njegovo ime i adresu. Otpočela je i premetačina. Prema dogovoru upravo je stizala i Juga Kesić, tada partijski funkcionar u gradu. Kad je u hodniku čula govor na talijanskom jeziku, uspjela je neprimjetno udaljiti se. U takvim trenucima mozak obično brzo radi. Izmislili smo priču da smo dotičnog čovjeka sreli toga jutra :ia kupanju i da je nudio na prodaju modru galicu. Naš se susjed bavi vinogradarstvom pa nas je zamolio, naiđemo li na nekoga koji prodaje taj artikl, da mu ga uputimo. Kako u Istri, tako se i u Dalmaciji osjećala velika nestašica modre galice pa je bio razvijen šverc. Kvesturinima smo rekli da smo tom čovjeku dali adresu našeg stana i htjeli smo ga odvesti k susjedu. Sigurno se prestrašio da ne bi bio uhvaćen u švercu — pa je pobjegao. Cvrlje je pri bijegu ostavio na vješalici svoj kaput, u kojem na sreću nije bilo ničeg kompromitirajućeg, već samo manja svota novca i u vanjskom džepu primjerak lista »Popolo di Spalato«. Kvesturinima je ipak sve to bilo sumnjivo pa su naredili da pođemo s njima. Doveli su nas pred šefa kvesture. Prolazeći kroz hodnike i sobe, naišli smo u policiji na znance i drugove koji su toga dana bili uhapšeni.

Kvesturini su podnijeli izvještaj o događaju, a njihov šef, iznerviran neprekidnim ispitivanjem uhapšenika, izderao se na njih zašto umjesto nas nisu doveli onoga koji je pobjegao. Bilo se već zamračilo, a policijski sat zabranjivao je kretanje po gradu poslije zalaska sunca. Bio sam uvjeren da je to oproštaj s Istrom i njenim oslobodilačkim pokretom, spreman da sebe i optužim zbog situacije u kojoj sam se našao. Nametalo se i pitanje je li bilo potrebno poduzeti te korake i vraćati se u Split.

Međutim, student Zdravko Šimunović je u šefu kvesturina prepoznao fašista koji je dolazio na otok Brač i tamo hodao s djevojkom koju je poznavao. Počeo je hvaliti tu djevojku, iznositi o njoj detalje koji su pobudili interes šefa kvesture. Promijenio je ton razgovora i istog trenutka zaboravio na istragu. U pogodnom momentu zatražili smo da nas pusti kući govoreći da nismo krivi, a da će se čovjek koji je pobjegao sigurno vratiti po svoj kaput, pa kad dođe silom ćemo ga zadržati jer nas je doveo u nepriliku — i hitno ćemo ih obavijestiti da »dođu po njega«. Govorili smo talijanski i bili pristojno obučeni, što je također imalo određenog učinka. Na naše iznenađenje šef kvesture prihvatio je predloženi »plan suradnje« i pozvao dežurne kvesturine da nas po pustom gradu otprate kućama. Patrole su nas u nekoliko navrata zaustavile i naši »vjerni pratioci« izvikivali su lozinke. Bio je to neočekivan, gotovo nevjerojatan obrat i šanse su porasle da će se sve ipak dobro završiti.

Ubrzali smo pripreme za odlazak i posljednjih dana srpnja 1942. ukrcali se na brod »Kosovo«, koji je održavao liniju s tadašnjom Rijekom.

Prije odlaska još smo se jednom vidjeli sa sekretarom Mjesnog komiteta Nikolom Randićem. Sa mnom su krenuli Ante Drndić Stipe i Timea Ožegović. Tih je dana ponovo u Splitu palo mnogo naših drugova u zatvor, među njima i dva skojevca Istranina koji su već bili određeni za rodni kraj.

Drugovi iz Mjesnog komiteta organizirali su da se paket naših brošura, proglasa i letaka prenese na brod i preda našem aktivistu Milivoju Mužiću, trećem strojaru »Kosova«, sa zadatkom da ga za vrijeme plovidbe sakrije na što sigurnije mjesto, a u Rijeci preda Radi Kesiću, koji će se pobrinuti da ga izvuče iz luke i prebaci u grad. Bili smo radosni što ćemo se u Rijeci sresti sa starim poznanikom Radom Kesićem, kojeg prilikom prvog dolaska u Rijeku nisam uspio pronaći.

Kad je parobrod »Kosovo« pristao u riječku luku, ubrzo se po »službenoj dužnosti« pojavio Rade. Srdačno smo se pozdravili i dogovorili gdje da se u gradu nađemo. On će u međuvremenu iznijeti paket iz lučke zone i odnijeti ga k svojim poznanicima, aktivistima NOP-a.

Smjestili smo se u skromnom prenoćištu »Alloggio Dorcich«, koje nam je Rade preporučio. Nalazio se u središtu grada i u neposrednoj blizini tadašnje zgrade pomorske agencije »Fiumane«.

U zakazano vrijeme čekali smo dolazak Rade Kesića. Stigao je sa zakašnjenjem, ljut i iznerviran. Osjećali smo da se ponovo dogodilo nešto na što nismo pomišljali. I zaista, treći strojar broda »Kosovo«, Mužić, nije paket sakrio na sigurno mjesto. Kad su putnici izašli, jedan talijanski mornar ga je pronašao i donio kapetanu Slavku Pezelju, koji je bio simpatizer NOP-a, ali u toj akciji nije bio angažiran. Kad su paket otvorili, pojavili su se naši materijali s crvenim zvijezdama na naslovnim stranama ...

Situacija je bila kritična. Talijanske fašističke vlasti odmah su poslije sloma stare Jugoslavije prisvojili bijelu flotu Jadranske plovidbe. Na svim su brodovima uključili u posade i talijanske mornare i postavili svoje komesare kako bi osigurali što čvršću kontrolu.

Kapetan Pezelj bio je iznenađen i strahovao je zbog posljedica. Jedan dio posade pa i talijanski komesar bili su već napustili brod, pa je Pezelj u prisustvu talijanskog mornara, koji je otprije pokazivao antifašistička raspoloženja, predložio da se slučaj ne prijavljuje policiji jer se putnik koji je taj paket ostavio ionako ne može više uhvatiti. Zato je najbolje da se materijal uništi kako bi se izbjegle neugodnosti i istrage. I Rade Kesić je na to pristao, ali je tražio od kapetana Pezelja da uništi samo pojedine duplikate, i tako je veći dio štampe spašen. Kad se napeta situacija donekle smirila, Rade je oko pojasa i u njedra ravnomjerno rasporedio naš štampani materijal i nešto »razvijeniji i deblji« nego obično prošao hladnokrvno pored carinika i straža koje su kontrolirale lučku zonu.

Tako je još jedna opasnost bila sretno savladana! Otišli smo s Kesićem u restauraciju »Ornitorinco«, u kojoj je kao konobar bio zaposlen Radin prijatelj, Marko Veršić, rodom iz Vinjerca kraj Zadra. U toj su se gostionici u središtu grada svakodnevno sakupljali fašistički funkcionari i viši vojni oficiri. U ilegalnom radu upravo su takva mjesta često bila i najsigurnija.

Rade Kesić ispričao nam je detalje o strašnom zločinu talijanskih fašista nad stanovnicima grobničkog sela Podhum, koje je potpuno spaljeno. Mitraljezima je pobijeno mnogo ljudi, ostali su odvedeni u internaciju. Sličan teror hara i drugim mjestima na Grobinštini i Kastavštini. Talijanske vojne snage upravo su bile poduzele veliku ofanzivu u Sloveniji i na području V operativne zone narodnooslobodilačke vojske. Oštre represalije provode se i nad stanovništvom Sušaka i Rijeke.

Uveden je i policijski sat od devet sati navečer do pet ujutro. Tenkovi i vojska u ratnoj spremi sve češće krstare gradom. Zloglasni prefekt Rijeke, Testa, nalazi se na čelu organiziranog terora. Na sušačko — riječkom mostu iznad Rječine pojačana je kontrola i gotovo su potpuno zatvoreni i ostali prijelazi iz Rijeke prema okolnom području. U grad se svakodnevno dovodi velik broj uhapšenika — od djece do najstarijih godišta, predviđenih da budu prebačeni u koncentracioni logor na Rab. Policija na sve strane ubacuje špijune pa su hapšenja u Rijeci sve češća. Rade Kesić bio je čuo da je i u pojedinim predjelima Istre došlo do provala i da je prilično ljudi zatvoreno. Bile su to tužne i zabrinjavajuće vijesti.

Kesić je svakodnevno prelazio most preko Rječine pa smo se dogovorili da na Sušaku preko kapetana Ljube Dorčića uspostavi vezu s Mjesnim komitetom KP Hrvatske za Sušak i obavijesti drugove o našem dolasku. Za tu vezu dao nam je Nikola Randić u Splitu i posebnu lozinku. Idućeg dana trebali smo se ponovo sastati. Nestrpljivo očekujući Radin dolazak, premjestili smo se iz hotela jer smo zapazili da je pun agenata, crnokošuljaša i oficira. U Ulici Remai br. 6 kod gospođe Letis iznajmili smo sobu smatrajući da ćemo time, barem donekle izbjeći kontrolu. U dogovoreno vrijeme našli smo se s Radom, koji nas je obavijestio da vezu s Mjesnim komitetom nije mogao uspostaviti jer se na Sušaku nastavljaju hapšenja i pojedini drugovi mijenjaju mjesta boravka. Osjećali smo svu težinu situacije i dogovorili se da će Rade ponovo pokušati uspostaviti kontakt i idućeg će nas dana na istom mjestu i u isto vrijeme obavijestiti o učinjenom.

Istodobno je otišao k svojim znancima kod kojih je bio ostavio materijal s broda i donio ga u Ulicu Remai. Sakrili smo ga i rasporedili među krevetske »šušte« i rastali se zabrinuti kakve će nam novosti donijeti idući dan.

Nismo tada ni na kraj pameti imali da će to zapravo biti naš posljednji susret s Radom Kesićem u toku rata. Na sastanak nije došao. Čekali smo i čekali, ali nije ga bilo. Sumnje su se povećavale. I, napokon uputili smo se prema zgradi agencije »Fiumana« i u uredu gdje je Kesić radio oprezno smo se o njemu raspitivali. Od činovnice koju smo zatekli uzbuđenu i prestrašenu saznali smo da je tog jutra u 11 sati — uhapšen.*

Zar je to moguće? Zar nema kraja provalama, zatvorima i tako teškim gubicima naših kadrova?

Utučeni od novog udarca pokušali smo srediti misli. Znali smo vezu i lozinku koju mi je na sastanku dao Mario Špiler i s kojom smo mogli potražiti obitelj Francetić. Bila je to jedina preostala mogućnost da se izgubljena veza s Partijom preko Rade Kesića ipak uspostavi. Pronašli smo u uvali Škurinja naznačenu kuću, ali nam je neka žena zbunjeno i s nepovjerenjem rekla da te obitelji više nema. Kasnije smo saznali da je zbog opasnosti od provale drug Francetić sa ženom i djecom otišao u partizane.

Provale na sve strane! Agenti OVRE i fašistički policijski aparat sa svojim razgranatim organizacijama, crnokošuljašima i fanaticima jurišali su na naš Pokret, na komuniste i antifašiste i ubacivali špijune u naše redove sa ciljem da po svaku cijenu skrše oslobodilački pokret

* Rade Kesić bio je osuđen na šest godina robije. Uz pomoć talijanskih partizana pobjegao je iz zatvora u Acquilli, a zatim stigao u našu partizansku bazu u Bariju. Kad je na brodu »Plavnik« podignuta ponovo jugoslavenska zastava, postao je komesar broda i plovio je na njemu do oslobođenja.

Ivan Matijašić postaje upravitelj bolnice u Pazinu. Pošto su ga francuski saveznici oslobodili iz Dachaua, postavljen je za upravitelja civilne bolnice u Saulgau.
Jakov Milevoj Meto, dugogodišnji član KP Italije i odlučni aktivist NOP-a Istre
Viktor Marečić, sekretar prve organizacije KP Hrvatske u srednjoj Istri

Franica Mladenić, primjerna aktivistkinja NOP-a Rijeke

Mate Drndić Stipelaš i žena mu *Zora,* prvoborci Grdosela

Kapetan *Ljubo Tironis* odigrao je značajnu ulogu u povezivanju NOP-a Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja
Jordan Ravnić Boris, veoma aktivan sudionik NOP-a. Oca Franju ubili su fašisti 1944. godine

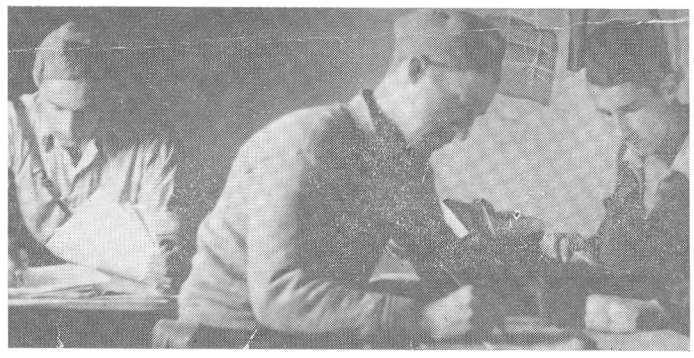

u Rijeci i Istri. Bila je to podzemna i teška borba, puna zasjeda i opasnosti, koja je nekad sličila na partiju šaha, u kojoj ima neočekivanih obrata, pa se prednost čas nalazi na jednoj, a čas na drugoj strani.

Pokušali smo pronaći i liječnika Ivu Matijašića ne bismo li preko njega mogli nešto saznati, ali ga nismo našli. Rečeno nam je da će biti nekoliko dana odsutan iz Rijeke.

Ostali smo ponovo izolirani u tom »vrućem fašističkom brlogu«, psihološki već pripremljeni da i sami budemo zahvaćeni valom neke provale.

Nismo znali kako je u Istri i da li su hapšenja po Istri o kojima se na Rijeci govorilo zahvatila i Pazinštinu i je li baza u Karojbi provaljena.

Kamo krenuti? Ostati u Rijeci i pokušati još nešto izmisliti, ili se vratiti ponovo u Split, ili ići naprijed — prema Istri.

U tim dilemama odlučili smo da Timea Ožegović otputuje u Zagreb, gdje su joj živjela braća, a ako se prilike normaliziraju, pokušat ćemo se naknadno vratiti na rad u ovo područje. Ante Drndić krenuo je autobusom u Pazin da bi se što neprimjetnije domogao fotografske radnje Ninice Gortan, ispitao prilike, a zatim na adresu gospođe Letis uputio brzojavku. Ako Karojba nije provaljena, krenut ću i ja u Istru, a ako su fašisti otkrili pojedine centre našeg pokreta, probijat ćemo se ilegalno do onih naših punktova i aktivista koji su ostali neotkriveni i nekompromitirani.

Brzojavka je stigla iste večeri. Baza u Karojbi nije bila provaljena pa sam idućeg dana, zajedno s materijalom koji je bio umnožen u dalmatinskim partizanskim tiskarama, po drugi put krenuo prema rodnom gradu Pazinu i Karojbi.

Poslije mnogih peripetija našli smo se brat i ja početkom kolovoza u Karojbi da bismo zajednički planirali dalje aktivnosti. U selu smo posjetili znance, u prvom redu članove prvog NOO-a i druge aktiviste, otišli smo u Rakotule i okolna sela. Javili smo se i »uglednim građanima« Karojbe — popu Nardiniju, trgovcima Štolfi i Ritoši i namještenicima na električnoj centrali.

Službeno smo posjetili marešala i apuntata karabinijera. Marešalo je bio umjereniji, ali je zato apuntato kiptio mržnjom protiv »komunističke Rusije i anglo-američke plutokracije«, a naročito je prezirno govorio o komunističkim »banditima« koji pokušavaju da se »izvana infiltriraju« na područje Julijske krajine. Bio je oduševljen iznenadnim dolaskom Mussolinija u Goricu i govorom koji je upravo tih dana — 31. srpnja 1942. održao fašističkim vođama, vojnim komandantima i •— »narodu.« Pokazivao nam je svježe primjerke riječke »Vedette« i tršćanskog »Piccola« koji su debelim tiskom pisali o tom »značajnom događaju«. Duče je govorio o »svetim obalama Soče i kraškim dolinama koje su zauvijek pripale majci domovini«. Pokušao je i dalje uvjeravati narod u nepobjedivost Tripartitnog pakta, ističući da druga fronta neće biti otvorena ne samo na obalama Jadrana, već nigdje drugdje na ovom svijetu. Zbog snažnog oslobodilačkog pokreta i udaraca koje su partizanske snage zadavale fašizmu u područjima Kvarnera, Hrvatske, Slovenije i Julijske krajine Duče je stigao u Goricu s najvišim vojnim rukovodiocima, maršalima Cavallerom i Ambrosijem, da bi se s armijskim komandantima Roattom iz Rijeke, Ferrerom iz Trsta, Robottijem iz Ljubljane i Coturrijem, koji je komandirao Petim korpusom na teritoriju Hrvatske, dogovorio o vojnim i drugim mjerama koje

je trebalo poduzeti da bi se »osigurao red i mir u zonama pod njihovom komandom«. Bio je to dokaz da je Mussolini krajnje zabrinut nepovoljnim stanjem u okupiranim područjima Jugoslavije i u Julijskoj krajini — pograničnoj provinciji fašističke talijanske države. Gubeći već živce i smirenost, Duče je zaprijetio da će protiv svih koji se s ove ili s one strane stare granice nisu još oslobodili »bolesnih snova« biti primijenjen — kao što se to već i čini — »željezni zakon Rima«.

U međuvremenu smo posjetili Pazin da bismo se detaljnije raspitali o tamošnjem stanju i saznali koliko je naša organizacija bila pogođena provalom i hapšenjima.

Giorgio Sestan primjerno se u zatvoru držao i vješto branio. Uočavajući njegovu snalažljivost, lokalni funkcionari policije tražili su da iz Trsta dođu specijalni agenti OVRE koji bi preuzeli istragu nad njim. Otac Giorgija Sestana bio je tada jedan od viđenijih građana Pazina i do njegova autoriteta fašisti su mnogo držali. Kada mu je sin uhapšen bez njegova znanja vratio je odlikovanja iz prvoga svjetskog rata, dolazeći u sve otvorenije sukobe s nosiocima fašističkog režima u Pazinu. Sestan je preko rodbine i prijatelja koji su ga u zatvoru posjećivali poručivao svojim drugovima da još odlučnije nastave rad. U Pazinu smo kontaktirali s omladincima Bertom Slokovićem i Nicies Olivijem i dogovorili se s njima o radu na daljem širenju antifašističkog pokreta među pazinskim srednjoškolcima i ostalom omladinom. U to je vrijeme pazinska gimnazija brojila blizu 300 učenika i naš utjecaj u njoj bio je velik.

Preko naših drugova saznali smo i mnoge detalje o hapšenjima koja su otpočela na Pazinštini u drugoj polovici lipnja 1942. U zatvoru su se našli organizirani aktivisti iz Marečića i Pazinskog polja.

Uhapšeni su Viktor, Josip i Benjamin Marečić, Rudolf i Vjekoslav Ćus, Egidio Pikot, Franjo Marečić, Joakim i Lujo Križanac, Jože i Ivan Dobrila, Andrija i Lujo Šestan, Ivan Šerman, Ivan Cerovac, Josip Zgrablić i mnogi drugi. Zatvoreni su također stolar Atilio Zovich i krojač Stjepan Mlekuš, kod kojeg je Mario Špiler spavao. Naknadno je uhvaćen i Franjo Komel, koji je još prije prenosio iz Rijeke partizansku štampu u Marečiće. Tako su se među ostalima u zatvoru našli i prvi organizirani članovi KP Hrvatske.

Hapšenja se, međutim, nisu ograničila samo na područje Pazina. Zajedno s komunistima i antifašistima Pazinštine uhapšen je i poznati labinski revolucionar Jakov Milevoj Meto, rodom iz Vineža. U raškim rudnicima bilo je u to vrijeme zaposleno tisuće ljudi iz većeg broja istarskih sela. Kopanje ugljena smatrale su fašističke vlasti tada »specijalnom vojnom obavezom«. Iz sela Marečići bili su u labinskim rudnicima zaposleni naši aktivisti Franjo Marečić, Anton i Franjo Ćus, koji su uspjeli uspostaviti vezu s članovima KP Italije u Raši. Fašistička policija ušla je u trag tim vezama, pa je uhapsila komunističkog veterana Jakova Milevoja Meta, koji je još od 1924. godine pripadao rukovodstvu organizacije KP Italije na labinskom području. Neposredno pred samo hapšenje Jakov Milevoj i ostali komunisti iz rukovodstva KP Italije na Labinštini bili su upravo uspostavili kontakt s Mariom Špilerom, prihvaćajući suradnju s predstavnicima KP Hrvatske.

Uhapšenici su bili najprije prebačeni u labinski zatvor gdje su bili izloženi ispitivanjima i zlostavljanjima. Policijski agenti su vještim insceniranjem i podvalama da su drugi već sve priznali dovodili pojedince — u ilegalnom radu neiskusne seljake i aktiviste — u bezizlaznu situaciju i psihološki ih savladali. Ispitivanja su prestala kad je najveći

dio odgovornosti preuzeo na sebe Josip Marečić, koji se bacio kroz prozor s visine od 13 metara i dobio potres mozga. Skupina uhapšenika prebačena je zatim u Pulu.

Ta masovna hapšenja na Pazinštini predstavljala su neosporno težak udarac oslobodilačkom pokretu, izazvala su utučenost i nesigurnost, pa je odlučnim protumjerama bilo potrebno te rane što prije zacijeliti.

Bilo je od posebnog značenja da je u danima kad su provale i hapšenja zahvatila Marečiče i Pazinsko polje, široka mreža organizacija NOP-a na području srednje Istre ostala nedirnuta. Osim uhapšenih Sestana, Bertoše, Gregoriča, Mlekuša i Zovicha, brojni aktivisti Pazina nastavili su svoje djelovanje. Također i organizacije u Bermu, Zarečju, Sv. Petru u Šumi, Trvižu, Novakima, Karojbi, Rakotulama, Brkaču, Kaldiru, Šlcropetima, Cerovlju, Tinjanu, Veloj Trabi, Vižinadi i ostalim mjestima, koje su se i neprestano proširivale novim pristašama i poprimale sve masovniji karakter.

Međutim, hapšenje na Pazinštini sredinom 1942. godine i teški udarci koje je NOP tada bio zadobio upozoravali su da je potrebna mnogo veća opreznost.

Među materijalima koje smo donijeli iz Splita nalazila su se i »Uputstva za ilegalan rad«. Ocijenili smo da bi mogla vrlo korisno poslužiti i aktivistima Istre, jer su u njima objašnjeni osnovni principi ilegalnog rada. Zahtijevalo se točno dolaženje na zakazane sastanke, istodobno izvršenje masovnih akcija, zakazivanje sastanaka preko lozinki, upotrebu ilegalnih partizanskih imena i upozoravalo na metode distribucije naše štampe. Posebno poglavlje odnosilo se na držanje pred neprijateljem u slučaju hapšenja.

Ta smo »Uputstva« prilagodili nešto istarskim prilikama, a zatim smo preko Pepija Olivija, našeg aktivista iz Pazina, nabavili u Trstu prvi, vrlo jednostavan šapirograf, na kojem su se mogli izvlačiti kraći tekstovi u stotinjak primjeraka.

Šapirograf koji je imao plohu od žute želatine prenijet je u Karojbu. U dvorišnoj staji smještena je tako naša prva skromna partizanska tiskara. U njoj su krajem kolovoza 1942. umnožena »Uputstva za ilegalan rad«, a odmah zatim sastavili smo i prvi proglas »Narodu Istre«. U njemu je na jednoj stranici dana ocjena stanja na svjetskim frontama, istaknuti su uspjesi Saveznika i neizbježan slom nacifašizma. Naglašeno je izuzetno značenje oružanog ustanka naroda Jugoslavije i njegovi dotadašnji rezultati. U posebnom pasusu pozivali su se antifašisti i rodoljubi Istre, bez obzira na nacionalnu, političku i religioznu pripadnost, da bez čekanja pristupe širokom oslobodilačkom pokretu i aktivno se uključe u organiziranu borbu protiv Mussolinijeva fašističkog režima.

Proglas narodu Istre, potpisan od Narodnooslobodilačke fronte, bio je umnožen u 150—200 primjeraka i brzo raspodijeljen našim organizacijama.

Bilo je zaista dirljivo i poučno pratiti s kakvom su žudnjom i veseljem ljudi Istre primili tu prvu jednostavnu riječ na materinskom jeziku, riječ upućenu njima, i to ne odnekud daleko, izvana — već rečenu i napisanu u njihovoj sredini — i za njih.

Tako je proglas »Narodu Istre«, iako skroman i neugledan, duže vrijeme kružio srednjom Istrom i stizao do žuljevitih seljačkih ruku. »Uputstva za ilegalan rad« također su vrlo korisno poslužila. Pridonijela

Ante i *Ljubo Drndić* kraj radioprijemnika, na kojem su hvatali emisije »Slobodne Jugoslavije«

su učvršćenju Pokreta i stjecanju novih iskustava u borbi s podmuklim i okrutnim neprijateljem.

Uspjeli smo na šapirografu izdati i dva broja »Vijesti«, koje smo radioprijemnikom hvatali preko stanice »Slobodna Jugoslavija« i Radio-Londona. Međutim, šapirograf se pokvario, želatinska vrpca je pukla i tiskara u Karojbi prekinula je rad.

Proglas »Narodu Istre« bio je prvi letak na hrvatskom jeziku napisan i umnožen na istarskom poluotoku 1942. godine od organiziranih snaga NOP-a. Bio je to početak velikog i humanog vraćanja hrvatskom narodu Istre oduzetih i pogaženih nacionalnih prava.

Tako su prvomajski letak, umnožen na talijanskom jeziku u Pazinu, i proglas »Narodu Istre«, umnožen na hrvatskom jeziku u Karojbi, predstavljali skromne, ali značajne i autentične pisane dokumente oslobodilačke borbe naroda Istre u 1942. godini.

Na žalost, koliko je danas poznato, primjerci tih prvih proglasa nisu sačuvani. Međutim, nije isključena mogućnost da se ipak pronađu u arhivu pulske kvesture — koja je djelomično sačuvana •— jer su pri hapšenju i suđenju komunistima Bertoši, Sestanu, Gregoriču i drugima bili spominjani.

U toku kolovoza 1942. uspostavili smo preko obitelji Raner značajan kontakt sa studentom Jordanom Ravnićem iz Lupoglava, koji je nakon završene klasične gimnazije u Gorici pohađao Tehnološki fakultet u Padovi. Godine 1941. bili su već on i njegova sestra Štefanija povezani s NOP-om Pule preko Ranka Licule, đaka istarskog internata u Zagrebu, koji se ustaničke 1941. godine uspješno prebacio na područje Pule. U Lupoglavu i okolnim selima stvarali su prve skupine aktivista, ali nakon hapšenja Ranka Licule veza je bila prekinuta.

Osim aktivnosti na području Lupoglava, Jordan Ravnić Boris održavao je i značajne veze u Trstu. Povremeno je biciklom dolazio u u Karojbu i odlazio u Rijeku po specijalnim zadacima koje je besprijekorno izvršavao. U Padovi je surađivao sa slovenskim studentom Savom Kacinom, rodom iz Vipave (poginuo u nacističkoj ofanzivi 1943. godine i u Vipavi mu je podignut spomenik). Zajednički su razvili uspješan politički rad među hrvatskim i slovenskim vojnicima ro-

Štefanija Ravnić, uhvaćena s početnicom u ruci i partizankom na glavi, živa je spaljena u Rižarni kod Trsta, 1944. godine

dom iz Julijske krajine. Od njih su dobivali oružje, municiju i lijekove. Nekoliko vojnika uspjeli su preko naše baze u Trstu, još prije kapitulacije Italije, uputiti u slovenske partizanske jedinice.

Njegova sestra Štefanija diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Padovi 1940. godine. Bila je profesor na klasičnim gimnazijama u Pazinu, Puli, a zatim u Trstu. Kad smo se sreli u Lupoglavu za vrijeme školskih praznika 1942. godine, bila je neobično sretna što se ponovo uključuje u NOP. Pohađala je talijanske škole i predavala u talijanskim gimnazijama, ali je svoj jezik poštovala, a na svoje podrijetlo bila ponosna — spremna da se za nacionalna i socijalna prava svog naroda uporno i bez rezervi bori do kraja. To je, kao što ćemo vidjeti u toku oslobodilačke borbe, i primjerom pokazala.

Preko partizanskog Zarečja NOP se širio prema Grdoselu. I tu su stare narodne korenike oživjele. U listopadu 1942. uključuje se u NOB Mate Drndić Stipelaš. Pripadao je brojnoj obitelji u kojoj je bilo petoro braće i pet sestara. 9. travnja 1941. fašističke vlasti prisilno su mobilizirale Grdoselo i pokupile po abecednom redu sve muškarce od 1896. do 1915. godišta. Među njima se našao i Mate Stipelaš. Stigli su u Pulu da bi zajedno s drugovima iz ostalih područja Istre — nabijeni u vagone za stoku — pod fašističkom stražom specijalnim kompozicijama bili prebačeni u južnu Italiju. U samo jednom vojnom logoru koji se nalazio u neposrednoj blizini Napulja bilo je više od 700 ljudi iz Istre, Rijeke i Slovenskog primorja. Fašisti su naknadno pojedina godišta vraćali kućama, jer u logorima kao da nije bilo dovoljno mjesta za tako mnogo Istrana. Vratio se tako u svoje selo i Mate Drndić Stipelaš da bi se sa svojom obitelji što prije uključio u NOP Istre.

Zajedno s narodnim borcima Abramom Baculom i Abramom Mogorovićem osnovao je u Grdoselu prvi NOO, koji je ubrzo dobio masovnu podršku naroda, žena i omladine. Aktivisti Grdosela prodirali su i u okolna sela. U Kaščergi su povezali u NOP Antuna Ivančića, a

u Čerišnjevici Matu Pujasa, koji je već prije kapitulacije Italije bio uhapšen. Oni su u svojim selima uskoro stvorili skupine pristaša NOP-a.

Pojavilo se tako još jedno partizansko žarište Istre.

Grdoselo je imalo i svoje velike nacionalne tradicije. U narodu je bio vrlo omiljen učitelj Ivan Ribarić, koji je četrnaest godina podučavao djecu Grdosela, dok ga fašisti nisu protjerali. Među župljanima poseban je ugled imao stari svećenik Šime Frulić rodom iz Berma, koji je 48 godina proveo u toj župi. Povezao se s NOP-om prije kapitulacije fašističke Italije, a 1944. godine nacisti su ga uhvatili ,1 odveli u tršćanski zatvor. Tukli su ga i toliko mučili da se u Grdoselo iz zatvora nije nikad više vratio.

U NOP se uključio i još jedan gortanovac. Aleksandar Rafaelić iz sela Šipraki. Završio je pučku školu 1918. godine. Htio je nastaviti školovanje, ali ekonomske prilike bile su teške, a hrvatska gimnazija u Pazinu — zatvorena. Prišao je nacionalno-revolucionarnom pokretu i povezao se s gortanovcima u Bermu da bi 1929. godine sudjelovao u oružanoj izbornoj akciji. Riječki sud osudio ga je na tri godine robije i 20 000 lira novčane kazne. Robijanje je izdržao u Rijeci, Puli i na otoku Pianosi, u toskanskom arhipelagu. Nakon povratka kući uspio je pobjeći u Jugoslaviju, gdje je bio izložen novim ekonomskim i političkim teškoćama. Vratio se iznemogao kući, da bi 6. travnja 1941. bio ponovo uhapšen i interniran na godinu dana. U kolovozu 1942. povezuje se s NOP i razvija aktivnost na Pazinštini, ali ubrzo je 1943. godine ponovo hapšen i interniran, da bi konačno 1944. godine u partizanima našao sebe, završio učiteljski tečaj i postao narodni učitelj.

U NOP se sredinom 1942. godine aktivno uključila i Angelina Sloković, koja je bila zaposlena u općini Pazin, u Uredu za izdavanje potrošačkih karata. Preko nje smo do kapitulacije fašističke Italije nabavljali regularno pečaćene legitimacije za naše ilegalce, dobivali specijalne bonove za podizanje veće količine hrane i obuće, pa i novčanih sredstava. Zajedno s Nadom Raner, koja je bila zaposlena u Sindikatu i uspješno obavljala slične zadatke, NOP je veoma paralizirao funkcioniranje tadašnjih fašističkih ustanova.

Anđelina Sloković i Nada Raner dostavljale su organizacijama NOP-a i dragocjene podatke o brojnom stanju vojske, o naoružanju garnizona, o kretanju fašističkih agenata otkrivajući uspješno one izdajnike koji su se bili stavili u službu fašističke policije. Brat omladinke Sloković — Anđelo, radnik u istarskim rudnicima boksita, također je prišao NOP-u u prvoj polovici 1942. godine. Prvog srpnja te godine bio je prokazan i uhapšen, a zatim suđen i interniran na otok Tremiti, odakle je u sastavu prekomorske brigade došao na Vis i stupio u jedinice NOVJ. Poginuo je u svibnju 1944. prilikom desanta na Drvar.

U to su vrijeme s njim bili uhapšeni i naši aktivisti Anton Kalac iz Žbrlina, Lovro Matić iz Matića, Ivan Banovac (poginuo također kod Drvara) iz Dvoričana, Ivan Sloković iz Dobrila i drugi.

U takvoj, vrlo složenoj situaciji, kad je NOP naglo jačao, ali i hapšenja bila sve češća, a opasnost od daljih provala neprekidno nas zaokupljala — ponovna izoliranost i prekinuta veza s Patrijom predstavljala je posebno težak problem ... Gajili smo nadu da će se Mario Špiler pojaviti u Karojbi, jer su ostale veze na Pazinštini za koje je on znao — bile provaljene. Ali, na žalost, do toga nije došlo. Zato je trebalo tragati za drugim mogućnostima.

U pismu od 22. kolovoza 1942. zapisao sam o tadašnjoj atmosferi i prilikama:

»I bez Rade i bez Igrača, bez ikog poznatog, ipak danas je sve tu. Imamo svakim danom sve više posla ... Gdjekad se ne osjećamo dobro, ali se bolest ipak nekako uvijek paralizira i ide se naprijed ...«

Spominjanje Rade odnosilo se na Radu Kesića, koji je za vrijeme našeg boravka na Rijeci bio uhapšen, a Igrač bio je Mario Špiler.

31. kolovoza 1942. nastavio sam:

»Još uvijek stojimo u labilnoj ravnoteži i ne znam da li ću ovdje moći ostati. O tome ću Ti još pisati... Mnogi su se zbog vrućine, koja je vrlo opasna, razboljeli, ali sada vrućina pomalo pada.«

Početkom rujna 1942. nakon detaljno razrađenog plana krenuo je Ante Drndić u Rijeku sa zadatkom da pokuša uspostaviti prekinutu vezu s Partijom. U toku razgovora na Rijeci Rade Kesić nam je bio spomenuo da u njegovu uredu ima dosta pristaša NOP-a. Zajedno s Radom bili smo tada upoznali i konobara Marka Veršića i dobili utisak da je s nama povezan. Odlučili smo stoga da na temelju tih podataka pokušamo probiti obruč izolacije u kojem smo se bili ponovo našli.

Nakon dolaska u Rijeku Ante Drndić Stipe je više puta ulazio u prostorije Pomorske agencije »Fiumane«, promatrajući ljude koji su u njoj radili, a zatim je odlučio obratiti se jednom od drugova uhapšenog Kesića, s molbom da za kraće vrijeme napusti radno mjesto i

Ploča u selu Marečićima

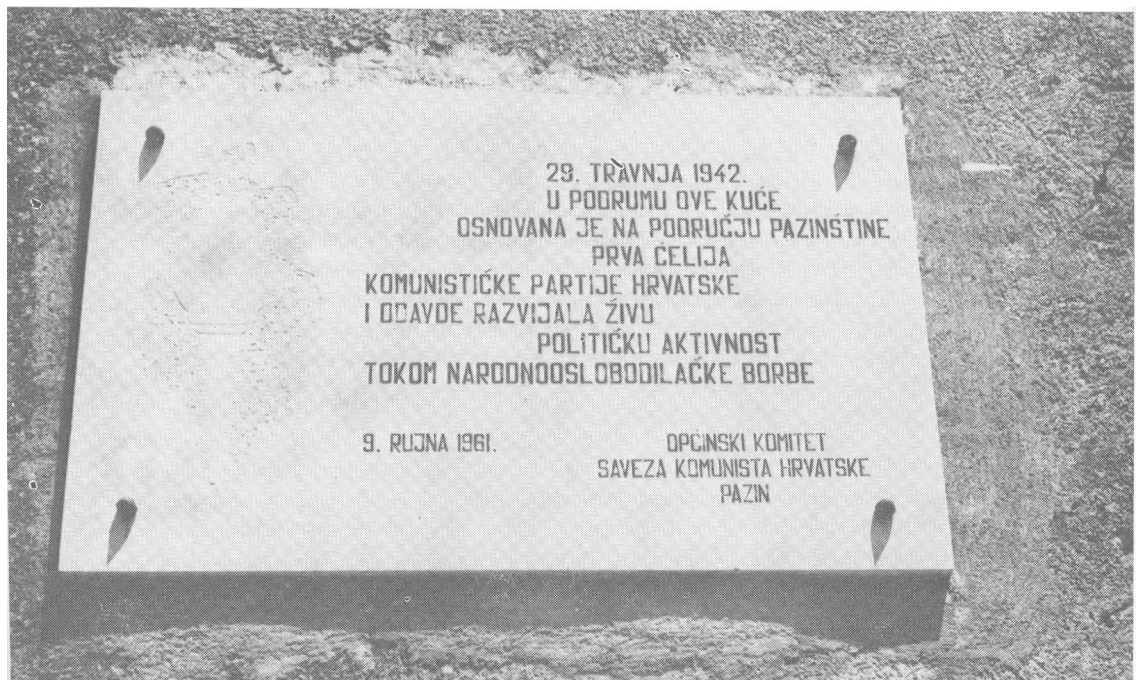

izađe s njim na obalu kako bi mogli porazgovarati o važnim stvarima. Iako zbunjen takvim nastupom, »drug Rade Kesića« ipak se odazvao molbi. Našli su se na obali, jedan drugome nepoznati, da bi oprezno započeli razgovor. Ante Drndić govorio je da Radu pozna odavno, da je nedavno došao iz Splita gdje živi njegova obitelj, koja je vrlo zabrinuta za Radinu sudbinu. Ulazili su sve dublje u razgovor i Ante Drndić sve je bio više uvjeren da čovjek s kojim se sreo — pripada našem Pokretu. U pogodnom trenutku otvoreno mu je rekao o čemu je riječ i zatražio pomoć. Međusobno povjerenje bilo je uspostavljeno, i sugovornik je — otvorio karte! Bio je to naš aktivist — kapetan Ljubo Tironis. Preuzeo je odmah obavezu da će nastojati uspostaviti kontakt s Mjesnim komitetom KPH Sušak i o svemu obavijestiti drugove. Dogovorili su se da za desetak dana Stipe ponovo dođe u Rijeku, jer će do tada teškoće povezivanja biti vjerojatno prebrođene.

4. rujna 1942. zapisao sam slijedeće:

»Danas sam veseo. Stvari opće i pojedinačne sa svih sektora počele su ići nabolje. Vratio se i Ante s Rijeke. Rade je sada u Kopru, a brat mu je ozdravio. Do jedno deset dana Ante će opet na put. Vidio je Marka, a pipajući amo i tamo pronašao je nešto, te će drugi put biti sve u redu.«

To »nešto« odnosilo se na uspostavljanje veze s Ljubom Tironisom, a spominjanje Marka — na konobara Marka Veršića, kojeg je Ante Drndić tom prilikom također posjetio. Rade Kesić je, zaista, u to vrijeme bio prebačen u koparski zatvor, a brat Milan, profesor nautike i prvi tajnik NOO u Bakru otišao je odmah nakon izlaska iz zatvora u partizane. Za vrijeme nacističke ofanzive 1943. godine poginuo je na Lošinju.

Sredinom rujna 1942. Ante Drndić je prema dogovoru ponovo krenuo u Rijeku. Potražio je odmah Tironisa, koji mu je saopćio radosnu vijest da je veza s MK KPH Sušak uspostavljena. Tako se slijedećeg dana nakon potrebnih priprema Ante Drndić Stipe sastao s riječkim revolucionarom, tada članom MK KPH za Sušak, profesorom Vladimirom Švalbom Vidom.

Taj susret opisao je Ante Drndić nešto kasnije u »Glasu Istre« br. 20 od 10. kolovoza 1944. na slijedeći način:

»Upoznao sam druga Vida na Rijeci u ljetu 1942. godine... Primio sam cedulju: Sutra u 9 sati prije podne čekat će vas pred ribarnicom jedan visok plav gospodin s bradom, pušit će lulu. Vi mu pristupite i upitajte ga: Imate li svilenih košulja?

Pred riječkom ribarnicom čekao me je on — drug Vid. To je bio moj prvi i nezaboravni sastanak s njime. Dugo smo razgovarali o našoj Istri i ispitivali svaku mogućnost kako da što brže probudimo istarske snage. Njegova izlaganja bila su jasna i razborita. On je poznavao život i ljude. Baš zato što je mnogo znao bio je skroman. Svojim moćnim perom, mudrom riječju i nadasve blagošću osvajao je ljude ...«

Takav je zaista i bio — Vladimir Švalba Vid.

Već pri tom prvom susretu pokazao je izuzetno veliko zanimanje za Istru, da bi postao autentičan tumač i aktivan realizator politike

Vladimir Švalba Vid pao je na velikom zadatku učvršćenja jedinstva Hrvata i Talijana

svestranog povezivanja NOP-a Istre s NOP-om Rijeke i Hrvatskog primorja.

Ono što je tom prilikom dogovoreno, a kasnije i uspješno ostvareno, vrlo je povoljno utjecalo na dalji tok oslobodilačke borbe na istarskom poluotoku, stoga tada donesene zaključke treba i zabilježiti.

Pomanjkanje naše pisane riječi u Istri i dalje se veoma osjećalo. Materijali prebačeni iz Splita i oni umnoženi u Karojbi naprosto su bili razgrabljeni. NOP se naglo omasovljavao, a ljudi su bili gladni novih vijesti, objašnjenja i korisnih uputa. Vladimir Švalba Vid odmah je preuzeo obavezu da će »Uputstva za ilegalan rad« posebno umnožiti na hrvatskom i talijanskom jeziku i da će tiskati i opširniji proglas namijenjen narodu Istre koji će, po svom sadržaju, biti prilagođen specifičnim istarskim prilikama. Dogovoreno je također da će od dotadašnjih izdanja koja su bila objavljena u Hrvatskom primorju raspoložive rezerve biti upućene u Istru, a u budućnosti će se pri izdavanju proglasa i ostalih materijala voditi računa i o istarskim potrebama.

Od Vida smo tada saznali da je nedavno preko rapallske granice iz Drugog primorsko-goranskog odreda krenula prema Istri partizanska četa sastavljena od Istrana, iskusnih političkih radnika, i da je na području Učke već uspješno organizirala svoj vojni punkt.

Bila je to velika i radosna novost.

Vid je preuzeo obavezu da će obavijestiti OK KPH za Hrvatsko primorje da preko prvih kurira koji budu kretali prema Učki obavijeste komandira istarske čete neka se poveže s NOP-om Pazinštine. Dogovorili smo lozinku i mjesto gdje da se veza uspostavi. Bila je to kuća istarskog revolucionara Mate Bana, u selu Zarečju.

Prilikom tog susreta bilo je također ugovoreno da ćemo i ubuduće održavati kontakte s Ljubom Tironisom, ali je Vladimir Švalba Vid upoznao idućeg dana Stipu i s riječkim komunistom Miljenkom no

Mladenićem Jovom, koji je u gradu aktivno djelovao i od tog susreta postao izravno odgovoran za održavanje kontinuirane povezanosti partijskog rukovodstva Sušaka, odnosno OK KPH za Hrvatsko primorje, s Istrom, i to preko Riječke partijske organizacije.

13. rujna 1942. zapisao sam slijedeće:

»Imamo sada ovdje pune ruke posla. Ante i ja postali smo pravi seljaci. Propala zvanja inženjera i profesora. Što ćeš — igra sudbine! Nije to nikakva sudbina, jer kao što netko reče: 'Sudbina tvoja — to si ti'. Tako prolaze dani i nastupa jesen. Danas je padala jaka kiša, bilo je i grada, no ipak nije učinio mnogo štete. Čeznem sve više za svježim zrakom... Kada će puknuti ovi okovi? Moraju brzo. Trublja već svira ...«

Uspostavljenu vezu s Rijekom nismo više puštali iz ruku, pa je ona uspješno funkcionirala sve do svibnja 1943, a živi, kontinuirani kontakti sušačko-riječkih i istarskih komunista otvarali su putove sve široj suradnji i primjernoj međusobnoj solidarnosti.

Tako smo do kraja 1942. godine i u prvoj polovici 1943. nekoliko puta dolazili iz Karojbe u Rijeku, a i pojedini drugovi iz Rijeke, posebno Miljenko Mladenić Jovo, dolazili su u Pazin i Karojbu. Izmjenjivala su se iskustva i planirale zajedničke akcije. Iz Rijeke je u Istru stizao propagandni materijal u sve većim količinama, a iz Pazina smo u Rijeku za potrebe naših vojnih jedinica upućivali sve brojnije pošiljke lijekova, odjeće, obuće, hrane i veće svote novca.

U pismu od 13. rujna 1942. zabilježio sam:

»Sutra ujutro oko 6 sati otići ću biciklom u Pazin, a u 8 sati korijerom u Rijeku, gdje ću biti u 11,30. Vidjet ćemo kako će biti...«

Dan kasnije javio sam se iz Rijeke opisujući uvijeno tadašnju atmosferu i prilike u gradu:

»Sjedim za onim istim stolom u 'Trattoria del teatro', Ulica Remai. Prije nekoliko časaka okrenuo sam se prema prozoru i ugledao gđu Letis, u onom istom kafe odijelu. Sve mi je tako blizu, tako poznato. Pronašao sam košnice i mašinu pa su marke spašene. Našao sam Radinog prijatelja, popodne ću se s njim vidjeti. Imam još dosta posla, pa ne znam koliko ću ovdje ostati. Inače sam odsjeo u onom istom hotelu. Donio sam im malo brašna i fažola, pa će to kompenzirati spavanje i još baciti jedan mali suficit... Evo, došao je za moj sto neki čovjek sa značkom... Jedan je sat, tek u 3,30 imam posla.«

U 'Trattoria del teatro' nalazili smo se u srpnju s Radom Kesićem, neposredno pred njegovo hapšenje, a kod gđe Letis smo tada stanovali. Pronađene ili nepronađene »košnice i mašina« bila je šifra koja je kazivala je li veza uspostavljena ili nije. »Radin prijatelj« — razumljivo — bio je Ljubo Tironis, a preko njega i drug Jovo. Spominjanje »istog hotela« odnosilo se na »Alloggio Dorcich«, u središtu grada. Vlasnice su bile tri sestre s otoka Krka. Hrana se tada dijelila na »tessere«, pa su spomenuti poljoprivredni proizvodi iz Istre osiguravali siguran smještaj, a poslužili i kao dobra kamuflaža. »Čovjek sa značkom«, razumljivo, fašističke stranke vjerojatno je bio jedan od onih špijunskih njuškala kakvih je Rijeka tada bila prepuna.

Toga dana u 3 sata i 30 minuta po podne našao sam se s Miljenkom Mladenićem Jovom, koji me je odveo svojoj kući u Via Carnia br. 1. Živjeli su već dugo godina u Rijeci, ali su zadržali jugoslavensko državljanstvo. Otac Franjo imao je trgovinu, a majka Franica budno je pratila rad svojih sinova, Franje i Miljenka, da bi u njemu i sama sve aktivnije sudjelovala. Saznao sam da su otac i oba sina, odmah nakon Prvog maja 1942, bili uhapšeni pod sumnjom da su sudjelovali u pisanju parola i dijeljenju prvomajskih letaka u gradu, ali su zbog pomanjkanja dokaza pušteni iz zatvora.

Bila je to jedna od onih naših obitelji privrženih NOP-u i spremnih da u oslobodilačkoj borbi svjesno podnesu i najteže žrtve.

Tako je kuća obitelji Mladenić postala, pored ostalog, i značajna baza za povezivanje Rijeke s Istrom.

U Rijeci sam se tada zadržao tjedan dana i u pismima skojevki Timei Ožegović zabilježio slijedeće:

»Evo me još uvijek ovdje. Tri su sata poslije podne. Mislim da ću biti u Rijeci još par dana. Imamo puno posla s tim nesretnim košnicama. Rade je još uvijek bolestan, pa ne može pomoći. No ipak smo se snašli i bit će sve u redu ...

Danas sam zlovoljan jer se razbolio najbolji prijatelj. Moguće zbog toga ostanem još duže ovdje. Sada se opet moram žuriti. Deset je minuta do podne ... Hranim se kod Marka koji je otvorio svoju gostionicu, ondje, znaš, ispod ure, gdje se prodaje voće. »Trattoria alla citta di Bari«. Pitao je za tebe.

Eto, prošlo je već šest dana kako sam ovdje i nismo još postigli ono glavno ... Ostat ću do sutra, pa ako ne bude išlo, mislim da ću otputovati. Zapletena je ovdje stvar kao paukova mreža. Ima svega i svačega.«

Hapšenja su se nastavljala, a kontrola na mostu bila je ponovo pojačana, tako da smo teško dolazili u kontakt s drugovima u Sušaku. »Uputstva za ilegalan rad« bila su već odštampana i prebačena u Rijeku. Očekivali smo da se završi i proglas narodu Istre, ali zbog brojnih teškoća taj zadatak nije bio tada obavljen.

Spominjanje bolesti »najboljeg prijatelja« odnosilo se na Marija Špilera, koji je upravo početkom rujna zajedno s pulskim komunistom Mijom Pikunićem bio uhapšen u vlaku za Trst kamo su odlazili sa zadatkom da uspostave kontakte i suradnju s tršćanskom federacijom KP Italije.

Marko Veršić, koji je iz Zagreba stigao u Rijeku 1941. godine, otvorio je u to vrijeme gostionicu 'Trattoria alla citta di Bari', koja je brzo postala značajan punkt NOP-a. Tu su u prvom redu svraćali mornari s brodova koji su održavali veze s otocima i mnogim mjestima Dalmacije i Istre. Među njima je bio i priličan broj naših aktivista. Preko njih su se saznavale najnovije vijesti, prebacivale pošiljke, upućivala štampa i važne poruke.

Uskoro je Marko Veršić potražio i svog zemljaka Jožu Veršića, do tada kuhara na brodu »Srbin«. Napustio je plovidbu i zaposlio se u spomenutoj gostionici. Njega sam također upoznao. Jozo je uskoro postao jedan od najaktivnijih komunista u tadašnjoj Rijeci. Dok je plovio na »Srbinu«, koji je 1941. godine održavao liniju između Zadra i Ancone (talijanski su mu fašisti promijenili ime u »Borsini«), Veršić se u Anconi povezao s komunistom Peppijem Loconijem i preko njega nabavljao mnoge stvari potrebne našim partizanskim jedinicama i prebacivao ih na ovu stranu Jadrana. Jozo je uspostavio veze i s

Anton Košić Riko, Miljenko Mladenić Jovo i *Jozo Veršić,* članovi partijskog rukovodstva Rijeke, prilikom Veršićeve ženidbe s Istrankom *Sofijom Paulović*

talijanskim mornarima iz Komande mornarice u Puli, koji su mu od vremena do vremena donosili 30—40 pari vojničkih cipela. Na Sušaku je bio povezan s kapetanom Ljubom Dorčičem, čiji je sin Marko nabavljenu obuću i ostalo uspješno prenosio preko mosta, da bi to što prije stiglo do naših vojnih jedinica.

Posljednjih dana boravka u Rijeci Jovo me je upoznao s drugom Antonom Košićem Rikom. Kasnije smo ga zvali i Crni. Bio je zaposlen u poduzeću »SCUL« u blizini mosta. Od Partije je dobio težak i vrlo odgovoran zadatak da u Rijeci ponovo učvrsti partijske redove i razgrana organizacije NOP-a. Od 1941. godine zatvoreno je nekoliko partijskih rukovodstava. Prvi sekretar MK KPH Rijeke Marijan Barišić već je bio osuđen, drugi po redu Lojzo Perčić nalazio se pod istragom, nakon njega je Mario Špiler, zbog opasnosti od provale, bio upućen na rad u Istru i do tog vremena, kao što smo vidjeli, također već uhapšen. Moša Albahari Marko, koji je tokom 1942. godine rukovodio partijskim radom u Rijeci, pao je 7. srpnja 1942. zajedno s istarskim komunistom emigrantom povratnikom Mirom Grakalićem u zasjedu i fašisti su ga teže ranili. Novi sekretar MK Anton Mihić bio je također uskoro provaljen, pa se pridružio prvoj grupi istarskih partizana na Učki, da bi kratko vrijeme nakon toga poginuo.

U tako iznimno teškim prilikama Riko je zajedno s Miljenkom Mladenićem, Jozom Veršićem i s još nekoliko drugova ponovo stvarao partijsku organizaciju u Rijeci. Teško plaćena iskustva osposobljavala su riječke komuniste da se efikasnije bore s nosiocima fašističkog režima. Tako je NOP u Rijeci poslije brojnih prebrođenih kriza ponovo oživljavao. Uloga Antona Košića Rika bila je u tome odlučujuća. Za naše probleme u Istri imao je posebno razumijevanje. Prilikom naših kontakata i razgovora od listopada 1942. do kraja travnja 1943. lako smo se i brzo sporazumijevali.

Početkom studenog 1942. ponovo smo iz Karojbe krenuli u Rijek Stipe se još jednom našao s Vidom. Uz ostalo i proglas »Narodu Istre — bio je gotov. Uvjerljivo i poletno pozivao je narod Istre, radnik seljake, građane i inteligenciju, jednom riječju sve da »bez obzira e nacionalnu i klasnu pripadnost« — stupaju u redove oslobodilačk borbe i organiziraju čvrst i nesalomljiv savez. U proglasu su i vri konkretno istaknuti osnovni zadaci i ciljevi oslobodilačkog pokret u tom periodu. »Istro, na noge! U borbu! Došao je čas — pisalo je i proglasu — da zbacimo ropstvo našeg najljućeg neprijatelja, krvavi ta lijanski fašizam... Strojte odrede narodnooslobodilačke borbe p< svim selima i gradovima Istre! Sad je čas da sami odlučimo o svojo sudbini: da li postati slobodni ili ostati i dalje robovi.« Proglas je bic tiskan na hrvatskom (2 000 primjeraka) i na talijanskom jeziku (50(primjeraka) — kao još jedna potvrda dosljednosti komunista Istre i njihova uporna zalaganja da se otvore što širi prostori borbenom okupljanju i bratstvu talijanskih i hrvatskih komunista i antifašista Istre. Bio je potpisan u ime Narodnooslobodilačke fronte i nosio je datum 7. studenog 1942.

12. studenog 1942. iz Rijeke sam zapisao slijedeće:

»Danas sam zadovoljan. Da znaš kako gdjekad stvari znaju da idu od ruke. Jučer sam uspio da odem u Sušak, tako da sam upoznao i taj grad.«

U Sušaku sam se ponovo sreo s Vladimirom Švalbom Vidom*, koji je tada vršio dužnost sekretara Mjesnog komiteta, a preko njega sam upoznao Mirka Piškulića Malog, koji je također bio član partijskog rukovodstva u gradu, pokazujući poseban interes i razumijevanje za prodiranje NOP-a u Rijeku i Istru. Zajednički smo se radovali što je tiskanje proglasa »Narodu Istre« bilo uspješno završeno, pa smo se dogovorili kako ćemo tu našu štampu što sigurnije prebaciti preko mosta u Rijeku, a zatim dalje u Istru. Saglasili smo se da će za to biti u Rijeci zadužen Miljenko Mladenić Jovo. U Sušaku sam posjetio i oca Eide Pavletić, koji je bio veoma utučen zbog njenog hapšenja. Pričao mi je kako je često spominjala da se mora s nama povezati u Istri, ali, eto, u tome nismo uspjeli. U Sušaku sam saznao da je Elda bila veoma aktivna pa je prije hapšenja postala i član Mjesnog komiteta.

U Rijeci smo nakon toga s Miljenkom Mladenićem Jovom razradili detaljan plan prebacivanja toga dragocjenog paketa svježe štampe u fotografsku radnju Ninice Gortan u Pazinu, da bi odmah zatim proglas narodu Istre, našim brojnim kanalima i vještim kuririma, mogao stići do što udaljenijih područja Istre.

* Vladimir Švalba Vid, rođen je na Rijeci 1905. Kao profesor u Sušaku odgajao je stotine mladih ljudi u naprednom i slobodarskom duhu. Uhapšen je siječnja 1943. a poslije izlaska iz zatvora s čitavom obitelji, odlazi u partizane. Pružio je veliku pomoć Prvom partijskom rukovodstvu Istre u naporima da se, još prije kapitulacije Italije, pokrene »Glas Istre«. Pomogao je i u tiskanju proglasa Sjedinjenja u rujnu 1943. Imao je istančan smisao za nacionalne odnose Talijana i Hrvata i bio jedan od najodlučnijih boraca za jedinstvo i »fratellanzu«. Prisustvovao je stvaranju Talijanske unije za Istru i Rijeku 1944. na Labinštini. Upravo na povratku s toga sastanka, pogođen nacističkim mecima, pao je prilikom prelaska pruge Trst—Rijeka, 14. srpnja 1944, na velikom zadatku čvrstog i neraskidivog povezivanja Istre s Rijekom i Hrvatskim primorjem.

Uspostavljena veza s Rijekom, a preko nje s MK Sušak i OK KPH za Hrvatsko primorje, predstavljala je značajnu novu kvalitetu u našem radu, ali je potrebno bilo ići i dalje od toga. Još u svibnju 1942. saznali smo prilikom susreta sa Špilerom za postojanje prilično široke organizacije NOP-a na pulskom području. Bilo je logično pretpostavljati da je do hapšenja 6. rujna 1942. Špiler i na Poreštini, u Rovinju, na Labinštini i drugdje došao u kontakt s tamošnjim komunistima i antifašistima i povezao organizacije tih područja. Od Vida smo saznali da se na Učki već nalazi Prva istarska partizanska četa, da je u Istru CK KP Hrvatske uputio nedavno i »jednog druga Istranina«, iskusna revolucionara, koji je došao iz bataljona »Marko Orešković«, i niz drugih zanimljivih podataka.

Bilo je očito da je NOP Istre politički i organizacijski bio već sazrio do tog stupnja da je neminovno moralo doći do objedinjavanja revolucionarnih aktivnosti njegovih pojedinih dijelova. Naprosto se osjećalo da su veze i kontakti negdje tu —• u našoj neposrednoj blizini, da nas traže drugovi nama osobno nepoznati, ali duboko povezani u zajedničkoj ljudskoj i pravednoj oslobodilačkoj borbi za kojima i mi tako uporno tragamo.

Trebalo je zato pojačanim naporima ići u susret otkrivanju tih velikih očekivanja.

U susret objedinjavanju oslobodilačkog pokreta u Istri

Borbena i herojska Pula. Selo Dvoričani i Anton Grubiša. Gostionica »Alla Rovignese«. Talijanski komunist Giacomo Urbinz. Prvi partizani Pule. Naš prodor u brodogradilište. Grupe organiziranih mornara i oficira. NOP zahvaća šire područje Pule. Revolucionarne tradicije pulskog proletarijata. Teški kadrovski gubici KP Italije. Članstvo KPI — talijanske i hrvatske narodnosti. Gorštaci s Krasa — Anton Mauša i Mate Ivančić. Aktivisti Petar Radošević i Miho Županić. NOP Žminjštine i dolazak Ivana Motike. Herojski lik Rože Petrović. Značajni sastanak s Josipom Matasom. Glavne niti NOP-a Istre konačno povezane.

Može se dokumentirano tvrditi da se do kraja 1942. godine proces objedinjavanja i međusobnog povezivanja tako brojnih, vrlo specifičnih i originalnih antifašističkih aktivnosti koje su se od ustaničke 1941. godine rađale u raznim predjelima istarskog poluotoka odvijao, usprkos provalama i teškim gubicima, povoljno i da je NOP Istre ušao u 1943. godinu osposobljen za nove složenije zadatke, za oružanu borbu širih razmjera i za sve odlučniji obračun s fašističkim režimom i s tendencijama »politike čekanja«, bez obzira s koje strane one dolazile i pod kojim imenom nastupale.

Komunistička partija Hrvatske, njezini kadrovi i njihovo djelovanje, otvaralo je tako nove prostore razvitku oslobodilačkog pokreta i nezadrživom nastupanju socijalne i nacionalne revolucije naroda Istre koja je svoju udarnu snagu, mobiliziranu u periodu od 1941. godine do kapitulacije fašističke Italije, tako uvjerljivo potvrdila u kontinuiranom snaženju oružanog ustanka koji je 1943. poprimio općenarodni, plebiscitarni karakter.

Zato ću nastojati, makar i djelomično, iznijeti kako je došlo do tog značajnog međusobnog povezivanja razgranatih mreža antifašističkih organizacija na područjima Pule, Labina, Pazina, Rovinja, Žminja, Buzeta, Poreča i Krasa u cjelovit i jedinstven Pokret.

24. listopada 1942. napisao sam iz Karojbe slijedeće:

»Zadovoljan sam. Sve ide od ruke... Sutra ujutru prošetat ću do Pule, imam nešto posla pa ću Ti ovo pismo tamo ubaciti. Nadam se da ćemo se brzo vidjeti.«

U Pulu sam krenuo s našim aktivistom Antonom Grubišom, koji je radio u rudnicima boksita. Rodom je iz sela Dvoričani u neposrednoj blizini Pazina. Povezao sam se s njim preko fotografske radnje Ninice Gortan. Već u prvom razgovoru saopćio mi je kako u Puli ima rođake, poznate komuniste Ninija Grubišu i Giacoma Urbinza. K njima češće navraća, a što je još važnije, prema njegovu kazivanju, oni su također već bili povezani s organizatorima NOP-a koji su stigli u Pulu i tamo djelovali. Anton Grubiša bio je provjeren i odlučan revolucionar, klasno i nacionalno svjestan velikih zadataka pred kojima se nalazimo. Sjećam se kako mi je pričao da ima tri sina koje su mu fašisti upisali u knjige pod imenima Albinio, Franco i Desiderio, ali su ih oni, prkoseći odnarođivanju, kod kuće zvali Žarko, Branko i Željko.

Kada smo vlakom 25. listopada 1942. stigli u Pulu, zatekli smo u gostionici »Alla Rovignese«, u tadašnjoj Sišanskoj, a danas Zagrebačkoj ulici, vlasnika Nina Grubišu i njegovu odanu i vrijednu ženu Mariju. Susret je bio srdačan. Gostionica »Alla Rovignese«, već odavno poznato sastajalište pulskih komunista i antifašista, bila je puna radnika, mornara, obrtnika i seljaka iz okolice, a Nini Grubiša, bio je izuzetno zanimljiva i originalna ličnost revolucionarnog pokreta Pule.

Niniju Grubiši objasnili smo da smo došli iz Pazina jer s drugovima pulske organizacije treba uspostaviti vezu koja je hapšenjem Špilera prekinuta, pa ga molimo da nam u tome pomogne.

Otišli smo zatim na obalu. Anton Grubiša ostavio me u kavani »Miramare«, dok je on, poslije kraćeg objašnjavanja sa stražarima, ušao u brodogradilište »Scoglio Olivi«, odakle se vratio u pratnji čovjeka srednjeg rasta i u radničkom odijelu. Bio je to njegov rođak, pulski komunist talijanske narodnosti Giacomo Urbinz.

Giacomo je već u 17 godini postao član Udruženja mladih komunista. Zatvoren je prvi put 1924. godine, kad je po ulicama Pule pisao parole »Živio Lenjin«, »Živjela III internacionala«. Iste godine bio je izabran za pokrajinskog sekretara Komunističke omladine Istre. Godine 1931. zaposlio se u brodogradilištu, odakle je i tog jesenskog jutra došao na naš prvi sastanak. Povezao se s NOP-om već 1941. godine, pa je to bila prava veza, jer je imao pregled nad radom pulske organizacije.

Otišli smo zajedno u gostionicu »Alla Rovignese«. Nini Grubiša odveo nas je u posebnu sobu gdje smo ostali sami. U početku je Giacomo nastupao s potrebnim oprezom iskusnog ilegalca, jer im je bilo sumnjivo zašto se predstavnici KPH i NOB-a povezuju s njim s više strana. Međutim, prilike su tako zahtijevale pa se i međusobno povjerenje brzo uspostavilo. Pored ostalog, u Pulu sam donio i određenu količinu naših materijala, među kojima i list »Sloboda •— La Libertà«, koji je do njih već bio stigao, pa je i to bio još jedan uvjerljiv dokaz da su se sreli drugovi koji djeluju u istom pokretu.*

* Štab V. operativne zone pokrenuo je 1. siječnja 1942. dvojezični list »Sloboda—La Libertà«, kao glasnik »svih boraca za slobodu u Hrvatskom primorju, Istri i Gorskom kotaru«. U prvom broju posebno jc pozivao »talijanske vojnike da otvore oči i okrenu oružje protiv fašističkih razbojnika, koji su i njima i čitavom talijanskom narodu sjeli na grbaču, da se pridruže borcima svoje i naše domovine u borbi za slobodu.« List je izlazio sa stanovitim prekidima do kapitulacije Italije, kasnije samo na talijanskom jeziku.

Giacomo Urbinz, talijanski komunist i rukovodilac NOP-a Pule

Urbinz me je upoznao s prilikama u gradu i sa stanjem NOP-a na pulskom području. Saznao sam, također, kako je došlo do hapšenja Marija Špilera i Mije Pikunića, a nedavno i vrlo aktivnog komunista Pule člana KP Italije, Pietra Renzija. Međutim, i unatoč tom izuzetno teškom udarcu ovaj put veza ipak nije bila prekinuta. Giacomo me je obavijestio da preko provjerenih drugova na Labinštini imaju vezu s novim predstavnikom KP Hrvatske koji je bio i u Puli, ali je nedavno iz glavnoga grada Istre krenuo u Prvu istarsku partizansku četu, pod Učkom. S njim je otišao u partizane i student talijanske narodnosti Ulderico Mardegani Carlo, a prvi pulski partizan radnik Emil Lazarić, koji je dezertirao iz talijanske ratne mornarice još u lipnju 1942, uspješno je preko Marija Špilera i naših veza u Rijeci stigao do prve partizanske grupe na Učki. Taj novi drug koji je nastavio rad Marija Špilera bio je Josip Matas Andrić, tada već sekretar partijske ćelije i zamjenik političkog komesara čete — za kojim smo upravo i tragali. Odmah smo se suglasili da u što skorije vrijeme treba organizirati zajednički sastanak i Urbinz se prihvatio tog zadatka. Kako je do toga došlo, bit će naknadno objašnjeno.

Prema kazivanju Giacoma Urbinza, NOP je u toku 1941. a naročito u 1942. godini, postupno zahvaćao sve veći broj radnika pulskih poduzeća. Naročito čvrsto uporište stvoreno je u brodogradilištu »Scoglio Olivi«, gdje je više od stotinu radnika već bilo uključeno u NOP. Pokret je prodirao i u ostale slojeve stanovništva, među obrtnike, trgovce, studente i intelektualce. Među najaktivnijim drugovima nalazili su se tipograf Mario Savargnan (poginuo u nacističkom logoru), Antonio Giurgevich (ubijen od nacista u Puli), zatim profesori Carlo Gonan i Giulio Smareglia, liječnik Egon Marojević i njegova žena Dubravka, kapetan trgovačke mornarice Ermanno Gatti i antifašističke obitelji Batelli i Barone.

Ustanak naroda Jugoslavije naročito je snažno odjeknuo u redovima antifašistički raspoložene omladine Pule. Bilo je to nešto slično onome kako je starija generacija prihvatila oktobarsku revoluciju. Tako u 1941. i 1942. godini NOP već djeluje među radničkom i studentskom omladinom na široj osnovi. Počinju prodirati dvojezični proglasi i leci, a ciljevi oslobodilačke borbe postaju razumljiviji, iako se ni oportunizam, nacionalističke predrasude i lijevo sektaštvo — nije smjelo potcjenjivati.

Među najaktivnijim organizatorima NOP-a Pule u 1941. i 1942. godini nalazili su se, osim Giacoma Urbinza, Romano Billi, Bruno Brenko, Argeo Ipšić, Pietro Renzi, Nini Grubiša, zatim Marcello Snidarsich i Vittorio i Marcello Delapietra. Njima se sredinom 1942. godine priključio i Franjo Nefat, dugogodišnji član KP Italije, koji se vratio s robije. Njega sam upoznao također u gostionici »Alla Rovignese«.

Nemoguće je pisati o oslobodilačkom pokretu u Puli, a da se ne spomene značajna uloga i jedne istarske majke kojoj dugujemo zahvalnost. To je prvoborac oslobodilačkog rata Franica Vlah. Imala je 1941. blizu šezdeset godina, ali je s mnogo snage i hrabrosti zajedno s kćerkom Marijom organizirala u svojoj kući značajan punkt NOP-a grada Pule. Preko nje su se uspostavljali kontakti i međusobno povezivali mnogi pulski i istarski komunisti i antifašisti.

Njen sin Romeo, kao emigrant — komunist i član KP Hrvatske, aktivno je djelovao u partijskoj organizaciji grada Zagreba. Želio se vratiti u Istru da se u rodnom kraju bori za slobodu svog naroda — ali su ga ustaški zločinci uhvatili i zajedno sa ženom Pinom Višković ubili u zloglasnom logoru Jasenovac.

U NOP Pule već se 1941. godine uključio i učitelj Anton Smoković, koji se zatim kao oficir talijanske vojske nalazio na području Hrvatskog primorja. Uspostavivši vezu s partizanima pružao je NOP-u dragocjene podatke i značajne usluge. Pred kraj 1942. godine interniran je u Palmanovi. Uspostavio je nakon kapitulacije Italije vezu s našom bazom u Bariju i kao komandant četvrte čete I bataljona I prekomorske brigade stigao na teritorij Jugoslavije. Sudjelovao je i u borbama prilikom desanta na Drvar gdje je bio ranjen. Kad je stigao u Istru vršio je dužnost zamjenika komandanta vojno-pozadinske stanice. Bolesnog i iznemoglog, uhvatili su ga nacisti i nakon petnaest dana mučenja strijeljali na pazinskom groblju u listopadu 1944.

NOP se nije mogao zaustaviti na prilazima gradu jer su njegove revolucionarne tradicije bile neraskidivo povezane s borbenim tradicijama stanovništva šireg pulskog područja.

Svakako da su u pokretanju prvih inicijativa i organiziranih aktivnosti na pulskom području izuzetno značajnu ulogu odigrali đaci iz istarskih internata u Zagrebu i Krku, koji se već sredinom 1941. godine vraćaju u svoja rodna mjesta, prvenstveno u Medulin, Ližnjan i Premanturu. U toj grupi tzv. đaka povratnika nalazili su se mladi komunisti i antifašisti Ivan Radošević (ubijen u nacističkom logoru), Petar Cukon, Josip Kirac, Slavica Radošević, Justina Lorencin, Josip Klunić (poginuo prilikom desanta na Drvar), Ivan Maretić, Jasna Crnobori (ubijena od ustaša), Čedo Periša, Ivan Mezulić, Ivan Mihovilović, Vjekoslav Vojnić Viko, Mirko Perković, Karlo Deprato iz Marcane i drugi.

Bio je to svojevrstan povratak »mlade inteligencije« — svom narodu. Međutim, ni ti mladi školovani ljudi, kao ni pojedini iskusniji članovi KP Hrvatske koji su od 1941. godine stizali u Istru, ne bi bili u stanju bilo što ozbiljnije učiniti ili pokrenuti da u rodnom kraju nisu naišli na svjesne i izdržljive obitelji i na odlučan narod — u biti spreman da krene u posljednji odlučujući okršaj s fašizmom. I upravo u toj simbiozi domaćih snaga i onih koje su iz te sredine krenule u svijet da bi se njoj ponovo — u najodlučnijem trenutku — vratile, nalazila se realna i pokretačka snaga oslobodilačkog rata naroda Istre, koji će se već 1943. godine razbuktati u općenarodni oružani ustanak.

Dio zgrade gostionice »Alla Rovignese«, stastajalište naprednih ljudi Pule i okolice

Anton Grubiša, poginuo u nacističkoj ofanzivi 1943. godine

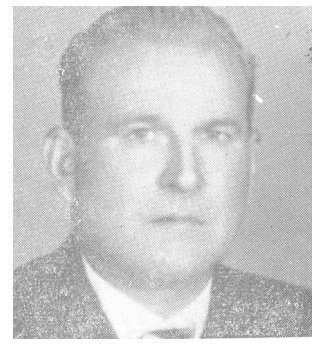

Bruno Brenco, Romano Billi, članovi rukovodstva NOP-a Pule

Romeo Vlah sa ženom *Pinom Višković,* ubijeni u Jasenovcu

Franica Vlah, prvoborac Pule

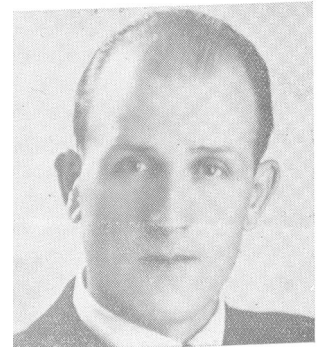

Franjo Nefat, dugogodišnji član KP Italije postaje sekretar MK KP Hrvatske za Pulu i predsjednik Gradskog NOO-a

Kad govorimo o početnim aktivnostima NOP-a u okolici Pule potrebno je svakako spomenuti osnivanje prvih NOO-a u Štinjanu i Medulinu.

U selu Štinjan, čije je stanovništvo, izloženo dugogodišnjim fašističkim progonima i zatvorima, bilo odlučno antifašistički orjentirano, prvi narodnooslobodilački odbor osnovan je već u rujnu 1941. Sačinjavali su ga provjereni narodni ljudi Mate Franćula, Josip Petrić, Jakov Ćelija, Grgo Kužinić, Drago Pikunić, Vladimir Išić i Petar Perković. Taj NOO, iako mu se sastav mijenjao, postojao je neprekidno do završetka oslobodilačkog rata da bi uz masovnu podršku naroda rukovodio NOP-om.

U Medulinu je prvi NOO osnovan sredinom 1942. godine. U njegov su sastav ušli ljudi koji su imali velik ugled u narodu. Bili su to Josip Lorencin (Ilijov), Luka Cukon (Mrgankin) i Josip Grakalić (Butigar). Josip Lorencin, jedan od najistaknutijih boraca Medulina, bio je uhapšen 1943. godine, prije kapitulacije Italije. Pred fašističkom policijom držao se hrabro, a nakon bijega iz tršćanskog zatvora stupio je u naše vojne jedinice. Poginuo je 1943. godine.

Slično kao u Medulinu i Štinjanu, NOP se granao i u ostalim mjestima pulskog područja. Zahvatio je Valturu, Vinkuran, Premanturu, Peroj, Ližnjan, Jadreške, Šaine, Cukriće i stizao do Marčane i Prodola. Iz te bogate aktivnosti da spomenemo barem neke primjere. U Vinkuranu su prvi aktivisti bili dugogodišnji članovi KP Italije Božo i August Rosanda, obojica osuđivani od rimskog tribunala na po četiri godine zatvora. Božo je 1943. godine bio ponovo hapšen i interniran u logoru Cairo Montenotte, a August je već u rujnu 1942. odveden u tzv. specijalne bataljone, a zatim prebačen u Alžir, gdje je postao jedan od najpoznatijih rukovodilaca mobilizacije tisuća Istrana u prekomorske brigade i njihova prebacivanja u domovinu.

Spomenuti su drugovi, savladavajući brojne političke i druge teškoće, svojim aktivnim djelovanjem — nastavljajući borbene tradicije pulskih radnika, mornara i omladine — osiguravali kontinuiran uspon NOP-a u gradu i okolici.

Bilo bi zaista nemoguće shvatiti sve što se događalo na pulskom području od 1941. godine do kapitulacije fašističke Italije, kao i u čitavu razdoblju NOB-a ako se, makar i u najkraćim crtama, ne bismo osvrnuli na velike revolucionarne tradicije pulskog proletarijata i antifašistički orijentiranog stanovništva na koje su se KP Hrvatske i njeni kadrovi koji su stizali u Istru morali osloniti da bi na toj osnovi razvijali masovan oslobodilački pokret.

Ne ulazeći u dalju prošlost, jer je to ovom prilikom i nemoguće, dovoljno je istaći da je pri kraju i nakon prvoga svjetskog rata, pod snažnim utjecajem oktobarske revolucije i revolucionarnih vrenja na starom kontinentu, radnička klasa Pule — Hrvati, Talijani i radnici drugih narodnosti, koji su tada živjeli u Puli i u industrijskim naseljima Istre — ispisala mnoge svijetle i još uvijek nedovoljno poznate stranice snažnog otpora i nepokornosti nastupajućoj fašističkoj tiraniji.

Tako je 22. siječnja 1918. izbio u Puli generalni šestodnevni štrajk, do tada najpotpuniji i najduži štrajk koji je zahvatio blizu 10 000 pulskih proletera, zaposlenih u vojnoj i civilnoj industriji. Pula je u to vrijeme bila ne samo najveća ratna luka i glavna pomorska tvrđava Austro-Ugarske, već i izuzetno snažno radničko središte. U golemoj demonstrativnoj povorci pulski su radnici i radnice postavljali ne samo ekonomske zahtjeve, nego su tražili završetak rata i demokratski, pravedan mir bez aneksija, ratnih odšteta i tlačenja naroda. Na velikoj

revolucionarnoj skupštini u Šijanskoj šumi radnicima su se pridružili mornari i vojnici pa je došlo i do bratimljenja.

Kapitulaciju Austro-Ugarske u listopadu 1918. pulski radnici, mornari i vojnici dočekuju s izuzetno snažnim revolucionarnim gibanjem i općom pobunom. Mornari koji pripadaju različitim narodnostima, njih oko 15 000, preuzimaju vlast na brodovima, osnivaju svoja mornarska vijeća, a na oklopnjači »Viribus unitis« i svoj Centralni komitet. Snažne su bile tada tendencije i zahtjevi da se Pula s Istrom sjedini s novom samostalnom državom Slovenaca, Hrvata i Srba, čije je osnivanje Narodno vijeće u Zagrebu — raskidajući sve dotadašnje veze između Hrvatske i austro-ugarske monarhije — proglasilo 29. listopada 1918. god. Dan nakon toga odbor Narodnog vijeća u Puli preuzeo je u ime nove države vlast u gradu i kontrolu nad mornaricom i vojskom. Na zapovjedničkom brodu »Viribus unitis« zaviorile su hrvatska i crvena zastava. Većina radnika i mornara tražila je i zamišljala novu državu kao republiku radnika i seljaka i ravnopravnih naroda. Ti su zahtjevi dolazili do izražaja i u tadašnjem dnevniku »Hrvatskom listu«, koji je 3. studenog 1918, osim ostalog, preko cijele prve strane objavio i uvodnik: »Živjela jugoslavenska republika«. Međutim, zbog vlastitih unutrašnjih socijalnih i nacionalnih proturječnosti, organizacijskih slabosti i neadekvatnog rukovodstva, uz kolebljivost i oportunizam tadašnjih građansko-buržoaskih aktera, kao i brzog upletanja vanjskih sila — autentični revolucionarni pothvati i dalekosežni zahtjevi radnika i mornara Pule nisu se tada ostvarili. Vojna i civilna vlast nove države Slovenaca, Hrvata i Srba trajala je šest dana, da bi nakon toga u Pulu i čitavu Istru ušle okupatorske snage talijanske vojske i mornarice.

Jedna, i to veoma značajna bitka bila je izgubljena — ali se borba nastavljala.

U godinama 1919. i 1920. radnička klasa Pule organizirala je više masovnih mitinga i uspješnih štrajkova. Izlazio je list »II Proletario«, koji je bio značajan mobilizator pulskog radništva protiv kapitalističke eksploatacije. Sukobi s vojskom i policijom bili su sve češći da bi 1. svibnja 1920. pulski proletarijat doživio svoj krvavi Prvi maj.

Kod slavoluka vojska je na veliku prvomajsku povorku radnika otvorila paljbu. Poginula su četiri radnika, 54 ih je ranjeno, a Gildi Udovičić je u bolnici amputirana noga. Među poginulima nalazili su se Franjo Mrzljak, Hrvat, Francesco Sponza, Talijan, Odon Schmelzer, Nijemac, i Vjekoslav Slebek, Čeh. Bio je to primjer bolne i teške žrtve koja je tako uvjerljivo potvrđivala duboku povezanost, solidarnost i borbeno jedinstvo nepokornog i višenacionalnog pulskog proletarijata.

Na taj zločin radnička klasa Pule ponovo je odgovorila generalnim štrajkom, koji je trajao nekoliko tjedana.

Godine 1920. i 1921. na ulicama Pule padaju radnici Natale Gomaz i Luigi Scaglier.

Tadašnju snagu i borbenost radničkog pokreta Pule uvjerljivo potvrđuje i izvještaj njenog civilnog komesara Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu br. 813 od 21. svibnja 1921, u kojem se navodi:

»Upisani u boljševičku radničku komoru dostigli su brojku od 12 000, što znači, ako se uzmu u obzir žene i djeca upisanih, da je obuhvaćeno gotovo čitavo stanovništvo grada. Da su se izbori nekim slučajem održali u maju prošle godine, bili bi poprimili karakter antitalijanskog plebiscita.«

I u obližnjem gradu Vodnjanu bio je socijalistički pokret vrlo jak. U svojim redovima on je imao plejadu odlučnih i borbenih revolucio-

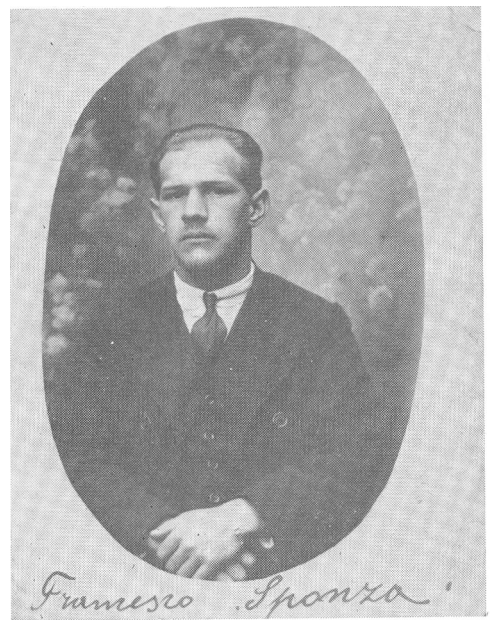

Talijanski radnik *Francesco Sponza* pada u demonstracijama 1920. godine, a sin mu Mario — nastavljajući revolucionarni put — u općenarodnom ustanku 1943. godine.

nara, među kojima se isticao Andrea Benussi. U teškim okršajima s karabinijerima i policijskim snagama gotovo su istodobno poginula tri vodnjanska socijalista, sedam ih je teško ranjeno, a 120 je uhapšeno.

S dolaskom fašizma na vlast teror je postajao sve žešći, a otvoreni sukobi s radničkom klasom Pule i Istre sve brojniji. Fašističke vlasti uskoro su prebacile iz pojedinih predjela Italije na tisuće svojih slugu, špijuna i batinaša, da bi se obračunali s revolucionarnim radnicima.

Jedan dio pulskih revolucionara, i hrvatskog i talijanskog porijekla, napuštao je u takvim prilikama rodni kraj i emigrirao u Jugoslaviju, u druge zemlje Evrope ili u Ameriku.

Vodnjanski komunist Andrea Benussi, zatvaran i prebijan više puta, čijeg su brata fašisti ubili, doselio je u Zagreb, gdje je aktivno djelovao u radničkom pokretu glavnoga grada Hrvatske. Hapsila ga je i zagrebačka policija i zvjerski mučila. Kad su komunisti organizirali njegov bijeg iz bolnice, ilegalno se prebacio u Francusku, gdje je aktivno sudjelovao u francuskom pokretu otpora. Tako su se istarski revolucionari Talijani i Hrvati borili na raznim, često udaljenim frontama i za slobodu svoga rodnog kraja.

U Zagrebu se 1922. godine doselila i obitelj Jurice Kalca, rodom iz Štinjana, koji se vrlo brzo uključuje u radnički pokret, a zatim odlazi u Španjolsku, gdje je u obrani njenog republikanstva i slobode teško ranjen — da bi se u travnju 1941. vratio u zemlju i među prvima otišao u partizane. Postao je poznati miner — diverzant. Rukovodio je u brojnim uspješnim akcijama na vlakove, pruge i mostove, da bi već u svibnju 1942. poginuo na obalama Save ... Ostali su »Kalčevi diverzanti« da zadaju neprijatelju sve teže udarce.

Pula je zajedno s okolicom dala i dvadeset devet španjolskih bo-

 raca talijanske i hrvatske narodnosti. Prvi Istranin koji je poginuo

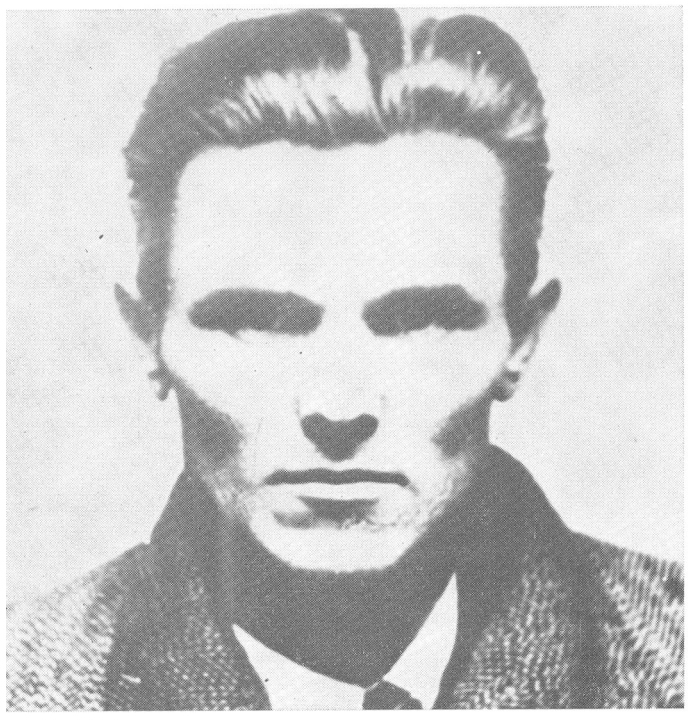

Narodni heroj *Jurica Kale,* španjolski borac, pao na obalama Save 1942. godine

na bojnim poljima Španjolske 8. kolovoza 1936. bio je radnik iz Pule Remigio Maurović, a posljednji Istranin, koji je pao na rijeci Ebro, samo nekoliko dana prije povlačenja internacionalnih brigada — bio je pulski radnik Rodolfo Gojtanich.

U samoj Puli doživljavala je njezina radnička klasa u krajnje neravnopravnoj borbi s fašističkim vlastima, vojskom i policijom sve teže udarce, a KP Italije gubila je svoje najbolje kadrove.

Da spomenemo samo nekoliko procesa koji su održani pred fašističkim Sudom za zaštitu države, na kojima su pulski komunisti i revolucionari bili osuđivani na duge godine robije.

U Puli su u ožujku 1930. raspačani leci, u kojima se razotkrivala fašistička politika pripremanja za rat. Zbog pripadanja KP Italije i širenja »subverzivne propagande« presudom broj 39 od 25. studenog 1930. osuđen je Anton Glavičić, po zanimanju nosač, na četiri godine zatvora.

U grupi od osam članova KP Italije, presudom broj 46 od 9. prosinca 1930, osuđen je Miho Radolović, rodom iz sela Pomer, kraj Pule, po zanimanju mehaničar, na deset godina zatvora. Kao kurir KP Italije uhapšen je u Milanu zbog širenja komunističkog lista »Unità« i druge štampe.

Presudom Suda za zaštitu države br. 28 od 17. ožujka 1936. osuđen je zbog pripadanja komunističkoj organizaciji, zbog organiziranja kolektivnih protesta radnika protiv kršenja ugovora od strane poslodavaca, i Elio Negri, rodom iz Pule, po zanimanju činovnik, na četiri godine zatvora.

Na procesu 27. rujna 1938. bili su zbog »nastavljanja komunističke djelatnosti« na čitavu teritoriju Julijske krajine i zbog raspačavanja

listova »II Lavoratore« i »La Voce del Popolo«, kao i zbog zabranjenog organiziranja KP Italije, osuđeni među ostalim i ovi komunisti Pule:

Nicolo De Simone, nastavnik, na 20 godina zatvora,
Alfredo Stiglich, stolar, na 15 godina,
Teodoro Balbi, šegrt, na 8 godina,
Ermenegildo aBlbi, stolar, na 6 godina,
Josip Vlah, električar, na 3 godine,
Giulio Revelante, mehaničar, na 2 godine.

Na idućem procesu komunistima Pule i okolice, koji su uhapšeni poslije ispisivanja parola u noći između 28. i 29. svibnja 1938. protiv fašističkih manifestacija solidarnosti s frankističkom Španjolskom, izrečene su u presudi broj 35 od 15. ožujka 1939. ove kazne:

Bruno Kos, mehaničar, osuđen je na 16 godina zatvora,
Anton Kaporalin, iz Premanture, čuvar, na 14 godina,
Josip Kaporalin, iz Vinkurana, stolar, na 4 godine,
Ivan Kliman, kovač, na 4 godine,
Josip Filipović, tesar, na 6 godina,
Amedeo Giusti, tesar, na 4 godine,
Luka Meković, iz Premanture, stolar, na 4 godine,
Franjo Nefat, kovač, na 4 godine,
Josip Ostank, postolar, na 4 godine,
Romild Rabar, nosač, na 4 godine,
Božo Rosanda, iz Vinkurana, nosač, na 4 godine,
Vittorio Vitti, nosač, na 3 godine i 3 mjeseca,
Josip Zahtila, tokar, na 14 godina.

S njima zajedno bio je osuđen i komunist iz obližnjeg grada Vodnjana, Francesco Beici, mehaničar, na 3 godine zatvora.

Međutim to još uvijek nije bio kraj.

Presudom br. 36 Suda za zaštitu države od 17. ožujka 1939. osuđeni su zbog pripadanja KP Italije, širenja njene organizacije i zbog »rušilačke propagande« ovi pulski komunisti:

Erminio Vareško, dekorater, na 14 godina zatvora,
Jušt Rosanda, nadničar, na 4 godine,
Vladislav Rosanda, šofer, na 4 godine.

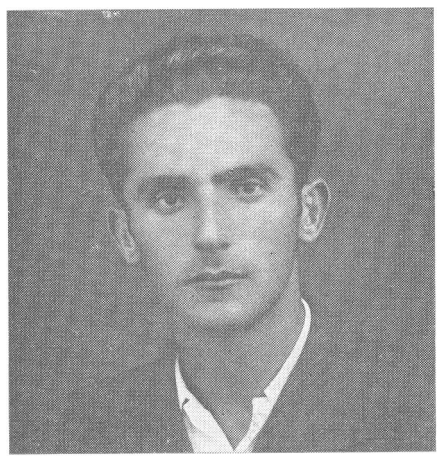

Alfredo Stiglich, dugogodišnji robijaš i funkcionar KP Italije, ranjen prilikom bombardiranja Pazina. Ubili su ga nacisti 1944. godine.

S njima zajedno osuđeni su i komunisti iz Vodnjana:

Giovanni Antonello, postolar, na 3 godine,
Antonio Bonassin, nosač, na 3 godine,
Francesco Debetto, nosač, na 4 godine,
Antonio Ferro, zemljoradnik, na 3 godine,
Matteo Ferro, nosač, na 4 godine,
Lorenzo Forlani, od Antona, nosač, na 3 godine,
Antonio Gropuzzo, krečar, na 6 godina,
Epifanio Palin, nosač, na 3 godine,
Pietro Sanvicenti, nosač, na 6 godina,
Giovanni Zucherich, na 4 godine zatvora.

Tako je KP Italije izgubila u gradu Puli i u okolnom području svoje najbolje kadrove. Oni su čamili u fašističkim zatvorima, daleko od svoga voljenog grada, da bi nepokorni i odlučni i u tamničkim ćelijama nastavili revolucionarno djelovanje. Međutim, poslije tako brojnih i teških udaraca radnička klasa Pule dočekala je 1941. godinu kadrovski osakaćena, ali s ogromnom rezervom latentnih revolucionarnih snaga, tradicija, borbenosti i — mogućnosti.

Ovdje su spomenuti samo oni pulski i vodnjanski komunisti i antifašisti koji su bili izvedeni pred rimski tribunal. Međutim, da bi se utvrdilo koliko je njih bilo osuđivano od drugih vojnih i civilnih sudova, bilo bi potrebno detaljnije istraživati i pronaći još mnoge dokumente i podatke.

Iako nacionalnu pripadnost političkih osuđenika nije lako utvrditi jer su fašističke vlasti nasilno talijanizirale hrvatska prezimena, ipak se pažljivim ispitivanjem može utvrditi da je od 37 ovdje navedenih članova KP Italije, osuđenih na ukupno 199 godina zatvora, bio više-manje podjednak broj Hrvata i Talijana.

Ti podaci, i mnogi drugi koji su već izneseni ili će još biti navedeni u ovim zapisima, potvrđuju da su se u redovima KP Italije zajednički nalazili i zajednički se borili — i talijanski i hrvatski komunisti Istre. Da budemo još precizniji: komunisti Istre hrvatske narodnosti činili su velik dio članstva i snage KP Italije na istarskom i riječkom području. Njihova odlučna i beskompromisna borba u redovima KP Italije predstavljala je, pored ostalog, i sastavni dio cjelovite borbe hrvatskog naroda za njegovu nacionalnu i socijalnu emancipaciju — kao što je odlučna i beskompromisna borba komunista talijanske narodnosti u redovima KP Italije, a kasnije kada su prilike to zahtijevale i u redovima KP Hrvatske, predstavljala na istarskom području, pored ostalog, i sastavni dio cjelovite borbe talijanskog naroda za demokratsku i naprednu Italiju.

Bio je to jedan od onih veoma značajnih oblika snažno izraženog kontinuiteta istarskih revolucionarnih tokova koji je u nekim poslijeratnim partijskim i zakonskim rješenjima ostao u znatnoj mjeri nepriznat, a treba ga u interesu daljeg uspješnoga društvenog razvitka i objektivnosti u cjelini uspostaviti. Potrebno je to i zbog daljeg jačanja i obogaćivanja jedinstva i solidarnosti Hrvata i Talijana Istre, i zbog sve uspješnijeg razvitka odnosa između KP Italije i KP Jugoslavije, kao i zbog daljnje primjerne suradnje i prijateljstva dvaju jadranskih susjeda.

Bilo je nužno iznijeti barem dio masovnih proganjanja, hapšenja i mučenja revolucionara i članova KP Italije na teritoriju Pule — a slične su prilike, kao što ćemo vidjeti, vladale i u Rovinju, Labinu, Trstu i Rijeci — jer je u dosadašnjoj, i znanstvenoj i publicističkoj obradi novije po-

vijesti istarskih Hrvata, Talijana i Slovenaca i njihove uporne borbe protiv fašističkog režima bilo i još uvijek ima prilično jednostranosti, neuvažavanja činjenica pa i štetnih nacionalističkih prilaza.

Potrebno je također istaći i razliku prilika u Puli i na Pazinštini. Poljoprivredno stanovništvo pulskog područja bilo je znatno jače uključeno u klasne sukobe tog vremena. Mnogi ljudi iz okolnih sela bili su zaposleni u industrijskim poduzećima grada, prenoseći i u svoja sela ideje Oktobra i klasne borbe.

Tako su i na samom istarskom poluotoku postojale pored zajedničkih karakteristika i izrazite specifičnosti i razlike. Nacionalni i klasni aspekti borbe bili su u pojedinim područjima Istre različite jakosti i naglašenosti, i na to su kadrovi KP Hrvatske morali misliti.

Za vrijeme boravka u Puli u listopadu 1942. Giacomo Urbinz upoznao me je u gostionici »Alla Rovignese« s još nekoliko naših drugova. Bili su to komunisti Petar Radošević, student iz Medulina, radnik Anton Mauša Mirko, rodom iz sela Brgudac, pod Planikom, ali u to vrijeme nastanjen u Puli, zatim dugogodišnji član KP Italije Miho Županić i Mate Ivančić, rodom također iz sela Brgudac na Krasu.

Uspostavljeni dodir s mladim komunistom iz Medulina Petrom Radoševićem značio je ujedno i početak šire suradnje NOP-a Pule i Pazina.

Radošević je bio dinamičan i uvjerljiv politički radnik. Iako uključen u medulinsku organizaciju, razvijao je značajnu aktivnost i u Puli, shvaćajući od kolikog je značenja da NOP u gradu učvrsti svoje položaje, prvenstveno među radništvom. Bio je neumoran i u povezivanju organizacija grada i sela. S komunistima Urbinzem, Brenkom, Billijem i ostalima uspostavljao je veze i s antifašistički orijentiranim mornarima pulskog garnizona. Upravo toga dana kad smo se upoznali imao je već zakazan susret s jednim od onih mornara koji su već bili uključeni u Pokret. I to u onoj istoj »našoj« gostionici »Alla Rovignese«, Dogovorili smo se da ćemo zajednički poći na sastanak.

Upoznao sam tako mornara Alberta Brenka, rodom iz sela Šikići, koji je imao ratni raspored u protuavionskoj bateriji. U gostionici »Alla Rovignese« bilo je, kao i obično, mnogo svijeta. Sjeli smo za stol u kutu sobe koji nam je sačuvao Nini Grubiša, vlasnik i naš aktivist.

Albert Brenko iznosio je kako u mornaričkoj bazi u Puli imaju već četiri do pet grupa organiziranih mornara i oficira, međusobno povezanih. On rukovodi jednom grupom od pet mornara. Demoralizacija u garnizonu poprimala je šire razmjere, a većina mornara bila je antifašistički raspoložena. Sakupljali su podatke o snazi i vojnom razmještaju pulskog garnizona jer bi to u određenom trenutku moglo biti od posebnog značenja. Izvršili su nekoliko sabotaža na električnim uređajima, a odugovlače popravljanje protuavionskih uređaja, nastojeći da ih i oštete. Imaju na raspolaganju nekoliko pištolja, nešto bombi i municije, vojne odjeće i obuće, a prikupljaju i novčanu pomoć. Postoji mogućnost da se preko pojedinih mornara i kupi oružje. U kasarnama su podijelili dosta letaka i proglasa, ali propagandnog materijala nema dovoljno. U pojedinih mornara postoji i raspoloženje da krenu u partizane.

Albertu Brenku savjetovali smo da preko već organiziranih grupa mornara nastoje proširiti bazu Pokreta i jačati antifašističko raspoloženje, ali i da budu oprezni da im policijska i vojna špijunska služba ne uđe u trag.

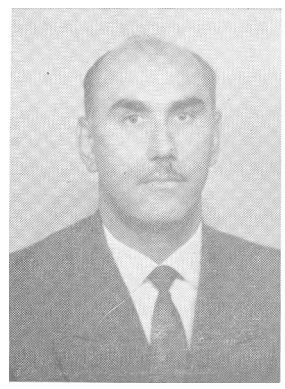

August Rosanda, član KPI i odlučan aktivist NOP-a Istre

Anton Mauša Mirko, gorštak s Krasa i član Pokrajinskog NOO-a

Petar Radošević, aktivist NOP-a od 1941. godine

Ivan Kolić iz Želiska, poznati narodnjak i potpisnik odluka o sjedinjenju

Narodni tribun *Mate Mirković* i žena mu *Marija,* predsjednica AFŽ-a iz Puntere

Ćiro Raner, komandant mjesta Pazin i potpisnik odluka o sjedinjenju

Mate Ivančić Luča, predsjednik NOO-a u herojskom Brgudcu

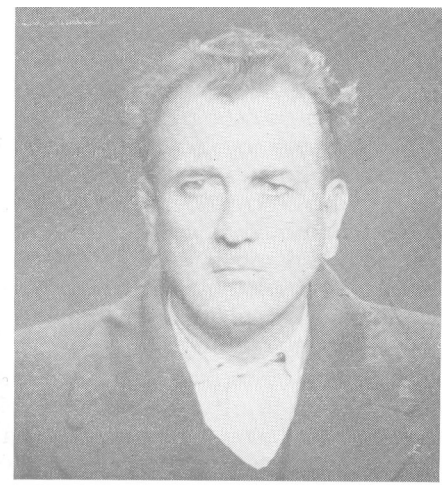

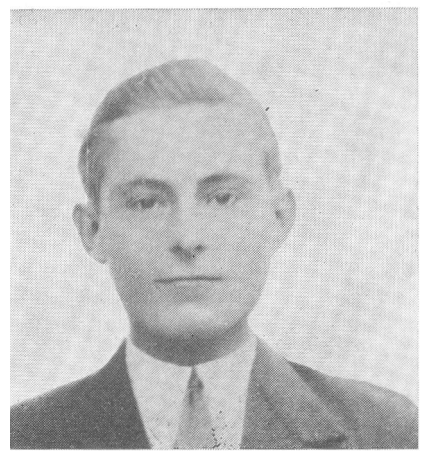

Miho Županić, član KP Italije i rukovodilac NOP-a u redovima KP Hrvatske, poginuo 1944. godine

Prilikom susreta i razgovora s Antonom Maušom Mirkom u Puli, u listopadu 1942, saznao sam mnoge pojedinosti o njegovu dotadašnjem radu i o stanju NOP-a na području južne Istre. Sin šumskog radnika iz sela Brugudca i sam je neko vrijeme slijedio očev poziv, da bi se 1940. godine preselio u Pulu i namjestio u trgovca Jakova Momilovića. Još je 1934. godine sudjelovao u organizaciji pobune žena Brgudca, koje su, iako goloruke, ubirače poreza i karabinijere iz Lanišća i Buzeta istjerale iz sela.

Godine 1941. povezao se s NOP-om preko člana CK KP Slovenije Kovačića i đaka istarskog internata iz Zagreba Arbanasa. Surađivao je s Petrom Radoševićem iz Medulina i uspostavljao sve brojnije kontakte u selima Jadreški, Valdebeku, šišanu, Valturi i drugima u okolici Pule. Prilikom kasnijih dolazaka u Pulu često bih prenoćio u njegovu stanu u Medulinskoj ulici 48, pa bismo dugo u noć zajednički planirali nove akcije. Mauša je bio vrlo agilan, borben i okretljiv. Pred teškoćama se nije zaustavljao, već je na njih udarao. Bio je jedan od najupornijih pionira u organiziranju NOP-a Istre.

Prvi susret s Mihom Županićem u Puli u listopadu 1942. i naši kasniji susreti i razgovori ostali su mi i do danas u živom sjećanju. Vjerojatno zato što je Miho bio čovjek velikih moralnih kvaliteta, ljudske širine i hrabrosti. U ovo prohujalo poslijeratno vrijeme imao sam osjećaj da se Miho Županić, u našim brojnim svakodnevnim brigama, naporima i teškoćama, negdje izgubio i izblijedio, da ga tek tu i tamo po netko, poput istarskog prvoborca Bože Kalčića, spomene da bi se ipak znalo da je nekad živio i hrabro se borio.

Rođen je u »tvrdoj« narodnjačkoj obitelji u selu Cukrići, kojoj je na čelu bio stari narodnjak Mate, po zanimanju željezničar. Izgubio je zaposlenje jer se nije htio upisati u fašističku stranku. Njegova je omiljena izreka bila: »Jest ćemo grote, ali fašizam — ne.« Ta je »tvrdoglavost« izgleda prešla i na njegove sinove. Stariji sin Ivo emigrirao je 1923. godine da bi gimnaziju završio u Krku i Zagrebu, a Miho je ostao kod kuće. Namjestio se u rudniku boksita braće Crljenica, koji su štiteći svoje poslovne interese sačuvali i dio nacionalne svijesti i ponosa. Bistar i sposoban, Miho je ubrzo postao jedan od nadzornika rudnika, često je odlazio i u posjet svom bratu, a u Zagrebu se družio s istarskim komunistima Antonom Dobrilom, Božom Kalčićem, Ivanom Červarom i ostalima. Komunistička ideologija dala mu je odgovor na probleme koji su ga tištili. Godine 1930. postao je član

KP Italije. S njim su u ćeliji bili drugovi iz sela: Mate Juršić Pače, Anton Macan i Pere Ferlin iz Gajane.

Ustanička 1941. godina, nacifašistička invazija Jugoslavije i munjevit napad Hitlera na SSSR odjeknuli su kao zvono na uzbunu. Miho je tražio veze na sve strane, osjećajući političkim instinktom da je nastupilo novo, izvanredno značajno razdoblje, koje će tražiti potpunu angažiranost svakog revolucionara. Brzo je uspostavio vezu i već se 1941. godine čvrsto i nepovratno uključio u NOB da bi, kako ćemo vidjeti, u njoj i s njom zauvijek i ostao!

Vješto se koristeći mogućnostima koje mu je njegovo radno mjesto pružalo, kretao se u toku 1941. i 1942. godine neprekidno terenom da bi širio ideje NOP-a, tumačio njegove ciljeve, uključivao brojne aktiviste i stvarao organizacije na području općina Kanfanar, Vodnjan, Žminj i Svetvinčenat i povezivao ih s Pokretom grada Pule.

Miho Županić vrlo je dobro shvaćao da komunisti moraju nastojati pridobiti sve one narodne snage i ljude koji su na ovaj ili onaj način spremni sudjelovati u širokoj antifašističkoj fronti. Odlučno se suprotstavljao štetnom sektaštvu onih komunista u Puli, Rovinju i Labinu koji su bili opsjednuti uskim koncepcijama o klasnoj borbi i teško se snalazili u novonastalim prilikama. Slijedeći takve stavove, predlagao je da se povežemo i s vlasnicima boksitnih rudnika, braćom Crljenica, koji su Pokretu mogli dati veću financijsku pomoć. To je uskoro i bilo ostvareno.

Miho Županić bio se do tada povezao već i s poznatim narodnjakom — komunistom, također, članom KP Italije iz Svetvinčenta, Srećkom Česićem, kojeg su fašisti bezbroj puta zatvarali. To se po pravilu događalo za vrijeme izbora, gotovo prilikom svakog Prvog maja, pa kad je počeo rat u Etiopiji ili kad je princ Umberto posjećivao Istru. Česić je prvi dodir s NOP-om uspostavio već 1941. godine preko mladog istarskog pjesnika Zvane Crnje, koji je 24. kolovoza 1941. na Bartulu, kad je »samanj« u Žminju, održao u kući poznatog narodnjaka Mate Peteha prvi sastanak s grupom istaknutih rodoljuba da bi raspravljali o njihovoj odluci uključivanja u oslobodilačku borbu pod rukovodstvom komunista.

Zvane Črnja došao je iz Sušaka, gdje se nastanila njegova obitelj nakon ilegalnog prelaska granice 1931. godine. Tom su sastanku, uz ostale, prisustvovali Mate Peteh, Mate Kolić, svećenik Šime Milanović, Srećko Česić i Jakov Vidulin. U toku 1942. godine Zvane Črnja je s Josipom Matasom i Ivanom Motikom proširivao mrežu aktivista NOP-a na Žminjštini, da bi početkom 1943. godine preko Sušaka krenuo s bratom Bertom u partizane i vratio se s njim u Istru krajem iste godine. Postao je član Okružnog Komiteta KPH za Pulu razvijajući naročito uspješnu aktivnost na unapređenju istarske partizanske štampe, dok Berto postaje član Oblasnog komiteta SKOJ-a i predsjednik USAOH-a za Istru.

Mario Špiler je, također, sredinom 1942. godine stigao k Srećku Česiću, koji ga je odveo u selo Režanci. Na čelu antifašističkog stanovništva sela nalazio se Josip Petrović (Šainlcin), napredan poljoprivredni radnik, bistar, veoma načitan i marljiv, pa je narodu služio za primjer. Napredni ljudi iz Režanci bili su već odavno povezani s komunistima i antifašistima šireg pulskog područja pa ni njih nije mogla mimoići odlučna riječ KP Jugoslavije i njezin poziv na borbu i ustanak.

U selu je najprije osnovana trojka, koju su sačinjavali Josip Petrović (Šainkin), Miho Petrović (šainkin) i Miho Petrović (Mihalja). Uskoro je ta trojka prerasla u narodnooslobodilački odbor, u koji su još ušli Antun Petrović (pok. Paškvalina) i Josip Petrović (Žvanućov).

Roža Petrović, iz sela Režanci, herojski lik istarske žene kojoj su fašisti iskopali oči da bi do svršetka rata slijepa partizanima plela vunenu odjeću.

Vezu s organizacijom u Puli održavao je Miho Petrović (Mihalja), koji je u to vrijeme radio u rudniku kremenog pijeska u Puli, pa je uspješno prenosio obavještenja, štampu i ostalo.

U Režancima je uskoro osnovana i omladinska organizacija, koju su sačinjavali: Antun Petrović (Paškvalinov), Ivan Petrović (od Ivana), Ivan Petrović (pok. Ivana Žvanućov), Martin Petrović (pok. Ivana), Srećko Bilić (pok. Jure) i Gašpar Bilić (pok. Mihe).

Treba napomenuti da su svi članovi ove omladinske organizacije, a kasnije i drugi mladići, bili u partizanima. Anton Petrović poginuo je kao četni starješina 1944. godine, Ivan Petrović (od Ivana) poginuo je iste godine na dužnosti komesara vojne stanice Jurićev Kal. Bio je član Kotarskog komiteta Žminj. Gašpar Bilić poginuo je 1943. godine, a te je godine pao i Martin Petrović, sanitetski referent bataljona.

Ističemo ovaj primjer hrabrog otpora i borbenosti naroda sela Režanci kao još jednu potvrdu od kolikog je značenja bio uporan rad na širenju NOP-a u razdoblju od 1941. godine do kapitulacije fašističke Italije, bez kojeg se ne bi dao zamisliti, a kamoli ostvariti sveopći plebiscitarni ustanak — taj najveći razbuktali vulkan u povijesti naroda Istre.

Kad je riječ o Režancima, treba spomenuti velik doprinos vrijednih i skromnih žena tog sela, koje su od prvog dana povezivanja njihovih očeva, muževa i sinova u NOP slijedile ih vjerno, podnoseći najveće žrtve i boli.

Poseban je pojam ne samo za selo Režanci, već i za čitav NOP Istre, Roža Petrović, kojoj su fašisti 1944. godine bodežima iskopali oči, ali je ostala na životu i slijepa je do kraja oslobodilačkog rata plela čarape partizanskim borcima.

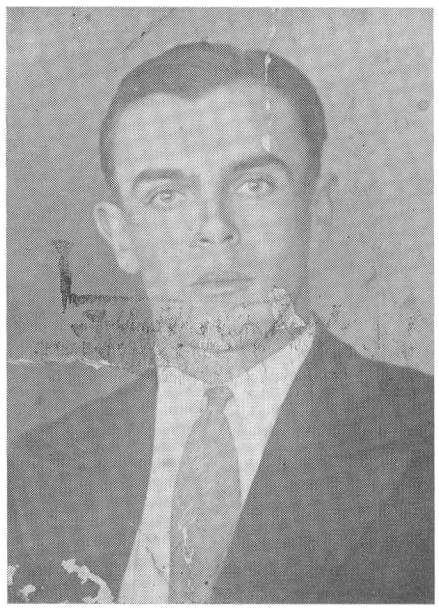

Anton Zenzerović Tonin, herojski lik borca iz ustaničkog Prodola

Neću nikad zaboraviti susret s tom velikom istarskom ženom — Rožom Petrović — u njenom rodnom selu, kad su nakon izvršenog zločina rane u dubokim očnim šupljinama bile zacijelile. Neprimjetno me je pozvala u stranu i da netko ne bi vidio skromno mi je poklonila par vunenih čarapa koje je sama i slijepa isplela... I rekla je: »Uzmi, sine, da ti partizanske noge budu teple.«

Prije nego se udaljimo s ovog područja, potrebno je spomenuti bar još neke primjerne borce, tzv. male ljude iz naših zabitih sela, koji su u biti bili izuzetno veliki.

Tako su i u malom selu Želiski, kod Barbana, postojali čvrsti i povjerljivi ljudi na koje se NOP sa sigurnošću mogao osloniti. Među njima se isticao poznati narodnjak Ivan Kolić, koji je živio u brojnoj obitelji od 14 članova. Iako je završio samo osnovnu školu, prirođenim interesom za događaje u svijetu stekao je samostalnim radom šire obrazovanje. Bio je napredan poljoprivrednik, poznati meteorolog-empirik, a kasnije i iskusan rudar u Raši. Već u svojoj mladosti uključuje se u politički život. Postaje član društva »Edinost« u Trstu, a 1927. godine pristupa ilegalnoj revolucionarnoj organizaciji »Borba«. Prilikom izbora 1929. godine bio je u akciji gortanovaca, osumnjičen i uhapšen, ali u pomanjkanju dokaza fašistička ga je policija pustila na slobodu.

Prve vijesti o NOP-u počele su stizati u Želiske već 1941. godine, ali je čvršća povezanost ostvarena 1942, kad je u selu osnovan i prvi NOO. Kuća Ivana Kolića postala je glavni oslonac NOP-a. Uz braću Ivana, Jakova i Matu Kolića NOO su sačinjavali i aktivisti Pave i Božo Kolić, Roko Glavinić (poginuo 1944. godine u borbi s nacistima), Josip, Marko i Božo Marčeta.

U času kapitulacije fašističke Italije Ivan Kolić predvodi s ostalim odbornicima narod svog sela u pohodu na Barban, gdje je razoružana karabinijerska stanica. Kao jedan od najuglednijih istarskih narodnjaka Ivan Kolić sudjeluje i 25. rujna 1943. na zasjedanju Pazinskog sabora, koji donosi odluku o priključenju Istre Hrvatskoj i Jugo-

V.

slaviji. Poslije nacističke ofanzive stupa u ilegalnost i do kraja rata djeluje kao politički radnik na tom području, dok mu je žena uhapšena, a kuća spaljena.

Tako je NOP na području Žminjštine i Svetvinčenta, Barbanštine i Kanfanara i dalje prema Puli, imao od 1941. do kraja 1942. godine u svojim redovima okupljene najpoznatije rodoljube, koji su uživali velik ugled u narodu i bili u stanju povesti za sobom u oslobodilački rat najšire slojeve.

Osim već spomenutih narodnjaka tog područja treba istaći i vrlo dojmljive likove boraca Mihe Tomišića, Mate i Ivana Perkovića, Toneta Debeljuha i još mnogih Debeljuha, Rudolfa Benčića, Karla Vrha i Franu Šgombu (poginuli u nacističkoj ofanzivi 1943), Franu i Matu Zeca (ubijeni prilikom bijega iz pulskog zatvora 1943), Josipa Gregorovića, Ivana Maretića, Josipa Radulovića (još prije kapitulacije fašističke Italije stupio u redove XIII divizije), Šime Krizmanića, Lovre Kalčića, Mate Zenzerovića, Vjekoslava Zenzerovića (također otišao u partizane prije kapitulacije fašističke Italije), Antona Zenzerovića (poginuo u NOB-u), Alojza Butkovića (poginuo na Kordunu), Jure Filipovića (poginuo 1944. kao predsjednik Općinskog NOO Barban), Ivana Vitasovića, Roka Rojnića (poginuo 1944. godine kao sekretar Općinskog komiteta KPH za Barban), Vazmoslava Vale, Marije Bonašin, Jakova Dikovića i tako redom.

U selu Puntere isticale su se narodne obitelji Mirković i Vale. Mate Mirković, koji se uključio u NOP 1942. godine, bio je na čelu Pokreta i jedan od onih ljudi koje je narod cijenio i slijedio. Postao je i član Kotarskog NOO-a za Žminj. Međutim, 1944. godine nacisti su ga uhvatili prilikom iznenadnog upada u selo. U pulskom zatvoru podvrgli su ga mučenju, izbili mu zube i slomili rebra. Nije ni pisnuo. Odveli su ga u Trst i trag mu se zauvijek izgubio. Tako narod Puntere nije više nikad ugledao Matu Mirkovića — istinskog narodnog tribuna i predstavnika njegove revolucionarne vlasti. Posebno se isticao i Mate Ciceran koji s braćom Mihom i Josipom gine u nacističkoj ofanzivi listopada 1943.

U kolovozu 1942, probijajući se partizanskim putovima i kanalima, stigao je do rodne Žminjštine i istarski prvoborac Ivan Motika. Rođen u selu Hrelji 1907. godine, hrvatsku osnovnu školu polazio je u Kanfanaru dok 1918. godine nije zatvorena. Nastavio je školovanje u Žminju, ali su fašisti 1921. godine oduzeli učenicima knjige i zajedno ih sa škol-

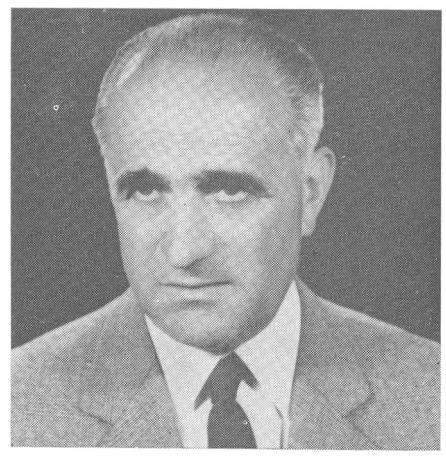

Ivan Motika, prvoborac Žminjštine i Istre i potpisnik povijesnih pazinskih odluka o sjedinjenju

skom knjižnicom spalili nasred trga. Motika je stigao u Karlovac i živio u istarskom internatu. Gimnaziju je završio u Zagrebu. Kao pravnik, bio je zaposlen u Subotici, Delnicama i Ogulinu, gdje je 1941. godine nakon osnivanja tzv. NDH bio zatvoren, a zatim mobiliziran u domobransku vojsku. U travnju 1942. uspostavlja vezu s partizanima, koji njegovom pomoću razoružavaju domobransku jedinicu u kojoj se nalazio. Nakon toga postavljen je za komandira Treće čete Bataljona »Vladimir Gortan«, da bi u kolovozu 1942. s prvoborcima Tonićem Cerovcem i Joškom Udovićem prešao rapallsku granicu i stigao u Istru. Od tog vremena do kapitulacije fašističke Italije uspješno radi na daljem učvršćenju i proširenju postojeće mreže organizacija NOP-a i na upućivanju većeg broja boraca u partizane. Prije kapitulacije fašističke Italije postao je član vrhovnog organa narodne vlasti u Istri Okružnog NOO-a.

Ivan Motika odigrao je posebno značajnu ulogu u općenarodnom ustanku. Bio je jedan od organizatora razoružavanja vojnog garnizona u Pazinu i Žminju i sudjelovao na zasjedanju Istarskog sabora u Pazinu. Potpisnik je njegovih povijesnih odluka.

Tako se već krajem 1942. godine razgranati NOP Žminjštine, brojnim nitima povezan s NOP-om Pule, Pazina i drugih područja, uspješno uključivao u jedinstvenu oslobodilačku borbu naroda istarskog poluotoka.

Osim Petra Radoševića, Antona Mauše Mirka i Mihe Županića u Puli sam u listopadu 1942. upoznao još jednog aktivista NOP-a, također rodom iz Brgudca, Matu Ivančića Luču. U obitelji ih je bilo osmoro djece, pa je netko morao poći »u svijet«, ili na rad u obližnje luke, jer je život na škrtom kamenjaru, pod Planikom, bio izvanredno težak. Ivančić je živio u Puli, ali je u mislima bio u svojoj Ćićariji, i tamo češće odlazio. Dan prije našeg susreta bio se upravo vratio iz Brgudca pa sam od njega saznao mnoge novosti. Mate je pričao o Prvoj istarskoj partizanskoj četi i opisivao pojedine njene borce, naročito komandanta Antona Raspora Španjolca, govorio je o sastancima koji se održavaju po selima Krasa, o štampi koja se rado čita, a najviše o oduševljenju i visokom moralu naroda koji masovno prilazi Pokretu. U selima Krasa stvaraju se organizacije NOP-a, u Brgudcu je uz prisustvo stanovništva izabran prvi narodnooslobodilački odbor, a Mate Ivančić Luča, taj ponosni i čvrsto građeni seljak s Krasa, postao je njegov predsjednik. Za koji dan trebao je krenuti ponovo prema Planiku i Učki, pa je to bila pogodna prilika da tada komandiru Rasporu prenese poruku i odgovarajuću lozinku preko koje borci čete treba da što hitnije uspostave vezu s bazom pazinskog NOP-a u selu Zarečju. O tome su, prema našem dogovoru s Vladimirom Švalbom Vidom, borci Prve istarske partizanske čete trebali već biti i obaviješteni preko OK KPH za Hrvatsko primorje.

Išli smo tako, s nekoliko strana, nezadrživo u susret objedinjavanju oslobodilačkog pokreta Istre.

Pošto su uspostavljene veze rukovodećih aktivista Labina, Pule, Žminja i Pazina, organiziran je konačno i izuzetno značajan susret s tim, do tada nepoznatim »drugom Istraninom«, kojeg su CK KP Hrvatske i Vrhovni štab Hrvatske bili uputili u Istru da radi na organiziranju ustanka jer je i u njoj »došlo vrijeme da se diže buna«. I ona je u narodu već zaista postojala.

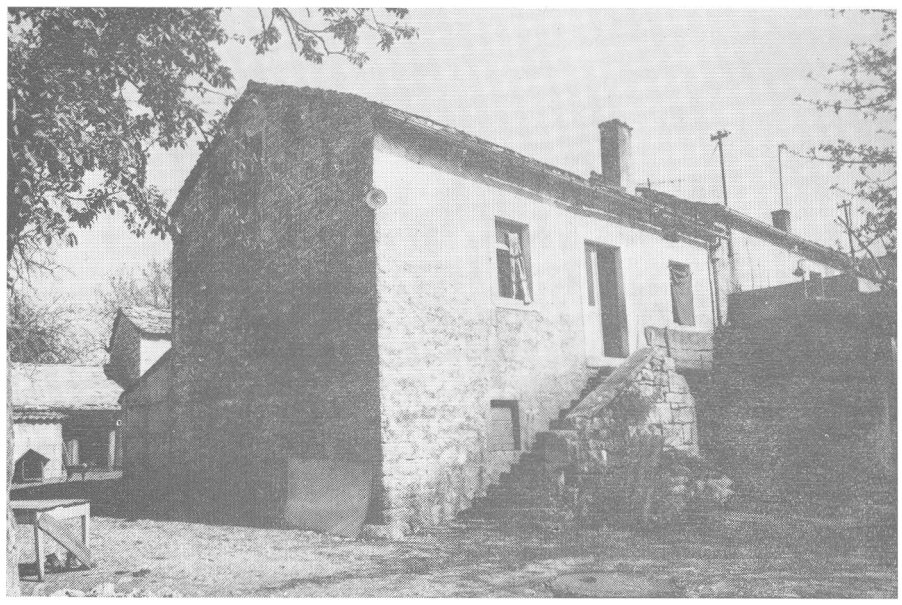

Kuća obitelji *Antona Grubiše* u selu Dvoričanima u kojoj su se 1942. godine prvi put sreli *Josip Matas* i *Ljubo Drndić*, povezujući razgranate organizacije NOP-a Istre u jedinstvenu cjelinu

Potrebno je makar i u najkraćim crtama zabilježiti kako je do tog susreta došlo.

Pulski komunist Giacomo Urbinz otišao je prema našem traženju i dogovoru na Labinštinu i u selu Vinežu pronašao dugogodišnjeg člana KP Italije, raškog rudara Matu Štemberga, koji je bez rezervi prišao našem Pokretu prihvaćajući odlučno liniju KPJ, odnosno KP Hrvatske, 0 oružanoj borbi protiv fašizma.

Bio je već i na Učki u logoru Prve istarske partizanske čete i znao je gdje se Josip Matas, taj »misteriozni drug Istranin«, nalazi. Dogovorili su se da će do iduće nedjelje Mate Štemberga pronaći Matasa 1 dovesti ga na ugovoreno mjesto kraj Lindara, a Giacomo Urbinz s Antonom Grubišom, aktivistom iz sela Dvoričani, doći će u zakazano vrijeme po mene u fotografsku radnju Ninice Gortan u Pazinu, odakle ćemo zajednički krenuti na sastanak. Sve je funkcioniralo kako treba. Bila je kišna i hladna nedjelja u studenom 1942. kad sam se na uzbrdici koja od Pazina vodi prema Lindaru prvi put sreo s Josipom Matasom Andrićem, tada zamjenikom komesara i sekretarom partijske ćelije Prve istarske partizanske čete, a uskoro i sekretarom Prvog partijskog rukovodstva za Istru. S nama su bili drugovi Giacomo Urbinz, Mate Štemberga i Anton Grubiša.

Radost takvih susreta teško je opisati, oni se mogu samo doživjeti.

Na mjestu gdje smo se sastali zadržali smo se vrlo kratko. Mokri i blatnjavi, krenuli smo prema selu Dvoričani, gdje je Anton Grubiša sa ženom Jovakinom osigurao smještaj, toplo ognjište i — straže, dok se Giacomo Urbinz tog dana vlakom iz Pazina vratio u Pulu da bi nastavio svoje revolucionarno djelovanje.

Duga noć bila je suviše kratka da bismo jedan drugome iznijeli sve što smo do tada doživjeli, kakva smo iskustva stekli, kakve veze i

organizacije uspostavljali — a što je najvažnije — da se dogovorimo 0 daljim planovima i akcijama.

Mnogo toga što sam iznosio o NOP-u na Pazinštini i na području Poreča, o vezama s Pulom, Rijekom i Trstom, o političkim problemima 1 o svemu ostalom — već iznijetom barem djelomično u ovim zapisima — bilo je Matasu novo i nepoznato. Posebno ga je obradovala masovnost NOP-a na Pazinštini, jer je prema obavještenjima koja je do tada imao izgledalo da je fašistima, poslije brojnih hapšenja, uspjelo paralizirati rad naših organizacija.

Istodobno sam od Josipa Matasa dobio dragocjene podatke o stanju NOP-a na Labinštini, Krasu, Buzetu, Žminju i drugim područjima, a naročito su me obradovale vijesti o prvoj akciji istarske partizanske čete, koja je uoči fašističkog praznika »Pohoda na Rim«, u noći između 27. i 28. listopada 1942, digla u zrak transportni vlak pun vojnika koji su trebali da budu upućeni na istočno bojište.

U ocjenama smo se uglavnom slagali, iako je tu i tamo, što smo smatrali normalnim, bilo i razlika u prilazima pojedinim problemima i u gledanjima na do tada stečena iskustva. Međutim, mišljenja smo iznosili otvoreno, a uvjerljive argumente bez predrasuda međusobno uvažavali i prihvaćali, što je bilo od presudnog značenja za dalji uspješan razvitak oslobodilačkog pokreta.

Treba, također, istaći činjenicu da su istodobno i partijska rukovodstva Sušaka i Kastva, kao i Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje, ulagali znatne napore i poduzimali konkretne akcije za objedinjavanje NOP-a Istre i njegove što uspješnije povezanosti s NOP-om Rijeke, Ilirske Bistrice i Hrvatskog primorja. Tako je više puta Okružni komitet javljao o tome partijskoj jedinici istarske Pete čete II bataljona »Vladimir Gortan«, što proizlazi i iz sačuvanog pisma od 13. studenog 1942, u kojem se prenose direktive i podaci s kojima je Okružni komitet tada raspolagao:

»Jedan drug došao je na Sušak iz Pazina i vezao se s našom organizacijom jer, kako kaže, nema druge veze. On je navodno bio u Dalmaciji i prebacio se u Pazin, gdje legalno živi na imanju svog oca, sada surađuje s nama. Naši drugovi dali su mu materijal i direktive za organizaciju tehnike, što je obećao da će uskoro učiniti... Veze s Pulom, Labinom, Rijekom i drugim mjestima treba sakupiti i poraditi na tome da one koncentrirane u jednom centru organizirano djeluju pod našim rukovodstvom i po planu. Također morate poraditi na učvršćenju veza s drugovima Slovencima... Povežite se čvrsto i s drugovima iz Kotarskog komiteta Kastav i sa Sušakom preko Rijeke. Lopće moramo svim silama poraditi na stvaranju što čvršćih i od neprijatelja neprobojnih veza kako bismo omogućili stalni kontakt i pružili jedni drugima svestranu pomoć i podršku.

Ne zaboravite da su oči naše Partije i cijelog našeg naroda uprte k Vama, ka porobljenoj Istri, i da su prema tome na vama velike zadaće i učinite sve da opravdate nade koje se u vas polažu i uspješno izvršite zadaće koje su vam povjerene.«

Ovom značajnom dokumentu iz 1942. godine nisu potrebni posebni komentari. Josip Matas upravo je na osnovi iznijetih direktiva uporno tragao za vezama s nama na Pazinštini, kao što smo brat i ja na osnovi kontakata i razgovora s drugovima iz MK KP Hrvatske za Sušak tragali za njim.

Tako je u pismu Josipa Matasa od 12. studenog 1942, upućenom OK KPH za Hrvatsko primorje, zabilježeno:

»Dobio sam zadatak da obiđem istarske organizacije, one za koje znam, i da potražim vezu s Pazinom kao najvažnijim centrom. Tako sam 20-og

prošlog mjeseca išao iz logora čete prema Buzetu i tamo sam našao druga Cerovca, razgovarao sam s njim i tumačio liniju naše Partije...« Matas daje podatke o sastancima koje je održao na Tinjanštini i na područjima Labina i Pule te ocjenjuje da su prilike u Istri veoma složene i teške jer nema štampe pogodne za ovdašnje prilike, niti dovoljno drugova sposobnih i požrtvovnih koji bi ovdje radili, a »fašisti posljednje sokove izvlače iz naroda.«

Prilično deprimiran Matas nastavlja:

»Nama je teško ovdje raditi jer nemamo rukovodstva ... jedna i možda najkrupnija naša greška je što smo slabo vodili računa o Istri, a danas je teško u doba rata razviti organizaciju i mnogo smo u zakašnjenju ...«

Našim susretom na padinama između Pazina i Lindara i razgovorima u selu Dvoričani potkraj listopada 1942. mnoge iznijete teškoče i složeni problemi bili su riješeni pa su perspektive i raspoloženje postali vedriji.

Značenje je tog susreta bilo upravo u tome što su se dotadašnje aktivnosti organizacija NOP-a južne, istočne i sjeverne Istre, nad kojima je imao pregled Josip Matas Andrić, uspješno povezale s onima u njenom srednjem i zapadnom dijelu, gdje smo do tada brat i ja djelovali. Imali smo u rukama proglas »Narodu Istre« na hrvatskom i talijanskom jeziku, i to u velikim količinama, koji je bio »pogodan za ovdašnje prilike«, a i obećanje koje sam dao drugovima u Sušaku da ćemo organizirati »našu tehniku« bilo je na dobrom putu da se ostvari jer smo preko pazinske organizacije u Trstu već bili nabavili moderan geštetner, matrice, boju i ostalo. Na prvom sastanku u selu Dvoričani obavijestili smo o tome Matasa, koji je zatim poduzeo odgovarajuće korake da se geštetner prebaci u selo Tudori, k poznatom narodnom borcu Tonetu Debeljuhu, gdje smo namjeravali organizirati našu samostalnu tiskarsku tehniku.

Pored uspješnog povezivanja organizacija NOP-a u samoj Istri imali smo istodobno i osigurane kanale povezanosti s Kotarskim komitetom KPH za Kastav, i to preko logora Prve istarske partizanske čete, kao i s partijskim rukovodstvima Rijeke i Sušaka, i to preko naše pazinske organizacije. Trebalo se još povezati s oslobodilačkim pokretom i partizanima susjednog Slovenskog primorja, što će također uskoro biti ostvareno.

Do kraja 1942. godine sastali smo se s Josipom Matasom Andrićem još dva puta, i to u našoj bazi u Karojbi, koju fašisti i karabinijeri do tada još nisu bili otkrili, iako su pored nje svakodnevno prolazili.

Te sam susrete u pismima zabilježio.

8. prosinca 1942:

»Što se tiče zdravlja, ono je za sada prilično dobro. Nema nikakvih simptoma bolesti. Jučer nas je posjetio Čedin prijatelj, spavao je kod nas i razgovarali smo skoro cijelu noć. Divno je to sastati se s drugom.«

23. prosinca 1942:

»Onaj Čedin prijatelj nije još došao, tako da smo zabrinuti... Sigurno je nešto zapelo.«

28. prosinca 1942:

»Pred tri dana došao je Čedin prijatelj ... Doći će i još jedan prijatelj, student medicine, koji sada završava studije.«

Kao što je već u zapisima objašnjeno, spominjanje u pismima »Čedinog prijatelja« označavalo je druga koji djeluje u našem Pokretu. Ovog puta to je bio Josip Matas Andrić, koji je 7. prosinca 1942. stigao u Karojbu. Zajednički smo dogovorili datum idućeg sastanka, ali Matasa, kao što se iz sačuvanog pisma vidi nije bilo, pa smo bili zabrinuti. Tek ćemo kasnije saznati za nove, nepredviđene teškoće i opravdane razloge tog zakašnjavanja. Konačno je ipak stigao. I radost zbog takvih zajedničkih susreta bila je razumljiva. »Student medicine« koji se u pismu spominje bio je Ćiro Raner, koji je upravo završavao studije, a preko njegove obitelji održavali smo s njim već duže vrijeme koristan kontakt. Tih je dana zaista stigao u Karojbu i aktivno se uključio u NOP da bi u periodu do kapitulacije fašističke Italije, a naročito u općenarodnom ustanku, odigrao zapaženu ulogu.

Za vrijeme tih susreta u Karojbi izmjenjivali bismo informacije o tome što je učinjeno, dogovarali se o daljim zadacima i određivali područja na kojima ćemo djelovati, Josip Matas obilazio je organizacije na Labinštini i u Puli, održavao veze s Ivanom Motikom na Žminjštini i Tonićem Cerovcem u Buzetu, istarskim revolucionarima emigrantima koji su se do tada također uspješno prebacili u Istru, a povremeno odlazio i na Kras, u logor Prve istarske partizanske čete. Ante Drndić Stipe bio je zadužen za rad na Motovunštini i za prodiranje prema Poreču, a ja sam i dalje djelovao na području Pazina i zajedno sa Stipom nastavljao održavati veze s Rijekom, Trstom i Pulom.

Tako su glavne niti NOP-a Istre konačno bile povezane i tokom čitave oslobodilačke borbe one se više nikad nisu prekidale. Postojale su samo još čvršće i brojnije.

Partizani na Učki

Prva grupa istarskih partizana i njezin komandir Ivan Brozina Slovan. Rapallska granica popušta. Moša Albahari i Miro Grakalić padaju u zasjedu. Osniva se Prva istarska partizanska četa. Anton Raspor Španjolac, njezin komandant. August Vivoda Arsen, politički komesar, i njegova pogibija. Obitelj Antona Dobreca Bončića pod Planikom. Punkt 01 — raskrsnica istarskog partizanstva. Vješti i odvažni istarski kuriri. Padaju Pepi Šustar Miha i Ivan Logar Belkić. Nova Vas i obitelj Milana Leverà. Fašistički pohod na Rim i prva akcija istarskih partizana. Pojačan teror i još jedan val hapšenja. Izdaja Ljubičića. Među slovenskim partizanima. Izuzetno političko i vojno značenje Prve istarske partizanske čete.

Svakako da je osnivanje Prve istarske partizanske čete i organiziranje njezinog logora, pod Učkom i Planikom, bio prvorazredan događaj u oslobodilačkoj borbi naroda Istre.

Zapravo je to početak poraza onih upornih nastojanja fašističkog režima da upotrebom najdrastičnijih sredstava i angažiranjem svih raspoloživih vojnih i policijskih snaga ne dopusti da granično i strategijski izuzetno značajno istarsko područje bude zahvaćeno oslobodilačkom borbom i partizanskim ratom.

Može se postaviti pitanje je li bilo moguće i prije ostvariti taj zadatak. Odgovor može biti različit i zavisi od toga kako se ocjenjuju i u kolikoj se mjeri sagledavaju i respektiraju tadašnje specifične i složene istarske prilike.

Teritorij Istre s postojećom gustom mrežom vrlo dobrih komunikacija i mogućnošću da ga neprijatelj lako zatvori i odsječe od njegova zaleđa bio je svakako nepogodan za operativne akcije širih razmjera.

Međutim, to nije bio jedini razlog zašto se već u ustaničkoj 1941. godini nisu osnivale u Istri vojne jedinice.

Postojali su i brojni drugi činioci koji su to onemogućavali.

Prije svega, Istra je 1941. godine — kao što je u ovim zapisima već i istaknuto — praktički ostala bez muške mladosti. Osim toga bila je načičkana vojnim garnizonima i karabinijerskim stanicama, a fašistički aparat sa svojim izvježbanim i razgranatim civilnim i vojnim institucijama, opijen k tome i početnim pobjedama sila Osovine na svjetskim frontama, bio je u stanju obračunati se sa svakim oružanim i drugim otporom koji ne bi bio organiziran na način da takvo uništenje može izbjeći. A upravo u ustaničkoj 1941. godini, usprkos

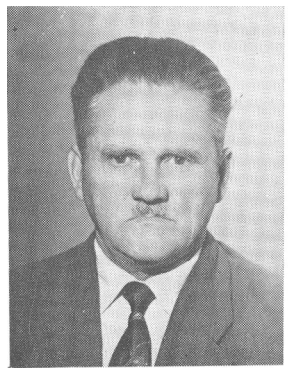

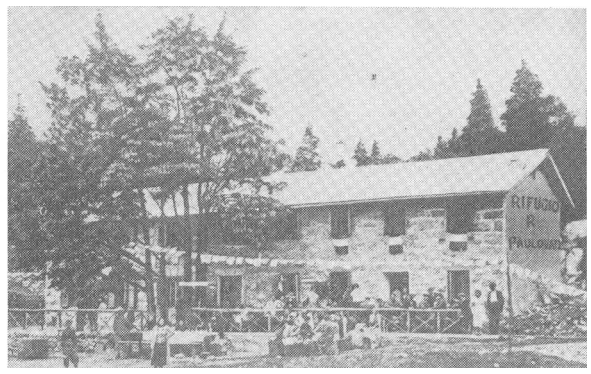

Anton Dobrec Bončić, prvi domaćin istarskim partizanima
Planinarski dom na Planiku, značajan punkt Prve istarske partizanske čete

revolucionarnim tradicijama i postojećem antifašističkom raspoloženju naroda, koje je negdje imalo jače klasne, a negdje nacionalne akcente, nije u Istri i Rijeci bilo one subjektivne snage koja bi latentne revolucionarne energije organizirano povezala u široku antifašističku frontu i usmjerila njegovu borbu prema oružanom ustanku. Militantni kadrovi KP Italije nalazili su se najvećim dijelom u logorima i na robiji, pa se njihovo odsustvo veoma osjećalo.

Zato su takvu organiziranu snagu klasno svjesni i antifašistički orijentirani slojevi hrvatskog i talijanskog stanovništva prepoznali u KP Hrvatske, njezinoj politici i u kadrovima koji su od 1941. godine stizali u Rijeku i Istru. Ali taj se proces međusobnog povezivanja nije mogao ostvariti preko noći, već je u životnoj praksi revolucije morao neprestano sebe potvrđivati da bi, savladavajući mnoge prepreke i otpore, već sredinom 1942. godine otvorio mogućnosti pokretanja i oružane borbe na istarskom poluotoku.

Hermetički zatvorena i čvrsto kontrolirana, rapallska granica počela je popuštati.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine pojavile su se u Slovenskom primorju, na području Ilirske Bistrice, već prve grupe partizana, a zatim i Prva brkinska partizanska četa, u kojoj je bilo boraca slovenske i hrvatske narodnosti.

U lipnju 1942. pet njezinih boraca: Pepi Šustar Miha, Ivan Furlan Pater, Karlo Lekšan Jernej i Ivan Frol Vojnović na čelu s Ivanom Brozinom Slovanom prešlo je prugu i cestu Trst—Rijeka i uspostavilo svoj logor u blizini sela Kućeli. Bila je to prva partizanska grupa na području Istre. Njezin komandir Ivan Brozina Slovan iz Jelšana, hrabar, vješt i inicijativan, uporno je i opravdano inzistirao da partijska i vojna rukovodstva Hrvatskog primorja, Kastva, Sušaka i Rijeke upute u tu prvu partizansku formaciju političke radnike i brojčano je ojačaju. Bio je tako 7. srpnja zakazan sastanak s poznatim partijskim radnicima Mošom Albaharijem i Mirom Grakalićem, koji su u prvoj istarskoj partizanskoj grupi trebali i ostati. Međutim, ne poznavajući dobro teren, umjesto na zakazano sastajalište stigli su u selo Kućeli, gdje su upali u zasjedu i tragično završili. Taj teški gubitak izazvao je ozbiljnu krizu. Međutim, prvi istarski par-

Moša Albahari, ranjen u Kućelima, i zajedno s komunistom Mirom Grakalićem strijeljan nedaleko od Rima 1942. godine

tizani nisu se povukli. Naprotiv, krenuli su samoinicijativno i odlučno naprijed prema Učki i Planiku — još bliže Istri i njezinu narodu. Na različite, često i veoma originalne načine, kao što su to u raznim predjelima Istre činili i politički radnici, uspostavljali su veze po selima Ćićarije, a prvi pravi domaćin bio im je poznati antifašist iz Veprinca Anton Dobrec Bončić, koji je na Planiku vodio planinarski dom poznat pod imenom »Rifuggio Pavlovatz«.

Fašističke vlasti bile su uznemirene i pulski prefekt Vicenzo Berti navodi u svom izvještaju od 1. kolovoza 1942:

»Pojava buntovničkih slavokomunističkih elemenata u nekim zabačenim mjestima sjeveroistočne Istre, a koji dolaze iz Riječke provincije, izazvala je uznemirenost i zabrinutost među pučanstvom ove zone, ali se ono pomalo smiruje uslijed poduzetih mjera, koje se pooštravaju u sporazumu s kompetentnim vojničkim i političkim vlastima.«

Međutim, smirivanja nije bilo.

Prva istarska partizanska grupa uskoro se udvostručila jer su joj se s terena Istre, gdje je NOP već široko djelovao, pridružili pulski partizan Emil Lazarić, borac Stanko Jurdana, iz sela Kućeli, sekretar partijskog rukovodstva u Rijeci Anton Mihić, partizan Boris Zdrinšćak iz Lovranštine i Miro Jakovčić Ljubo, prvi partizan s područja Labina.

Ali, izolirano se nije moglo duže ostati, pa je Ivan Brozina Slovan, pokazujući ponovo izuzetnu odlučnost i inicijativu, sredinom kolovoza 1942. s iskusnim kurirom Pepijem Šustarom Mihom i borcem Ivanom Frolom Vojnovićem krenuo prema kastavskom punktu da bi partizane sa zapadne strane rapallske granice povezao s partizanima s njezine istočne strane. Ti zaista herojski podvizi, puni neočekivanih opasnosti i natčovječanskih napora, urodili su plodom. Ivan Brozina Slovan probio se do štaba Drugog primorsko-goranskog odreda, gdje je svojom upornošću, sigurnim nastupom i uvjerljivim argumentima ubrzao donošenje odluke o osnivanju Prve istarske partizanske čete. Tako je 23. kolovoza 1942. u šumi iznad sela Sokoli kod Gerova, u Drugom primorsko-goranskom odredu V operativne zone koja je obuhvaćala Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru, u njenom II bataljonu »Vladimir Gortan«, osnovana Peta četa, sastavljena od boraca rodom iz Istre, koji su se već nalazili u partizanima. Među njima su bili Vlado

Juričić iz Pule, Dušan Jardas iz Matu!ja, Vence Matetić iz Kastva, Anton Raspor Španjolac iz Klane i August Vivoda Arsen iz Veiog Mluna, kraj Buzeta. Odlučeno je da se borci Slovanove grupe, koji su se već nalazili na Učki, uključe u Prvu istarsku partizansku četu.

Za komandanta čete postavljen je Anton Raspor Španjolac, a za političkog komesara August Vivoda Arsen.

Svečano ispraćena od postrojenih bataljonskih četa, operativnog oficira Save Vukelića i komesara V operativne zone Joze Gržetića, borci Prve istarske partizanske čete krenuli su prema Istri da bi poslije napornog marša koji je trajao tri noći i dva dana stigli na Učku.

U sastavu Prve istarske partizanske čete nalazili su se iskusni kuriri Albert Petre Plovanić i Ivan Logar Belkić, koji su istarske partizane poveli od Gerova preko Čabranske šume do Dugarišća, gdje je prijeđena bivša jugoslavensko-talijanska granica, a zatim je nastavljen put preko Snježnika i Zabića do sela Nova Vas, kod Jelšana. Nakon toga oprezno je prijeđena asfaltirana cesta Rijeka—Ilirska Bistrica, željeznička pruga Rijeka—Trst—Ljubljana i asfaltirana cesta Rijeka—Trst, da bi konačno Prva istarska partizanska četa preko Žejanske šume izbila na cestu koja od Žejana i Muna vodi u Ćićariju i, prešavši šumu Lisina, stigla na Planik.

Umorne i iscrpene borce Prve istarske partizanske čete radosno su dočekali njihovi drugovi i suborci iz Slovanove grupe, te avangarde istarskog partizanstva, a zajedno s njima i neustrašivi Anton Dobrec Bončić sa ženom Dragicom i kćerkama Jelkom, Cilkom i Dragicom. Bila

Ivan Brozina Slovan, komandir prve grupe istarskih partizana na Učki

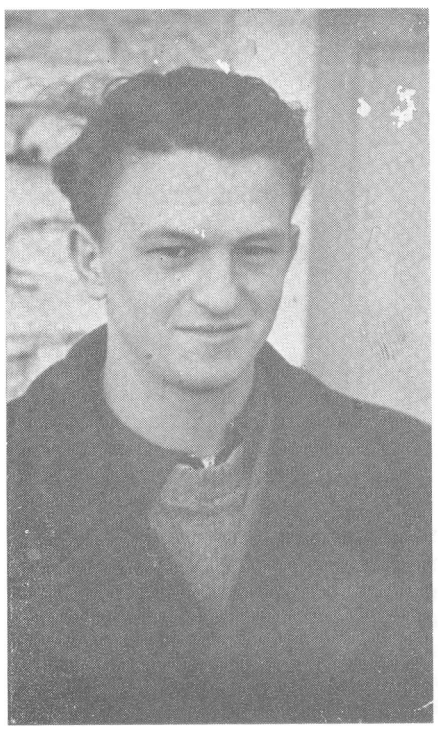

Emil Lazarić prvi partizan Pule, poginuo u NOB-u

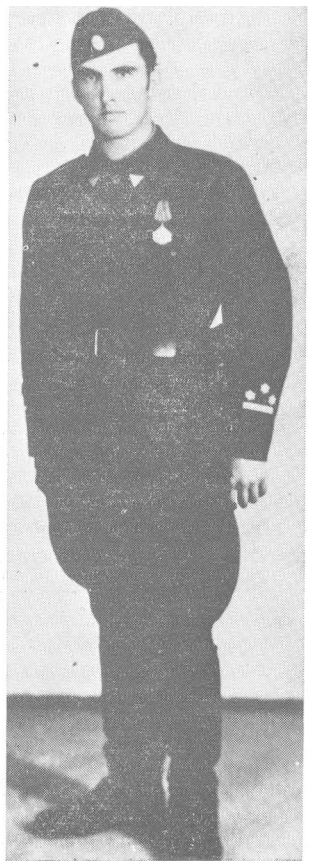

Anton Mihić, sekretar MK KPH Rijeke i istarski partizan, poginuo 1942.

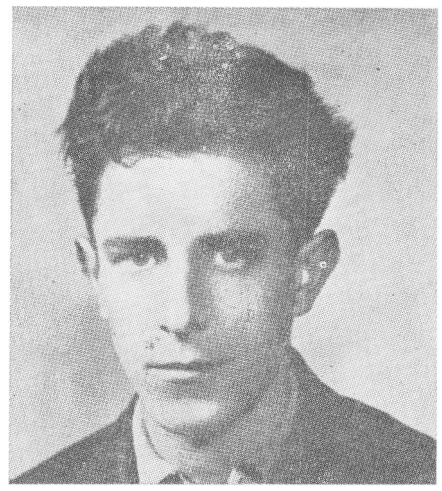

je to jedna od onih — oslobodilačkoj borbi do kraja odanih — obitelji koja je izražavala i uvjerljivo potvrđivala onu autentičnu, vitalnu snagu naroda u kojoj je i ležala tajna nepobjedivosti naše oslobodilačke vojske i njezinih partizanskih odreda.

Iako će o borcima i kuririma Prve istarske partizanske čete, njihovu borbenom putu i podvizima, biti u nastavku zapisa još riječi, ovom prilikom iznijet ćemo makar najosnovnije o Antonu Rasporu Španjolcu i Augustu Vivodi Arsenu.

Anton Raspor, radnik, rodom iz Klane, već je 1921. godine emigrirao u Sjedinjene Američke Države, gdje se uključio u radnički pokret i postao član KP SAD. Godine 1931. našao se u Sovjetskom Savezu i radio u sibirskim rudnicima ugljena. Prijavljuje se za odlazak u Španjolsku 1937. godine i kao dobrovoljac republikanske vojske bori se do 1939. godine u brigadi »Braća Radić«. Tada postaje i član KP Jugoslavije. Iz koncentracionih logora stigao je u Zagreb početkom 1942. godine. Uspostavlja vezu s Partijom i dolazi u partizane da bi uskoro preuzeo komandu nad prvom vojnom jedinicom na području Istre.

Lik Antona Raspora Španjolca, njegov životni put i revolucionarno djelo čine zasebno poglavlje. Uvjeren sam da za sve što je dao za napredak i revoluciju od SAD, SSSR-a i Španjolske do Učke nije dobio odgovarajuće priznanje. Komandant Prve istarske partizanske čete živi u narodu Istre kao njezin heroj ...

August Vivoda rođen je u selu Veli Mlun kraj Buzeta. Sin siromašnog istarskog seljaka ostao je u ranom djetinjstvu bez majke. Izučio je kovački zanat. Pod pritiskom nepravdi i fašističkog terora napušta 1936. godine rodni kraj i ilegalno prelazi granicu. U Sušaku se zaposlio u tvornici papira. Uključuje se u radnički pokret i postaje član URS-ovih sindikata. Kad je 1941. godine u tvornici papira osnovana partijska ćelija, Vivoda postaje jedan od njenih prvih članova. Sudjeluje u mnogim ilegalnim akcijama u Sušaku, a 18. ožujka 1942. krenuo je u partizane. Kad je 23. kolovoza te godine, u logoru Tršće kod Gerova, osnovana Prva istarska partizanska četa, postavljen je za njenog političkog komesara.

Izuzetno aktivan i pokretljiv, August Vivoda Arsen, naš narodni heroj, hrabro je poginuo za vrijeme snažne talijanske fašističke ofanzive, na sektoru Brkina, prilikom pokušaja probijanja obruča 13. ožujka 1943, zajedno s grupom slovenskih partizana.

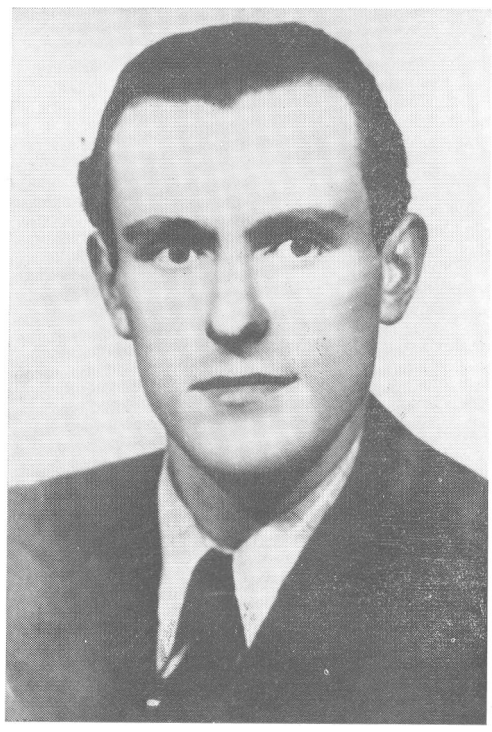

Narodni heroj *August Vivoda Arsen*, politički komesar čete, poginuo u ožujku 1943. godine

Među borcima Prve istarske partizanske čete nalazili su se i iskusni partizani, politički radnici Vlado Juričić, Dušan Jardas i Vence Matetič. U prvu istarsku vojnu jedinicu stigao je 6. rujna 1942. zajedno s prvim partizanom talijanske narodnosti Mardeganijem i Josip Matas Andrić, koji postaje pomoćnik političkog komesara i sekretar njene partijske organizacije.

Tako okupljeni i naoružani, pištoljima, bombama i puškomitraljezom, a što je najvažnije i političkim iskustvom — borci Prve istarske partizanske čete krenuli su na posao.

Do kraja 1942. godine Prva istarska partizanska četa razvila je snažnu političku i vojnu aktivnost.

U prvih mjesec dana uspostavljene su veze i živi kontakti u Brgudcu, Semićima, Brestu, Lanišću, Veprincu, Poljanama, Zagradu i ostalim selima Krasa i liburnijskog dijela Istre. Uporno i strpljivo tumačili su se ciljevi NOB-a i dijelila naša štampa, a zatim se prišlo organiziranju povjerenika, grupa aktivista i narodnooslobodilačkih odbora, koji su dobivali sve veću podršku naroda.

U četi je osnovana i partijska jedinica, koja postaje jezgra budućeg partijskog rukovodstva Istre. 9. i 19. listopada 1942. održava značajne sastanke i donosi niz odluka o daljem vojnom i političkom djelovanju na istarskom poluotoku.

Josip Matas, Vlado Juričić, Dušan Jardas i August Vivoda kreću na teren Istre i organizacije NOP-a na Labinštini, u Puli, Rovinju, Pazinu, Žminju, Buzetu i Poreču uspješno povezuju sa štabom čete pod Planikom.

Istodobno Prva istarska partizanska četa održava neprekidne kurirske veze s II primorsko-goranskim odredom i s partijskim rukovod-

Anton Raspor Španjolac, rodom iz Klane, proslavljeni komandant Prve istarske partizanske čete

stvima Kastva, Sušaka i Rijeke. Tako njen štab, smješten u neposrednoj blizini sela Brgudca, poznat pod imenom »Punkt 01«, postaje prometna i živa raskrsnica partizanskih putova. Od početka 1943. godine do kapitulacije fašističke Italije, ne više pojedinačno već u kolonama, kretat će prema toj centralnoj vojnoj bazi pod Planikom borci iz raznih područja Istre — da bi odatle nastavili put do Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Like i Korduna i uključivali se u jedinice naše oslobodilačke vojske.

Izuzetno značajnu ulogu u razvitku NOP-a Istre odigrala je plejada vještih i smjelih istarskih kurira, koji su — probijajući se kroz gustu mrežu fašističkih garnizona, karaula, bunkera i straža — uspješno povezivali NOP Istre s NOP-om Hrvatske, Slovenije i ostalih naroda Jugoslavije.

Prvim kuririma Albertu Petrcu Plovaniću, Pepi Šustaru Mihi i Ivanu Logaru Belkiću, koji su istarsku četu doveli pod Učku, uskoro su se pridružili istaknuti prvoborci Kastavštine Aleksandar Saršon, Tihomil Saršon i Zlatko Lučić, a zatim i Marko Ambrožić Nikola, rodom iz Poreštine. Iz 13. proleterske brigade u kojoj je bio i ranjen, stigao je u Istru. U njihovu kurirsku porodicu postepeno se uključivalo sve više boraca i na području Istre, gdje su i zadaci Pokreta bili sve složeniji.

Za vrijeme tih kurirskih putovanja opasnost je vrebala na svakom koraku. Nije se nikad znalo gdje će neprijatelj postavljati zasjede. Najveća je opasnost bila granica, s gustim i visokim spletovima bodljikave žice, duž koje su se, naročito do kapitulacije fašističke Italije, danju i noću kretale pojačane patrole. Željeznička pruga i cesta bile su, također, pod stalnom kontrolom vojnih snaga iz obližnjih garnizona.

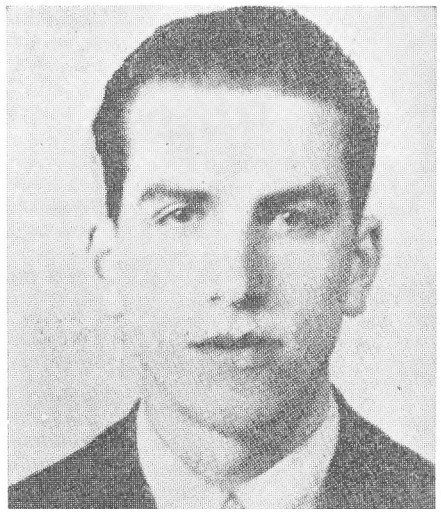

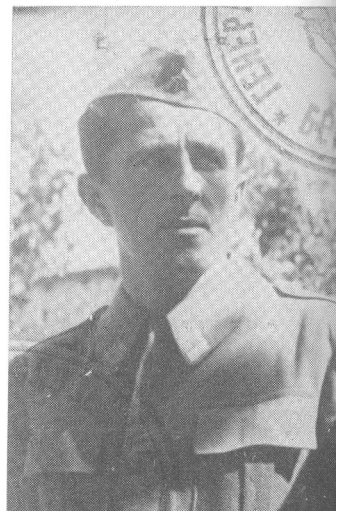

Ulderice Mardagani Carlo, prvi talijanski partizan, poginuo u Bosni kao bombaš proleterske brigade »Rade Končar« 1944. godine
Dušan Jardas, borac Prve istarske partizanske čete, kasnije član partijskog rukovodstva

Kurirska odgovornost bila je velika. Često su jedan ili dva njih vodili veće grupe boraca koji su tek stigli u partizane, pa još nisu imali dovoljno iskustva. Osim toga ponekad je samo kurir bio naoružan. Ako bi on nastradao, i životi ostalih bili su u velikoj opasnosti jer nisu poznavali teren, niti su znali gdje se nalaze i u kojem smjeru treba kretati. Zbog svega toga kuriri su bili najsretniji kad je vladalo nevrijeme, kad su »švikale nevere«, padala kiša, i magla bila što gušća, a noć što tamnija — jer je tada i sigurnost bila najveća.

Istarski kuriri vodili su posebnu brigu da njihove prolaze neprijatelj ne otkrije. Zato su uz stare, poznate putove pronalazili i nove kanale. Čak ni borci, ni politički vojni rukovodioci koje su vodili nisu znali kroz koja mjesta i predjele prolaze. To je bila samo njihova stvar — kurirska. Oni su imali svoje lozinke, svoje znakove dozivanja i svoje tajne. Imali su i svoje kurirske partizanske ure i ugovoreno vrijeme i mjesto zajedničkih susreta. Oni koji su iz Istre odlazili prema Kastvu sretali su se, u tamnim noćima s onima koji su iz kastavske baze išli prema Planiku. Zajednički bi se odmorili, upoznali jedni druge s novostima, popušili cigaretu, a zatim s borcima, povjerljivim porukama, izvještajima, pismima i paketima štampe kretali dalje prema cilju. Dobivao se nekad dojam da njihove oči prodiru i kroz tamu, jer su i u najcrnjoj noći, kad se ni prst nije vidio pred nosom, pronalazili pravu partizansku stazu.

Međutim, usprkos svim mjerama opreza i vještini, neprijateljske zasjede znale su ih iznenaditi i kugle bi često za njima sijevnule. Padali su i umirali na tom velikom zadatku, a na njihova mjesta dolazili su novi borci, koje su oni odgojili i pripremili za težak i odgovoran kurirski poziv.

Od pionirske istarske kurirske ekipe, od »velike trojke« koja je Prvu istarsku partizansku četu povela na Planik, pali su još prije kapitulacije fašističke Italije Pepi Šustar Miha i Ivan Logar Belkić.

Pepi Šustar, taj neustrašivi »naš kurir Miha«, koji je tako strasno volio život, ljude, pjesmu i bukaletu istarskog vina, poginuo je u proljeće 1943. kod Belaja u Istri. Ubio ga je fašistički zločinac Francesco Mican iz Pazina. Iznakaženog i vezanog za kolac doveli su mrtvog Mihu u Boljun i prisiljavali mještane da ga dobro pogledaju uz prijetnje da će tako završiti svatko tko bude pomagao »partizanske bandite«.

Fotografije mrtvog i iznakaženog Mihe pokazivali su i hvalili se, a zloglasni fašist Mican nastavio je seriju zločina. Krajem 1943. godine hicima u leđa ubio je velikog narodnjaka iz sela Šurani, predsjednika općinskog NOO-a Tinjan Žvanu Šurana, zatim u Karbunama labinskog rudara komunista Matu Štemberga, a u Pazinu našeg aktivista Franju Ravnića iz Lupoglava. Mučio je u zatvoru mnoge antifašiste, među njima talijanskog komunista iz Pule Giacoma Urbinza. Na kraju rata za svoja je brojna zlodjela fašist Francesco Mican na javnom suđenju u Pazinu osuđen na smrt strijeljanjem.

Ivan Logar Belkić poginuo je početkom 1943. godine u selu Kulići, na Kastavštini, zajedno sa svojim drugom Ivanom ćikovićem Belim. Talijanski fašisti koji su došli iz Sv. Mateja iznenada su opkolili kuću u kojoj su se nalazili. Poginuli su u neravnopravnoj borbi, ispraznivši pištolje do posljednjeg metka.

Za svoj uspješni razvitak i izvojevanu pobjedu oslobodilački pokret naroda Istre duguje svojim kuririma posebnu zahvalnost.

Na dugom i opasnom putu između Planika i Kastva najznačajnija partizanska baza nalazila se u selu Nova Vas, u neposrednoj blizini rapallske granice na primorsko-istarskoj strani. Bila je to kuća antifašista Milana Leverà. Od kolovoza 1942. pa do kapitulacije fašističke Italije, a tako se nastavljalo i do kraja oslobodilačkog rata, Milan Lever i njegova žena Marija s troje nejake djece dočekivali su kolone istar-

Albert Petre Plovanić i *Pepi Šustar Miha,* hrabri i vješti kuriri Istre.

Poznati kurir Prve istarske partizanske čete *Pepi šustar Miha.* Iznakazili su ga i ubili pazinski fašisti.

Suđenje pazinskim fašistima *Gasparinu* i *Micana* — ubicama kurira Mihe

skih boraca i aktivista, nahranili bi ih, okrijepili i pružili utočište za predah kako bi lakše izdržali naporan marš. Izuzetno aktivna bila je i omladinka Ivanka Valenčić, ali su je nacisti ubili 1944. godine. Milan je uporno zahtijevao da krene u vojne jedinice, ali se to tada nije moglo ostvariti jer je njegova prisutnost upravo na tom terenu bila od neprocjenjive vrijednosti. Najzad je ipak bio otkriven i početkom 1944. godine uhapšen. Međutim, u Šapjanama je uspio pobjeći, a zatim je prvom kurirskom vezom stigao u partizanske jedinice. Borio se u Gorskom kotaru i Lici. Njegova žena Marija hrabro je preuzela sve poslove i zadatke jer je partizanska baza u selu Nova Vas morala nastaviti svoje djelovanje i održati se do kraja oslobodilačkog rata.

U noći između 27. i 28. listopada 1942. istarska četa izvršila je prvu vojnu akciju na pruzi Trst—Rijeka. Dok su u gradovima fašisti i crnokošuljaši na svečanim akademijama i zabavama slavili praznik »Pohoda na Rim«, Rasporovi momci spuštali su se niz Planile, prema Rukavcu i Jurdanima. Pratila ih je ledena kiša i mećava. Bili su mokri i cvokotali od zime, ali su do željezničke pruge — stigli.

Sa sobom su nosili tajanstvene pakete, u kojima se nalazio dinamit, poznat pod imenom »crveni želatin«. Stigao je iz Labina kao dar raških rudara, aktivista NOP-a.

Anton Raspor, iskusan diverzant i artiljerac republikanske španjolske vojske, davao je upute kako i gdje treba iskopati rupu, a napravu za paljenje kapsule i ostalo sam je pripremio.

Vrijeme se bilo iznenada promijenilo, oblaci se razišli i pojavila se mjesečina. Fašistički vojnici patrolirali su u gumenim cipelama i prošli mimo njih. Kad su se udaljili, borci Prve istarske partizanske čete nastavili su posao ... Dinamit se već nalazio ispod tračnica. Sklonili su se u stranu, nekoliko stotina metara od pruge, i čekali vlak puna dva sata. I on se pojavio. Izašao je iz tunela i već se sasvim približio!

Jaka eksplozija odjeknula je u mrtvoj noćnoj tišini. Lokomotiva i nekoliko vagona odletjelo je u zrak. Kasnije su saznali da je bio pun fašističkih vojnika, određenih za istočnu frontu (Corpo di spedizione italiano in Russia).

Tako je na fašistički praznik riječka bolnica registrirala 120 mrtvih i ranjenih fašista i crnokošuljaša.

Vijest o prvoj akciji istarskih partizana oduševljeno je primljena i od Kastva, Ilirske Bistrice i Krasa brzo se proširila do Hrvatskog primorja. Gorskog kotara i na čitavom teritoriju Istre.

Komanda II armije u Rijeci bila je uvjerena da su akciju izvršili partizani Kastavštine, pa je poduzela operacije čišćenja u graničnom pojasu i pooštrila kontrolu. Nisu mogli zamisliti, a još teže vjerovati, da se partizani već nalaze na Učki i u Istri.

Mjesec dana nakon toga, 28. studenog 1942, borci istarske čete izvršili su drugu akciju u selu Semići i odveli dva fašistička špijuna.

Nakon toga postalo je fašistima jasno da se partizani nalaze na Krasu i da izravno ugrožavaju sigurnost njihovih garnizona. Zato su poduzeli operaciju čišćenja širokih razmjera. 3. prosinca 1942. bila je u smjeru Učke i Planika koncentrirana već čitava divizija. Mobilizirani su i vojnici iz mnogih istarskih garnizona.

Dan uoči ofanzive, blizu sela Kućeli, pali su u fašističku zasjedu borci Prve istarske partizanske čete Stanko Jurdana i Rudolf Ljubičić, koji joj se naknadno pridružio. Stanko je otvorio paljbu ali je pao pogođen rafalima. Ljubičić se predao neprijateljima. Prestrašen najav-

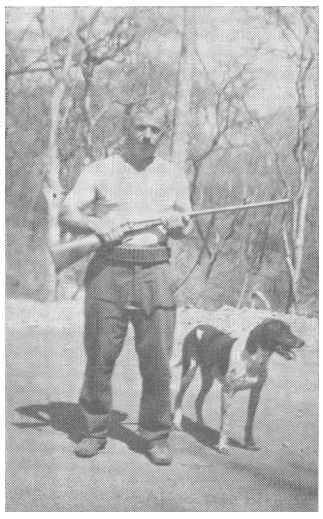

Poznati narodnjak *Zvane Šuran.* Ubio ga je fašist Mican 1943. godine.

ljenim mučenjem i prijetnjama fašista izabrao je sraman put. Odlučio je da pokuša spasiti život — izdajom drugova s kojima se borio.

Učka je bila u magli i puna snijega. Vlado Juričić koji je bio na straži čuo je pucketanje granja, a zatim ugledao vojnike u streljačkom stroju koji su napredovali prema logoru čete. Bili su već prilično blizu pa je Juričić mogao među njima prepoznati Ljubičića. Požurio je u komandu čete i o svemu obavijestio drugove. Raspor je izvršio uspješan manevar. Brzo je četu povukao iz logora, a zatim davao upute i naređenja za oprezno provlačenje i probijanje fašističkog obruča. Ofanziva se nastavila, ali borci Prve istarske partizanske čete bili su već izvan opasnosti.

Snažna ofanziva fašističkih vojnih snaga, kojoj je cilj bio uništiti Prvu istarsku partizansku četu, nije uspjela, ali je zato pojačan teror nad stanovništvom, naročito kraškog područja. Raspisane su velike nov-

Milan Lever i žena mu *Marija* iz Nove Vasi s kurirom *Plovanićem,* izuzetno zaslužni borci oslobodilačkog rata

čane nagrade za odavanje partizana i izvršena su hapšenja u Brgudcu, Brestu, Semićima i drugim selima. Izdajnik Ljubičić otkrivao je policiji i agentima OVRE gotovo sve što je znao. Fašisti su ga čak vodili u pojedina sela, npr. u Poljane, iznad Lovrana. Skupili bi ljude prisiljavajući ih da defiliraju pred izdajnikom kako bi on mogao prokazivati poznate aktiviste NOP-a. Tako su, među ostalima, uhapšeni Daniel Dobrec i Josip Korić Kubić.

Ljubičić je odao i najbliže drugove s kojima je dugo živio u Zagrebu, a koji su, kao politički radnici, upravo bili stigli u Istru. Tako je fašistima otkrio da se Ante Cerovac Tonić nalazi na Buzeštini. Policija je odmah krenula u potragu. Vještog ilegalca Tonića nije uhvatila, ali je stradala njegova obitelj. Braća Jakov i Tomo Cerovac, poznati napredni ljudi Buzeta, i veća grupa antifašista toga kraja bili su uhapšeni.

Ljubičić je fašistima odao i prvoborca Ivana Motiku, koji je prije dolaska u Istru, na Žminjštinu, bio u Kastavskom logoru komandir Treće čete Bataljona »Vladimir Gortan«. Ni njega fašisti nisu uspjeli uhvatiti, ali su mu zato zatvorili strica i rođaka Martina i Matu Motiku, odveli ih u pulski zatvor, a zatim u Forli, kraj Ancone.

Među prvima je stradala i obitelj Antona Dobreca Bončića. Njega su 8. prosinca 1943. karabinijeri Boljuna vezanog lancima odveli u pulski zatvor i užasno mučili jer je Ljubičić na suočenju izjavljivao komesaru kvesture: »Pitajte Dobreca, on sve zna.«

Antun Dobrec Bončić izdržao je mučenja i ostao dosljedan sebi i svojim uvjerenjima.

Ta provala i hapšenja zadala su još jedan udarac NOP-u i izazvala u narodu privremenu nesigurnost i utučenost. Međutim, Ljubičiću, na sreću, nisu bile poznate naše druge brojne veze u ostalim predjelima Istre, pa se provala, zahvaljujući i hrabrom držanju uhapšenih drugova, zadržala u mjesnim okvirima.

Pošto se izvukla iz zaokruženja, Prva istarska partizanska četa podijelila se u dvije grupe: Vlado Juričić, s nekoliko boraca, krenuo je prema Kastvu, a ostali su stigli do svojih starih znanaca — slovenskih partizana na Primorskoj. Priključili su se Brkinskoj četi iz koje je Ivan Brozina Slovan s grupom boraca nekoliko mjeseci prije toga i krenuo prema Učki. Brkinskom četom komandirao je tada Karlo Maslo Drago, koji je već 1941. godine dezertirao iz talijanske vojske. Za njim je tršćanski prefekt Tullio Tamburini raspisao 17. kolovoza 1942. tjeralicu, obećavajući nagradu od 50 000 lira onome tko Karla Masla živog ili mrtvog preda fašističkim vlastima.

Poslije našeg susreta u Karojbi 8. prosinca 1942, kad smo već znali za ofanzivu na sektoru Učke, Josip Matas hitno se prebacio na Planik, jer smo bili zabrinuti za sudbinu čete. Preko aktivista u selu Brgudac pronašao je kurira Pepija Šustara Mihu, što je značilo da naš centralni punkt 01 i dalje funkcionira. S njim je krenuo u Brkine. Održao je odmah sastanak partijske ćelije i donijeta je odluka da se pojedini drugovi vrate na Planik. Tako se komandir Raspor ponovo našao u Brgudcu. Uskoro se vratio Vlado Juričić i ostali drugovi, a Josip Matas je sa zakašnjenjem od nekoliko dana još jednom, prema našem dogovoru, stigao krajem 1942. godine u Karojbu.

Prilikom boravka među partizanima Brkinske čete Karla Masla Josip Matas sastao se i sa sekretarom Okružnog komiteta KP Slovenije za južnu Primorsku — Rudijem Mahničem Brkincem. Upoznali su je-

Stanko Jurdana, borac Prve istarske partizanske čete, poginuo 1942. godine

dan drugoga s dotadašnjim razvitkom Pokreta i dogovorili se o vojnoj i političkoj suradnji i povezanosti NOP-a Istre i Slovenskog primorja. Tako su do kapitulacije fašističke Italije kontinuirano funkcionirale kurirske veze između istarskog punkta 01 na Planiku i brkinskih vojnih jedinica. O međusobnoj suradnji i solidarnosti istarskih i primorskih partizana i političkih radnika do danas je relativno malo pisano, a sigurno zaslužuju posebnu obradu. Ta je suradnja, kao što ćemo i vidjeti, naročito došla do izražaja u općenarodnom ustanku u rujnu 1943. osnivanjem zajedničkog istarsko-primorskog vojnog štaba, u kojem su se nalazili hrvatski, slovenski i talijanski predstavnici. I u danima ustanka stigao je u Pazin osim člana CK KP Hrvatske i vijećnika ZAVNOH-a Jakova Blaževića i komandant Vrhovnog štaba Slovenije Franc Rožman Stane.

Djelovanje Prve istarske partizanske čete u drugoj polovici 1942. godine imalo je izuzetno političko i vojno značenje. Zajedno s jedinicama u Slovenskom primorju bile su to u stvari prve partizanske formacije na teritoriju tadašnje talijanske fašističke države, a organizirale su ih KP Hrvatske i KP Slovenije. Borci Prve istarske partizanske čete nastavili su jedno vrijeme borbu u Slovenskom primorju i na Kastavštini, da bi se uskoro ponovo vratili u Istru. Komandant Anton Raspor Španjolac s jezgrom čete rukovodio je centralnim partizanskim punktom 01, pod Planikom, a drugi njezini borci postaju istaknuti vojni i politički rukovodioci NOP-a Istre. Među njima Josip Matas Andrić postaje sekretar Prvog partijskog rukovodstva, a Vlado Juričić i Dušan Jardas zajedno s Antonom Rasporom već u periodu prije kapitulacije fašističke Italije — njegovi članovi.

Prodor prema Poreču i razvitak NOP-a na Buzeštini

Narodnjak Mate Vlašić. Prva partizanska konferencija. Narodni heroji — Joakim Rakovac i Jože Šuran. Dolazak Bože Kalčića. Talijanski antifašisti Poreča. Likovi Mattea Bernobicha i Gašpara Kalčića. Prve veze NOP-a na Buzeštini. Provale i hapšenja. Narodni tribun Anton Cerovac Tonič. Baza NOP-a u Motovunskoj šumi i uloga Nikole Černeke Valova. Narodni svećenik Srećko Štifanić. Masna i dobra zemlja crljenica . . .

U drugoj polovici 1942. i u prvim mjesecima 1943. godine iz Karojbe smo sve dublje prodirali i prema zapadnoj obali Istre. Preko članova NOO-a u Rakotulama, Josipa Kramera i Ivana Kuzme, i preko Ivana Brnobića Kaporala iz okolice Višnjana, koji su zbog svoje nacionalne svijesti, naprednih ideja i zlostavljanja što su ih od fašista do tada doživjeli bili na daleko poznati, mnogi provjereni antifašisti, u selima Poreštine, već su po lančanoj vezi dobivali našu štampu i opširnije informacije o NOP-u. Među ostalima bio je tako obuhvaćen i jedan od najpoznatijih narodnjaka iz Nove Vasi, barba Mate Vlašić, a u selu Smolici komunist i revolucionar Jože Šuran.

Bilo je to zapravo ponovno uključivanje Mate Vlašića u NOP Istre, jer je s njim već prije bio uspostavio vezu predstavnik KP Hrvatske Mario Špiler, ali je nakon Špilerova hapšenja veza bila nažalost prekinuta. Na tom prvom sastanku 12. svibnja 1942. u samom predgrađu Poreča našli su se osim Mate Vlašića i poznati narodnjaci Stipe Rajko iz Kirmenjaka, Valentin Fabris iz Kringe, Ivan Mofardin iz Moferdina, zatim talijanski komunist i dugogodišnji član KP Italije Matteo Bernobich iz Poreča i hrvatski komunisti braća Mate i Ivan Jelovac iz Jelovaca.

Zaslugom Mate Vlašića i drugih narodnih ljudi, među kojima se isticao učitelj Antun Anzulović, bila je još za vrijeme austrijske vladavine osnovana u Novoj Vasi hrvatska škola i gospodarska zadruga. Zbog odlučnog otpora koji su pružali fašizmu i talijanskim iredentistima stanovnici Nove Vasi i okolnih sela bili su izloženi kontinuiranom teroru i šikaniranju. Tako je i Mate Vlašić — kojemu je dekretom prefekta istarske provincije Cimorronia od 19. svibnja 1934. ime nasilno pretvoreno u Vaiassi — bio često zatvaran i pod stalnom kontrolom karabinijera. Međutim, on je ipak našao način da se poveže s

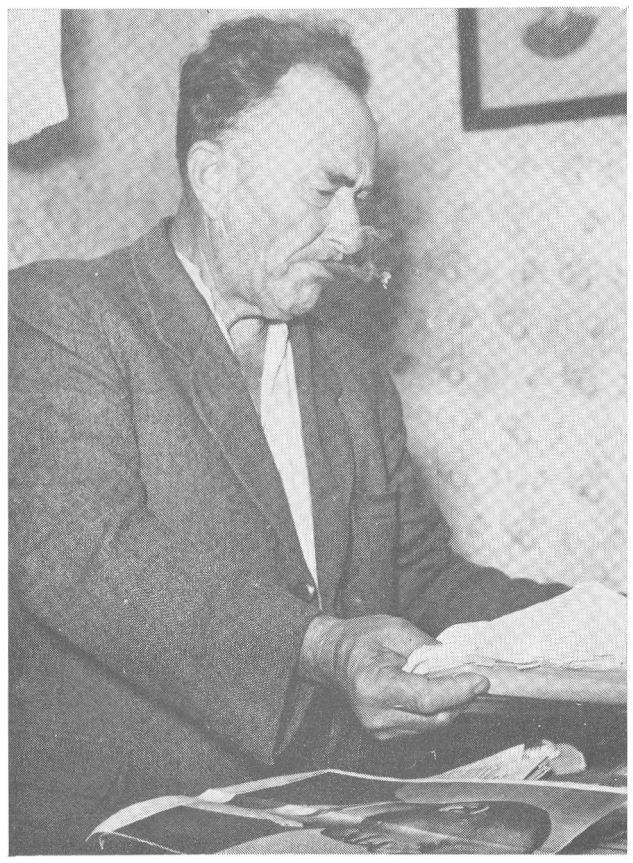

Barba *Mate Vlašić*, poznati narodnjak i antifašistički borac Istre

NOP-om Istre da bi svojim ugledom i aktivnostima uvelike pridonosio njegovu snaženju.

Jože Šuran nije se zadovoljavao samo povremenim i relativno oskudnim obavještenjima o jugoslavenskim partizanima i oslobodilačkom pokretu na istarskom poluotoku. Tražio je vezu »iz prve ruke«, jer on, Jože Šuran, čovjek načitan i prekaljen životnim iskustvom, naprednih ideja i cijenjen u svom kraju, mora znati mnogo više o oslobodilačkoj borbi, njenim ciljevima i ljudima koji je vode, da bi pri organiziranju naroda mogao svoj autoritet i energiju što uspješnije upotrijebiti.

Zbog toga je nakon potrebnih priprema i ugovorene lozinke bio zakazan poseban susret s istarskim revolucionarom Jožom Šuranom. U zakazano vrijeme trebao se pojaviti na određenom mjestu, s hrastovom grančicom u ruci, kao znakom raspoznavanja. Međutim, od straha i brige da ne bi bio odmah zapažen, Jožo Šuran je na leđa naprtio veliku hrastovu granu, gotovo čitavo stablo, jer nije mogao zamisliti da bi ta sudbonosna borba i odlučujući obračun s fašizmom — a instinktivno je osjećao da je upravo o tome riječ — njega mimoišao.

Sjećanje na taj značajni susret i događaj Ante Drndić Stipe je ovako zabilježio:

»Našli smo se prema utvrđenoj lozinci 15. decembra 1942. na raskrsnici gdje se s magistrale Trst—Pula, s lijeve strane, odvaja put prema

hrastovoj šumi i selu Rapavel, a s desne vijuga kroz vinograde i maslinjake bijela cesta za Poreč.

Imao sam do tada sastanke s mnogim seljacima, budućim aktivistima i borcima NOP-a u Istri. Ali ovo je bio posebno važan sastanak. Radilo se o Joži Šuranu, prekaljenom rodoljubu, »narodnjaku«, kojeg su fašisti još od 1930. godine progonili i batinali. Uživao je ugled i poštovanje u cijelom porečkom kraju. Pridobiti njega značilo je i ojačati pokret desecima novih najboljih i najpovjerljivijih ljudi u tom dijelu Istre.

Na ugovoreno mjesto stigao sam desetak minuta ranije. Znao sam da je 20 godina stariji od mene (tada je imao 47 godina), da je visok i jak, da ga neki zovu »Veli Jože«, i da ima brkove.
Da bih ga lakše prepoznao, poručio je da će imati u ruci hrastovu grančicu. Pojavio se odjednom s čitavim stablom iz smjera suprotnog onom odakle sam ga očekivao. Smjesta sam ga prepoznao jer je bio upravo onakav kakvog sam ga po opisu zamišljao.

Pozdravio sam ga sa »Smrt fašizmu«, a zatim se rukovao. On je jednostavno odgovorio: »Bilo bi jako dobro kad bi ga vrag odnio ...«
Joža je bio jedan od onih ljudi koje u životu, kad sretnemo, ne možemo zaboraviti. Ubrzo smo pričali kao da se već davno poznajemo, neusiljeno, srdačno, ozbiljno. Njegovu pronicljivost i inteligenciju nije bilo teško odmah uočiti. Postavljao je kratka pitanja koja su ulazila u suštinu, tražila rješenja, akciju. Jože se nije bavio samo radom u polju. Još od svoje mladosti, rekao je, »čitao sam uz petrolejsku lampu mnoge knjige«. U posljednje vrijeme slušao je ponekad Radio-London i čuo za Mihailovića. Brzo je shvatio u čemu je stvar i kratko zaključio: »Meni izgleda da je stranka koju vodi taj drugi čovik (Tito) ona prava ... Ako me primate, ja bih se upisa u tu stranku...«

Tako je i bilo, jer je Jože Šuran uskoro ne samo postao član Komunističke partije Hrvatske, već je za tu »našu stranku« pridobio i najpoznatije narodne korenike.

Ivan Brnobić Kaporal, prvoborac Poreštine

Ante Drndić Stipe nastavlja svoja sjećanja:

»Od tada smo se često sastajali. Svakoga puta je kratko referirao o izvršenim zadacima: predao je štampu tamo gdje treba, bacio letke u Poreču ili Višnjanu, dobavio pištolje, uputio odjeću i hranu na određeni punkt, itd.

Na sastanku početkom siječnja dogovorili smo se da održimo »kumferenciju« s novim članovima »stranke«, koje je on pridobio. Preko zajedničkog prijatelja, Ivana Kuzme, poručio mi je da je stvar sa »kumferencijom« uređena.

Našli smo se na mjestu prvog susreta 28. siječnja 1943. Jože je sijao od sreće i ponosa. Prebacivši ruku preko mog ramena, saopćio mi je pobjedonosno: »Znaš, došli su svi, kako su obećali, ima ih 18. Moraš im sve objasniti. Svi su naši, ali neki još ne razumiju ono oko Draže Mihailovića.« Udaljili smo se već oko dva kilometra od glavne ceste i tada mi Jože dade znak da stanem. Odjednom se probi snažan zvižduk koji je dolazio ispod Jožina brka. Istog časa iz obližnjih žbunjeva pojavile su se kao na sceni nekog filma brojne ljudske siluete i nečujno, gotovo tajanstveno, krenule prema meni... Bio sam potpuno opkoljen. Da me je ovamo doveo netko drugi, a ne Jože, toga bih trenutka bio vjerojatno pomislio da su fašisti uspjeli namjestiti mi na ovaj način klopku. Međutim, znao sam da sam bio opkoljen istarskim rodoljubima, budućim borcima, komunistima, organizatorima NOB-a u Istri. Skup smo održali u obližnjem Dolcu. On je razmjestio ljude. Mene je posadio uza se. Prije nego je otvorio sjednicu izvukao je ispod obližnjeg kamena karbitsku lampu i upalio je. Jože mi je predstavio svakoga od prisutnih. Iznio je na originalan i delikatan način njihove karakteristike i kratke biografije. Među njima nalazio se i mlad, otresit seljak Joakim Rakovac, budući član Oblasnog komiteta KPH za Istru i narodni heroj.

Skup je završen kasno u noć. Govorili su svi prisutni. Iz izraza njihovih lica u kojima je bilo neskrivene žestoke mržnje prema neprijatelju i riješenosti da se ide u akciju, bilo mi je jasno da će, zahvaljujući Joži Šuranu, ovaj sastanak značiti događaj ne samo za Foreštinu, već i za pokret u čitavoj Istri. Uspjeh na tom skupu dao je svima nama novog elana. Jože je već živio za Pokret. U svoj vinograd i polje odlazio je samo radi kamuflaže. Neumorno je pronalazio nove ljude, formirao grupe, mobilizirao borce ...

Uskoro je prešao sasvim u ilegalnost jer su mu fašističke vlasti ušle u trag. Raspisali su i veliku novčanu nagradu za njegovu glavu. On se uspješno dugo i vješto skrivao. Imao je sklonište gotovo u svakoj kući na Poreštini. Njega je čuvao narod ...«

Između spomenutih 18 narodnih ljudi antifašista Poreštine našli su se na tom sastanku kod Rapavelske lokve pored Jože Šurana i Joakima Rakovca Mirko Jurcan i Ivan Rakovac, obojica iz sela Rahovci, učitelj Ciril Legović iz Legovića, Anton Žiković iz Rapaveia, Luka Fabac iz Fabaca, Slavio Štifanić iz Štifanića, Josip Travan iz Travana, Petar Banko iz Bademe, Stipe Velenik iz Majkusa i drugi. Poreština je uskoro bila zahvaćena valom oslobodilačkog pokreta. Na sve strane nicale su grupe aktivista, stvarale se prve partijske i skojevske organizacije i osnivali narodnooslobodilački odbori, organi nove revolucionarne vlasti.

Joakim Rakovac, naš narodni heroj, još je u toku NOB-a također veoma živo opisao tu značajnu »partizansku konferenciju« na Poreštini, pa je korisno objaviti makar dio njegova zapisa jer uvjerljivo pokazuje kako nije bilo lako u tadašnjim prilikama doći do pravih narodnih ljudi. Iskustva su bila često gorka i teška pa su sumnje i oprez bili razumljivi. Ali kad je povjerenje uspostavljeno, oduševljenju i odanosti nije bilo granica.

Narodni heroj *Jože Šuran,* obješen u Višnjanu 1944. godine

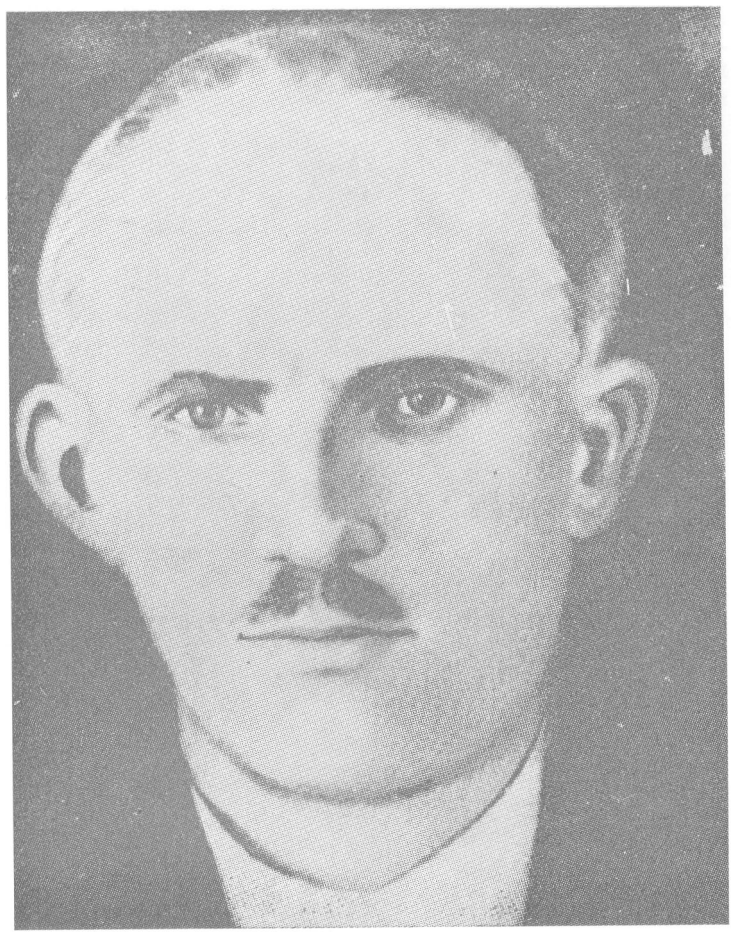

U članku pod naslovom »Prve veze — prvi utisci« u »Glasu Istre« Joakim Rakovac je između ostalog zapisao:

»Došao je dan prvog sastanka. Jože nam javlja da se u nedjelju uveče (28. I 1943) sakupimo kod Rapavelske lokve. Što se više čas sastanka približavao, tim više rasla je u nama sumnja i nepovjerenje prema nepoznatom »partizanskom kapu« koji nas preko Jože pozivlje na sastanak.

Vrag bi ga znao, može biti i špijun, da nas ispipa i dovuče na tanak led. Ma, opet dao je štampu. Jože je pošten čovjek, bez sumnje i naš, ali mogao bi ga tkogod prevariti.

Odlučili smo se ipak da pođemo na sastanak. Napokon, ja i drug Slavio imamo pištolje ...

Kod lokve Rapavelske dočekali smo Jožu i još neke druge, a eto i profesora. Ja sam nabio kapu na oči i stalno sam promatrao profesora. Nekoliko minuta njegovog govora djelovalo je tako na mene da mi je nepovjerenje skoro potpuno iščezlo. Dignuo sam kapu, sasvim se približio profesoru i postavio mu neka pitanja o Draži i uopće o borbi jugoslavenskih naroda, na što mi je on spremno odgovorio, pa kad je obrazložio potrebu malog oružja za terenske radnike, nisam mogao da ne predam svoju pištolju. Na licima sviju čitao sam oduševljenje, a i ja bih bio najradije zagrlio toga profesora koji, za razliku od svih dosadaš-

 njih tzv. velikih učenih ljudi, zove nas seljake drugovima i po svom drža-

Narodni heroj *Joakim Rakovac,* snažna figura NOP-a Istre

nju i tretiranju naših seljačkih problema, koji su iznikli u diskusiji, izgleda nam tako blizu kao da smo se, štono riječ, skupa uzgojili. I šuran koji nas je odlučnim riječima pozvao na suradnju izgledao mi je te večeri jači i veličanstveniji nego prije.
Ta večer izgledala mi je najznačajnija i najodlučnija u mom životu. Osjećao sam da se zbiva nešto novo, da se ruše žičane granice na Rječini...
Istra će biti dio Jugoslavije — rekao sam Đovaninu kad smo već izašli — i to baš onakve Jugoslavije kakvu smo mi zamišljali.«

S Jožom Šuranom, Joakimom Rakovcem, Cirilom Legovićem i njihovim drugovima, postao je oslobodilački pokret Istre bogatiji, plemenitiji, narodskiji, jer su pravi ljudi u pravo vrijeme prišli Partiji, Ustanku i Revoluciji.

U selu Červarima kraj Tinjana djelovao je od 1941. godine Ivan Červar. Kad su fašisti palili selo Pajar, oko 60 seljaka iz Červara, Rudića, Pilara i Vitasa prihvatili su oružje da brane svoje domove. Ivan Červar već je kao dječak sudjelovao u tim akcijama. Izučio je stolarski zanat, ali kako se nije upisao u fašističku stranku, ostao je bez posla.

Emigrirao je 1931. godine. U Zagrebu se uključuje u radnički pokret, postaje član KPJ i sudjeluje u mnogim štrajkovima i demonstracijama. U prosincu 1941. vratio se u Istru. Prve dodire uspostavili smo u toku 1942. godine, pa je Červar dolazio u Karojbu, a mi njega posjećivali u rodnom mu selu.

U listopadu 1942. stigao je Červaru i Josip Matas. Odmah ga je zadužio da istarskom revolucionaru Boži Kalčiću, kojeg su fašisti uhapsili u travnju 1941. prilikom prelaska mosta na Rječini i silom odveli u specijalni bataljon 127 u Pistoju, na pogodan način odmah javi da se što prije izvuče iz vojske i dođe u Istru, jer je Pokretu prijeko potreban.

Krajem 1942. Božo Kalčić zaista je i stigao. Zbog upale pluća bio je upućen na liječenje. Uspijeva dezertirati i preko Ivana Červara uspostavlja vezu s NOP-om.

Na raskršću Kičer, između Pazina i Tinjana, sreo sam se tako prvi put, u prosincu 1942, s Božom Kalčićem, čije je uključenje u naš rad, predstavljalo značajno pojačanje.

Za Božom Kalčićem uskoro je pulska kvestura raspisala tjeralicu s nagradom od 50 000 lira. Dezertiranja su učestala, pa su fašističke via. sti pojačale teror i osvećivale se rodbini onih koji su odlazili u partizane. Tako su iskalili i svoj bijes nad obitelji Bože Kalčića, koju su uz vrijeđanja i zlostavljanja odveli u zatvor. Međutim, Božo Kalčić to je hrabro podnio. Uskoro je iz vojske stigao i njegov brat Gašpar, koji postaje jedan od primjernih aktivista i još prije kapitulacije fašističke Italije odlazi u partizane da bi, boreći se u redovima XIII primorsko-goranske divizije bio nekoliko puta ranjen.

NOP je prodirao i u sam grad Poreč, gdje su se počeli uključivati i talijanski komunisti i antifašisti Maria Coana, Giovanni Bazzara, Bepi Musizza, Giuseppe Giustiniani i drugi. Među njima je posebno mjesto zauzimao Matteo Bernobich, poznati revolucionar i dugogodišnji član KP Italije. 17. ožujka 1936. osudio ga je rimski tribunal zbog »djelovanja u komunističkoj organizaciji tršćanske provincije i zbog organiziranja kolektivnih protesta radnika« na četiri godine zatvora. Tijelo mu je bilo puno ožiljaka od zlostavljanja u fašističkim zatvorima. U svib nju 1942. povezao se s NOP-orii preko Marija Špilera, da bi do kraja ži vota, tj. do 16. srpnja 1944, kada su ga nacisti zvjerski ubili, istog da na i u istoj zasjedi kad i hrvatskog komunista Gašpara Kalčića, bio je

Petar Banko i žena mu *Olga,* odlučni borci os lobodilačkog rata

dan od najaktivnijih organizatora oslobodilačke borbe na Poreštini j odlučan zagovarač bratstva i jedinstva Hrvata i Talijana Istre.

Potrebno je također istaći da je u zapadnom dijelu Istre naročit aktivnost i borbenost razvila omladina Poreča. Pored partijskih orgainizacija osnovane su uskoro i prve skojevske grupe, koje su stvorile čitavu mrežu omladinskih snažnih punktova i pokrenule masovnu mobilizaciju u partizanske jedinice. Žene i majke Poreča činile su čvrstu bazu takvih razgranatih aktivnosti. Međutim, taj izuzetno značajni pe riod razvitka NOP-a na Poreštini od kraja 1942. godine do kapitulacija fašističke Italije bit će obrađen u nastavku ovih zapisa.

Narod buzetskog kraja pružio je jedan od najjačih otpora fašističkom režimu i njegovoj politici denacionalizacije. Taj je otpor bio razno vrstan i kontinuirano prisutan, s duboko ukorijenjenim tradicijama, na kojima je i mogao izrasti snažan narodnooslobodilački pokret.

Na području Buzeštine stižu već 1941. godine napredni đaci istarskog internata u Zagrebu, među kojima se ističu Ante Prodan iz sela Podrebar, Milan Sirotić iz Sovinjskog Brda i Ivan Cerovac iz Sv. Ivana.

Istodobno CK KP Slovenije uputio je sredinom 1941. godine u Slovensko primorje svog člana Oskara Kovačića, koji se povezuje s đacima istarskog internata u Zagrebu, komunistima Danilom Peritzom, rodom iz Tržiča, i Ernestom Arbanasom, rodom iz Trsta, koji su također bili već stigli k svojim obiteljima. Preko njih je saznao da se i na Buzeštinu uspješno prebacila grupa istarskih đaka — emigranata, pa je Oskar Kovačić s Ernestom Arbanasom krenuo prema Istri da bi s njima i preko njih uspostavili prve veze i udarili temelje oslobodilačkom pokretu na Buzeštini.

Tako su se već u drugoj polovici lipnja 1941. Oskar Kovačić i Ernest Arbanas sastali s đacima — povratnicima Antonom Prodanom i Ivanom Cerovcem i s ocem mu Zanetom, a preko njih došli su u vezu i s narodnim borcem Slavomirom Cerovcem, zaposlenim u građevinskom poduzeću »Pietas Giulia«, koji preuzima glavnu odgovornost u širenju ideja oslobodilačke borbe i u stvaranju prvih organizacija NOP-a.

Preko Kovačića i Arbanasa pojavili su se tada na Buzeštini i prvi proglasi, leci našeg Pokreta. Istodobno su ugovorene lozinke i mjesta budućih sastanaka. U Trstu su to bile gostionice u ulicama Carducci i Molino a vento, koje su držali simpatizeri NOP-a.

Kovačić je još dva puta dolazio na Buzeštinu, a Slavomir Cerovac sastajao se s njim u Trstu. Tako su se već na samom početku oslobodilačkog rata izmjenjivala iskustva i informacije, prebacivala štampa i stvarali zajednički planovi slovenskih i hrvatskih komunista i antifašista Istre i Slovenskog primorja.

Takva uspješna djelatnost odvijala se do sredine prosinca 1941. i u tom su periodu mnogi poznati i provjereni narodnjaci Buzeštine, pripadnici nekad snažnog i naprednog preporoda istarskih Hrvata, i pojedini članovi KP Italije hrvatske narodnosti poput Tome Cerovca i Joakima Rašpolića (ubili ga nacisti) prišli oslobodilačkom pokretu, što su ga na teritoriju tzv. Julijske krajine, odnosno istarske, riječke, tršćanske i goričke provincije, pokrenule KP Hrvatske i KP Slovenije.

Osim spomenutih Slavomira Cerovca, Antona Prodana, Milana Sirotića, Ivana Cerovca i njegova oca Zaneta u NOP Istre uključili su se Franjo, Jakov, Miroslav i Josip Marijon, Josip Fabijančić, Stelina i Josipa Cerovac i Josip Flego Barkan iz Sv. Ivana (Franjo i Miroslav Marijon poginuli su u toku NOB-a), zatim Nikola Černeka iz Marčenigle,

Talijan *Matteo Bernobich* i Hrvat *Gašpar Kalčić* padaju u istoj zasjedi 1944. godine.

Jakov i Andrija Cerovac iz Velog Mluna, Miho Draščić i Anton Jurada iz Oraščića (obojica poginula u NOB-u), Savo Vivoda iz Franečića, Ivan i Petar Klarić iz Juričića (Petar je poginuo, a i sina Dušana nacisti su objesili), Anton, Ivan i Josip Marinac iz Marinaca (Josip je poginuo za vrijeme nacističke ofanzive 1943), Franjo Vivoda iz Sargobana, Lovro Sinčić iz Podkuka (pao u NOB-u), Josip Krota iz Pengara (ubili ga nacisti), Anton Vivoda Kosmić iz Pracana, Mate Sirotić Uličić (strijeljan od nacista 1943) i Anton Korenić Karlo iz Vrha, Josip Prodan iz Prodana, Ivan Černeka iz Medveje, Anton Prodan Kaligarić iz Brega, Lovro Sirotić iz Čela (poginuo u listopadu 1943) Anton Klarić iz Jurcanije, Ivan Blašković iz Senja (poginuo u NOB-u 1943) Mate Jagodić iz Jagodića, Ivan Golojka Jovanin iz Kozara (poginuo za vrijeme nacističke ofanzive 1943) i drugi.

NOP je tako hvatao korijen i snažno se širio Buzeštinom dok se u Trstu u njegove redove nije vješto ubacio agent fašističke policije koji je nastupao pod imenom ing Marcella Bressana. Tek kad je upoznao glavne kanale i povjerenike NOP-a, otkrio je karte. Nastupila su hapšenja. Oskar Kovačić lišen je slobode 10. prosinca 1941. i zajedno s bratom Leom osuđen od Suda za zaštitu države na 30 godina robije, a Ernest Arbanas na 13 godina. Osim grupe aktivista i organizatora NOP-a u Slovenskom primorju uhapšeni su i glavni povjerenici u južnoj Istri, Karlo Deprato, Vazmoslav Zenzerović Šjor i Alojz Vitasović, a na Buzeštini Slavomir Cerovac Miro, koji je upućen u koncentracioni logor u pokrajini Avellino u južnoj Italiji. Nakon kapitulacije fašističke Italije, savladavajući mnoge teškoće, uspio se preko naše baze u Gravini, nedaleko od Barija, uključiti u I prekomorsku brigadu NOVJ. Postaje i član partizanskog Štaba u Gravini.

Na samom području Buzeta provala 1941. godine nije se proširila zahvaljujući upravo primjernom držanju prvoborca Slavomira Cerovca.

Međutim, njegovim hapšenjem veza je ipak bila prekinuta i aktivnosti prilično zamrle, da bi ponovo oživjele, kvalitetnije i snažnije, s

Anton Cerovac Tonić, narodni tribun, jedan od organizatora oslobodilačke borbe i graditelj revolucionarne vlasti naroda Istre

dolaskom na Buzeštinu istarskog emigranta — revolucionara Antona Cerovca Tonića, u kolovozu 1942.

U međuvremenu je sredinom 1942. godine na kraško područje i u sjeverni dio Buzeštine navraćala iz Slovenskog primorja četa brkinskih partizana na čelu s Karlom Maslom, posebno u sela Dane, Vodice i Jelovice, gdje je, također, mnogo narodnih ljudi prišlo NOP-u da bi mnogi od njih, poput Vinka Bradetića, Antuna Gabršnika, Karla i Draga Čendaka, Ivana Mikca, Karla Brajkovića, Martina Poropata i Antona Ribarića bili uhapšeni i mučeni pa i osuđivani na duge godine zatvora i konfinacije.

Značajno je spomenuti da su iz sela Jelovice i dva brata talijanske narodnosti, Giacomo i Salvatore Demanuele, čiji je otac došao iz Sicilije, postali poznati aktivisti NOP-a. Giacomo je poginuo 1944. godine na Učki kao komandir partizanske bolnice »Ljubica«, a Salvatore se borio u III bataljonu I istarske brigade. Njihov otac Gaetano umro je u Dachauu, a majku su nacisti odveli bili u Auschwitz (Oswiecim).

Rođen u seljačkoj obitelji, Anton Cerovac se poslije završene pučke škole, u jesen 1918, upisao u hrvatsku gimnaziju u Pazinu. Ali kako su je talijanske okupatorske vlasti u studenom te godine zatvorile, Tonić je poslije kratkog boravka u rodnom selu Velom Mlunu krenuo u Karlovac, a odatle u Zagreb. Živio je u istarskom internatu. Zbog suprotstavljanja klerikalnoj struji koja je u njemu tada dominirala bio je 1927. godine iz njega izbačen, pa je osmi razred i maturu završio u Sušaku. Studirao je pravo, ali se zbog teških materijalnih prilika morao zaposliti. Već u ranoj mladosti uključuje se u politički život. U Karlovcu, Zagrebu i u Sušaku bio je u rukovodstvu društva srednjoškolaca iz Julijske krajine, a kao student vršio je odgovorne dužnosti u emigrantskom društvu »Istra«.

Nakon sloma stare Jugoslavije 1941. godine organizira u Higijenskom zavodu, gdje je bio zaposlen, grupe aktivista, sakuplja pomoć za partizane i širi proglase i letke NOP-a. Kao član odbora za Istru razvija aktivnost, koja se sastoji u upućivanju Istrana u Istru da bi u lipnju 1942, dozvolom Mjesnog komiteta KP Hrvatske za Zagreb, i sam krenuo u rodni kraj. Kraće vrijeme borio se u sastavu Kastavske čete da bi dva mjeseca kasnije, s istarskim komunistima Ivanom Motikom i Joškom Udovčićem, prešao rapallsku granicu i ilegalno se probio u Buzeštinu, gdje je do kapitulacije fašističke Italije razvio široku političku aktivnost, upoznavao narod rodnoga kraja s ciljevima NOB-a i stvarao brojne grupe aktivista i prve NOO-e. U općenarodnom ustanku rukovodio je razoružavanjem neprijateljskih garnizona na području Buzeta, a posebno je bila zapažena njegova uloga na zasjedanju Istarskog sabora u Pazinu. Izabran je za tajnika Pokrajinskog NOO-a da bi na toj dužnosti ostao do kraja rata. Narodni tribun Anton Cerovac Tonić bio je neumorni graditelj istinske revolucionarne vlasti i slobode naroda Istre. Postao je ujedno član ZAVNOH-a i AVNOJ-a.

Za Antona Cerovca Tonića i njegovo djelovanje na Buzeštini saznao sam prvi put prilikom susreta s Josipom Matasom. Kako je bilo prijeko potrebno međusobno povezati organizacije Pazina i Buzeta, Matas mi je dao upute i lozinku preko koje mogu pronaći Tonića. Stigao sam u Veli Mlun u drugoj polovici prosinca 1942. U selu je vladala utučenost zbog nedavnih hapšenja, ali je veza ipak bila uspostavljena.

Zbog izdaje Rudolfa Ljubičića, o kojoj je već bilo riječi, Tonićeva braća Jakov sa ženom i majkom i Tomo Cerovac sa ženom i sinom nalazili su se u pulskom zatvoru, a s njima i veća grupa provjerenih i odlučnih narodnih boraca Buzeštine, tada aktivista NOP-a.

U Velom Mlunu bili su još uhapšeni Anđelo Vivoda, Antun Vivoda i Marica Vivoda, sestra političkog komesara Prve istarske partizanske čete, iz Marinaca Ivan Marinac, iz Sv. Ivana Jakov, Franjo i Miro Marijon, iz Pračana Anton Vivoda, iz Franečića Lojzo i Savo Vivoda, a u gradu Buzetu Dinko Sirotić sa sinom Ljubom. Uhapšeni su odvedeni u koncentracione logore i zatvore Italije.

Niska rasta, mršav, živahnih očiju i žustra pokreta Anton Cerovac Tonić žurio se da ispriča sve što je do tada bilo učinjeno na području Buzeštine. Izvanredno poznavajući prilike i mentalitet naroda, taj skromni sin istarskog puka, plebejac Anton Cerovac Tonić, uvjerljivo je iznosio i branio svoja mišljenja, davao prijedloge i inicijative za naše akcije.

Bio je naročito ponosan na svoje selo u kojem je u listopadu 1942. bio osnovan prvi NOO, a NOP imao masovnu podršku. I bio je u pravu jer je Veli Mlun u oslobodilačkom ratu naroda Istre zaista zauzeo počasno mjesto. Pored Tonića ono je dalo hrabrog komesara Prve istarske partizanske čete Augusta Vivodu Arsena, a od 46 boraca i ilegalnih ra dnika 11 njih dalo je živote za slobodu Istre, dok su mnogi bili u zatvorima, koncentracionim logorima ili u internaciji.

Prilikom našega prvog susreta Tonić Cerovac naročito je govorio 0 značajnoj vezi, uspostavljenoj preko brata Jakova, s komunistom Nikolom Černekom iz Marčenigle. Poput mnogih Istrana i Černeka se u prvom svjetskom ratu našao na ruskoj fronti. Dezertirao je iz austro-ugarske vojske i stupio u redove Crvene armije. Vratio se bolestan kući 1 nakon kraćeg vremena emigrirao. U Sušaku je radio kao lučki radnik.

Godine 1925. postao je član KP Jugoslavije. Hapšen je 1928. i odveden u ogulinski zatvor, a nakon toga sušačka ga je policija protjerala u Istru.

Dovoljan je ovaj kratki opis životnog puta Nikole Černeke da bi se shvatilo zašto se tako odlučno uključio u oslobodilački pokret — kad je prva veza do njega stigla.

Nikolu Černeku Valova prvi put sam sreo u proljeće 1943. U selu Marčenigli tada je već djelovao NOO, sastavljen od poznatih narodnih ljudi Ivana Agapita, Antona Fabijančića, Jakova Fabijančića i Rudolfa Majcana. Narodnooslobodilački odbori postojali su i u selima Juradi, Šćulci, Paladini, Medveje, Senj, Marinci, Sv. Donat, Zamaski Dol, Mali Mlun i drugima.

Nikola Černeka Valov sličio je na pravog gospodara Motovunske šume. Poznavao ju je uzduž i poprijeko, i sa svojim psima uspješno pronalazio tartufe. U toj prostranoj Motovunskoj šumi bila je nešto kasnije organizirana naša baza za prihvat boraca koji su stizali iz Poreča, Rovinja, Buzeta, Motovuna i dijela Pazinštine da bi odatle, poslije potrebnog odmora, kretali dalje prema Učki.

Kroz tu Motovunsku bazu prošlo je još prije kapitulacije fašističke Italije više od 500 istarskih boraca koji su sretno stigli u XIII primorsko-goransku diviziju i u druge jedinice NOVJ da bi se u njima borili i ginuli za slobodu Istre. Partizanska baza u Motovunskoj šumi uspješno je funkcionirala do kraja rata i neprijatelj je nije nikada otkrio. Osnovni razlog za to bio je u masovnoj i svestranoj podršci naroda.

Nikola Černeka Valov postao je i član Prvog partijskog rukovodstva KP Hrvatske za Istru. U općenarodnom ustanku odigrao je značajnu ulogu pri razoružavanju vojnih garnizona, a zatim ga je put vodio u Pazin, gdje je sudjelovao na zasjedanju Istarskog sabora i bio potpisnik povijesnih odluka o priključenju Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Antonu Cerovcu Toniću davao je u razgranatim aktivnostima veliku podršku Josip Fabijančić, po zanimanju krojač, koji je uživao velik ugled u narodu buzetskog kraja (nacisti su ga teško ranjenog 1944. godine odveli u Pazin i strijeljali, a kuću mu spalili). I đak povratnik skojevac Milan Sirotić, koji se posebno isticao u organiziranju omladine (poginuo je prilikom našeg napada na Lupoglav 1944), dok je njegov školski drug Anton Prodan do tada već bio uhapšen i iz pulskog zatvora odveden u internaciju.

U selu Nuglima glavni su oslonac Antona Cerovca Tonića bili Stanko Počekaj, koji je 1942. godine dezertirao iz talijanske vojske i rastrgavši osobne dokumente kao politički radnik prešao u ilegalnost, a zatim Edo Nemarnik, koji je posebno imao zapaženu ulogu u općenarodnom ustanku. Godine 1944. bio je pokošen nacističkim rafalima.

Prilikom našega prvog susreta Tonić Cerovac odveo me i prema selu Sovinjaku, da bismo se sastali sa svećenikom Srećkom Štifanićem, 0 kojem mi je govorio već svećenik Brumnić, a i mnogi drugi narodni ljudi. Zato sam na taj sastanak išao s velikim zanimanjem, a nakon razgovora sa Štifanićem u njegovu župnom stanu otišao s još čvršćim uvjerenjem u pravilnost naše politike okupljanja svih narodnih snaga 1 ljudi koji su spremni pružiti otpor fašizmu, bez obzira na svoju političku opredijeljenost i na to vjeruju li ili ne.

Srećko Stifanić iznosio je mnoge primjere stradanja i patnji naroda Buzeštine. Posebno je spominjao svećenika Ivana Flega, koji je bio interniran na Siciliju, odakle se nije nikada vratio. Bio je sin poznatog narodnog prosvjetitelja Frane Flega, prvoga hrvatskog načelnika bu-

Edo Nemarnik, heroj NOP-a Istre, poginuo 1944. godine

zetske općine i zastupnika u Porečkom saboru, koji se odlučno borio za nacionalnu ravnopravnost i prava Hrvata i za ekonomski prosperitet svoga kraja. Za vrijeme izbora 1921. godine fašisti su u njega pucali revolverom. Ranjen i okrvavljen vratio se kući da bi ga fašisti ponovo napali, zapalili mu štalu i uništili biblioteku. Štifanić je govorio i o tome kako su u crkvi u Sovinjaku izbrisani hrvatski natpisi na slikama Križnog puta. Fašisti su se okomili i na glagoljičke kamene natpise na Buzeštini, i već 1921. godine isjekli natpis sa zvonika crkve u Sovinjaku na kojem su bili zabilježeni podaci o gradnji zvonika i uklesana 1557. godina — kad je zvonik završen. Bili su to pojedinačni primjeri masovnog bezakonja i ljage koju je fašizam, svojim bezumljem i terorom, nanosio velikoj kulturi i civilizaciji talijanskog naroda.

Srećko Štifanić emigrirao je, također, već u toku 1922. godine. U Karlovcu je završio nekoliko razreda gimnazije, a maturirao je u Zagrebu. Kao talijanski državljanin bio je prisiljen vratiti se u Istru i odslužiti vojni rok. Nakon toga upisao je goričku bogosloviju i 1934. godine odslužio je svoju prvu misu. U Sovinjak je stigao 1939. godine. Bio je srdačno dočekan. Narodu Sovinjaka je ponovo, nakon mnogo godina, progovorio — uz obaveznu propovijed na talijanskom — i njegovim materinskim jezikom. Uključivanje narodnog svećenika Srećka Štifanića u NOP bilo je od posebnog značenja jer je među stanovništvom, ne samo Sovinjaka već i šireg područja, stekao velik autoritet, pa je narod slijedio njegova razborita mišljenja i savjete.

Ciril Legović, narodni učitelj i revolucionar Istre, ubijen od nacista 1945.

Slavomir Cerovac, organizator NOP-a Buzeštine 1941. godine

Tomo Cerovac, član KP Italije, i brat mu *Jakov,* istaknuti istarski narodnjak, zaslužnli su borai Buzeštine.

U župnom stanu Srećka Štifanića, u periodu prije kapitulacije fašističke Italije, održavani su mnogi sastanci pristaša NOP-a. Sastajali su se kod njega i mladi komunisti jer Štifanić nije robovao političkim i ideološkim predrasudama, naročito kad je bila u pitanju borba protiv fašizma. Preko njegova župnog stana raspodjeljivala se štampa, upućivale povjerljive poruke i uspostavljali brojni kontakti i nove veze. Odlučno je zastupao stajalište da istarski mladići koji dolaze na dopust iz fašističke vojske ili su pozvani na odsluženje vojnog roka, trebaju otkazati poslušnost i ići u partizane. Takvim svojim stavom, a zbog utjecaja što ga je imao u narodu, pridonio je pojačanoj mobilizaciji boraca s tog područja. U sveopćenarodnom ustanku i sam je sudjelovao u razoružanju karabinijera u Buzetu, a 25. rujna 1945. prisustvovao je zasjedanju Istarskog sabora i postao član Pokrajinskog NOO-a, koji je proglasio priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji.

S Antonom Cerovcem Tonićem, Nikolom Černelcom Valovom i Srećkom Štifanićem sretao sam se u toku NOB-a mnogo puta, a na Buzeštinu sam do kapitulacije fašističke Italije, kao i u razdoblju poslije nacističke ofanzive, češće zalazio i upoznao njene brojne aktiviste, buzetske žene i majke — i omladinu tog kraja, pa ću u nastavku zapisa dopuniti ove prve dojmove i susrete.

Poslije takvih dužih i sve češćih krstarenja po Istri vraćali bismo se brat i ja u selu Karojbi, njegovim ljudima i našim aktivistima. U tim kraćim trenucima predaha iznosio sam u pismima osobna raspoloženja, ponekad maštao i o budućnosti. Mnogo toga što smo tada osjećali i zapažali može danas izgledati čudno i nerealno, ali to je i bilo doba u kojem su se ljudske i materijalne vrijednosti mjerile drukčijim mjerilima.

11. listopada .1942. zapisao sam:

»Izbjegavam da Ti mnogo pišem, jer lako padnemo u domenu ličnog i egoističnog, a toga se treba čuvati. Moramo danas biti spremni sve žrtvovati ako hoćemo da buduća pokoljenja imaju pravo na bolji, veseliji i sadržajniji život. Moramo žrtvovati trenutak za vječnost«.

I te prohujale jeseni 1942. godine seljaci su orali polja i pripremali zemlju za usjeve. Djed Petar Ujčić bio je također oko toga zaposlen. Radna, težačka atmosfera istarskog sela, na ovaj ili onaj način, zahvaćala je svakoga koji je u njemu živio.

Toga sam dana, 11. listopada 1942. pisao:

»Danas nam oru u polju. Poslije podne poći ću i ja da zaorem dvije, tri brazde, da čitavom snagom pritisnem o plug kako bih odronio što više one masne i dobre zemlje crljenice. Volovi će sami ići, treba im samo vikati: Ca, šti Boškarin, hodi lipo. Četiri su para volova, tj. osam glava, pa mora da je to i fino gledati.«

Na povratku iz Rijeke 29. listopada 1942. u pismu iznosim slijedeći zanimljiv podatak:

»Evo me ponovo među svojima... U tvom zadnjem pismu našao sam jednu cedulju, koju je umetnula cenzura, i na njoj piše: Per non intralciare il lavoro di censura si raccomanda chiarezza e brevità. Lettera di più di quatro pagine verrano tolte di corso.« (Da se ne bi otežavao rad cenzure, preporuča se jasnoća i kratkoća. Pisma duža od četiri stranice povući će se iz opticaja.)

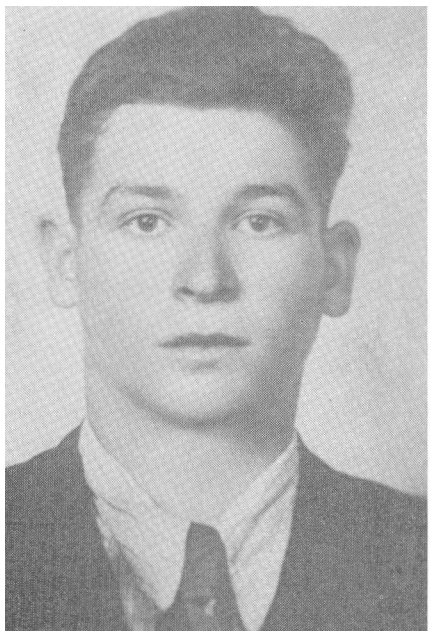

Partizanski borac Talijan *Giacomo Demanuele*, poginuo 1944. godine
Nikola Černeka, član Prvog partijskog rukovodstva za Istru

Josip Fabijanić, lik borca-mučenika, strijeljan od nacista 1944. godine

Narodni svećenik *Srećko Štifanić*, član Pokrajinskog NOO-a za Istru

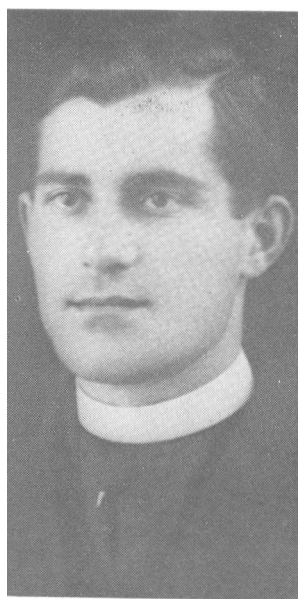

I ovakvi naoko »sitni« detalji govorili su uvjerljivo o sve većoj nervozi i nesigurnosti zločinačkog režima koji je nepovratno gubio tlo pod nogama.

Da bi se što bolje razumjeli tadašnji odnosi i prilike na selu, možda nije naodmet citirati i dio pisma od 23. prosinca 1942. pred sam Božić, u kojem je zabilježeno slijedeće:

»Sada očekujemo popa da dođe blagosloviti kuću. Sve je ofregano, a na pjatiću kao nagrada stoji — 20 lira. Običaj! Tradicija! Eto, čovjek je bezvjernik ako to ne učini... Divan je dan. Podsjeća na proljeće ... Nešto jako bukti u meni.«

Tako smo se mi komunisti prilagođavali običajima naroda i učili se poštivati ih, pa i onda kad su oni bili suprotni našim uvjerenjima. Tako smo, eto, dočekali i popa i promatrali ga kako s velikom ozbiljnošću i svečanim obredom blagoslivlja kuću, a prisutne kadi tamjanom, dok bi njegovi pratioci, gotovo neprimjetno, s »pjatića« (tanjurića) uzimali nagradu ostavljenu za trud.

Buntovna Labinština i crveni Rovinj

Dugotrajna borba raških rudara. Sastanak u šumi zvanoj »Griža«. Labinska organizacija KP Italije i kadrovi KP Hrvatske. Sukob dviju koncepcija. Prvi partizani Labinštine. Baze NOP-a u Šumberu i Vinežu. Opravdanost političkog kursa KP Hrvatske. Masovno učešće i velike žrtve naroda Labinštine u NOP-u. Revolucionarne tradicije Rovinja. Fašisti ubijaju komunista Pietra Ivea. Rovinjski komunisti i antifašisti pred rimskim tribunalom. Jedanaest španjolskih boraca Rovinja. Počeci NOP-a na Rovinjštini. Razlike u političkom programu KP Italije i KP Jugoslavije. Neuspio sastanak predstavnika KPI, KPS i KPH u Trstu. Hapšenje Špilera i Pikunića. Antonio Budicin — agent Ovre. Uključivanje funkcionara i članova KPI i NOP Istre uspješno se nastavlja. . .

Oslobodilačka borba naroda Istre i njezina udarna snaga ne bi se mogle zamisliti niti pravilno sagledati, bez revolucionarnih tokova buntovne Labinštine.

Daleko u prošlost ne možemo ovom prilikom ići, međutim, da bismo pravilno ocijenili događaje od ustaničke 1941. godine do kapitulacije fašističke Italije i završni period oslobodilačkog rata, moramo upozoriti na korijene iz kojih je izrasla i razgranala se oslobodilačka borba naroda Labina.

Među velikim revolucionarima Labinštine treba svakako spomenuti socijalistkinju Giuseppinu Martinuzzi, kasnije i člana KP Italije, koja je dugo vremena djelovala u revolucionarnom pokretu kao pisac, agitator i učitelj omladine, žena i labinskih rudara. Odlučno se zalagala za razumijevanje i jedinstvo Hrvata i Talijana Istre. U socijalizmu, tom velikom izmiritelju naroda »koji treba da zahvati čitavu Istru«, vidjela je spas od nacionalističke »necivilizirane i antipatične borbe, štetne za oba naroda«.

Dugotrajna borba raških rudara dostigla je svakako svoj najveći domet 1921. godine, kad je nacionalno heterogen, ali klasno jedinstven proletarijat, revolucionarnom akcijom najširih razmjera srušio vlast kapitalista i pod geslom »Kova je naša«* preuzeo rudnik, organizirao rudarska vijeća i crvene straže, a što je najvažnije — i svoju samoupravljačku proizvodnju.

Ti revolucionarni događaji poznati pod nazivom Labinska Republika imaju neosporno dalekosežno značenje i čine veliku zajedničku tekovinu radnih ljudi Italije i Jugoslavije i radničkog pokreta Evrope.

* »Rudnik je naš«

Pred napadom nadmoćnijih snaga redovne talijanske vojske Labinska Republika je poslije 36 dana postojanja bila savladana. Pale su žrtve i nastupio period progona i procesa. Ali su ostali nepokorni labinski rudari, koji solidarno stupaju u nove štrajkove, zatim pojedinačno stižu do bojnih polja Španjolske, da bi konačno masovnim sudjelovanjem u NOB-u nastavili tamo gdje su u doba Labinske Republike bili zaustavljeni.

Od španjolskih boraca Labinštine bio je Josip Licul Falor ranjavan na raznim frontama četiri puta, a njegov drug Anton Licul Grasić prilikom odbrane Madrida.

Prve vijesti o oslobodilačkoj borbi i oružanom ustanku naroda Jugoslavije počele su stizati na Labinštinu preko Moše Albaharija već 1941. godine, a zatim u proljeće 1942. preko komunistkinje Alme Licul Pikunić iz Pule. Međutim, do konkretnih dogovora između predstavnika KP Hrvatske i rukovodstva revolucionarnog pokreta labinskih rudara došlo je u lipnju 1942. O tim prvim kontaktima i razgovorima, kao i o daljem razvitku NOP-a na Labinštini, saznao sam detaljnije od Josipa Matasa i Mate Štemberge, a kasnije su se podaci sve više upotpunjavali.

Početkom lipnja 1942. Mario Špiler je stigao na Labinštinu. Na raznim stranama, od Rijeke, preko Pule, Rovinja, Pazina, Žminjštine i Poreča, kuda se do tada već kretao, Špiler je nastojao preko već postojećih organizacija NOP-a i uključenih aktivista uspostaviti vezu s rukovodstvom labinske organizacije KP Italije. Međutim, to nije bilo jednostavno. Komunisti Labina imali su, također, teška iskustva iz prošlosti. K njima su dolazili različiti provokatori predstavljajući se kao poznati revolucionari, a zapravo su bili agenti OVRE, koja je dobro shvaćala da će najlakše onemogućiti svaku revolucionarnu aktivnost ako svoje špijune ubaci u organizirane redove komunista. Međutim, i ta je teškoća uspješno savladana. Tako se 12. lipnja 1942, poslije potrebnih priprema i preciznih dogovora, u šumi poznatoj pod imenom »Griža«, predstavnik KP Hrvatske Mario Špiler našao s labinskim komunistima i dugogodišnjim članovima KP Italije koji su u to vrijeme bili i članovi rukovodstva labinske partijske organizacije.

Među prisutnima nalazili su se drugovi:

Karlo Paliska, iz Presike, mehaničar i član KPI od 1924,
Anton Franković Nini, iz Marića, električar, član KPI od 1935, koji je za vrijeme odsluženja vojnog roka na brodu »Vittorio Veneto« izvjesio 1940. godine crvenu zastavu,
Jakov Milevoj Meto, iz škrpoča, mehaničar, član KPI od 1935,
Anton Ravnić, iz Vineža, mehaničar, član KPI od 1935,
Mate Štemberga, iz Škrpoča, rudar, član KPI od 1937,
Zvane Licul Grasić, iz Grasića, rudar, član KPI od 1933.

Osim s ovim drugovima Špiler se za vrijeme boravka na Labinštini sastao i pojedinačno s nekim komunistima, na primjer s Marinom i Ivanom Liculom Falorom i Marinovom ženom Ivom, s Valentinom Liculom Grasićem, Antonom Pamićem i drugima.*

Na sastanak je bio pozvan i Lelio Zustovich, stolar iz Labina, koji je u to vrijeme vršio dužnost sekretara labinske partijske organizacije i među komunistima i rudarima uživao velik ugled. Međutim, nije se pojavio.

* Od spomenutih labinskih komunista Mate Štemberga je poginuo 1944, Zvane Licul Grasić ubijen je u Dachau, a Marin Licul Falor kao komesar bataljona poginuo je u jurišu na fašistički garnizon u Mošćeničkoj Dragi. Ostali su do kraja rata obavljali značajne političke i vojne dužnosti u NOP-u Istre.

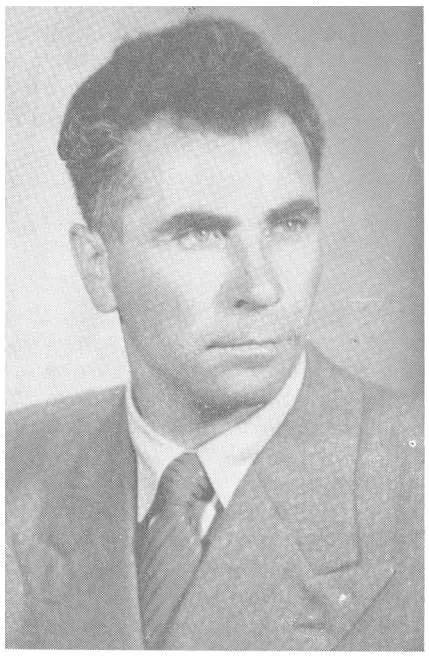

Karlo Paliska i *Anton Franković Nini,* članovi rukovodstva KPI za Labinštinu postaju organizatori NOP-a pod rukovodstvom KPH

Špiler je upoznao predstavnike organizacije KP Italije i sa stavovima rukovodstva KP Hrvatske koje je kadrovima upućivanim u Istru dalo u zadatak da se povežu i uspostave suradnju s predstavnicima KP Italije. Zato bi i cilj sastanka kojem prisustvuju trebao biti u postizavanju dogovora o zajedničkim koordiniranim aktivnostima u borbi protiv fašizma.

Špiler je upoznao predstavnike organizacije KP Italije i sa stavovima rukovodstva KP Hrvatske koje je kadrovima upućivanim u Istru dalo u zadatak da se povežu i uspostave suradnju s predstavnicima KP Italije. Zato bi i cilj sastanka kojem prisustvuju trebao biti u postizavanju dogovora o zajedničkim koordiniranim aktivnostima u borbi protiv fašizma.

Partijska organizacija Labina bila je organizirana na principu stroge ilegalnosti i konspiracije, što je u uvjetima žestokog fašističkog terora bilo i razumljivo. Ćelije su se zbog potrebnih mjera opreza stvarale na osnovi trojki, najviše petorki, kako bi se što uspješnije zaštitile od mogućih provala. Partijsko rukovodstvo u to je vrijeme znalo za 76 špijuna, koje je policija ubacila među rudare, pa je o njima na vrijeme obavještavala partijsko članstvo da bi moglo izbjeći provokacije. Međutim, usprkos svim tim mjerama opreza partijska organizacija bila je široko razgranata i imala je velik utjecaj među osam tisuća rudara koji su tada bili zaposleni u raškom bazenu ugljena.

Osnovne aktivnosti organiziranih komunista bile su usmjerene na ideološko uzdizanje članstva i na antifašističko djelovanje među rudarima. Članovi Partije plaćali su mjesečnu članarinu i davali pomoć za nastradale rudare. Labinska partijska organizacija bila je povezana s rukovodstvom u Trstu, kojemu je i predavala članarinu. Iz Trsta je od vremena do vremena dolazila štampa, u prvom redu tada skromno izdanje partijskog organa »Unita«, koje je stizalo do članova ćelija i do ši-

reg kruga naprednih radnika. U samom rudniku činile su se i razne sabotaže. Rudari su miješali ugljen s kamenjem, razbijali su kabele, pre kidali električne vodove, izbacivali vagonete iz tračnica i sabotirali transport. Komunisti su također organizirali bojkot posjećivanja fašističke ustanove »Dopolavoro« i borili se protiv upisivanja rudara i članova njihovih obitelji u fašističke organizacije. Obvezivali su i svoje članove, koji su se nalazili na odsluženju vojnog roka, da se u vojnim garnizonima i jedinicama povezuju s komunistima iz drugih krajeva, da u vojsci stvaraju ćelije, šire komunističku štampu i literaturu, a, gdje je moguće, vrše i sabotaže.

Takva aktivnost labinske partijske organizacije imala je dakako svoje značenje jer je okupljala napredne radnike, ideološki ih uzdizala, razvijala u njima klasnu svijest i međusobnu solidarnost, pripremajući ih i za odlučnije okršaje.

Pri izvršavanju takvih zadataka fašistička je policija ponekad uspijevala otkriti izvjestan broj komunista koje je progonila, zatvarala i izvodila pred razne sudove, pa i pred rimski tribunal. Tako je, presudom broj 13 od 25. veljače 1935. Sud za zaštitu države osudio, među ostalima, i labinske članove KP Italije Matu Licula Falora, zemljoradnika, na tri godine, i Marina Licula, pomorca, na dvije godine i šest mjeseci, jer je prilikom iskrcavanja s putničkog broda »Saturnia« prenosio komunističke brošure i vršio prevratničku propagandu«.

Međutim, prilike su se u svijetu bile umnogome izmijenile. Nacizam je porobio veći dio Evrope i najstrašnijim istrebljivačkim metodama i masovnim ubijanjima ugrožavao i opstanak pojedinih naroda. Zato se i pred komuniste postavio zadatak da se odlučno angažiraju u stvaranju najšire antifašističke fronte kako bi se u borbu protiv nacifašizma uključile sve one snage koje su spremne da brane ugrožene najosnovnije ljudske vrijednosti.

Ideološkim radom, bojkotom fašističkih organizacija, sakupljanjem članarine, čitanjem ilegalne štampe, prvomajskim crvenim zastavama i lecima i povremenim sabotažama — koliko god te akcije bile potrebne i korisne — bitka protiv nacifašizma nije se više mogla uspješno voditi, a još manje dobiti.

Oružana borba i općenarodni ustanak, uz najširu moguću mobilizaciju antifašističkih snaga svakog naroda — to je bio pravi i efikasan odgovor nacifašizmu.

Razlike u prilazima i shvaćanjima tadašnjih prilika i partijske strategije i taktike došle su do izražaja i na tom prvom sastanku predstavnika KP Hrvatske s rukovodećim drugovima labinske organizacije KP Italije.

Prisutni labinski komunisti sagledavali su, svojim zdravim revolucionarnim instinktom, logičnost i realnost takvog političkog kursa i pokazivali su spremnost da se uključe u oslobodilački pokret. Međutim, što je normalno i razumljivo, partijska disciplina obavezivala ih je da o razgovorima obavijeste sekretara organizacije Lelija Zustovicha i da konzultiraju viši partijski forum u Trstu kako bi se uskladili stavovi i našla zajednička platforma borbe — a tome su upravo težili i predstavnici KP Hrvatske, koji su se već nalazili u Istri.

Lelio Zustovich, sekretar partijske organizacije i jedan od najstarijih članova KPI, uporno je branio dotadašnje metode rada, zastupaju ći stajalište da u tom pogledu ne treba ništa mijenjati. Suprotstavljao se oružanoj borbi i partizanskom ratovanju jer je to navodno preuranjeno i neostvarljivo. Radnici i komunisti moraju bitku protiv fašizma, po uzoru na oktobarsku revoluciju, dobiti u tvornicama i industrijskim

naseljima, a ne u selima, u šumi i planinama. Zastupao je parolu čekanja, opreza i čuvanja kadrova jer bi fašističke vlasti i njen policijski aparat, koji je snažan i dobro organiziran, poduzeo oštre represalije i pozatvarao komuniste, što bi oslabilo partijsku organizaciju i onesposobilo je za krupne zadatke u odlučnim trenucima koji će nastupiti. Kod Zustovicha su, također, postojale predrasude prema funkcionarima KP Hrvatske, koji, po njegovu mišljenju, nastupaju s nacionalističkih pozicija, veliku pažnju posvećuju selu, a klasnu borbu navodno zanemaruju. Koristeći se u to vrijeme svojim autoritetom, takvim je stavovima i shvaćanjima negativno utjecao na određen broj labinskih komunista, a mnoge je i zbunio.

U nekim je pitanjima još više zaoštravao odnose ističući da KP Jugoslavije nema prava djelovati na teritoriju koji je pod kompetencijom KP Italije, a da, pored toga, naša borba nije proleterska, već nacionalistička, pa radnici nemaju što u njoj tražiti.

On je također — kao Atilio Zovich u Pazinu, Edoardo Dorigo u Puli i njihovi istomišljenici — uporno ponavljao da za komuniste nije bitna nacionalna pripadnost, već klasno opredjeljenje, jer su komunisti zapravo bez domovine, tj. njihova je domovina tamo gdje se vodi borba protiv buržoazije i kapitalista. Zato su Zustovich i njegovi sljedbenici smatrali da u Istri i Rijeci nije ni potrebno da se ljudi smatraju Hrvatima, Talijanima ili Slovencima, jer je zbog »klasnog jedinstva« važnije da budu »Istrani ili Fijumani«. Tako se na regionalnom nivou kao nacionalna kategorija počeo nametati unitaristički pojam »Istranin«, odnosno »Fijuman«, koji je zamagljivao i negirao izuzetno značenje nacionalnog pitanja. Budući da su pod fašističkim režimom Hrvati i Slovenci bili prisiljeni učiti i govoriti samo talijanski, pa su svoje jezike zaboravljali, Zustovich i njemu slični smatrali su da bi bio »gubitak vremena« te jezike ponovo oživljavati kada je lakše sporazumijevati se na talijanskom.

Kada je na Labinštinu stigla naša štampa, na talijanskom i hrvatskom jeziku, i ikad su na području raškog rudarskog bazena aktivisti NOP-a — među kojima su se u prvom redu nalazili članovi partijske organizacije s kojom je Zustovich tada rukovodio — ispisivali antifašističke parole »Dolje rat«, »Živjelo jedinstvo Talijana i Hrvata Istre« i druge na talijanskom i hrvatskom jeziku, Lelio Zustovich je protestirao. Smatrao je da time izazivamo fašističke vlasti i policiju, a što je bilo još teže, postavljao je pitanje zašto je štampa na hrvatskom jeziku i zašto se ispisuju parole na tom jeziku kad rudari govore talijanski, a hrvatski jedva razumiju. Dvojezičnost je smatrao »dokazom« nacionalističke politike, a napore KP Hrvatske i njezinih kadrova da se hrvatsko stanovništvo Istre uključi u široku antifašističku frontu i u borbu za ostvarenje njegovih pogaženih nacionalnih prava Lelio Zustovich smatrao je štetnima i suprotnim interesima klasne borbe.

Takva su shvaćanja zapravo propovijedala da u ime nekih »viših interesa« klasne borbe treba legalizirati »tekovine« dugogodišnje fašističke politike terora i denacionalizacije koja je, počevši od nasilnog mijenjanja prezimena i zabrane upotrebe materinskog jezika do uništenja hrvatskih ustanova i prisilnog pohađanja talijanskih škola — planski i svjesno nastojala izbrisati svaki trag postojanju i životu hrvatskog naroda u Istri.

S tim u vezi da spomenemo samo dekret od 2. prosinca 1927, kojim komesar Anagrafskog ureda u Labinu Domenico Schiavi naređuje svim upravama škola i crkava na Labinštini da pišu hrvatska imena u »talijanskom obliku izbjegavajući uvijek završetak ch ili ć«. (»Curare sempre la soppressione della ch overo ć.«)

Predstavnici KP Hrvatske poveli su odlučnu borbu protiv takvih neprihvatljivih stavova. Zalagali su se za svestranu suradnju s komunistima, članovima KP Italije u Istri, bili oni talijanskog ili hrvatskog porijekla, ali na osnovi međusobnog poštivanja i zajedničkih aktivnosti na organiziranju široke antifašističke fronte i pokretanja oružane partizanske borbe, pri čemu se od pogrešno shvaćenog proleterskog internacionalizma neće praviti »fetiš«, a opravdanu borbu hrvatskog naroda za njegova nacionalna prava brkati s nacionalizmom i šovinizmom.

Kadrovi KP Hrvatske već su na početku oslobodilačkog rata u Istri shvatili veliko značenje uključivanja talijanskih komunista i antifašista u NOP, jer je bilo potrebno da Hrvati Istre u praksi steknu iskustva i potvrde da se talijanski komunisti i antifašisti zajedno s njima bore protiv fašizma. To je bio najbolji način da Hrvati Istre što jasnije počnu praviti razliku između talijanskog naroda i fašističkog režima, ali je također bilo potrebno da talijanski komunisti i antifašisti shvate kakva su nasilja učinjena nad hrvatskim stanovništvom Istre. Fašisti su to učinili u ime talijanskog naroda, njegove civilizacije i kulture i njegove povijesti. Zato je i bilo potrebno da se talijanski komunisti i antifašisti svemu tome odlučno suprotstave kako bi se i u praksi potvrdilo da fašistički teror i fašistička denacionalizatorska politika nemaju ništa zajedničkoga s talijanskim narodom.

Prema tome se na komuniste hrvatskog porijekla u Istri postavljao zadatak da u političkom djelovanju među hrvatskim stanovništvom odlučno odvajaju talijanski narod od fašizma, a na komuniste talijanskog porijekla da — shvaćajući opravdanost borbe istarskih Hrvata za škole, jezik i ostala nacionalna prava — politički djeluju među talijanskim stanovništvom, koje se ne može osjećati slobodnim ako su Hrvati potlačeni.

Zbog navedenih shvaćanja Lelio Zustovich sve je više, kao i Eduardo Dorigo u Puli, izoliran jer je većina istarskih komunista i članova KP Italije postepeno prilazila oslobodilačkom pokretu Istre i u njemu nalazila svoje borbeno mjesto.

Na samoj Labinštini već su se prilikom susreta s Mariom Špilerom rukovodeći drugovi partijske organizacije, u prvom redu Karlo Paliska, Anton Franković Nini, Jakov Milevoj Meto i Mate Štemberga, odlučno izjasnili za suradnju s predstavnicima KP Hrvatske. No oni nisu ostali samo na tome, već su odmah počeli upoznavati članove partijskih ćelija s ciljevima NOB-a i usporedo stvarati na području Labina prve snažne punktove NOP-a.

Tako je već do kraja 1942. godine oslobodilački pokret u raškom bazenu ugljena uhvatio čvrste korijene i zabilježio uspjehe. Pri tome je došla do izražaja izuzetno značajna specifičnost da su članovi, funkcionari i organizacije KP Italije, ostajući i dalje u njenom sastavu, počele od lipnja 1942. aktivno djelovati pod rukovodstvom KP Hrvatske. Hapšenjem Špilera kontinuitet djelovanja predstavnika KP Hrvatske nije bio prekinut jer je na Labinštinu odmah stigao Josip Matas, koji je već aktivirane veze i organizacije prihvatio da bi ujedno svojim upornim i odlučnim radom pridonio njihovu daljem učvršćenju i širenju.

Raški rudnik nije bio samo labinski, po svojem značenju i sastavu radne snage on je bio istarski. Među osam tisuća rudara, u to vrijeme tamo zaposlenih, bilo je mnogo radnika, iz gotovo svih istarskih općina. Poznate »kovarice« — tako su raški rudari zvali kamione s drvenim klupama pokrivenim »ceradama« — stizale su dva do tri puta dnev-

Josip Vrbanac i Tomaio Dobrić, članovi KP Italije i rukovodioci SKOJ-a za Istra

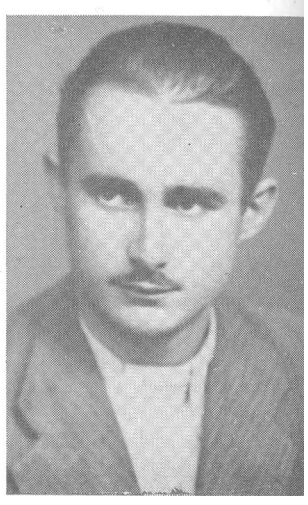

Josip Božac Slum, hrvatski revolucionar, član KP Italije kojemu su dva sina poginula u NOB-u

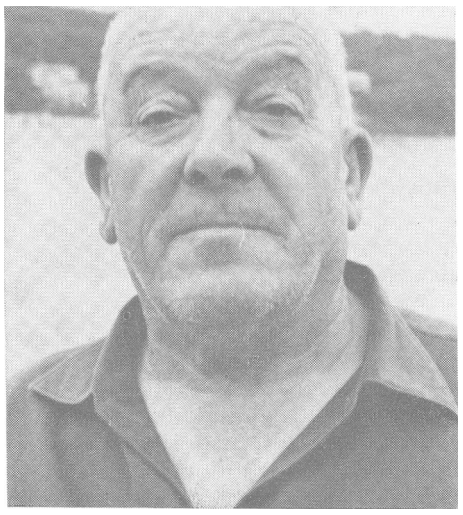

Mate Pauletić, ubijen u logoru Dachauu

Mario Hrelja, hrvatski komunist, član KPI i rukovodilac SKOJ-a Istre

◀ *Domenico Buratto,* komunistički veteran Rovinja

no u brojna istarska sela od Lupoglava do Pule i odvozile tisuće mladića u rudnik da bi ih zatim umorne vraćale njihovim kućama i istodobno pokupile novu radnu snagu za drugu smjenu.

Ti mladići iz naših istarskih sela, koji su već iskusili bijedu i često bili svjedoci mnogih fašističkih nasilja, upoznali su se u raškim rudnicima s idejama radničkog i komunističkog pokreta, brzo se uključivali u nj, a često postajali i članovi partijskih ćelija u rudniku. Vraćajući se u svoja sela, unosili se u nacionalnu borbu i otpore hrvatskog seljaštva i sve snažnije elemente klasne borbe.

Tako su labinski rudnik i partijska organizacija koja je u njemu djelovala proširivali svoj utjecaj na gotovo cijelo istarsko područje, a brojni seljaci — rudari činili su, već u početnom periodu organiziranja NOP-a, borben i aktivan kadar koji je spajao nacionalne i klasne komponente oslobodilačkog pokreta sela, približavao ga gradu i radnicima, a Partiju — narodu.

Treba također istaći da se rad u rudniku u ono vrijeme smatrao vojnom obavezom, pa se u labinskom rudarskom bazenu našlo na okupu više tisuća mladih radnika koji su predstavljali najjaču potencijalnu rezervu oslobodilačke vojske i partizanskog rata.

Upravo zbog svega toga bilo je značenje labinskog područja izuzetno veliko i ono je predstavljalo jednu od ključnih pozicija oslobodilačkog pokreta Istre. Zato su se i predstavnici KP Hrvatske trudili uspostaviti što čvršće kontakte i suradnju s partijskom organizacijom Labina, jer je od njezina aktivnog angažiranja i prihvaćanja koncepcije široke antifašističke fronte i oružane borbe veoma zavisio dalji razvitak NOP-a u Istri.

Značajnu ulogu u objedinjavanju antifašističkih aktivnosti na Labinštini u jedinstveni pokret odigrale su partizanske baze koje su bile razmještene po čitavu teritoriju i međusobno povezane stalnim kurirskim vezama. Najvažniji punktovi bili su uspostavljeni u Šumberu i Vinežu. Preko njih se Labinština 1942. godine povezala sa štabom Prve istarske partizanske čete i s našim organizacijama na području Pule, Pazina, Rovinja i Žminja.

Preko tih baza uspostavljali su politički radnici i rukovodioci kontakte i zakazivali sastanke, širila se štampa i otpremala pošta, sakupljala se pomoć u hrani, odjeći, obući i lijekovima, dopreman je dinamit, a uskoro je otpočelo i upućivanje labinskih boraca u partizanske jedinice.

Partizanske baze u Šumberu i Vinežu nastale 1942. godine zahvaljujući najmasovnijoj podršci naroda uspješno su funkcionirale do kraja rata, i neprijatelj ih nije mogao uništiti.

Partijska organizacija Labina osigurala je preko svojih članova veće količine dinamita iz rudnika. Usprkos najstrožoj kontroli i svakodnevnim detaljnim premetačinama, komunisti rudari, iznosili su dinamit u čarapama ili su ga vješto ornatali oko pojasa. Na takav način izvučeno je iz rudnika oko 200 kilograma tzv. crvenog želatina, potrebne kapsule i tri stroja za paljenje. Preko baza u Vinežu i Šumberu dinamit je početkom listopada 1942. prebačen do štaba Prve istarske partizanske čete i, kao što je već opisano, bio djelotvorno upotrijebljen u prvoj vojnoj akciji istarskih partizana, na pruzi Trst — Rijeka.

Partijske organizacije prišle su osnivanju i narodnooslobodilačkih odbora u Marićima, Vinežu, Grasićima, Šumberu i drugim mjestima. Labinske su žene razvijale sve veću aktivnost, a među mladim rudarima

komunistima počinju se već isticati budući rukovodioci omladinsko pokreta Istre — Tomažo Dobrić i Josip Vrbanac.

S bojnog broda »Roma«, koji je stigao u tršćansku luku, dezertira* je 25. srpnja 1942. iz talijanske mornarice Miro Jakovčić Ljubo, rodon iz Malih Turina, koji preko naših veza uspijeva stići do prve grups partizana na Učki, kojom je tada komandirao Ivan Brozina Slovan. Te njegovo selo Mali Turini s 32 kućna broja dalo je u toku NOB-e 35 partizana od kojih su desetorica poginula u borbama.

Krajem 1942. godine iz talijanske mornarice dezertira i Paskval Valković, rodom iz Tupijaka. Stigavši u svoje selo, uspostavlja vezu s organizacijom NOP-a i preko partizanskih kurira prebacuje se na Učku. (Početkom 1944. godine poginuo je kao komandir čete na području Labina.)

Bio je to početak one izuzetno masovne mobilizacije labinskih rudara koja je već prije kapitulacije fašističke Italije uključila više stotina boraca u redove NOV, a u toku oslobodilačkog rata, prema podacima Općinskog odbora SUBNOR-a, narod Labinštine uputio je u partizanske jedinice 7 117 svojih sinova i kćeri, od kojih je 1 763 položilo živote za slobodu svog naroda i klase.

Organizacija KP Italije na Labinštini bila je najvećim dijelom sastavljena od komunista hrvatskog porijekla, što je bilo i razumljivo, jer su većinu rudara sačinjavali hrvatski radnici i seljaci Istre.

U Rovinju je bilo obratno. Komunisti talijanskog porijekla, u prvom redu radnici, sačinjavali su osnovu partijske organizacije KP Italije, a njima su se pridružili i u istoj Partiji zajednički se borili klasno svjesni hrvatski seljaci okolice.

Treba istaći da su se Komunistička partija Hrvatske i njeni predstavnici na području Istre, bez obzira na različite nacionalne sastave, jednako uporno borili da se i u Labinu i u Rovinju uspostavi što uspješnija suradnja i postignu dogovori o zajedničkom vođenju oslobodilačke borbe i partizanskog rata.

Takav stav zauzimali su kadrovi KP Hrvatske i u onim gradovima i mjestima od Rijeke, Pule do Vodnjana, Poreča, Pazina, a nešto kasnije do Buja i Umaga, gdje 1941. godine organizacija KP Italije nije bilo, ali su postojale partijske jezgre ili pojedini komunisti koji su prije aktivno djelovali u redovima KP Italije.

Neobaviještenost i oportunizam pojedinih rukovodilaca KP Italije, njihovo suprotstavljanje oružanoj borbi i partizanskom ratovanju, njihovo potejenjivanje opravdane nacionalne borbe istarskih Hrvata, lijevo frazerstvo i sektašenje — svakako je činilo ozbiljnu prepreku i u nekim područjima Istre usporilo je razvitak NOP-a. Međutim, taj je činilac često predimenzioniran. Bitnija je činjenica da je većina članova KP Italije, neki već na početku, a drugi nešto kasnije, prihvatila koncepciju oružane borbe i općenarodnog ustanka i u njemu aktivno i uz velike žrtve sudjelovala.

Uz politiku denacionalizacije i nasilja nad hrvatskim i slovenskim stanovništvom Istre fašistički režim se istodobno svom snagom okomio i na klasno svjestan talijanski, hrvatski i slovenski proletarijat, prije svega na članove KP Italije, uspijevajući da njezine organizacije u poje-

dinim gradovima, npr. u Rijeci, Puli i Vodnjanu, osakati i razbije, a mnoge komuniste osudi na duge godine robije.

Međutim, u pojedinim područjima, u prvom redu u Labinu i Rovinju, talijanskom fašističkom režimu to nije pošlo za rukom.

Partijska organizacija KP Italije na Labinštini bila je najjača u Istri i čvrsto povezana s radničkom bazom, što su priznavali i sami fašisti u svojim službenim izvještajima.

U Rovinju su prilike bile nešto drukčije jer je organizacija KP Italije bila jače pogođena fašističkim progonima i terorom. Ali ona se ipak za cijelo vrijeme fašističke strahovlade uspjela održati, popunjavajući prorijeđene redove novim mlađim snagama.

Tako je na početku oslobodilačkog rata postojao u Rovinju Mjesni komitet, koji je rukovodio ćelijama u tvornicama i u gradu, i organizacijom hrvatskih seljaka — komunista iz okolnog područja i iz Rovinjskog Sela.

Predstavnici KP Hrvatske koji su stizali u Istru bili su svjesni činjenice da se oslobodilački pokret ne može i ne smije ograničiti samo na selo, obuhvaćajući osiromašene i obespravljene seljačke mase, narodne svećenike i poznate narodnjake, već da mora stići i do antifašističkog stanovništva u gradovima, do radnika i rudara i hrvatske i talijanske narodnosti, a posebno do drugova komunista članova i rukovodilaca KP Italije — jer se samo istodobnom, najširom mobilizacijom klasnih i nacionalnih potencijala mogao ostvariti politički program Partije i Pokreta što su ga predstavljali.

Kadrovi KP Hrvatske i hrvatski antifašisti nisu u tom početnom periodu dolazili u Istru slučajno ili odnekud izvana. Nisu to bili stranci, već sinovi hrvatskog naroda Istre, koji su bili prisiljeni emigrirati da bi se u najsudbonosnijim trenucima vratili na rodna ognjišta. Nije to bila nikakva romantika, već ljudska i duboko shvaćena obaveza i realan revolucionaran zadatak što su ga isto tako duboko shvatili i oni talijanski komunisti i antifašisti Istre koji su se u raznim zemljama, uključujući i Španjolsku, borili za napredak i slobodu, da bi se u periodu oslobodilačkog rata vratili u rodni kraj i svoje revolucionarno iskustvo ugradili u njegove tokove.

Za čitavo vrijeme svog postojanja fašistički režim nije uspio među stanovništvom Rovinja osigurati sebi ozbiljniju podršku. Iako su prve fašističke organizacije osnovane bile u gradu 1920. godine, ostale su izolirane i malobrojne. Kad bi poduzimali kaznene ekspedicije i nasrtali na radnike grada ili na seljake okolice, u prvom redu na rovinjske komuniste, bili su rovinjski fašisti prisiljeni pozivati u pomoć jurišne odrede crnokošuljaša i skvadrista iz Pule i drugih gradova.

Socijalistički pokret bio je naročito snažan u prvim godinama poslije prvoga svjetskog rata. Tada je Socijalistička stranka, sastavljena od radnika i radnica, obrtnika i seljaka, đaka i intelektualaca, brojila oko 250 članova, a u omladinskoj Socijalističkoj sekciji bilo je obuhvaćeno 400 do 500 mladića i djevojaka.

U siječnju 1921. došlo je na Kongresu Socijalističke stranke u Livornu do ideoloških kriza i razmimoilaženja pa je lijevo krilo na čelu s Gramsciem i Togliattijem istupilo iz stranke i osnovalo KP Italije.

Rovinjska organizacija Socijalističke stranke — a tako je bilo i u drugim gradovima Istre — gotovo se u cjelini opredijelila za KP Italije.

Istodobno dok su raški rudari osnivali svoju Republiku, seljaci Prošćine dizali bunu, a proletarijat Pule, Rijeke, Trsta i drugih gradova organizirao štrajkove i masovne demonstracije — rovinjski radnici tako-

Aldo Rismondo, jedan od na' poznatijih talijanskih komuni sta i osnivača Talijanske Uni je za Istru i Rijeku poginuo 1944. godine kao sekretar Kotarskog komiteta KP Hrvatske za Rovinj

đer su nekoliko puta stupili u generalni štrajk. Tim se štrajkovima nije tražilo samo poboljšanje životnih i radnih uvjeta, već su oni imali i politički karakter. Sudionici su izražavali solidarnost sa SSSR-om i protestirali protiv intervencije, gušenja mađarske revolucije. Davali su podršku labinskim rudarima koji su bili dovedeni u rovinjski zatvor i dizali glas protesta kad je iz Pule bio protjeran glavni urednik radničkog lista »II Proletario«.

U to vrijeme nije ni Rovinj ostao bez žrtava. 23. veljače 1921. pada u središtu grada komunist Pietro Ive. Dva kamiona crnokošuljaša i skvadrista iz Pule stigla su tog dana u pomoć rovinjskim fašistima da bi ih ohrabrili u zločinu, pa je vođa fašista u Rovinju Francesco Devescovi Farrinella iz neposredne blizine ispalio još dva revolverska hica u smrtno ranjenog talijanskog radnika Pietra Ivea. Toga je dana, među ostalim, uhapšen i sekretar organizacije komunističke omladine Tomaso Quarantotto, kojeg su fašisti nakon mučenja odveli u tršćanski zatvor. Fašisti poduzimaju i druge drastične metode nasilja. Poznatog komunista i učitelja Talijana Domenica Biondija prisiljavaju, kao što su to činili s mnogim hrvatskim narodnjacima, da pije ricinus i onemogućavaju mu da dobije zaposlenje.

Usprkos takvom teroru organizacija KP Italije u Rovinju nastavljala je svoje djelovanje.

Shvaćajući od kolikog je značenja sačuvati što čvršću povezanost s najširim slojevima naroda, rovinjski komunisti organiziraju 1924. godine u neposrednoj blizini grada, na otvorenom prostoru, masovan zbor seljaka s ciljem da se stvori Savez zemljoradnika (La Lega dei contadini), koji je bio u stanju da se odupre kapitalističkoj eksploataciji sela. Na

zboru se okupilo više od 500 seljaka, Hrvata i Talijana iz Rovinja i okolnog područja. Karabinijere koji su bili upućeni da uhapse organizatore i rastjeraju zbor napali su seljaci i natjerali ih u bijeg. Ohrabrena takvim razvojem situacije, masa seljaka krenula je u grad i napala činovnike u zgradi u kojoj su seljacima naplaćivali velike pristojbe i namete kad bi dovozili svoje proizvode u Rovinj. Učesnici zbora gospodarili su nekoliko sati gradom i rastjerani su bili tek kad su stigla vojna pojačanja iz Pule. Savez zemljoradnika organizirao je nakon toga 15-dnevni bojkot, i za to je vrijeme grad ostao bez poljoprivrednih proizvoda.

Fašistički »II Piccolo di Trieste« izmišljao je u siječnju 1925. fantastične laži kako su »Slaveni izvršili najezdu u Istru« (La calata degli Slavi in Istria«) i organizirali demonstracije u Rovinju, jer je bilo teško suočiti se s činjenicom da su se hrvatski i talijanski seljaci Rovinjštine zajedno s radnicima »usudili« tako snažno, jedinstveno i solidarno prkositi fašističkim vlastima.

Godine 1926. partijska organizacija KPI Rovinja, sa svojom omladinskom sekcijom, brojila je još uvijek 684 člana. Ali fašističke vlasti poduzimaju dalje drakonske mjere. Stupa na snagu zakon za zaštitu države i ponovo se uvodi smrtna kazna, a političkim protivnicima počinje suditi zloglasni rimski tribunal.

Organizacija KP Italije u Rovinju povlači se tada u duboku ilegalnost, ali fašistička policija, koja je dobro poznavala rovinjske komuniste, odmah je uhapsila poznate rukovodioce, dok je dio njih uspio emigrirati.

Godine 1932. osuđen je Antonio Budicin na 10 godina i 8 mjeseci zatvora. 17. veljače 1943. rimski tribunal osuđuje presudom br. 49 talijanske komuniste Rovinja Pina Budicina na sedam, Giorgia Privileggia na četiri, a Mattea Nadovicha na dvije godine i šest mjeseci zatvora. Pino Budicin osuđen je zbog toga jer je prilikom odsluženja vojnog roka u mornaričkom garnizonu u Speciji osnivao komunističke ćelije. 27. rujna 1938. presudom br. 92 ponovo su osuđeni Giuseppe Budicin na dvanaest, Giorgio Privileggio na devet, a Antonio Paliaga na četiri godine zatvora.

Podvrgnut mučenjima, Paliaga je u zatvoru i umro. Kad su njegovi posmrtni ostaci preneseni u Rovinj, stanovnici grada i okolice, Talijani i Hrvati, masovno su prisustvovali pogrebu, protestirajući dostojanstveno protiv fašističkih nasilja i zločina. Presudom br. 11 od 18. ožujka 1937. osuđeni su i talijanski antifašisti Rovinja, braća Natale i Matteo Cuzzi, prvi na pet, a drugi na četiri godine zatvora. Istodobno se veći broj rovinjskih antifašista nalazio u internaciji na otocima Lipari i Ventatene, a u samom Rovinju mnogima je bila ograničena sloboda kretanja.

Usprkos takvom teroru partijska organizacija Rovinja, iako veoma oslabljena, ne prekida rad.

U izuzetno teškim uvjetima i dalje se raspačavala ilegalna partijska štampa, redovno sakupljala crvena pomoć i vršile su se sabotaže, a uoči Prvog maja pojavljivale bi se u Rovinju crvene zastave. Tako je bilo 1935. i 1937. godine, kad je crvena zastava bila izvješena na dimnjaku tvornice tjestenine i na rovinjskoj katedrali, zatim 1938. i 1939. godine, a 1940. godine prilikom Prvog maja ispisane su po gradu parole i bačeni leci,, a kraj tvornice sardina eksplodirala je i mina.

Dok su se tako komunisti i antifašisti Rovinja odupirali fašističkom režimu, oni članovi Partije koji su emigrirali uključivali su se u radničke pokrete Francuske, SAD i drugih zemalja gdje su se nalazili, a jedanaest talijanskih antifašista, većinom komunista Rovinja kreću u Španjolsku da bi u internacionalnim brigadama zauzeli svoja borbena mjesta.

To su bili radnici: Giovanni Dapiran, Domenico Medelin, Giuseppe Paliaga, Giuseppe Pesel, Tomaso Quarantotto, Venerio Rossetto, Antonio Sbisa, Domenico Segalla, Domenico Segaila II, Nicolo Turcinocich i Giovanni Sponza.

Petorica njih: Giovanni Dapiran, Domenico Medalin, Giuseppe Pesel, Antonio Sbisa i Domenico Segalla II dali su živote za slobodu Španjolske.

Ovih nekoliko podataka o odlučnoj i teškoj borbi rovinjskih komunista i antifašista rječito govori od kolikog je značenja za oslobodilački pokret Istre bilo povezivanje s rovinjskom partijskom organizacijom. Revolucionarna borba Rovinja — koji su mjesni fašisti često nazivali »Malom Moskvom« — činila je nerazdvojiv dio istarskih revolucionarnih snaga, pa se, sasvim razumljivo, ni široka antifašistička fronta u periodu oslobodilačkog rata nije mogla zamisliti bez komunista i antifašista Rovinjštine.

Zato su predstavnici KP Hrvatske nastojali pronaći provjerene i sigurne kanale koji bi im omogućili da se sastanu s funkcionarima rovinjske partijske organizacije. Nakon nekoliko prije uspostavljenih perifernih veza, Mario Špiler je konačno uspio stići na područje Rovinja i 11. svibnja 1942. javio se preko ugovorene lozinke komunistu Mati Pauletiću, koji je sa svojom obitelji živio na stanciji Monkodonjo, u neposrednoj blizini grada. Upoznao je tu i njegova sina Milana, aktivnog mladog komunista. Preko svojeg domaćina našao se i s drugim hrvatskim seljacima, članovima KPI, u prvom redu s Antonom Brajkovićem, Josipom Božićem Slumom i Ivanom Poropatom, a održao je i poseban sastanak u Rovinjskom Selu*. Istodobno je uspostavljen i kontakt s partijskim funkcionarima u samom gradu, Domenicom Burattom i Matteom Naddijem. Domenico Buratto bio je u to vrijeme od tršćanske federacije zadužen za partijski rad na području južne Istre, a Matteo Naddi bio je član Mjesnog komiteta u kojem su se nalazili i Aldo Rismondo, Mario Hrelja i Giovanni Degobis. Anton Brajković zastupao je u Komitetu organizaciju hrvatskih seljaka okolice.

Špiler je drugovima u Rovinju prije svega opširno objašnjavao rukovodeću ulogu KPJ u oružanom ustanku, odbacujući odlučno svaku eventualnu sumnju ili strahovanje da bi oslobodilačka borba mogla u Istri poprimiti neki nacionalistički karakter.

Prilikom prvih susreta i razgovora rovinjski su drugovi pokazivali određen oprez, pa i rezerviranost, stoga do konkretnih zaključaka i zajedničkog sporazuma nije došlo. Međutim, da bi se što potpunije shvatila složenost tadašnjih prilika i razlozi zbog kojih funkcionari partijske organizacije Rovinja nisu bili u stanju da se odmah izjasne i preuzmu odgovarajuće obaveze — potrebna su dodatna objašnjenja i što objektivnije sagledavanje položaja u kojem su se oni nalazili.

Kao što je u ovim zapisima već istaknuto, rovinjski su komunisti u toku 20-godišnje fašističke vladavine, djelujući u strogoj ilegalnosti i stavljeni izvan zakona, ulagali prvenstveno napore da sačuvaju svoju partijsku organizaciju i pronađu takve oblike rada i aktivnosti koje su u uvjetima žestokog fašističkog terora smatrali realnim i mogućim. Zato su se i opravdano radovali svakoj javno istaknutoj crvenoj zastavi,

* Iz Rovinjskog Sela, čiji su stanovnici bili gotovo u cjelini hrvatske narodnosti, u partizanskim jedinicama nalazilo se 97 boraca, a 24 ih je poginulo. U nacističke logore smrti odvedeno je 58 osoba, od kojih ,se 23 nisu vratile u svoje rodno selo.

bačenom letku, ispisanoj paroli ili izvršenoj sabotaži, kao i pomoći koju su uspjeli pružati obiteljima zatvorenih i progonjenih drugova. Bili su uvjereni da se u tadašnjim, izuzetno teškim okolnostima, više od toga nije ni moglo uraditi.

Međutim, početak organiziranja NOP-a u Istri nametnuo je potrebu okupljanja najširih slojeva naroda, pa je samim tim zahtijevao i radikalnije promjene u dotadašnjem izoliranom i ilegalnom radu partijskih organizacija.

Treba istaći da su koncepcije široke antifašističke fronte bile rovinjskim komunistima u biti bliske, jer su u godinama poslije prvoga svjetskog rata oni upravo tako i djelovali, organizirajući generalne štrajkove i bune seljaka. Međutim, vremena su se bila izmijenila, a okrutna fašistička diktatura sve je više sužavala mogućnosti širih i masovnijih revolucionarnih nastupa.

Ustanička 1941. godina otvorila je drukčije perspektive. Pojavile su se tada i razumljive dileme prijelomnog trenutka. Rovinjski komunisti bili su u nedoumici da li su se objektivne okolnosti zaista izmijenile do te mjere da im omogućuju ne samo povratak njihovim vlastitim revolucionarnim tradicijama i nekadašnjem masovnom radu, već pokazuju i realnost pokretanja oružanog ustanka.

Međutim, problem nije bio samo u tome. Postojao je još jedan značajan razlog koji je otežavao njihovo opredjeljivanje.

Rukovodstvo KP Italije, dijelom u zatvoru, a dijelom u emigraciji, ocjenjivalo je da na teritoriju Italije nisu u to vrijeme postojali uvjeti za oružanu borbu, dok je KP Jugoslavije poslije nacifašističke okupacije zemlje i napada Hitlera na SSSR zauzela odlučan kurs na općenarodni ustanak. Prema tome, postojale su razlike u tadašnjoj političkoj platformi KP Italije i KP Jugoslavije, i one su se neizbježno morale, na specifičan način, odraziti i na području Istre.

Tako su kadrovi KP Hrvatske i funkcionari KP Italije bili suočeni s kompleksnom političkom konfrontacijom, koja u biti nije proizlazila iz nekih njihovih subjektivnih ocjena i ponašanja, već je bila odraz tadašnjih razlika u stavovima i u politici partija kojima su pripadali. Komunisti, članovi KP Italije, bili oni talijanskog ili hrvatskog porijekla, našli su se u osjetljivom i teškom položaju. Predstavnici KP Hrvatske koji su s njima uspostavljali kontakte i vodili razgovore — inzistirali su na uključivanju partijskih organizacija i članova KP Italije u široku antifašističku frontu, smatrajući da moraju preuzeti i obavezu rukovođenja oružanom borbom u područjima Istre gdje su imali utjecaj. Međutim, rukovodstvo KP Italije zastupalo je tada stajalište da za oružanu borbu ne postoje još realni uvjeti, pa su komunisti u Istri bili sputavani direktivama rukovodstva KP Italije i partijskom disciplinom, koja im nije dozvoljavala da se suprotstavljaju uputama vlastite Partije i bez rezervi provode politiku koju su zastupali kadrovi KP Hrvatske.

Zato je bilo i razumljivo inzistiranje rovinjskih komunista da bi rukovodstva dviju Partija trebala postići sporazum o jedinstvenoj političkoj platformi borbe u tom graničnom području, gdje zajednički žive Hrvati, Slovenci i Talijani, i gdje su u to vrijeme, osim organizacija KP Italije, djelovali već i kadrovi KP Hrvatske i KP Slovenije.

Prema tome nije bilo riječi o nekom već »predodređenom oportunizmu« organizacija i funkcionara KP Italije, iako je u pojedinaca i toga bilo, nego o sasvim drugim razlozima koji su otežavali jasno i odlučno opredjeljivanje rovinjskih i drugih komunista Istre, članova KP Italije, za oružanu borbu i partizansko ratovanje, osobito u prvoj

fazi oslobodilačkog rata. Da je to bilo tako, potvrđivale su već do tada hrabro podnijete žrtve u okršajima s fašističkim režimom i policijom, a još uvjerljivije ono masovno sudjelovanje rovinjskih i ostalih komunista, članova KP Italije, u oslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, koje je uslijedilo kad su dileme bile savladane, a nesporazumi otklonjeni,

Komunistička partija Hrvatske nije do 1941. godine razvijala u Rijeci i na istarskom poluotoku političku aktivnost, niti osnivala svoje organizacije. Međutim, u novonastalim prilikama, kada je fašistička Italija agresijom i otimanjem novih jugoslavenskih teritorija 1941. godine sama poništila Rapallski ugovor i postojeće međunarodne konvencije — KPJ, odnosno KPH, rukovođena Titovom revolucionarnom misli, opravdano je smatrala svojim neotuđivim pravom i neodgodivom obavezom da učini sve što je moguće kako bi se i većinsko hrvatsko stanovništvo u Istri, koje je nepravednim granicama i nametnutim paktovima velikih sila bilo otrgnuto od glavnine svog naroda — uključilo u jedinstvenu oružanu borbu, i u njoj, uz ostalo, ostvarilo i svoje pravo na samoodređenje i sjedinjenje s Hrvatskom u novoj Jugoslaviji. Raspoloženje među hrvatskim narodom Istre za takvo uključivanje u oslobodilački rat bilo je, zbog već navedenih razloga, veoma izraženo, pa su prema tome i postojali povoljni uvjeti za organiziranje općenarodnog ustanka. Međutim, djelujući u tom smjeru, predstavnici KP Hrvatske nailazili su upravo na organizacije i funkcionare KP Italije koji su zastupali drukčije koncepcije i razvijali drukčije aktivnosti, koje su se temeljile na politici i direktivama tadašnjeg rukovodstva njihove Partije, pa i na shvaćanjima da se o eventualnim izmjenama granica može raspravljati tek nakon završetka rata, a što je princip samoopredjeljenja svodilo na puku formalnost.

Na taj su se način i kadrovi KP Hrvatske koji su djelovali u Istri našli u osjetljivoj i složenoj situaciji. I oni su smatrali da bi zajednički dogovor između rukovodstva KPI i KPJ bio koristan, ali u tadašnjim uvjetima bilo je teško zamisliti da bi se kontakti i razgovori mogli brzo organizirati, a vrijeme je u borbi protiv nacifašizma bilo značajan činilac. Osim toga, komunistički pokreti u svijetu i Kominterna već su se bili izjasnili za odlučnu borbu i za stvaranje što šire fronte protiv nacifašizma, pa su predstavnici KP Hrvatske smatrali da je nepotrebno dogovarati se ponovno da li takvu borbu voditi, već kako je organizirati. Zastupajući odlučno vlastite strategijske koncepcije predstavnici KP Hrvatske nisu nikad pri tome osporavali pravo KP Italije da odlučuje ima li u Italiji uvjeta za oružanu borbu protiv nacifašizma, ali su uporno tvrdili da takve, i to povoljne mogućnosti, postoje u Istri i da je prema tome orijentacija na oružani ustanak realna i pravilna. Suglasili su se da odgovorni drugovi stupe što hitnije u kontakt s rukovodiocima tršćanske federacije KP Italije, koja je u to vrijeme usmjeravala aktivnost partijskih organizacija na području Istre, radi organiziranja sastanka s predstavnicima KP Hrvatske pa i KP Slovenije kako bi se eventualni nesporazumi otklonili i postigli zajednički dogovori. Istovremeno su uporno zahtijevali od rukovodstva i članova organizacije KP Italije da se bez odgađanja uključuju u oslobodilački pokret Istre.

Funkcionari organizacija KP Italije u Rovinju i Labinu obavijestili su o razgovoru s predstavnicima KP Hrvatske odgovorne drugove u Trstu i tražili da se nesporazumi i postojeće razlike otklone. Uskoro nakon toga pojavio se u Istri, kao službeni predstavnik KP Italije, do tada poznati rovinjski komunist Antonio Budicin, kojega je 1932. godine Sud za zaštitu države osudio na dugu robiju. S predstavnicima KP Hrvatske održao je nekoliko sastanaka, ističući da je od tršćanske

federacije KPI zadužen da organizira njihov dolazak u Trst i da im dade precizne upute i saopći lozinku preko koje će se povezati s rukovodstvom Partije. Tako je za 6. rujna 1942. bio u Trstu zakazan sastanak na kojem su se trebali naći predstavnici tršćanske federacije KP Italije s predstavnicima KP Slovenije i KP Hrvatske kako bi se postigli dogovori i uskladila zajednička platforma borbe protiv fašizma na području Julijske krajine.

Predstavnici KP Hrvatske Mario Špiler i Mijo Pikunić odmah su prihvatili takav poziv, shvaćajući da bi postizanje sporazuma o međusobnoj suradnji i zajedničkom djelovanju organizacija KPH i KPI na teritoriju Istre veoma ubrzalo razvitak NOP-a. Antonio Budicin saopćio je Špileru lozinku i dao ostala potrebna obavještenja.

Tako su 6. rujna 1942. Mario Špiler i Mijo Pikunić krenuli vlakom u Trst. Istodobno je iz Labina otputovao na taj sastanak predstavnik rukovodstva labinske organizacije KP Italije, Karlo Paliska. Nalazio se u istom vlaku, samo u drugom kupeu. Međutim, na željezničkoj stanici Hrpelje-Kozina u vlak je neočekivano ušla grupa kvesturina i agenata OVRE. Približili su se Špileru i Pikuniću, opkolili ih sa svih strana i uhapsili. Nakon dolaska u Trst Karlo Paliska je vidjevši da su Pikunić i Špiler uhapšeni, potražio kontakt s rukovodiocima tršćanske federacije KPI, Eliom Negri i Valterom Stradi, s kojima je labinska organizacija već otprije održavala vezu. Pronašao ih je i obavijestio o hapšenju. Zakazani sastanak bio je odgođen i pomenuti drugovi poduzeli su hitne mjere da spriječe proširivanje provale.

Bio je to izuzetno težak udarac NOP-u Istre, a uloženi napori predstavnika KP Hrvatske da se otklone nesporazumi i uskladi zajednička platforma borbe s rukovodstvom KP Italije završili su porazno. Špiler i Pikunić prebacivani su iz jednog zatvora u drugi i podvrgnuti dugim ispitivanjima i mučenju.

10. studenog 1942. nalazio sam se u Rijeci gdje sam preko drugova Košića i Mladenića saznao da se Mario Špiler nalazi u riječkom zatvoru.

U pismu sam to ovako zabilježio:

»Danas sam saznao za onog Igrača da je ovdje. To mi je puno žao. Izgleda da bolest ipak nije teže naravi.«

Tog »našeg Igrača«, zapravo Maria Špilera, doveli su agenti OVRE u riječki zatvor ne bi li preko njega uspjeli otkriti našu organizaciju u gradu. Međutim, hrabro držanje komunista Špilera to je onemogućilo. Drugovi u Rijeci nisu tada znali kako je do hapšenja došlo i nadali su se da je posrijedi slučajnost, a ne provala, pa su zato i ocjenjivali da »bolest nije teže naravi«. Međutim, kao što je poznato, Špiler i Pikunić bili su izvedeni pred rimski tribunal i osuđeni — prvi na 30, a drugi na 15 godina zatvora. To hapšenje, NOP-u Istre tako potrebnih i dragocjenih kadrova, a naročito oštre presude izazvale su potištenost, a javile su se i opravdane sumnje da su se u organizaciju tršćanskog sastanka ubacili agenti OVRE.

Poslije rata pronađeni su u arhivu fašističke tajne policije dokumenti iz kojih se saznalo da je Antonio Budicin u zatvoru podlegao mučenjima i potpisao obavezu da će raditi za fašističku obavještajnu službu. Na javnom procesu koji je poslije rata održan u Rovinju 1945. godine Antonio Budicin priznao je teške grijehe i izdaju izjavljujući, pored ostalog, da je on denuncirao Špilera i Pikunića.

Ta izdaja Talijana Antonija Budicina, nekad utjecajnog komunista Rovinja, koji je odao drugove fašističkoj policiji, i izdaja Hrvata Rudolfa Ljubičića, koji je fašističkim vojnicima pokazao put do štaba

Narodni heroj *Matteo Benussi Cio,* talijanski komunist koji je bio čvrsto uvjeren u ispravnost politike oružane borbe i ustanka. Izuzetno popularan i poznat kao »Ilija Gromovnik«

Prve istarske partizanske čete, i po selima denuncirao aktiviste NOP-a — predstavljale su s moralnog stajališta posebno gorka iskustva koja su upozoravala na potrebu mnogo veće budnosti kako bi se ubuduće onemogućili planovi neprijatelja da nas iznutra razbija.

Kako do sastanka i konkretnih dogovora između predstavnika KPI i KPH nije došlo, rukovodioci NOP-a nisu mogli čekati na neka specijalna odobrenja s obzirom na vođenje ili nevođenje oružane borbe na teritoriju Istre, kao i korištenja ili nekorištenja prava na samoopredjeljenje, pa su se još energičnije suprotstavljali pokušaju petrificiranja dotadašnjih metoda rada i otporu prema potrebnim strategijskim i taktičnim promjenama.

NOP je do drage polovice 1942. godine bio već u Istri i u Rijeci poprimio takve razmjere i postigao takvu afirmaciju koja je uvjerljivo negirala tvrdnje da na istarskom poluotoku ne postoje uvjeti za oružanu borbu. U rujnu 1943. takvi su stavovi i politika bili u općenarodnom ustanku i potpuno poraženi.

U tim vrlo dinamičnim procesima razvitka NOP-a bivalo je među rovinjskim komunistima sve više onih koji su tražili odlučnije akcije i vršili pritisak na starije funkcionare koji su još oklijevali, čekajući direktive, odobrenja ili posebne sporazume.

Tako je već u srpnju 1942. u tvornici »Ampelea« uspješno izvršena sabotaža, u kojoj je uništeno više motora i usporena proizvodnja.

Komunisti Rovinja koji nisu bili opterećeni nacionalnim ili partijskim razmiricama — među njima su se isticali Mario Hrelja, Matteo Benussi Cio*, Milan i Stanko Pauletić, Luciano Simetti, Tullio Biondi, Anton Pavlinić, Luciano Giuricin, Viktor, Franjo i Milan Iskra, braća Godena, Francesca Bodi, Josip i Ivan Poropat i drugi — počinju razbijati okvire dotadašnje izoliranosti i političkim radom uspijevaju obuhvatiti većinu rovinjske omladine.

Prihvaćajući kurs oružane borbe i ustanka, oni uspostavljaju pismene kontakte s mladićima koji su se nalazili u vojsci i, izigravajući cenzuru, na najoriginalnije načine obavještavaju ih o oslobodilačkom pokretu koji se širi Istrom, tražeći da raznim izmišljenim razlozima isposluju dopust i dođu u Rovinj, jer su uspostavljene veze preko kojih mogu stići do partizanskih jedinica.

Mladi rovinjski komunisti razvijaju istodobno i pojačanu aktivnost među omladincima onih godišta koja su trebala biti pozvana na odsluženje vojnog roka, zahtijevajući od njih da otkažu poslušnost i da se uključe u NOV.

Tako je otpočelo dezertiranje rovinjskih mladića iz talijanske vojske da bi već prije kapitulacije fašističke Italije nekoliko grupa komunista i antifašista s tog područja, preko partizanskih vojnih baza, stiglo do Učke i dalje do XIII primorsko-goranske divizije i drugih jedinica NOV, dok su se na samom terenu stvarali narodnooslobodilački odbori i druge organizacije NOP-a.

O svemu što se na Rovinjštini događalo u toku 1943. godine do kapitulacije fašističke Italije, o razbuktalom ustanku antifašističkog stanovništva grada i okolice, o masovnoj mobilizaciji rovinjskih Talijana, koji su u partizanske jedinice uputili pet stotina svojih sinova, od kojih je više od 200 dalo živote u borbi za zajedničku slobodu, o nezaboravnim herojskim likovima rovinjskih revolucionara — bit će još riječi u nastavku ovih zapisa.

Međutim, iz već do sada iznesenih podataka opravdano se nameću pojedini značajni zaključci. Može čak izgledati da je odnosima KPJ, odnosno KPH i KPI posvećeno i više prostora negoli je bilo potrebno, ali treba imati na umu da je — uz naše pravilno postavljanje prema opravdanoj nacionalnoj i socijalnoj borbi hrvatskog stanovništva — raščišćavanje odnosa i pronalaženje zajedničke borbene platforme s funkcionarima i organizacijama KPI — predstavljalo jedno od ključnih pitanja istarskog djela naše revolucije i oružanog ustanka.

Usprkos spomenutim teškoćama i međusobnim nesporazumima, neuspjelim sastancima i oštrim polemikama, pa i jednostranosti u nastupima na objema stranama — taj je problem uspješno savladan i

* Narodni heroj Matteo Benussi Cio rođen je u Rovinju u siromašnoj talijanskoj seljačkoj obitelji. Zbog antifašističkog uvjerenja bio je proganjan. Uoči Prvog maja često bi zalepršala crvena zastava koju je on razvio, pa tako i 1937. na rovinjskoj katedrali. Bio je čvrsto uvjeren u ispravnost politike oružane borbe i potrebu uključivanja organizacija KP Italije u narodnooslobodilački ustanak. Travnja 1943. uhapšen je i konfiiniran. Nakon povratka u jesen iste godine u talijanskom bataljonu »Pino Budicin« postaje poznati diverzant. Sa svojim drugovima minerima i eksplozivom koji je sam pravio izvršio je mnoge uspješne akcije i podigao u zrak više od 20 vlakova, mnoge mostove i druge objekte. Postao je izuzetno popularan i poznat pod imenom »istarski Ilija Gromovnik«.

riješen na način koji je omogućio široko vrednovanje revolucionarnih tradicija i energija naroda Istre, radnika, seljaštva i inteligencije, i hrvatskog i talijanskog porijekla.

Treba istaknuti da se u Rovinju, a tako je, kao što smo vidjeli, bilo i u Labinu i u Puli, velika većina talijanskih i hrvatskih komunista — prekaljenih revolucionara odgojenih u redovima KP Italije — ne samo uključila u NOP Istre, već postala i nosilac i organizator oslobodilačke borbe i općenarodnog ustanka što ga je u Istri povela i usmjeravala KP Hrvatske.

Osnivanje prvog rukovodstva KP Hrvatske

Odlučujuća godina povijesti naroda Istre. »Trulež društva na umoru.« Skojevac Stanko Jekić i omladinka — heroj Marija Maretić. Pulski zatvor i pokušaj oslobađanja aktivista NOP-a. Upornost u traženju kadrova. Nužnost stvaranja partijskog rukovodstva za Istru i Rijeku. Prvo rukovodstvo KPH za Istru i komunisti talijanske narodnosti. Karojba — mjesto osnivačkog sastanka. Sastav i karakter Prvog partijskog rukovodstva i njegovo povijesno značenje.

Godina 1943. donijela je značajne promjene. Crvena armija prešla je na sektoru Moskve u protuofanzivu, a snažne nacifašističke formacije, opkoljene kod Staljingrada, današnjeg Volgograda, konačno su 2. veljače 1943. položile oružje. Hitler je uzalud prebacivao strategijske rezerve na istočno bojište. Odlučujući preokret otvorio je novu fazu rata i najavio početak pobjedničkog marša Crvene armije prema Berlinu.

Nakon fatalnog poraza kod El Alameina, iskrcavanja američkih snaga na zapadnu afričku obalu i uspostavljanja savezničke pomorske i zračne kontrole nad sredozemnim područjem, položaj nacifašističkih snaga naglo se pogoršao u sjevernoj Africi.

Hitler je, međutim, i dalje prijetio i obmanjivao. U novogodišnjem govoru, što ga je Goebbelsov propagandni stroj na široko popularizirao, Hitler je 1. siječnja 1943. neuvjerljivo izjavljivao: *Nakon ove zime konačno će, kao prva u ovoj borbi, biti izbačena iz stroja jedna sila koja, kao što znamo, neće biti Njemačka.*

Hitler je prijetio Sovjetskom Savezu, ali umjesto toga, te odlučujuće 1943. godine, kao prva izbačena je iz stroja njegova saveznica — Mussolinijeva fašistička Italija.

Nakon krupnih uspjeha u drugoj polovici 1942. godine, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije očeličena u okršajima i osposobljena da se nosi s mnogo nadmoćnijim neprijateljem — prerasla je u snažnu oružanu silu na Balkanu i u okupiranoj Evropi. Istodobno, stvaranje velikog oslobođenog teritorija, poznatog pod imenom Bihaćke Republike, učvrstilo je i afirmiralo u ustanku rođene revolucionarne organe vlasti, da bi nakon Prvog zasjedanja AVNOJ-a, u studenom 1942, bili udareni i temelji novoj društvenoj strukturi, koja se osniva na vlasti radnih ljudi jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Pojavu takve izuzetno značajne vojno-političke snage u okupiranoj Evropi nije više bilo moguće negirati. Zavjera šutnje i neistina počela se rušiti. Tako početkom 1943. godine nastupaju prve promjene u odnosima i ponašanju Saveznika prema oslobodilačkom pokretu. Pozicije kraljevske vlade u Londonu i četnika Draže Mihailovića bile su načete, da bi zatim, u noći između 27. i 28. svibnja 1943, prva vojna misija — britanska — spuštena padobranima, stigla u Vrhovni štab NOV Jugoslavije.

Vrhovna njemačka komanda očekivala je, nakon završetka operacija u Africi, iskrcavanje anglo-američkih snaga u Grčkoj. Da bi se pripremila za takve događaje, trebalo je, po direktivama Hitlera, ušutkati jugoslavensko ratište. Zbog toga su u prvoj polovici 1943. godine mnogo nadmoćnije i suvremenim oružjem opremljene nacifašističke snage i kvislinške formacije poduzele IV i V ofanzivu protiv glavnine partizanskih snaga u Bosni s ciljem da je potpuno unište. Međutim, u proslavljenim bitkama na Neretvi i Sutjesci, uz natčovječanske napore, legendarnu hrabrost i bolne gubitke, NOV Jugoslavije izvojevala je veliku vojnu i moralnu pobjedu.

U takvoj konstelaciji prilika oslobodilačka borba naroda Istre, koja je zajednički otpočela s oslobodilačkom borbom hrvatskog i ostalih naroda i narodnosti Jugoslavije, izražavajući u tom zajedničkom i svoje bogate originalnosti i specifičnosti -— poprimala je u 1943. godini, toj najodlučnijoj godini istarskih revolucionarnih tokova, njena oružja i njene slobode, sve šire razmjere, idejno-politički neopozivo usmjerena na oružanu borbu i narodnooslobodilački ustanak.

Na samom početku 1943. godine kad je i druga godina oslobodilačkog rata bila iza nas, a istodobno još mnogo toga nepoznatog, neizvjesnog i teškog pred nama, u trenucima kad su na prelasku iz stare u novu godinu ljudi nekako navikli da se prepuste maštanju, zapisao sam 3. siječnja 1943. u Karojbi slijedeće:

»Danas se samo u ovakvom radu može naći smisao života. Moguće je rijetko koja generacija patila više od naše, ali sigurno nijedna neće znati više cijeniti život od nas. Bit će divno budućim pokoljenima, ali ono što mi osjećamo, tako duboke brige i tako duboke radosti, to one neće moći. Generacije sutrašnjice živjet će lijepo, neće znati za ovakve grozne pokolje i uništavanja, o njima će čitati iz knjiga. Ali mi smo to osjetili, ta krv i mučenja su u nama, i kada sutra svanu dani koje očekujemo, mi ćemo u njima uživati na način kako naši potomci neće biti u stanju. Oni će znati za prošek, ali što je kvasina bit će im nepoznato, pa ni prošek neće biti tako dobar. Samo gladan čovjek zna cijeniti što znači biti sit. I mi, generacija na prijelomu, proživjet ćemo te kontrapunkte — i taj najveći gigantski korak napretka. U stvari, mi ga već i doživljavamo. I tako u nesreći moći ćemo da budemo i sretni... Da znaš kako u meni sve dršće kad stvari idu kako želimo.«

Ono što smo tokom oslobodilačkog rata intenzivno doživljavali, brojne spoznaje o patnjama i stradanju naroda, o zatvorenim drugovima i mučenjima kojima su bili izloženi, o strijeljanjima i poginulim prijateljima i suborcima, i još mnogo toga — ostavljalo je u nama veoma duboke tragove, tako da smo ponekad osjećali kao da imamo dvostruko godina i da smo mnogo, mnogo stariji nego što smo u tim mladenačkim danima zapravo bili.

U citiranom pismu najavio sam skori odlazak u Rijeku, koji se i ostvario, pa sam 9. siječnja 1943. nastavio:

Lojze i *Roza Kirn*, poznati ilegalci NOP-a Rijeke

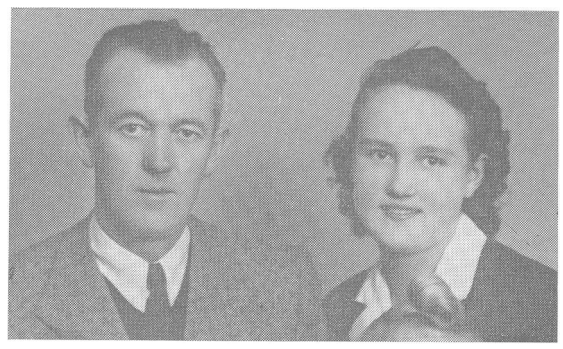

»Jučer navečer stigao sam amo. Putovao sam preko Učke. Napao je dubok snijeg, temperatura je bila daleko ispod nule. Autobus nije mogao voziti uslijed zaleđene ceste. Moralo se svako malo vremena pod kola bacati batude, jer su se inače točkovi vrtjeli na mjestu. Kod najveće zakuke nismo mogli nikako naprijed. Svi smo se iskrcali i pješačili do vrha Učke gdje se nalazi gostiona i sklonište alpinaca. Morali smo čekati dok stigne čistač snijega. Padao je tako gusto da se nije vidjelo na dva metra. Napokon je došao i taj »netta-neve«, deset volova uporedo zavezanih, a otraga njih komad gvožđa. To je bila ta mašina koju sam sa zanimanjem očekivao. Napokon smo se uputili i stigli preci noć na Rijeku. Smjestio sam se gdje i uvijek. Otišao do Marka, i tu preko Joze Kuhara odmah našao druga — kapetana. Ima dobrih i loših vijesti. Ruže uvijek rastu s trnjem. Sada je jedanaest sati. U podne ću da vidim mog prijatelja »Crnog«, pa ću znati što je i kako je. Prije utorka sigurno neću kući.«

Smjestio sam se kao i prije u skromnom hotelu »Allogio Dorcich«, u središtu grada. Kuhar Jozo Veršić bio je još uvijek zaposlen u gostionici »Trattoria alla citta di Bari«, čiji je vlasnik bio njegov zemljak, Marko Veršić iz Vinjerca. Spominjanje druga kapetana odnosilo se na aktivista NOP-a Ljubu Tironisa, s kojim smo nakon hapšenja Rada Kesića, u srpnju 1942, uspjeli ponovo uspostaviti prekinutu vezu i povezati se s članom Mjesnog komiteta KPH Sušak, Vladimirom Švalbom Vidom, da bismo uskoro uz njegovu pomoć tiskali poznati proglas »Narodu Istre« od 7. studenog 1942.

Dan kasnije, 10. siječnja 1943, bilježim:

»Jutros sam obavio neki posao. Poslije podne našao sam se s prijateljima i ostao s njima do četiri i po sata. Obojica su oženjeni. Sjedili smo u nekoj kafani i pričali. Kad smo završili, veli mi »Crni«: »Moram sad ići, jer me čeka žena... Ostao sam säm i lutao gradom. — Elegantni kaputi i pelice redale se pokraj mene i pokazivale čuda posljednje mode. Noge su mi se lijeno vukle ulicom. Čuo sam smrad i trulež oko sebe, svu bijedu i perverziju društva na umoru. I sam samcat našao sam se tu. Bilo mi je teško ... Sad me već san hvata, brzo će devet.
Pišem iz postelje. Oko mene hrču vojnici. Ima nas 12 u sobi. Ja sam jedini civil.«

»Oženjeni drugovi« koji se u pismu spominju bili su Anton Košić Riko ili Crni, sekretar partijskog rukovodstva tadašnje Rijeke, i komunist Lojze Kirn, porijeklom iz sela Čclje, kraj Ilirske Bistrice, koji je u današnjoj Zagrebačkoj ulici imao skladište alkoholnih pića i »pekao rakiju«. Kosićeva žena Nera i Kimova Roza bile su također naše već poznate aktivistkinje.

Istodobno kao »jedini civil« umiješao sam se među vojnike koji su pripadali neprijateljskoj okupatorskoj vojsci i koji su iz raznih krajeva Italije bili prebačeni ovamo na područje Rijeke da se bore i ginu braneći »trulež i perverziju jednoga društva na umoru«. Drugi dan, u zoru, razgovarao sam s nekim od tih nepoznatih vojnika. Tadašnje vijesti s istočnog i afričkog ratišta o opkoljenju i porazima nacifašističkih formacija izazivale su u njih sumnje i demoralizaciju. Puni nostalgije vadili su fotografije svojih najbližih, pričali o njima i oživljavali uspomene. Očito da im je rata bilo dosta, ali fašistička mašinerija nasilja i zločina gurala ih je sve dublje u propast i bespersspektivnost.

Uvjeti rada u tadašnjoj Rijeci bili su i dalje zaista izuzetno teški. Čak je u tim danima, početkom 1943, kad je fašistički vojni stroj počeo dobivati ozbiljnije udarce, teror postajao još žešći i nemilosrdniji. Hapšenja su se nastavljala i 11. siječnja 1943. zapisao sam:

»Sutra ujutro rano putujem kući. Jutros sam saznao da su se ovdje mnogi razbolili i sigurno će duže ostati u bolnici, a to je slabo. No, što se može. Ne znam što će me čekati kod kuće.«

Da, mnogo toga nije bilo moguće izbjeći, ali usprkos žrtvama i stradanjima oslobodilački pokret nije se mogao niti smio zaustaviti na Rječini. S Antonom Košićem Rikom detaljno sam se dogovorio o svemu što bi trebalo poduzeti u jačanju i objedinjavanju NOP-a Istre i tadašnje Rijeke i njihove povezanosti s partijskim rukovodstvima Hrvatskog i Slovenskog primorja.

14. siječnja 1943. nastavljam:

»Jutros sam otišao iz Rijeke. Sada se nalazim na nekoj maloj željezničkoj stanici gdje čekam da se ukrcam na vlak. Dva sata su. Upravo počinje bollettino. Vani sipi snijeg. Pahuljice su tako velike. Zima je. Večeras se nadam biti kod kuće. Ne znam kada ću nazad na Rijeku ...«

Zbog oštre zime i snijega bilo je autobusom u Pazin preko Učke nesigurno, pa sam se vraćao vlakom, zaobilaznim putem.

U samom Pazinu su članovi prvog NOO-a Vjekoslav Stranić, Ninica Gortan, Josip Opašić, Nina Banovac i Nada Raner, uključeni u NOP još u prosincu 1941. s članovima svojih obitelji i drugim brojnim aktivistima, nastavljali rad. Naročito su napredni đaci gimnazije u Pazinu sve uspješnije paralizirali fašističke planove i aktivnosti. U NOP su se uključili gimnazijalci Antun Štemberger, Dušan Bacan, Željko Baračić, Aldo Ferenčić i talijanska omladinka Katerina Deltreppo. Posebno se isticao omladinac Stanko Jekić iz Ježenja. Bistar i borben, razvijao je aktivnost na sve strane. Primljen je početkom 1943. godine u SKOJ, a u općenarodnom ustanku sudjelovao je na povijesnoj sjednici Okružnog NOO-a 13. rujna 1943, na kojoj je donijeta odluka o sjedinjenju Istre s Hrvatskom u novoj Jugoslaviji. Nacisti su ga uhvatili u zasjedi i nakon užasnih trodnevnih mučenja 5. ožujka 1944. poveli ulicama Pazina, prema vješalima. Oko vrata su mu objesili ploču s natpisom: »Sve je znao, ali ništa nije htio reći. Oni koji se budu tako ponašali poći će njegovim putem.« Stanko Jekić sačuvao je dostojanstvo partizanskog borca. Dok su ga nacifašisti vodili na vješanje, pozdravljao je građane i klicao slobodi.

I na širem pazinskom području hvatao je oslobodilački pokret sve dublje korijene. U selu Zarečje gotovo da nije bilo obitelji koja, do početka 1943. godine, nije bila uključena u NOP. Tu su već redovno stizali i naši kuriri s Učke i Planika i s drugih partizanskih baza u Istri. U Marečićima i okolnim zaseocima, koji su hapšenjima bili najteže pogo-

Heroj omladinac — *Stanko Jekić*, obješen od nacista u Pazinu 1944. g.

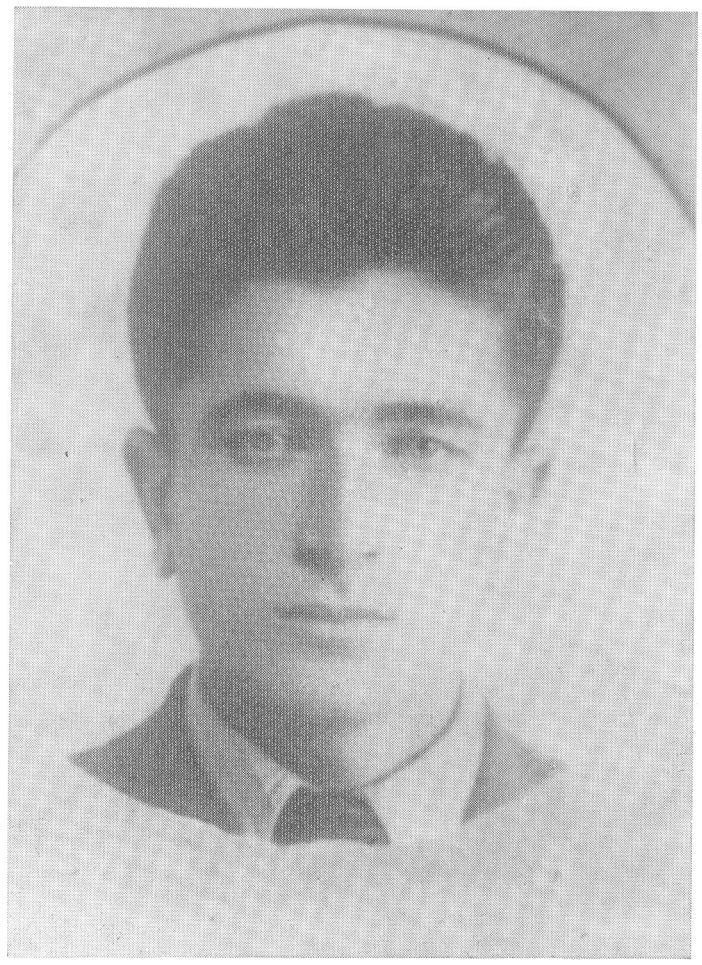

đeni, naš je Pokret postajao sve jači. Tome su pridonosili i sami drugovi koji su se nalazili u pulskom zatvoru, jer su preko rodbine koja ih je posjećivala poručivali da se u radu ne smije posustati, zahtijevajući od svojih najbližih da nastave tamo gdje su oni bili onemogućeni. Tako je bilo i u Bermu, Sv. Petru u Šumi, u Lupoglavu i drugdje.

U selu Jurićima povezuje se u NOP preko Štefice Kopitar Silve omladinka Marija Maretić, kćerka istaknutog narodnjaka Ivana Maretića. U toj bistroj djevojci, koja je već u ranoj mladosti bila svjedok mnogih počinjenih zlodjela nad stanovništvom njenog sela, tinjao je pravi vulkan. Marija Maretić postala je uskoro jedan od najaktivnijih omladinskih rukovodilaca Istre. Prodirala je nezadrživo u brojne istarske kuće i jurila iz jednog sela u drugo, okupljajući narod, naročito omladinu. Sve što bi naučila nesebično bi drugima prenosila. Otkrivala je nove svjetove da bi ih s drugima podijelila. Izuzetnom upornošću naučila je čitati i pisati i politički se brzo uzdizala. Postala je i neustrašiva kurirka, da bi već prije kapitulacije fašističke Italije, vesela i razdragana, dopratila do naših partizanskih stanica mnoge omladince i omladinke. Međutim, njen čvrst karakter nije dopuštao da samo druge upućuje u partizane. Odlučno je zahtijevala da i ona krene u naše jedinice. Kao borac s puškom u ruci dočekala je sveopći narodni ustanak,

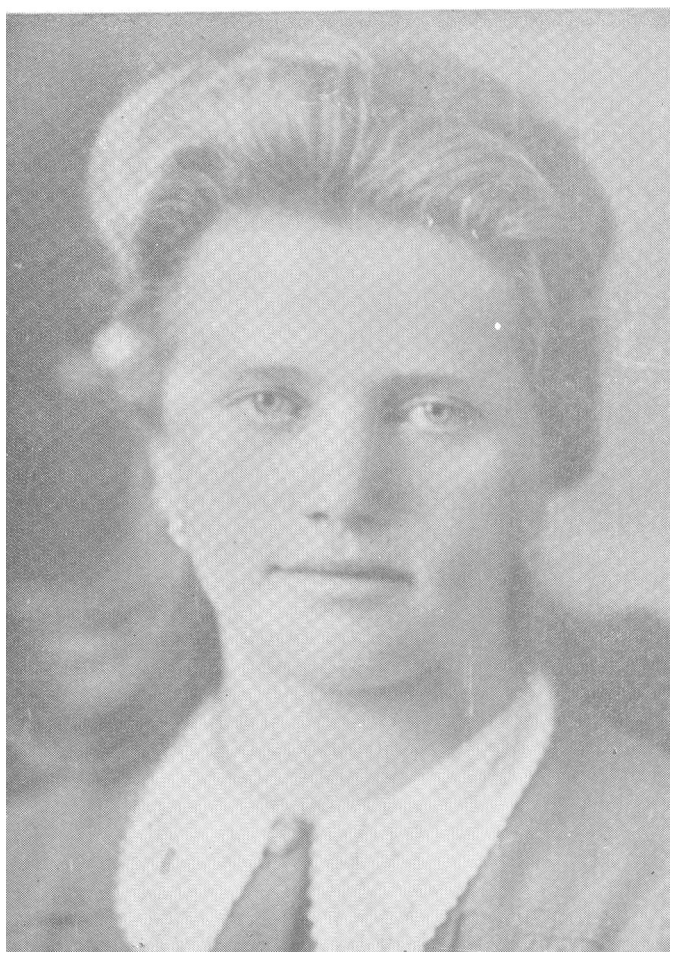

Heroj omladinka — *Marija Maretić,* gine kao partijski borac listopada 1943. godine

da bi u njemu i izgorjela. Za vrijeme nacističke ofanzive u listopadu 1943. u žestokoj borbi prsa u prsa pogođena je metkom u čelo, a ratna kronika je zabilježila:

Marija Maretić, buntovna omladinka iz sela Jurića, pala je kao borac partizan tamo negdje kraj sela Materije — na spoju zbratimljene Primorske i Istre.

Tih dana, zapravo 23. siječnja 1943, javio sam se iz Pazina:

»Evo me kod moje rodice. Nalazim se u fotografskom studiju u 'camari scuri'. Vruće je. Oko mene sve neke lastre i rastopine za razvijanje. Rodica mi je išla van zvati jednog mog prijatelja... Sutra ću nazad. Imam posjetiti jednog popa i s njim sam prijatelj. Da znaš kako sam veseo. Ta mora se biti... Imamo ovdje pune ruke posla ...«

Rođakinja Ninica Gortan s kćerkom Adom i sinom Edijem, našim mladim i snalažljivim kuririma, pružala je i dalje NOP-u Istre dragocjene usluge.

»Pop prijatelj« bio je Zvonimir Brumnić. 24. siječnja 1943. biciklom sam stigao u Tinjan da bih se s njim ponovo sastao i kod njega prenoćio. Bila je to još jedna dodatna i potvrđena originalnost istarskih prilika da je velik broj hrvatskih svećenika Istre prilazio oslobodilač-

kom pokretu, a svećenički stanovi bili sigurna skloništa i baza za naše drugove ilegalce.

Nakon toga 26. siječnja 1943. javio sam se iz Karojbe:

»Evo me kod kuće. Došao sam sinoć kasno. Kad sam se vraćao biciklom, padala je kiša, pa sam bio sav mokar. Ipak sam uživao boriti se s divljim elementima prirode. Vozio sam svom snagom i došao kući poprskan blatom ... Jutros oko jedanaest sati poći ću u Motovun. Imam da uredim neke poslove.«

Dok smo tako žurili na sve strane da bismo sa skromnim i nedovoljnim kadrovskim snagama što više valorizirati postojeće mogućnosti, u pulskom zatvoru čamilo je više stotina naših sposobnih i odanih drugova, toliko potrebnih NOP-u Istre. Zbog toga smo prišli organiziranju njihova oslobađanja i do detalja razradili plan akcije.

U sačuvanom pismu od 30. siječnja 1943. iz Pule zabilježio sam:

»Jučer sam cijeli dan putovao. Navečer sam bio tako umoran. U gradu je bilo tamno. Napokon sam se smjestio. Jutros sam već u sedam sati bio vani. Danas ću svakako biti još ovdje... Za pola sata naći ću se sa Čedinim prijateljem. On ima ovdje u Sv. Roku mnogo drugova, pa ih mislimo pozvati van. Zato sam i došao u Pulu«.

Spominjanje Sv. Roka odnosilo se na splitski zatvor koji se tako zvao, a Čedin prijatelj, s kojim sam se ovog puta trebao naći, bio je Petar Radošević. Našim drugovima u zatvoru postepeno smo proturali pile, konope, pištolj i veću količinu kloroforma kojim je trebalo ošamutiti stražare. Za organizaciju bijega bilo je ugovoreno precizno vrijeme i datum: 30. siječnja 1943. Aktivisti NOP-a pulskog područja organizirali su naoružane straže. Kod samog zatvora čekali su svoje drugove Anton Mauša Mirko, Bruno Brenco i Argeo Ipšić, koji su ih trebali povesti do Šijanske šume, gdje je bila naša druga straža sastavljena od antifašista Marcane — Antona Crljenice Trona, Ivana Siljana Markola i Mira Blažine Pikutara. Oni su trebali odmah s njima nastaviti put prema Cukrićima, gdje su ih čekali komunisti Mate Juršić Paće i Miho Županić. Preko njih je naša kurirska veza išla do Zarečja i dalje do Krasa i Planika, odnosno do logora Prve istarske partizanske čete. Ta zamašno zamišljena akcija nije uspjela, a komunisti i antifašisti Istre koji su, na svojim tvrdim krevetima s uzbuđenjem čekali ugovoreni signal, razočarani su i dalje provodili teške dane zatvorskog života. Međutim, iako bijeg iz zatvora nije uspio, čitava akcija — upornost i oduševljenje s kojima se ona pripremala -— predstavljala je primjer snažne solidarnosti sa zatvorskim drugovima. Istodobno je bila i potvrda naše snage i međusobne povezanosti, jer je i u zatvoru i izvan njega bilo u tu akciju uključeno nekoliko stotina aktivista. U zatvoru su u ovom pokušaju probijanja fašističkog tamničkog obruča sudjelovali i hrvatski i talijanski komunisti i antifašisti, da bi i u zatvorskim ćelijama jačali borbeno jedinstvo i »fratellanzu«.

U tom pismu iz Pule od 30. siječnja 1943, u razmišljanju o našoj borbi, njenim ciljevima i ostvarenjima, zabilježio sam:

»Danas nam je jasnije nego sunce da bi bez tog novog doba i naš ponovni susret bio samo forma bez sadržaja, a mi hoćemo sadržaj, punoću i smisao ... Eto, upravo zato s takvim elanom i voljom koračamo bez straha i sustezanja naprijed ka našoj velikoj pobjedi. Tu je u pitanju i naš život, i stoga se borimo tako. Pa kad ne bismo ni doživjeli tu sreću, sve-

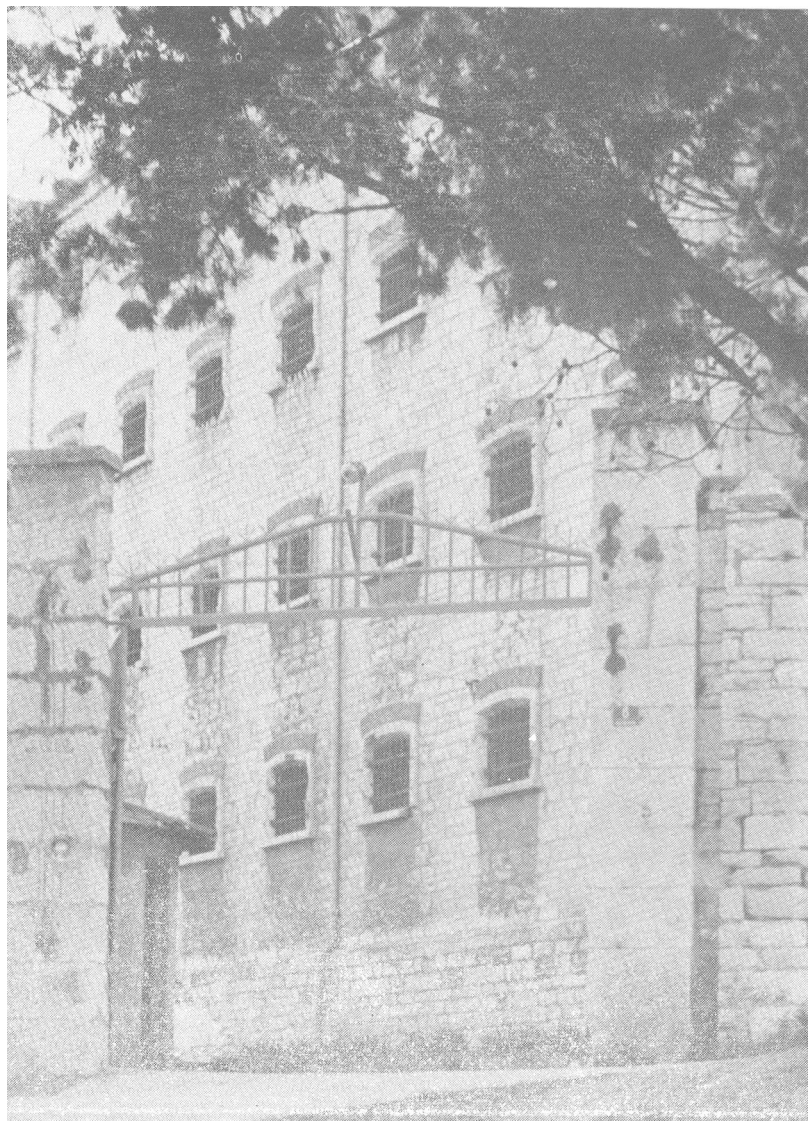

Pulski zatvor — užasno mučilište komunista i antifašista Istre

jedno, taj novi svijet bio bi dio nas, jer bi u njemu bila uzidana naša mladost koja bi vječno mladim pokoljenjima upućivala opomenu: cijenite ono što ste dobili, mi smo dali svoje najljepše doba da oslobodimo život«.

Vraćajući se iz Pule, u nastavku pisma, 1. veljače 1943, javljao sam iz Pazina:

»Nisam dospio ovo pismo ubaciti u Puli. Sada sam u svom rodnom mjestu, kod rođaka. Neko sivo, ružno vrijeme. Moram žuriti kući, a put je tako blatan. Posla je svakim danom sve više, tako da se moraš prekinuti. Doživi se i ovdje finih časova. Neću nikad izgubiti vjeru u ljude. Svagdje, gdje se god okreneš — niču i odgajaju se biljke novog svi-« jeta. Imam još neke poslove da uredim i pošaljem robu za Čedinu braću.«

U podrumu trgovačke radnje našeg rođaka Josipa Opašića imali smo i pogodno skladište za sakupljenu hranu, odjeću, obuću, lijekove i ostalo, pa smo i tom prilikom, kao što je u pismu navedeno, organizirali otpremanje dijela te robe »Čedinoj braći«, to jest partizanima. Uz pomoć kurira prebacivali smo robu preko Zarečja u Planik, ali smo se tih prvih mjeseci 1943. koristili i raznim kanalima za otpremanje sakupljenog materijala i u naše baze u Rijeci. Na tom poslu bila je posebno angažirana skojevka Štefica Kopitar Silva, koju je u tadašnjoj Rijeci, s unaprijed ugovorenom lozinkom i u zakazano vrijeme, na autobusnoj stanici dočekivao aktivist NOP-a, kapetan Ljubo Tironis, i od nje preuzimao pakete i pošiljke.*

Bio je to jedan od onih početnih, kasnije sve sadržajnijih primjera uzvratne solidarnost NOP-a Istre prema narodu i borcima Hrvatskog primorja i Gorskog kotara za podršku i pomoć koju su oni pružali u razvitku oslobodilačke borbe na istarskom poluotoku.

Potrebno je također istaći upornost s kojom su se, ne samo u prvim mjesecima 1943, već mnogo prije, a i poslije tog perioda, predstavnici KP Hrvatske u izvještajima i usmenim dodirima s drugovima u Rijeci kao i preko štaba Prve istarske čete obraćali OK KPH za Hrvatsko primorje s argumentiranim apelima da se u Istru uputi pojačanje u kadrovima, prvenstveno onima koji su u njoj rođeni.

Razvijajući vlastitu inicijativu, istodobno su se na najrazličitije načine obraćali i svojim poznanicima Istranima, za koje su znali da su povezani s Partijom i Pokretom, tražeći od njih da se vrate i nastave borbu u rodnom kraju. Treba imati na umu da je do kraja 1942. godine NOP Istre već bio toliko ojačao da smo raspolagali s čitavom mrežom sigurnih baza iz kojih je mogao djelovati veći broj ilegalnih političkih radnika. Pomanjkanje kadrova osjećalo se na svakom koraku, a mogućnosti rada bile su mnogo veće nego naše snage, pa su upućivani zahtjevi bili opravdani i ostvarljivi.

Tako sam se i ja u sačuvanim pismima obraćao Timei Ožegović — koja je u Zagrebu, do hapšenja sredinom 1943, radeći u odboru za otpremanje boraca u partizane, dolazila u vezu s pojedinim Istranima i Istrankama — sa zahtjevom da se preko zagrebačke partijske organizacije osigura njihovo upućivanje u Istru.

U pismu od 8. prosinca 1942, saznavši da se u zagrebačkoj organizaciji nalaze neke Istranke, zapisao sam slijedeće:

»Spominješ neku svoju prijateljicu Istranku. Čuj, ako je dobra, neka diölazi amo, i to bez velikih procedura. Razumiješ li, odmah, jer je ovdje potrebna. Javi mi.«

Nekoliko dana kasnije, 20. prosinca 1942, inzistirajući da i Timea Ožegović krene u Istru, navodim slijedeće:

»Što se tiče toga da te moja zemljakinja neće pustiti, neka te ne zabrinjava. Reci joj da si slučajno svršila tamo, jer si morala ostati ovdje. Pitaj je iz kojeg je mjesta. A najbolje bi učinila kada bi i ona došla ovamo.

* Kapetan Ljubo Tironis je za vrijeme kapitulacije fašističke Italije bio komandant sušačke luke. Godine 1944. Zavnoh ga je uputio u Istru, gdje je uspješno radio na organizaciji skupljanja i prebacivanja znatnih količina hrane i ostalog materijala iz Istre do naših vojnih snaga u primorsko-goranskom području. Prelazio je mnogo puta ceste, pruge i staru rapallsku granicu da bi tako nastavljao povezivanje Istre, Rijeke i Primorja započeto 1941. godine

To joj je čak i dužnost, a takovo je i naređenje. Sigurno se tamo ne bi bunili. Ovdje bi bila jako potrebna, naročito djevojaka nam je potrebno. Što se tiče zemlje, nje ima za obrađivanje koliko god hoćeš. Reci toj svojoj prijateljici da je njena zemlja zove.«

Takva je direktiva zaista i postojala. Vladimir Bakarić je u govoru na zboru u Pazinu, 30. rujna 1968, prilikom proslave dvadesetpetogodišnjice sjedinjenja, između ostalog rekao:

»Još je gotovo na samom početku narodnooslobodilačkog rata naroda Jugoslavije Komunistička partija Hrvatske odlučila da u Istru pošalje niz svojih kadrova, ljudi iskusnih u revolucionarnom radu, a porijeklom odavde ... Ti kadrovi imali su zadatak da rade zajedno s članovima Komunističke partije Italije i da prenose ona iskustva koja smo u Jugoslaviji već imali iz partizanskog rata i oružanog ustanka.«

Upornost je ipak urodila plodom. Uskoro, tj. u prvoj polovici 1943, to je bilo dijelom riješeno jer je pored individualnih dolazaka poput Antice Šuran, Mihe Milanovića, Franje Dorčića i drugih OK KPH za Hrvatsko primorje, shvaćajući naše opravdane zahtjeve, počeo upućivati u Istru istaknute komuniste i funkcionare NOP-a — Silva Milenića Lovru, Niku Katunara, Radunu Ban Miru, Venca Mihića, Milku Milenić, Silvija Bakarčića i druge, koji su svojim revolucionarnim iskustvom, samoprijegornim radom, a često i životima tako mnogo zadužili narod Istre.

Savladavajući izuzetno složene i u mnogo čemu specifične prepreke i probleme, oslobodilački pokret naroda Istre je u toku 1941. i 1942. godine uz velike žrtve i teško plaćena iskustva nezadrživo prodirao u gotovo sva područja istarskog poluotoka, da bi na početku 1943. godine činio jedinstvenu i povezanu cjelinu.

U tom procesu snaženja i sve odlučnijeg nastupanja socijalne i nacionalne revolucije naroda Istre osobito se ističe datum 10. ožujka 1943, kada je u selu Karojbi osnovano Prvo rukovodstvo Komunističke partije Hrvatske za Istru.

U našoj poslijeratnoj historiografiji izuzetno značenje tog događaja za dalji razvitak NOP-a Istre i njegovo idejno-političko i organizacijsko usmjeravanje na oružanu borbu, bratstvo i jedinstvo Hrvata i Talijana i općenarodni ustanak — nije nikad osporavano. Međutim, na osnovi nekih sačuvanih dokumenata i proturječnih podataka u njima pojavile su se dileme je li Prvo partijsko rukovodstvo za Istru osnovano upravo toga dana, tj. 10. ožujka 1943, da li su sastanku prisustvovali svi njegovi članovi zajedno s delegatom OK KPH za Hrvatsko primorje, Silvom Milenić Lovrom, i je li ono u trenutku stvaranja, pa i kasnije, bilo privremenog ili trajnog karaktera.

Neosporna je činjenica da se potreba za stvaranjem i osamostaljivanjem partijskog rukovodstva u Istri osjećala već mnogo prije. To, uz ostalo, uvjerljivo potvrđuju sačuvani izvještaji i ocjene viših partijskih foruma i njihovih funkcionara i političkih radnika, članova KP Hrvatske, koji su u toku 1941. i 1942. godine djelovali na terenu Istre. Potrebu osnivanja posebnog rukovodstva za Istru uvidjela je i instruktor CK KPH Anka Berus, koja je u izvještaju Centralnom komitetu od 18. srpnja 1942. pisala iz Hrvatskog primorja:

»... na teren Istre otišlo je u zadnje doba dosta drugova na rad, ali se osjeća hitna potreba, da se riješi pitanje tamošnjeg rukovodstva ili bar određivanje druga, koji bi za taj rad odgovarao ...«

Niko Katunar, Raduna Ban Mira i *Vence Mihić,* .skojevski rukovodioci Kastva i Hrvatskog primorja, stigli su u pomoć Istri. *Niko Katunar* i *Raduna Ban Mira* ugradili su živote u istarsku slobodu.

Anka Berus, instruktor CK KP Hrvatske djelovala je na području Hrvatskog primorja, Rijeke i Istre 1942. godine

Milka Milenić, član partijskog rukovodstva za Istru

U izvještaju koji je uputio Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje, 12. studenog 1942, Josip Matas Andrić, zamjenik komesara Prve istarske partizanske čete i sekretar njene partijske ćelije, potvrđuje takve ocjene:

»Nama je teško ovdje raditi jer nemamo rukovodstvo ... Jedna i možda najkrupnija naša greška što smo slabo vodili računa o Istri, a danas je teško u doba rata razviti organizaciju, i mnogo smo u zakašnjenju...«

Međutim, kako se NOP Istre brzim tempom organizacijski učvršćivao i politički sazrijevao, Josip Matas je bio u mogućnosti da već u početku 1943. godine u izvještajima OK KPH za Hrvatsko primorje, iznoseći precizne podatke o stanju NOP-a, najavi ostvarenje toliko potrebne i značajne inicijative o osnivanju jedinstvenog partijskog rukovodstva za Istru.

17. veljače 1943. Matas piše:

»Tako smo sada formirali četiri MK (mjesna komiteta) i jedan KK (kotarski komitet), tj. privremeno rukovodstvo za Istru.«

Upravo tih dana, prije upućivanja spomenutog izvještaja, bili smo ponovo zajedno. Našli smo se u podrumu fotografske radnje Ninice Gortan, u središtu Pazina.

Bili smo svjesni činjenice da se događaji odvijaju brže nego što smo ih mogli pratiti i da nam ponestaje snage. Matasa sam podrobnije upoznao s onim što je do tada bilo učinjeno na Pazinštini i na području Motovuna, a posebno na Poreštini, gdje su drugovi Božo Kalčić i Ante Drndić Stipe, preko Joakima Rakovca i Jože Šurana, sve dublje i uspješnije prodirali. Pričao sam mu o kontaktima koje imamo u Rijeci i Trstu i o ulozi koju bi NOP Rijeke, politički i organizacijski ojačan, mogao i morao odigrati u povezivanju oslobodilačke borbe naroda Istre s NOP-om Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i slovenskog područja Istre i dalje s Ilirskom Bistricom. Upoznao sam ga, također, s akcijom oslobađanja naših drugova iz zatvora, koju smo pripremali u Puli, iznoseći razloge zbog kojih ona nije uspjela. Josip Matas govorio je o razvoju NOP-a na Labinštini, Žminju, Krasu i Buzetu, o kontaktima koje je tamo imao s Antonom Cerovcem, a zatim i Ivanom Červarom na Tinjanštini, o obilasku dijela Prve istarske partizanske čete koji se nalazio u Brkinima i o dogovoru s komandantom brkinskih partizana Karlom Maslom i sekretarom OK KP Slovenije za južnu Primorsku, Rudijem Mahničem, o međusobnoj suradnji NOP-a Istre i Slovenskog primorja, zatim o povratku Antona Raspora na Planik i o poruci koju je poslao Vladi Juričiću, borcu Prve istarske partizanske čete i članu njene partijske ćelije, da se hitno s kastavskog punkta vrati na politički rad u Istru.

Ono što nas je posebno zaokupljalo bili su problemi koji su se pojavljivali u kontaktima i razgovorima s pojedinim tada odgovornim funkcionarima KP Italije. Osjećali smo da suradnja i postizanje dogovora između KPI i KPJ, izravno ili preko KPH, o zajedničkoj olobodilačkoj borbi prelazi naše mogućnosti i ovlaštenja da bismo istodobno bili u nedoumici kako rješavati pojedina pitanja što ih je životna praksa neumoljivo nametala. Trebalo je, na primjer, zauzeti stav o tome da li članovi KPI, koji su se svjesno i dobrovoljno uključivali u NOP Istre, treba da i dalje ostanu članovi KP Italije ili da budu primljeni u KP Hrvatske. Mogu li u tom slučaju zadržati dvojno članstvo ili, uključujući se u redove KP Hrvatske, prestaju biti članovi KPI. Zbog takvih i sličnih dilema razmišljali smo i o odlasku Matasa u Hrvatsko primorje

kako bi drugove u tamošnjem OK detaljnije upoznao s prilikama u Istri i, uz ostalo, apelirao za hitnu pomoć u kadrovima. Međutim, on tada fizički nije mogao izdržati tako naporan put. S druge strane, NOP je bio u takvom usponu da se čvršće međusobno povezivanje i rukovođenje iz jednog središta postavljalo kao najhitniji neodložni zadatak. Pojedinačno se više nije moglo djelovati, a niti čekati na direktive. Centar OK KPH za Hrvatsko primorje bio je, na žalost, predaleko, a u tadašnjim prilikama kontinuirane veze i brzo međusobno komuniciranje bilo je teško osigurati.

Treba istaći da je kolektivna rukovodeća politička jezgra NOP-a, koju je priznao nadležni partijski forum, tada već u Istri postojala. Bila je to partijska organizacija Prve istarske partizanske čete, koja je od samog početka svog djelovanja činila ozbiljne napore da pojedinačne razgranate aktivnosti međusobno poveže. Zato ona nije nikada ni bila samo partijska ćelija prve istarske vojne formacije, već i nešto mnogo šire i za NOP Istre značajnije, pa je bilo logično i opravdano da u specifičnim istarskim prilikama upravo komunisti partijske organizacije Prve istarske partizanske čete pokrenu inicijativu o njenom preraslanju u partijsko rukovodstvo.

Josip Matas, kao sekretar četne partijske ćelije, bio je svjestan težine odgovornosti i svojim revolucionarnim instinktom osjećao je potrebu donošenja odluke o osnivanju rukovodstva, smatrajući da takva odluka, koju novonastale prilike i nagli razvitak NOP-a Istre neumoljivo diktiraju, ne izlazi iz okvira ovlaštenja što ih je do tada imao. Predložio je, da osim nas dvojice, u to prvo rukovodstvo uđu drugovi Božo Kalčić, Vlado Juričić i Ante Drndić Stipe. Istodobno je istakao potrebu za što hitnijim sazivanjem sastanka sa spomenutim drugovima, na kojem bi se detaljnije analizirale prilike u Istri, ocijenio dotadašnji rad, ostvareni i neostvareni dometi, i zajednički sagledali prioritetni zadaci. Razmišljajući o mogućem mjestu održavanja sastanka, Matas me je upitao bi li se on mogao održati u Karojbi, odnosno postoje li za to odgovarajući uvjeti sigurnosti.

Upravo u to vrijeme stupili smo preko naše organizacije u Pazinu u vezu s omladinkom Vjekoslavom Banovac Điđom, koja je spremno prihvatila da se premjesti u Karojbu kako bi svojim radom pridonijela što djelotvornijem i sigurnijem funkcioniranju te naše partizanske baze. Điđa Banovac pripadala je provjerenoj obitelji čiji su članovi već od prosinca 1941. bili uključeni u NOP, naročito sestra joj Nina Banovac, koja je bila član NOO u Pazinu, i brat Joakim Kino, koji je kao dječak postao jedan od prvih istarskih kurira. U cijevima bicikla vješto je sakrivao našu štampu i uspješno prenosio povjerljiva pisma i poruke aktivistima NOP-a. Osim toga, u kući moga djeda narodnjaka Petra Ujčića živio je s nama, uz teško bolesnu majku, i otac Edo Drndić, koji nam je u radu pružao značajnu pomoć. Zbog svega toga, usprkos činjenici da se Karojba nalazila na prometnoj cesti i da je u selu, u neposrednoj blizini postojala karabinijerska i autobusna stanica, dogovorili smo se da se sastanak Prvog partijskog rukovodstva ipak održi u Karojbi, i to 10. ožujka 1943.

Podijelili smo zaduženja. Matas će preko punkta na Planiku osigurati da Vlado Juričić bude, odmah po dolasku iz Kastva, obaviješten, a Ante Drndić Stipe trebao je o tome upoznati Božu Kalčića, s kojim je bio u stalnom dodiru, i to je vrijeme radio na Poreštini.

Matas je time smatrao da je Prvo partijsko rukovodstvo stvoreno, pa je u spomenutom izvještaju od 17. veljače 1943. i obavijestio o tome OK KPH za Hrvatsko primorje. Kad sam mu iznosio zapažanja o ulozi i mogućnostima rada u tadašnjoj Rijeci, Matas je mislio da o tome poseb-

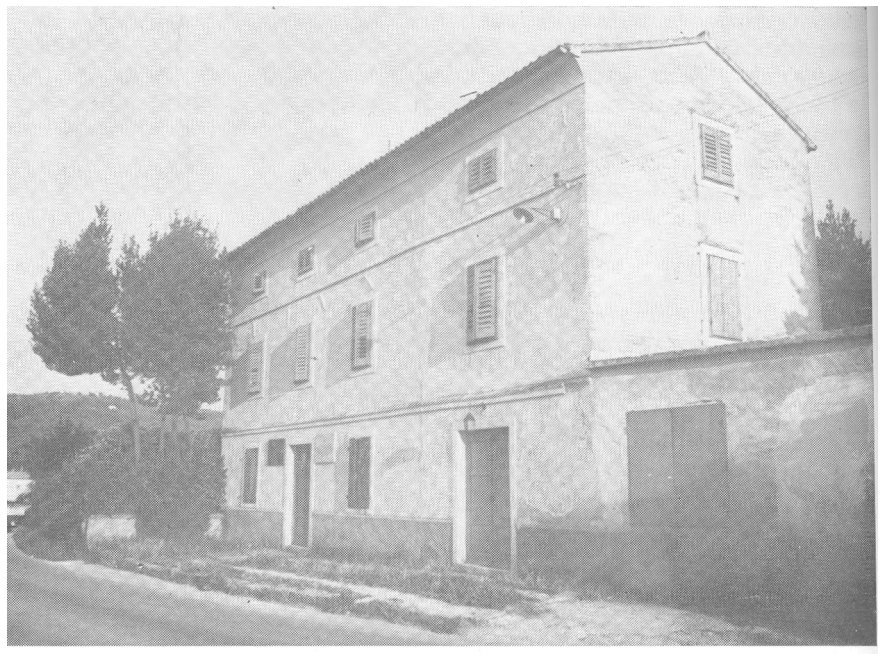

Kuća u Karojbi u kojoj su održana dva prva sastanka partijskog rukovodstva za Istru

Spomen-ploča koju je 10. ožujka 1969. postavio CK KPH s natpisom:

»Na svijetlim revolucionarnim tradicijama iz oslobodilačke borbe u ovoj kući je 10. marta 1943. godine formirano Prvo partijsko rukovodstvo za Istru. Taj značajan datum u povijesti SKJ otvorio je puteve sveopćenarodnom ustanku, jačanju bratstva i jedinstva i konačnom priključenju Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji. Povodom 50. godišnjice SKJ, CK SK Hrvatske postavlja ovu ploču, da bi se nove generacije sjećale tog značajnog jubileja.«

nim izvještajem obavijestimo OK KPH za Hrvatsko primorje. Dogovorili smo se da pripremimo i tekst letka koji bi bio otisnut u tehnici Agitpropa OK, jer u Istri nismo u to vrijeme imali takvih mogućnosti.

Na osnovi svega toga Matas je u izvještaju od 17. veljače 1943. uz ostalo javio i slijedeće: »Na Pazinu se radi preko ona dva druga iz Dalmacije ... Prilažem letak koji je napisao drug iz Pazina. Tako isto prilažem i pismo od istog druga koji daje neke njegove primjedbe povodom Rijeke. Ukoliko postoji, treba energično postupiti i organizirati Rijeku.«

Kao određen doprinos sagledavanju tadašnje situacije u Rijeci i upoznavanju s našim zapažanjima o značajnoj ulozi i onome što bi u gradu na Rječini trebalo poduzeti, može poslužiti već spomenut i do danas sačuvan izvještaj koji sam pisao 14. veljače pod ilegalnim imenom »Vladlen«, a koji je bio priložen Matasovu izvještaju OK KPH za Hrvatsko primorje. U njemu se navodi slijedeće:

»1. Rijeka je grad industrijskog proletarijata. Kao rijetko koje naše mjesto, Rijeka posjeduje ogroman kadar industrijskih radnika. Prema podacima koje sam dobio zaposleno je na Rijeci 13 000 radnika i 5 000 radnica po raznim poduzećima.

Skojevka *Vjekoslava Banovac Điđa*

2. Rijeka posjeduje i zdrav kadar pomoraca .Na Rijeci ima mnogo naših mornara i kapetana koji se nalaze u službi po raznim parobrodima i državaju mnoge linije (Rijeka—Krk, Lovran, Zadar, Šibenik, Split i dr.).

3. Rijeka ima i svoje malograđane ... Građanski elemenat je danas upotrebljiv. Trebalo bi i iz tih redova izvući šta je zdravo, pridobiti ih, organizirati ih, ukoliko su opasni paralizirati.

To bi bile mase na koje se može računati. Međutim, današnje stanje je nepovoljno ... Postoji rascjepkanost, a direktive se daju sa raznih strana.

1. Sušak ima nekoliko drugova na Rijeci. Preko Sušaka radi i čitav pomorski kadar.

2. U Brodogradilištu postoji organizacija »našeg tipa«. Prema posljednjim podacima izgleda da ti drugovi dobivaju direktive preko Kastva. Pokušavalo se doći do veze, ali nije išlo. Bio je tu i jedan drug iz OK Primorja.

šta treba raditi?

1. Povezati u najskorije vrijeme sve drugove.

2. Stvoriti jedno rukovodstvo. Dodijeliti ljude koji će se brigati samo o organizaciji Rijeke.

3. Dok se god budu o Rijeci brigali drugovi koji pripadaju organizaciji Sušaka ili Kastva, neće se uspjeti, jer oni o Rijeci vode računa utoliko ukoliko to ide u prilog njihovoj organizaciji i radu ...
Moje je mišljenje da na Rijeku mora biti upućeno par dobrih i spremnih drugova koji će svu djelatnost posvetiti Rijeci...
Čvrsta organizacija u Rijeci pomogla bi mnogo i našem radu u Istri.

1. Imali bismo mogućnosti legalne veze sa OK Primorja.

2. Iz Rijeke mogli bismo rukovoditi radom sa sektorom Lovran — Matulje.

3. Na Rijeci bismo mogli držati mnogo ilegalaca koji su nam u sadašnjim momentima neobično potrebni.
K ovome bi u toku rada došle i mnoge druge koristi i bolja povezanost.«

Prema tome, u samoj Rijeci, slično kao i u Istri, osamostaljivanje partijskog rukovodstva postavljalo se na početku 1943. godine kao vrlo aktualan i prioritetan zadatak.

U razdoblju do 10. ožujka Matas je predviđao obići Labinštinu i Pulu, a zatim, ako mu se zdravstveno stanje poboljša, stići na Kras i Planik.

Iz tog perioda posebno je karakteristično i značajno njegovo pismo upućeno OK KPH za Hrvatsko primorje, 4. ožujka 1943, dakle pred sam sastanak u Karojbi.

U njemu Matas daje detaljniji pregled stanja ma području Pule, Svetvinčenta, Labina i najavljuje skori obilazak organizacije Pazina, Ro-

vinja i Buzeta, da bi o onome što je do tada već bilo učinjeno javio slijedeće:

»U Južnoj strani Istre, tj. u MK Pule, stvar naše organizacije ide vrlo dobro, tamošnji komitet se osamostalio tako da se radi punom parom po liniji naše NOB-e ... U Puli ima talijanska grupa koja radi s nama, ima oko 35 članova Partije, a formirali smo i hrvatsku grupu u samom gradu. Ima grupa i u: Medulinu, Valdebeku, Pomeru, Kavranu, Šegotićima, Marčani, Krnici, Vodnjanu, Fažani, Peroju, Štinjanu, Šikićima, Vinkuranu... Imamo tri odbora žena i jednu grupu SKOJ-a.«

Za Labin Matas javlja:

»MK Labin, to je isto jaka organizacija, sada su konačno prihvatili da rade s nama... Ovaj je komitet do sada radio po direktivama KP Italije.«

Ističe zatim da je teren velik i rad vrlo težak, da kadrova ima malo i da su nedovoljno izgrađeni, pa predlaže da se upute »dobri i požrtvovni elementi«. U pismu također traži da se u Istru šalju veće količine partizanske štampe, posebno o NOO-ima i organizaciji žena, i to na hrvatskom i talijanskom jeziku, jer se oslobodilački pokret sve više širi, zatim partijsku literaturu, bez koje se ne mogu izdizati kadrovi, a i nju bi trebalo prevoditi na talijanski jer »za partijsko članstvo gotovo ništa ne stiže od rukovodstva KPI iz Trsta«. Matas nakon toga pokreće vrlo značajno pitanje odnosa KPI i KPJ, odnosno KP Hrvatske, i pita OK KPH za Hrvatsko primorje da li da organizacije dviju Partija rade »odvojeno ili zajednički«, odnosno da li da u partijsko rukovodstvo koje se upravo osniva uzmemo »i jednog talijanskog predstavnika.«

Razumljivo da odgovor nije mogao stići do 10. ožujka, pa Matas bez suglasnosti i uputa nadležnog partijskog foruma nije ni mogao predviđenog talijanskog komunista pozvati na zakazani sastanak. Bio je to Giacomo Urbinz, radnik pulskog brodogradilišta, dugogodišnji i utjecajni komunist talijanske narodnosti, koji se već 1941. godine povezao s NOP-om Istre i u njemu aktivno djelovao, osuđujući oportunističko držanje i stavove grupe Edoarda Doriga.

Bez obzira na to što se uključivanje Giacoma Urbinza u Prvo partijsko rukovodstvo u tadašnjim prilikama nije moglo ostvariti, sama činjenica da su hrvatski komunisti takvu spremnost i želju već tada izražavali, govori mnogo. Bila je to u biti uvjerljiva potvrda dubokog shvaćanja značenja suradnje i neophodnosti zajedničke borbe hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista Istre, bez čije bi realizacije NOP Istre bio ostao osakaćen i osiromašen.

U spomenutom izvještaju Matas je iznemogao i lošeg zdravlja javljao i slijedeće:... treba da imenujete sekretara za Istru i da se meni pripremi zamjena jer se osjećam vrlo slab. Međutim, Matas je ipak smogao snage da ide dalje i da u zakazano vrijeme stigne u Karojbu.

Uporedo s odgovarajućim pripremama i mjerama sigurnosti koje smo poduzeli u Karojbi, brat i ja smo do sastanka Prvog partijskog rukovodstva obilazili organizacije i aktiviste srednje Istre i Poreča, nastojeći sakupiti što više podataka, prijedloga i sugestija za dalje usmjeravanje i rukovođenje NOP-om Istre.

Konačno, uoči samog sastanka, 9. ožujka 1943, na povratku s još jednog takvog obilaska, s velikim sam optimizmom zabilježio:

»Sinoć kasno, oko pola noći, došao sam kući. Ide nam od ruke, skoro onako kako želimo ... Potrebno nam je ovdje puno prijatelja i radnika. Zemlje ima koliko god hoćeš, mnogo toga je još ostalo da se obradi. Moguće se rijetko gdje osjeća takva potreba za radnom snagom kao ovdje.«

I upravo u takvim prilikama, 10. ožujka 1943, na osnovi prethodnih preciznih dogovora, stizali su u Karojbu iz različitih smjerova, ali s jedinstvenim ciljem, istarski revolucionari Josip Matas, Božo Kalčić i Vlado Juričić.

Iz Labina i Pule, preko sela Tudora i Kringe, odlučan i neumoran stigao je Josip Matas. Rođen u brojnoj, siromašnoj radničkoj obitelji, koja je još za vrijeme austrijske vladavine bila lijevo orijentirana, da bi se nakon talijanske okupacije Istre i dolaska fašista na vlast sve više aktivizirala — Josip Matas je stjecao prva životna iskustva. Kao omladinac bio je povezan s poznatim istarskim komunistom Romeom Vlahom, da bi pred opasnostima od hapšenja gotovo istovremeno s njim i emigrirao. Ilegalno je prešao granicu i u Zagrebu kao tekstilni radnik počeo je djelovati u URSS-ovim sindikatima i u društvu »Istra«. Od 1941. godine do odlaska u partizane početkom 1942. kao član KPH ilegalno je radio u zagrebačkoj organizaciji. U bataljonu »Marko Orešković« vršio je dužnost zamjenika političkog komesara i sekretara partijskog komiteta, stječući znatna vojna iskustva. Po odluci CK KP Hrvatske i GŠ Hrvatske krenuo je u Istra i poslije brojnih teškoća stigao do rodne kuće u Puli. Svojim je dolaskom iznenadio oca, majku i sestru Antoniju. Brata mu Marija ustaše su iz Zagreba odveli u logor Stara Gradiška. Angažirajući oca, brzo je uspostavio vezu s komunistima Mijom Pikunićem i Mariom Špilerom, a zatim preko Labina i s Prvom istarskom partizanskom četom, pri čemu je njegova sestra Antonija, inače prodavačica povrća na gradskoj tržnici, vješto obavljala povjerljivu kurirsku dužnost. U četi je na sastanku 9. rujna 1942. izabran za njenog partijskog sekretara, da bi do dolaska u Karojbu u ožujku 1943, neumorno radio na jačanju i objedinjavanju NOP-a Istre.

Božo Kalčić došao je s Poreštine, miran, staložen i uvjerljiv u objašnjavanju ciljeva NOB-a. U Zagrebu je bio jedan od poznatih istarskih komunista. Već 1935. godine kao predsjednik đrvodjelaca u URSS-ovim sindikatima postaje član SKOJ-a. Više godina progonjen je i hapšen nekoliko puta. U travnju 1941. pokušao je vratiti se u Istru, ali su ga prilikom prelaska mosta na Rječini uhapsili fašisti i silom odveli u specijalni bataljon, odakle krajem 1942. uspijeva dezertirati. Uskoro postaje jedan od najomiljenijih rukovodilaca NOP-a Istre da bi se 10. ožujka 1943. još za bijela dana prvi pojavio u Karojbi.

S Učke i Planika, gdje mu je odmah po dolasku iz Kastavštine, krajem veljače 1943, Anton Raspor Španjolac prenio Matasovu poruku da 10. ožujka bude u Karojbi, stigao je preko komunista Nikole Černeke iz Marčenigle i Mate Ladavca, poznatog narodnjaka na Pazinštini, omladinac Vlado Juričić. Mršav, brzih, ali i opreznih pokreta, u smeđim hlačama dvostruko širim nego što je trebalo, nabreklih dubokih džepova, u kojima su bili pištolj i bomba, pojavio se tog ožujskog sutona u kući mog djeda po majci Petra Ujčića. Neopisiva radost zbog ponovnog susreta sa starim znancima i suborcima, Matasom i Kalčićem, ispunila je čitavu kuću. Potekla je rijeka pitanja, obnovljenih uspomena i interesiranja za sudbinu zajedničkih prijatelja i poznanika iz zagrebačke organizacije. Dok smo se s Matasom i Kalčićem već sretali, za brata i mene je to bio prvi susret s Vladom Juričićem. Kao što je u takvim prilikama i prirodno, pričali smo jedni drugima o svemu što smo u revolucionarnom radu do tada doživjeli. Vlado se brzo sprijateljio i s našim ocem, koji je poput njegova, Jakova Juričića, pred sve žešćim fašističkim terorom napustio s obitelji rodnu Istru, pridružujući se brojnoj armiji istarskih emigranata. Jakov Juričić je poslije prvoga svjetskog

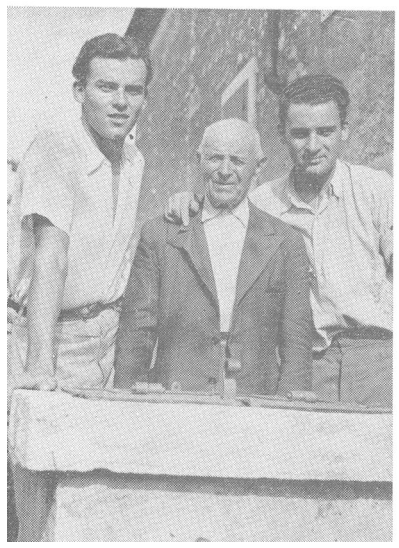

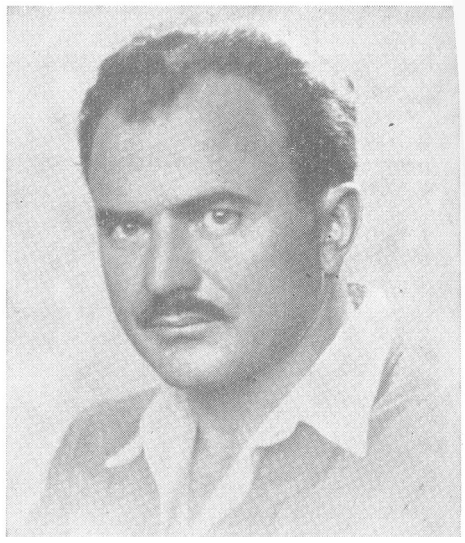

Djed narodnjak *Petar Ujčić* s unucima *Ljubom* i *Antom,* članovima Prvoga partijskog rukovodstva kod stare »šterne« 1942. godine

Božo Kalčić, član Prvog rukovodstva KPH za Istru

rata već sudjelovao i bio ranjen u demonstracijama i štrajkovima pulskog proletarijata da bi u emigraciji, umjesto na istinsku domovinu naišao na protunarodne monarhističke režime koji mu nikada nisu priznali ni državljanstvo. Naprotiv, zbog komunističkih ideja i revolucionarne aktivnosti ponovo je hapšen i mučen od zagrebačke policije. U bijedi i neimaštini Vlado Juričić je već u četrnaestoj godini prekinuo školovanje i kao radnik u tekstilnoj tvornici počeo zarađivati kruh, sudjelujući i u prvim štrajkovima. Slijedeći 1941. godine poziv Partije na ustanak i oružanu borbu, ubrzo se našao u I hrvatskom proleterskom bataljonu, da bi prilikom osnivanja istarske partizanske čete bio prekomandovan i stupio u njene redove te nakon zamornog trodnevnog marša stigao pod Planik i Učku.

Takvom revolucionarnom iskustvu Matasa, Kalčića i Juričića pridružili smo brat i ja naša vlastita, stečena u revolucionarnom pokretu studenata Beogradskog univerziteta i u borbi protiv talijanskih fašističkih okupatora u Splitu i Šibeniku u toku ustaničke 1941. godine do mog povratka u Istru, 3. prosinca 1941, i bratovog u srpnju 1942, da bismo do tog ožujskog sastanka radili na širenju i organiziranju NOP-a Istre.

Bio je to za sve nas izuzetno velik dan i događaj. Prvi put, ne više individualno, već zajednički, na okupu, dugo smo u noć iznosili u oduševljenju brojne primjere sve odlučnijeg pristupanja Istrana oslobodilačkoj borbi u toku 1941, 1942. i prvih mjeseci 1943. godine. U mnogim selima već su postojali narodnooslobodilački odbori, nosioci nove vlasti. Preko vojnih punktova već je stotine istarskih mladića bilo prešlo Učku i staru, nepravednu rapallsku granicu, uvrstivši se u jedinice NOV Jugoslavije. Osnivanje Prve istarske partizanske čete 1942. godine, njezine vojne akcije i političko djelovanje predstavljalo je prvorazredan događaj u oslobodilačkoj borbi naroda Istre. Sakupljanje oružja, odjeće, hrane, novca i lijekova poprimilo je široke razmjere. Nicale su omladinske borbene grupe, a istarske žene stvarale su posebne odbore i organizacije. Oslobodilački pokret prodirao je i u gradove. U tadašnjoj Rijeci,

Josip Matas Andrić, sekretar četne partijske ćelije i Prvog rukovodstva KPH za Istru

te u Puli, Rovinju, Poreču, Labinu, Pazinu i drugdje već su bili udareni temelji zajedničkoj borbi i bratstvu Hrvata i Talijana. Partizanska štampa nezadrživo je prodirala do sve šireg kruga istarskih antifašista. Proglasi, leci i brošure NOP-a Hrvatskog primorja i Dalmacije prebacivani u Istru uz savladavanje brojnih zamki neprijatelja, vršili su značajnu mobilizatorsku ulogu. Prvi proglasi tiskani na teritoriju Istre, prvomajski letak 1942. godine na talijanskom u Pazinu i proglas na hrvatskom jeziku, umnožen u Karojbi u kolovozu 1942. bili su skroman, ali značajan i autentičan pisani dokument NOP-a Istre, a preko MK KPH Sušaka tiskan je 7. studenog 1942. uz pomoć Okružnog komiteta KP Hrvatskog primorja i programski proglas »Narodu Istre« na hrvatskom i talijanskom jeziku.

Na osnivačkom sastanku Prvog partijskog rukovodstva, koji se 10. ožujka 1943. protegao duboko u noć, da bi se u zoru idućeg dana nastavio i završio, cjelovitije su sumirani značajni rezultati postignuti u pojedinim područjima istarskog poluotoka i jasnije sagledani ključni zadaci i perspektive NOP-a Istre.

Obogaćeno dragocjenim poukama i iskustvom iz već prijeđeno^ perioda oslobodilačkog rata, Prvo partijsko rukovodstvo odlučno se i neopozivo orijentiralo na opću mobilizaciju istarskih snaga i na rasplamsavanje narodnooslobodilačkog ustanka. Donijelo je odluku da se već postojeće vojne baze i punktovi učvrste i međusobno povežu kurirskim vezama, preko kojih će se prihvaćati istarski borci. Vojnoj bazi 01 pod Učkom dodijeljen je poseban zadatak da osigurava stalnu vezu sa štabovima vojnih jedinica V operativne zone, kojoj je pripadao i teritorij Istre., i s centrima političkih rukovodstava u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Poseban zadatak bio je dalje proširivanje već uspostavljenih kontakata s predstavnicima KP Slovenije i s rukovodstvom NOP-a u Slovenskom primorju i Trstu. Velika pažnja posvećena je potrebi jačanja povezanosti s NOP-om Rijeke. Prvo partijsko rukovodstvo posebno je istaklo i potrebu daljeg učvršćivanja i proširivanja baze narodne vlasti. Jačanju partijskih, skojevskih i omladinskih organizacija,

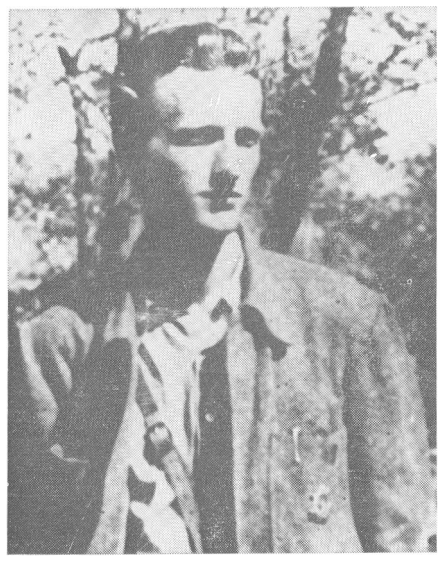

Vlado Juričić, borac prve istarske partizanske čete i član partijskog rukovodstva za Istru

daljem proširivanju aktivnosti žena, a naročito potrebi još jačeg i odlučnijeg prodiranja u gradove dano je na tom prvom sastanku značajno mjesto. Utvrđena je i neophodnost pokretanja listova na hrvatskom i talijanskom jeziku, koji bi adekvatnije odražavali specifičnosti prilika i razvoj oslobodilačkog pokreta.

Na kraju sastanka Prvo partijsko rukovodstvo odlučilo je da njegov sekretar, Josip Matas Andrič, odmah krene preko naših baza na Labinštini i pod Planikom u Kastav i dalje do centra OK KPH za Hrvatsko primorje, sa zadatkom da drugove u nadležnom višem partijskom forumu detaljno upozna s razvojem NOP-a i odlukama Prvog partijskog rukovodstva, da im predoči velike gubitke u kadrovima koje je NOP Istre do tada imao i da hitno zatraži podršku i pomoć. Posebno da još jednom istakne naše uvjerenje u potrebu da Primorski okružni komitet uputi u Istru barem jednog svog člana. Naglašeno je da bi bilo najpoželjnije kad bi delegat OK KPH zajedno s Matasom došao u Istru. Drugi sastanak bio je orijentacijski zakazan za sredinu travnja, s tim da se točan datum odredi kad se Matas vrati. Ostali članovi dobili su, također, konkretna zaduženja i utvrđena su područja koja treba obići do slijedećeg sastanka.

Toga dana 11. ožujka 1943, kada su članovi Prvog partijskog rukovodstva napuštali Karojbu, uputio sam Timei Ožegović u Zagreb pismo koje je do danas sačuvano i u kojem je bilo zapisano i slijedeće:

»Poslije podne idem opet na put i ne znam kada ću nazad, moguće do desetak dana. Imamo puno posla ... Situacija je takova da treba uložiti sve snage, ne gubeći ni minuta. Glavni nam je zadatak sada da šaljemo ljude k Čedi. To prilično uspijeva, samo s ogromnom promidžbom ...

Da si nas vidjela sinoć. Bilo je kod nas tako veselo. Kod nas su se nalazila tri prijatelja moja i Čedina. Bio je pust, napravili smo fritule i pečenog janjca. Nek i sirotinja gdjekad štogod pojede, a ne samo bogati...

Navečer smo puno ćakulali, a oko pola noći išli u postelju. Spavali smo ko srdele jedan do drugoga, vrtjeli smo se i smijali. Bilo je veselo. Ja sam spavao do mog Bože ... Fino nam je sada što imamo sigurnu djevojku u kući (omladinka Điđa Banovac, primjedba Lj. D.). Ne treba ni-

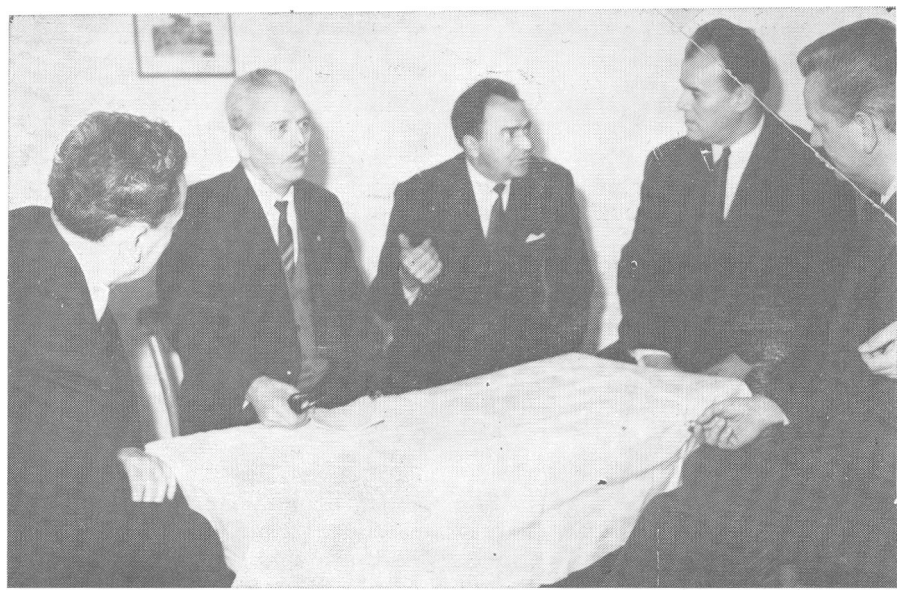

Članovi Prvog rukovodstva KPH za Istru: *Ante Drndić Stipe, Josip Matas, Božo Kalčić, Ljubo Drndić Vladlen* i *Vlado Juričić,* prilikom 25. godišnjice njegovog osnivanja

šta skrivati niti se bojati. I mi smo slobodniji, budemo po deset dana vani, a da to nitko ni ne zna. Danas mi ide stari u Motovun pa ću mu dati da ubaci ovo par redaka ...«

Tako je spomenuto pismo, verificirano od cenzure, 12. ožujka 1943. i otpremljeno iz Motovuna.

Situacija je u to vrijeme bila doista takva da se više nije smjelo »gubiti ni minuta« u ulaganju svih raspoloživih snaga na objedinjavanju i jedinstvenom usmjeravanju NOP-a Istre, a pogotovo u bilo kakvom daljem odugovlačenju s osnivanjem partijskog rukovodstva. I navedeno pismo očito potvrđuje da je Prvo partijsko rukovodstvo KPH za Istru osnovano u Karojbi upravo 10. ožujka 1943. i da mu je osnovni zadatak bio mobiliziranje Istrana u partizanske jedinice, tj. »upućivanje ljudi k Čedi«. To se ime odnosilo na našeg zajedničkog znanca Čedu Cvrlje, s kojim sam zajedno 1937. godine otišao na studij u Beograd, da bismo se u travnju 1941. obojica vratili u Split. Čedo Cvrlje postao je član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju, i u to se vrijeme već nalazio u partizanima, da bi kao zamjenik komesara IX divizije sudjelovao 1945. godine u desantu naših jedinica na istarsku obalu. Drugim riječima, navođenje »Čedinih prijatelja« bila je šifra za drugove koji su već aktivno djelovali u NOP-u, a »slanje ljudi k Čedi« označavalo je upućivanje boraca u partizane.

Kao što je u pismu istaknuto, u Karojbi su se 10. i 11. ožujka 1943. nalazila »tri Čedina prijatelja«. Bili su to Josip Matas, Božo Kalčić i Vlado Juričić. Delegata OK KPH za Hrvatsko primorje Silva Milenića Lovra nije dakle bilo na tom sastanku, što su naši povjesničari Petar Strčić, a zatim i Mario Mikolić pravilno uočili, navodeći, pored ostalog, i sačuvan Milenićev izvještaj o prilikama u Rijeci što ga je upravo 10.

ožujka 1943. uputio s kastavskog punkta, prema tome toga dana nije mogao biti u Karojbi.

U tom svom izvještaju Milenić spominje i Istru i piše:

»Kurira iz Istre još nema, a prema dogovoru morali bi danas ili sutra doći. Vlasti su već drugi dan doznale da je »nekoliko stotina« novomobiliziranih iz Istre prebačeno na naš teritorij ...«

Prema tome do tog datuma, tj. do 10. ožujka 1943, nije čak bilo još ni odlučeno da Milenić krene u Istru. Kao što će u nastavku ovih zapisa biti objašnjeno, OK KPH za Hrvatsko primorje tu će odluku donijeti tek krajem ožujka 1943. na osnovi koje će Silvo Milenić Lovro prvi put stići u Istru početkom travnja da bi zatim sudjelovao na drugom sastanku partijskog rukovodstva, održanom također u Karojbi 22. i 23. travnja 1943.

U pojedinim objavljenim radovima, na osnovi pisma OK za Hrvatsko primorje, od 23. ožujka 1943, upućenog drugu Matasu, u kojem se tek najavljuje slanje u Istru »omladinca Vladu za rad po liniji SKOJ-a«, izvlačili su se zaključci da je riječ o Vladi Juričiću, pa da on, također, nije mogao prisustvovati sastanku 10. ožujka 1943. u Karojbi jer je navodno upućen u Istru tek petnaestak dana nakon toga. To se pismo očito nije moglo odnositi na Vladu Juričića, niti ga je trebalo po drugi put upućivati u Istru jer je u to vrijeme bio borac Prve istarske partizanske čete, i kao član njezine partijske organizacije odgovoran njoj i njenom sekretaru, koji mu je zbog toga još u veljači 1943. uputio poruku da se hitno vrati u Istru i stigne u Karojbu upravo 10. ožujka, što je Vlado Juričić i učinio.

Iako je od tih dramatičnih i velikih dana oslobodilačke borbe prošlo tri i po desetljeća, potrebno je unijeti odgovarajuće korekture u dosadašnja istraživanja i objavljene radove u NOP-u Istre iz tog perioda i otkloniti postojeće zabune i kontradiktornosti. Ako se postavi pitanje kako je i zašto do toga došlo, onda je jedan od razloga svakako u činjenici da su nakon objavljivanja 1952. godine inače značajne edicije »Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove« sudionici NOP-a Istre i tadašnje Rijeke uzimali neke podatke koji su u njoj iznijeti kao provjerene i definitivno dane. Tako su i članovi Prvog partijskog rukovodstva, iako su prilikom povremenih međusobnih susreta zapažali neusklađenosti u odnosu na pojedine događaje, datume i sastave, ipak dugo vremena i sami vezivali svoja sjećanja, zapažanja i objavljena kazivanja za podatke navedene u tim prvim izdanjima o NOP-u Istre.

Ako bismo nakon ovoga što je do sada iznijeto željeli makar djelomično odgovoriti na dileme u odnosu na vrijeme osnivanja, sastav i karakter Prvog rukovodstva KPH za Istru, može se uvjerljivo tvrditi da je ono konstituirano upravo 10. ožujka 1943. u Karojbi, i to u sastavu koji je do sada u brojnim publikacijama objavljivan s potrebnim ispravkom da na njemu nije bilo delegata OK KPH za Hrvatsko primorje Silva Milenića Lovre. Što se pak tiče njegova privremenog ili stalnog karaktera, može se već ovdje istaći da je Prvo partijsko rukovodstvo, po načinu i vremenu kako je i kada osnovano, a posebno po ulozi koju je imalo u rukovođenju oružanom borbom i u pripremama općenarodnog ustanka, u životnoj praksi oslobodilačkog rata naroda Istre, usprkos svim teškoćama, uvjerljivo potvrdilo svoj autentični i stalni karakter.

Nagli uspon oslobodilačkog pokreta

U Istru stiže član OK KPH za Hrvatsko primorje Silvo Milenić Lovro. Ponovo u Rijeci i Trstu. Vješt ilegalac Marija Kirn Orana i španjolski borac Matija Gržina Silvo. Omladina Pule nastupa. Neodržive interpretacije o spontanosti NOP-a Istre. Drugi sastanak Prvog rukovodstva KPH za Istru u Karojbi, 22. travnja 1943. Razrada partijske strategije i taktike. Istodobno djelovanje dviju komunističkih partija. Narodnjaci i bitne karakteristike narodnog preporoda. Radnički pokret Istre i KP Italije. Odluka o pokretanju »Glasa Istre«. NOO za Istru i njegov odnos prema ZAVNOH-u. Osnivanje posebnih istarskih partizanskih jedinica i upućivanje desetine u Istru. Teški gubici NOP-a Istre i problem kadrova. Istrani se nisu borili samo u Istri. Dileme i raskršća. Uloga Prvog rukovodstva KPH za Istru u vođenju oslobodilačkog rata naroda Istre.

Razdoblje između prvog i drugog sastanka partijskog rukovodstva, tj. od 10. ožujka do 22. travnja 1943, bilo je period dalje značajne konsolidacije i uspona NOP-a Istre. Njegovi su članovi obilazili Pazinštinu, područje Motovuna, Žminja, Labina, Poreča i odlazili u Pulu, Rijeku i Trst. Proširivala s mreža narodnooslobodilačkog odbora, učvršćivale se postojeće i stvarale nove partijske i skojevske organizacije, prilazili su NOP-u novi aktivisti, a dobrovoljci odlazili u partizane.

Josip Matas obišao je prije odlaska u Brgudac Labinštinu, gdje je članovima Mjesnog komiteta dao upute za dalji rad, a poveo je u partizane i grupu od trinaest boraca, prvenstveno rudara. Oni su s njim prešli rapallsku granicu i stigli u Kastav.

Na punktu 01 pod Planikom Matas se ponovo sreo s komandirom Prve istarske partizanske čete, kojemu je prenio direktive partijskog rukovodstva, posebno one koje su se odnosile na potrebu jačanja i djelotvornijeg funkcioniranja te naše najznačajnije vojno-političke baze za koju je Raspor bio zadužen.

Stigavši u centar OK KPH za Hrvatsko primorje, Matas se sreo sa sekretarom Matom Kršulom i drugim članovima komiteta. Podrobnije ih je upoznao s prilikama u Istri, s dotadašnjim razvitkom NOP-a i s osnivanjem partijskog rukovodstva i odlukama koje je ono donijelo. Posebno je apelirao za što hitniju podršku i pomoć u kadrovima, inzistirajući ujedno da netko od drugova iz Okružnog komiteta, bez ikakvog odlaganja, krene s njim u Istru. Drugovi iz Okružnog komiteta obavijestili su Matasa da su njegov izvještaj o osnivanju »Kotarskog komiteta, tj. Privremenog partijskog rukovodstva«, dostavili Centralnom komitetu, a da su i njemu 23. ožujka uputili odgovor, koji ga je mimoišao. To je bio još jedan primjer nedjelotvorne međusobne korespondencije, jer je odgovor na Matasovo pismo od 17. veljače, u kojem je od nadležnog

višeg foruma tražio sasvim određene i hitne upute, napisan tek 23. ožujka 1943. Ne samo da je kasnio, taj je odgovor bio polovičan i neodređen, odlagao je zapravo donošenje decidiranih odluka. U njmu je osim ostalog rečeno i slijedeće:

»O formiranju Kotarskog komiteta ne možemo vam dati svoje mišljenje, sve dok nam ne pošaljete iscrpan izvještaj o tome kako zamišljate to formiranje, koje ljude imate u vidu, iz kojeg kraja, kakve su mogućnosti njihovog rada, kretanja itd.«

Odugovlačenje i traženje dodatnih iscrpnih izvještaja, za koje u tadašnjim prilikama nije bilo vremena niti mogućnosti, nije išlo u prilog bržem razvitku NOP-a i njegovu toliko potrebnom organizacijskom učvršćivanju.

NOP Istre bio je u prvim mjesecima 1943. i snažniji i idejno-politički mnogo zreliji nego što se iz oskudnih parcijalnih podataka, s kojima je OK KPH za Hrvatsko primorje raspolagao, moglo vidjeti. Upravo na samu Novu godinu 1943. OK KPH za Hrvatsko primorje je izvještavao:

»Naš rad u Istri, tek započet, sada proživljava tako reći porođajnu fazu, ali ga treba jačati, te će u skoro vrijeme moći dati znatnih rezultata...«

Vjerojatno određenu odgovornost za takve jednostrane i netočne ocjene snosili su i sami politički radnici na terenu Istre. Prepušteni u mnogo čemu sebi samima, uz već pretrpljene teške kadrovske gubitke, međusobno još nedovoljno povezani, osjećali su se često nemoćni da politički valoriziraju i organizacijski zahvate velike potencijale masovnog antifašističkog raspoloženja naroda Istre. Zbog toga su u kratkim i nepotpunim izvještajima, koje su pod pritiskom sve većih obaveza uspjeli napisati, javljali mnogo više o onome što još nije učinjeno i što bi trebalo učiniti, nego o onome što je već bilo ostvareno. Zato djelomično sačuvani izvještaji iz tog perioda oslobodilačke borbe, ma koliko značajni, ne mogu biti jedini izvor za realno i objektivno ocjenjivanje pozicija, snage i već ostvarenih dometa NOP-a Istre.

Ali i OK KPH za Hrvatsko primorje propustio je što nije mnogo prije upućivao u Istru svoje članove, delegate i instruktore. To više kad se imaju u vidu sasvim određene direktive i inzistiranja CK KP Hrvatske i GŠ Hrvatske da se partizanska borba što prije i što više prenese na područje Istre.

To su bile naše zajedničke slabosti, koje je trebalo ne samo sagledati, već i savladati. Zato je tadašnja odluka OK KPH za Hrvatsko primorje da uputi svog člana u Istru imala dalekosežno značenje. Određen je bio Silvo Milenić Lovro, koji je s Matasom odmah krenuo u Istru. Tako je prvi put, od početka oslobodilačkog rata, jedan član partijskog foruma koji je bio zadužen za rukovođenje i usmjeravanje NOP-a na istarskom poluotoku stigao 3. travnja 1943. pod Planik i Učku.

O tome je u svom prvom izvještaju iz Istre od 6. travnja 1943. Milenić javljao slijedeće:

»3. ov. mj. stigao sam na određeno mjesto. Danas produžujem put za bazu br. 4 (Labin). U ova tri dana ovdje imao sam mogućnosti rada i upoznati se prilično sa ljudima iz obližnjih sela i nekojim političkim radnicima. Ovaj rejon (Lanišće) s ostalim selima ujedno je i glavna baza Istre. Ovdje radi komandir Raspor... Ova sela, koja su još od ranije povezana, Brgudac, Semići, Dolenja Vas, kolektivno pomažu u svemu našu borbu ...«

Milenić ističe da narod shvaća NOB i da su naročito aktivne žene, a da omladine nema. Javlja da je upoznao druga Cerovca »koji uživa simpatije naroda«, a zatim najavljuje obilazak ostalih rajona Istre da bi pružio pomoć političkim radnicima u postavljanju čvršće organizacije i sazvao širi sastanak radi osnivanja privremenog partijskog rukovodstva, koje je zapravo već bilo stvoreno. Završava pismo sa slijedećim utiscima:

»Vrlo dobro sam se ovdje snašao, dobio sam dojam kao u nekom gornjem selu Kastavštine. Isti govor i slični običaji te mentalitet naroda čine utisak kao da nisu Talijani bili ovdje. Tek u razgovoru otkriva se težak i patnički život tog naroda, koji 25. godina robuje pod fašizmom.«

Za članove Prvog partijskog rukovodstva i ostale organizatore oslobodilačke borbe i ustanka bio je dolazak Silva Milenića Lovre veliko ohrabrenje i poseban poticaj.

U izvještaju upućenom OK KPH za Hrvatsko primorje 11. svibnja 1943. zabilježio sam:

»Druga Lovru dočekali smo s velikim veseljem. Bilo je i vrijeme da se Istri posveti malo više pažnje. Vrijeme je, mislim, da zahvatimo problem Istre od dna, da... pređemo na organizirani rad, od rascjepkanosti na povezanost, od neshvaćanja odgovornosti na gvozdenu partijsku disciplinu.«

Zajedno s Matasom Milenić je krenuo u obilazak terena. U Labinu su održali više sastanaka i sreli se s dugogodišnjim članovima KP Italije i labinskog partijskog komiteta: Leliom Zustovichem, Matom Štembergom, Antonom Frankovićem Ninijem, Antom Ravnićem Tonijem i drugima.

O boravku na Labinštini Milenić je 9. travnja 1943. uputio poseban izvještaj OK KPH za Hrvatko primorje, u kojem je između ostalog rečeno:

»Jučer smo održali sastanak s MK od 6 članova. Svi su radnici... Drug Andrić (Josip Matas) mi je mnogo pomogao ... Sekretar MK podnio je izvještaj. Komitet je podijeljen na 6 rajona tako da svaki član njihovog rukovodstva radi na svom sektoru:

1. rajon je samo mjesto Labin (sekretar)	2 part. jed. 10 čl.
2. rajon Vinež	11 part. jed. 55 čl.
3. rajon Marići	10 part. jed. 50 čl.
4. rajon Arsa (Raša)	6 part. jed. 30 čl.
5. rajon Šumber	5 part. jed. 25 čl.
6. rajon Sv. Nedelja	2. part. jed. 10 čl.
Ukupno:	36 part. jed. 180 čl.«

Prema tome, iz originalnih dokumenata NOP-a Istre proizlazi da je početkom 1943. godine samo na Labinštini djelovalo 36 partijskih jedinica sa 180 članova KP Italije i Mjesni komitet od šest članova koji su tada već djelovali pod rukovodstvom KP Hrvatske. Ta partijska organizacija svakako nije nastala onog trenutka kad je registrirana u Milenićevu izvještaju, već je postojala i u toku 1941. i 1942. godine i mnogo prije da bi svoje korijene vukla iz dugotrajne revolucionarne borbe raških rudara.

Silvo Milenić Lovro, član OK KPH za Hrvatsko primorje, stigao je u Istru u travnju 1943.

Prema spomenutom izvještaju Silva Milenića Lovra partijska organizacija Labina bila je organizirana na principu stroge ilegalnosti i konspiracije. Održavala je labilne veze s tršćanskom federacijom KPI, zaduženja nisu bila dovoljno konkretna, aktivnosti relativno skromne, a provjeravanje zadataka neredovito. Svaki član plaćao je 25 lira mjesečne članarine, od čega je 10 lira ostajalo za potrebe organizacije, 10 lira išlo za partizane, a 5 lira za pomoć nastradalim drugovima. Milenić je navodio da je članstvo idejno-politički nedovoljno uzdignuto i da se većina rudara, iako hrvatske narodnosti, zbog dugogodišnje fašističke politike odnarođivanja slabo služi hrvatskim jezikom pa je teško sporazumijevanje, tj. mora se prevoditi. Zato ističe da je osim partizanske štampe na hrvatskom jeziku, potrebna i štampa na talijanskom. Milenić dalje navodi da je s članovima MK razrađen detaljan plan aktivnosti i da je upućivanje rudara u partizanske jedinice postavljeno kao prvenstveni zadatak. Također je predložio da se CK KPH obavijesti o postojećim prilikama kako bi u Istru uputio nekog partijskog radnika koji govori talijanski i poduzeo odgovarajuće korake u raščišćavanju odnosa između KPJ i KPI. Tom je prilikom Lelio Zustovich, tada još uvijek sekretar komiteta KPI za Labinštinu, formalno pristao na suradnju s predstavnicima KPJ, odnosno KPH, što potvrđuje i Milenićev izvještaj. Međutim, u praktičnom radu Zustovich je i dalje zastupao štetnu politiku čekanja i lijevog sektaštva, ponavljajući ujedno da politički ciljevi KPJ, odnosno KPH i oslobodilačkog pokreta što ga predvodi, nisu ipak sasvim jasni, pa partijska organizacija Labinštine mora biti oprezna i paziti da se ne bi »kompromitirala«.

Milenić i Matas obišli su zatim organizacije NOP-a Barbanštine, Proštine i Prodola, da bi nakon toga na stanciji »Dvori«, gdje je živjela obitelj Antona Crljenice Trona, održali sastanak s rukovodiocima NOP-a Pule. Bili su prisutni Giacomo Urbinz, Bruno Brenco, Mario Cukon, Antun Žudić, Tone Crljenica, Josip Ciliga i drugi. Obišli su, također, partijske organizacije u selima Smoljanci i Režanci, da bi zatim u Cukrićima

sreli istarske revolucionare i komuniste Mihu Županića i Matu Juršića Paču.

Na Žminjštini je Milenić obišao više naših baza i posebno razgovarao s prvoborcem Ivanom Motikom i Srećkom Česićem, poznatim komunistom i članom KP Italije od 1930. godine. Nakon toga zaustavio se zajedno s Matasom na Tinjanštini, kod Ivana Červara, da bi 22. travnja stigli u Karojbu, na drugi sastanak partijskog rukovodstva KPH za Istru.

U to su vrijeme Božo Kalčić, Vlado Juričić i Ante Drndić Stipe usmjeravali aktivnosti prvenstveno na područje Pazina, Motovuna i Poreštine, a moj je zadatak bio da, osim ostalog, obiđem tadašnju Rijeku, Pulu i Trst, o čemu sam u spomenutim pismima iznio dosta podataka.

Tako sam 21. ožujka 1943. u Pazinu zapisao slijedeće:

»Danas je prvi dan proljeća. Divno je vrijeme. Prilično sam veseo. Prekjučer sam učinio 40 km na noge, pa mi se javio neki žulj — kao memento. Ali glavno je kad ide dobro. Da znaš kako se gdjekad osjetim zadovoljnim u kakvoj seoskoj kući... Sa zdravljem, još za čudo, stojim dobro. Ante također. Čuvamo se da nas kakva epidemija ne bi uhvatila iznenada. Jučer sam bio u Puli, a pred pola sata došao sam kod moje rodice. Sutra ću rano na Rijeku, s jednim prijateljem, da uredimo neke stvari u pogledu namještenja. Ostat ću tamo par dana.«

»Prijatelj« koji se u pismu spominje bio je mladi doktor Čiro Raner. Prema tadašnjim planovima trebao je preseliti se i zaposliti u Rijeci kako bismo preko njega održavali toliko potrebnu i izravnu vezu između NOP-a Rijeke i Istre, a istodobno osigurali brzo i kontinuirano povezivanje s OK KPH za Hrvatsko primorje i s partijskim organizacijama Sušaka, Kastva i Ilirske Bistrice. U Istri su organizacije i aktivisti NOP-a već bili sakupili velike količine hrane, odjeće, obuće, lijekova, novca i ostalog, pa smo bili uvjereni da bi se preko takvog i njemu sličnih punktova u Rijeci moglo ne samo bitnije pridonijeti snabdijevanju partizanskih jedinica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, već i osigurati efikasne kanale za prebacivanje istarskih boraca u partizane.

Razumljivo je da se opasnost od bolesti i »epidemije« odnosila na uvijek prisutne mogućnosti provala i hapšenja, pa nam je ponekad izgledalo gotovo nevjerojatno da se sve prometnija baza u Karojbi još održava.

Takvo sam raspoloženje nešto prije, 27. siječnja 1943, naveo i u pismu upućenom iz Motovuna:

»Na momente mi nije jasno da još dišemo slobodni znak ... Sa svim prijetnjama da se razbolimo, uvijek sretno prebrodimo krizu.«

Ipak, kao što će se u nastavku ovih zapisa vidjeti, i baza u Karojbi konačno je došla pod udar. Potkraj svibnja 1943. agenti OVRE iz Trsta i Pule, s naoružanim odredom karabinijera i kvesturina iz Karojbe i Pazina, opkolili su kuću narodnjaka Petra Ujčića, da bi bijesni što brata i mene nisu uhvatili, jer smo za provalu na vrijeme saznali, otpočeli svoje divljanje.

Sa Čirom Ranerom, kao što je u pismu navedeno, stigao sam autobusom u Rijeku. Donijeli smo velike kovčege pune lijekova, matrica, tiskarske tinte i velike svote novca.

U pismu od 23. ožujka zabilježio sam:

»Opet sam ovdje na Rijeci. Sutra ujutro rano idem nazad... Sinoć sam spavao skupa sa Jozom Kuvarom, na nekom uskom krevetu, pa smo se jedva micali. Bilo nas je inače četiri u sobi. Cili jedan narod. Jutros sam jurio po gradu.«

Marija Kirn Orana, vješt ilegalac NOP-a Istre i Slovenskog primorja

Jozo Veršić, kuhar u gostionici »Trattoria alla citta di Bari«, bio je tada član partijskog rukovodstva u Rijeci.*

U njegovu stanu na Piazza Forro ponekad bih prilikom dolaska u grad na desnoj obali Rječine prespavao, a njegova žena Sofija bila je prava domaćica. Te noći s nama su na »uskom krevetu« proveli noć i pomorci Ante Magaš i Mate Brkić, koji su uskoro nakon toga, tj. u svibnju 1943, s grupom od trinaest pomoraca preko Veršića otišli iz Rijeke u partizane. Jozi smo predali i cedulje s kojima su se u garderobi autobusnog kolodvora mogli podići kovčezi koje smo donijeli iz Pazina. Čiru Ranera sam tom prilikom upoznao i s Miljenkom Mladenićem Jovom, koji je tada također bio član Mjesnog komiteta. To je upoznavanje bilo potrebno da se, u slučaju provale, veza s NOP-om Rijeke ne bi izgubila.

Budući da sam iz Rijeke trebao putovati u Trst, u podrumu Lojze Kirna ponovo sam sreo njegovu sestru Mariju Kirn Oranu, funkcionara KP Slovenije i vještog ilegalca, koja je duže vrijeme održavala veze slovenskih partizana s Pokretom u tadašnjoj Rijeci i s našim punktovima u Trstu. Odvažnim pothvatima i inicijativama osiguravala je nabavljanje i prebacivanje iz Trsta znatnih količina lijekova, posebno matrica, boja i papira za partizanske tiskare. U Trstu je bila povezana s našom aktivistkinjom Štefanijom Ravnić iz Lupoglava. U stanu svoje tetke Anđele Pavletić, kod koje je stanovala u Ulici Galileo Gallilei br. 6, organizirala je značajan punkt NOP-a Istre. Anđela Ravnić, udata za Istranina Pavletića iz Ročkog polja, radnika zaposlenog u tršćanskoj tvornici piva, i sama je izuzetno aktivno surađivala s NOP-om dok je nije Gestapo 1944. godine uhvatio. U zatvoru Coroneo bila je tako mučena da se bacila kroz prozor i usmrtila.

* Jozo Veršić uhapšen je svibnja 1943. i prebačen u koparski zatvor. Oslobodili su ga borci II istarske brigade. U Pazin, je stigao 27. rujna 1943. gdje smo se ponovno sreli. Upućen je na teren južne Istre. Do odlaska u štab mornarice na Vis obavljao je dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH za Pulu.

Anđela Ravnić Pavletić tragično završila život u tršćanskom zatvoru

Marija Kirn Orana dala mi je lozinku i za povezivanje s članom Okružnog komiteta KP Slovenije i za južnu Primorsku, Francetom Segulinom Borom.

24. ožujka 1943. na putu u Trst zapisao sam:

»Sada sam u vlaku za Trst, prilično je dosadno. Vlak je električan pa ne trese mnogo. Bio je tunel i tamno. Odbrojao sam dvije minute... Evo nas na »Villa del Nevoso« (Ilirska Bistrica). Uf, koliko će se svijeta ukrcati. Sve neke žene s velikim kofama na leđima. Sjedim u kutu, do mene jedan vojnik, vis à vis sergente i našminkana dama četrdesetih godina.

Vlak ponovo juri. Imam na sebi zeleno odijelo, Antin mantel i kravatu koju si mi darovala. Obrijan sam. U džepu imam jednu naranču i komad domaće salame. A tamo u drugom kupeu jedan paketić ...

Poslije podne putujem za Pazin. Do par dana bit ću ponovo kući, ali za kratko. Čeka me već druga tura ...

U Trstu imam posjetiti za ovo par sati što mi ostaje i nekoliko »narodnih buržuja«. Moram još kombinirati što da im govorim.«

Nešto pristojnije odjeveni, manje smo upadali u oči fašističkim žbirima i prema njihovim shvaćanjima manje smo sličili »komunističkim banditima«. Zbog relativno veće sigurnosti »paketić« s našom štampom smjestio sam u susjedni kupe da nitko nije ni zapazio. Taj paketić sretno je stigao u stan Štefanije Ravnić, koja je primjerke partizanskih letaka i proglasa podijelila našim aktivistima u Trstu.

Preko pazinske organizacije povezali smo se u Trstu s trgovcem Josipom Panjekom u Via Torre bianca i s poznatom trgovinskom firmom obitelji Vatovac, čiji je vlasnik nekada pohađao hrvatsku gimnaziju u Pazinu. Preko spomenutih veza u Trstu uključen je bio u NOP Istre i veći broj bogatijih obitelji, takozvanih »narodnih buržuja«, koji su, pored ostalog, pomagali oslobodilački pokret i većim novčanim prilozima.

Za vrijeme boravka u Trstu ponovo sam se sreo i sa studentom nautike, Carlom Millom (Karlo Smilović), rodom iz Vejaka. Stanovao je u Via industria i bio član Rajonskog komiteta tršćanske organizacije KP Italije. Bio je to još jedan primjer onih brojnih hrvatskih revolucionara koji su za vrijeme fašističke diktature djelovali u redovima KP Italije. U Ulici Ghega u Trstu nacifašisti su 1944. godine objesili 52 antifašista. Među njima i komunista Karla Smilovića.

Tada pun mladenačkog poleta i hrabrosti Carlo Millo (Karlo Smilović) detaljnije nas je upoznao s pojačanim i sve uspješnijim djelovanjem KP Italije i drugih antifašističkih snaga koje su stajale iza masovnih demonstracija i štrajkova u Torinu, Milanu, Genovi i drugim gradovima koji su uzdrmali Mussolinijev fašistički režim i ubrzali diferencijaciju u njegovim redovima. Dao nam je i više primjeraka lista KPJ »L' Unità«, koje smo ponijeli u Istru, da bismo ih nakon toga proslijedili Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje. O tome sam u izvještaju od 11. svibnja 1943. upućenom spomenutom forumu napisao:

»Odnos sa drugovima Talijanima nije još baš najbolje uređen. U Trstu smo uhvatili vezu sa nekim izgleda njihovim sposobnijim drugovima, pa treba to raščistiti. Prošli put smo bili poslali tri broja »L'Unità«, lista KP Italije. Izgleda da su se i oni maknuli. U Torinu je bio štrajk od 100 000 radnika. Povećane su nadnice u cijeloj zemlji...«

U okolici Trsta uspostavio sam tom prilikom i prvu vezu sa sekretarom OK KP Slovenije za južnu Primorsku Francetom Segulinom Borom. Bio je to izuzetno srdačan susret. Međusobno smo izmijenili informacije i iskustva o dotadašnjem razvitku NOP-a u Istri i Slovenskom primorju, obostrano sagledavajući potrebu za mnogo većom povezanošću i uzajamnom pomoći. Dogovorili smo se o konkretnim zadacima i o održavanju kontakata preko Marije Kirn Orane u Rijeci, a preko naše baze pod Planikom s brkinskim partizanima. U životnoj praksi istarskog dijela naše revolucije i oružanog ustanka postajali smo svakim danom sve više uvjereni da neprijatelju ne smijemo nikako dopustiti da nas izolira i odvoji od snaga NOP-a u susjednim područjima Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Slovenskog primorja, Trsta i Rijeke. Zato smo i poduzimali brojne inicijative usmjerene na razbijanje blokade i na savladavanje izoliranosti, pa smo nakon spomenutog boravka u Trstu ponovo odlazili u Rijeku da bismo uspostavljene veze učvrstili i dogovorene zadatke zajednički ostvarivali. Taj rad bio je izuzetno složen i naporan, što je i zabilježeno u pismu od 3. travnja 1943:

»Stigao sam jučer... Iscrpi ovaj grad, ali stati se ne smije. Kada završi posljednji čin ove potresne drame, s našim svršetkom, onda ćemo dati ostavku neka drugi tada nastave. Potreban će biti odmor. Vjeruj mi da bih najvolio poći k Čedi. Ovaj rad je nezahvalan i napinje suviše živce. Svejedno, glavno je da idemo naprijed. Moramo se pomiriti i slušati naređenja. Ovdje je sve po starom. Našao sam sve prijatelje, imam još obaviti neke poslove pa se nadam prekosutra nazad.«

Dan kasnije, 4 travnja 1943, nastavljam:

»Puše lagani vjetar. Nalazim se na mulu... Pet metara preda mnom je more. Lagano je ustalasano. Po vedrom nebu kruže galebovi. Njihov krik se miješa s udarcima čekića po zakivcima, a tu nalijevo stari ribar u svojoj maloj barci zamišljeno prati svaki trzaj udice. Na planinama se još bijele posljednji ostaci snijega. Brzo će podne...

Ovo posljednje vrijeme kao da me na momente hvata neka melankolija, kao da se neka nit tuge uvlači u mene. Nemoj me samo tješiti. Nije to

ništa i prođe brzo. To su samo slabi trenuci. Još je u meni puno snage, poleta i nesalomljive volje za radom. Grizem samog sebe kad vidim koliko bi se toga moglo još učiniti, a ne možemo svugdje dospjeti...
Tek oko 13. travnja bit ću ponovo s Antom. I on krstari okolo. Dođe uznojen kući, ali i zadovoljan.

Vidim da si se i ti uputila žestoko u rad. Samo pazi da svaki dan gledaš sunce. Naravno, traži se opreznost do određene granice — ako se ide preko ili ispod, pada se u kukavičluk ili glupu hrabrost.
Poslije podne ću do Opatije parobrodom. Večeras se vraćam, a suträ ujutro rano idem nazad u moju rodnu zemlju.

Počeli su šetati ovi buržuji i našminkane buržujke po mulu. Čujem miris parfema. Smrdi mi. Zakužuju prirodu. Uh, što mrzim tu bezbrižnu sortu ljudi.«

Razumljivo da su nas tako lagodan život jednog dijela stanovništva tadašnje Rijeke i bezbrižno ponašanje kao da se na svijetu ništa ne događa morali iritirati. Međutim, postojala je i ona druga, naša Rijeka, koja je uz velike žrtve i stradanja probijala put dostojanstvu i slobodi.

Istodobno je taj ilegalni rad iscrpljivao fizički, a još više nervno, tako da je želja za »odlaskom k Čedi«, tj. u partizane, neprestano bila prisutna. Međutim, shvatili smo da neprijatelja treba tući i u njegovim glavnim središtima pa smo, svladavajući povremene krize, odlučno nastavljali borbu u gradovima.

Tom prilikom posebno me je obradovalo što sam našao »sve prijatelje«, što je NOP u Rijeci jačao, a fašistima, bar u tom periodu, nije polazilo za rukom prodrijeti u naše redove. Sreo sam se ponovo s neumornim Antom Košićem Rikom ili Crnim, s Jozom Veršićem i Miljenkom Mladinićem Jovom. Našao sam se i s kapetanom Ljubom Tironisom, a zatim ponovno s Marijom Kirn Oranom, koja se upravo bila vratila s još jednog uspješnog puta u Trst. Tom prilikom upoznala me i sa španjolskim borcem Matijom Gržinom Silvom, koji je tada bio zaposlen u tvornici »Torpedo«. Pričao mi je o bijedi i teškom životu u mladosti, o izučavanju bravarskog zanata, o emigriranju i dolasku u Ljubljanu, gdje je postao članom KP Jugoslavije. Zatim je neko vrijeme po zadatku Partije radio u Beogradu, odakle je 1937. godine otišao za Španjolsku. U republikanskoj vojsci dobio je čin poručnika. Kad su internacionalne brigade rasformirane, prešao je preko Pirineja u Francusku, gdje je dvije godine proveo u koncentracionim logorima. Uspio je pobjeći i krajnje iscrpljen stigao je preko Ljubljane, u rujnu 1941. u svoje rodno selo Knežak, pod Snežnikom, i u području Ilirske Bistrice postaje jedan od organizatora oslobodilačkog pokreta. Budući da nije bio odslužio vojni rok, talijanske su ga vlasti 1942. godine kao vrsnog mehaničara prisilno uputili na rad u tvornicu »Torpedo« u Rijeci, gdje se odmah povezao s Partijom i uskoro postao sekretarom njene organizacije, dajući značajan doprinos suradnji hrvatskih i slovenskih komunista i antifašista na teritoriju tadašnje riječke prefekture, pa i šire. Dojmila me se širina njegovih pogleda u odnosu na suradnju s talijanskim komunistima i antifašistima. Gržina je odlučno zastupao stajalište da je, usprkos gorkim iskustvima koja smo imali prilikom hapšenja Špilera i Pikunića, potrebno ulagati dodatne napore da do zajedničkih kontakata i razgovora što prije dođe kako bismo usklađivanjem naših aktivnosti ojačali snage antifašističke fronte Istre i Slovenskog primorja, posebno Rijeke i Trsta. Marija Kirn Orana upravo je u to vrijeme preko baza NOP-a Istre uspjela u Trstu uspostaviti kontakte s odgovornijim predstavnicima KP Italije, kojima je, u ime OK KPH za Hrvatsko primorje, predložila da tršćanska federacija uputi u Rijeku kompetentnog predstavnika, što je u načelu bilo prihvaćeno, pa se njegov dolazak us-

koro očekivao. Matija Gržina Silvo također je uvjerljivo objašnjavao izuzetno značenje stalnog produbljivanja suradnje NOP-a Istre i Slovenskog primorja, pri čemu bi se partijska i druga rukovodstva tih područja, koja imaju toliko zajedničkog, trebala na praktičnim, svakodnevnim zadacima međusobno što čvršće povezivati.

Drugove u Rijeci podrobnije sam upoznao s prilikama u Istri i s osnivanjem partijskog rukovodstva u Karojbi. Obavijestio sam ih također da je sekretar Josip Matas krenuo preko Učke u centar OK KPH za Hrvatsko primorje i da uskoro očekujemo i dolazak jednog njegovog člana u Istru.

S Košićem, Mladinićem i Veršićem dogovarali smo i lozinke preko kojih će se aktivisti NOP-a Istre javljati prilikom dolaska i prebacivanja u Rijeku sakupljene hrane, robe, lijekova i novca. Određivali smo i baze i punktove u Rijeci preko kojih će istarski borci biti prihvaćani, a zatim upućivani dalje u prve partizanske jedinice. Davali smo im također precizne podatke o drugovima i mjestima u Istri na koja se aktivisti Rijeke s odgovarajućom lozinkom u slučaju potrebe i hitnosti mogu javljati.

Takva uspješna i sve sadržajnija suradnja i povezanost NOP-a Istre i tadašnje Rijeke bila je u toku 1941. i 1942. godine i u prvim mjesecima 1943. izuzetno značajan činilac daljeg jačanja oružane borbe i ustanka na istarskom poluotoku.

Kao što je na osnivačkom sastanku partijskog rukovodstva bilo odlučeno, otišao sam nakon toga u Pulu, odakle sam u pismu od 13. travnja 1943. zabilježio:

»Nalazim se sada u stanu jednog druga. Spavao sam kod njega ... Poslije podne idem opet nazad. Jučer je došao ovdje u posjete jedan Čedin prijatelj, »veća zvjerka«, pa moram brzo nazad, jer će i nas posjetiti...«

Drug kod kojeg sam se tada smjestio bio je Antun Mauša Mirko, koji je stanovao u Medulinskoj ulici br. 48. Svratili smo ponovo i u gostionicu »Alla Rovignese« i sastali se s Giacomom Urbinzem, koji je s većim brojem komunista talijanske i hrvatske narodnosti sve odlučnije nastupao protiv intriga, sektaštva i oportunističke politike onih funkcionara i članova pulske organizacije KP Italije koji su bili okupljeni oko Edoarda Doriga.

O tome je Giacomo Urbinz u svojim sjećanjima na otpor Pule istakao slijedeće:

»Nastojali smo uvjeriti Doriga u potrebu suradnje s NOP-om, ali bilo je uzalud; naprotiv, njegovo sve očitije suprotstavljanje Pokretu došlo je čak dotle da je NOP potcjenjivao kao organizaciju slavenskih nacionalista koju predvode komunisti periferije, koji nemaju ništa zajedničko s marksizmom i lenjinizmom. Dorigo je postajao sve aktivniji u širenju takvih tumačenja, nanoseći NOP-u znatnu štetu. Istodobno, nije pomakao ni prst za mobilizaciju masa u borbi protiv fašizma... Zato se nama komunistima nametao zadatak da neutraliziramo liniju Doriga, potvrđujući činjenicama zadatak da je jedini cilj oslobodilačkog pokreta uništenje zajedničkog neprijatelja Talijana i Slavena — fašizma... Popularizirali smo borbu koju je predvodila KP Jugoslavije jer je partizanski ustanak koji se razvijao u susjednoj Jugoslaviji predstavljao konkretan primjer kako se može uspješno tući fašizam. U tim akcijama postizali smo značajne rezultate, ali ostao je i dalje problem Doriga, koji je ipak svojom opstrukcijom uspijevao obmanjivati i poštene komuniste i antifašiste Pule i okolice.«

Karlo Smilović, hrvatski a komunist, funkcionar KP I Italije, obješen je s gru- I pom drugova u Trstu 1944. 1 godine

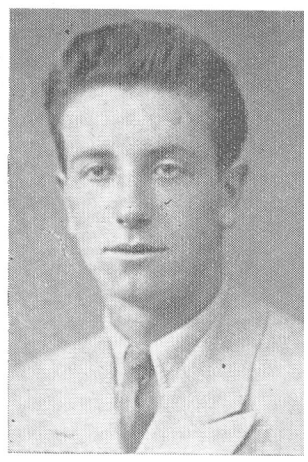

Nini Turčinović i *Rudi Filiplić,* lučki radnici Pule, ginu u partizanima

Matija Gržina Silvo, španjolski borac, član partijskog rukovodstva Rijeke, poginuo 1944. godine kod I dri je

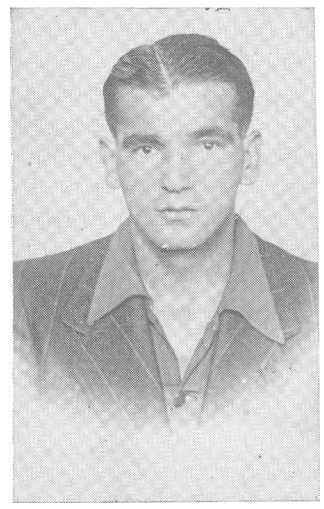

Međutim, kod antifašistički raspoložene omladine Pule oružani ustanak naroda Jugoslavije snažno je odjeknuo, tako da je u toku 1941. i 1942. godine i prvih mjeseci 1943. bila već izvršena značajna mobilizacija omladinskih revolucionarnih snaga, koje su sve odlučnije nastupale protiv oportunizma i lijevog parolaštva jednog dijela starijih drugova, pripadnika pulske organizacije KP Italije — i ne samo njih, dajući vidan doprinos uspješnoj borbi protiv štetne politike čekanja. Među tim aktivnim mladim talijanskim i hrvatskim komunistima i antifašistima isticali su se Lidija Benčić, Mario i Sergio Jedrejcich, Nini Brljafa, Giorgetta Urbinz, Nada Ivančić, Lucija Petrović, Mario Benčić, Vinka Rovis, Anđela Rupenović, Uccio Milotti, Slavko Grubiša, Livio Blečić, Giulio Premate, Otavio Pauletich, Ivo Božac, Nevia Zakinja, Mario Sponza, braća Kalčić, Ferrucio Pastrovicchio, Luciana Meković, Ivo Grbin, Ferrucio Nefat, Armando Opašić, Ivan Vivoda, Ersilio Lorencin, Ferrucio i Tomo Poropat, Tito Devescovi, Marija Flego, Ruggero Stupar, Renato Tessari, Ana Brenco, Nina Milotić, Livio Pitacco, Giulio Steffè, Petar Svitić, Fumica Cukon, Romano Kumar, Nino Kodnik, Sergio Dobrić, Vittorio Fable, Ettore Bateiii, Dino Muggia, Renato Rocco, Livio Dorigo i drugi.

Do tih prvih mjeseci 1943. godine i broj pulskih partizana kontinuirano se povećavao. Hrvatskog radnika Emila Lazarića i talijanskog studenta Ulderica Mardeganija Carla (obojica poginuli u NOB-u), koji su se još u lipnju 1942. pridružili partizanima na Učki, slijedili su njihovi drugovi Miloš Janko, Nini Turcinovich i Rudolf Filippich (svi poginuli u NOB-u), da bi u prosincu 1942. dezertirao i mornar Josip Petrić, šofer komandanta podmorničke baze u Puli, koji je našim partizanskim kanalima, preko Labina i Učke, stigao u redove primorsko-goranskih jedinica. Krenuli su tada u partizane i aktivisti Medulina i Pomera Jakov, Neven, Ivan i Đenio Cukon, Vladislav Lorencin i Ive Zović i Milodar i Zofka Radošević, a za njima i njihova sestra Milena, student medicine u Zagrebu, koja u Zagorskom odredu postaje referent saniteta da bi prilikom jednog iznenadnog napada ustaša na štab odreda bila na zvjerski način ubijena.

Bila je to još jedna od onih istarskih obitelji koje su svjesnim odazivom pozivu Partije i svojom potpunom mobilizacijom već od samog početka oslobodilačkog rata uvjerljivo opovrgavale one kasnije, politički štetne i neodržive interpretacije o navodnoj spontanosti oslobodilačkog pokreta naroda Istre, koji je, međutim, bio tako masovan i jasno usmjeravan kadrovima i politikom KP Hrvatske. Prema tome Jakov Cukon, Milodar i Zofka Radošević i brojni suborci prije i poslije njih nisu spontano, niti slučajno, iz raznih krajeva Istre stizali u vojno-političku bazu pod Planikom, da bi zatim, vođeni vještim i požrtvovnim kuririma i partijskim radnicima, stizali do rapallske granice, stvarali na njoj otvore i često bosonogi, gazeći preko kolutova zarđale žice, krvavih tabana stizali u primorsko-goranske vojne jedinice da bi se u njihovim redovima borili i za istarska svitanja slobode.

Zato upravo ovakve i slične primjere organizirane i svjesne mobilizacije značajnih potencijala istarskog dijela naše revolucije, njezina oružja i njezine slobode, treba isticati i argumentirano objašnjavati. Pri tome nije zaista potrebno ništa dodavati, ali ni bilo što oduzimati od onoga što je NOP Istre, rukovođen kadrovima KP Hrvatske, uz velike žrtve i samoodricanja, na specifičan, često i veoma originalan način, ostvario u početnom periodu oslobodilačke borbe do kapitulacije fašističke Italije i općenarodnog, plebiscitarnog ustanka.

Potrebno je već ovdje istaći da su upravo ti mladi drugovi, pulski partizani i ilegalci, svojom revolucionarnošću i borbenim akcijama bili

preteče, a kasnije i nosioci masovnog omladinskog antifašističkog pokreta Pule i okolice koji se odlučno opredijelio za oružanu oslobodilačku borbu, tako da su od 5 796 boraca koliko ih je pulska komuna uputila u redove NOV i 1 209 poginulih — većina njih bili omladinci i omladinke.

Kao što je u citiranom pismu od 3. travnja 1943. naglašeno, u Pulu je upravo bio stigao i »viši funkcionar KP Hrvatske«. Giacomo Urbinz me je naime obavijestio da se »od jučer na području Pule ponovo nalazi Josip Matas Andrić« i da je s njim došao »un compagno del Partito, assai importante, che si chiama Lovro« (utjecajan funkcionar Partije koji se zove Lovro), s kojim su bili zakazani razni susreti i sastanci s aktivistima Pule i okolice. Bila je to prva vijest o sretnom povratku sekretara našeg partijskog rukovodstva, pa sam preko Urbinza, koji je znao gdje Matas ilegalno boravi, uspostavio uskoro s njim vezu. Josip Matas bio je veoma zadovoljan razgovorima s članovima OK KPH za Hrvatsko primorje, smatrajući, da je nešto krupno prelomljeno i da su donesene odluke — dalekosežne. Potvrdio je također vijest da je s njim stigao član Okružnog komiteta Silvo Milenić Lovro, s kojim je već obišao područja Krasa i Labinštine. Matas me je obavijestio i o poruci koju nam je uputio preko naših baza u Pazinu da se 22. travnja članovi Prvog partijskog rukovodstva nađu ponovo na okupu u Karojbi i da se što solidnije pripreme za drugi sastanak, kojemu će osim njega prisustvovati i Milenić. Upoznao sam Matasa s akcijama koje smo izvršili za vrijeme izbivanja, a zatim sam, kao što je u pismu istaknuto, požurio da što prije stignem u Karojbu kako bismo na vrijeme obavili potrebne pripreme.

Nakon povratka preko Pazina u Karojbu brat i ja smo se neitoliko dana radi kamufliranja pojavljivali u selu, svraćali u trgovinsku radnju, na autobusnu stanicu, u mlin i gostionicu, a zatim, poslije dužeg vremena, otišli i u crkvu na misu, sa svećenikom prošetali selom, a našli i pogodnu priliku da poragovaramo s karabinijerima, koji su se i dalje zaklinjali u Ducea i u fašističke pobjede, ali već — s manje žara i uvjerljivosti.

S ukućanima smo napravili raspored zaduženja. Djed Petar Ujčić kretat će se selom i motriti ne događa li se što neobično, otac Edo Drndić stražarit će oko kuće, a omladinka Vjekoslava Banovac, povezana s predsjednikom NOO-a u Karojbi zvonarom Matijom Pilatom, imala je pored kućnih obaveza i zadatak da u slučaju nepredviđenih događaja hitno obavijesti Pilata o mjestu na kojem bismo se s njim sastali. Bili su mobilizirani i drugovi u Pazinu, posebno Josip Opašić, koji nas je trebao najhitnije obavijestiti sazna li nešto od naših suradnika u policijskom aparatu.

U takvoj relativnoj sigurnosti, u kući narodnjaka Petra Ujčića, koji je svake nedjelje i blagdana i dalje neizostavno prisustvovao misama i večernjama, da bi izmolio mnoge očenaše na svojoj krunici od rogačevih špica — neke i za nas komuniste — održan je na teritoriju, tada još uvijek talijanske fašističke države, i drugi sastanak Prvog rukovodstva Komunističke partije Hrvatske za Istru.

Malo istarsko selo Karojba izgledalo je i te večeri, uoči, 22. travnja 1943, obično i mirno. Seljaci su se umorni vraćali sa svojih imanja preko kojih se, upravo tu blizu Karojbe, neprimjetno provlačila vijugava granica bijele i crvene Istre, nazivane tako po boji zemlje ...

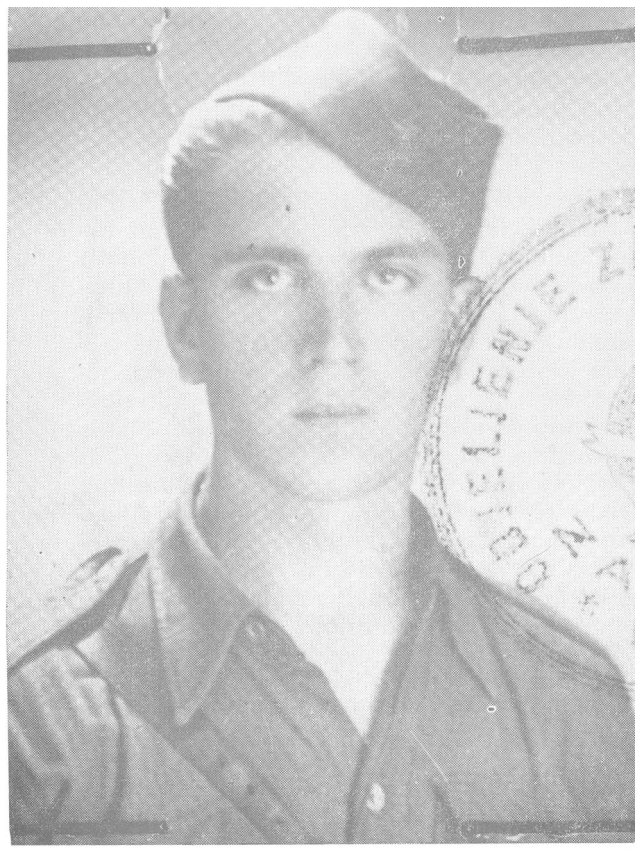

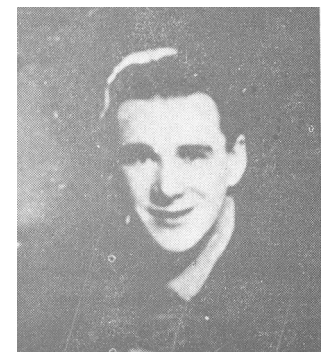

Nini Brljafa, Romano Kumar i *Sergio Dobrić,* radnici arsenala i borbeni skojevci Pule

Mario Jedrejcich, komesar bataljona »Pino Budicin«

Na raskršću kraj česme, gdje se ceste odvajaju za Pazin, Poreč i Motovun, stajala je kolona seljačkih kola. U sutonu svakog dana Karobljani su dolazili ovamo po svježu vodu za svoja domaćinstva.

Pa ipak, u toj pitomoj i tipičnoj atmosferi istarskog sela bilo je te noći i nečeg neobičnog. Bijelom cestom iz raznih smjerova, oprezno, ali odlučno, ulazili su ponovno u selo članovi Prvog partijskog rukovodstva: Božo Kalčić, Vlado Juričić i Josip Matas, a s njima, prvi put, i Silvo Milenić Lovro.

Za razliku od prvog sastanka, tome drugom je prisustvovao, uz njegovih pet članova i delegat OK KPH za Hrvatsko primorje Milenić, da bi svoja do tada stečena iskustva i odanost Partiji, zajednički s revolucionarima koje je na terenu zatekao — nesebično i predano ugradio u sve snažnije tokove oslobodilačkog pokreta naroda Istre.

Silvo Milenić rođen je na Kastavštini u siromašnoj radničkoj obitelji s osmoro djece. Otac mu je radio u riječkom brodogradilištu, ali je *1929.* godine otpušten jer se odupro nametanju talijanskog državljanstva njegovoj obitelji. Upoznavši već u djetinjstvu svu gorčinu života, Silvo Milenić završio je osnovnu školu u Kastvu, a zatim je u obrtnoj školi u Zagrebu izučio stolarski zanat. Po povratku kući nastojao se zaposliti da bi bar donekle ublažio bijedne materijalne prilike svoje obitelji. To mu konačno uspijeva u sušačkoj tvornici »Ukod«, gdje se učlanjuje u URSS-ove sindikate, da bi 1937. godine sudjelovao u organiziranju štrajka. Poznat već policiji kao borac za radnička prava hapšen je prilikom Prvog maja 1939. godine, a zatim ponovo početkom 1940. Nakon mučenja u sušačkoj policiji prebačen je s grupom drugova u zloglasni logor Lepoglavu. Po povratku kući zabranjeno mu je kretanje izvan Kastavštine, ali i u takvim okolnostima Silvo Milenić još aktivnije politički djeluje, sastaje se s ljudima, tumači im događaje i stječe njihovo povjerenje. Poslije kapitulacije i sloma stare Jugoslavije sudjeluje u pripremama oružanog ustanka na Kastavštini. Postaje član KP Hrvatske i pod konspirativnim imenom Lovro, kao iskusni ilegalac, radi na jačanju partijskih organizacija. Kad je osnovan Kotarski komitet KP Hrvatske za Kastav, postaje njegovim prvim sekretarom, a već početkom 1942. godine bio je izabran i za člana OK KPH za Hrvatsko primorje. Od početka je vodio brigu o širenju oslobodilačkog pokreta i na istarskom poluotoku, da bi konačno 22. travnja 1943. stigao u Karojbu.

Na tom drugom sastanku Prvog rukovodstva KP Hrvatske za Istru Silvo Milenić Lovro opširnije je govorio o uspješnoj oslobodilačkoj borbi hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije, o natčovječanskim naporima i hrabrosti partizana, o zvjerstvima okupatora i domaćih izdajnika, o našim gubicima, o ustanku koji se širio na sve strane, o bratstvu i jedinstvu koje se u borbi i s borbom kovalo, o Titu i bitkama na Neretvi, o AVNOJ-u i njegovu značajnom Prvom zasjedanju u Bihaću, o pripremama za osnivanje ZAVNOH-a i još o mnogo čemu, da bi se duže zadržao na prilikama u susjednom Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, gdje se upravo očekivalo osnivanje XIII primorsko-goranske divizije, u čijim su se redovima već borili i istarski partizani.

Istodobno je isticao da CK KP Hrvatske s posebnim interesom prati razvoj oslobodilačkog pokreta u Istri i u Rijeci i da je zadužio OK za Hrvatsko primorje da još odlučnije pomogne njegovo političko i organizacijsko jačanje. Zato se i osamostaljivanje Prvog partijskog rukovodstva postavlja kao izuzetno važan zadatak, a njegov dolazak u Istru upravo je potvrda takvog odlučnijeg i konkretnijeg angažiranja, pa je apelirao na sve nas da u izlaganjima iznesemo sve što može pomoći Okružnom komitetu da cjelovitije sagleda situaciju u Istri kako bi nam mogao pružiti i što efikasniju pomoć.

Budući da je to bio prvi, toliko dugo i željno očekivani susret s odgovornim partijskim rukovodiocem i prva prilika da se u vlastitoj Partiji povede diskusija o NOP-u Istre, njegovim izvorima snage i tokovima razvoja, njegovim uspjesima i krizama, njegovim perspektivama i ciljevima, bila je razumljiva nestrpljivost s kojom su članovi Prvog partijskog rukovodstva potanko iznosili iskustva stečena u dotadašnjem radu, kao i spremnost da otvoreno govore o složenim problemima i dilemama na koje su do tada nailazili da bi, sumirajući svoja zapažanja i ocjene, istakli istarske specifičnosti koje je trebalo ubuduće još djelotvornije iskoristiti u zajedničkoj borbi za iste ciljeve.

Tako su članovi Prvog partijskog rukovodstva, jedan za drugim, iznosili podatke o svemu što je u pojedinim područjima Istre i u Rijeci bilo do tada učinjeno. Objašnjavali su brojne teškoće i složene uvjete u kojima je došlo do osnivanja partijskog rukovodstva i do objedinjavanja NOP-a Istre u jedinstvenu cjelinu, dajući pri tome i konkretne prijedloge za budući rad.

Potrebno je istaći da su osnovne ocjene, zaključci i odluke osnivačkog sastanka bile na tom drugom sastanku prihvaćene i potvrđene, a zatim detaljnije razrađene da bi i zaduženja bila konkretnije raspodijeljena.

Zaključeno je prije svega da uvjerljivo objašnjavanje i uporno provođenje u život partijske linije o oružanoj borbi i ustanku ostaje i dalje prvorazredni zadatak NOP-a. Zato upućivanje Istrana u partizane treba pojačati, a njihovo prebacivanje preko rapallske granice do prvih jedinica V operativne zone još bolje organizirati.

Odlučeno je stoga da se sedam vojno-političkih baza NOP-a Istre, koje su se nalazile na području Krasa, Buzeta, Labina, Pazina, Poreča, Žminja i Pule — zbog konspirativnosti bile su označene brojevima od jedan do sedam — kadrovski veoma ojačaju i međusobno još čvršće povežu stalnim kurirskim vezama. Istodobno je zaključeno da u glavnoj vojno-političkoj bazi pod Planikom bude smješten i centar partijskog rukovodstva sa zadatkom da održava kontakte s članovima na terenu koji su preuzeli obavezu da će centru redovno upućivati svoje izvještaje, ocjene i prijedloge.

Takva konkretizacija zaključaka, izvršena raspodjela dužnosti i preuzete obaveze njegovih članova neosporno su bili krupan korak u daljem organizacijskom učvršćenju i omasovljavanju NOP-a Istre.

Članovi Prvog partijskog rukovodstva objašnjavali su, također, na osnovi već stečenih iskustava, Silvu Mileniću Lovri neophodnost posvećivanja veće pažnje gradu Rijeci. Istakli su da se borci i velika sakupljena materijalna pomoć, štampa, izvještaji i ostalo mogu brže i uspješnije prebacivati iz Istre u Rijeku i obratno. Također su naglasili uzajamni interes i prednosti što čvršćeg povezivanja i potpunije suradnje rukovodstva NOP-a Istre s partijskim i vojnim rukovodiocima Slovenskog primorja. Budući da su na samom terenu bili već u tom pogledu postignuti određeni rezultati, članovi partijskog rukovodstva objašnjavali su Mileniću potrebu da to i centralni komitet KP Hrvatske i KP Slovenije zajednički razmotre.

Upravo takve stavove i orijentaciju Prvog partijskog rukovodstva uvjerljivo potvrđuje izvještaj upućen OK KPH za Hrvatsko primorje, 11. svibnja 1943. iz baze br. 2, tj. iz Pazinštine, u kojem se, pored ostalog, ističe i slijedeće:

»Mi se sa Slovencima susrećemo na terenu (sektor Buje), a granica još nije određena. Osim toga, imamo specifično karakteristične zajedničke crte. Naime, i jedni i drugi smo već dvadeset godina pod fašizmom. Sa-

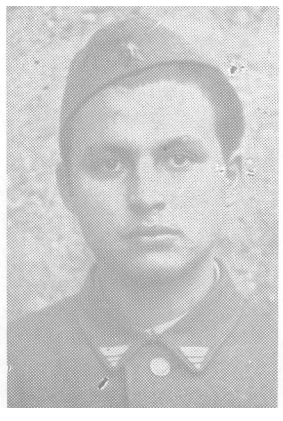

Sofka i *Milodar Radošević* kreću u partizane 1942. godine, a njihovu sestru *Milenu,* referenta Zagorskog odreda, ubijaju ustaše

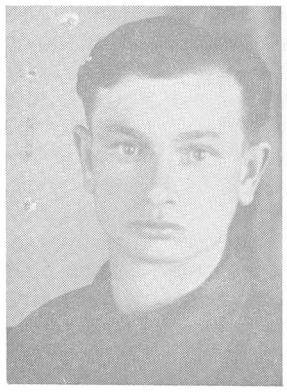

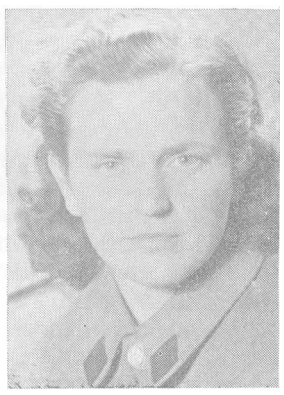

Josip Petrić, pulski partizan

Berto Jurdana i *Slavica Jardas,* članovi rukovodstva KPH za Liburniju, 1941. godine osuđeni na dugu robiju

Lojzo Perčić, sekretar rukovodstva KPH za Rijeku 1941. godine osuđen na 24 godine robije

Revolucionar *Joakim Jurdana,* ubijen u fašističkom zatvoru 1943. godine

mo pitanje naših partizana trebalo bi drukčije riješiti. Ne slati ih svih preko, već skupa sa Slovencima stvarati odrede, jer oni imaju pogodan teren. Sve to znači uspostaviti čvrste veze sa KPS, ali ne samo odozdo, već i preko vas odozgo. Čak bi bilo korisno stvaranje jednog zajedničkog rukovodstva Julijske krajine koje bi rješavalo mnoge nama zajedničke probleme.«

Na drugom sastanku Prvog partijskog rukovodstva posebna je pažnja posvećena odnosima KP Hrvatske i KP Italije. U toku 1941. i 1942. godine i u prvim mjesecima 1943. kadrovi KP Hrvatske koji su djelovali na terenu Istre imali su, kao što je već rečeno, brojne susrete i dogovore s predstavnicima KP Italije. Većina njenog članstva u Puli, na Labinštini i u Rovinju već je bio prišao NOP-u čineći u tim područjima i njegovu rukovodeću jezgru. Međutim, ostalo je i dosta nesporazuma, a oštre diskusije s pojedinim tada utjecajnim komunistima i funkcionarima KP Italije nastavljale su se jer su, poput Lelija Zustovicha u Labinu i Edoarda Doriga u Puli, osporavali potrebu djelovanja KP Hrvatske u Istri, potcjenjivali opravdanu borbu hrvatskog naroda za njegova ne samo socijalna već i nacionalna prava, suprotstavljali se oružanoj borbi i širokoj antifašističkoj fronti, zastupajući stajalište da glavni otpor fašizmu treba i dalje davati u gradovima i rudnicima, i to na uskoj klasnoj osnovi, sa samo crvenim zastavama i metodama borbe koje su se do tog vremena već pokazale nedjelotvorne, sektaške i štetne. Usprkos svim tim sagledanim teškoćama zaključeno je na aprilskom sastanku partijskog rukovodstva da treba pojačati napore kako bi se, gdje je god moguće, uspostavila suradnja s funkcionarima i organizacijama KP Italije, ali na sasvim određenom političkom programu narodnooslobodilačkog ustanka, pri čemu usko shvaćeni klasni interesi ne smiju sužavati širinu NOP-a, kao što ni njegova masovnost i širina ne smiju zanemarivati opravdane aspekte klasne borbe. U tom pogledu pozitivno su ocijenjena i dotadašnja nastojanja kadrova KP Hrvatske da — radi postizanja zajedničkih dogovora — uspostave i izravne dodire s funkcionarima tršćanske federacije KP Italije, usprkos činjenici da su prijašnji pokušaji završili porazno. Članovi Prvog partijskog rukovodstva upozoravali su Milenića i na potrebu da Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje, preko CK KP Hrvatske, pokrene inicijativu za uspostavljanje kontakata između rukovodstva KPJ i KP Italije radi razmatranja nastalih prilika u Istri i Slovenskom primorju i postizanja dogovora o zajedničkoj oslobodilačkoj borbi. Ako bi, naime, do takvih dogovora došlo, NOP Istre još bi sigurnije kretao naprijed.

Međutim, bez obzira na to da li će doći, kada i kako do kontakata između rukovodstva KPI i KPJ, na aprilskom sastanku u Karojbi potvrđena je čvrsta odlučnost da se i ubuduće treba najoštrije suprotstavljati dogmatskim pokušajima osporavanja prava KP Hrvatske da djeluje na području Istre i tadašnje Rijeke navodno zbog toga što se to područje nalazi pod kompetencijom KP Italije. Od ustaničke 1941. godine pa do prvih mjeseci 1943. bila je uostalom već potvrđena puna politička opravdanost odluke CK KP Hrvatske da u Istru upućuje svoje kadrove prvenstveno u njoj određene jer su oni, uz velike napore i žrtve, na čvrstom kursu oružane borbe i partizanskog ratovanja već do tada bili uspjeli snažno antifašističko raspoloženje hrvatskog i dijela talijanskog stanovništva aktivirati i organizacijski obuhvatiti u jedinstven oslobodilački pokret. Prema tome, postojanje i djelovanje dviju komunističkih partija na području Istre činilo je tada već nepobitnu i pozitivnu realnost koja je zahtijevala usklađivanje, a ne negiranje njihovih aktivnosti, i rješavanje praktičnog rukovođenja oslobodilačkom borbom na istarskom poluotoku. Takvo sagledavanje tadašnjih složenih i osjetljivih odnosa između

KPI i KPJ, odnosno KPH, te hrvatskog i talijanskog stanovništva u cjelini, bilo je od presudnog značenja za dalje jačanje i usmjeravanje oslobodilačkog pokreta naroda Istre.

Međutim, trebalo je uvažavati i na odgovarajući način što djelotvornije vrednovati vrlo značajnu povijesnu činjenicu da su u Istri, osim upornih borbi protiv fašizma koje je s klasnih, antifašističkih pozicija vodio istarski proletarijat, postojali i izuzetno snažni i masovni otpori hrvatskog stanovništva, u prvom redu seljačkog puka. Oni su svoje korijene, snagu i izdržljivost vukli iz velikog narodnog preporoda, kojega su značajna ostvarenja u doba talijanske fašističke vladavine bila najvećim dijelom uništena, tako da je i opstanak hrvatskog naroda Istre bio doveden u pitanje.

U takvim prilikama upravo su oni ljudi koji su u narodu bili poznati pod imenom narodnjaka bilo da su to stariji ljudi koji su u narodnom preporodu i sami sudjelovali, bilo da su mlađi koji su odgojeni u narodnjačkim obiteljima — bili uporni čuvari nacionalne svijesti, običaja, jezika i kulture istarskih Hrvata, i to baš u vrijeme kada više nije bilo ni škola, ni čitaonica, ni narodnih domova, ni knjiga, ni novina — pa ni pjesme na materinskom jeziku. Čvrsto povezani s narodom, oni su održavali u ljudi osjećanje ponosa na njihovo porijeklo, govorili im o starim pravicama, o Dobrili, Laginji i ostalim narodnim vođama, neumorni i nepokolebljivi u strpljivom nadanju da jednog dana mora ipak doći do promjene i da se mora vratiti ono što su nekad imali. Zato je bilo najvažnije do tada izdržati i ne potonuti.

Zato nije bilo nimalo slučajno da su članovi KP Hrvatske i SKOJ-a, koji su u početnom periodu oslobodilačkog rata zalazili u istarska sela, tragajući za ljudima koji bi mogli postati pokretači i organizatori NOB-a, nailazili na gotovo jednodušno mišljenje mještana o pojedinim ljudima o kojima je vladalo uvjerenje da su »poznati«, »tvrdi« i »pravi« narodnjaci. Riječ tih ljudi imala je u selima odgovarajuću težinu, a njihovi su se savjeti i razborita mišljenja prihvaćala. Jednom riječju, ti ljudi — nazvani narodnjacima — bili su savjest sela. Često su to bili i nešto imućniji seljaci, poznati po svojoj marljivosti i poštenju, bistrini i dobrom gazdovanju. Za vrijeme sajmova, crkvenih svečanosti i u drugim prilikama narodnjaci šireg područja međusobno bi se sastajali, izmjenjivali iskustva i novosti te zajednički ocjenjivali da li su nastupili neki značajniji događaji o kojima bi trebalo zauzimati zajednička stajališta.

Upravo na takav sloj narodnjaka morali su se kadrovi KPH neizbježno osloniti jer su preko njih, a ne mimo njih, vodili sigurni putovi do najširih slojeva hrvatskog naroda Istre. Pri tome je bilo od izuzetne važnosti što su oni predstavljali autentične nasljednike takvog narodnog preporoda koji u borbi za nacionalna i socijalna prava i općedruštvenu emancipaciju istarskih Hrvata nije nikad osporavao prava drugih nacionalnosti. Konkretno — nije ugrožavao nacionalna i socijalna prava talijanskog stanovništva, niti nastupao protiv njih. Borio se za nacionalnu ravnopravnost, tj. za to da Hrvati Istre budu izjednačeni u svim ljudskim, privrednim i zakonskim pravima, svakako prema svojoj brojčanoj zastupljenosti, ali ne na štetu prava talijanskog stanovništva. Bila je to i ostala značajna bit političkog programa narodnog preporoda i izraz napredne orijentacije njegovih najuglednijih ličnosti. Biskup Josip Juraj Dobrila, jedan od najznačajnijih protagonista narodnog preporoda, izgovorio je još 1863. godine u Istarskom saboru ove riječi:

»Ja sam ujedno pastir Slavena i Talijana, i trudim se da promaknem blagostanje i jednih i drugih. Što ja znam, ne može me nitko obijediti da sam ikada Talijanu krivo učinio, a da Slavenu ugodim. Zato mi je

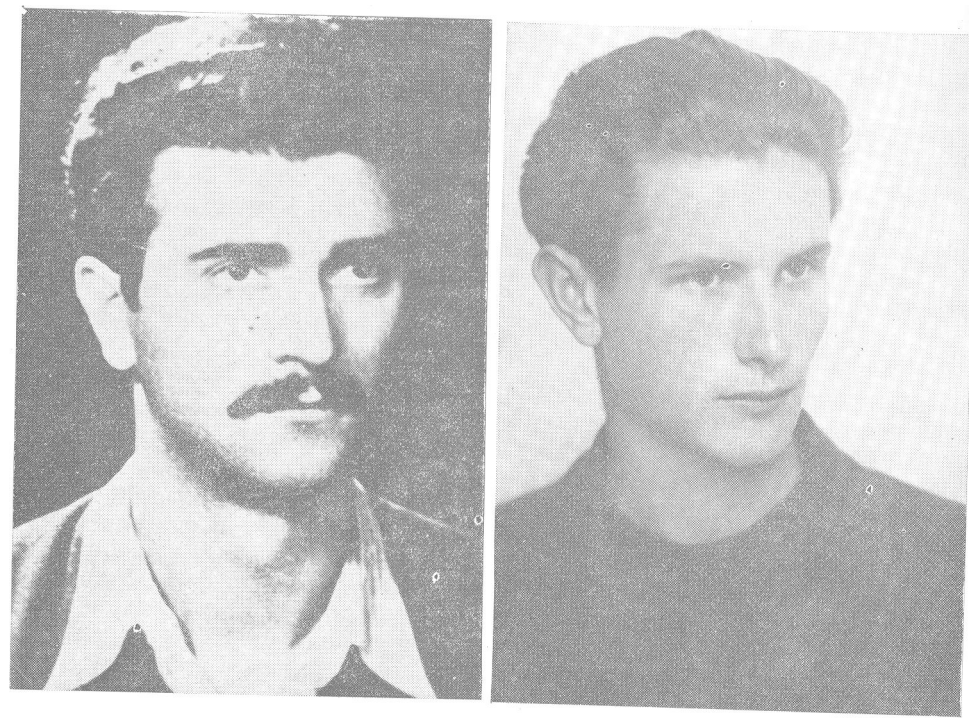

Ä £din?' ìstarskì revolucìonar, Prvi komesar Zagrebačkog odreda, u lipnja

Ante Jelčić, istarski skojevac, strijeljan u Zagrebu 1941. godine

Davor Trinajstić, ubijen od ustaša 1941. godine

Giorgio Privilegio, talijanski komunist i robijaš iz Rovinja

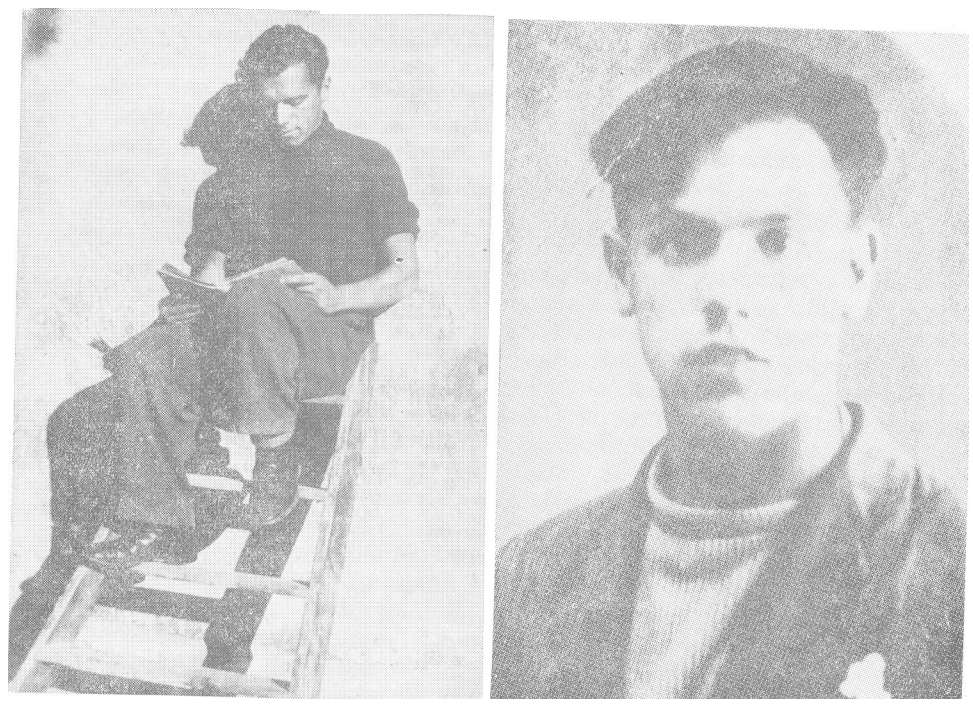

dužnost, a imam i pravo tražiti od Talijana da budu pravedni prema Slavenima... Mi nismo u Istri po ničijoj milosti, mi već stanujemo ovdje više od dvanaest i po vjekova, imamo dakle jednaka prava s drugima ... Talijani u Istri imaju svoje talijanske svećenike, talijanske činovnike, talijanske škole... a kako da se narod slavenski probudi... ako mu se ne da ni govoriti njegovim jezikom?... Slaveni koji čine dvije trećine stanovnika Istre dakako još spavaju... ali tko spava, nije umro; tko spava, taj će se probuditi... Oba jezika u Istri, i talijanski i hrvatski, imaju jednake pravice, pa ako vi, gospodo talijanska, nećete da dadete našem narodu pravice dok on spava san pravednika, morat ćete ih dati silom, kad se probudi.«

Zbog odbojnog i agresivnog iredentizma talijanske buržoazije koji je ponekad prodirao i u redove radničkog pokreta, kao i zbog svoje zatvorenosti u nacionalne okvire hrvatskog naroda, uvjetovane vremenom i prilikama u kojima se pojavio i djelovao, narodni preporod nije mogao savladati niz ograničenja, prepreka i predrasuda koje je tek NOP Istre, predvođen kadrovima KPH u njegovu, ali ne i samo u njegovu kontinuitetu, uspio do osnivanja i s osnivanjem Prvog partijskog rukovodstva uvelike već savladati, otvarajući istodobno sve šire prostore jačanju borbenog bratstva i jedinstva hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista Istre.

Međutim, povijesna je činjenica da je velika većina narodnjačkih snaga naroda Istre izuzetno aktivno i s velikim žrtvama sudjelovala u NOB-u, prihvaćajući postupno i sve odlučnije političku liniju KP Hrvatske o oružanoj borbi koja se pored ciljeva narodnog preporoda, borbe za vraćanje starih pravica i otetih prava borila i izborila za nove, bogatije sadržaje i dalekosežnija nacionalna i socijalna rješenja.

U tom originalnom i ne bez teškoća ostvarenom procesu masovnog uključivanja u NOP Istre većina hrvatskih narodnjaka, članova njihovih obitelji i, osobito, mlađi naraštaj ulazili su u redove KP Hrvatske da bi u borbi za ostvarenje njezine političke linije našli odgovore na bitne probleme koje program narodnog preporoda više nije mogao cjelovito pružiti.

Prema tome, pred Prvo rukovodstvo KPH za Istru postavili su se tada krupni i složeni zadaci da na čvrstom kursu oružane borbe nastavi još odlučniju borbu za kontinuirano i sve masovnije uključivanje u oslobodilački pokret pripadnika dvaju u prošlosti prilično odvojenih, odnosno nedovoljno povezanih, nacionalno-revolucionarnih pokreta. S jedne strane autentične nasljednike hrvatskog narodnog preporoda, poznate pod imenom narodnjaka, među kojima je bilo i više narodnih svećenika, a s druge strane pripadnike radničkog pokreta, hrvatske i talijanske narodnosti. KP Hrvatske bila je u stanju otvoriti prostore tako masovnom i jedinstvenom oslobodilačkom pokretu upravo zato što je politički program široke antifašističke fronte, oružane borbe i ustanka koju su na teritoriju Istre zastupali njezini kadrovi imao mnogo dodirnih točaka ne samo s težnjama i ciljevima hrvatskog narodnog preporoda, čije je autentične nasljednike 1941. godine činio sloj narodnjaka po istarskim selima, nego i s radničkim pokretom u istarskim gradovima i rudarskim naseljima u kojima je do tada najaktivnije djelovala KP Italije.

Međutim, pored mnogo zajedničkog bilo je, kao što već je u ovim zapisima istaknuto, i značajnijih razlika, i o njima je trebalo otvoreno raspravljati. Osim toga, iako je oslobodilačka borba naroda Istre imala mnogo zajedničkog s NOB-om Hrvatske i ostalih naroda Jugoslavije, s njom je 1941. godine zajednički otpočela i zajednički se razvijala, u

Istri je postojao drukčiji raspored političkih snaga. Među hrvatskim, a posebno talijanskim stanovništvom bili su gotovo nepoznati pojmovi domobranstvo, HSS, ustaša, bijela garda, četnici, ljotićevci i sve ostalo što je sačinjavalo strukturu monarhističke Jugoslavije ili se javili nakon njenog sloma i kapitulacije. Istodobno pojam narodnjak, kao politička kategorija, nije bio poznat u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, dok je u samoj Istri imao svoje duboke korijene i značenje. Stanovništvu Istre, i hrvatske i talijanske narodnosti, nisu bile poznate ni sve dotadašnje aktivnosti ni cjelokupna politička linija KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske, jer su na tom području do 1941. godine postojale samo organizacije i kadrovi KP Italije i njihova ilegalna revolucionarna djelatnost, o kojoj se u Jugoslaviji također nije dovoljno znalo.

Upravo na osnovi tih osobitosti Prvo partijsko rukovodstvo uvrstilo je među prvenstvene zadatke i pokretanje autentične istarske partizanske štampe koja bi što razumljivijim jezikom i primjerenom obradom mjesnih političkih i društvenih prilika uspješnije i uvjerljivije tumačila opće zajedničke ciljeve oslobodilačkog rata.

Na travanjskom sastanku donesena je zbog toga odluka da se što hitnije objavi novi programski proglas, i to posebno na hrvatskom i posebno na talijanskom jeziku. Napisalo ga je rukovodstvo NOP-a Istre, tiskan je u Hrvatskom primorju, a pojavio se na terenu Istre prvih dana u lipnju 1943. Donijeta je i značajna odluka o pokretanju stalnog lista Narodnooslobodilačke fronte Istre pod naslovom »Istarski borac« ili »Glas Istre«, što je, uz konkretna zaduženja i svladavanje izuzetno velikih teškoća i složenih problema, uspješno ostvareno u drugoj polovici srpnja 1943, kada je ugledao svjetlo dana prvi broj »Glasa Istre«. Istodobno je zaključeno da se list »Libertà« na talijanskom jeziku ubuduće efikasnije iskoristi i sadržajem više prilagodi potrebama NOB-a Istre.

Od posebnog je značenja u tim danima bilo dalje jačanje i što efikasnije djelovanje organa nove narodne i revolucionarne vlasti, pa je Prvo partijsko rukovodstvo donijelo odluke da se od postojeće mreže seoskih, rajonskih i gradskih NOO-a, koju treba i dalje širiti, što hitnije priđe osnivanju ne samo općinskih i kotarskih već i narodnooslobodilačkog odbora za cijelo istarsko-riječko područje, tj. do Rječine, koji bi u sudbonosnim događajima čije se nastupanje neminovno približavalo bio u stanju donositi odgovarajuće povijesne odluke. Iz sačuvanih izvještaja koje su Milenić i članovi partijskog rukovodstva upućivali nadležnom višem partijskom forumu za Istru — OK KPH za Hrvatsko primorje — jasno se vidi da je rukovodeći kadar NOP-a za Istru već tada argumentirano objašnjavao i političku opravdanost da istarski predstavnici punopravno prisustvuju već Prvom zasjedanju ZAVNOHa jer su realno ocjenjivali težnje najširih slojeva većinskog hrvatskog naroda Istre za sjedinjenjem s Hrvatskom u novoj Jugoslaviji koji se ne mogu zataškavati ni odgađati za poslije rata. Zbog toga je sve jasnije i čvršće ugrađivanje tih opravdanih zahtjeva u cjelokupan akcioni program NOP-a Istre činilo ne samo snažnu polugu još uspješnije mobilizacije hrvatskih seljačko-radničkih masa u oružanu borbu, već i osnovu za jačanje bratstva i jedinstva hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista. Na žalost, ti se zahtjevi Prvog partijskog rukovodstva za Istru tada nisu ostvarili i istarski predstavnici nisu sudjelovali u radu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a. Razlozi su bili brojni neki opravdani, neki neopravdani. Sigurno će dalja znanstvena i publicistička obrada oslobodilačke borbe naroda Istre moći to objektivnije ocijeniti.

Nakon uspješnih vojnih akcija Prve istarske partizanske čete, a zatim snažne ofanzive talijanskih vojnih formacija, u prosincu 1942, u

kojoj je sudjelovalo 15 000 fašističkih vojnika, njezini su borci bili prisiljeni povući se prema Brkinima i Kastavštini. Međutim, u prvom tromjesečju 1943. godine NOP Istre bio je toliko ojačao da je partijsko rukovodstvo na svom drugom aprilskom sastanku istaklo potrebu da se nastavi oružana borba i na teritoriju Istre. Ostala je razumljivo i dalje na snazi osnovna orijentacija da se istarski borci upućuju, preko rapallske granice, u primorsko-goranske vojne jedinice, gdje je, zbog političkog značenja i sudbonosnih događaja koji su se očigledno približavali, trebalo odlučnije pristupiti osnivanju zasebnih istarskih partizanskih formacija, što, nažalost, u toj fazi oslobodilačkog rata nije ostvareno, iako je već nekoliko stotina istarskih partizana bilo zauzelo svoje borbeno mjesto u primorsko-goranskim četama, bataljonima i brigadama, da bi se njihov broj u narednim mjesecima neprestano i naglo povećavao.

Međutim, uporedo s takvom orijentacijom Prvo partijsko rukovodstvo je od OK KPH za Hrvatsko primorje i štaba V operativne zone konkretno zahtijevalo da se u Istru najhitnije prebaci desetina iskusnih vojno-političkih radnika naoružanih puškomitraljezom, šmajserima, bombama i ostalim, jer je ocjenjivalo da su sazreli uvjeti za pojačane vojne akcije. Ti će se zahtjevi u izvještajima članova partijskog rukovodstva i delegata OK KPH za Hrvatsko primorje Milenića narednih mjeseci uporno ponavljati, ali usprkos principijelnoj suglasnosti tražena desetina i oružje nisu stigli sve do kapitulacije fašističke Italije.

Posebnu pažnju je Prvo partijsko rukovodstvo na travanjskom sastanku 1943. godine posvetilo kadrovskim pitanjima. Naglašavajući do tada ostvarene rezultate u razvoju NOP-a, njegovi su članovi objašnjavali da su se prilike u Istri u odnosu na 1941. godinu radikalno izmijenile i da oslobodilački pokret Istre stoji pred takvim krupnim događajima i zadacima da postojeći i u dotadašnjim okršajima s fašističkim režimom veoma osakaćeni kadar političkih radnika ne može više držati uzde.

Do toga perioda, tj. do osnivanja Prvog rukovodstva KPH za Istru i njegovih izuzetno značajnih sastanaka u ožujku i travnju 1943, NOP Istre i Rijeke je u borbama s razgranatim organizacijama, izvježbanim policijskim aparatom, snažnim vojnim formacijama fašističkog režima doživljavao zaista ozbiljne, česte, neočekivane udarce i veoma teške gubitke.

Tako je od 1941. godine u Rijeci dopalo zatvora nekoliko partijskih rukovodstava. Prvi sekretar MK Rijeke Marijan Barišić već je bio osuđen, kao i drugi po redu sekretar, Lojzo Perčić, na dvadeset i četiri godine robije. Poslije njega je Mario Špiler, zbog opasnosti od provale, bio iz Rijeke upućen na rad u Istru i do tog vremena također uhapšen i predan rimskom tribunalu. Moša Albahari Marko, jedan od najistaknutijih komunista i organizatora ustanka u Rijeci i kvarnersko-istarskom području, pao je u fašističku zasjedu, zajedno s istarskim komunistom Mirom Grakalićem Crnićem. Presudom br. 821 od 21. studenog 1942. rimski tribunal osudio je Mošu Albaharija i Mira Grakalića — od kojih su KP Hrvatske i NOP Istre i Rijeke opravdano tako mnogo očekivali — na smrt strijeljanjem. Kazna je izvršena narednog dana, negdje u blizini Rima. Novi sekretar MK KPH Rijeke Anton Mihić, također otkriven od fašističkih agenata, uspio se probiti do istarskih partizana na Učki, da bi već u kolovozu 1942. poginuo u kobnom sukobu s fašistima. Posljednjih dana srpnja 1942, kad smo konačno uspjeli usposta-

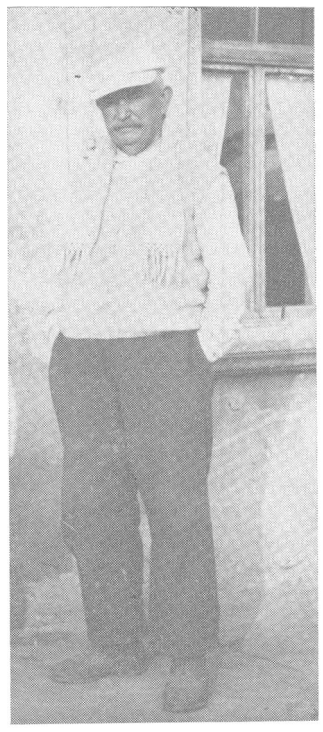

Poznati narodnjak *Vazmoslav Zenzerović Šjor* i student *Karlo Deprato,* uhapšeni 1941. godine

viti toliko potrebnu vezu između NOP-a Istre i Rijeke, preko pomorskog kapetana Rada Kesića, pade i on u zatvor. Vojni sud u Rijeci osudi ga na šest godina robije i prebačen je u Italiju, u Anconu.

U riječko-opatijskom području došlo je također do masovnih hapšenja. Dvadeset i dva komunista i antifašista izvedena su pred tribunal u Rimu i optužena za »teška krivična djela jer su sudjelovali u družini slavenskih odmetnika, tzv. partizana..., kojoj je neposredna svrha bila da pomaganjem vojnih operacija neprijatelja šteti vojnim pothvatima talijanske države, smanjujući joj ratni kapacitet provociranim dezerterstvima, otporom i napadima na oružane snage smještenim u Julijskoj krajini i okolnim okupiranim područjima«. Presudom od 28. studenog 1942. rimski tribunal je, među ostalima, osudio drugove Sinčića i Brozinu na po trideset, Branka Laginju, Berta Jurdanu na po dvadeset i četiri, a Slavicu Jardas, Rafaela Jurčića i Ljubu Mrakovčića na po šesnaest godina robije, a Joakim Jurdana je u zatvoru ubijen.

Nakon hapšenja člana CK KP Slovenije Oskara Kovačića i đaka zagrebačkog internata Ernesta Arbanasa, koji su 1941. godine uspjeli uspostaviti prve veze s komunistima i antifašistima Buzeta, Pule i južne Istre, uhapšeni su aktivisti NOP-a Slavomir Cerovac, Karlo Deprato, Alojz Vitasović i jedan od najpoznatijih istarskih narodnjaka Vazmoslav Zenzerović Šjor. U toku 1942. godine pali su u zatvor mladi intelektualci Medulina Petar Cukon, Slavica Radošević, Josip Kirac, Ivan Radošević i Rade Cukon, zatim Pietro Renzi i August Rosanda, aktivisti NOP-a i članovi KP Italije.

Na Pazinštini je naš pokret doživio posebno teške udarce. Članovi skojevske grupe osnovane još u prosincu 1941. u Pazinu — Talijan Giorgio Sestan, Slovenac Franc Gregorič i Hrvati Čedo Bertoša i Zlata Primuž — bili su već prebačeni u rimski zatvor očekujući suđenje. U lipnju

1942. uhapšeno je više od šezdeset komunista i antifašista Pazinštine, uključenih u NOP Istre. Među njima su bili i članovi prve partijske organizacije KP Hrvatske na čelu sa sekretarom Viktorom Marečićem, i poznati labinski revolucionar Jakov Milevoj Meto.

Potpukovnik karabinijera i zloglasni agent OVRE Atilio Missalle, koji je rukovodio istragom, već je 8. srpnja 1942. u tajnom izvještaju Ministarstvu unutrašnjih poslova u Rimu javio slijedeće:

»Svrha propagandnog rada bila je da se u Istri stvori, pored prikladne klime za oružanu intervenciju partizana, i efikasna organizacija sposobna da dade pomoć u hrani i informacijama samim partizanima i da angažira osobe koje će stupiti u oružane bande... U svakoj ćeliji nalazili su se ljudi sigurnih slavenskih osjećaja, vlasnici zemlje, kojima je bila povjerena dužnost da utaje državi najveću moguću količinu poljoprivrednih viškova što ih je trebalo sakriti i sačuvati za ishranu bandi... Pored toga, vršila se propaganda među osobama koja potpadaju pod vojnu obavezu da dezertiraju, garantirajući im prebacivanje u bivšu Jugoslaviju preko skrivenih graničnih prijelaza... Organizacija u Pazinu, s jednom granom u Labinu, otkrivena je nakon mukotrpnog rada, ali po nesigurnim znakovima imamo pravo smatrati da i u drugim centrima Istre, gdje prevladava inorodni živalj, a naročito komunisti, postoje široke mreže pristaša ustaničkog pokreta.«

Nakon danonoćnog višemjesečnog ispitivanja i mučenja u zatvorima Labina i Pule pazinski aktivisti NOP-a bili su prebačeni u Rim, gdje ih je, njih dvadeset i trojicu, Sud za zaštitu fašističke države osudio na 231 godinu zatvora.

Kad su talijanske vojne formacije organizirale ofanzivu širih razmjera protiv Prve istarske partizanske čete na Planiku, poginuo je 3. prosinca 1942. hrabar borac Stanko Jurdana, a Rudolf Ljubičić, koji je bio tada zarobljen, denuncirao je mnoge svoje drugove, pa su fašisti izvršili brojna hapšenja aktivista NOP-a na području Krasa, Buzeta, Liburnije i Žminja.

Početkom 1943. godine ginu poznati i hrabri kuriri Prve istarske partizanske čete Logar Belkić, Pepi Šustar Miha, a zatim i njen politički komesar, kasnije proglašen narodnim herojem — August Vivoda Arsen.

Izuzetno težak udarac za NOP Istre bilo je hapšenje 6. rujna 1942. prvoboraca i članova KP Hrvatske Maria Špilera i Mije Pikunića u vlaku za Trst, kada su odlazili na razgovore s predstavnicima tršćanske federacije KP Italije i KP Slovenije.

Tako su do početka 1943. godine riječki, koparski, tršćanski, pulski, labinski, pazinski i drugi zatvori bili prava mučilišta odanih i Pokretu toliko potrebnih aktivista, dok su zloglasni rimski tribunal i drugi sudovi izricali oštre kazne, a fašističke vlasti kontinuirano odvodile u konfinaciju i logore na tisuće Istrana. Već od 1941. godine bio je među ostalima konfiniran u Bergamu jedan od najistaknutijih hrvatskih narodnih svećenika dr Božo Milanović, zatim na otoku Ventotene prvoborac Bujštine Ante Babić Šime (poginuo na Krasu 1944) kao i omladinac iz Voloskog Zoran Kampanjet, uhapšen još u kolovozu 1941, da bi nakon kapitulacije fašističke Italije postao članom KP Italije i odigrao značajnu ulogu u talijanskom pokretu otpora.

I ne samo u Istri, već i u ostalim područjima Hrvatske i Jugoslavije, kao i u drugim zemljama, mnogi istarski komunisti i antifašisti borili su se i za slobodu rodnoga kraja. Već 27. marta 1941, u demonstracijama protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, aktivno sudjeluju i emigranti iz Istre. Velik broj javlja se prije sloma stare Jugoslavije u dobrovoljačke odrede, da bi zatim čitava plejada istarskih prvoboraca

već od samog početka oslobodilačkog rata povezala svoju sudbinu s Partijom i borbom koju je ona povela. Među njima poznati istarski revolucionar, »ustanik prije ustanka«, Ante Dobrila, postaje već u lipnju 1941. prvi komesar Zagrebačkog partizanskog odreda, a mnogi drugi su već na samom početku oslobodilačkog rata hrabro poginuli. Tako je 10. srpnja 1941. zajedno s Božidarom Adžijom, Ognjenom Pričom i ostalima strijeljan i Istranin Otokar Keršovani. Kod Narodnog kazališta u Zagrebu ubijen je revolucionar Gustav Černjul. Prilikom bijega iz ustaškog logora Kerestinac, 1941. godine, gube živote istarski borci Anton Božac, Vladimir Vitasović i Josip Macan. Od ustaške policije u Zagrebu ubijeni su Istrani tvornički radnik Valentin Cukon i Aleksandar Tomšić iz Klane, dok su Franu Fabijančića ustaše objesili u zagrebačkom zatvoru. U prvim akcijama protiv njemačkih nacista i ustaške strahovlade pada na ulicama Zagreba istarski revolucionar Ante Ciliga, a Istranina, komuništa Ivana Karlića strijeljaju. Također su već 1941. godine strijeljani skojevac Istranin Ante Jelčić, Josip Lindarić s otoka Cresa i glumac Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu Ivo Štrk. Pred gradskom vijećnicom u Subotici, mađarski su okupatori u travnju 1941. strijeljali prvu grupu rodoljuba, među kojima su se nalazili Dragutin i Elizije Flego, rodom iz Buzeta. U Kragujevcu, dan uoči masovne likvidacije đaka i profesora, strijeljan je veliki istarski revolucionar Mijo Iveša, a posljednjih dana srpnja 1942, pogođen nacističkim mecima, pada u banatskom selu Sušama poznati komunist i robijaš, tada glavni urednik partizanskog lista Vojvodine »Istina« — Istranin iz Lindara, Nikola Stihović. Podvrgnut torturama zagrebačke policije umire Davorin Trinajstić, a u jesen 1942. u Maksimirskoj šumi strijeljan je hrabar omladinac Neven Kirac iz Medulina. U svibnju 1942. u diverzantskoj akciji na obalama Save gine jedan od najpoznatijih istarskih revolucionara, španjolski borac Jurica Kale iz Štinjana, naš narodni heroj, dok na ulicama Trsta u proljeće 1943. pogođen fašističkim mecima pada član KPH Joško Udović.

Istodobno su se pojedini Istrani talijanskog porijekla, poput komunista Andree Benussija i španjolskog borca Tomasa Quarantotta, od samog početka borili u francuskom pokretu otpora, a mnogi drugi antifašisti i članovi KP Italije, talijanskog i hrvatskog porijekla, poput Pina Budicina, Giorgia Privilleggia, Josipa Zahtile, Ivana Rakića, Antona Kaporalina, Nicola de Simonea, Bruna Kosa, Alfreda Stiglicha, Pietra Pissaca, Lorenza Forlania, Emilija Vareška, Antuna Licula Grašića, Josipa Licula Falora, Veneria Rossetta, Giulia Revelantea, već su otprije čamili u tamnicama i logorima fašističke Italije.

Kad se sve to ima na umu, postaju i razumljivija uporna inzistiranja članova partijskog rukovodstva da se u Istru hitno uputi odgovarajuće pojačanje u kadrovima.

U izvještaju upućenom OK KPH za Hrvatsko primorje 11. svibnja 1943. takvi su stavovi članova Prvog partijskog rukovodstva objašnjeni na slijedeći način:

»Na Istru se polagalo vrlo malo pažnje ... a današnje snage su apsolutno nedovoljne. Već mnogo puta tražena je pomoć u terenskim radnicima, no odgovor je bio negativan. »Stvarajte kadrove, ima ljudi, treba ih samo naći, uspjet ćete samo onda kada masa izbaci svoje rukovodioce.« Često naši drugovi znaju reći da se valovi na vodi uzdignu nad površinu i bace bijelu pjenu samo zato što su iz te vode nastali. Tako je i s ljudima. Istinski rukovodioci masa nastaju kad ih masa sama izbaci, kad su dijelovi njeni. To je pravilo, ali pravilo je točno ako ima iznimaka. A Istra je u ovom slučaju tipična iznimka...

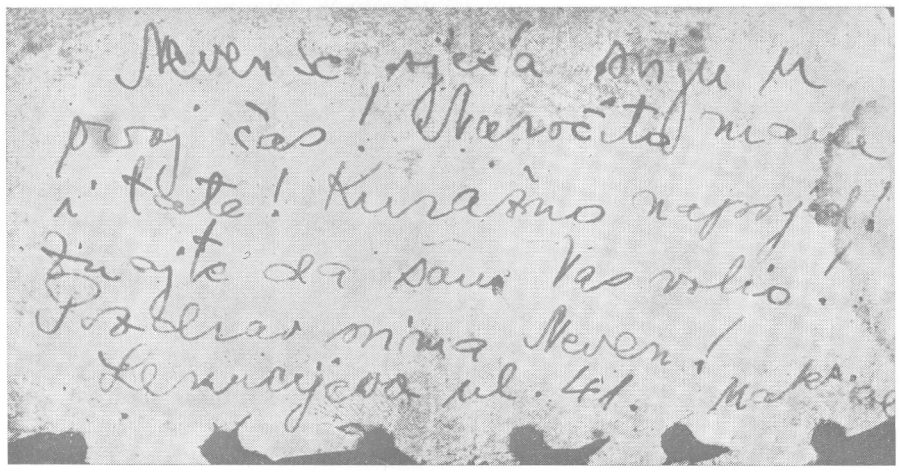

Oproštajno pismo *Nevena Kirca* pred strijeljanje 1942. godine

Mi smo jedna fronta i snage s kojima raspolažemo moramo znati najbolje iskoristiti prebacujući ih tamo gdje su najpotrebnije. Istra ih danas treba. Ona je danas prva linija u borbi protiv fašizma, s njim se sukobljava na terenu, ulazi u nj. Treba ih danas da bi sutra mogla u ofanzivu i vratiti stostruko one snage koje joj se danas dodijele.

Zato bi u Istru bez čekanja trebalo hitno prebaciti što više drugova i nekoliko drugarica. Uslovi za ilegalno življenje su vrlo povoljni. Možemo bez straha tvrditi da će svaki drug prebačen iz bilo kojeg mjesta na rad u Istru dati deseterostruko više. A to znači bacati snage gdje su potrebnije...«

U spomenutom izvještaju dalje se navodi da je početkom 1943. godine na terenu Istre koji je »predstavljao čitavu jednu pokrajinu« djelovalo samo osam partijaca, dok je npr. na Kastavštini, koja je kao »jedna naša općina bilo 15 političkih radnika.« Ovo uspoređenje trebalo je poslužiti kao argument da su zahtjevi za hitnim upućivanjem u Istru dodatnih kadrova zaista opravdani. Međutim, u poslijeratnoj znanstvenoj i publicističkoj obradi NOP-a naroda Istre to se uspoređenje ponekad upotrebljavalo kao navodni dokaz da se NOP Istre u prvoj polovici 1943. nalazio tek u početnoj fazi razvoja, s izrazitim karakteristikama spontanosti.

U Istri se, zaista, u to vrijeme nalazilo osam partijaca — profesionalaca, tj. ilegalnih političkih radnika i organizatora ustanka. Međutim, članova KP Hrvatske i SKOJ-a bilo je na terenu mnogo više, dok su istodobno mnogi od njih, kao što je već iznijeto, pali do tada u borbama ili se nalazili u fašističkim zatvorima. Osim toga na istarskom poluotoku, naročito u gradovima i rudnicima, postojalo je nekoliko stotina komunista hrvatske i talijanske narodnosti, koji su do tog vremena u većini već bili prihvatili suradnju s predstavnicima KP Hrvatske i u biti slijedili direktive Prvog rukovodstva KPH za Istru, ali su formalno i dalje bili članovi KP Italije. Upravo takvo istodobno postojanje i djelovanje organizacija i kadrova dviju komunističkih partija — KP Italije i KP Jugoslavije, odnosno KP Hrvatske, i to u izuzetno složenim idejno-političkim i općedruštvenim uvjetima — ukazivala je na potrebu za mnogobrojnijim i kvalitetnijim kadrovskim sastavom, po mogućnosti

porijeklom iz Istre i obogaćenim iskustvom iz dotadašnje oružane borbe i partizanskog ratovanja u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije.

Bilo bi netočno tvrditi da su takvi stavovi Prvog partijskog rukovodstva na aprilskom sastanku 1943. naišli na potpuno razumijevanje i prihvaćanje od strane delegata OK KPH za Hrvatsko primorje. Znajući za kadrovske teškoće s kojima su i u Hrvatskom primorju bili suočeni, Milenić nije bio uvjeren da će se moći udovoljiti zahtjevima rukovodstva NOP-a Istre, a osim toga je smatrao da su oni i pretjerani. Zato je inzistirao da osnovni napori budu usmjereni u odgajanju kadrova u samoj Istri, što su članovi Prvog partijskog rukovodstva prihvaćali, ali su i smatrali da se taj složeni proces ne može ostvarivati preko noći, pa je vrijeme postajalo sve značajniji činilac u daljem razvoju oslobodilačkog pokreta koji je tako očito jurio u susret sudbonosnim događajima.

Ovakve razlike u stavovima o kadrovskim pitanjima mogu se jasno sagledati iz izvještaja koje su članovi partijskog rukovodstva i Milenić istodobno upućivali OK KPH za Hrvatsko primorje. Međutim, u narednim mjesecima, u životnoj praksi oslobodilačkog rata, Milenić je i sam sve više uočavao potrebu kadrovskog jačanja NOP-a Istre, pa je postao odlučan zagovarač realizacije takvih zahtjeva, što je i vlastitim primjerom potvrdio.

Naime, kao delegat OK KPH za Hrvatsko primorje Milenić je bio privremeno upućen u Istru da upozna prilike i razvoj NOP-a. Međutim, umjesto toga ostao je u Istri do pobjedničkog završetka oslobodilačke borbe ugrađujući u njene tokove i svoj osobni značajni doprinos.

Treba, također, napomenuti da su u to vrijeme došle do izražaja i razlike u shvaćanjima o nekim drugim pitanjima, u prvom redu u odnosu na način osnivanja i karakter Prvog rukovodstva KPH za Istru. Izraslo iz partijske jedinice Prve istarske partizanske čete u trenutku kada je logikom i snagom autentičnog oslobodilačkog pokreta naroda Istre njegovo osnivanje u svakom pogledu bilo opravdano i nužno — Prvo partijsko rukovodstvo moglo se samo formalno smatrati privremenim dok ga viši partijski forum, tj. OK KPH za Hrvatsko primorje i »formalno« ne potvrdi. Međutim, upravo se s takvim priznavanjem i potvrđivanjem neopravdano odugovlačilo, gubilo se dragocjeno vrijeme u proizvoljnim nagađanjima da li su zaista sazreli uvjeti za njegovo osnivanje, a ako jesu — kakvog bi nivoa i klasnog sastava ono trebalo da bude.

Takvo stanje neodređenosti i nedovoljnog povjerenja može se jasno zapaziti u izvještajima koje je Milenić od travnja do srpnja 1943. upućivao OK KPH za Hrvatsko primorje. Potrebno je, također, napomenuti da su se u tadašnjim teškim uvjetima rada, kad su neprijatelji raznih boja perfidno ubacivali špijune u naše organizacije i forume, a na osnovi čudnih koincidencija što ih život i borba nekad sa sobom donose — počele u delegata OK KPH za Hrvatsko primorje pojavljivati i sumnje. Nisu li, naime, možda i pojedini članovi Prvog partijskog rukovodstva vješto ubačeni u naš Pokret da ga iznutra razbiju. Te su neizvjesnosti i sumnje na sreću brzo uklonjene, ali su ipak ostavile tragova i otežavale konsolidaciju odnosa i suradnje OK KPH za Hrvatsko primorje i Prvog partijskog rukovodstva KPH za Istru.

O ovim i drugim dilemama i razmimoilaženjima bit će još riječi u nastavku ovih zapisa, međutim, za sada je najbitnije istaći neospornu činjenicu da su s osnivanjem Prvog partijskog rukovodstva KPH za Istru 10. ožujka 1943. i njegovim drugim sastankom 22. i 23. travnja iste godine, koji je po svojem karakteru s osnivačkim očigledno činio jedinstvenu cjelinu — udareni solidni temelji stvaranju snažne i dina-

mične partijske organizacije KP Hrvatske na istarskom poluotoku, koji se — što je potrebno posebno i uporno isticati — u to vrijeme formalno još uvijek nalazio u sastavu talijanske fašističke države.

Na spomenutim sastancima Prvog partijskog rukovodstva svestrano su analizirane tadašnje istarske prilike, sumirani dotadašnji rezultati i propusti, a što je najvažnije, izvučena su dragocjena iskustva i određeni glavni pravci daljih nastupa koji su otvorili nove značajne prostore omasovljavanju NOP-a Istre i njegovoj čvrstoj idejno-političlcoj usmjerenosti na partizansko ratovanje i oružani ustanak najširih razmjera. U tome su sadržani i veliko povijesno značenje stvaranja Prvog partijskog rukovodstva KP za Istru i njegova odlučujuća i nezamjenjiva uloga u organiziranju i vođenju oslobodilačkog rata naroda Istre. S toga je stajališta 10. ožujka 1943, kad je u selu Karojbi osnovano Prvo partijsko rukovodstvo, nesumnjivo važan datum u povijesti KP Jugoslavije, a posebno KP Hrvatske.

KP Hrvatske - pokretač i organizator oslobodilačke borbe

Značajna pisma i izvještaji. Hapšenje članova partijskog rukovodstva u tadašnjoj Rijeci. Proglasi na hrvatskom i talijanskom jeziku. Osamljena imanja Mate Petrovića i Ivana Ivančica. Tragedija sela Šajini i zločin u Gajani. Provaljena baza NOP-a u Karojbi. Žestoki nasrtaji fašističkog režima na organizirane snage oslobodilačkog pokreta Istre. Histerične manifestacije i mitinzi o »talijanstvu Istre«. Aktivnosti ustaša i četnika. Dileme i kriza u našim redovima. NOP Istre još snažniji i jedinstveniji. Značajan zapisnik sastanka Prvog partijskog rukovodstva od 25. i 26. srpnja 1943. KP Hrvatske — neosporni pokretač i organizator narodnooslobodilačkog ustanka u Istri.

Stvaranjem Prvog rukovodstva KPH za Istru, odnosno njegovim prvim i drugim sastankom u ožujku i travnju 1943, bio je obavljen velik i značajan posao. Oslobodilačka borba naroda Istre dobila je time nove idejno-političke dimenzije.

Međutim, neposredno nakon toga NOP Istre našao se ponovo pod udarom iznenadnih i izuzetno snažnih nasrtaja talijanskog fašističkog režima, a istodobno je morao savladati i ozbiljnu krizu u vlastitim redovima.

Sačuvani dokumenti, izvještaji i pisma iz tog perioda uvjerljivo ilustriraju takvo stanje.

Budući da su u vezi s osnivanjem Prvog rukovodstva KPH za Istru, 10. ožujka 1943, već navedeni dijelovi izvještaja i pisma koji potvrđuju točnost datuma i mjesta održavanja osnivačkog sastanka i njegov kadrovski sastav, bit će zanimljivo i korisno ako najprije citiramo i dijelove onih dokumenata koji potvrđuju točnost datuma i mjesta održavanja drugog sastanka Partijskog rukovodstva za Istru i imena drugova koji su mu prisustvovali. Tako u izvještaju što ga je 10. svibnja 1943. s punkta Istre uputio OK KPH za Hrvatsko primorje Silvo Milenić Lovro ističe slijedeće:

»Jučer sam dobio vijest da je uhapšen drug Riko (Anton Košić, sekretar MK Rijeka), te po svemu izgleda da mu nisu pronašli izvještaje koje je dan ranije donio Vladlen (Ljubo Drndić). To su bili izvještaji cijele Istre koje sigurno nećete primiti, jer su po mišljenju Vladlena uništeni. Zato ću Vas ponovo ukratko o svemu izvijestiti. 23. prošlog mjeseca održali smo sastanak na kojem smo barem donekle uspjeli povezati Istru. Prisutni su bili Andrić (Josip Matas), Vladlen (Ljubo Drndić), Božo (Božo Kalčić), Stipe (Ante Drndić), Vlado (Vlado Juričić) i ja. Na tom smo sasstanlcu (koji je trajao skoro dva dana) podnosili opširne izvještaje, prodi-

Anton Košić Riko ili *Crni,* herojska ličnost NOP-a **Ri**jeke i Istre

skutirali sva aktuelna pitanja i stvorili plan i raspodjelu rada prema snagama s kojima momentalno raspolažemo. Odmah smo odredili termin za drugi sastanak, na koji ćemo pozvati još nekoje drugove koji dolaze u obzir za predviđeno partijsko rukovodstvo za Istru. Ujedno smo sakupili iscrpne izvještaje za cijelu Istru i poslali Vam da se upoznate s ovdašnjom situacijom i organizacionim stanjem, kako biste nam mogli na temelju istih poslati daljnje direktive i potrebne upute koje bismo proučili na idućem sastanku. No slučaj provale na Rijeci mnogo nas je pogodio time što je u najvažnijem momentu razbio nam vezu preko koje bismo bili u stalnom kontaktu i što još ne znamo za sudbinu izvještaja.«

Prema tome je upravo 22. i 23. travnja 1943. održan drugi dvodnevni sastanak, kojemu je uz njegovih pet članova prisustvovao i delegat OK KPH za Hrvatsko primorje Silvo Milenić. Izvještaji u čijem su pisanju sudjelovali Milenić i članovi partijskog rukovodstva bili su zaista najpotpuniji izvještaji što ih je dotada napisalo rukovodstvo NOP-a Istre, pa je velika šteta što nisu ostali sačuvani jer su djelomično bili uništeni, a djelomično pali u ruke fašističke policije prilikom hapšenja Antona Košića Rike ili Crnog.

Nakon završenog aprilskog sastanka članovi Prvog partijskog rukovodstva napuštali su pojedinačno Karojbu i prema utvrđenom rasporedu krenuli na teren, i to Josip Matas u područje Labina i Pule, Vlado Juričić na Pazinštinu, Ante Drndić Stipe i Božo Kalčić na Poreštinu, a Silvo Milenić Lovro prema punktu »Istra«, pod Planikom. Uputio sam se po zadatku i ja autobusom u Rijeku, noseći izvještaje sašivene u reverima kaputa. Te sam izvještaje, zajedno s većom svotom novca, od više stotina tisuća lira, koja je potvrđivala uzajamnu solidarnost NOP-a Istre prema NOP-u Hrvatskog primorja, predao s neizmjernom radošću i ponosom 26. travnja 1943. ujutro Antonu Košiću Riki.

O tome sam u pismu upućenom 27. travnja 1943. iz Rijeke zabilježio slijedeće:

»Jučer i danas našao sam se ovdje sa svojim prijateljima, puno sam za-l poslen i jedva ukradem koji minut da ti napišem koju besidu. Večeras! moram nazad jer me tamo mnogo toga čeka ... Spremamo se za našu! feštu ... Kod nas je nedavno bilo veselo. Oba dana bio je Čedo i njegova! tri prijatelja. Dugo smo pričali i uradili puno toga. Uh, koliko bih til htio pričati, ali se ne može, ne prima ova karta.«

Iz ovog pisma proizlazi također da je »kod nas«, tj. u Karojbi, 22. i 23. travnja održan drugi sastanak Prvog partijskog rukovodstva, kojemu je prisustvovao »Čedo i njegova tri prijatelja«, što je u konkretnom slučaju bila šifra za Silva Milenića Lovru i »njegova tri druga« — Josipa Matasa, Vladu Juričića i Božu Kalčića.

Pripreme za »našu feštu« odnosile su se na Prvi maj 1943, koji je upravo bio pred nama. Zbog fašističke cenzure, kao što je navedeno, nije se moglo više od toga napisati jer »karta nije primala«, ali i ono što je u pismu rečeno potvrđuje značenje aprilskog sastanka Prvog par-1 tijskog rukovodstva koji je, kao što je i Milenić javljao, trajao dva dana.

Prije odlaska iz Rijeke u Istru otišao sam s Antonom Košićem Ri-1 kom u stan Miljenka Mladenića Jove, u Via Carnia br. 1. Ušli smo u dućan I njegova oca, ali nas je dočekala Jovina majka Franica, naša uzorna aktivistkinja, i izbezumljena upozorila da se što prije udaljimo jer su samo ' nekoliko minuta prije toga u njihovoj kući ponovo bili karabinijeri i agenti Ovre, vršeći još jednom premetačinu, a sinove Miljenka i Franju uhapsili su prije nekoliko dana.*

Bio je to još jedan težak neočekivan udarac našem Pokretu, koji je ujedno nagovještavao mogućnost daljih hapšenja, pa sam se s Antonom Košićem Rikom zabrinuto rastao, ne sluteći da će to biti posljednji susret u toku NOB-a s tim divnim drugom i primjernim komunistom. Naime, idućeg dana, 28. travnja 1943. rano ujutno, fašistički su agenti upali u stan Antona Košića, koji je u ilegalnom radu u Rijeci djelovao pod imenom Riko ili Crni. U trenutku hapšenja agenti OVRE nisu još znali koga imaju u rukama, pa su čak ispitivali Košića pozna li Rika ili Crnog, obećavajući da će ga — ako im ga prokaže — pustiti. Zajedno s Košićem uhapšen je tog jutra u njegovu stanu i Mirko Piškulić Mali, dinamičan i prodoran partijski rukovodilac, tada sekretar Mjesnog komiteta KPH Sušak. Upravo je bio došao Košiću da bi uz ostalo preuzeo izvještaje i novac iz Istre, koje je zatim trebalo proslijediti drugovima u OK KPH za Hrvatsko primorje. Kada su fašisti već izveli Košića i Piškulića pred kuću, nailazio je Veljko Premate Viktor, također član partijskog rukovodstva Rijeke, koji je trebao da se tog jutra nađe s Košićem. Čim ga je Mirko Piškulić na priličnoj udaljenosti ugledao, podigao je uvis ruke vezane u lance i tako mu na vrijeme dao znak da se udalji. Veljko Premate izbjegao je hapšenje i krenuo zatim u brodogradilište, u kojem je zajedno s Košićem bio zaposlen.

U brodogradilištu je o provali i hapšenju obavijestio Ivana Gulina, poznatog aktivista, i još neke drugove. Zatim su zajedno odmah napustili posao da bi krenuli u partizane.

* Miljenko i Franjo Mladenić bili su prebačeni u koparski zatvor. Pošto su ih u rujnu 1943. oslobodili borci II istarske brigade, stigli su u Pazin, gdje smo se ponovo sreli. Do kraja rata Miljenko je obavljao odgovorne dužnosti u NOP-u, a Franjo je u istarskim jedinicama poginuo u ožujku 1945.

Anton Košić Riko istog je jutra uspio pobjeći iz sušačkog zatvora, ali je naknadno ponovo uhapšen i podvrgnut užasnim mučenjima. O tom je događaju kasnije zabilježio slijedeće:

»28. aprila 1943. u 6 sati ujutro uhapsili su me talijanski policajci i dva sata iza toga izveli na prvo saslušanje. Kada sam na saslušanju ustanovio do kojih je razmjera i kako policija prodrla u organizaciju, oko 10 sati i 30 minuta uspio sam otrgnuti rešetke sa ćelije i pobjeći na slobodu (zatvor je bio u zgradi bivše žandarmerije na sušačkom Bulevaru). Od 10 sati i 30 minuta obavještavao sam neke drugove na slobodi i upozoravao ih na pojedinosti o kojima su me ispitivali.

U međuvremenu je policija ustanovila moje bjegstvo i blokirala grad. Budući da veza, kojom sam trebao proći blok, nije dobro funkcionirala, na bloku sam bio ponovno ulovljen. Poslije kratkotrajne borbe s karabinijerima, iako goloruk, uspio sam iznova pobjeći. Pobjegavši i udaljivši se oko pedesetak koraka, dva karabinijera, nadolazeći s bloka, uspjela su me savladati. Za 25 dana mučenja u policijskom zatvoru iščupani su mi nokti na nogama, a kundacima ispremlaćena pluća i bubrezi, tako da sam na sve otvore na tijelu izlučivao krv.«

Tako je nakon svih ranijih teških i brojnih gubitaka još jedna ekipa partijaca i rukovodećih aktivista NOP-a Rijeka pala u okršajima s razgranatim fašističkim vojnim i civilnim aparatom, koji je u bjesomučnoj potrazi za žrtvama, poput ranjenog oktopoda, puštao pipke na sve strane. Međutim, ono što je već bilo ostvareno nije se više moglo uništiti. NOP Rijeka našao je u svojim redovima nove rukovodioce i aktiviste i uskoro, pored ostalog, ponovo osnovao partijsko rukovodstvo u kojem su se nalazili Ruža Bukvić Ranka, Ivan Žigić Mario, Klement Grbac Agis i španjolski borac Matija Gržina Silvo, a naknadno Luciano Kruljac, Lojze Kirn, Giovanni Cucera i ostali. Stigao je iz Trsta i predstavnik KP Italije Ermano Solieri Marino.

Dalji razvitak NOP-a tadašnje Rijeke i sve što je u izuzetno teškim uvjetima učinjeno do kapitulacije fašističke Italije zasebna je tema, koja se u ovim zapisima neće podrobnije obrađivati jer su tako značajne i potrebne veze NOP-a Rijeke i Istre hapšenjem Antona Košića Rike, Miljenka Mladenića Jove, a zatim i Joze Veršića, kao i provalom naše baze u Karojbi, bile prekinute.

Međutim, ipak ćemo navesti zapažanja i ocjene iz kasnijeg izvještaja Antona Košića Rike, pisanog njegovom rukom, o razvitku NOP-a Rijeke u razdoblju od 1942. do 1943. godine u kojem je, uz ostalo, zabilježeno:

»U roku od nekoliko mjeseci uspjelo se prodrijeti u čitavu industriju Rijeke, a potom i u pojedine radničke četvrti, tako da je do kraja 1942. godine bio već stvoren kadar aktivista s kojima se imao proširivati NOP, a u samoj Rijeci je u tom periodu 2000 ljudi pomagalo Pokret. Štampa NOP-a prodrla je u sve predjele grada. Zbog daljeg lakšeg rukovođenja s NOP-om u Rijeci formiran je 14. siječna 1943. na poluoslobođenom teritoriju u blizini Rijeke MK KPH za grad Rijeku, u prisustvu člana OK KPH za Hrvatsko primorje Romana Glažara ...

U novoosnovanom komitetu preuzeo sam dužnost političkog sekretara a Veljko Premate organizacionog sekretara. Od dana formiranja naš rad odvijao se nešto lakše. Prvo, zbog pravilnijeg rukovođenja, drugo, zbog sve teže situacije sila Osovina na bojištima. Na dužnosti političkog sekretara Rijeke nalazio sam se do 28. travnja 1943, tj. do dana mog hapšenja. U vremenu od travnja 1942. do travnja 1943. uspjelo je slijedeće:

Prvo, masovno raspačavanje štampe.

Drugo, izvršeno je nekoliko akcija i ispisivale su se brojne parole po gradu.

Treće, nabavljeno je oko 250—300 kg štamparskog materijala (matrice i farbe).

Četvrto, nabavljeno je oko 1 000 kg papira za štampanje.

Peto, oko 2 000 kg nove talijanske vojničke odjeće i obuće za NOV.

Šesto, 4 000 kg alata za oslobođene teritorije.

Sedmo, 2 000 kg oružja i municije za NOV i 1 000 kg sanitetskog materijala.

Osmo, oko 1 vagon hrane poslan je za potrebe NOV.

Deveto, sakupljeno je oko 1 500 000 lira.

Deseto, uspostavljena je prvi put veza s NOP-om u Istri (istaknuo LJ. D.)

Jedanaesto, mobilizirano je i upućeno u NOV oko 300 mornara s bivših jugoslavenskih brodova.

Dvanaesto, u NOP-u Rijeke bilo je organizirano oko 4 000 ljudi.

Kad sam iznio uspjehe, potrebno je navesti i neuspjehe. Prvi i najveći neuspjeh je taj što u tom periodu nije stvorena čvrsta partijska organizacija koja bi se u svakom slučaju mogla oduprijeti okupatoru i za najjačih prodora okupatorove policije održati se na terenu i rukovoditi organizacijama NOP-a, Razlozi tom neuspjehu su slijedeći:

strahovito jake i masovne fašističke organizacije, koje su pomagale policiji na svakom koraku. Od travnja 1942. do travnja 1943. partijska organizacija na Rijeci nije osim u štampi dobila konkretne pomoći. Također, u ono vrijeme nisam osobno bio dorastao tako teškom zadatku, ali treba primijetiti da se i drugovi iz Sušaka koji su bili dorasli nisu dali na Rijeku...«

Ovaj izvještaj Antona Košića uvjerljiva je potvrda značajnih dometa koje je oslobodilački pokret tadašnjeg grada Rijeke, predvođen kadrovima KP Hrvatske, svjesno i organizirano, a ne slučajno i spontano, ostvario mnogo prije kapitulacije fašističke Italije, sagledavajući istodobno kritički i svoje slabosti i slabosti drugih. Iznijeti podaci ujedno Su i vrijedan dokument u daljoj obradi razvojnih tokova NOP-a Rijeke, a i u sagledavanju izuzetnih napora i brojnih uzajamnih inicijativa koje šu se poduzimale za njegovo što čvršće povezivanje s NOP-om Istre, o čemu je do danas površno pa i netočno pisano. Pri tome je i herojska ličnost Antona Košića Rike ili Crnog, izuzetno požrtvovnog i zaslužnog partijskog radnika i prvoborca grada na Rječini, ostala neopravdano prilično zaboravljena.

Kad sam se 27. travnja 1943. vratio iz Rijeke u Pazin, preko našeg punkta u fotografskoj radnji Ninice Gortan uspostavio sam ponovo vezu s Vladom Juričićem, koji je prema odluci partijskog rukovodstva bio zadužen da sa mnom radi na Pazinštini, a da istodobno posebnu pažnju obrati razvitku skojevske organizacije na širem istarskom području. Obavijestio sam Vladu o prilikama u Rijeci i o predaji naših izvještaja. Ne znajući još za hapšenje Košića, zajedno smo se radovali što će OK KPH za Hrvatsko primorje uskoro dobiti potpuniju sliku o složenoj problematici i razvitku NOP-a na istarskom poluotoku, pa će nam sigurno izaći u susret u pogledu zatražene pomoći u kadrovima, oružju i pokretanju prvog partizanskog lista i u upućivanju u Istru desetine iskusnih vojnih starješina.

Međutim, početkom svibnja dobili smo preko našeg aktivista iz Cerovlja, Frane Paulovića, poruku, koju je iz Rijeke donijela njegova kćerka Sofija, udata za Jozu Veršića, tada člana Mjesnog komiteta KPH za Rijeku. Veršić nas je obavještavao o hapšenju Košića i poručio da budemo na oprezu iako je izvještaje koje smo mu dan prije predali,

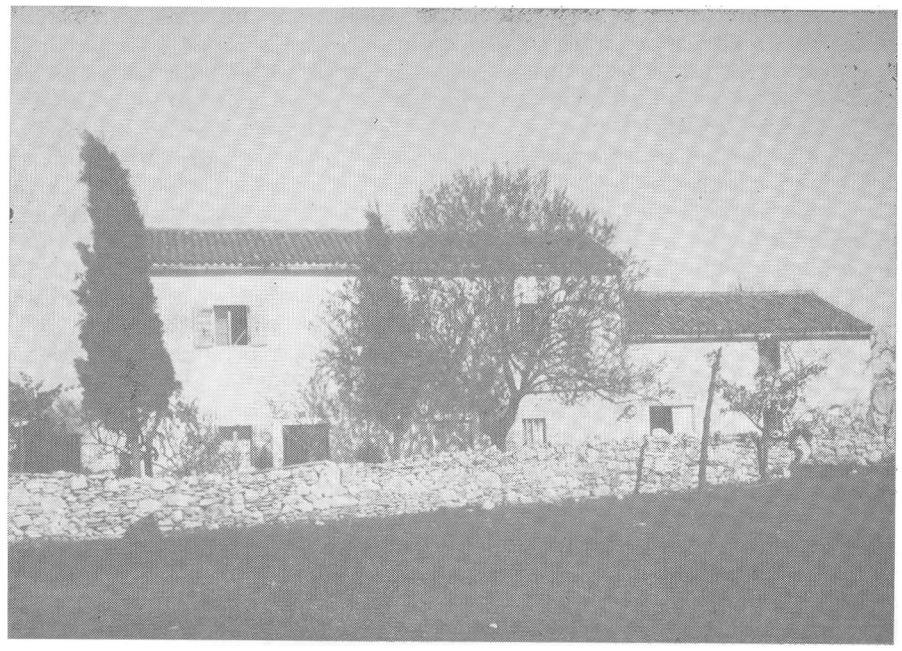

Stancija obitelji *Ivančić* u blizini Pule — značajna baza NOP-a Istre

Narodnjak *Mate Petrović,* ubijen od nacista 1944. godine

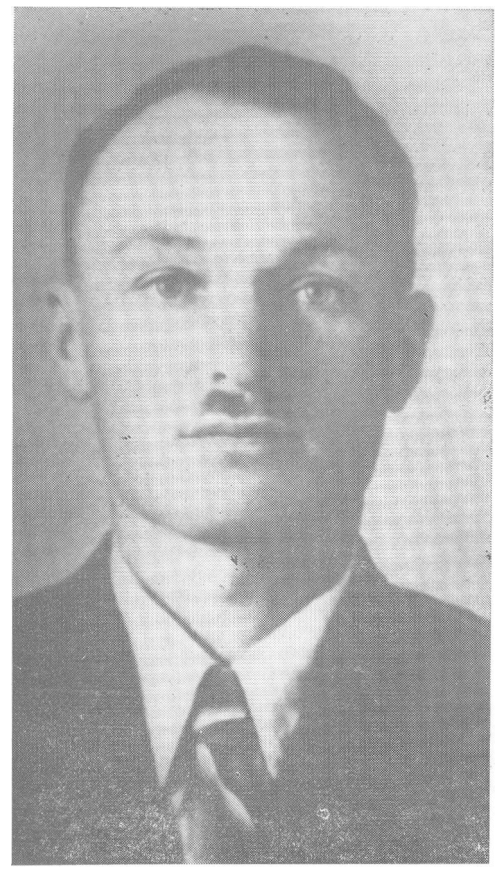

Veljko Premate, član partijskog rukovodstva Rijeke

njegova žena Nera po svoj prilici uspjela na vrijeme uništiti. Odmah smo poslali kurira na punkt Istra, gdje se nalazio Milenić, i prenijeli mu zabrinjavajuće vijesti uz sugestiju da što hitnije dođe na Pazinštinu kako bismo se dogovorili što treba poduzeti. Milenić je stigao u Zarečje i javio se Mati Banu, 12. svibnja 1943. Budući da smo na osnovi dobivenih poruka pretpostavljali da su naši izvještaji uništeni, ponovno smo, iako u skraćenom obliku, obavijestili o najhitnijem OK KPH za Hrvatsko primorje. Ti naknadni izvještaji ostali su do danas sačuvam i čine, iako nepotpuni, značajnu osnovu za proučavanje istarskih prilika u prvoj polovici 1943. godine. Uputili smo osim toga i više obavještenja i vijesti za partizansku štampu i tekst za dogovoreni proglas »Narodu Istre«, a i drugi poseban proglas kojim smo se u ime Narodnooslobodilačke fronte obraćali talijanskom stanovništvu. Oba proglasa, objavljena 1. lipnja 1943, a zatim masovno raspačavana na istarskom poluotoku, potvrđuju čvrstu i jasnu idejno-političku opredijeljenost NOP-a Istre i njegova rukovodstva, pa ćemo ih s obzirom na njihovo značenje nešto opširnije citirati. U proglasu, objavljenom na hrvatskom jeziku, ističe se slijedeće:

»Slobodoljubivi narodi zadaju fašizmu strašne udarce. Rusija, Jugoslavija i Afrika postale su nepregledna groblja fašističkih bandi... Barjak svete oslobodilačke borbe nose naša jugoslavenska braća, čija je titanska borba zadivila cijeli svijet...

ISTRANI, RODOLJUBI!

I po našoj Istri sve više bjesni fašistički teror. Zatvaraju naše ljude, muče ih i ubijaju. I našu omladinu gone u propast. Naše sinove i braću dovukli su u tzv. »battaglione speciale«, pod izlikom da ih neće slati na frontu. A danas? Danas ih šalju u Siciliju da budu izloženi strašnim bombardiranjima savezničke avijacije. Šalju ih u Grčku gdje se očekuje otvaranje nove fronte; šalju ih u Jugoslaviju da se bore protiv vlastitog naroda; šalju ih u Rusiju da se bore protiv naše slavenske braće.

ISTRANI, ODLUČNI JE ČAS! Spasimo svoju omladinu, svoju čast i svoj ponos.

ISTRANI, OČEVI I MAJKE! Obraćamo se na vas. Vi dobro poznate dušmane naše zemlje. Ne dajte im svoje sinove, svoju radost i veselje. Zar ćete dozvoliti da ginu za interese mrskih fašista? Zar ćete dozvoliti da se bore protiv onih koji donose smrt fašizmu. Zar ćete dopustiti da postanu grobari slobode svog naroda. NE, VI TO NEČETE i NE MOŽETE DOZVOLITI! — Na hiljade Istrana palo je po ledenim ruskim stepama, po bosanskim planinama i afričkoj pustinji. ZAŠTO? ZA KOGA?

Ali danas je već dosta. Nijedan pošteni istarski sin ne smije više u fašističku vojsku.

NJEGOVO JE MJESTO U NAŠOJ NARODNOJ OSLOBODILAČKOJ VOJSCI

HRVATI ISTRE!

Dan žuđene slobode je blizu! Stupajmo u borbu. Fašistički razbojnici nemaju više snage da spriječe naše buđenje i nesalomljivu volju za slobodom. Pomažimo svim silama našu Narodnu vojsku, svoje junačke partizane. Organizirajmo se i ujedinimo svi u nesalomljiv savez. Stvarajmo narodnooslobodilačke odbore, koji će nas voditi u borbi za slobodu. Stupajmo u Narodnooslobodilačku vojsku. Ne slušajmo one koji nam govore da još nije vrijeme. To su narodni izdajnici. Sad je čas da sami odlučimo o svojoj sudbini: postati slobodni ili ostati i dalje roblje.
Samo borbom izvojštit ćemo svoju slobodu i pravo da sami odlučimo o svojoj budućnosti!«

Istodobno u proglasu »Agli Italiani dell'Istria« već u samom početku ističe se da je »Istra zemlja u kojoj uz većinu Hrvata i Slovenaca živi talijanska manjina«. Međutim, usprkos toj činjenici Istra je nakon prvoga svjetskog rata nepravedno došla pod Italiju, a »Vi Talijani Istre postali ste svjedoci svega onog što su fašisti činili pa ste morali crvenjeti od srama videći kako se jednom narodu ne dozvoljava govoriti svojim jezikom, kako se zatvaraju i pale njegove škole, a hrvatski i slovenski rodoljubi Istre progone, osuđuju na dugogodišnju robiju i odvode u koncentracione logore. Fašizam je u Istri favorizirao nejednakost, izrabljivanje, korupciju i denuncijacije. Terorom se suprotstavljao svakoj težnji za pravdom i krvlju gušio borbu za slobodu. Zato je neophodno da se danas, u ovom odlučujućem momentu i u ovoj zadnjoj bici u kojoj monstruozni fašizam mora biti dotučen, svi pošteni ljudi, antifašisti Istre, bez obzira na nacionalnost i političko-društveno opredjeljenje, aktivno uključe u borbu protiv fašizma ...«

Proglas se zatim posebno obraća radnicima i seljacima:

»Vi, radnici i radnice, slijedite primjer talijanskih radnika koji se u Milanu, Torinu i drugim centrima bore da se omrznuti fašizam sruši s vlasti i osigura mir. Ne dozvoljavajte fašističkoj ratnoj mašini dalju proizvodnju, sabotirajte masovno na poslu, uništavajte mašine, stvarajte akcione grupe i naoružavajte se da bismo uništili najvećeg neprijatelja radnika — fašizam. Radnici i radnice, vi koji predstavljate najsvjesniji i najprogresivniji dio naroda, ugledajte se ujedno i na radnike u Sovjetskoj Rusiji i u svim drugim antifašističkim zemljama, gdje oni, slijedeći plemenite principe pravde i slobode, predvode čitav narod u borbi protiv fašizma.

Seljaci! Vi koji ste svakodnevni svjedoci kako fašizam podlim prevarama odvaja od vas vaše sinove, nemojte dozvoliti da se takvo klanje nastavlja. Ne dajte fašizmu ni proizvode vaših polja ni vaše sinove. Ujedinite se i ustanite u borbu protiv fašizma.«

Na sličan način proglas se obraća talijanskim građanima i intelektualcima, ženama i omladini, a zatim posebno vojnicima, mornarima i avijatičarima:

»Pobunite se, vojnici, ujedinite se u akcione odrede i uperite oružje protiv vaših pravih neprijatelja fašista, uključite se u veliku armiju svjetskog antifašizma koja pod vodstvom nepobjedive Crvene armije zadaje posljednje i odlučujuće udarce fašizmu.«

Obraćajući se zatim svim Talijanima Istre, proglas naglašava:

»Ujedinite se slijedeći poziv vaše Komunističke partije i ostalih antifašističkih stranaka koje se ujedinjene bore protiv fašizma. Tako složni i odlučni pridružite se slavenskim antifašistima Istre, koji će vas bratski primiti da bi jedinstveni mogli što prije izvojevati zajedničke ideale: mir, pravdu i slobodu za sve.«

Proglas se na kraju obraća Istranima u cjelini ovim riječima:

»Ujedinimo se svi. Samo jedinstveni moći ćemo osiguravati budućnost našoj voljenoj Istri. Stvarajmo partizanske jedinice koje će svjesno i odlučno s oružjem u ruci doprinijeti uništenju fašizma. Danas oni koji se bore i žrtvuju za slobodu moći će u svijetloj sutrašnjici odlučivati o vlastitoj sudbini. Živjelo bratstvo naroda u borbi protiv fašizma! Živjelo jedinstvo svih Istrana u borbi za slobodu!«

Ovim proglasima nisu potrebni dodatni komentari niti objašnjenja jer je u njima nedvosmisleno istaknuta i razrađena linija oružane borbe i narodnooslobodilačkog ustanka, bratstva i jedinstva i mobilizacije najširih slojeva naroda, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost. Narodnooslobodilačka fronta za Istru predvođena komunistima, članovima KP Hrvatske, izrazila je i u spomenutim i u drugim proglasima dubok smisao i svu širinu humanog internacionalističkog prilaza prema bratskoj Komunističkoj partiji Italije i naprednim antifašističkim snagama talijanskog naroda, što je upravo pridonosilo rušenju predrasuda prošlosti i uspješno otvaralo šire prostore zajedničkoj oslobodilačkoj borbi i plebiscitarnom ustanku naroda Istre koji je nezadrživo nastupao.

Pošto smo specijalnim kurirom tekstove tih proglasa uputili Agitpropu OK KPH za Hrvatsko primorje, da bi se što hitnije umnožili, krenuli smo različitim smjerovima na teren. Milenić je otišao na Poreštinu, gdje se uvjerio u »masovnost NOP-a, ali i u slabu konspiraciju«, pa je skretao pažnju tamošnjim aktivistima na opasnosti od reakcije, naglašavajući neka se »čuvaju provala da se agenti ne bi uvukli u naše redove«.

S Vladom Juričićem dogovorio sam se da se uskoro nađemo u Puli. Zbog veće sigurnosti krenuli smo odvojeno da bismo se 15. svibnja 1943. našli u neposrednoj blizini grada, na štancijama, tj. osamljenim seljačkim imanjima naših provjerenih i u NOP-u izuzetno angažiranih obitelji Mate Petrovića i Ivana Ivančića. Juričić, koji je porijeklom iz Pule, nastojao se povezati sa znancima i rodbinom kako bismo proširili bazu oslobodilačkog pokreta na pulskom području.

Tog dana, 15. svibnja 1943, u pismu koje sam uputio Timei Ožegović, zapisano je slijedeće:

»Danas sam opet u Puli. Došao sam posjetiti svog rođaka. Vremena su divna, pravi maj... Danas sam vidio svog prijatelja Vladu i on je htio da te čim prije vidi. On tamo ima sestru pa joj šalje pozdrave. Pođi do nje i pokaži joj da on to piše. Reci joj da dođe ovamo. Ona je dobra mala. Bit će posla za svih, a naći će se i komad kruha. Brat je očekuie. Pisao im je, ah mu nisu odgovorili. Ne zna što je s njima. Pogledaj ti to... i javi mi da li si bila kod Vladine sestre i što je s njom (adresa Anica Juričić, Mošćenička 12, prvi kat).«

Na kraju tog pisma Vlado Juričić je i sam, svojom rukom, uputio pozdrave sestri Anici, što je ujedno bio i poziv da što prije dođe na rad u Istru, gdje su kadrovi bili tako potrebni. Međutim, sudbina je i ovdje bila užasno okrutna. Istranku Anicu Juričić, poznatu i hrabru skojevku zagrebačke organizacije, uhapsila je ustaška policija i prebacila u logor Jasenovac, gdje je s grupom zagrebačkih skojevaca bila polivena benzinom i živa spaljena. I Vladin stric Pio Juričić bio je nešto kasnije uhapšen od ustaša i s grupom zagrebačkih komunista i antifašista našao se pod vješalima u Maksimiru. Međutim, u posljednjem trenutku, iskoristivši trenutačnu zabunu među ustaškim krvnicima, Pio Juričić je hitrim pokretima skinuo omču s vrata i što je mogao brže dohvatio se maksimirske šume. Ustaški rafali još su dugo za njim lutali.

Tragična smrt Anice Juričić i primjerna revolucionarna aktivnost njezinih roditelja, Jakova i Marije Juričić, njezinih stričeva i braće, samo je potvrda više kolike su žrtve istarski emigranti podnosili u raznim predjelima Hrvatske i Jugoslavije.

Na području južne Istre zadržao sam se tada oko tjedan dana i veoma se obradovao uvjerivši se da je oslobodilački pokret i na području Barbanštine, Svetvinčenta, Kanfanara i Žminjštine pustio neuništive i duboke korijene i nalazi se u naglom, kontinuiranom usponu.

Na »štanciji« Petrovića, iako je bila udaljena samo nekoliko kilometara od grada, osjećali smo se kao i kod obitelji Ivana Ivančića sigurni i među svojima. Matina žena, Marija Petrović, bila je lik one istarske majke koja je partizanima i političkim radnicima koji su k njima navraćali izražavala toplinu i ljubav kao rođenoj djeci. Kćerka Lucija već je bila aktivna omladinka, a tri sina Veljko, Gabrijel i Benjamin — otkako je prvi istarski partizan Anton Mauša Mirko, još 1941. godine upoznao njihova oca narodnjaka Matu Petrovića da i na istarskom poluotoku počinje oslobodilačka borba — postajali su sve vještiji i partizanskom pokretu odani ilegalci.

Takve »štancije« — odnosno imanja i seoske kuće koje su se nalazile na osamljenim mjestima — nastanjene narodnim ljudima i njihovim obiteljima, predstavljale su u raznim predjelima Istre, npr. na Rovinjštini i Poreštini, sigurna skloništa i vrlo pogodne centre NOP-a. Ponekad se činilo kao da je netko, dalekovidno i pametno, prije mnogo stoljeća izmislio takve »štancije« i rasuo ih po istarskom poluotoku da bi mogle korisno poslužiti općenarodnom oslobodilačkom partizanskom ratovanju.

Istaknutog narodnjaka Matu Petrovića, odlučnog i nepokolebljivog borca oslobodilačkog rata naroda Istre, strijeljali su nacisti pred vratima vlastite kuće 4. kolovoza 1944. I sin Benjamin poginuo je u NOB-u.

S tog osamljenog seoskog imanja i već afirmirane baze NOP-a na Kanalu, u neposrednoj blizini Pule, krenuo sam prema selu Šajini kamo me je doveo izuzetno aktivan organizator NOP-a i hrabar borac, uskoro i poznati partizanski komandant — Jakov Jureša Kolić. U kući njegova oca Grge, koji je više puta morao piti ricinus, pored ostalog i zbog toga što je rastrgao dekret kojim se nasilno potalijančivalo njegovo obiteljsko ime i bacio ga fašistima u lice — susreo sam i drugog brata Grgu i najmlađeg Marka, tada đaka pazinske gimnazije, koji je bio došao roditeljima u posjet, da bi zatim, još prije kapitulacije fašističke Italije, krenuo u jedinice XIII primorsko-goranske divizije, a zatim i u VI ličku, sudjelujući u borbama prilikom desanta na Drvar. Teško ranjen bio je prebačen na liječenje u Bari, a nakon oporavka ulazi u redove Prve tenkovske jedinice u kojoj se borio do oslobođenja. Tako je čitava obitelj bila već duboko angažirana u NOP-u.

U selu Šajini, kamo su otprije svraćali istarski prvoborci Anton Mauša, Josip Matas i Ivan Motika, bio je već 1942. godine osnovan prvi N00. Sastali smo se te svibanjske večeri s njegovim predsjednikom, prekaljenim narodnjakom Antonom Matošićem, i članovima Mihom Kolićem Tominkinim, Blažom Kršuljem, raškim rudarom, Martinom Brgićem i Joakimom Duplićem (svi su poginuli za vrijeme nacističke ofanzive u listopadu 1943), zatim s Blažom Borulom i Petrom Bulićem, koji također nisu dočekali oslobođenje jer su ih nacisti strijeljali.

U Šajine, k narodnjaku Grgi Koliću, stigli su bili te noći i hrabri aktivisti i odbornici iz susjednog sela Glavani: Mate Ukota i Ante Kolić Hlahe. Ni oni nisu dočekali oslobođenje svoje voljene Istre. Mate Ukota poginuo je u borbama kod Labina protiv nacista 1943. godine, a i sin mu Ivan pao je u NOB-u. Antona Kolića Hlahu nacisti su na temelju denuncijacije iznenada uhvatili 1944. godine. Izdržao je užasna mučenja i ostao nepokolebljiv. Ubili su ga zatrpavši ga zatim kamenjem. Upravo zato moramo razgrnuti to kamenje i oživjeti lik Antona Kolića

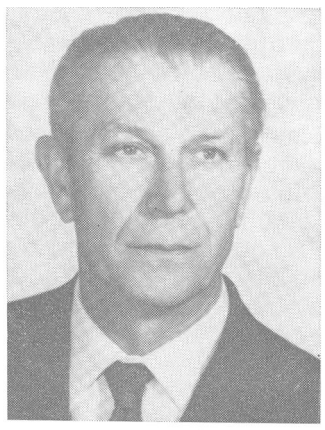

Anica Juričić, istarska skojevka, spaljena u Jasenovcu

Pio Juričić, uspješno skinuo omču s ustaških vješala

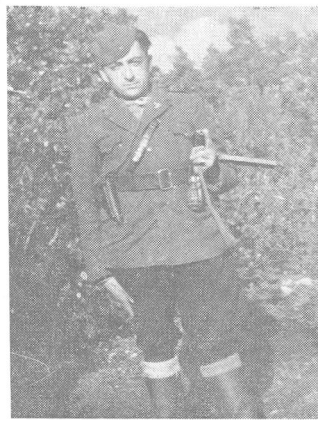

Narodnjak *Grgo Kolić* i sin *Jakov,* poznati aktivisti NOP-a Istre

Jakov Tomišić i oba njegova sina položili su živote za slobodu Istre

Odbornik *Mate Ukota* sa ženom *Marijom* i sinom *Ivanom* lcoii ie kao omladinac poginuo s ocem u NOB-u

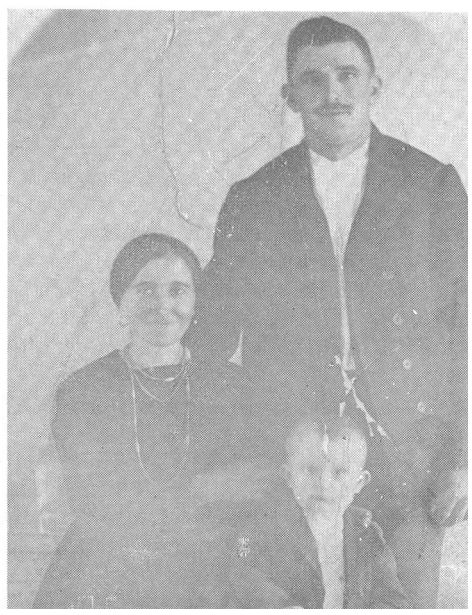

Hlaha i toliko njemu sličnih, a još uvijek, na žalost, malo poznatih istarskih boraca koji su dostojanstveno i hrabro umirali da bi oslobodilačka borba i revolucija kojoj su pripadali mogli nezadrživo nastavljati svoj pobjednički hod.

Idućeg dana poveo me Jakov Jureša Kolić našim partizanskim kraticama do sela Tomišići, gdje je bio zakazan sastanak s Jakovom Tomišićem, poznatom narodnom korenikom, i njegovim bratom Martinom. Jakovljev sin Mirko Tomišić, izuzetno aktivan skojevac, upravo je tih dana kretao u partizane i zbog toga mu je otac bio naročito ponosan. Međutim, u borbama u Lici bio je teško ranjen i od zadobivenih rana umro. Brat mu Josip također je poginuo u NOB-u, a zajedno s dva sina izgubio je život u nacističkom logoru smrti i narodni tribun — Jakov Tomišić, predsjednik općinskog NOO-a Žminj.

Selo Šajini doživjelo je i svoju posebnu tragediju. 11. veljače 1944. upala je u selo horda nacista i crnokošuljaša i izvršila zločin kojeg će se mnoge generacije sjećati. Gotovo je čitavo selo spaljeno, a 50 žitelja mučeničkog sela Šajini tog je dana na najstrašniji način — pobijeno.

S Jakovom Jurešom Kolićem krenuo sam zatim u selo Cukriće, gdje nas je dočekao Miho Županić. Poveo nas je komunistu Mati Juršiću, poznatom na području južne Istre pod imenom Pače, neosporno jednom od najizgrađenijih i najaktivnijih drugova južne Istre. Preko njega uspješno su se plele mnoge niti našeg Pokreta, a i prvi borci toga kraja odlazili u partizane. Tuberkuloza je već bila nagrizla njegovo zdravlje, ali nije posustajao dok ga bolest nije svladala krajem 1943. godine. Mate Juršić ponikao je, također, iz narodnjačke hrvatske obitelji, ali tada već u zrelim godinama, uvjerljivo je tumačio kako je vrijeme tradicionalnog narodnog preporoda prošlo, pa su njegovi najnapredniji i lijevo orijentirani predstavnici bili obavezni u nastalim prilikama, nakon talijanske okupacije Istre i dolaska fašizma na vlast, potražiti onu političku snagu koja je bila spremna da se organizirano i odlučno suprotstavi fašističkom teroru i eksploataciji. Bila je to Komunistička partija Italije.

Zato su Mate Juršić Pače, Miho Županić i Anton Macan iz Cukrića i Pere Ferlin iz Gajane nalazili svoje borbeno mjesto još od 1930. godine u redovima KPI, a s njima su bili i mnogi drugi hrvatski revolucionari, poput Josipa Cilige s Proštine, Jakova Pekišića iz Krnice i Srećka Česića iz Svetvinčente, da bi od 1941. godine, kada se na području Istre pojavila KPJ, odnosno KPH, s istom revolucionarnom dosljednošću i pravilno shvaćenim značenjem klasnih i nacionalnih aspekata oslobodilačke borbe i partizanskog ratovanja ne samo prihvatili njen politički program široke antifašističke fronte i borbenog jedinstva i »fratellanze« hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista Istre, već su se i za takvu politiku svestrano i nesebično angažirali.

U općenarodnom ustanku u rujnu 1943. Mihu Županića, člana KP Italije, postavilo je rukovodstvo KP Hrvatske za Istru za komandanta porečkog područja. Našao se u tim danima sa svojim starim znancem Božom Kalčićem, koji je u tom dijelu Istre rukovodio ustankom. Miho je veoma zaslužan da se vojno-pozadinska vlast i naoružani bataljon od 600 ustanika na Poreštini organizacijski brzo učvrstio, u čemu mu je mnogo pomogao porečki prvoborac Gašpar Žiković.

Kad su iznimno snažne nacističke vojne formacije prodrle u Istru, Miho Županić je prije povlačenja naših jedinica govorio na mitingu u

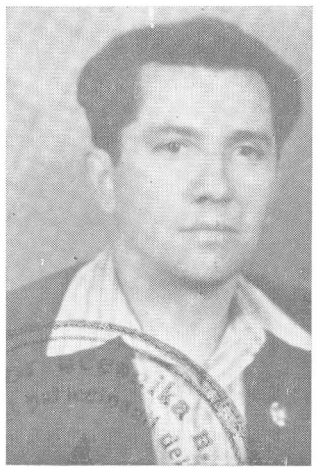

Mate Juršić Pače, Srećko Česić i *Jakov Pekišić,* hrvatski komunisti, članovi KP Italije, ujedno i odlučni borci NOP-a Istre pod rukovodstvom KP Hrvatske

Aldo Naldi, talijanski antifašist, ubijen od nacista 1943. godine

Lea Raner donijela je poruku da je Karojba provaljena

Mario Cukon, funkcionar KP Hrvatske, poginuo 1944. godine

Poreču. U tom gradu, u kojem se pored brojnih provjerenih antifašista nalazilo i leglo veleposjednika i feudalaca, zatrovanog klera i crnokošuljaša, Miho Županić je na talijanskom i hrvatskom jeziku objasnio građanima razloge našeg povlačenja, ali i čvrstu odlučnost da se uskoro ponovo vratimo u Poreč, pozivajući građane da se na sve moguće načine odlučno odupru i novom okupatoru.

Poslije nacističke ofanzive Miho je postao rukovodilac obavještajnog centra, da bi nekoliko mjeseci nakon toga tragično završio svoj život.

27. siječnja 1944. nacifašističke zvijeri izvršile su osobito težak zločin u istarskom selu Gajani. Nekoliko stotina njih opkolilo je mjesto. Upadali su u kuće, mlatili ljude, pljačkali i palili. Zatim su grupu mještana strpali u Ferlinovu štalu, zapalili u njoj sijeno i — zaključali vrata. Prolomila se nebom i zemljom užasna mješavina jauka ljudi koji su unutra živi gorjeli i izbezumljenih krikova žena i sakupljenog naroda. Platneni jezici su se razbuktali, a pregorjele grede krova uskoro su zatrpale nevine žrtve ...

Zajedno sa stanovnicima mučeničke Gajane — Ivanom, Mihom i Tonom Kutićem, Mihom Ferlinom, Tonom Peruškom i ostalima — poginuo je toga dana, u sukobu s nacifašistima, i istarski revolucionar Miho Županić. Zajedno s njim, pokošena mitraljezom, pala je i Raduna Ban Mira, koja je prije kapitulacije fašističke Italije, kao član MK SKOJ-a Sušak, stigla u Istru, da kao iskusni omladinski rukovodilac sudjeluje u njenoj borbi za slobodu.

Nemoguće je iznijeti potpune podatke o masovnosti i snazi koju je NOP i na tom području južne Istre imao već prije kapitulacije fašističke Italije, iako bi svaki doprinos, napor i žrtvu trebalo zabilježiti jer je nesebično i svjesno dana za pravednost i slobodu. Međutim, to je stvar svih, a ne pojedinca.

Na povratku u grad ponovo sam sreo Giacoma Urbinza. Otišli smo u njegov stan. žena Argea i kćerka Giorgetta, koje su također aktivno djelovale u NOP-u, bile su veoma zabrinute jer je novi val provala zahvatio bio našu organizaciju u Puli i obližnjim mjestima.

Nakon hapšenja još jedne skupine omladinaca i omladinki u Medulinu na čelu s Petrom Radoševićem, 28. ožujka 1943. (među njima su bile i dvije sestre prvog pulskog partizana Emila Lazarića), pao je upravo tih dana u zatvor izuzetno agilan i sposoban drug Mario Cukon iz Mutvorana, član KP Hrvatske. Kao emigrant duže je boravio u Zagrebu surađujući s poznatim istarskim revolucionarima, da bi se 1940. godine vratio u Istru. Posebno se isticao u jačanju organizacija NOP-a na Proštini, u selima Kavranu, Šegotićima, Vareškima, Cukonima, Krnici i Cvekima, kao i u njihovu povezivanju s aktivistima grada Pule. Iz izvještaja Silva Milenića Lovra, od 12. svibnja 1943, vidi se da je Mario Cukon bio predviđen i za člana Prvog partijskog rukovodstva za Istru. Uhapšen je tih dana i Anton Žudić, koji je radio u labinskim rudnicima ugljena i uspješno održavao vezu između Pule i naših baza na Labinštini, prenoseći redovno poruke, štampu, oružje i ostalo. Izdržao je strašna mučenja, koja su ostavila teške posljedice na njegovu zdravlju — ali je ostao čvrst. Uhapšeni su bili i aktivisti NOP-a iz Marčane Anton Crljenica Tron i Miro Blažina Pikutar, zatim Josip Ciliga, Anton Radolović, Josip Čalić i drugi. Ivan Siljan Markola je u međuvremenu, po zadatku, pošao na rad u Pulu i povezao se s talijanskim aktivistom Marcellom Durinom iz Galižane.

Preko naših veza u policiji tada smo također saznali da su u Sušaku prilikom nedavnog hapšenja »partizanskih vođa« pali agentima OVRE u ruke i »neki izvještaji iz Istre kao i znatna suma novca«. To nas je

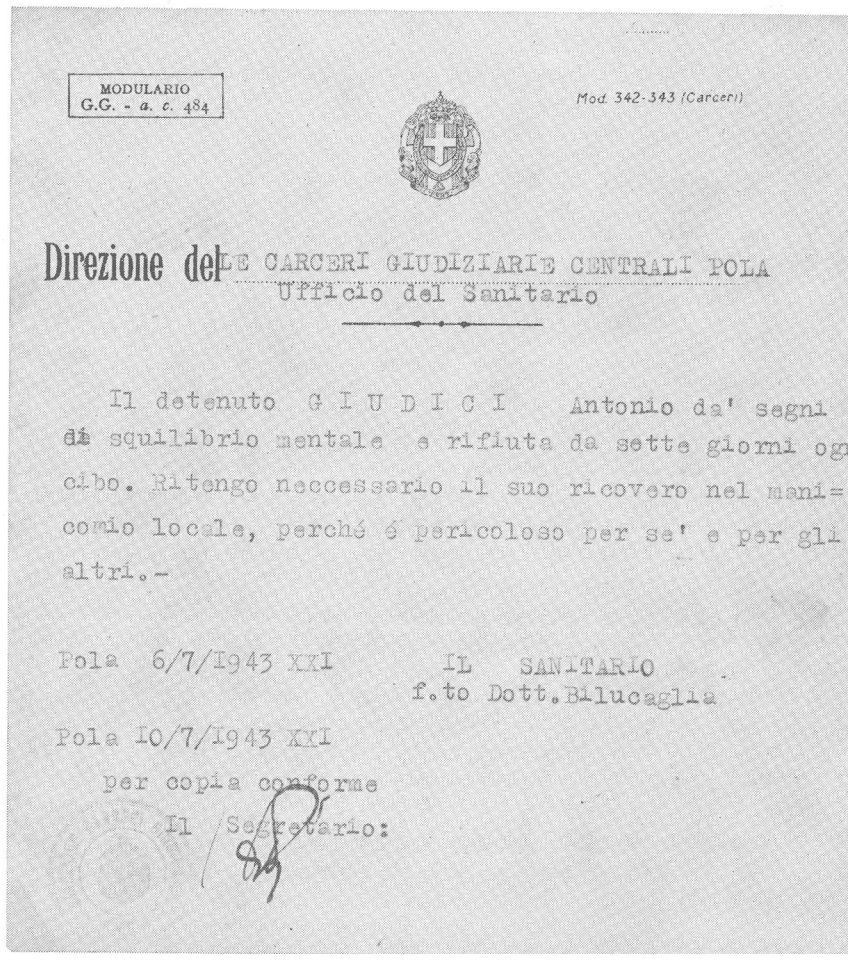

MODULARIO
G.G. - a. c. 484

Mod. 342-343 (Carceri)

Direzione delle CARCERI GIUDIZIARIE CENTRALI POLA
Ufficio del Sanitario

Il detenuto G I U D I C I Antonio da' segni di squilibrio mentale e rifiuta da sette giorni ogni cibo. Ritengo neccessario il suo ricovero nel manicomio locale, perché é pericoloso per se' e per gli altri.-

Pola 6/7/1943 XXI IL SANITARIO
f.to Dott.Bilucaglia

Pola 10/7/1943 XXI
per copia conforme
Il Segretario:

Komunista *Antona Žudića* (Giudici) upućuju u ludnicu jer u zatvoru »sedam dana štrajkuje glađu«

naročito zabrinulo jer smo takve informacije dovodili logično u vezu s hapšenjem Antona Košića Rike, kojemu smo bili predali značajne izvještaje o razvoju NOP-a Istre i do tada mislili da su uništeni. Postalo je očito da talijanska fašistička policija raspolaže podacima na osnovi kojih vještim kombinacijama može otkriti i druge punktove NOP-a, među njima i našu bazu u Karojbi. Zato sam 20. svibnja 1943. biciklom odjurio iz Pule u Karojbu, približavajući se oprezno kući djeda Petra Ujčića, da me fašistički agenti ne bi iznenadili.

Te je večeri, zadihana, po kišovitu vremenu, stigla iz Pazina u Karojbu i naša aktivistkinja Lea Raner, s porukom Josipa Opašića, člana prvoga gradskog NOO-a, da što hitnije napustimo Karojbu jer fašisti i karabinijeri u Pazinu već sumnjaju da smo »vjerojatno mi ta dva brata s Pazinštine« o kojima se govori u izvještajima iz Istre, a koji su u Sušaku pali u ruke talijanskim agentima. U Pazinu očekuju dolazak specijalnih agenata OVRE iz Trsta da bi provjerili još neke detalje. O svemu tome Josipa Opašića obavijestio je oficir vojnika — alpinista, inače talijanski antifašist i suradnik NOP-a u Pazinu Aldo Naldi (strijeljali su ga nacisti u listopadu 1943).

Trebalo je brzo donijeti odluku. Ante Drndić Stipe upravo se vraćao s obilaska naših organizacija na području Poreča, gdje se te večeri još jednom susreo s istaknutim borcima Jožom Šuranom, Cirilom Legovićem, Božom Kalčićem i Joakimom Rakovcem, saznavši od njih da su i na Poreštini izvršena brojnija hapšenja. Pripremili smo na brzinu naprtnjače i pištolje, a skojevku Vjekoslavu Banovac Điđu poslali k predsjedniku NOO Karojbe, zvonaru Mati Pilatu, s porukom da što hitnije dođe k nama. Majka nam je bila već teško bolesna, pa je otac nije mogao ostaviti samu s djedom u već poodmaklim godinama — iako je bio svjestan da predstoje teški dani i velika iskušenja. Uslijedio je topao i iznenadan, zapravo posljednji rastanak s majkom i djedom, jer njih na žalost više nismo vidjeli. Zatim još nekoliko naknadnih napomena i dogovora s ocem Edom Drndićem Lukom, ujedno i odlučnim aktivistom NOP-a Istre, da bismo nakon toga zajedno s Matijom Pilatom, zaobilazeći karabinijersku stanicu, te kišne i blatnjave noći, krenuli našim partizanskim putovima prema Zamaskom Dolu i dalje prema Učki i Planiku, prelazeći time i u potpunu ilegalnost.

Tako je prestala funkcionirati naša baza u Karojbi, koja je od prosinca 1941. do kraja svibnja 1943, odolijevajući brojnim fašističkim zamkama, izrasla bila u značajan punkt oslobodilačkog pokreta.

U pismu od 24. svibnja 1943, ovog puta sa slobodnog istarskog Krasa, javljao sam svojoj djevojci Timei Ožegović slijedeće:

»Prije dva dana otišao sam k Čedi. Izgleda da ovdje neću dugo ostati. Do koji dan ću morati po svoj prilici nazad. Neće Čedo da me drži kod sebe, već me tjera dolje. Što ćeš, tako je danas. Moramo ondje gdje ima više posla. Jesi li bila kod sestre od Vlada? Hoće li moći doći ovamo? Potrebno nam je djevojaka.«

»Odlazak k Čedi« označavao je, razumljivo, šifru za odlazak u partizane pod Učku, gdje se ipak nije moglo duže ostati, već je trebalo natrag na teren Istre i tamo nastaviti rad. I ovog puta nije propušteno ponoviti apel za slanjem partijskih i skojevskih kadrova, tada toliko potrebnih NOP-u Istre. Međutim, o »Vladinoj sestri« Ankici Juričić nismo ni mogli dobiti odgovor jer se ona već nalazila u logoru Jasenovac, a i Timea Ožegović, koja ju je trebala posjetiti, upravo je krajem svibnja 1943. i sama pala u ustaški zatvor, o čemu me je brzojavkom obavijestila njena majka, krojačica Anka Ožegović.

Nakon toga ne više iz Karojbe ili Pazina, već preko našeg aktivista studenta Jordana Ravnića Borisa iz Lupoglava, uputio sam 5. lipnja 1943. posljednje pismo napisano u periodu do kapitulacije fašističke Italije, i to majci Timee Ožegović, u kojem se navodi i slijedeće:

»Tek jučer dobio sam vaš brzojav. Teško mi je bilo pročitati one riječi, ali danas moramo stegnuti srce i stisnuti pesnice ... U sadašnjim momentima ima stvari koje su iznad ličnog interesa, lične sreće i zadovoljstva, čak i iznad samog života. Za takve stvari vrijedi davati žrtve i odreći se onog što je čovjeku najdraže... Znam da ćete barem u podsvijesti kriviti mene zbog Timeine bolesti... Nemojte biti žalosni... Nadajmo se da će sve svršiti dobro i da će ponovno biti u vašem krugu. Žao mi je što sam u nemogućnosti da joj pomognem. Pred kratko vrijeme bile su se i kod mene pojavile klice bolesti, pa sam bio prisiljen otići da dišem šumski zrak... Molio bih vas da mi odmah javite kako se bolest razvija. Ako prebrodi bolest, bilo bi najbolje da dođe ovamo do Rijeke... Ako možete do Timee, stisnite joj čvrsto ruku. Siguran sam da će se ona držati kako treba...«

U međuvremenu, kao što se moglo i očekivati, karabinijeri Karojbe i Pazina, pojačani crnokošuljašima i agentima OVRE iz Pule i Trsta, opkolili su kuću narodnjaka Petra Ujčića, a zatim se bahato razmilili po njoj da bi bijesni što nisu uspjeli uhvatiti »slavokomunističke bandite« otpočeli svoja orgijanja, šikanirajući ukućane i demolirajući sve do čega su stigli. Kod djeda su našli bratovu i moju fotografiju, koje su zatim upotrijebili za posebne plakate kojima su, prema tadašnjem fašističkom običaju, nudili nagradu od 50 000 lira svakome koji nas žive ili mrtve preda »kompetentnim fašističkim vlastima«.

Majka Marija Drndić, rođena Ujčić, uskoro je nakon toga umrla, a na karobljanskom groblju fašisti su duže vrijeme organizirali zasjede u nadi da će uhvatiti bar jednog od njenih sinova.

Oca Edu Drndića odveli su nakon toga u tršćanski zatvor Corneo da bi ga podvrgli ispitivanju i mučenjima.

Dezertiranja iz talijanske fašističke vojske postajala su sve češća tako da su u selima i gradovima svakodnevno na »misteriozan« način nestajali omladinci i omladinke, kojima fašističke civilne i vojne obavještajne službe nisu mogle ući u trag. Isto tako po gradovima i selima, tvornicama i rudnicima Istre fašističke su vlasti sve češće nailazile na plakate, proglase i letke Narodnooslobodilačke fronte na hrvatskom i talijanskom jeziku i od njihova revolucionarnog, poletnog sadržaja i uvjerljivog predviđanja skorog sloma fašizma hvatala ih je jeza. K tome je i onaj dio opširnih izvještaja Prvog partijskog rukovodstva koji je pao u ruke policijskim agentima prilikom hapšenja Antona Košića u Sušaku, 28. travnja 1943, posebno porazno djelovao na razgranati fašistički aparat i njegove glavešine, jer im je konačno postalo jasno da nisu u pitanju pojedini »slavokomunistički banditi i odmetnici«, koji su se preko stare granice navodno uspjeli infiltrirati na teritorij Istre, već da tu, na samom istarskom poluotoku, u općinama, selima i gradovima, djeluje autentičan oslobodilački pokret u čijim se redovima nalazi i veći broj talijanskih antifašista Istre.

Dobro se sjećam da smo uz izvještaje koje smo nakon drugog sastanka partijskog rukovodstva potkraj travnja 1943. uputili OK KPH za Hrvatsko primorje prvi put bili priložili i geografsku kartu Istre, na kojoj smo crvenim točkama obilježili sva ona brojna mjesta u kojima su već postojali NOO-i i druge organizacije oslobodilačkog pokreta. Budući da ti značajni izvještaji i originalna geografska karta Istre nisu, na žalost, sačuvani, točan pregled razgranatih organizacija NOP-a Istre tog perioda teško je utvrditi. Međutim, iz parcijalnih izvještaja i podataka koje smo naknadno uputili OK KPH za Hrvatsko primorje, kad je postalo jasno da su oni prethodni, opširniji i cjeloviti, pali fašističkoj policiji u ruke, može se ipak dosta toga realno i objektivno sagledati. Tako se u Milenićevu izvještaju od 10. svibnja 1943. pored ostalog navodi da su samo na području baze 3, tj. Poreča, »formirana 24 NOO-a, 4 općinska, a može se stvoriti i inicijativni kotarski NOO«, a u izvještaju partijskog rukovodstva od 11. svibnja 1943. uz ostalo se ističe da na Pazinštini postoje »23 NOO-a i 17 povjerenika«, što je praktički značilo da je samo na području Poreča i Pazina djelovalo tada već blizu 50 narodnooslobodilačkih odbora.

Kad se uzme u obzir da je oslobodilačkim pokretom u to vrijeme već bila »uglavnom zahvaćena čitava Istra«, kao što je u izvještajima i potvrđeno, dobiva se impozantna slika tadašnje guste mreže organa narodne vlasti i drugih organizacija NOP-a na istarskom poluotoku.

Timea Ožegović uhapšena u svibnju 1943.

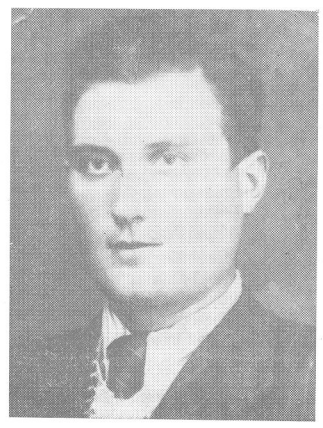

Lenjin Kocijančić, skojovski rukovodilac Istre; *Milorad Uljančić*, poznati skojevac Poreštine; Rovinjski komunist *Milan Iskra*

Kazerio Hrvatin, *Josip Mikuljan* i *Mate Kos*, revolucionari iz grupe uhapšenih u svibnju 1943. godine

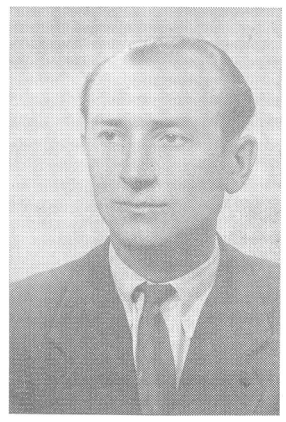

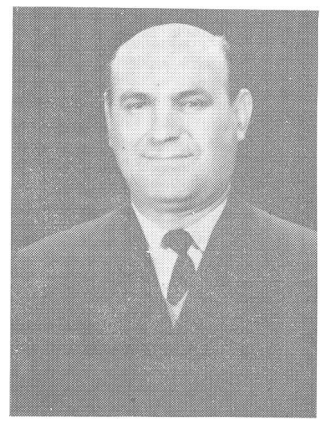

Spomenuti grozničavi pokušaji talijanskih vojnika i civilnih vlasti da spriječe takav razvoj događaja manifestirali su se u sve češćem čišćenju, odnosno »češljanju« terena, tzv. »rastrellamentima«, i u prisilnoj mobilizaciji mladića čak i onih godišta koja još nisu potpadala pod vojnu obavezu, zatim u sve masovnijim hapšenjima i mučenju istarskih komunista i antifašista i u organiziranju propagandističkih mitinga i histeričnih parada o »talijanskom čistunstvu Istre od Rimskog Carstva naovamo«.

Tako je već na početku 1943. godine (prvog veljače) pulski prefekt Berti, izuzetno zabrinut zbog nepovoljnog stanja u Istri, obavještavao Rim:

»Uspjesi Crvene armije na istočnoj fronti deprimirali su talijanske osjećaje i ponovno raspalili kod inorodnog stanovništva dotada uspavane želje za oslobođenjem. Među radničkim masama, naročito među onima zaposlenim u ugljenokopnom bazenu i u rovovima boksita, koje su većim dijelom inorodne, ruje slavokomunistička djelatnost, koja nastoji uzbuniti duhove, a posao učiniti manje rentabilnim. Pogoršana situacija u provincijama Julijske krajine izaziva među inorodnicima stanje uzbuđenosti, koja sve više raste. Hrvatski svećenici, držeći se rezervirano, ne predstavljaju element reda, pa su stalno nadzirani.«

U to vrijeme fašistička policija poduzima i široku akciju nasilnog oduzimanja radio-aparata ne bi li spriječila ili bar ograničila slušanje savezničkih radio-stanica i emisija radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, koje je rukovodstvo NOP-a populariziralo.

Pod naročito žestokim udarcima našao se tada rudnik ugljena. U toku travnja i svibnja 1943, nakon što je više grupa labinskih rudara već bilo stiglo u partizane, fašističke su vlasti preko ubačenih agenata otkrili dio razgranate mreže organizacija našeg Pokreta da bi zatim poduzele izuzetno oštre represalije. U hajci koja je nastala uhapšeno je više od 300 rudara, među kojima su se nalazili i najpoznatiji labinski komunisti i antifašisti — aktivisti NOP-a. Pored ostalih uhapšeni su: Karlo Paliska, Anton Franković Nini, Zvane Licul Grašić, Josip Kokot, Anton Golja, Ivan Licul Falor, Josip Vrbanac, Gaspe Belušić, Tomažo Dobrić, Aldo Negri, Josip Mikulja, Mauro Sfeci, Dinko Župičić, Anton Milevoj, Tomažo Štemberga, Milan Derosi, Ratko Lazarić, Ivan Franković, Viktor Vlačić, Štefan Jelčić, Ivan Beletić, Josip Škopac, Mate Kos, Ciril Galej, Valentin Licul, Ivan Gobo, Antun Licul Fuftar, Antun Valčić Toni i mnogi drugi. S njima je tada uhapšen i dugogodišnji sekretar labinske organizacije KP Italije Lelio Zustovich, s kojim su se polemike nastavljale.

Na pulskom području, osim već spomenutih, izvršena su i dalja brojna hapšenja. Poznati komunist Franjo Nefat, član KPI od 1926. godine i sekretar partijske ćelije u tvornici cementa, uhapšen je još 1938. godine i osuđen na četiri godine robije. Sredinom 1942. godine vratio se u Pulu i uključio odmah u NOP da bi u lipnju 1943. bio ponovno uhapšen, zajedno s revolucionarom Božom Rosandom, čija je sudbina bila slična Nefatovoj. Skupa s njima uhapšeni su tada i mnogi drugi komunisti i dugogodišnji članovi KP Italije, Pule i Rovinja: Domenico i Pietro Buratto, Matteo Benussi Cio, Silvio i Antonio Zorzetti, Luka Meković, Milan Iskra, Anton Brajković, Martin Tanković, Anton Janko i drugi, te otpremljeni u logor Cairo Montenotte u provinciji Savona, da bi se u pulskom zatvoru učinilo mjesta za nove uhapšenike. Uhapšen je tada i poznati komunist i prvi predsjednik NOO-a Krnice Jakov Pekišić, koji je bio već zatvaran za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj zatim Josip Vareško iz sela Vareški, Jakov Ročan i Josip Špigić iz Ka-

vrana, a u Rovinjskom Selu antifašist Franjo Iskra Keko. Uz njih i istaknuti aktivist NOP-a iz Cukrića Anton Božac, koji je podvrgnut užasnim mučenjima agenata OVRE, ali nikog od svojih drugova nije spomenuo. U fašističkim zatvorima izgubio mu se nakon toga svaki trag i u svoje se selo nije više nikada vratio.

Uhapšen je u to vrijeme i pulski komunist Edoardo Dorigo, s kojim su se polemike također nastavljale, a koji je svojim oportunizmom i sumnjama u oslobodilački pokret i kadrove KP Hrvatske i parolama čekanja bio odgovoran što mnogi komunisti i antifašisti Pule nisu izbjegli hapšenja i otišli u partizane.

Milan Iskra, jedan od najpoznatijih boraca Rovinjštine, rački rudar i član KP Italije od 1937. godine, na slijedeći je način opisao život i aktivnost komunista — logoraša Julijske krajine:

»Logor Cairo Montenotte bio je krcat antifašistima iz raznih krajeva Italije. Naročito je bio veliki broj Slovenaca, Talijana i Hrvata iz ovih naših krajeva. Svaki od nas imao je poseban karton, na kojem je pisalo »subverzivan«. Nas iz Julijske krajine držali su u posebnim barakama. U onoj u kojoj smo se mi nalazili bilo nas je 101. Zato se i zvala »Baraka 101«. Svi zatvorenici od prvog do posljednjeg bili su komunisti i članovi naše jedinstvene partijske organizacije. Rukovodstvo su sačinjavali Franjo Nefat, Domenico Buratto i tipograf Mulinari iz Trsta. Bili smo povezani s organizacijom KP Italije na terenu i dobivali štampu i pomoć. Prilikom jednog većeg uspjeha Crvene armije najednom smo svi ustali i zapjevali Internacionalu. Poveo je narodni heroj Mateo Benussi Cio. Karabinijeri i fašisti ubrzo su prodrli u baraku i uperili na nas puške i pištolje. Polijegali smo na tvrde krevete. Tražili su da ustanu oni koji su pjevali. I najednom čitava baraka, svih 101 zarobljenika — komunista iz ovih naših krajeva diglo se na noge. To je bio naš način borbe protiv fašizma i naša solidarnost s drugovima koji su se na terenu borili oružjem u ruci i u pozadinskom ratu. 25. srpnja, kad je pao Mussolini, otpustili su uskoro iz logora talijanske drugove, ali, što je karakteristično, nas Istrane, kao i drugove iz Trsta i Slovenskog primorja, i Hrvate i Slovence i Talijane, nisu pustili. Prekvalificirali su nas. Nismo više bili »subverzivni«, već »anacionalni elementi«. Dočekali smo tako kapitulaciju fašističke Italije da bismo pohrlili prema rodnom kraju svi zajedno — Hrvati, Talijani, i Slovenci — i uključili se u veliku borbu i oslobodilački pokret koji je u Istri već bio tako snažno razvijen.«

Konačno je i specijalni Sud za zaštitu države poslije duge istrage, 20. srpnja 1943, presudom br. 184 zbog »osnivanja komunističke partije i pripadanja istoj« osudio naše drugove uhapšene na pulskom području još 1942. godine, i to Miju Pikunića na 15 godina, Petra Cukona na 12, a Pietra Renzija, Ivana Radoševića, Josipa Kirca i Slavicu Radošević na tri godine zatvora. Bio je to ujedno i pretposljednji proces tog zloglasnog fašističkog suda, koji je padom Mussolinija bio ukinut.

Na Pazinštini je sredinom 1943. godine također došlo do novog vala hapšenja. Radi zastrašivanja stanovništva fašisti su prije svega na velika zvona popularizirali presudu grupi od 23 komunista i antifašista Pazinštine, uhapšenih još sredinom 1942. godine, ali im je rimski tribunal izrekao teške kazne tek presudom br. 128 od 29. svibnja 1943. Bili su ukupno osuđeni na 231 godinu robije ili prosječno nešto više od deset godina svaki, dok je 36 pripadnika NOP-a bilo određeno za političku konfinaciju. U toj skupini osuđenih nalazili su se, pored ostalih, i Mario Špiler s kaznom od 30 godina zatvora, Atilio Zovich i Franjo Komel s 20 godina, labinski komunist Jakov Milevoj Meto i Viktor Marečić, se-

kretar prve organizacije KPH Pazinštine, s 15 godina, Čedo Bertoša, Vjekoslav Križanac, Stjepan Mlekuš i Josip Marečić sa po 10 godina, Josip Zgrablić, Joakim Križanac, Vjekoslav Šestan, Benjamin Marečić, Josip i Ivan Dobrila po 9 godina i tako redom.

Nakon završenog procesa i presude pulski prefekt Berti, predlažući tajništvu šefa policije u Rimu nagrade za policijske agente koji su sudjelovali u otkrivanju pazinske organizacije i u vođenju istrage, u svom posebnom dopisu ističe:

»Završena je tako važna operacija koja je dotukla jedan opasan pokret što je sebi između ostalog bio postavio za cilj da mobilizira mlade ljude u redove odmetnika i da prikuplja pristaše i novac u njihovu korist.«

Međutim, usprkos svim tim hvalisanjima o operacijama koje su navodno »dotukle jedan opasan pokret«, karabinijeri, crnokošuljaši i agenti OVRE, nakon napada na našu bazu u Karojbi, poduzimaju novu veliku hajku hapšenja poznatih antifašista Pazina, Berma, Vele i Male Trabe, Zarečja, Gologorice, Grdosela, Gerovlja i Karbuna.

U tom naletu lišeni su ponovo slobode, pored ostalih, Gortanovi drugovi i dugogodišnji robijaši Vjekoslav Ladavac, Živko Gortan i Viktor Baćac, zatim Albina Mogorović iz Pazina, Joakim Dujanić iz Cerovlja, Rudolf Kalister i Albino Runko iz Karbuna, Josip Marcan, Josip Gržetić, Vjekoslav i Josip Paulišić iz Zarečja, Franjo Udovičić iz Gologorice, Mate Pujas iz Grdosela, Josip Benčić, Ivan Hrastić i Martin Rusac iz Vele Trabe i Karlo Milohan iz Male Trabe. Međutim, većina aktivista Pazinštine uspjela je na vrijeme izbjeći hapšenje i krenuti u partizane.

Među njima su se nalazili veliki istarski revolucionar Mate Ban i njegova kćerka Olga, poznata prosvjetiteljica Marija Kopitar sa svojim kćerkama, Josipa Debeljuh sa Žminjštine, Rudolf Runko iz Karbuna, koji je dezertirao iz talijanske mornarice, narodnjak Tone Debeljuh iz Tudari s nećacima Anđelom, Augustom i Mihom, zatim raški rudar komunist iz Berma Silvan Golub i narodnjak Šime Ladavac, koji postaje partizanski mlinar u Drežnici, dok mu sin Branko pogiba u partizanima. Međutim, fašisti su u osvetničkom bijesu pohapsili brojne članove njihovih obitelji, a grupe aktivista NOP-a uputili u konfinaciju.

Nakon detaljnije istrage kojoj je stigao u pomoć kavaljere karabinijera Giuseppe Ballanca iz Lošinja i bestijalnih mučenja na spravama za iznuđivanje priznanja, u čemu su samo djelomično uspjeli, 20 uhapšenika i 13 tzv. »odmetnika« prijavljeno je Ratnom vojnom sudu pri XXIII teritorijalnom armijskom korpusu u Trstu za teška krivična djela. U spisku se među »odmetnicima« nalazilo i moje ilegalno ime »Vladlen«, ali fašistička policija nije nikada uspjela otkriti tko zapravo pod tim imenom djeluje, već je tadašnje moje aktivnosti brkala s aktivnostima Vlade Juričića i pod imenom »Vladlen« zajednički nas optuživala kao »opasne bandite«. Događaji koji su slijedili poprimili su takve tokove da vojni sud u Trstu nije ovog puta dospio suditi borcima i aktivistima NOP-a Pazinštine.

U samom Pazinu uhapšen je u to vrijeme i jedan od najaktivnijih drugova, član prvoga gradskog NOO-a Josip Opašić, a u Lupoglavu je iznenada lišena slobode Štefanija Ravnić, rukovodilac značajne baze NOP-a u Trstu. Istodobno je u Padovi uhapšen i njezin brat Jordan, koji je bio povezan s NOP-om već od 1941. godine.

Nakon uspješne akcije naše skojevske udarne grupe na čelu s Lenjinom Kocijančićem i njegovim ocem na području Poreča u svibnju 1943. — kada su prepiljeni telegrafski stupovi na cesti Kaštelir—Višnjan i Ka-

štelir—Tar—Poreč, onesposobljeni strojevi u boksitnim rudnicima, a brojna mjesta ispisana partizanskim parolama — nekoliko stotina vojnika pulskog garnizona poduzelo je pravu ofanzivu na selo Kaštelir. Pored masovnih prijetnji i batinjanja izvršena su i brojna hapšenja. Među ostalima odvedene su u pulski zatvor i dvije obitelji Uljančić sa svim članovima iz sela Filipina, koje su u NOP-u Poreštine veoma aktivno djelovale.

Slične represalije bile su poduzete i protiv naroda Buzeštine, a na području Krasa poduzele su vojne fašističke snage sredinom svibnja 1943. akciju čišćenja terena. O takvim prilikama Silvo Milenić Lovro 22. svibnja 1943. detaljnije obavještava OK KPH za Hrvatsko primorje:

»U zadnje vrijeme preživjeli smo malu krizu uslijed provala, radi čega nismo mogli održati sastanak u predviđeno vrijeme. Situacija se popravlja. Sa bazom 4 (Labin) uspostavljena je opet veza i mobilizacija se nastavlja... Provala se proširila i na sektor Pule i uhapšeni su pored ostalih dva najbolja druga partijca — kandidati za rukovodstvo. Smatramo da je to u vezi s izvještajem koji su po svemu izgleda našli prilikom hapšenja druga Rika (Anton Košić). Ovaj tjedan Talijani su poduzeli dvije hajke na Učku i Planik te okolicu da nas pod svaku cijenu nađu, ali jasno bez uspjeha.

Sve smo poduzeli da se provala zaustavi. Prema svemu može se zaključiti da se Pokret, iako već masovniji, učvrstio i da nas više ne mogu odvojiti od masa.«

U paničnom strahu pred takvim jačanjem NOP-a i sve masovnijem odlasku Istrana u partizane talijanske vojne vlasti pribjegavaju i prijevremenoj mobilizaciji mladića te u pojedinim područjima, sredinom 1943. godine, kao što će se iz dokumenata vidjeti, organiziraju pravi lov na ljude.

Tako je komandant XXIII armijskog korpusa u Trstu, general A. Ferrerò, izdao 3. ožujka 1943. naredbu da se prijevremeno regrutiraju mladići rođeni 1924, 1925. pa čak i 1926. godine, i to poduzimanjem iznenadnih noćnih hapšenja da bi ih zatim što brže prebacili u udaljena područja Italije i tako onemogućili »njihovo dobrovoljno ili prisilno prelaženje na stranu pobunjenika«.

Pulski prefekt Vincenzo Berti o tome piše:

»Prisilno odvođenje mladića slavenskog porijekla i slavenskih obitelji provedeno u nekim općinama ove provincije na nalog vojnih vlasti, u namjeri da se spriječi njihovo svojevoljno ili prisilno pribjegavanje k slavokomunističkim pobunjenicima, izazvalo je nezadovoljstvo i među njihovom rodbinom, najviše zbog načina primijenjenog tom prigodom, kada su mnogi mladići bili odvedeni od kuće iz postelje u rane jutarnje sate.«

Gotovo istodobno kada je osnovano Prvo rukovodstvo KPH za Istru i kada su održani njegovi prvi značajni sastanci Ministarstvo unutrašnjih poslova u Rimu uputilo je 20. ožujka 1943. prefektima u Istri uputu da se »radi istrebljenja zločinačke i protutalijanske djelatnosti partizana u Julijskoj krajini« izvrši slijedeće:

1. da se mobiliziraju za vojnu službu sposobni Hrvati i Slovenci (allogeni) od 42. do 55. godine i da se interniraju svi za vojsku nesposobni muškarci od 19 godina dalje;
2. da se interniraju porodice partizana i njihovi pomagači;
3. da se onima koji su otišli u partizane konfiscira sva pokretna i nepokretna imovina uz raspisivanje potjernice.

Istodobno, po mnogim gradovima i općinskim sjedištima Istre fašisti su, gubeći sve više tlo pod nogama, prišli organiziranju histeričnih manifestacija i mitinga trudeći se da pobožne Istrane zaplaše »baukom komunizma«, a talijansko stanovništvo izuzetnom opasnošću koja im navodno prijeti od osvete »slavenskih pobunjenika i razbojnika«.

Rukovodstvo NOP-a Istre pažljivo je pratilo te fašističke spektakle, kojima su se tu i tamo pridruživali i pojedini ustaški i četnički agenti, koji su bili stigli čak i u Istru ne bi li u mutnome ponešto ulovili.

Tako sekretar Prvog partijskog rukovodstva, Josip Matas, u izvještaju od 6. srpnja 1943. obavještava OK KPH za Hrvatsko primorje slijedeće:

»20. lipnja održali su fašisti po svim općinama zborove i manifestacije koje su imale za cilj da poplaše narod baukom komunizma i SSSR-a. U govorima su poveli antislavensku i antikomunističku propagandu i po cijeloj Istri su doživjeli neuspjeh. Zborove su održali nakon mise tako da bi imali više mase na okupu. Jedino u Vodnjanu su imali uspjeha. Tamo su grupe fašista pjevale arditske protuhrvatske pjesme. U Labinu je jedna grupa Vodnjanaca pjevala slične pjesme, među njima i pop, inače Vodnjanac. Manje grupice fašista koje su za to bile unaprijed organizirane izvikivale su fašističke parole, ali ih mase nisu prihvaćale ... Sva općinska mjesta su bila okićena parolama »Živjela talijanska fašistička Istra«. Kao u Puli i drugdje su mase trgale takove parole koje su bile štampane na papiru talijanske zastave. U vezi s tim, a pred strahom od širokih masa, nastavljaju se hapšenja svih antifašističkih kompromitiranih elemenata, u našoj organizaciji i izvan nje, da zastraše narod.«

Milenić koji je tokom svibnja 1943. obilazio naše organizacije na Poreštini obavještavao je Okružni komitet da su na to područje »došli agenti Draže Mihailovića, koji dijele oružje omladincima i spremaju neke sastanke« i da sve to rade po direktivama četničkog štaba i u »vezi s Rimom«.

O međusobnom povezivanju raznobojnih reakcionarnih struja i grupacija Prvo partijsko rukovodstvo također je detaljnije obavijestilo Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje izvještajem od 3. rujna 1943:

»Dr Čok nešto miješa u Londonu, emigranti u Jugoslaviji oživljuju, a u Istri pojedini popovi i krupnija gospoda dižu nos. Doduše, ne nastupaju još sasvim otvoreno, već igraju dvoličnu igru ... U Opatiji postoje već četnički i ustaški elementi... Najprije neki Vlado Simčić, konzul hrvatskog poslanstva u Rijeci, a stanuje u Ičićima (vila Minz), izgleda da je opasan ustaša sa dubokim džepom. Zatim neki advokat Červar, Istranin, koji je bio advokat u Sušaku. On je navodno pred petnaestak dana putovao po Istri sa »sumnjivim zadacima«. Tu mora biti jedan centar. Moramo ući tome u trag.«

Navedeni i mnogi drugi autentični dokumenti neosporno predstavljaju dragocjene izvore i građu za cjelovitu i što objektivniju obradu povijesti narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Istri. Ovdje ćemo se, međutim, ograničiti na konstataciju da je u toku 1943. godine NOP Istre dostigao takve razmjere i snagu da ga nikakav teror, progoni, zatvori, pa ni intrige nisu više mogli zaustaviti niti slomiti, što potvrđuju i službeni talijanski izvori.

Međutim, u tim teškim vremenima, uporedo s fašističkim represalijama i nasrtajima na oslobodilački pokret naroda Istre, došlo je i do ozbiljne krize u našim redovima. Kao što se iz tadašnjih, do danas sačuvanih i javnosti dostupnih izvještaja delegata OK KPH za Hrvatsko primorje može vidjeti, pojavile su se sredinom 1943. godine sumnje nije li bar dio tadašnjih provala i tako brojnih hapšenja partijskih kadrova i aktivista NOP-a posljedica djelovanja ubačenih agenata u naš pokret, pa čak i među članove Prvog partijskog rukovodstva.

Mileniću i pojedinim političkim radnicima u Istri činilo se, stjecajem okolnosti i događaja, mnogo toga upravo u odnosu na brata i mene veoma čudno, neobjašnjivo pa i sumnjivo.

O našoj povezanosti s Partijom u Splitu i Dalmaciji i o upućivanju u Istru nije bilo nikakvih sačuvanih dokumenata, a činjenica da je sekretar partijskog rukovodstva u Rijeci Anton Košić Riko bio uhapšen neposredno nakon sastanka sa mnom, 27. travnja 1943, i druga brojna hapšenja, npr. u Puli Petra Radoševića i Marija Cukona, na Pazinštini Gortanovih drugova, Josipa Marcana i Josipa Opašića, u Trstu funkcionara KP Slovenije, s kojim sam održavao vezu, pa čak i u Padovi studenta Jordana Ravnića Borisa, koji je preko nas bio uključen u NOP Istre, i još čitav niz gotovo nevjerojatnih koincidencija, ukazivalo je u stanovitom smislu i na mogućnost da s bratom i sa mnom nešto zaista nije u redu.

U takvoj atmosferi Mileniću je najednom postalo i »krajnje nejasno« kako su se prvi sastanci partijskog rukovodstva mogli uopće održati u našoj kući u Karojbi kad se ona nalazila na prometnoj cesti i samo stotinjak metara bila udaljena od karabinijerske stanice. Osim toga, nakon našeg prelaska u potpunu ilegalnost fašisti nisu zbog taktičkih razloga uhapsili odmah oca, što je samo povećavalo već postojeće sumnje.

U to smo vrijeme u razgovorima s Milenićem brat i ja izražavali i želju da krenemo u Kastav i Hrvatsko primorje, a posebno u centar Okružnog komiteta kako bismo tamošnje odgovorne drugove podrobnije upoznali s prilikama u Istri i objasnili osobito problem pomanjkanja kadrova. Zbog izuzetnog značenja održavanja daljih veza između NOP-a Istre i Rijeke, koje su bile prekinute hapšenjem rukovodećih partijskih kadrova Rijeke Antona Košića Rike, Miljenka Mladenića Jove i Joze Veršića, s kojima sam u ime partijskog rukovodstva za Istru održavao kontakte, uporno smo također predlagali Mileniću da bar jedan od nas, pa čak i po cijenu opasnosti od hapšenja, krene u Rijeku s ciljem da se ponovno uspostave prekinuti kontakti: to više što smo znali da su pojedini drugovi koje smo poznavali bili tada još na slobodi, npr. Marija Kirn Orana, Matija Gržina Silvo, Lojze Kirn i njegova žena Roza, kapetan Ljubo Tironis i drugi. Međutim, takva naša inzistiranja samo su povećavale sumnje.

Silvo Milenić Lovro je početkom lipnja 1943. preko Učke i Planika krenuo u centar OK KPH za Hrvatsko primorje da bi tamo upoznao drugove s onim što je u Istri vidio, saznao i doživio. Krenuo je zajedno s Anton Drndićem Stipom, koji je na aprilskom sastanku partijskog rukovodstva bio zadužen za pokretanje »Glasa Istre«, pa je taj zadatak trebalo u partizanskoj tiskari Hrvatskog primorja i ostvariti. Stigavši u centar Okružnog komiteta, Milenić nije tamo našao sekretara Matu Kršula, jer se nalazio na terenu, pa mu je 19. lipnja 1943. uputio pismo, u kojem ga obavještava o svom dolasku i o najaktualnijim problemima i zadacima NOP-a Istre.

U tom izvještaju Milenić između ostalog piše:

»Vratio sam se iz Istre ne znajući da ste poslali preko političke radnice (SKOJ) te da će biti i Milka spremna za rad po AFŽ. Također sam javio da je moguće, i čak potrebno, uputiti jednu desetinu partizana preko granice, ali nije došla. Pored toga, privremeno rukovodstvo trebalo je izmijeniti u sporazumu sa vama. Prvo, što su dvojica kandidata za rukovodstvo uhapšeni, a Vladlen i Stipe (braća Ljubo i Ante Drndić), čim su otišli u ilegalnost, htjeli su ovamo na oslobođeni teritorij. Ima još i drugih stvari u vezi s njihovim dosadašnjim radom i slobodnim kretanjem, te hvatanjem svih partijskih veza od Rijeke, Pule Trsta, Padove i Bologne, na što su me drugovi preko upozorili, prateći njihov rad, smatrajući potrebnim da se o tome povede računa i jasno pojača budnost među našim partijskim redovima.

Prije odlaska ja sam ipak formirao rukovodstvo za sada od 4 člana da barem budu povezani dok se ja ne vratim. U rukovodstvo su ušli Andrić (Josip Matas), Božo (Božo Kalčić), Vlado (Juričić Vlado), Dušan (Dušan Jardas), bez Vladlena (Ljubo Drndić), koji čeka da ga pozovemo ovamo. Njegov brat Stipe (prof, iz Šibenika) došao je sa mnom ovamo, radi u tehnici i sprema materijal za list Istre (»Glas Istre«), za koji računamo da bi trebalo mjesečno izdavati, makar manjeg formata, ali čim više u dijalektu. Pošto se Stipe pozna lično s Malčikom, to je drug Jurica o svemu ga izvijestio, što će nam mnogo olakšati provjeravanje braće Drndić za koje se naslućuje da bi mogli biti u indirektnoj vezi s Integence serv. (Začuđuje nas to da poslije svih provala i povlačenja u ilegalnost oni traže da idu radit na Rijeku«.)

Milenić zatim nastavlja:

»Što se tiče saradnje sa KPI, uglavnom nema nikakvih novih momenata. Uglavnom su veze podržavali sa Trstom Vladlen i brat, ali to su neke individualne veze bez org. podloge, a k tome mnoge stvari su nejasne. Drug Franc, član OK, mislim povjerenik CK Slovenije je uhapšen s kojim je imao vezu Vladlen, koji je i dalje odlazio u Trst kao da se nije ništa dogodilo.«

To su, kao što se iz citiranog izvještaja vidi, bile zaista teške dileme koje su nas razdirale i u naše redove unosile elemente nesigurnosti pa i demoralizacije.

Međutim, u spomenutom Milenićevu pismu spominje se drug Malčik. Bio je to Dalibor Jakaša Malčik, splitski komunist, preko kojeg je Ante Drndić Stipe prije dolaska u Istru bio u Splitu povezan s NOP-om. On se tada već nalazio u Otočcu, na odgovornoj dužnosti šefa Glavnog obavještajnog centra (GOC) Hrvatske. Kada je Ante Drndić Stipe, za vrijeme zajedničkog putovanja do centra OK KPH za Hrvatsko primorje, Mileniću slučajno spomenuo Malčika, ne sluteći da se u bilo što sumnja, za Lovra je to bila značajna indikacija i podatak i on ga je nakon dolaska u centar Okružnog komiteta prenio drugovima, posebno Jurici Knezu, koji je u ime OK KPH za Hrvatsko primorje odmah uputio u Otočac Antu Drndića u pratnji specijalnog kurira da se tamo sretne s Daliborom Jakašom Malčikom kako bi se čitava stvar što prije razjasnila. Malčik se veoma obradovao tom susretu raspitujući se podrobnije za razvoj NOP-a u Istri. Međutim, kada je otvorio pismo u kojem članovi Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje traže bd njega posebne informacije i objašnjenja o bratu i meni, brzo je shvatio ozbiljnost situacije pa je hitno uputio kurire u centar OK KPH za Hrvatsko primorje obavještavajući tamošnje drugove da je kao partijski funkcionar u Splitu bio upoznat s našim radom i povezanošću s Partijom kao i s odlukom o našem upućivanju na rad u Istru.

Vrijedno je, također, spomenuti ovaj slučaj i zbog toga što je Ante Drndić Stipe u studenom 1944, kao član Oblasnog komiteta KPH za Istru, upravo na prijedlog druga Malčika upućen u Topusko, gdje postaje član užeg rukovodstva Ozne za Hrvatsku, a pred oslobođenje — kada je Dalibor Jakaša Malčik bio premješten u Beograd — zamjenjuje ga na njegovoj odgovornoj dužnosti.

Istodobno je i Silvo Milenić Lovro, koji je krenuo natrag u Istru, došao i sam na osnovi daljeg razvoja situacije, prije nego je stigao odgovor Malčika, do zaključka da sumnje u odnosu na brata i mene postaju nelogične i nerealne, pa je o tome 26. srpnja 1943. javio Okružnom komitetu slijedeće:

»Što se tiče Stipa (Ante Drndića), možemo iz svega zaključiti da je stvar u redu. Vlasti su iako malo kasnije internirali oca. Majka im je umrla i već nekoliko dana čuva patrola njezin grob da li će koji doći od njih. Vladlen (Ljubo Drndić) se dobro uveo u rad kao ilegalac i pokazao uspjeha u kratko vrijeme. Prema tome se možete ravnati i postupati ukoliko ne dođete u vezu s Malčikom, a i njega treba obavijestiti o tome, da se zna ravnati.«

Bila je tako otklonjena teška mora, a Prvo partijsko rukovodstvo za Istru, savladavši ozbiljnu krizu, bilo je ponovo u stanju da zbije svoje redove. Tako su se na idućem sastanku, održanom 25. i 26. srpnja 1943. u selu Marečićima, našli ponovo na okupu svi njegovi članovi, osim Ante Drndića Stipe, koji je u Agitpropu OK KPH za Hrvatsko primorje već bio završio posao na tiskanju prvog broja »Glasa Istre«. S nama je bio i delegat Okružnog komiteta Silvo Milenić Lovro. U rukovodstvu je tada bio i Dušan Jardas, borac Prve istarske partizanske čete, kao i iskusna aktivistkinja Milka Milenić iz Kastva, koju je Okružni komitet bio uputio u Istru za rad među ženama.

Iznoseći ove, do danas neobjavljene detalje o dilemama, sumnjama i bolnim iskustvima, potrebno je istaći da su odgovorni kadrovi naše Partije, u ovom konkretnom slučaju posebno Silvo Milenić Lovro, ulagali maksimalne napore kako bi se pojave sumnjičenja i nepovjerenja što ih je životna praksa oslobodilačkog rata i revolucije ponekad tako nemilosrdno nametala do kraja raščistile, da bi se zatim i sami neizmjerno radovali kada su provjereni podaci potvrđivali njihovu neosnovanost.

Nešto slično i gotovo istovremeno događalo se i s odanim revolucionarima Marijom Kirn Oranom i Matijom Gržinom Silvom. O njima je u ovim zapisima već bilo riječi. Marija Kirn Orana, naša izuzetno vješta i hrabra ilegalka, posebno se isticala u povezivanju NOP-a Rijeke i Trsta i u nabavljanju prijeko potrebnog tiskarskog materijala i lijekova za primorsko-goranske i brkinske partizane. Španjolski borac Matija Gržina Silvo, sekretar partijske organizacije u tvornici »Torpedo«, a kasnije i član Mjesnog rukovodstva Rijeke, naročito se zalagao za uspostavljanje kontakata i suradnje s tršćanskom federacijom KP Italije. Međutim, kad je njen predstavnik Ermano Solieri Marino konačno stigao u Rijeku, došle su do izražaja velike razlike i u odnosu na strategijsku koncepciju oružane borbe i ustanka i u pogledu usklađivanja zajedničkih aktivnosti i praktičnog rukovođenja NOP-om. Istodobno su se i u samoj Rijeci nastavljala brojna hapšenja naših drugova, pri čemu se mnogo toga događalo što je stjecajem izuzetno čudnih koincidencija izgledalo sumnjivo i gotovo nemoguće. S druge strane o

Matiji Gržini i Mariji Kirn, koji su u Rijeku došli iz područja Ilirske Bistrice, nije bilo provjerenih podataka, pa su se prvenstveno u odnosu na njih pojavile dileme, sumnje i nesigurnosti.

U takvoj situaciji obratio se OK KPH za Hrvatsko primorje partijskom rukovodstvu za Istru da se kod odgovornih drugova u Slovenskom primorju što brže raspita o Silvu i Orani. Sjećam se još danas tog pisma koje su kuriri »od preka« donijeli i teške more koja nas je obuzela. Sa Silvom i Oranom sam se prije u Rijeci sastajao i uspješno surađivao. Zato mi je i sama pomisao na to da stjecajem okolnosti njihova odanost dolazi u pitanje i da je treba provjeravati teško padala. Kako sam se tada nalazio u vojno-političkoj bazi 01 kod Brgudca, u kojoj je bio smješten i centar našega partijskog rukovodstva, uputio sam, uz odgovarajuće opširnije objašnjenje, pismo drugovima Slovencima, apelirajući na njih da nam, s obzirom na našu za brinutost i neizvjesnost, što hitnije jave što znaju o Silvu i Orani. Međutim, i u Slovenskom primorju fašisti su tada poduzimali široke akcije, čišćenje terena, pojačavali teror i hapšenja, pa su kurirske veze bile poremećene. Ipak, i u tako teškim prilikama odgovor je stigao, pa sam ga 3. rujna 1943. s izuzetnim veseljem i olakšanjem odmah proslijedio OK KPH za Hrvatsko primorje, a u popratnom izvještaju zabilježio:

»Danas smo dobili odgovor od OK KPS Bikini — Slov. primorje te Vam ga dostavljamo. Dakle, drugovi Silvo (Matija Gržina) i Orana (Marija Kirn) su pouzdani. Dok sam bio na Rijeci, imao sam vezu sa drugaricom Oranom i u radu se pokazivala požrtvovana.«

Bila je tako savladana još jedna opasna nesigurnost u našim redovima, a upornost partijskih kadrova i njihovo zalaganje da se poduzmu sve moguće mjere da bi se rasvijetlile nejasne ili bilo o čemu sumnjive situacije, izražavalo je one velike moralne i etičke vrijednosti našeg oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije koje je potrebno isticati i objašnjavati.

Naredni sastanak Prvog partijskog rukovodstva, održan u Marečićima 25. i 26. srpnja 1943, imao je izuzetno značenje za dalje omasovljavanje oslobodilačkog pokreta i za sve uspješniju mobilizaciju Istrana u partizanske formacije Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Like, kao i za jačanje partijske organizacije i za osposobljavanje njezinih kadrova za veliku ulogu u povijesnim događajima koji su nezadrživo nastupali.

Upravo zato je sačuvani zapisnik s tog sastanka veoma vrijedan dokument NOP-a Istre, pa ćemo ga ovdje opširnije citirati, pored ostalog i zbog toga što je u dosadašnjoj historiografiji narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije naroda Istre ostao zanemaren.

U dokumentu, koji nosi naziv »Zapisnik sa sastanka partijskog rukovodstva održanog 25. i 26. srpnja 1943. god.«, navodi se najprije dnevni red od osam točaka, koji je u mnogočemu bio karakterističan za tadašnje partijsko političko djelovanje, pa ga zato u cjelini i navodimo:

1. Organizaciono pitanje i politička situacija
2. Izvještaj sa terena
3. Rad po NOO, SKOJ, USAOJ i AFŽ

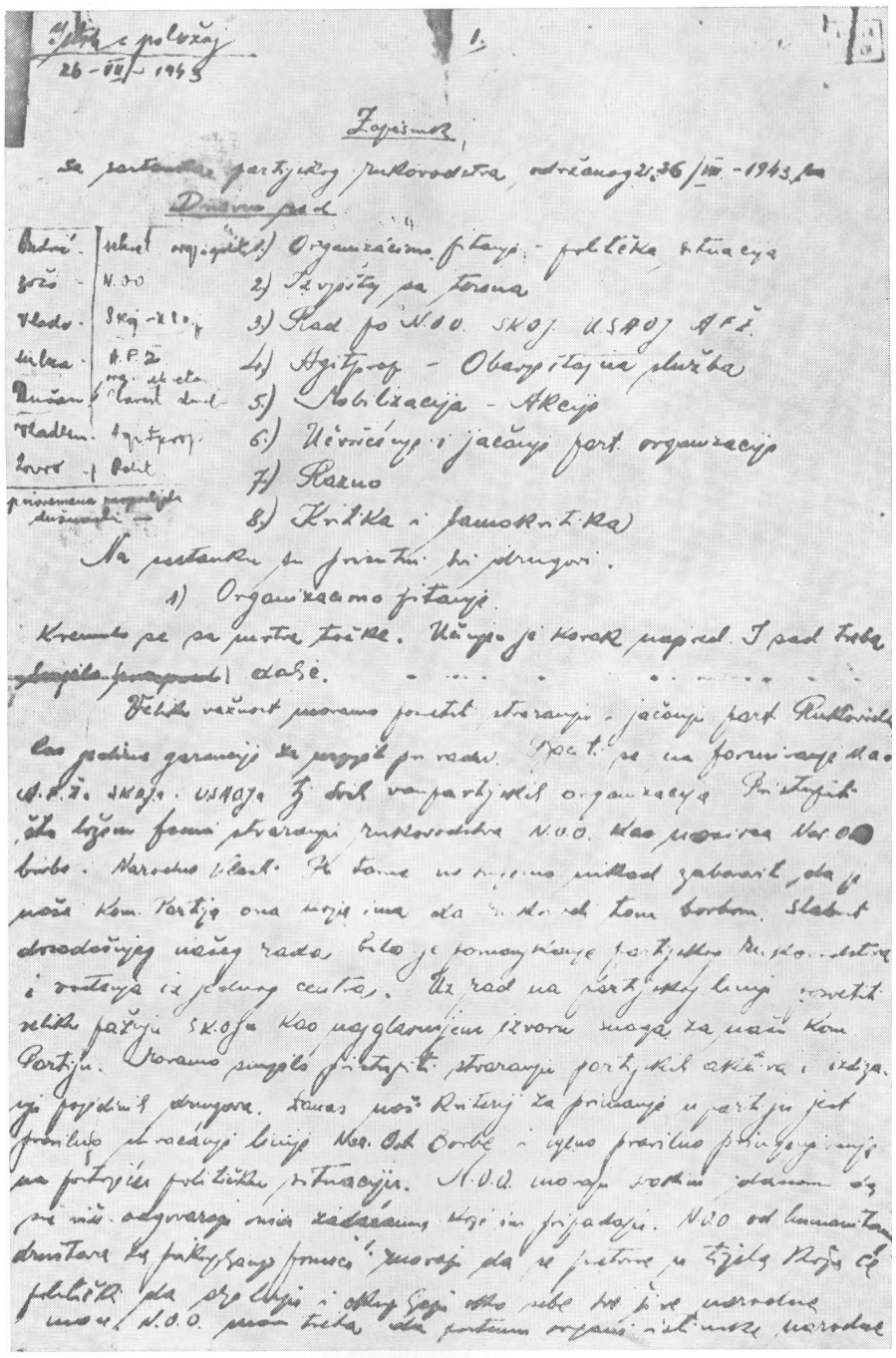

Zapisnik sa sastanka Prvog rukovodstva KPH za Istru, održanog u Marečićima 25. i 26. srpnja 1943.

4. Agitprop - Obavještajna služba
5. Mobilizacija — Akcije
6. Učvršćenje i jačanje part, organizacije
7. Razno
8. Kritika i samokritika.

U zapisniku se navode imena prisutnih članova i njihova konkretna zaduženja, da bi zatim o diskusiji o prvoj točki dnevnog reda bilo u najkraćim crtama zabilježeno slijedeće:

»Politička situacija je izmijenjena temeljito. Za fašizam rat je izgubljen. Ali baš to slabljenje pozicija fašizma nagoni svjetsku reakciju na okup ... Naša Narodnooslobodilačka vojska i uspjesi naših partizana dobivaju međunarodni karakter. Od te opasnosti strahuje domaća buržoazija koja se, bez obzira na svoje međusobne suprotnosti, ujedinjuje za borbu protiv naše NOV. Naravno da ona ne nastupa samostalno, već djeluje potpomognuta od vanjske reakcije minhenovaca.« Razotkrivajući zatim djelovanje velikosrpske klike i reakcionarnog vodstva HSS-a na čelu s Mačekom, u zapisniku se ističe da treba posebno tumačiti značenje Atlantske povelje i sporazum između SSSR-a i Engleske, jer je njima dan u ruke »malim narodima mač kojim mogu presjeći lance i doći do oslobođenja.«

»Stoga« —- nastavlja se u zapisniku — »mi primjenjujemo liniju NOB ... i ne smijemo dozvoliti da nam buržoazija nametne klasni rat. Mi moramo striktno primjenjivati i držati se linije Narodnooslobodilačkog pokreta. Otvaranje drugog fronta ukoliko olakšava naš položaj utoliko nam donosi i izvjesnu opasnost. .. S obzirom na to prikupljanje reakcije moramo već sada obratiti pažnju i na našu istarsku buržoaziju. Iako ona danas ne nastupa još na pozornici, moramo unaprijed na nju upozoravati i udarati odmah po onima koji borbu sabotiraju. Naglašavati da nećemo povratak na staro.«

Upravo to istodobno naglašavanje kako ne smijemo nikome dozvoliti da nam nametne »klasni rat« i sužava liniju široke oslobodilačke fronte, ali i da »nećemo ni povratak na staro« uvjerljivo je potvrđivalo kako je partijsko rukovodstvo KPH za Istru u tim odlučnim danima uvažavalo međusobnu uvjetovanost narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije.

0 organizacijskim pitanjima u zapisniku se ističe:

»Veliku važnost moramo posvetiti stvaranju i jačanju partijskog rukovodstva kao jedine garancije za uspjeh ... Baciti se na formiranje NOO, AFŽ, SKOJ-a i USAOJ-a, tj. vanpartijskih organizacija. Pristupiti što bržem stvaranju rukovodstva NOO-a, kao nosioca narodnooslobodilačke borbe i narodne vlasti. K tome ne smijemo nikada zaboraviti da je naša Komunistička partija ona koja ima da rukovodi tom borbom ... Uz rad na partijskoj liniji posvetiti veliku pažnju SKOJ-u kao najglavnijem izvoru snaga za našu Komunističku partiju. Moramo smjelo pristupiti stvaranju partijskih aktiva i uzdizanju pojedinih drugova. Danas naš kriterij za primanje u Partiju jest pravilno shvaćanje linije NOB-a i njeno pravilno primjenjivanje na postojeću političku situaciju... K tome moramo posvetiti veliku pažnju teorijskoj izgradnji partijskog kadra ... ali samo teorijsko poznavanje linije naše borbe ostaje šuplje, ako se ne primjenjuje pravilno na konkretnu stvarnost« ...

Ovakvo definiranje rukovodeće uloge Partije i kriterija za primanje u članstvo, isticanje značenja uzdizanja njenih kadrova te povezanosti teorije i prakse, upozoravanje na potrebe posvećivanja veće pažnje SKOJ-u i jačanju drugih izvanpartijskih organizacija, a naročito

»bržem stvaranju rukovodstva NOO-a za Istru kao nosioca NOB-a i narodne vlasti« potvrđuje da je Prvo partijsko rukovodstvo i idejno-politički i poduzimanjem konkretnih organizacijskih mjera već prije kapitulacije fašističke Italije čvrsto stajalo na čelu sve masovnijeg oslobodilačkog pokreta na istarskom poluotoku.

O izvještajima s terena koji su na sastanku podneseni u zapisniku je navedeno slijedeće:

»Sa svih sektora dat je opširan izvještaj. Što je najvažnije, maknulo se dalje u pogledu mobilizacije. To ostaje naš glavni zadatak i u tom pravcu treba kanalizirati sve snage. I organizaciono se maklo naprijed. Rad se sve više centralizira i povezuje. Stvaraju se novi NOO-i, prodire se u nova sela. Stvaraju se mogućnosti za učvršćenje i širenje AFŽ-a. Nastoje se stvarati i rejonska rukovodstva svih vanpartijskih organizacija i rad osamostaliti. Baze 1, 2 i 3 (Buzet, Pazin, Poreč), iako je otpočeo djelomični teror, postaju sve čvršće. Baze 4, 5 i 6 (Labin, Žminj, Pula) organizaciono slabo stoje zbog velikih provala, ali se ima uspjeha u mobilizaciji. Baza 7 (Rovinj) daje uslove za razvijanje plodnog rada.«

U zapisniku se prilikom ocjenjivanja situacije na području Rovinja spominju također parole čekanja, odnosno »štednje svojih snaga za povoljniji politički moment«, koje su bile prisutne u jednog dijela rukovodstva i članova organizacije KP Italije, pa se naglašava da tu treba »pristupiti energično i s tim samozvanim komunistima već jednom postaviti stvari na čisto«. U zapisniku se dalje ističe da je zbog čestih čišćenja terena najvažniji punkt pod Planikom postao nesiguran, pa to treba hitno riješiti, posebno i zbog sve uspješnije mobilizacije. Navodi se i podatak da je za prvih 20 dana lipnja prebačen preko Učke 61 borac.

Nakon toga su na sastanku donesene mnoge konkretne i značajne odluke, koje su u zapisniku određeno i jasno formulirane.

Prije svega *riješeno je da se što skorije formira Narodno oslobodilački odbor za Istru... i predloženo je 1 ljudi iz raznih rejona. Tokom rada nastojat će se to još upotpuniti uglednim i aktivnim drugovima. Odlučeno je da se sastanak održi čim prije.*

Također je donesena odluka da se pristupi osnivanju rukovodstva AFŽ-a, za koje je bilo predviđeno šest drugarica, od kojih bi dvije otišle i na konferenciju Okružnog odbora AFŽ-a za Hrvatsko primorje. Predviđeno je da se na predstojećem sastanku rukovodstva SKOJ-a razmotri mogućnost njegova proširenja novim članovima i poduzmu koraci u jačanju i omasovljenju USAOH-a.

S izuzetnim zadovoljstvom konstatirano je da će prvi broj »Glasa Istre« uskoro stići na teren i da će redovito izlaziti i brinuti se za domaće prilike. Donijete su odluke o organiziranju dopisničke mreže i raspravljalo se da »Glas Istre« mora »oživjeti život naše Istre, njene patnje i stradanja kroz fašističko 25-godišnje potlačivanje. Iznijeti to sve na površinu i povezati sa našom borbom«. Odlučeno je da se tiska poseban letak, a isto tako da se preko »Glasa Istre« uputi proglas istarskoj emigraciji.

Donesene su i odgovarajuće odluke u vezi s organiziranjem i efikasnijim funkcioniranjem obavještajne službe, da bi se zatim posebna pažnja obratila mobilizaciji i akcijama. U tom pogledu u zapisniku je zabilježeno i slijedeće:

»Mobilizacija ostaje naše centralno i najvažnije pitanje. Današnja situacija nam ide u prilog... Borbu moramo razviti i plamen partizanskih akcija prenijeti na našu Istru. Za osiguravanje mobilizacije glav-

nu pažnju moramo obratiti na kurire. Veze moraju biti sigurne i čvrste. Pri praćenju ljudi moral treba da se održava na visini. Vidimo da će u najskorije vrijeme mobilizacija poprimiti masovnije razmjere i pojedine baze treba da se pobrinu za dobru organizaciju oko prebacivanja drugova.«

Ističući veliko značenje borbenih akcija, navodi se potreba pažljivog ispitivanja gdje se ona mogu uspješno izvršiti. Također je odlučeno da se »u najskorije vrijeme izvede jedna veća akcija koja bi imala šireg odjeka«. Zatim se naglašava potreba i hitnost nabavke oružja, u prvom redu šmajserica i bombi, i to zbog osiguranja mobilizacije i zbog vršenja vojnih operacija na samom teritoriju Istre.

U posebnoj točki dnevnog reda raspravljalo se o učvršćenju partijske organizacije i u zapisniku se o tome navodi slijedeće:

»Pred partijsko rukovodstvo se postavlja razvijanje i proširivanje partijske organizacije. U prvom redu moramo se mi sami izgrađivati, da bismo bili sposobni snaći se u svakoj situaciji i znati pravilno primjenjivati liniju naše Partije. Veliku pažnju posvetiti izgradnji partijskih aktiva i izdizanju partijskog kadra... Moramo postati majstori u izdizanju pojedinih drugova. Danas smo već dobili pomoć od naših drugova, imamo i partijsku literaturu i pomoću nje prijeći na taj ozbiljni rad stvaranja partijskih kadrova. Uz odgajanje pojedinaca stvarati aktive i partijska rukovodstva za pojedine sektore ... Pročitan je članak 'Uskogrudni prakticizam' i povedena diskusija o njemu.«

U zapisniku je zabilježeno da je na sastanku primljeno za članove ili kandidate Partije petnaest drugova, pa se i navode njihova imena.

Pod točkom »Razno« dano je nekoliko značajnih informacija i direktiva. Posebno o kuririma i bazama, odnosno o učvršćivanju veza i o raspodjeli zadataka među njima. Naime, postojale su tada takozvane »direktne« baze br. 1 i 2, a prije i br. 4, koje su se nalazile na Pazinštini i Buzeštini, odnosno Labinštini, i sa njih se u toku jedne noći izravno stizalo do glavnog vojno-političkog punkta kraj sela Brgudac. Ostale baze smještene na području Poreča, Žminja, Svetvinčenta, Pule i Rovinja bile su mnogo udaljenije od Učke, pa su borci, razni materijal, pošta, štampa i sve ostalo s njih najprije stizali do spomenutih direktnih baza, a zatim na Planik. Zbog potrebe pojačanja kurirskog kadra dan je zadatak svim bazama da od »novomobiliziranih ostave one drugove koji su bili prikladni za kurire.« Pojedine baze, odnosno drugovi koji su s njima rukovodili, bili su zaduženi da prodru i u one rajone u kojima do tada još nismo bili uspjeli, tako da bismo u »najskorije vrijeme obuhvatili čitavu Istru«. S drugovima iz Kastavskog komiteta dogovoreno je da privremeno preuzmu odgovornost za rad na sektoru Klane, dok ćemo veze koje budemo »uspostavljali na slovenskom dijelu Istre predavati Slovencima sa kojima suradnja stoji dobro« i u daljem radu još će se više učvršćivati. »Predloženo im je« — stoji dalje u zapisniku — »održavanje i jednog sastanka predstavnika našeg rukovodstva i OK za Slov. Istru.«

Okružnom NOO-u za Hrvatsko primorje, uz prijašnje novčane i druge pošiljke, među njima i geštetnera za partizansku tiskaru, upućeno je 6 600 lira.

O kritici i samokritici u zapisniku je istaknuto:

»Mi smo prvi koji moramo da pokažemo primjer svima. Riba od glave smrdi i ako mi ne budemo svjesni značaja kritike za naš pokret i ne primamo je drugarski, to može da dovede do ozbiljnih trzavica, koje ne mogu nikome toliko štetiti koliko nama samima. Kritiku ne smijemo smatrati kao lične napade.«

Time je dnevni red ovog izuzetno značajnog sastanka Prvog partijskog rukovodstva održanog 25. i 26. srpnja u selu Marečići bio iscrpljen, da bi se zatim povela odlučna borba za što uspješnije ostvarenje zadataka, odluka i obaveza preuzetih na njemu.

Upućujući ovaj citirani zapisnik OK KPH za Hrvatsko primorje, Milenić u popratnom pismu ističe da je sastanak rukovodstva u trenutku kad je pao Mussolinijev režim »baš dobro i u pravo vrijeme došao«, a zatim navodi kako je u cijeloj Istri proglašeno opsadno stanje, ograničeno je kretanje i zabranjeno je da se »trojica sastanu na ulici«. Ističe da se partijsko rukovodstvo razvija i uzdiže, da po sastavu odgovara, a njegovi su članovi, »gledajući stvari iz šire političke perspektive«, u novonastalim prilikama pada Mussolinija i dolaska Badoglia, pokazali hladnokrvnost, a i prije toga su već upozoravali na eventualne promjene da se »narod ne prevari«.

Milenić, također, javlja da će »nastojati pružiti pomoć i rukovodstvu SKOJ-a, za koje ima u vidu kooptiranje tri nova člana«, a što se tiče glavnog NOO-a za Istru, »ima dobrih elemenata, pa se nadamo da ćemo uspjeti«. Isto tako, još jednom uporno ponavlja zahtjev za hitnim upućivanjem desetine iskusnih vojnih operativaca u Istru da bi na kraju naglasio kako zbog snažnog razvoja oslobodilačkog pokreta ne samo treba on da ostane, već smatra potrebnim da i još neko od OK dođe u Istru.

Ovaj značajni i cjeloviti zapisnik sa sastanka u Marečićima kao i prethodni, a i kasniji, do danas nedovoljno iskorišteni, partijski i drugi izvještaji, pisani u periodu od 1941. godine do kapitulacije fašističke Italije u rujnu 1943, pružaju dokumentiranu i zanimljivu povijesnu građu za solidnije i svestranije proučavanje teških prilika i specifičnih uvjeta u kojima se narodnooslobodilački pokret Istre uz velike žrtve i bolna iskustva uspješno i naglo razvijao.

Narodnooslobodilački ustanak na većem dijelu istarskog poluotoka — uz efikasnu valorizaciju velikih revolucionarnih potencijala i borbenih tradicija hrvatskog i talijanskog stanovništva — povela je, organizirala i idejno-politički kontinuirano usmjeravala Komunistička partija Hrvatske, da bi ga u prijelomnim rujanskim događajima 1943. godine dovela do kulminacije i dalekosežnih povijesnih odluka.

Duh Istre ostao je nepokoren

Pad Mussolinija i general Badoglio. Demonstracije u Puli, Rijeci i Rovinju. Odluke Prvog zasjedanja ZAVNOH-a i poruka Tita. Detaljno razrađena koncepcija narodnooslobodilačkog ustanka. Odnos prema KP Italije i talijanskom narodu. Jedinstvo fronte i pozadine. NOP liburnijskog područja. Herojska ličnost Izaka Poščića. Obitelj Stjepana Šurana u Boki. Velika drama Zarečja i sela Marečići. Marija Kopitar uručuje poruku Istrana Vladimiru Nazoru i Nazorov »Odaziv Istranima«. Porečka partizanska kolona. Talijanski partizani Rovinjštine. Osniva se Okružni NOO — vrhovni organ narodne vlasti u Istri. Rukovodstva SKOJ-a, AFŽ-a, USAOH-a i obavještajne službe. Vlastiti proglasi i prvi brojevi »Glasa Istre«. Odlučna borba protiv politike čekanja i značajni uvodnici. »Sami ćemo krojiti naše konfine«. Rušenje telegrafskih i električnih stupova. Dizanje u zrak vlaka u blizini Vodnjana. U susret plebiscitarnom ustanku u rujnu 1943.

Pad Mussolinijeva režima dočekao je rukovodeći kadar NOP-a Istre bez iluzija da će oslabljena vlast generala Pietra Badoglia donijeti, posebno u Julijskoj krajini, bitnije promjene i zaustaviti hapšenja i nasilja. Međutim, nastalu zabunu i demoralizaciju u fašističkim redovima trebalo je iskoristiti za još odlučnije nastupe organiziranih snaga oslobodilačkog pokreta naroda Istre.

Tako su se na prve vijesti o padu Mussolinija 25. srpnja 1945. te večeri sastali u Puli članovi Gradskog partijskog komiteta, koji je već odavno djelovao pod rukovodstvom KP Hrvatske. Bili su prisutni Giacomo Urbinz, Romano Billi, Bruno Brenco i Marcello Snidersich.

Donijeta je odluka da se idućeg dana u brodogradilištu »Scoglio Olivi«, koje je predstavljalo kičmu radničkog pokreta Pule, organizira protestni zbor, na kojem će se odlučno zahtijevati smjenjivanje poznatih fašista s odgovornih dužnosti i puštanje političkih zatvorenika. Demonstracije su uspjele i bile masovne. Komanda karabinijera koja se nalazila u samom arsenalu stupila je odmah u akciju, pa je došlo do međusobnih fizičkih obračuna. Te je večeri policija uhapsila trinaest drugova na čelu s članovima Gradskog komiteta Giacomom Urbinzem i Romanom Billijem, ali su pod pritiskom radničkih zahtjeva i zbog pomanjkanja dokaza nakon nekoliko dana pušteni.

U Rovinju je oko 2 000 demonstranata, talijanskih komunista i antifašista grada i hrvatskih komunista i antifašista okolice pod rukovodstvom Gradskog komiteta KP Italije, koji je tada surađivao s partijskim rukovodstvom KP Hrvatske za Istru, napalo sjedište fašističke stranke i demoliralo ga. U toj značajnoj demonstraciji jedinstva i »fratellanze« posebno se isticala talijanska radnica Francesca Bodi, koja je skidala i uništavala fašističke ambleme kako se više nikad ne bi pojavili u ovom dijelu istarske obale Jadrana.

Francesca Bodi, talijanski komunist, uhvaćena 1944. godine od nacifašista kao član KK KPH za Rovinj. Iskopali su joj oči i živu spalili u Rižarni, filijali Dachaua kraj Trsta.

26. srpnja 1943. došlo je i do javnih manifestacija u tadašnjoj Rijeci, koje su organizirali aktivisti NOP-a pod rukovodstvom kadrova KPH. Nekoliko stotina demonstranata zaustavilo se pred zloglasnim zatvorom u Via Roma, gdje su, zahtijevajući oslobođenje političkih zatvorenika, kamenjem u znak protesta porazbijali mnoga stakla. U akciju su ušle vojne jedinice, a i tenkovi su se pojavili na ulici. Nekoliko je demonstranata bilo ranjeno, a naši drugovi nisu pušteni iz zatvora.

Specijalni Sud za zaštitu fašističke države bio je doduše s dolaskom Badoglia na vlast ukinut, ali su zato ostali brojni drugi sudovi, logori i zatvori, iz kojih se teško izlazilo. Badoglio je k tome bio potanko upoznat s izvještajima o snazi i masovnosti oslobodilačkog pokreta Julijske krajine i sve odlučnijim zahtjevima većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva za otcjepljenjem od talijanske države, pa je izdao posebna naređenja da se u Istri i Slovenskom primorju s »pobunjenicima i njihovim pomagačima« i dalje izuzetno oštro postupa.

Za ilustraciju tadašnjeg stanja i raspoloženja u Istri mogu poslužiti sjećanja Vjekoslava Ladavca, dugogodišnjeg robijaša i suborca Vladimira Gortana, koji se u trenutku Mussolinijeva pada nalazio u pazinskom zatvoru. Ta su sjećanja objavljena u »Glasu Istre« 20. rujna 1963. i u njima zabilježeno je i slijedeće:

»Tada u pazinskom zatvoru bilo je 40 političkih zatvorenika. Nitko nije pušten na slobodu, već je prva grupa od polovice nas, osam do deset dana iza pada Mussolinija, svezana lisicama odvedena pod jakom stražom karabinijera pješke kroz Pazin na željezničku stanicu i vlakom otpremljena u Pulu, u sigurniji zatvor.

Badoglijev režim je ubrzo pokazao svoje pravo lice. Bijele košulje zamijenile su crne, ali fašistička crna duša je ostala ispod košulje! S padom fašizma i Mussolinija ništa se nije izmijenilo. Nasilje i teror nad Istranima je nastavljen kao i pod fašizmom. Istrani su se još jednom uvjerili da je njihov spas u beskompromisnoj borbi — rame uz rame s ostalim jugoslavenskim narodima — protiv talijanskog imperijalizma i za priključenje matici zemlji Jugoslaviji.«

U takvim je prilikama rukovodstvo NOP-a 6. kolovoza 1943. u ime Narodnooslobodilačke fronte za Istru objavilo proglas u kojem je dana ocjena da su osnovni uzroci Mussolinijeva pada i rasula fašističke mašinerije »jaki udarci Crvene armije na istočnom bojištu, uspješna ofanziva Saveznika na Siciliji i junačka borba svih naroda Jugoslavije«, da bi se zatim sa širinom i razumijevanjem prema talijanskom narodu istaklo slijedeće:

»Po velikim talijanskim centrima demonstriraju mase naroda koje daju oduška svom oduševljenju zbog pada najvećeg zločinca. One se okupljaju oko svojih antifašističkih stranaka u zajedničkoj borbi protiv nove reakcionarne vlade Badoglia, Hitlera i rata. Mi ćemo pozdraviti i pomoći njihovu borbu, jer je to dio opće borbe svih porobljenih naroda Evrope. Slobodna i demokratska Italija ne može imati imperijalističke prohtjeve nad hrvatskom Istrom. Zato ona, prirodno, ne može biti ni neprijatelj naše slobode.

Razjašnjujmo talijanskom vojnicima besciljnost njihove daljnje borbe za fašizam. Neka predaju našim borcima oružje i odu svojim kućama. Ako to ne mogu zbog Nijemaca, neka stupaju u našu NOV. Mi ćemo ih rado primiti u svoje redove ako oni pokažu iskrenu namjeru da se žele boriti s nama do konačnog uništenja fašizma.«

Istodobno se u proglasu naglašava kako ne treba imati iluzija da je borbi došao kraj. Naprotiv:

»Hitler još harači i ubija po Evropi. On hoće da porobi našu Istru i da od nje stvori poprište za svoj krvavi rat. Njegove sluge u raznim zemljama još mu ropski pužu i ubijaju svoje narode. U fašističkim logorima još uvijek čame hiljade naših rodoljuba.
Istrani, pred nama su još mnogi zadaci! Borba će još biti teška!
Fašizam je, istina, dobio snažan udarac u najosjetljivije mjesto, ali on još nije uništen. Treba ga iščupati s korijenom i otrovnim žilama. Ne smijemo se zanijeti trenutnim uspjehom i prepustiti se valu oduševljenja.

Rodoljubi Istre!
Pred nama su najsudbonosniji dani naše povijesti. Nastupio je najodlučniji čas! Mi smo odgovorni pred poviješću i pred budućim pokoljenjima za naše djelo! STUPAJMO MASOVNO U NAŠU NARODNOOSLOBODILAČKU VOJSKU! STVARAJMO NOVE CETE I BRIGADE ISTARSKIH BORACA!

O SNAZI I BORBI ISTRANA ZAVISI BUDUĆNOST ISTRE.«

Na kraju proglasa ističe se da upravo
»pad Mussolinija najbolje dokazuje nužnost i opravdanost naše borbe, kao i dalekovidnost odluka i političkog pravca djelovanja našeg najvišeg vojnog i političkog tijela. Zato se još čvršće i složnije okupimo oko Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, koji mudro rukovode borbom čitavog hrvatskog naroda. NA ORUŽJE ISTRANI!«

U to vrijeme Rezolucija i odluke Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, održanog 14. lipnja 1943. na Plitvicama, u kojima se decidirano naglašavalo da je jedan od osnovnih zadataka i obaveza ZAVNOH-a *borba za povratak svih od tuđina otetih hrvatskih pokrajina i njihovo priklju-*

čenje matici zemlji, i to: Istre, Zadra, Rijeke, svih jadranskih otoka, anektiranog dijela Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, te Međimurja — bile su u Istri već dobro poznate.

Nakon toga stigla je i poruka vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita i njegov odlučan poziv Istranima i primorskim Slovencima:

»Zajedno s ostalim narodima Jugoslavije udarajte neprijatelja još jače, uništavajte njegovu vojsku, uništavajte saobraćajna sredstva, željezničke pruge, mostove i vojne objekte, ne dajte okupatoru mira ni počinka., Budite ustrajni i borite se isto tako kao vaši drugovi u Bosni i Hercegovini i drugim krajevima.

Naprijed borci, komandiri i politički komesari jedinica NOV u Istri i Slovenskom primorju.«

Svakako da su spomenute odluke ZAVNOH-a i poziv Tita bili posebno ohrabrenje za rukovodeći kadar i za aktiviste NOP-a Istre. Ono je došlo do izražaja i u narednom proglasu Narodnooslobodilačke fronte, od 12. kolovoza 1943, koji je objavljen u čakavštini da bi narodu bio razumljiviji i bliži:

»Istrijani!

Ča ne čujete da tuče zadnja ura!
Badoglio je samo priobuka košulju onoga breka!
Naši mrtvi išču osvetu! Naši živi išču slobodu!
U boj složno s našom hrvatskom, srpskom i slovenskom braćom!
Nima već konfina među nami!
SVI U NARODNU VOJSKU! SAMO S PUŠKOM SE MORE DOBIT SLOBODA!«

Ovakva razrađena koncepcija narodnooslobodilačkog ustanka s odlučujućim osloncem na vlastite snage, uz istodobno isticanje čvrste solidarnosti s borbom hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije, a na samom terenu Istre s talijanskim antifašistima, kao i šire, sa »slobodnom demokratskom Italijom koja ne može imati imperijalističkih prohtjeva« — potvrđivala je širinu političkog prilaza i orijentacije oslobodilačkog pokreta naroda Istre i njegova rukovodstva koje je dolazilo do izražaja već u periodu prije kapitulacije fašističke Italije.

Na osnovi dobivenih partijskih zaduženja kretao sam se od svibnja do rujna 1943. na područjima Opatije, Lovrana, Krasa, Buzeta, Motovuna i Pazinštine. Kad je u drugoj polovici svibnja 1943. baza u Karojbi bila provaljena, preko naših već dobro organiziranih stanica i punktova krenuli smo prema Brgudcu i Planiku da bi se već u Zamaskom Dolu, kod obitelji velikog antifašista Franje Šepuke (poginuo u nacističkoj ofanzivi u listopadu 1943.) sastali s većom grupom aktivista NOP-a Istre. Osim Silva Milenića Lovre bio je tu i Vlado Juričić, koji je s narodnjakom Matom Ladavcem iz Ladavci i omladincem Silvanom Golubom iz Berma stigao s Pazinštine, dok je s područja Žminja došao prvoborac Ivan Motika, kojeg sam tada prvi put sreo. Iz Marčenigle je stigao Nikola Černeka Valov, a s Buzeštine Anton Cerovac Tonić. Bili su tu i braća Sandro i Drago Matijašić Borboni i partizan Ivan Bon iz Lazi, koji je dezertirao iz talijanske vojske. U pratnji našeg hrabrog i bistrog aktivista iz Brgudca Drage Ivančića stigla su preko

Planika do Zamaskog Dola 1 istarski emigranti Miho Milanović i Antoii Hrovatin Stevo, koji su, na temelju direktive CK KP Hrvatske nakon jednomjesečnog napornog putovanja i/, slavonskih partizanskih jedinica, Prvog maja 1943. stigli pod Učku.

U Zamaskom Dolu održan je tada značajan sastanak sa spomenutom grupom političkih radnika, a zatim su svakom pojedinačno bile dodijeljene dužnosti i konkretni zadaci. Posebno nas je bio obradovao dolazak u našu sredinu Mihe Milanovića i Antona Hrovatina Steve. Bili su to iskusni borci, prilično stariji od nas, koji su ulijevali povjerenje. Miho Milanović je s bratom Ivanom sudjelovao u štrajkovima raških rudara za vrijeme Labinske Republike, o čemu je i nešto kasnije u drugom broju »Glasa Istre«, koji je izašao prije kapitulacije fašističke Italije, napisao poseban članak. U rodnom Gračišću, u svojoj se mladosti fizički obračunavao s domaćim fašistima i izrodima, pa ga je sud u Pazinu osudio na 40 dana zatvora, na plaćanje bolničkih troškova i na konfiskaciju imovine. Ostavši bez posla, Miho je 1928. godine emigrirao i u Zagrebu izučio parketarski zanat. Učlanio se u URS-ove sindikate i zajedno s istarskim revolucionarima Božom Kalčićem, Ivanom Blažinom, Klementom Fabrisom, Antom Dobrilom i drugima sudjelovao u demonstracijama i štrajkovima da bi više puta bio uhapšen. Za vrijeme građanskog rata krenuo je sa svojim drugovima parketarima Božom Kalčićem i Jovanom Crnogorcem u Španjolsku, ali ih je splitska policija na brodu uhvatila. Poslije sloma stare Jugoslavije sakuplja u Zagrebu oružje, krije ilegalce i dijeli poziv KPJ na ustanak, da bi već početkom 1942. godine otišao u partizane, na područje Psunja.

Partijsko rukovodstvo za Istru zadužilo je Mihu Milanovića da kao član KP Hrvatske djeluje na području Pićna i Grašišća, ali da isto tako s novim borcima dolazi do Brgudca, a ponekad da se, prema potrebi, prebacuje i na sektor Buzeštine. Taj je zadatak Miho Milanović veoma savjesno obavljao, stekavši u narodu takav ugled da je na Istarskom saboru u Pazinu bio izabran za člana Pokrajinskog NOO-a.

Anton Hrovatin Stevo, porijeklom iz Trsta i po zanimanju zidarski radnik, od rane je mladosti sudjelovao u borbama tršćanskog proletarijata. Kao član KP Italije progonjen je i hapšen da bi u fašističkom zatvoru proveo pet godina. Nakon toga uspijeva 1936. godine emigrirati i u Zagrebu nastavlja djelovati u radničkom pokretu. Odlazi za Španjolsku, ali je na francusko-njemačkoj granici uhapšen i vraćen u zagrebački zatvor. Kao član KP Jugoslavije pridružuje se 1941. godine slavonskim partizanima, odakle je konačno stigao i u Istru. Od partijskog rukovodstva bio je upućen na politički rad na Poreštini sa zadatkom da prodre prema Bujama i Trstu. Sasvim je razumljivo da je vraćanje istarskih revolucionara rodnom kraju u vrijeme velikih dana oslobodilačkog rata, kad je njihovo borbeno iskustvo bilo toliko potrebno, značilo i posebno ohrabrenje za sve one drugove koji su već djelovali u redovima NOP-a.

Nakon sastanka u Zamaskom Dolu, obogaćeni iskustvom, razišli smo se na razne strane. Zajedno sa Silvom Milenićem, Antom Drndićem, Tonićem Cerovcem, Dragom Ivančićem i grupom novih boraca krenuli smo prema Brgudcu i Planiku. Pred samu zoru stigli smo na kraški kamenjar.

Ušli smo u Brgudac — u to naše junačko selo u srcu Ćićarije, čiji su se žitelji već bili tako čvrsto i nepovratno vezali za oslobodilački pokret da bi do kapitulacije fašističke Italije, a zatim i dalje do kraja rata, uz izuzetno velike ljudske žrtve i materijalna razaranja svoju veliku dramu izdržljivosti i prkosa, patnji i odanosti Revoluciji — pretvorili u legendu.

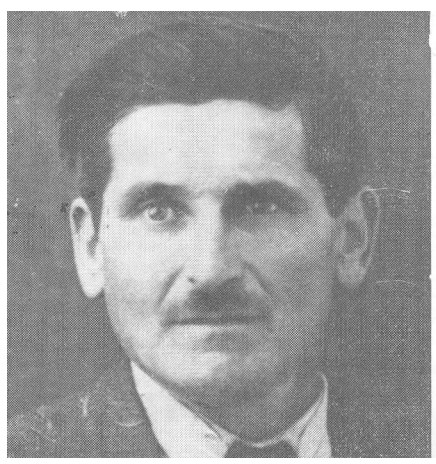

Poznati narodnjak *Franjo Šepuka*, poginuo 1943. godine i njegova žena *Ivanka*

Ivan Bon, partizan iz sela Lazi

Miho Milanović, član Pokrajinskog NOO-a

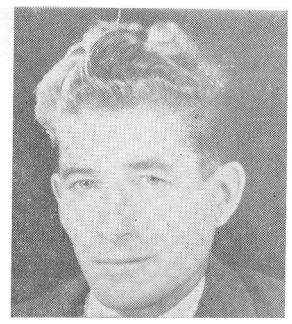

Drago Ivančić Toniša, prvoborac Brgudca, poginuo 1944. godine
Anton Raspor i Ljubo Drndić

Brgudac — legenda NOP-a Istre

U Brgudcu sam ponovno sreo Matu Ivančica Luču, s kojim sam prije surađivao na području Pule. Bio je predsjednik NOO-a Brgudac. Članove NOO-a izabrali su na javnom zboru žitelji sela, u kojem do kraja oslobodilačkog rata nije bio zabilježen ni jedan slučaj izdajstva. U odboru su bili poznati aktivisti NOP-a Josip Ivančić Toniša, Anton Ivančić Mrzlić, Mate Brajković, Josip i Mate Turković. Upoznao sam u Brgudcu i izuzetne aktivne omladinke Emu, Bertu i Anu Ivančić, u čijoj smo se kući i odmorili, da bismo nakon toga krenuli prema vojno-političkom punktu 01, pod Planikom, gdje nas je srdačno dočekao komandant Anton Raspor Španjolac. Bio je to naš prvi susret, da bismo zatim proveli zajedno i velike dane općenarodnog ustanka. Iskreno sam i mnogo zavolio tu ljudinu, toga našeg prvog vojnog komandanta, njegovu skromnost i optimizam, njegovu humanost.

Na području Brgudca, odnosno punkta 01, zadržao sam se više dana. U tom glavnom centru istarskog partizanstva bilo je izuzetno živo i prometno. Prolazili su tuda novodošli i stariji borci, kuriri, politički radnici, omladinke, odbornici. Neki su, donoseći štampu, oružje, lijekove, pisma i ostalo, objašnjavali cilj svog dolaska, drugi su, pripremajući se da nastave put prema donjoj Istri ili rapallskoj granici i Kastvu, dobivali posljednje upute. Postojali su i razni naši, relativno dobro organizirani »servisi« — za najnužnije potrebe. Narodnooslobodilački odbori Brgudca i ostalih sela Krasa već su djelovali kao organizirana i afirmirana narodna vlast. Međusobno u neprekidnoj vezi, izmjenjivali su iskustva i pomagali jedni drugima u rješavanju problema koje je donosio nagli razvoj NOP-a.

Istodobno sa sedam početnih, a kasnije i mnogih drugih istarskih vojno-političkih baza i stanica, međusobno povezanih stalnim kurirskim vezama, redovno su do punkta 01 stizale veće količine hrane, odjeće, obuće, lijekova i oružja. To je narod Istre preko svojih NOO-a, omladine i organizacije žena slao za svoju vojsku, za svoje sinove partizane — buduće oslobodioce. Tako su bogatiji krajevi Istre pomagali narodu siromašnije Ćićarije i nesebičnom Brgudcu u svladavanju složenih problema koji su se javili sa sve masovnijim odlaskom Istrana u partizane. Spajali su se tako fronta i pozadina na način da se granica između njih nije nikada mogla osjetiti.

Na punkt 01 stigao je jednog jutra i borac Prve istarske partizanske čete — Dušan Jardas. Nakon snažne fašističke ofanzive na Rasporovu četu u prosincu 1942. i Dušan Jardas pridružio se brkinskim partizanima. 13. ožujka 1943. njihovu su četu između sela Tatre i Rijavče, oko 40 km istočno od Trsta, opkolile nadmoćnije neprijateljske snage. Trebalo se probijati putem koji je vodio preko čistine, tj. preko brisanog prostora, a spajao je dva spomenuta sela. Borci brkinske čete, obasuti snažnom neprijateljskom paljbom, pojurili su preko čistine. Kad su se ponovno okupili kod sela Kozje, desetoro njih bilo je ranjeno, a devet drugova — među njima i komesar Prve istarske čete August Vivoda Arsen — nije se pojavio. Dušan je krenuo u Kastavski punkt vodeći sa sobom teško ranjenog slovenskog partizana Pavia Masla, koji je u tijelu imao 16 pogodaka. Sretno su stigli (Pavle, brat komandanta brkinske čete Karla Masla — još je i danas u životu). Dušan Jardas ponovno se vratio u Brkine da bi kod Postojne i sam bio ranjen, a zatim je krajnjim naporima stigao do partizanske bolnice u Drežnici. Za to se vrijeme njegova sestra Slavica nalazila u zatvoru u Veneciji, a roditelji su mu bili konfinirani. Potkraj svibnja 1943. uspio je Dušan Jardas ponovno se probiti u Planik, i tu smo se prvi put vidjeli. Takvi susreti i iskrene ispovijedi o prijeđenom životnom putu duboko su se usijecale u pamćenje. Obilazili smo zajedno pojedina sela na Krasu i, uz ostalo, u Semićima održali sastanak s brojnom grupom omladinki, koji se pretvorio u veliku svečanost. Bio je toga dana osnovan odbor USAOH-a, sastavljen od djevojaka, jer mladića u selu uopće nije bilo. Pored brojnih zadataka mlade su antifašistkinje Semića samoinicijativno preuzele obavezu da će sašiti mnogo partizanskih kapa, osobito zastava, jer »će one uskoro biti potrebne«.

U vojno-političkom punktu kod Brgudca Anton Raspor me je upoznao i s izuzetnom ličnošću i velikim revolucionarom liburnijskog dijela Istre — Izakom Poščićem. Došao je u tu našu partizansku bazu zajedno s omladincem Milojkom Blagarom, koji se bio upravo vratio s još jednog liječenja u sanatoriju za plućne bolesti. Obojica su se opravdano ponašali kao stari poznanici prvih istarskih partizana.

Od Izaka Poščića i Milojka Blagara saznao sam mnogo potresnog i značajnog o razvitku oslobodilačke borbe naroda Opatije i Lovrana. Već u ustaničkoj 1941. godini bilo je na liburnijskom području, nakon povratka istarskih revolucionara i članova KP Hrvatske Ljube Mrakovčića i Branka Laginje, formirano partijsko rukovodstvo i uspostavljena široka mreža naših organizacija. Međutim, prvih mjeseci 1942. godine uhapšeno je više desetaka naših aktivista, među kojima i članovi liburnijskog partijskog komiteta Ljubo Mrakovčić, Branko Laginja, Ivan Sinčić, Vinko Brozina i Slavica Jardas. S njima je uhapšen i poznati revolucionar Berto Jurdana, koji je 1940. godine uoči Prvoga maja bio jedan od organizatora postavljanja velike crvene zastave na vrhu Orljaka. Brat mu Ivan, borac internacionalnih brigada, poginuo je u Španjolskoj još 1937. godine, drugi brat Stanko pao je kao borac Prve

Josip Broz Tito s Izakom Poščićem, herojskom ličnošću NOP-a Istre i s janskim revolucionarom *Andreom Benussijem*

istarske partizanske čete, u prosincu 1942, treći Joakim našao je smrt pod torturama fašističke policije, a Berto Jurdana bio je na robiji, u zatvoru Fosano.

O hapšenjima, mučenjima i presudama liburnijskim komunistima i antifašistima već je bilo riječi, pa ćemo se ovom prilikom ograničiti na konstataciju da je njihovo odvajanje od naroda, u tim odlučnim danima, zadalo težak udarac razvitku partijske organizacije i oslobodilačkog pokreta u Istri. Međutim, kada se pojavila Prva istarska partizanska četa pod Planikom, opatijsko-lovransko područje ponovo je oživjelo. Izak Poščić je među najaktivnijima, da bi u listopadu 1942. postao predsjednikom prvog NOO-a u Veprincu, u kojem su se našli i provjereni antifašisti Ive Poščić, Milojko Blagar, Ive Martinčić i Miro Žigulić. Kuća Izaka Poščića postaje sigurno partizansko utočište, a žena mu Milka primjerna aktivistkinja NOP-a. Njegov zemljak Ive Poščić, koji se brinuo za brojnu siromašnu obitelj od dvanaest članova, stanovao je u zaseoku Zagrad u najgornjoj kući, na samom rubu šume, pa je uz Antona Dobreca Bončića bio među prvima koji su ugledali istarske borce i njihove kape s crvenom petokrakom. Sestra Ivanka bila je također izuzetno aktivna skojevka.

Milojko Blagar povezao je s NOP-om veći broj omladinaca Opatije i okolnog područja, među njima i braću Dragana i Milojka Aničića. U Veprincu se u oslobodilački pokret uključio i svećenik Joakim Pilat, koji je još 1922. godine bio prognan u Sardiniju. U Opatiji je s NOP-om surađivao profesor Talijan Pietro Nutrizzio. U selu Vedežu isticao se narodni borac Josip Kusturin, sudionik pobune mornara u Boki kotorskoj. Nalazio se na brodu »Helgoland«, kada je s jarbola spuštena ratna

Spomen-ploča o pogibiji tri brata *Jurdana*

Istarski revolucionar *Josip Kusturin* iz Vedeža

Milojko Blagar, istaknuti omladinski rukovodilac kvarnerskog područja

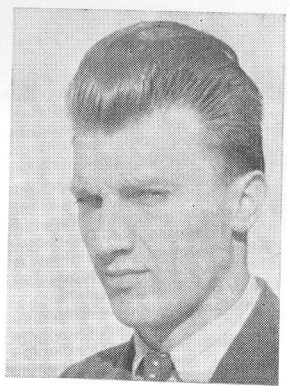

Istranin *Josip Šuran,* borac IV crnogorske proleterske brigade pogiba na Limu *Antica Stirali,* omladinski rukovodilac Istre

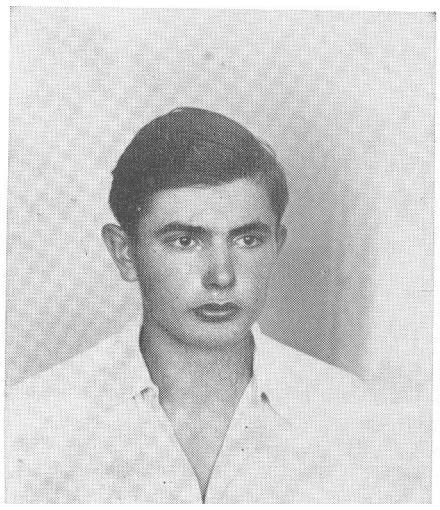

Anton Korić, sekretar SKOJ-a Lovranštine obješen od nacista u Ičićima 1944. godine

zastava monarhije i na njeno mjesto podignut crveni barjak. U pobuni su sudjelovali mornari raznih nacionalnosti — Hrvati, Česi, Austrijanci, Srbi, Muslimani, Mađari i Rumunji, pa je Istranin Josip Kusturin u tim značajnim revolucionarnim okršajima već shvatio dubok smisao višenacionalne solidarnosti. Kad se vratio kući, talijanski okupatori već su ulazili u njegovo selo. Proživio je mnoga teška iskušenja da bi dočekao ustaničke dane oslobodilačkog rata i dosljedan svom revolucionarnom opredjeljenju povezao se s borcima Prve istarske partizanske čete. Fašisti su više puta izvršili premetačinu u njegovoj kući. Njemu je jedino bilo žao što su mu sina Jožića nasilno odveli u specijalni bataljon u Livorno pa se nije mogao pridružiti partizanima.

U Poljanama je živjela poznata narodna obitelj Josipa Korića. Ženu Mariju fašisti su prilikom prvog »posjeta« selu prostrijelili kroz pluća. Bila je tada i u drugom stanju. Ostala je živa, ali do današnjeg klana čuva okrvavljenu bijelu košulju. Sin Josip bio je od samog početka povezan s Prvom istarskom partizanskom četom i aktivno je djelovao na širenju oslobodilačkog pokreta. Nakon ofanzive koju su vojne fašističke formacije povele protiv Rasporove čete i nakon izdaje Ljubičića o kojoj je već bilo riječi uhapšen je — uz Antona Dobreca Bončića i druge revolucionare tog područja — i Josip Korić Kubić. Mučen je na spravama za iznuđivanje priznanja, ali je ostao čvrst i nepokolebljiv. Godine 1944. izgubio je brata Antona Korića, tada sekretara SKOJ-a Lovranštine, kojeg su nacisti objesili u Ičićima.

Sve je to Izak Poščić teško i bolno proživljavao da bi — na osnovi onoga što je već bio naučio iz »Početnice komunizma«, koju je donio iz SAD, gdje je više godina radio — nastavio svoju revolucionarnu aktivnost u narodnooslobodilačkom ustanku i socijalističkoj revoluciji naroda Istre. Bez straha — odlučno, uvjerljivo i jednostavno, s izuzet-

nim razumijevanjem za ljude — prenosio im je i pridobivao ih za ideje koje je zastupao. Pokretljiv i snalažljiv, kretao se padinama Planika i Učke kao planinski vuk, poznavajući praktički svaku njihovu liticu i grm. Izak Poščić poveo je mnoge mladiće liburnijskog područja u partizane, nadživio je i fašističke ofanzive i hajke i gotovo nevjerojatne opasnosti, pružajući istodobno mnogim borcima oslobodilačkog rata, u najtežim trenucima pomoć i ohrabrenje. Uživao je izuzetno veliko povjerenje naroda, a po svemu što je učinio za razvitak oružane borbe i ustanka Izak Poščić neosporno predstavlja herojsku ličnost liburnijskog područja.

Od Brgudca pod Planikom često sam se spuštao do naših baza na Pazinštini, smještenih u neposrednoj blizini sela Zarečja i Marečića. Oprezno sam ulazio i u grad Pazin, gdje su me agenti OVRE uporno tražili pod imenom Vladlen.

Vladi Juričiću predavao sam u to vrijeme naše prijašnje značajne veze, posebno s obiteljima Raner, Ferenčić, Bertoša, Gortan i Banovac u Pazinu, Ban i Marcan u Zarečju, Kopitar u Sv. Petru u Šumi, zatim s gortanovcima u Bermu, Veloj Trabi i tako redom.

Kod obitelji Mate Bana radosno smo dočekali skojevske rukovodioce iz Hrvatskog primorja Celestina Katunara Nika, Radunu Ban Miru i Venca Mihića, koji su veoma pojačali skojevsko rukovodstvo za Istru. Odmah su bili raspoređeni na razna područja: Vence Mihić ostao je djelovati na Pazinštini i Žminjštini, Celestin Katunar otišao je na teren Motovuna i Buzeta, a Raduna Ban Mira stizala je do Poreča i Rovinja. Na Pazinštini je dosta omladinaca, među njima i oni koji su izuzetnim slučajem uspjeli u vojsci dobiti dopust, već bilo otišlo u partizane. Osim ostalih sjećam se dobro Branka Juričića i Željka Bacula iz Grdosela (obojica su poginuli u NOB-u).

Pojedine skojevce zadržavali smo u Istri, npr. Mariju Maretić, kurirku i omladinsku aktivistkinju, i Silvana Goluba, koji prije kapitulacije fašističke Italije organizira na Poreštini uz vojnu pozadinsku stanicu posebnu partizansku grupu i postaje njen komandir.

Vlado Juričić razvio je tada preko agilnih skojevaca Petra Šurana i Miljenka Benčića široku mrežu omladinskih organizacija na Tinjanštini i Pazinštini. U tome im je pomagala i Antica Šuran, koja prije kapitulacije fašističke Italije postaje i član prvog rukovodstva USAOH-a za Istru. Stigla je početkom 1943. godine iz Crne Gore i nastanila se u strica narodnjaka Zvana Šurana u selu Šuranima. Njen otac Stjepan Šuran, brat Zvana i narodnog heroja Jože Šurana iz Smolinci, emigrirao je i stigao u Boku kotorsku, gdje je u Tivtu otvorio gostionicu »Istra«. Od 1941. godine čitava je obitelj bila uključena u narodnooslobodilački ustanak. Stariji brat Anton, nosilac »Partizanske spomenice«, postaje vjećnikom AVNOJ-a, a mlađi Josip, po zanimanju bravar, u svojoj dvadesetoj godini pada kao borac II bataljona IV crnogorske proleterske brigade kod mjesta Rudo, prilikom prelaska rijeke Lim. Otac Stjepan Šuran, zlostavljan i hapšen od fašista, otišao je također u partizane da bi rat završio kao predsjednik općinskog NOO-a Tivat. Kćerka Antica Šuran, vrativši se u Istru, uvjerljivo je tumačila ciljeve NOB-a da bi u općenarodnom ustanku u rujnu 1943, pri oslobađanju Tinjana razoružala karabinijerskog brigadira i opasala njegovu sablju.

Iznijeli smo nešto podrobnije podatke o obitelji Stjepana Šurana, koja je u dalekoj Boki, gdje su mnogi Istrani još 1918. godine sudjelovali

u pobuni mornara, tako aktivno i potpuno sudjelovala u oružanoj borbi naroda Crne Gore, da bi time pružila još jednu potvrdu o značajnoj ulozi koju su istarski komunisti i antifašisti odigrali u narodnooslobodilačkom ustanku hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije, boreći se često i veoma daleko od Istre za njenu slobodu i sjedinjenje.

Sredinom 1943. godine s neopisivom smo radošću dočekivali u Motovunskoj šumi i u našim vojno-pozadinskim stanicama na Pazinštini sve brojnije grupe novih boraca da bismo ih zatim s drugim političkim radnicima i našim kuririma pratili u Brgudac i Planik.

Pri tome mi je herojsko i mučeničko selo Zarečje, to gnijezdo partizansko, to nepokolebljivo uporište naše borbe, posebno priraslo srcu.

Kad pišemo o Zarečju, kad iznosimo njegovu sadržajnu ljudsku dramu — onda to nije i ne može biti povijest samo jednog istarskog sela. U njoj će stanovnici mnogih mjesta naše regije, naše republike i naše zajednice prepoznati sebe, naći će u njoj svoju prošlost, svoje patnje i stradanja i svijetle likove svoje najbliže sredine.

Kad su kolone novomobiliziranih boraca mnogo prije kapitulacije fašističke Italije počele kretati prema Učki i preko nje do naših vojnih jedinica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, Zarečje postaje primjerno organizirana vojna baza i izvanredno značajna raskrsnica istarskih partizanskih putova. Koliko su puta po tamnim i kišnim noćima mnoge partizanske i kurirske ruke zakucale na vrata ili prozore zarečjanskih kuća. Ona su se po pravilu široko otvarala, pružajući toplo utočište iznemoglim i iscrpljenim borcima i aktivistima. Koliko li je obroka hrane pripremljeno, koliko odjeće i obuće podijeljeno, koliko li je mokrih partizanskih odijela osušeno uz topla ognjišta zarečjanska. A u krojačkoj radnji Mate Bana njegova kćer Olga s omladinkama i ženama Zarečja šila je od starih šinjela prve partizanske kape s petokrakom. U Zarečju i njegovim okolnim šumarcima dobivali su tek mobilizirani borci iz Pule, Labinštine i ostalih krajeva Istre partizanku kao najdraži dar, polažući time zakletvu vjernosti svom narodu, svojoj vojsci i svojoj revoluciji.

Međutim, Zarečje nije samo prihvaćalo borce, kurire i aktiviste i upućivalo ih prema tajanstvenoj Učki. Ono je u kolone istarskih boraca svjesno uključilo i svoje sinove. Tako su tri obitelji iz Zarečja, koje su stanovale kuća do kuće, još prije kapitulacije fašističke Italije uputile u oslobodilačku vojsku devetoro svojih članova.

Ivan Paulišić krenuo je s kćerkom Marijom i sinom Zdravkom. Josip Rabac sa dva svoja sina. Jedan od njih, Bruno, poginuo je, a i kćerku su mu ubili nacisti. Franjo Ravnić poveo je također sa sobom dva sina, Josipa i Miljenka, i oba su položila živote za slobodu svog naroda.

Kad su u prvoj polovici 1943. godine fašističke vlasti Pazina ušle u trag oslobodilačkom pokretu Zarečja i uhapsile poznate aktiviste NOP-a na čelu s Josipom Marcanom, krenuo je prema Učki i krojač Mate Ban sa svojom kćerkom Olgom.

Dočekao sam ih u našoj vojnoj bazi kraj sela Brgudca, umorne, ali pune vjere i optimizma. I upravo tu, pod Planikom, saopćio sam 16. lipnja 1943. s radošću Mati Banu i Olgi Ban, do tada aktivnoj skojevki, da su primljeni u članstvo KP Hrvatske. Bio je to još jedan velik dan u njihovu životu, a KP Hrvatske postala je s Matom i Olgom Ban u svojim redovima bogatija i — narodu bliža.

Silvo Milenić Lovro nalazio se na sušačkom punktu kad je saznao za dolazak Mate i Olge Ban u partizane, pa je 22. lipnja 1943, ne znajući da smo oca i kćerku pod Učkom već primili u Partiju pisao OK KPH za Hrvatsko primorje slijedeće:

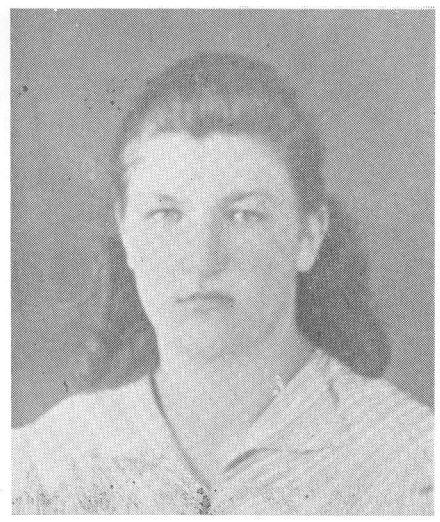

Mariju Slavčić s kćerkama *Milkom, Ljubom i Danicom* nacisti su zvjerski ubili 1943. godine a njihov otac *Egidio* ubijen je u Dachauu

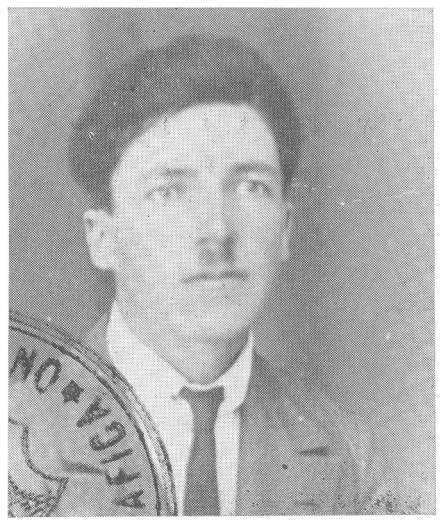

»Ovaj drug koji je došao iz Istre sa kćerkom član je NOO-a i predviđen je za predstavnika u ZAVNOH-u. O tome izvijestite i NOO neka o njemu vode računa... Drug je iz Pazina (52 god.), popularan kao nacionalni borac, a danas simpatizer Partije, vrlo bistar i pametan čovjek . .. Drugarica (kćerka 18 god.) vrlo je aktivna kao omladinka i ima uslova za razvoj. Svakako neka drugovi iz OK SKOJ-a o njoj vode računa ... Čim bi se osamostalili, mogli bi se ponovno vratiti u Istru.«

I vratili su se ...

U sveopćem narodnom ustanku u rujnu 1943. stanovnici Zarečja organizirano su pohrlili Pazinu i naoružani vilama, kosirima, sjekirama i lovačkim puškama pridonijeli razoružanju snažnog pazinskog garnizona. Mate Ban vratio se sa svojom kćerkom u tim ustaničkim danima u rodnu Istru. Što je bilo i razumljivo, žurili su prema njoj i drugi bor-i ci Zarečja koji su se prije kapitulacije Italije već bili uključili u jedinice XIII primorsko-goranske divizije. Nacistička ofanziva pokosila je, nemilosrdno i okrutno, mnoge borce i aktiviste Zarečja. Na pazinskom grob[1] ju strijeljani su 7. listopada 1943. Mate Ban i njegova kćerka Olga, naš narodni heroj. Strijeljani su i članovi prvog NOO-a u Zarečju Josip Marcan i Srećko Dušan, kao i poznati narodni borac Metod Mogorović. Na desetke očeva i majki, mladića i djevojaka Zarečja odvedeno je u koncentracione logore. Mnogi se više nikada nisu vratili u rodno selo. U samom Zarečju, uz ostale, izvršen je 4. listopada 1943. i jedan izuzetno težak zločin. U kući obitelji Slavčić strijeljana je majka Marija i tri kćerke Milka, Ljuba i Danica, a otac Egidio odveden je u Dachau, odakle se nije vratio. Ostala je na životu samo najmlađa kćerka Marija, kojoj je tada bilo 16 godina.

Zarečje je krvarilo, ali nije šuštalo. Do kraja oslobodilačkog rata ono je i dalje ostalo naše neuništivo uporište i uvijek živa raskrsnica partizanskih putova Istre.

U »Glasu Istre« br. 3 od prosinca 1943, potresen tragičnom pogibijom Mate Bana i kćerke Olge, opisao sam njegov lik, njegovo pristupanje Pokretu, njegov odlazak u partizane i njegovu tragičnu smrt:

»Stalno je tražio da nešto radi, pa i najskromniji posao. Htio je da uvijek bude zaposlen, da radi za uspjeh naše borbe. I nepozvan pomagao je u našoj tehnici pri pakovanju štampe. Sam i nepozvan on, koji je bio određen da postane članom ZAVNOH-a, kao pravi drug i borac, ponudio se da pokrpa naše poderane partizanske hlače. Još ga gledam kako se je smjestio na suncu s našim starim iznošenim hlačama i marljivo ih krpa.

A onda je došao veliki dan za dobrog našeg druga Bana i njegovu kćerku. Dan povratka u Istru. Kao što su skromno i jednostavno, ali odlučno došli među nas, tako su i otišli sa svojim starim uprtnjačama na leđima: on, visok, malo pognut, starac s blagim osmijehom, i njegova kćerka — krepka, odlučna i puna životne radosti... Nema ih više, ali još uvijek našim šumskim stazama, još uvijek našom Istrom prolazi visok pognut starac i mlada, snažna djevojka. Oni su tu, prisutni u ovoj našoj konačnoj borbi za slobodu. Oni će biti uz nas i u pobjedi, kao što su bili u borbi i u žrtvi.«

Slično Zarečju bilo je i selo Marečići. Njegove žitelje nikakva sila nije mogla zaustaviti na njihovu putu u masovno uključivanje u NOP Istre. Marečići postaju značajna partizanska baza u kojoj se križaju istarski partizanski putovi, raspodjeljuje štampa, sakuplja raznovrsna pomoć i organizira prihvaćanje istarskih boraca. U Marečiće sve češće svraćaju istarski kuriri, dolaze politički radnici i održavaju se sastanci partijskih i drugih rukovodstava. Početkom 1943. godine osniva se Odbor žena i snažna skojevska organizacija, koju su sačinjavali Marija Ma-

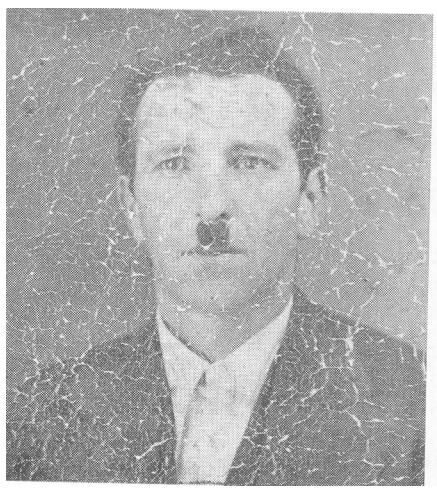

Franjo Ravnić iz Zarečja krenuo je u partizane s dva sina. Oba su poginula. *Natalija Marečić*, silovana i ubijena od nacista 1944. godine

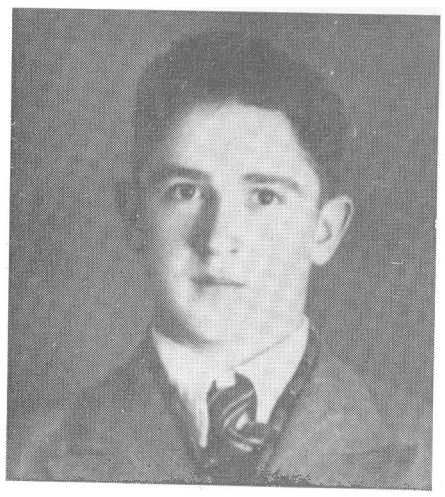

Skojevac *Rudolf Ćus*, obješen u Pazinu 1944. godine

Joža Turčinović Peruta, strijeljan 1943. godine

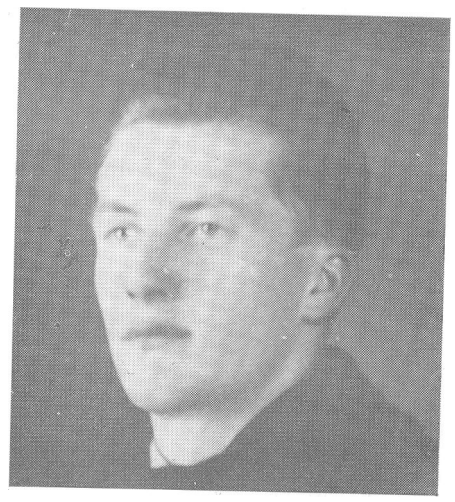

Skojevac *Zdravko Udovičić* pada u borbama s nacistima 1943. godine

rečić, Lario Marečić, Josip Piegar, Melita Marečić, Milka i Štefica Marečić, Marija Marečić Mici, zatim Egidio Pikot, Ana Pikot, Rudolf Ćus, Ida Ćus, Marija Ćus Mici, Dušan Šestan, Danilo Ćus, Romano Jedrejčić i drugi. Stvara se i posebna borbena grupa, koja je do kapitulacije Italije izvršila niz akcija, uz ostalo sudjelovala u »velikoj sječi« telegrafskih stupova.

Početkom 1943. godine iz talijanske mornarice dezertira Eligio Jedrejčić i odmah stupa u partizane, da bi te godine u okolici Paza poginuo u borbama s nacistima. U toku NOB-a Marečići su hrabro i dostojanstveno podnijeli velike žrtve. Mnogi aktivisti koji su se uključili u NOP već su početkom 1942. godine položili svoje živote za slobodu Istre.

Josip Marečić poginuo je u blizini svog sela 1944. godine na dužnosti potpredsjednika Okružnog narodnog suda.

Benjamina Marečića otrovali su u Pazinu nacistički liječnici injekcijama.

Vjekoslav Ćus izvršio je samoubojstvo u bunkeru da ne bi pao u ruke neprijatelju. Vršio je tada dužnost potpredsjednika Kotarskog NOO-a Pazin. Ubijen je tada i hrabar borac Bartol Feldes iz zaseoka Šegara, a rodom iz šušnjevice.

Vjekoslav Ćus Luvio poginuo je u Graćišću na dužnosti predsjednika Prehrambene komisije za kotar ćepić — pred sam kraj rata.

Vjeko Šestan izgubio je život u završnim borbama kod sela Kovačići, na dužnosti vojnoobavještajnog oficira.

Nacističke zvijeri izvršile su u Marečićima i mnoge druge zločine. 30. lipnja 1944. mučili su i silovali Nataliju Marečić, ženu Viktora, prvog sekretara partijske organizacije, i nakon toga je ubili.

U Pazinu je 12. svibnja 1944. obješen skojevac Rudolf Ćus, u osamnaestoj godini života.

A na dan kapitulacije fašističke Italije i stanovništvo Marečića uključilo se u veliku ustaničku rijeku Pazinštine, koja je svjesno, organizirano i nezadrživo, na čelu s komunistima i aktivistima NOP-a, krenula prema Pazinu da razoruža snažan vojni garnizon i nad gradom razvije zastavu istarske revolucije, njezina oružja i njezine slobode.

I na južnom dijelu Pazinštine, posebno u Sv. Petru u Šumi razgranao se masovan i dobro organiziran oslobodilački pokret.

U općenarodnom ustanku 9. rujna 1943. organizacije NOP-a i aktivisti Sv. Petra u Šumi sami su već prvog dana razoružali karabinijere, zaposjeli kasarnu i u njoj organizirali komandu mjesta. Član prvog NOO-a Liberat Vicel postao je komandant vojne partizanske stanice, a sedamnaest boraca iz Sv. Petra u Šumi ušlo je odmah u sastav I istarske brigade.

Međutim, sloboda je, na žalost, i ovdje tražila veće žrtve i dragocjene živote. Stanovništvo Sv. Petra u Šumi svjesno ih je dalo i hrabro podnijelo.

Jožu Turčinovića Perutu strijeljali su nacisti 6. listopada 1943, a 10. 4. 1944. objesili su Marija Turčinovića, zamjenika komandanta mjesta, koji se herojski držao.

Viktor Zgrabljić pao je kod Raše u ustaničkoj borbi s motoriziranom nacističkom kolonom.

Skojevac Zdravko Udovičić s još jedanaest omladinaca iz Sv. Petra u Šumi pao je u borbama s nacistima kod sela Foškića.

Spaljena je kuća učiteljice Marije Kopitar i kuće drugih aktivista NOP-a. Izgorjela je i komanda mjesta. U nacističke logore odvedena

Pjesnik Istre — *Vladimir Nazor*

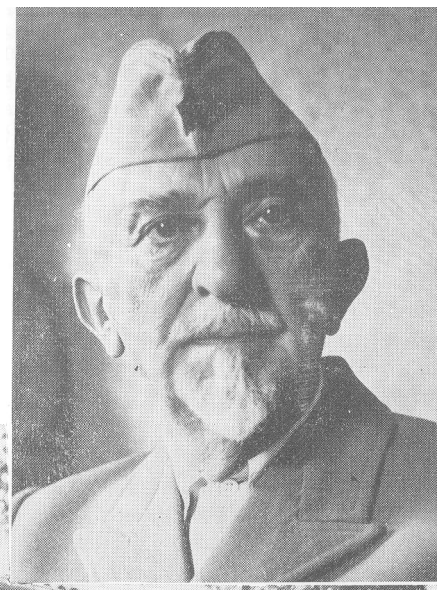

Kuća u Pazinu u kojoj je stanovao *Vladimir Nazor*

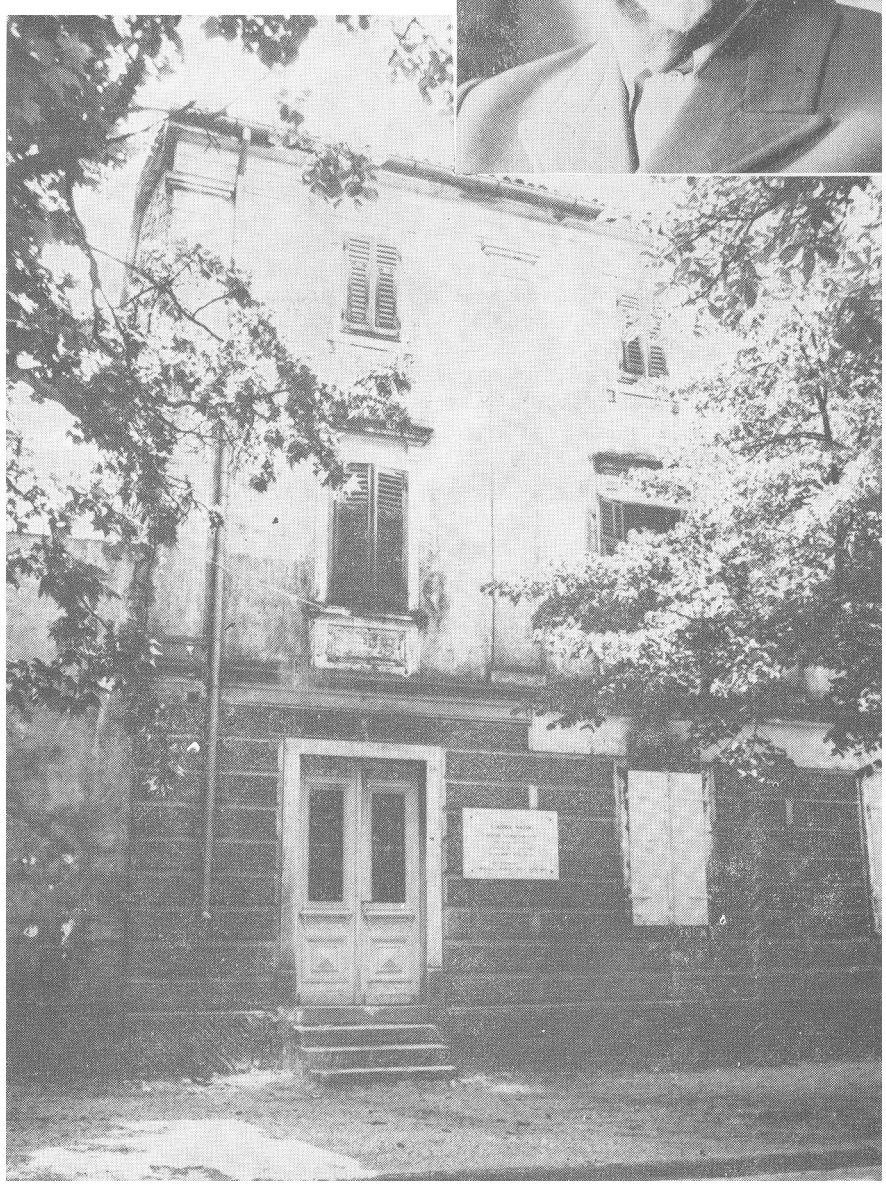

su 23 stanovnika Sv. Petra u Šumi i većina njih nije se vratila svojim obiteljima.

Među odvedenima u Dachau nalazio se i petnaestogodišnji đak pazinske gimnazije Albert Blašković, sin željezničara. Najprije su ga zatvorili u Žminju, gdje je fašistu pljunuo u lice. Kad je u jednom od brojnih transporta stigao u Dachau, nacisti su ga 1944. godine nekoliko dana mučili, a zatim iznakaženog ostavili u snijegu, gdje je i umro. Ukupno je iz Sv. Petra u Šumi poginulo 36 žitelja.

I upravo Mariji Kopitar, učiteljici iz Sv. Petra u Šumi, toj istinskoj predstavnici naroda Istre, povjerilo je rukovodstvo Pokreta zadatak da kao partizanka u Otočcu pronađe Vladimira Nazora i da mu osobno preda poruku koju mu upućuje nepokorena Istra. Ona je taj zadatak savjesno izvršila. Pronašla je velikog pjesnika i borca u skromnoj sobici u kojoj se nalazio samo stol i krevet — i knjige. Bio je radostan da ga Istra nije zaboravila.

Treba istaći da se vijest o dolasku Vladimira Nazora u partizane, nekadašnjeg profesora pazinske gimnazije i pjesnika Istre, njenih patnji i snage, brzo raširila istarskim poluotokom i — mobilizatorski djelovala. Zato je u poruci koju mu je Marija Kopitar, u ime NOP-a Istre, predala bilo napisano i slijedeće:

»Naša Istra već dvadeset pet godina podnosi teške lance fašističkog ropstva. Tučena je, ponižavana, pljačkana i namučena. Ali kroz teška iskušenja i patnje narod nije klonuo. I danas sve odlučnije stupa u borbu za svoje oslobođenje. S neopisivim veseljem prati se svaki uspjeh naše divne Narodne vojske. A pred šest mjeseci preko plave Učke sa našeg oslobođenog teritorija dopro je do nas glas: Vladimir Nazor je među partizanima.

'Ma ča je to oni, ča je bi profesor naše gimnazije u Pazinu, ča je pisa o Velom Joži i Boškarini...' tako se pričalo navečer po malim seljačkim kućama.

Druže Vladimiru Nazoru! Istra te nije zaboravila. Ostavio si miran i udoban život i otišao putem koji vodi k slobodi.

Ostao si vjeran svome narodu. Znaj da istarski junak Veli Jože, o kome si ti rado pisao, ne spava više. Po Motovunskoj šumi čuju se njegovi koraci. Penje se uz brijeg, diže svoje snažne ruke da... zauvijek istjera fašističku gamad s naše hrvatske grude.

Istra ti šalje svoj vatreni borbeni pozdrav. Istra te smatra svojim pjesnikom i sluša tvoj glas, glas poštenog i istaknutog rodoljuba, glas našeg pjesnika Slobode — Vladimira Nazora!«

Nazor je na tu poruku odmah odgovorio i već »koncem srpnja 1943. godine negdje s oslobođenog teritorija« uputio je svoj zanosni »Odaziv Istranima«.

Karakteristično je da je Nazor već tada imao u rukama »Glas Istre« jer u odgovoru citira iz njega jednu pjesmu. To dokazuje da se prvi broj »Glasa Istre« morao pojaviti prije »konca srpnja 1943.«, pa će vjerojatno i u tom pogledu biti potrebna dalja istraživanja.

U »Odazivu Istranima« predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor između ostalog piše:

»Gvozdene sopele ječe po brdima istarskih otoka i rogovi od željeza tule u dočićima krševite Ćićarije.

Istra se budi.

Zove sopelama od gvožđa i pastirskim rogovima od željeza Partizane, druga nam Tita, pa — eto — i mone, koga je pred četrdesetak godina bila posinila i nije me još zaboravila.

Tito je već poslao svoj pozdrav istarskim Partizanima, govoreći im kao vojnik i zapovjednik, a u »Glasu Istre« omladinac kliče:

Mi hoćemo Tita
I crvenu zvijezdu slave!

I znam, što je htio time kazati. Hoće on vjeru u svoju vlastitu snagu. Hoće prkos protiv otimača i okupatora. Hoće bunu protiv političke i socijalne nepravde ...

Sve to nek se sada uzdigne do svog vrhunca i proplamti, i nov se svijet stvori u istarskom Partizanstvu.

Ne treba da se odazivljemo Istranima potičući ih na borbu, njihovom se zovu možemo odazvati samo pozdravom, te izraziti radost što nas hvata, gledajući kako se i oni priključuju općem narodnom ustanku svih novih, pravih Jugoslavena i ostaju i sada vjerni svojim drevnim hrvatskim težnjama.

Istranin u svom najtežem trenutku, u dane najljućeg tuđinskog pritiska izlazi na partizansko poprište, stavljajući Velom Joži na kapu, iznad čela, »crvenu zvijezdu slave«. Ne samo kao znak socijalne pravde, nego i kao simbol slave shvaća Istranin crvenu zvijezdu.

Onda će, polako, zamuknuti gvozdeni rogovi i sopele, a krijesovi radosti gorjet će u nizu na bilu Učke iznad mora.
Zdravo, Istro!«

Tako se i na ovaj način i preko ovakvih poruka i odaziva oslobodilački pokret Istre sve više povezivao s narodnooslobodilačkim ustankom hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije srašćujući s njim u jedinstvenu, nerazdvojnu cjelinu.

Kao što su preko baze br. 2 na Pazinštini stizali na Učku borci s Labinštine, Žminja, Svetvinčenta, Kanfanara, Barbana i Pule, tako je i u prostranoj Motovunskoj šumi bila organizirana naša baza za prihvaćanje boraca koji su stizali iz zapadne i srednje Istre.

Jednu od najdojmljivijih potvrda snažnih i dalekosežnih dometa koje je narodnooslobodilački ustanak u Istri dostigao u periodu prije kapitulacije fašističke Italije — predstavlja dolazak u partizane izuzetno značajne i brojne grupe od 69 dobrovoljaca zapadne Istre, koja je s brežuljka Rušnjak, kraj sela Rakovaca, krenula prema Motovunskoj šumi 29. srpnja 1943.* Na čelu kolone nalazio se dotada već potvrđeni i priznati narodni vođa, član KP Hrvatske, a nešto kasnije i njenog prvog rukovodstva za Istru — Joakim Rakovac, naš narodni heroj. S njim je u partizane krenuo i njegov bratić skojevac Dušan Rakovac. Bili su uz njega i odani drugovi Mirko Jurcan i Ivan Rakovac, koji su uz Jožu Šurana, našega narodnog heroja, učitelja Cirila Legovića, Antona Žikovića, radnika u rudniku boksita i drugih pripadali prvim organizacijama KP Hrvatske na Poreštini, koje su odigrale odlučujuću ulogu u organiziranju oružanog ustanka.

U dugoj partizanskoj koloni našli su svoja mjesta zapravo svi mladići koji su do tog vremena bili ostali u selima Rakovcima, Štifanićima i Jurcanima. Među njima se posebno isticao Mario Milohanović, zaposlen u labinskom rudniku i tada već sekretar skojevske organizacije od četrnaest članova koja je uspješno djelovala u tom dijelu Poreštine

* Uz pale narodne heroje Joakima Rakovca i Jozu Šurana, dalo je u toku NOB-a dvadeset pripadnika spomenute partizanske kolone svoje živote za slobodu Istre.

Brežuljak Rušnjak odakle je krenula porečka partizanska kolona

da bi nekoliko desetaka omladinaca i omladinki uključila u Savez antifašističke omladine, a zatim i mnoge od njih uputila u partizane. Na IV pazinskom memorijalu 1973, u svom opisu »Odlaska prve veće grupe dobrovoljaca iz zapadne Istre u partizane« o Mariju Milohanoviću je njenov ratni drug Dušan Rakovac istakao slijedeće:

»Mario Milohanović, rudar iz Raše, sekretar naše skojevske grupe, poručio je omladinkama da ga čekaju po oslobođenju, da će doći s tenkom u Rakovce i da će srušiti najprije svoju staru hižu. To je bila njegova želja da u rodnom selu počne novi život, život slobode i blagostanja, jer je njegova kuća simbolizirala siromaštvo. Postao je tenkist, ali nije uspio doći s tenkom u Rakovce, jer je u svojem tenku herojski poginuo od ruku ustaša pred sam kraj rata.«

S mladićima iz Rakovaca, Štifanića i Jurcana krenuli su i njihovi vršnjaci iz Sinožića, Bademe, Lovreča, Heraka, Krunčića, Rapavela, Smolica, Janžića, Medaka, Bratovića, Majkusa, Travana, Kušnjića, Katuna, žužića i drugih. Potrebno je napomenuti da su u Bademi živjele dvije talijanske obitelji Rodolfa i Antonia Tivana, koje su došle iz Furlanije. Po zanimanju su bili tkalci. Preko poznatog narodnjaka Petra Banka, prvog predsjednika Općinskog NOO-a Bademe, uključile su se u NOP. Rodolfo Tivan krenuo je i sam u partizane da bi potkraj 1943. poginuo u borbama kod Trsta.

U Smolicama, na njihovu putu za Učku, presretan što ih vidi u tolikom broju, priredio im je izuzetno svečan i topao doček narodni heroj Jože Šuran. Pored ostalih tu se u partizansku kolonu uključila i čitava obitelj komunista Antona Žikovića, njegova odvažna žena Fuma, kćerka Danica i maloljetni sinovi Vladimir i Tomislav, kojima je tada bilo 15 i 10 godina. Anton Žiković, glava partizanske obitelji iz sela Rapavela, poginuo je na području Krasa za vrijeme nacističke ofanzive u listopadu 1943.

Partizanska kolona takva sastava i odlučnosti, otpraćena s ljubavlju naroda Poreštine, naoružana s osam pištolja, tri lovačke puške i jednom karabinkom, stigla je u prvom noćnom maršu do naše baze u Motovunskoj šumi. Dočekali smo ih s radošću i ponosom, a pripreme za

prihvaćanje i tako brojne grupe bile su na vrijeme izvršene. Na livadi smještenoj duboko u šumi, okruženoj gustim šikarjem i visokim drvećem, pušio se partizanski kotao. Domaći kruh, topla kaša, sir, mlijeko i sve ostalo bilo je već ovdje. Odbornici iz susjednih sela, žene i djevojke, s mnogo su veselja, pažnje i gostoprimstva obilazile novodošle borce, spremne da im u svemu budu pri ruci. Bila je tu i mala ambulanta, dobro snabdjevena najpotrebnijim lijekovima i zavojima.

Svojom pojavom, u seljačkom odijelu i s nezgrapnim šeširom na glavi, odlučnim, ali i taktičkim nastupima, s istančanim osjećajem odgovornosti i mjere, neprestano brinući se za drugove s kojima se uputio u duge i naporne partizanske marševe — vidljivo se isticao Joakim Rakovac. Do tada smo već dosta znali jedan o drugome, pa je i naš prvi susret u toj Motovunskoj šumi, punoj simbolike i značajnih poruka, bio tako jednostavno radostan i čvrst da je više sličio na neko ponovno i željno očekivano viđenje starih znanaca, koji treba da se dogovore o tome što treba poduzeti kako bi se što prije i sigurnije stiglo do zajedničkog cilja.

Joakim Rakovac čitavog me je dana upoznavao s novodošlim borcima, među kojima je bilo i nekoliko žena. Između tako mnogo različitih, ali i sličnih imena i lica, veoma me se dojmio Mirko Jurcan koji nas je, pored ostalog, obavijestio da će za koji dan, tj. s idućom grupom, stići u partizane i njegova žena Lucija, koja uskoro očekuje i dijete. Diskretno i gotovo izvinjavajući se molio je da joj budemo pri ruci. I Lucija Jurcan, rođena Šergo, ispunila je obećanje. Zajedno sa ženom Joakima Rakovca, Dušicom, došla je pod Planik, a zatim sretno stigla u partizansku bolnicu u Drežnici, gdje je njegovala ranjenike i prenosila ih za vrijeme neprijateljske ofanzive na sigurnija mjesta, da bi u toj istoj bolnici rodila i sina. Sedamnaestogodišnji mladić, skojevac Dušan Rakovac, prilično krhka zdravlja, bio je dobio visoku temperaturu. Kinini iz naše partizanske ambulante dobro su djelovali, a njegovu dosta tešku naprtnjaču pomogli smo mu nositi.

U Motovunskoj šumi bilo je i novodošlih boraca s Pazinštine i Buzeta, a porečkoj grupi pridružili su se i drugovi s područja Rovinja, pa ih je ukupno bilo više od stotinu.

U tom srpanjskom sutonu 1943. pratio sam zajedno s Antom Cerovcem Tonićem i našim kuririma tu partizansku kolonu do vojno-političke baze 01 pod Planikom, gdje su nas dočekali Anton Raspor Španjolac i naši vjerni Brgudčani i Brgudčanke, koje su u velikim košarama donijele kuhanu ovčetinu i krumpir.

Slijedeće noći kolona istarskih partizana krenula je prema rapallskoj granici i — daleko preko nje, da bi poslije dugog marša od devet noći dospjela u Brinje, do jedinica XIII primorsko-goranske divizije.

Za vrijeme predaha na padinama Planika Joakim Rakovac je napisao svoj prvi članak za partizansku štampu pod naslovom: »Sretni i po nosni pošli smo u našu vojsku« (izišao je u »Glasu Istre« br. 2 od rujna 1943), u kojem je opisao pripreme za odlazak u partizane. Odlomci tog zapisa uvjerljivo govore da je već prije kapitulacije fašističke Italije postojao u Istri organiziran i od KP Hrvatske predvođen masovan oslobodilački pokret u kojem je, naročito u nekim područjima, sudjelovalo gotovo cijelo stanovništvo. Karakterističan je i način na koji Joakim Rakovac jednostavnim i uvjerljivim riječima objašnjava politički program Partije kojoj je već pripadao, osuđujući oštro one koji su još oklijevali poći u borbu:

Istarska karbonarka — *Marija Kopitar*

Mario Milohanović, herojska ličnost NOP-a Istre

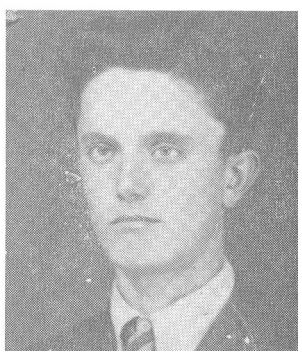

Dušan Rakovac, skojevac Poreštine

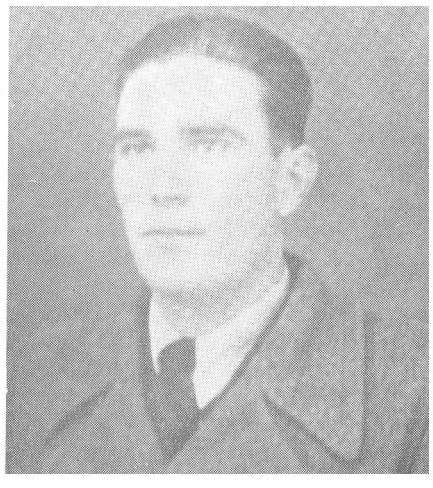

Fuma Ziković, bolničarka u Drežnici, krenula u partizane s mužem, kćerkom i dva sina; *Mirko Jurcan,* jedan od prvih članova KPH na Poreštini

Giuseppe Turcinovich, Luigi Ferrara i *Claudio Sugar,* talijanski antifašisti i borci NOP-a Istre

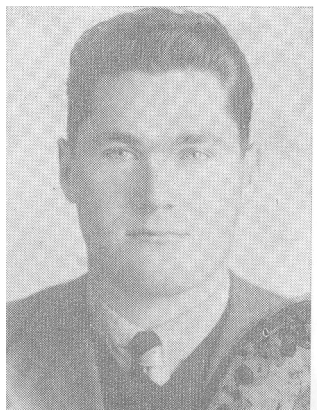

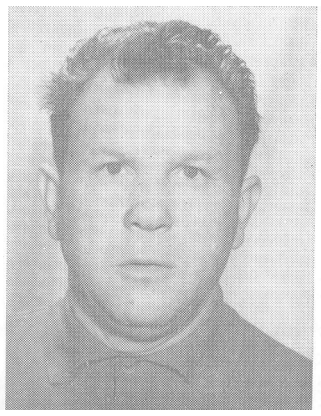

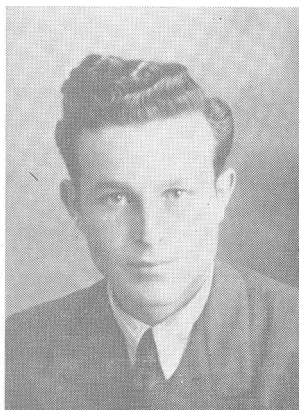

»Tog dana žene su marljivo pripremale hranu i robu za put a ljudi su obustavili svaki posao koji nije bio u vezi s mobilizacijom. Oni koji su radili u ugljenokopu napustili su rad. Seljaci su objesili svoje kose, kosire i motike. Svuda su odjekivale borbene pjesme. Trebalo je vidjeti silno oduševljenje i radost, koja se na licima sviju čitala. U NEKIM SELIMA NIJE BILO NI ČOVJEKA, NI ŽENE, NI ODRASLOG DJETETA, KOJE NIJE ZNALO ZA PRIPREME I ODLAZAK U NOV. Na sam dan odlaska bilo je već sve spremno. Postavljene su straže po svim putovima, gdje je bilo opasno, da bi provalili banditi i pomrsili naš plan. Posjedali smo na travu oko punih zdjela, koje su za svoje borce donijele njihove drugarice. Uprtismo ruksake i rastadosmo se. Stariji i mlađi drugovi, koji su još ostali, klicali su nam i obećavali da će doskora i oni za nama. Otrgnuvši se iz zagrljaja majki i žena, krenuli smo odlučnim korakom. Kudgod smo prolazili, ljudi su nas toplo pozdravljali i nudili jelom, pićem i voćem.

A sada već u slobodi, odmarajući se u gustoj jelovoj šumi, sjećamo se rastanka i suznih očiju majki, sestara i žena, koje smo tamo, kraj mora ostavili. Ali, mi im sada dovikujemo: »Ne plačite, ne plačite za nama! Mi smo otišli putem časne borbe. Mi smo se odazvali pozivu druga Tita. Ne oplakujte istarske žene i majke sretne vojnike, koji će se vratiti preko Lfčke, goneći ispred sebe crni fašistički mrak i donoseći toplo sunce slobode! Oplakujte radije one jadnike, koji su otišli u fašističku Italiju da ginu za naše najveće neprijatelje. Oplakujte i one koji još čekaju, i koje neprijatelj hvata i trpa u svoje kamione. Kažite vašim drugovima da ne kolebaju, neka ni časa ne čekaju, već neka idu za nama dok je još vrijeme. Upamtite, da se neće spasiti onaj koji želi u ovom najodlučnijem času ostati po strani. Stotine je takvih već propalo. SLOBODA SE NE KUPUJE NA SAJMU, A NITI SE DARUJE. NJU ĆEMO SAMO PUŠKOM I BORBOM POSTIĆI.«

Već smo spomenuli da je u porečkoj grupi bilo i boraca s Rovinjštine. Među njima su se našli i Ivan Ugrin, Hrvat iz Rovinjskog Sela i član KP Italije, koji postaje mitraljezac II udarnog bataljona II primorsko-goranske brigade, i Jolanda Ružić Ugrin, koja se u Drežnici pridružuje ekipi istarskih bolničarki.

Međutim, to nisu dotada bili ni prvi ni jedini partizani s Rovinjštine.

Već u prvoj grupi dezertera iz kraljevske mornarice nalazila su se u ožujku 1943. tri talijanska omladinca iz Rovinja — Claudio Sugar, Giuseppe Turcinovich i Luigi Ferrara. Nekoliko su mjeseci ilegalno živjeli u okolici grada, nalazeći često sklonište u hrvatskih seljaka. U lipnju 1943. uspostavili su preko aktivista NOP-a Antona Mauše Mirka i Mihe Petrovića iz Režanaca vezu s bazom NOP-a Labinštine, da bi zatim zajedno s poznatim revolucionarom Matom Štembergom stigli u Planik.

Za nas koji smo ih dočekali kod sela Brgudca, a i za sve aktiviste oslobodilačkog rata naroda Istre, činjenica da su se i talijanski komunisti i antifašisti počeli uključivati u oružanu borbu i nalaziti svoje borbeno mjesto u NOV posebno je ohrabrivala i bila uvjerljiva potvrda pravilnosti politike koju su kadrovi KP Hrvatske provodili na istarskom poluotoku.

Luigi Ferrara, Giuseppe Turcinovich i Claudio Sugar stigli su sretno u kastavski punkt, gdje su sreli Rječanina Kurtinija, poznatog vaterpolista, koji je dotada, također, već bio stigao u partizane. Bili su uključeni u mitraljesku četu 3. bataljona XIII primorsko-goranske divizije, da bi u kapitulaciji Italije sudjelovali u oslobađanju Senja.

Sredinom 1943. godine djelovali su na području Rovinja Joakim Rakovac, zatim član rukovodstva SKOJ-a za Istru Raduna Ban Mira i predstavnik KP Hrvatske Mirko Jurcan, koji su se sastajali s članovima Gradskog komiteta KP Italije Aldom Rismondom, Mariom Hreljom i Matteom Naddijem. Na Rovinjštinu su prodirali i aktivisti NOP-a iz Pule, posebno preko Giacoma Urbinza, Antona Mauše Mirka i Mihe Petrovića. Početkom srpnja 1943. partijsko rukovodstvo za Istru šalje na područje Rovinja svoga člana Dušana Jardasa, koji tamo ostaje do kapitulacije fašističke Italije, razvijajući značajne aktivnosti. Pored ostalog, uz Marija Hrelju sastao se i s predstavnikom tršćanske federacije KPI Ermanom Solierijem Marinom i pojedinim članovima Gradskog komiteta KP Italije, s kojima su bili tada postignuti značajni dogovori 0 upućivanju rovinjskih antifašista i komunista u vojne jedinice NOV.

O tome jc Milenić u izvještaju od 23. kolovoza 1943. obavijestio OK KPH za Hrvatsko primorje:

»U Rovinju se probio led. Mobilizirano je 30 drugova i organizacija se širi. Formirano je 5 NOO-a, 8 povjerenika, 2 partijska aktiva, 1 skojevska grupa, 2 odbora USAOH-a. Bio je i delegat KP Italije iz Trsta, pa im je dao dobre upute i na liniji NOB. Naš drug Dušan (.Dušan Jarüas), član partijskog rukovodstva, govorio je s njim i sporazumjeli su se po pitanju suradnje naše i njihove Partije. Podijelit ćemo teren, gdje je nrvatski elemenat stvarat ćemo mi organizaciju, a oni među svojima.«

Iako su izneseni podaci bili nepotpuni i odnosili su se na kraći vremenski period, ipak su uvjerljivo govorili o sve uspješnijem razvoju oslobodilačkog pokreta na Rovinjštini, dok su se istodobno u našim bazama u Motovunskoj šumi i pod Planikom sve češće susretali rovinjski borci — ustanici. Tako je prije porečke partizanske kolone stiglo u partizane nekoliko grupa Rovinjaca, a među njima su se posebno isticali komunisti, članovi KP Italije, Hrvati Anton Pavlinić i Franjo Iskra i Talijan Luciano Simetti. Stigli su u centar Okružnog komiteta 1 uključili se u specijalni kurs, a mi smo u međuvremenu tražili da se vrate na politički rad u Istru.

U sačuvanom izvještaju, koji sam iz vojno-političlce baze 01 u ime partijskog rukovodstva uputio OK KPH za Hrvatsko primorje, zapisano je:

»Kako nam javlja KK Kastav 4 druga rovinježa (Iskra Franju, Tonija i dr.) poslali su vama u OK na kurs. Mi smo ih tražili hitno nazad. Ako su tamo već na kursu, to je dobro, a zatim nam ih što hitnije pošaljite nazad. Sposobni su drugovi, samo ih treba naučiti da ne skakuću s linije i ne sektaše ulijevo. Onaj stariji (Luciano Simetti) bio bi moguće dobar za Okružni NOO. I drug Toni (Anton Pavlinić) puno obećava. Kakvo je vaše mišljenje?«

Osim njih, u srpnju i kolovozu 1943. stiglo je u partizane iz Rovinja i nekoliko omladinki, koje su bile izravno upućene u poznatu bolnicu u Drežnici. U toj ekipi istarskih bolničarki, koje su se istakle izuzetnom požrtvovnošću i brigom za ranjenike, pored već spomenutih Lucije Jurcan, Fume Žiković i Jolande Ružić Ugrin, nalazile su se i Milda Zović, Rozina Pifar, Ana Matošević, Ana Knapić, Milka Poropat, Albina Banić i Ana Peteh. U partizansku bolnicu u Drežnici dolazilo je dosta istarskih ranjenih boraca, a harao je i tifus. Bolničarke Istranke često su asistirale teškim kirurškim zahvatima. Tako je Milda Zović držala ruku istarskom borcu Antonu Matoševiću, razmrskanu dum-dum mecima, kad ju je partizanski liječnik rezao da bi mu spasio život ...

Hrvati *Anton Pavlinić* i *Franjo Iskra* i Talijan *Luciano Simetti,* članovi KP Italije i prvoborci NOP-a Rovinjštine. Hrvat Franjo Iskra spaljen u Rižarni istog dana s Talijankom Francescom Bodi 1944. godine.

Spartaco Zorzetti i *Arialdo Demartini,* talijanski komunisti — partizani. Arialdo postaje komandant Bataljona »Pino Budicin«.

Vojna knjižica *Milde Zović,* istarske bolničarke u D.-čžnici

Među ostalima iz Rovinjštine su prije kapitulacije Italije stigli u partizane i talijanski antifašisti Domenico Biondi, Gino Jurman i Domenico Pesel, a zatim Arialdo Demartini i Spartaco Zorzetti, koji dezertiraju iz pomorske baze Spezije. S njima su u istim partizanskim kolonama došli i njihovi hrvatski drugovi Mario Božić s dva istoimena rođaka, Jakov i Anton Poropat, Mario Sinčić, Ivan Zgrabijić, Anton Ružić, Ivan Šverko, Viktor Zović i još mnogo njih koje je do naše baze na Poreštini, a nekada i do Motovunske šume, vodio izuzetno odvažan borac, komunist Blaž Radović, nadaleko poznat pod imenom »Blaž iz Kave«. Uz njega se isticao i Gašpar Jakus sa stancije Kapovići. U selu Radmani prednjačila je svojom odlučnošću i čvrstinom obitelj Josipa Guština Bepa, posebno žena mu Ana. Njihova kuća pretvorena je u jedno od ustaničkih središta Poreštine. Anu Güstin uhvatili su nacisti u travnju 1944, nekoliko su je dana užasno mučili, a zatim strijeljali u šumi Šaraje. Ostala je nepokolebljiva i partizanske tajne ponijela je sa sobom u grob.

Mobilizacija istarskih boraca, koju je Prvo partijsko rukovodstvo od svog osnivanja smatralo najvažnijim zadatkom, uzimala je sve više maha poprimajući takve razmjere da su propusna moć naših vojno-političkih stanica, kurirski kadar i količina oružja s kojim se raspolagalo za njeno osiguravanje bili ispod potrebnog minimuma.

Nakon detaljnijeg iznošenja stanja u pojedinim područjima Istre Milenić je u izvještaju od 23. kolovoza 1943. javio Okružnom komitetu slijedeće:

»Padom Mussolinija iskoristili smo povoljnu političku situaciju za mobilizaciju. Od tog vremena mobilizirano je okolo 300 boraca, a ovaj i prvi mjesec preko 400 boraca. Znači, rukovodstvo se snašlo iako su iskrsle slabosti oko opreme boraca.«

Prezime Ruić
Ime i očevo ime Antonia
Jolanda
Čin i dužnost mlj. vodnica, mnoš.
nač. fedof. Stol. Brig. Ist.
Jedinica (četa i brigada) Ured. odj.
Stol. Brig. Ist. IV. Brigade

Lični opis:

Stas srednji Nos pravilan
Lice okrugło Usta pravilne
Kosa smeđa Oči smeđe
Brkovi
Osobni znaci nema

Potpis starešine:
(Okr. štam.)

(Svojeručni potpis)

Vojna knjižica *Jolande Ruić Ugrin,* koja prije kapitulacije fašističke Italije postaje bolničarka u Drežnici

Međutim, i sami borci često su dolazili nedovoljno opremljeni za naporne marševe i život u planinskim predjelima, pa je u »Glasu Istre« br. 2 od rujna 1943. objavljen i slijedeći »Savjet onima koji dolaze u NOV«:

»Svi naši vojnici koji stupaju u NOV morali bi sa sobom ponijeti slijedeće: 1) par čvrstih cipela, 2) 1 deku (ponjavu), 3) 1 par rubenine (bijenkarije), 4) nekoliko rupčića (facolića) i par ručnika (šugamana), 5) 1 gamelu (porciju) i žlicu. Treba imati na umu da svaki dan u našu oslobodilačku vojsku dolazi na stotine boraca i da se ne može za sve lako naći deka, cipela itd.«

Nakon toga objavljena je u »Glasu Istre« i pjesma u kojoj se kaže slijedeće:

Osamdeset vas je bilo
u dugoj fili,
ča ste hodili
uz škrape i boške kontra
železu i kontra sili!
Kuntenti ste bili
kako zora.
Kripni, zdravi
kako i lavi,
s naših dubravi
i s našeg mora...
Ni crne noći tmica
ni grda litica
ni od trnja žica
na konfinu
nič ni bila
istarskemu sinu!

Svi istarski partizani iz perioda prije kapitulacije fašističke Italije — a bilo ih je više od tisuću — uspješno su i bez gubitaka stizali do rapallske granice, gazili je i prelazili, otvarajući pored ostalog i put povijesnim pazinskim odlukama od 13. i 25. rujna 1943.

Međutim, osim njih nalazila se barem još jedna tisuća Istrana koji su, odbijajući da se odazovu mobilizaciji fašističkih vlasti, živjeli ilegalno i spavali po šumama i štalama očekujući pogodnu priliku da se prebace u partizane. Taj »zeleni kadar« istarskog partizanstva bio je ujedno još jedna dodatna potvrda ostvarene masovnosti oslobodilačkog pokreta Istre. Istodobno je na vojno-političkim bazama i na relacijama između njih djelovalo pred kapitulaciju fašističke Italije nekoliko stotina političkih radnika-ilegalaca, članova Partije i SKOJ-a, aktivista ženskih i omladinskih organizacija, zatim članova naših udarnih grupa, kurirske ekipe i komandni kadar vojno-pozadinskih stanica.

U izvještajima članova rukovodstva NOP-a za Istru takve su prilike i detaljno opisane. Dušan Jardas, javlja 1. kolovoza 1943. Okružnom komitetu da se »situacija nakon pada Mussolinija prilično izmijenila«, da su civilne i vojne vlasti, nastavljajući nasilje, poduzele opću mobilizaciju ne samo muškaraca od 1901. do 1922. godišta, nego čak i onih od 1926, 1927. i 1928. godišta. Međutim, mnogo se ljudi nije odazvalo, već se »kriju po šumama i ne možemo sve obuhvatiti«. Dramatično zatim urgira upućivanje u Istru desetine iskusnih vojnih starješina kao »jezgre buduće vojske«. Istodobno je preko kurira, u ime rukovodstva NOP-a za Istru, uputio Okružnom NOO-u za Hrvatsko primorje svotu od 12 000 lira.

Takve ocjene potvrdio je i Milenić u pismu od 28. kolovoza 1943. kada javlja:

»Sa svih strana dobivamo izvještaje da ljudi spavaju vani, po šumama, i ne daju se hapsiti kao prije. Uslovi za mobilizaciju su sve povoljniji... Pokret se brzo širi i prerast će nas.«

Urgira i on upućivanje spomenute desetine u Istru i naglašava opravdanost naših zahtjeva za političkim kadrovima. Milenić, također, ocjenjuje da se partijsko rukovodstvo sve više osamostaljuje i javlja da su u njegovo članstvo na »zadnjem sastanku kooptirana dva nova druga iz baze 3 i 1 (Poreč i Buzet). Bili su to Joakim Ralcovac i Nikola Černeka Valov, da bi do kapitulacije fašističke Italije uz njih bio primljen u rukovodstvo KPH za Istru i Anton Raspor Španjolac, što sačuvani dokumenti također potvrđuju.

U spomenutom izvještaju Milenić naglašava također da su »NOO-i životna snaga pokreta i izvor novih mogućnosti političkog djelovanja«, da bi istodobno najavio i skoro osnivanje Inicijativnog NOO-a za cijelu Istru. Narodnooslobodilački odbori već su tada djelovali kao afirmirana revolucionarna narodna vlast i pred kapitulaciju fašističke Italije, prema nepotpunim podacima koji su iznijeti u organizacionom izvještaju partijskog rukovodstva od 3. rujna 1943, bilo je u Istri 140 seoskih NOO-a s ukupno 906 odbornika, 16 općinskih sa 96 članova i 8 kotarskih NOO-a (Kras, Buzet, Motovun, Pazin, Čepić, Tinjan, Labin, Pula), koji su brojili od 6 do 13 članova, a u Okružni NOO, vrhovni organ narodne vlasti, ušlo je deset drugova sposobnih za »samostalno političko djelovanje i s autoritetom u narodu«. Na čelu Okružnog NOO-a za Istru osnovanog u kolovozu 1943. nalazio se Joakim Rakovac, koji je — kako Milenić obavještava — predstavljao »pogodnu ličnost za predsjednika« jer je to zapravo »Zvane, seljak iz zapadne Istre, koji piše za »Glas Istre« ... čvrst je i poletan«. Za tajnika Okružnog NOO-a bio je izabran neumorni graditelj narodne vlasti u Istri Anton Cerovac Tonić.

Blaž Radović, ranjen u ustanku, a 1944. godine ubijen od nacista.

Ana Güstin, herojski lik istarske žene, zvjerski ubijene 1944. godine

U tom periodu bilo je ojačano i rukovodstvo SKOJ-a, a formirano je i rukovodstvo USAOH-a od sedam članova i Inicijativni odbor AFŽ-a za Istru od šest drugarica. Zbog pomanjkanja mladića koji su najvećim dijelom bili odvedeni u specijalne bataljone, zapravo u vojne logore južne Italije (od 1940. do 1943. bilo je u njima više od 25 000 Istrana i Primoraca, koji će nešto kasnije odigrati značajnu ulogu u stvaranju prekomorskih brigada) — učešće žena i omladinki bilo je izuzetno veliko ne samo u periodu prije kapitulacije Italije, već i za čitavog oslobodilačkog rata naroda Istre.

Prije kapitulacije fašističke Italije NOP Istre također je raspolagao i svojom obavještajnom službom, kojoj se na čelu nalazio Ivan Motika Franić. U izvještaju Okružnom komitetu od kolovoza 1943. Milenić javlja da je Motika »pokazao smisla za taj rad, poznat je i ima veza u svim centrima Istre, stekavši povjerenje i simpatije naroda«. Rukovodstvo NOP-a Hrvatskog primorja bilo je uputilo u Istru i vještog ilegalca Martina Cara, koji je u mnogo čemu pomogao u organiziranju obavještajnih centara u Istri. U to su vrijeme bile zbog velikih provala i hapšenja uvedene i šifre prilikom pisanja izvještaja da bi se — padnu li u ruke neprijatelju — izbjegle teže posljedice. Sačuvan je određen broj izvještaja u kojima su imena ljudi, mjesta i drugih pojmova označena šifrom, koju treba odgonetnuti, da bi se izvještaji mogli korisno upotrijebiti.

U zasebnoj bazi pod Planikom, odvojenoj zbog konspiracije od sve prometnijeg vojno-političkog punkta 01, partijsko rukovodstvo organiziralo je i svoj centar Agitpropa — odjeljenja za agitaciju i propagandu. U Trstu je preko poznatog aktivista iz Vodica, trgovca Frane Rupene nabavljen bio radio-aparat, pisaći stroj, geštetner, tiskarski materijal i ostalo što je bilo potrebno za organiziranje samostalnog propagandnog i informativnog djelovanja. U centru Agitpropa organizirani su i prvi politički kursovi, a bilo je predviđeno da se i redakcija »Glasa Istre« što prije premjesti iz centra Agitpropa OK KPH za Hrvatsko primorje pod Planik — bliže Istri.

U takvim povoljnim prilikama, kad je oslobodilački pokret Istre iz dana u dan naočigled jačao i sve se bržim tempom omasovljavao, rukovodstvo NOP-a još odlučnije razotkriva raznobojne nosioce politike čekanja i upozorava na štetnost i opasnost od nasjedanja »lažnim prijateljima naroda« koji su zapravo izdajnici i neprijatelji njegove slobode.

»Glas Istre« odigrao je u tome izuzetnu ulogu. Već njegova pojava u drugoj polovici srpnja 1943. kao prvog »glasa istine, pravde i slobode« na hrvatskom jeziku nakon dugogodišnjeg terora i denacionalizacije, u kojem je »narod bio lišen svakog kulturnog, prosvjetnog i političkog života«, predstavljala je velik uspjeh NOP-a Istre i njegova rukovodstva.

Tako je u prvom broju »Glasa Istre« objavljen uvodnik pod naslovom »Duh Istre ostao je nepokoren«, u kojem se nakon detaljnijeg opisa 25-godišnjeg robovanja i barbarstva naglašava neuništiva snaga naroda i kontinuitet njegove borbe:

»Pod gvozdenom petom fašističkog ugnjetača narod je stenjao ... stenjao je, ali se nije dao.

Iz labinskih minijera digla se snažna pesnica istarskih rudara. Po našim selima s puškom u ruci dočekivalo se fašiste. Ali crna košulja je nasrtala. Zvjerski se gušio svaki otpor... Strašne su bile te godine, strašne i duge ...

ALI DUH ISTRE OSTAO JE NEPOKOREN!
I DANAS ISTRA SE PONOVO BUDI.

Naslovna strana prvog broja »Glasa Istre« koji je izašao prije kapitulacije fašističke Italije u srpnju 1943.

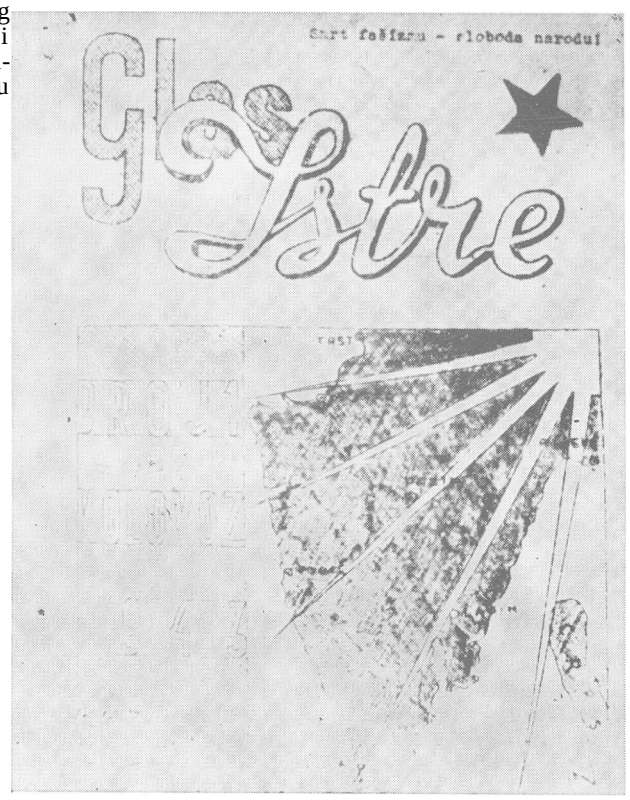

Ne straši se više svojih tlačitelja. Istra znade da je došlo vrijeme kad s puškom u ruci treba rušiti ropstvo. Učka nije više mrtva. Po njoj odjekuje borbena pjesma slobode i časti, pjesma naših slavnih partizana.«

»Glas Istre« zatim se nepoštedno okomljuje na sve one koji propovijedaju da još nije došlo vrijeme za borbu, pa u direktivnom članku pod naslovom »Čekanje znači izdaju i propast« ovako opisuje i razotkriva njihovu dvoličnu rabotu:

»Još uvijek ima u Istri ljudi koji govore da treba mirno čekati povoljniji trenutak za borbu. A kad taj nastupi, onda će se oni navodno dignuti i srušiti fašizam ...

Svi se ovi ljudi znaju na dugo i široko raspričati o strahotama i nepravdama fašističkog režima... ali da vidimo što oni rade da nestane tog ljutog i okrutnog neprijatelja? Ništa: oni čekaju! Međutim, oni su k tome prisiljeni da pomažu i jačaju fašističke razbojnike i na kraju čak da stupaju u borbu protiv svoje narodne vojske — protiv svojih oslobodilaca. Pokazat ćemo da je zaista tako. Uzmimo najprije naše seljake. Oni moraju raditi kao robovi, a zatim najveći dio svoje muke i znoja nositi u »ammasso« i »radunu« i time produžavati rat i život talijanskim fašističkim psima. Što je s radnicima? Neki govore da radnici sabotiraju i malo rade. Ali kad bi oni radili samo pola sata, već bi zavrijedili onu bijednu nadnicu od 15—20 lira, koju im fašistički gospodari daju. Radnici, međutim, rade mnogo više. Dosta je proći našom Istrom, gdje se vide čitava brda boksita i ugljena. Od crvene zemlje dobiva neprijatelj aluminijum za gradnju aviona, kojima divljački napada našu NOV i nezaštićena sela. Ugljen mu je opet potreban za tjeranje fabričkih motora kojima gradi topove, mitraljeze, municiju itd... Ali

Vrunina i Jurina, popularni predstavnici istarskog puka koji više od stotinu godina razgovaraju na čakavštini objašnjavajući narodu najvažnije događaje i poučavaju ga u borbi za njegova socijalna i nacionalna prava

još to nije sve. Propovjedači čekanja u svom ropskom služenju neprijatelju stupaju i u otvorenu borbu protiv svog naroda. Oni moraju i u fašističku vojsku, da ubijaju svoju braću u našoj NOV i bratskoj Rusiji kao i naše Saveznike Amerikance i Engleze.

U ovom sudbonosnom času naše povijesti čekanje znači izdaju! Čekanje znači pomaganje našim grobarima! Čekanje znači sramotu, poniženje i propast! Nitko nema prava sada stajati po strani i čekati.

»SLOBODA SE NE DARUJE — ONA SE STJEČE BORBOM.«

I tradicionalni razgovori popularnih istarskih seljaka »Franine i Jurine« oživljavaju u »Glasu Istre« da bi — ispunjeni novim sadržajima i tumačenjima pune opravdanosti za vođenje oslobodilačke borbe i ustanka — narodu bliskim i razumljivim dijalektom obavljali svoju značajnu misiju. Tako su u prvim brojevima »Glasa Istre« Franina i Jurina prije svega objasnili narodu Istre zašto je i kako propala stara Jugoslavija:

»FRANINA: Ma kad je ono Jugoslavija propala, ja sam zgubija svu šperancu i san pensa, da nikad drugo ne budemo mogli ovako lipo po našu predikat u jenemu hrvatskemu listu. Mi smo imeli vele šperance od one države, a ona se pridala neprijatelju i propala za jenu šetimanu.
JURINA: E, Franina moj, sad vidimo, da oni ljudi od jugoslavenskoga guvernera nisu bili pravi. Oni nisu smili vodit zemlju, zač su gledali samo svoje intereše. Tako narod ni bija kuntenat ni slobodan, kako ni mi drugi tote. Jeno je narod, a drugo je governo. Narodi jugoslavenski ne moru propasti. Propadaju samo governi, ki ne vajaju.

FRANINA: A ča paraš, *će* moć tornat?

JURINA: Neće nikad drugo. Narod je već naša svoj pravi governo i storija velu vojsku, pravu narodnu vojsku ... De fato to su najbolji sini naroda Jugoslavije ... Oni se sada bore za svoju slobodu i svoja sveta prava.«

Zastupajući odlučan kurs narodnooslobodilačkog ustanka, popularni predstavnici seljačkog puka, Franina i Jurina, pozivaju zatim sve istarske rodoljube da bez ikakvog čekanja stupaju u oslobodilački rat, »zač je pole podne kasno poć na mašu«. Tumačeći tadašnje prilike, nastale nakon pada Mussolinija, Franina i Jurina upozoravaju i na neo-

Franjo Rupena, poznati narodnjak i aktivist NOP-a Ćićarije

pravdanost preuranjenog veselja, da bi na slijedeći način jasno i decidirano istakli osnovne ciljeve NOP-a Istre i najavili njegove skore odlučujuće, povijesne odluke.

»JURINA: Ma, brat moj, meni se još vajk vidi, kako da je sve ovo san ... Naša mladost se zdiže ... Fašisti tote krepaju. Naši brati u Rusiji gi mlate, kako vole ... Mussolina ni već na poteru ... Siciliju su in zeli... I na kraju znat, da jin je brzo kraj i da gi već neće bit ni u podeštariji, ni u kasarnama, ni po čestami, ni u nijenem kraju naše lipe Istrije. Sve to daje čoviku niku novu forcu i bi samo kanta...

FR.ANINA: E, Jurina moj, ne smi se jopet sve zet na laku ruku. Još ni sve finjeno. Najteže nas čeka. Badoglio ni nič boji od onega ladra. Vidiš kako i naprid zapiraju i muče naše jude ...

JURINA: Znan ja, brat moj, da nas čeka još čuda toga. Ma nas neće već niki fermat na našem putu.

FRANINA:: Jušto, ma da nas ne privare, je potriba da mi sami zdignemo glas, zač brez borbe i brez svoje force bi nas lako hitili kamo in se pera.

JURINA: Po majku, ko nas ne bi odrizali kako punte od tešere i odcipili od naših brati, kako i prije 24 lita.

FRANINA: MA OVI BOT NAS NEĆE NIKI RIZAT, ZAČ ĆEMO MI SAMI KROJIT NAŠE RONFINE.«

To što su Franina i Jurina govorili da »nas neće niki rizat« i da ćemo ubuduće »sami krojit naše konfine« odražavalo je duboku spoznaju nabujale svijesti širokih masa većinskog hrvatskog naroda Istre o njegovu pravu na samoodređenje i potrebu odlučnog i revolucionarnog korištenja tog prava u povijesnom trenutku koji je neminovno nastupao. Tada se negdje u Istri, iz dubina narodnih, pojavila i izuzetno značajna lozinka »Nije Tito, koji hoće Istru, već je Istra koja hoće Tita«, odražavajući visok stupanj dostignute političke zrelosti NOP-a Istre i njegove odlučujuće orijentacije na vlastite snage i — vlastite odluke.

U takvim trenucima sve što su Franina i Jurina jednostavno objašnjavali narodu — argumentirano i poletno potvrđivao je uvodnik »Glasa Istre«, objavljen u br. 2 pod naslovom »Sudbina Istre neće se odlučivati za zelenim stolom«. Taj uvodnik — kao uostalom i mnogi drugi dokumenti — koji se pojavio uoči kapitulacije fašističke Italije dokaz je da je do povijesnih rujanskih pazinskih odluka 1943. godine došlo organizirano i svjesno, na temelju kvalitetne i dalekosežne vaio-

rizacije cjelovitih revolucionarnih tokova i bogatih borbenih tradicija hrvatskog, talijanskog i slovenskog stanovništva istarskog poluotoka.

U spomenutom uvodniku »Glasa Istre« istaknuto je i slijedeće:
»Veliki ljudi sa visokim cilindrima i lakiranim cipelama ... pošli su u Versaj, Pariz i Rapalo. Na raskošnim banketima uz zdravice i šampanjac oni su na geografskim kartama ucrtali neke šare. Sudbina evropskih zemalja bila je određena. U veselom raspoloženju ljudi u cilindrima nisu htjeli znati da njihove crte sijeku živa tijela iskrvavljenih naroda Evrope. Oni nisu htjeli znati, da će njihovo lakoumno šaranje biti uzrokom novih potoka krvi, muka i nebrojenih žrtava! Tako su ovi ljudi jednim nemogućim potezom pera rasjekli i našu hrvatsku domovinu, otkinuli komad njena život tijela, bacivši ga kao mesar »žuntu« na balancu talijanskim imperijalistima.

Danas potiču ponovno potoci krvi. Pada mladi naraštaj. Padaju milijuni! Dolaze ponovno sudbonosni dani.

Hoćemo li dopustiti da nas i sada prevare? — Ne! Nikada! I suviše smo prepatili ovih 25 godina da bi danas mogli opet mirno čekati što će drugi o nama odlučiti. Nitko se više neće moći poigrati našom sudbinom i našom slobodom ...

Kroz usta svojih mladih boraca danas cijela Istra polaže zakletvu:
NEĆEMO PUSTITI PUŠKU IZ RUKE SVE DOTLE DOK POSLJEDNJI OKUPATOR NE BUDE ISTJERAN IZ NAŠE ZEMLJE!
Danas je naš put — borba, naš cilj — sloboda.

I zato se baš više ne može ponoviti velika nepravda 1918. god.

Ovog puta neće o našoj sudbini odlučivati ljudi u cilindru za zelenim stolom, već mi sami svojom borbom, svojom snagom i svojom sviješću!«

Upravo zato što su sve širi slojevi naroda tako naglim tempom prilazili NOP-u Istre, partijsko rukovodstvo ponovno je i u još konkretnijem obliku pokrenulo pitanje hitnog upućivanja u Istru dodatnih političkih kadrova koji bi pomogli u rješavanju sve složenijih problema i u svestranijem vrednovanju nastalih prednosti.

Tako se u izvještaju Prvog partijskog rukovodstva od 3. rujna 1943, upućenog Okružnom komitetu, javlja i slijedeće:

»Pokret nas prerastava. Mase pristupaju k nama, a mi se izgubimo u njima. Istra je ogroman teren ... a naš kadar političkih radnika je ispod minimuma. Mi se sve više širimo i pitanje je da li ćemo moći da budemo i ostanemo na čelu masa.

Kadrovi tu rješavaju sve. Ljudi ima, ali treba ih naći — to je stara i istinska poslovica, no da ih se izdigne, treba vremena. A događaji lete i postavljaju pred nas sve nove i nove zadatke. Treba u boj s vremenom ... Molili bismo da nam ukažete još neku pomoć u kojem političkom radniku. Računamo nekako na drugaricu Dinu koja je Istranka i drugaricu Vladu. Kao kruh bio bi nam potreban jedan drug po organizaciji NOO ... Dosadašnja pomoć bila je vrlo efikasna i pokazali su se već dobri rezultati.«

I rukovodstvo NOP-a za Istru sve je upornije zastupalo stajalište da se — usprkos izuzetno nepovoljnim geografskim prilikama i gustoj mreži fašističkih garnizona — ne treba više ograničavati na upućivanje istarskih boraca u prilično daleke jedinice, već da se, s obzirom na dostignuti stupanj masovnosti i organiziranosti NOP-a, i na istarskom poluotoku može pristupiti stvaranju regularnih vojnih jedinica i njihovim kontinuiranim akcijama.

O takvim razmišljanjima i orijentaciji javljao sam u izvještaju od 31. kolovoza 1943. s vojno-političke baze pod Planikom, u ime partijskog rukovodstva, Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje slijedeće:

»Pitanje desetine postavljamo ponovo kao pitanje dana. Pokret u Istri se širi i jedva mu držimo uzde. Mobilizacija poprima sve veće razmjere. Nismo u stanju da je zaštitimo. Postavljaju nam već zasjede, a mi smo često prisiljeni da pratimo po 50 ljudi sa dvije pištolje. Mnogi politički radnici ne uzimaju na sebe odgovornost, a i kuriri se bune. Da nam propadne jedan takav transport, to bi značilo ozbiljan udarac. Mobilizacija bi bila otežana, baze bi nam propale, a što je najgore, dali bismo materijal reakciji da udari na nas. Pitanje desetine je za nas vrlo važno. Ali to moraju biti iskusni borci, koji će sutra biti sposobni da povedu i komanduju našim domaćim trupama. Mi smo jedna fronta i zašto se ne bismo koristili dvogodišnjim iskustvom borbe u Jugoslaviji. Narod ovdje traži borbu, hoće akcije. Samo tu treba biti na čelu .. . Više puta pitali smo bombi i nekoliko mauzerica, ali ni to pitanje nije još riješeno. Čak i neke puške koje smo poslali do Kastavskog punkta nisu nam se vratile. Pitanje desetine i tog oružja je za naš rad ovdje goruće pitanje, ne pitanje dana nego sata.«

Sačuvani partijski i drugi dokumenti potvrđuju da je i OK KPH za Hrvatsko primorje bio ne samo suglasan da se desetina takvog sastava uputi u Istru već se i zalagao da se od velikog broja istarskih partizana stvore i zasebne vojne jedinice, pa o tome javlja Centralnom komitetu slijedeće:

»Kako sa mobilizacijom u Istri ide doista dobro, to smatramo da bi bilo dobro formirati jedan istarski bataljon, što bi politički u Istri dobro djelovao, s tim da ubuduće isti preraste u brigadu ... Također vodimo računa o Riječanima, i u koliko nam uspije da ih više mobiliziramo, ne bi bilo rđavo formirati jednu njihovu jedinicu.«

Na žalost, desetina i oružje nisu bili stigli, a nisu se pojavili ni novi inače »kao kruh potrebni« politički radnici. Ni u okviru primorsko-goranske divizije nije došlo do osnivanja zasebnih istarskih bataljona, odnosno brigade, za koju je već bilo više nego dovoljno boraca. XIII primorsko-goranska divizija NOV pojavila se na području V operativne zone, koja je od samog početka narodnooslobodilačkog ustanka obuhvaćala Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru. Međutim, ona je u nazivu ostala samo primorsko-goranska, iako je po svom sastavu i ulozi, borbama i žrtvama bila i ostala primorsko-goranska-istarska.

U takvoj situaciji, u pomanjkanju vojnih jedinica na teritoriju Istre, političko rukovodstvo NOP-a — oslanjajući se još čvršće na vlastite snage i s povjerenjem u vlastite kadrove — preuzima na sebe i zadatke koji su spadali u kompetenciju štabova vojnih jedinica i u životnoj praksi tadašnjih revolucionarnih tokova potvrđuje opravdanost takve orijentacije.

Partijsko rukovodstvo za Istru zapravo se već na prvim sastancima, uporedo s upućivanjem boraca u jedinice NOV s onu stranu rapalIske granice, odlučno orijentiralo i na poduzimanje akcija na samom terenu Istre. S tom svrhom osnovane su mnoge udarne, zapravo partizanske grupe, koje u periodu prije kapitulacije fašističke Italije organiziraju likvidaciju fašističkih agenata, uništavaju postrojenja u rudnicima boksita, tj. električnu centralu za raški rudnik, ruše telefonske i električne stupove, a nedaleko od Pule dižu u zrak vlak natovaren municijom.

Jedan od najuspješnijih pothvata koji je, osim ostalog, trebao poslužiti da se provjeri stupanj organiziranosti i jedinstvo oslobodilačkog pokreta, bila je široko zamišljena i na cijelom teritoriju Istre istodobno poduzeta akcija rušenja telegrafskih i električnih stupova, koju je prema odluci partijskog rukovodstva trebalo izvršiti u noći 31.

Miho Petrović — na čelu udarne grupe iz Rezanci

kolovoza 1943. U to je vrijeme ona i izvršena. Ukupno je bilo posječeno oko tisuću stupova, a u akciji je sudjelovalo nekoliko tisuća aktivista oslobodilačkog pokreta, na čelu s članovima Partije, SKOJ-a i odbornicima narodne vlasti.

U izvještaju Partijskog rukovodstva upućenog Okružnom komitetu 3. rujna 1943. bili su iznijeti prvi i samo djelomični podaci s područja Pazinštine:

»31. 8. u noći po cijeloj Istri lomili smo telegrafske stupove razbijali čašice i sjekli žicu. Samo iz druge baze (Pazin) dobili smo do sada izvještaj. Tu je porušeno 48 stubova, 2000 čašica, 7 kg žice odneseno je kući, a nekoliko kilometara uništeno. Telefonske veze sa Trstom i Pulom prekinute su. Kad dobijemo potpune podatke, javit ćemo Agitpropu. Sad očekujemo reakciju.«

Stupovi su zakrčili ceste i prugu i otežavali promet. Sudionici akcije odmah su sjekli bakrenu žicu, koja se upotrebljavala za pravljenje modre galice, seljacima toliko potrebne za vinograde. Na »reakciju« fašista nije trebalo dugo čekati. Nastupila je sveopća panika, a cjelokupna fašistička vojska u Istri bila je u pripravnom stanju. Fašističke glavešine bile su uvjerene da su snažne partizanske formacije iz raznih smjerova prodrle u Istru, jer nisu mogli zamisliti da se među seljacima, ženama i omladinkama koje su se idućeg dana nalazile na poljima, gledajući fašiste kako jure cestama na motociklima i u oklopnim automobilima — nalaze zapravo mnogi učesnici akcije iz prethodne noći.

Partijsko rukovodstvo za Istru donijelo je također odluku da se izvrši i druga akcija na vlak između Vodnjana i Kanfanara. Raški rudari osigurali su dinamit. Pod izravnim vodstvom sekretara Prvog partijskog rukovodstva Josipa Matasa, u kolovozu 1943, udarna grupa iz Režanaca na čelu s Mihom Petrovićem digla je u zrak transportni vlak koji je prenosio i municiju, razorila prugu, uništila lokomotivu i više vagona. »Primorski vijesnik« od 30. kolovoza 1943. pod naslovom »Istra se bori za slobodu« pisao je slijedeće:

»17. 8. u blizini Vodnjana bacili su istarski partizani u zrak transportni vlak. Potpuno je uništena lokomotiva i tri vagona. Pruga je zbog jake eksplozije razorena. Promet je bio obustavljen 30 sati. Trojica željezni-

cara su teško ranjeni. Po čitavoj je Istri s neopisivim oduševljenjem primljena vijest o ovoj uspješnoj akciji naših narodnih boraca.«

Sve te i mnoge druge činjenice potvrđivale su da se u Istri već od 1941. godine, pored brojnih fašističkih garnizona i fašističke vlasti u gradovima, pored asfaltnih i bijelih cesta i prometa na njima —počeli organizirati centri oslobodilačkog pokreta, vojno-pozadinske stanice i prva partizanska četa, partijske i skojevske organizacije i njihova rukovodstva, narodnooslobodilački odbori i brojne organizacije žena i omladine. Prikupljala se hrana, odjeća, obuća, novac, lijekovi i oružje. Uspostavljena je stalna kurirska i poštanska služba i redovno raspačavanje naše štampe. Narodnooslobodilačka fronta za Istru objavila je proglase na hrvatskom i talijanskom jeziku, a prije kapitulacije fašističke Italije pojavili su se i prvi brojevi »Glasa Istre«. Bili su već udareni i solidni temelji jedinstvu i »fratellanzi« hrvatskih i talijanskih komunista i antifašista Istre. Partizanskom mrežom putova, predvođene iskusnim i vještim kuririma, kretale su sve brojnije kolone istarskih boraca, među njima i talijanskih antifašista. Kretali su prema Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru, Slovenskom primorju, Lici i Kordunu, gdje su u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, u prvom redu u XIII primorsko-goranskoj diviziji, nalazili svoja borbena mjesta, da bi od početka narodnooslobodilačkog ustanka aktivno, hrabro i s velikim žrtvama sudjelovali u rađanju slobodne Hrvatske u novoj Jugoslaviji. Istodobno su se na samom terenu Istre stvarale udarne partizanske grupe s kojima politički radnici i aktivisti NOP-a zajedno sudjeluju u oružanim i drugim akcijama. Tako je narod Istre stvarao »državu u državi« i predvođen kadrovima Komunističke partije Hrvatske išao u susret svom plebiscitarnom ustanku i povijesnim pazinskim odlukama od 13. i 25. rujna 1943.

Rujanski plebiscit i povijesne pazinske odluke

Kapitulacija fašističke Italije. Lanišće — prvi garnizon Istre u našim rukama. Oslobođenje Lupoglava i Buzeta. Partizanski vlak kreće prema Cerovlju. Pazin, Labin i Poreč — slobodni. Krvave borbe s nacistima. Narodni heroj Pino Budicin i oslobođenje Rovinjštine. Talijanska zastava s petokrakom. Demonstracije u Puli i nove žrtve. Riječani u partizanima. Okružni NOO i njegove povijesne odluke. Proglas narodu Istre. Osnivanje hrvatskoslovenskog Štaba. 12 000 istarskih ustanika pod oružjem. Dolazak Operativnog štaba u Pazin. Osnivanje brigada i odreda. ZAVNOH potvrđuje odluku o sjedinjenju. Zasjedanje Istarskog sabora i njegova platforma. AVNOJ ozakonjuje odluke ZAVNOH-a. Titova ocjena plebiscitarnog rujanskog ustanka. Nacistička ofanziva. Izgubljena jedna bitka — ali dobiven oslobodilački rat. 43. istarska divizija i talijanski bataljon »Pino Budicin«. Padaju istaknuti rukovodioci NOP-a Istre. Oblasni odbor JNOF-e i Talijanska unija. Pobjednički marš 30 000 istarskih partizana. Doprinos NOP-a Istre talijansko-jugoslavenskom prijateljstvu. Općenarodni ustanak 1943. godine — najznačajnije razdoblje u povijesti Istre.

Sudbonosnog dana 8. rujna 1943. nalazio sam se u vojno-političkoj bazi kraj sela Brgudca. Tek što je svanulo, stražari su najavljivali dolazak kolona novih boraca iz srednje i južne Istre, među kojima je ponovo bilo i talijanskih antifašista.

Nakon potrebnog odmora održali smo s novodošlim ustanicima više sastanaka. Govorili smo im o teškoćama naše borbe, ali i o sigurnoj perspektivi pobjede. Isticali smo kako narod Istre nije sam jer ima svestranu podršku oslobodilačkih snaga hrvatskog i svih naroda Jugoslavije. Govorili smo im i o tome da je naša borba sastavni, nerazdvojni dio moćne fronte antifašističkih snaga svijeta. Apelirali smo da budu izdržljivi i hrabri, da dostojno gdje god stignu, predstavljaju narod Istre i da sinovima svih naroda Jugoslavije s kojima se budu zajednički borili pričaju o vjekovnim težnjama i žrtvama što ih je Istra u prošlosti dala za stvar slobode i o oslobodilačkom pokretu koji se razgara istarskim poluotokom.

Dan je brzo izmicao. U sutonu, pod Učkom gdje je već disala sloboda, zaorila je partizanska pjesma. Kuriri su bili spremni i kolona po jedan — postrojena. Približavao se čas rastanka. Novim borcima upućujemo najbolje želje da sretno stignu u jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Zaželjeli smo im i sretan povratak u slobodnu Istru. Na žalost, mnogi od tih istarskih ustanika nisu se vratili u rodni kraj. Dali **su** živote da bi Istra mogla dočekati oslobođenje. U partizanskoj bazi 01 zavladao je mir. Upaljena je karbitna svjetiljka. Sjedamo

Maršal *Pietro Badoglio* objavljuje kapitulaciju Italije 8. rujna 1943.

Il messaggio di Badoglio

ROMA, 8 settembre

Il Capo del Governo Maresciallo Badoglio, questa sera alle 19.45 ha fatto alla radio la seguente comunicazione:

„ Il Governo italiano, riconosciuta la impossibilità di continuare l'impari lotta contro la soverchiante potenza avversaria, nell'intento di risparmiare ulteriori e più gravi sciagure alla Nazione, ha chiesto un armistizio al generale Eisenhower, Comandante in Capo delle forze alleate anglo-americane.

La richiesta è stata accolta.

Conseguentemente ogni atto di ostilità contro le forze anglo-americane deve cessare da parte delle forze italiane in ogni luogo. Esse però reagiranno ad eventuali attacchi da qualsiasi altra provenienza". *(Stefani)*

pored vatre koja tinja. Pokraj mene je Anton Raspor. Čitav dan proveo je s borcima, davao upute i intervenirao kad je za to osjećao potrebu, snažan i jednostavan, škrt na riječima, ali nepokolebljiv u životnom putu koji je izabrao.

Sjedio je s nama kurir Berto Petre Plovanić. Živ, okretan i pun humora znao je u najtežim situacijama naći izlaz i povesti partizanske kolone naprijed. Milka Milenić iz Kastva, koju je Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje uputio u Istru, bila je neumorna aktivistkinja, staložena i uvjerljiva u obrazlaganjima ciljeva NOB-a. Stekla je veliku popularnost kod naroda Istre, posebno među ženama i omladinkama. Ostali su s nama te večeri i pojedini odbornici iz Brgudca, omladinke Ema i Berta Ivančić i nekoliko aktivista iz drugih sela Krasa. Bilo je tu i drugova koji su se spremali krenuti na teren da bi obavili dobivene zadatke. Među njima se nalazila i hrabra skojevka Marija Maretić iz Jurića.

Toga dana dobili smo i obavijest od Joakima Rakovca, koji se nalazio na Pazinštini, da će uskoro s novom grupom boraca, oko pedesetak njih, stići pod Planik. Dogovaramo s odbornicima što treba pripremiti za njihov prihvat. Odlučeno je da će novu grupu partizana voditi preko Učke, do vojne komande Kastva, Berto Petre Plovanić. Plan je bio detaljno razrađen, a dužnosti podijeljene.

San je već padao na oči, a umor nas savladavao, kad se iznenada prolomi snažan glas strazara; »Stoj! Tko ide!«

Kroz gusto grmlje čujemo i odgovor: »Mi smo, Brgudčani — druže!«

Nisu ni čekali na dozvolu stražara, već su zadihani, u trku, stigli zajedno s njim u bazu, i obuzeti neopisivom radošću donijeli vijest da je Italija kapitulirala.

Kiša pitanja sručila se na naše vjerne Brgudčane: Kako, kada gdje, tko je to javio, kako ste saznali i tome slično.

Ali stvarnost je bila tu, veselje neizmjerno, a trenutak velik — historijski.

Radost je uskoro zamijenio osjećaj odgovornosti. Mašta se mije-
 šala sa stvarnošću, sadašnjost s vizijom budućnosti.

Brgudčanke *Erna, Berta* i *Ana Ivančić* izuzetno aktivne omladinke oslobodilačkog rata naroda Istre

Što poduzeti, što učiniti?

Misli se sređuju i postajemo svjesni da treba neodložno i organizirano stupiti u akciju. Svi smo ponovo oko vatre, koja se brzo razgorjela. Spavanja nema i sretni smo što ga nema.

Idemo u susret 9. rujna 1943! Takvog dana još nije bilo u povijesti Istre, niti se kasnije on mogao više ponoviti.

9. rujna 1943!

Dan sveopćeg ustanka naroda Istre i početak njegove prve, prave i pune slobode!

Inicijativa, sugestija i prijedloga bilo je napretek. Svatko je od prisutnih htio nešto kazati i pridonijeti ostvarenju zajedničke odluke, koja je glasila: Sutra ujutro razoružati garnizon Lanišće!

Odbornici i ostali aktivisti Brgudca zaduženi su da već u zoru probude čitavo selo i pripreme mještane za pohod na Lanišće... Naoružati se onim što imaju: puškama, vilama, sjekirama, kosirima i motikama. Odmah uputiti kurire u Lanišće i prenijeti tamošnjim odbornicima direktivu da stanovništvo sela izađe rano ujutro iz kuća i izvrši pritisak na garnizon da položi oružje.

Noć je prošla tako brzo da nismo ni zapazili. Vojno-politička baza pod Planikom uskoro se ispraznila, i svi osim stražara krenuli su u Brgudac.

Nad selom su već vijorile crvene zastave. Vrše se pripreme za pokret prema Lanišću. Ori se pjesma, naša, partizanska. Krećemo bijelom cestom. Žene, djeca, starci, omladina — sva godišta su tu. Na čelu kolone su komunisti, naoružani partizani i aktivisti Brgudca. Do mene je Anton Raspor, Berto Plovanić, Mate Ivančić Luča, Milka Milenić, Marija Maretić i drugi.

Nastaje odlučan trenutak — na ulazu smo u Lanišće.

I tada kao uragan razliježe se mjestom naša pucnjava i snažan: Ura!

Za tren oka kasarna je sa svih strana bila opkoljena. Ljudi Lanišća spojili su se s narodom Brgudca i drugih sela Krasa. Vojnici su zbunjeni. Vrata kasarne, simbola fašističke vlasti i terora, ruše se, a u kasarnu jurne narod. Stupamo u pregovore. Karabinijerima omogućujemo da slobodno napuste Lanišće.

S nevjerojatnom brzinom nepokorni ljudi istarskog Krasa grabe oružje. Gledao sam borca — ustanika koji se opasao s desetak bombi, uzeo ne jednu, već dvije puške, pa i pištolj i mnogo municije. Bio je gladan — oružja slobode!

Tako je 9. rujna 1943, toga sunčanog i raspjevanog jutra, prvi fašistički garnizon u Istri pao u partizanske ruke.

U ime Prvog partijskog rukovodstva za Istru, zajedno s Milkom Milenić, uputio sam iz slobodnog Brgudca 10. rujna 1943, izvještaj Okružnom komitetu KPH za Hrvatsko primorje. U njemu, pored ostalog, stoji i slijedeće:

»Na punktu su bila 3 člana partijskog rukovodstva (Antun Raspor, Milka Milenić, Ljubo Drndić). Održali smo sastanak, odmah iza kako smo dobili vijest o padu Italije. Promatrajući situaciju sa svih strana, donijeli smo zaključke i odmah stupili u akciju. Mase su se zatalasale i tražile borbu. Direktive nismo mogli čekati. U ovakvim časovima jedan sat zakašnjenja može odlučiti o ishodu poduhvata. Ako se sluša glas masa, ne može se pogriješiti. To je najbolja orijentacija u odlučnim momentima ... Mi smo tako i postupili. Iskoristili smo zabunu u talijanskoj vojsci. Ušli smo u pregovore s brigadirom i kapetanom Lanišća. Pristali su na predaju oružja. Dobili smo 6 puškomitraljeza, 5 parabela, 150 pušaka, nekoliko stotina bombi, mnogo municije, oficirskih pištolja i svega blaga božjeg. Očistili smo kasarnu. Narodu je dato oružje i stvara se već bataljon... U Lanišću nas je napao kamion vojske, ali smo ga dočekali i otvorili vatru i zarobili oružje. Jedan talijanski vojnik je ranjen. Inače po svim selima viju se već crvene zastave. Skakutanje s linije, ali ne može se sve spriječiti. Deset karabinijera otišlo je u Furlaniju, a brigadir i kapetan spremni su da se bore s nama! Uspjeh je stopostotan. Narod oduševljen. Ovaj dio Istre smatramo već oslobođenom teritorijom. Jutros smo poslali pisma posadi u Lupoglavu. Pozivamo ih na predaju oružja narodu i pristupanju k nama u slučaju dolaska Nijemaca... Kurire smo poslali na sve strane... Narod se digao i u svim obližnjim selima. Ako uspijemo ovdje, krenut će se dalje na Boljun i sa druge strane na Roč i prema Pazinu. Jučer su stigli kuriri Slovenci, vratili su se navečer odmah natrag kako bi se s njima mogla uspostaviti čim hitnije veza...
Čekamo rezultate. Naše je mišljenje da je ovo što smo poduzeli pravilno. Nek se dogodi što bilo, nek se događaji razvijaju i u vratolomnim skokovima, jedna je činjenica jasna i kratka: narod je dobio oružje u svoje ruke i sa tim putem će nastaviti. Dobio je ono oružje koje bi sutra na njega pucalo.«

Da, to je bilo i ostalo osnovno. Narod je osvojio oružje slobode!

Na oslobođenom Krasu toga je dana Prva istarska partizanska četa prerasla u bataljon, koji je brojio više od 200 boraca. Anton Raspor komandira. Vojnički najiskusnije drugove postavljamo za komandire i komesare četa. Tokom dana razoružane su i kasarne u Trsteniku, Račjoj Vasi, Slumu i Veloj Učki.

Razrađujemo plan napada na snažan garnizon, u Lupoglavu. Predvečer kreću već naše čete u smjeru Lupoglava i prema utvrđenom rasporedu zauzimaju položaje. Slijedećeg dana ujutro ponovo upuću-

jemo komandi garnizona pismeni zahtjev u kojem tražimo bezuvjetnu predaju. Na sredini pisma bio je utisnut veliki pečat »Istarske partizanske komande«, što ga je izradio naš aktivist iz Semića. U njemu garantiramo živote svim talijanskim vojnicima i oficirima. Garnizon je brojio više od 500 ljudi. Krajnji rok predaje odredili smo za četiri sata popodne. Ako do tog vremena ne izvjese bijelu zastavu, partizanske snage otvorit će paljbu na Lupoglav. Poruku je nosio Berto Petre Plovanić, praćen s još dva partizana. S njima upućujemo i bivšeg kapetana garnizona iz Lanišća koji je prišao NOP-u i bio antifašistički orijentiran.

Komandant lupoglavskog garnizona se kolebao. Imao je za to i razloga. Bio je zatrovan fašist i zajedno s nekoliko oficira učinio je narodu toga kraja prilično zla. Zato je čekao do posljednjeg trenutka ne bi li odnekud, nekim čudom, došao spas. Ali ni čuda ni spasa nije bilo. Naše tek naoružane i zanosom ponijete jedinice opkolile su Lupoglav i zatvorile obruč. Točno u četiri sata Anton Raspor Španjolac dao je naređenje za paljbu. Prvi rafali ispaljeni su u zrak jer je u Lupoglavu narod već izašao iz kuća, a žrtve smo htjeli, ako je ikako moguće, izbjeći. Uslijedila je kratka stanka, pa zatim naša ponovna paljba. I tada se bijela zastava pojavila nad Lupoglavom. Prvi istarski bataljon jurnuo je sa svih strana prema mjestu i zajedno s narodom zaposjeo kasarnu. Zaplijenjene su goleme količine oružja i municije, nekoliko kamiona i prva borna kola. Te večeri 10. rujna 1943. naoružavao se i drugi bataljon. Oružje je naprosto razgrabljeno. Za komandanta je postavljen Berto Petre Plovanić, koji je dobio naređenje da s bataljonom odmah krene u šušnjevicu — razoruža tamo karabinijersku posadu i osigura dalji priliv ustanika. Prije toga pozvao sam dojučerašnjeg kurira Plovanića u stranu i u ime partijskog rukovodstva obavijestio ga da je primljen u članstvo Komunističke partije Hrvatske.

Razjareni narod zahtijevao je da se izvrši najstroža kazna nad komandantom lupoglavskog garnizona i fašistički nastrojenim oficirima. Sazvali smo hitno miting i objasnili narodu zašto moramo održati zadanu partizansku riječ, koja je neusporedivo vrednija od života nekoliko fašističkih bijednika. Ljudi su prihvatili obrazloženje jer su imali povjerenja u Partiju i rukovodstvo Pokreta, iako nije bilo lako složiti se s tim da nekažnjeno prođu oni koji su kaznu i te kako zaslužili. Ali narod Lupoglava i okolnih sela znao je i u tim burnim trenucima vrlo dobro razlikovati talijanske vojnike od fašista. Dok je tražio kaznu za Mussolinijeve sluge, pokazao je istodobno izuzetno veliko razumijevanje za tragediju običnog talijanskog čovjeka i na razne načine, u granicama mogućnosti, pružao je talijanskim vojnicima u tom trenutku pomoć i podršku.

Neki vojnici koji su se nalazili u sastavu lupoglavskog garnizona pokazali su spremnost da se pridruže našim jedinicama. Pojedinci su i ostali, ali budući da se ustanak širio nevjerojatno brzo i poprimao izuzetno široke razmjere, rukovodstvo nije bilo u stanju iskoristiti i ostvariti sve mogućnosti. Među talijanskim vojnicima bilo je i onih koji su, u teškim periodima oslobodilačke borbe prije rujanskog ustanka, bili s našim ljudima u vezi i obavještavali ih o naređenjima koje je komanda garnizona dobivala i o kaznenim ekspedicijama koje je pripremala. Tako su mnoga stradanja i žrtve izbjegnute.

Osim garnizona, naše su partizanske jedinice zaposjele na željezničkoj stanici Lupoglav i prvi vlak koji je u najkraće vrijeme bio okićen zastavama, Titovim slikama, cvijećem i zelenilom. Pun boraca i

razdraganog naroda, bez karata i kontrole konduktera, po našem partizanskom redu vožnje i pod našom komandom krenuo je, uz snažan zvižduk lokomotive, prema — Cerovlju i Pazinu.

To što se događalo na Krasu i ispod Krasa nije bilo ništa izuzetno.

U raznim oblicima i s određenim specifičnostima — ali s istom sadržajnom suštinom — bilo je prisutno i na području cijele Istre.

Još prije samog napada na Lanišće uputili smo po omladinkama iz Semića pismo Anti Cerovcu, u kojem ga obavještavamo da smo otpočeli akciju razoružanja, prenoseći mu u ime partijskog rukovodstva direktivu da sa svim raspoloživim snagama i on hitno priđe oslobađanju Buzeštine.

Cerovac je brzo djelovao. Razradio je s drugovima plan akcija, a 9. rujna je i sam došao u Brgudac gdje je sreo Raspora. Već smo bili razoružali Lanišće, pa mu je Raspor mogao odmah staviti na raspolaganje grupu kraških partizana i dosta oružja. Pod rukovodstvom Antona Cerovca Tonića najprije je 10. rujna, poslije kraće borbe, razoružana željeznička stanica Roč, koju je branila 2. četa 524. alpinskog bataljona »Monte Nero«, na čelu s komandantom Aldom Giordanijem. Cerovac je zatim s razoružanim Giordanijem krenuo u Roč, gdje je nakon dužih natezanja prisilio i komandu da položi oružje i oslobodi zatvorenike. S već dovoljno oružja i municije za naoružavanje nekoliko stotina boraca lakše se moglo kretati prema Buzetu, gdje je komandant garnizona koji je brojio blizu 1 000 vojnika prijetio da će se boriti do kraja. Naše partizanske snage opkolile su Buzet i zatvorile prilaze iz smjera Trsta. Pred našom snagom i odlučnošću Komanda buzetskog garnizona ipak se predala. Buzet je oslobođen 11. rujna, a talijanskim vojnicima i oficirima bilo je omogućeno da slobodno odu svojim kućama. Toga dana razoružane su i kasarne u Gradinjama i Livadama. Osnovana je odmah Komanda mjesta u Buzetu i počelo se s okupljanjem ljudi sposobnih za oružje. Od zaplijenjenih vozila nastala je auto-četa, a uporedo s njom organizirana je i radionica. Novoosnovane jedinice krenule su dalje u smjeru Trsta i stigle gotovo do Kopra. U Sv. Martinu, u zgradi nekadašnjeg Narodnog doma, smještena je vojna komanda partizanske vojske Buzeta. Organizirana je i obuka u oružju onih koji nisu bili u vojsci. Osnovan je i motorizirani vod za veze, koji se latio popravljanja prekinutih telefonskih linija u smjeru Pazina, Motovuna i Kopra. Ilegalni Kotarski NOO Buzeta, proširen novim članovima, odmah je preuzeo zadatke osiguranja reda i zakonitosti, brigu za prehranu vojske, kažnjavanje fašističkih zlikovaca i ostalo. Mitraljeska gnijezda i topovi postavljeni su na položaje, da bi zatim bila uspostavljena i redovita veza s komandom NOV za Istru, koja se nalazila u Pazinu.

Toga dana 9. rujna, nakon razoružanja prvog istarskog garnizona u Lanišću, obavijestili smo i Joakima Rakovca da s borcima ne kreće prema Učki, već da zajedno s njima nastoji razoružati garnizon u Cerovlju, a zatim krenuti prema Pazinu. Obećali smo mu uputiti i odgovarajuću pomoć, što je i učinjeno, jer je s vlakom što smo ga zarobili na željezničkoj stanici Lupoglav krenula i četa već dobro naoružanih kraških partizana. Međutim, Rakovcu nije ni bilo potrebno slati posebne upute jer je samoinicijativno s novim ustanicima, među kojima

je bila i grupa raških rudara, bio već uz pomoć naroda razoružao Cerovlje i na čelu snažnih i sve brojnijih kolona krenuo prema Pazinu. Stigli su do spuštene rampe u blizini željezničke stanice, koju su čuvale jake straže talijanske vojske.

U međuvremenu su naši aktivisti u samom gradu stupili u akciju. Rukovodilac skojevske grupe, organizirane u Pazinu još 1941. godine, komunist talijanske narodnosti Giorgio Sestan, nakon dogovora s Čirom Ranerom, Bertom Slokovićem i drugima, stupio je odmah u kontakt s pukovnikom Monteverdijem, komandantom snažnog pazinskog garnizona. Zatražio je predaju uz davanje garancije vojnicima i oficirima da slobodno krenu kućama, a oni koji žele neka ostanu boriti se protiv sada zajedničkog neprijatelja — nacizma.

Monteverdi je izdao odmah naređenje jedinicama na položaju da ne otvaraju paljbu na partizane, a u međuvremenu, opsjednut protokolarnim procedurama, tražio je da na pregovore dođu ovlašteni predstavnici partizanskog pokreta. Bio je zbunjen i krajnje iznenađen da upravo Talijan Sestan zahtijeva razoružavanje talijanske vojske.

Do spomenute rampe, gdje se sakupljala sve veća masa naroda, Giorgio Sestan stigao je s Ivanom Motikom, koji je također već bio prodro u Pazin. S Motovunštine, gdje ga je zatekla kapitulacija, preko Ladavaca zajedno je s Vladom Juričićem stigao i Silvo Milenić Lovro. Donijeta je odluka da Motika i Sestan budu naši pregovarači ovlašteni da potpišu i eventualne dokumente o predaji garnizona ako pukovnik Monteverdi bude na tome inzistirao. Pregovori su uspješno završeni, a zatim je potpisan i poseban Protokol o primopredaji pazinskog garnizona, vjerojatno jedini takve vrste u toku općenarodnog ustanka. U ime naše vojne komande potpisao ga je Ivan Motika. Pukovnik Monteverdi predao je simbolično Ivanu Motiki svoj novi parabelum, a njemu je ostavljen pištolj, pored ostalog i zbog toga što je s antifašistički nastrojenim oficirima prije predaje garnizona bio zatvorio Mussolinijeve pristaše.

S neopisivim je veseljem namučeni narod brojnih sela Pazinštine i većina stanovnika Pazina, već odavno uključenih u NOP Istre, disciplinirano sudjelovala u preuzimanju kasarni i bogatog ratnog plijena. Pod našu kontrolu stavljeni su svi uredi i ustanove, civilne i vojne, uključujući poštu i željezničku stanicu. Talijanski vojnici i oficiri, mnogi od njih preobučeni u civilna odijela, umorno su kretali prema Trstu i zapadnoj istarskoj obali ne bi li pronašli bilo kakve lađe i prebacili se na drugu obalu Jadrana.

Članovi Prvog partijskog rukovodstva i Okružnog NOO-a postavljali su tada, u pomanjkanju iskusnih vojnih starješina, za komandante i komesare novoosnovanih četa i bataljona provjerene političke radnike i borce, koji su se istakli u prvim partizanskim naletima. Za komandanta Pazina postavljen je mladi liječnik iz poznate pazinske narodne obitelji Ćiro Raner, a za njegova zamjenika urar Nini Ferenčić Valentin.

U Pazinu, kao vojno-političkom sjedištu ustaničke Istre, bila je odmah organizirana i partizanska centralna bolnica. Njena ekipa liječnika, bolničara i bolničarki, na čelu s liječnikom Ivanom Matijašićem, a uz svestranu podršku građana, ispisala je, izuzetnom brigom za ranjenike, potresne stranice velikih etičkih i moralnih vrijednosti oslobodilačkog rata naroda Istre.

Ivan Motika krenuo je toga dana u Žminj gdje su se već nalazili prvoborci tog kraja — Ivan Maretić, Martin Tomišić, Mate Peteh, Martin i Julka Debeljuh, Rudi Benčić i mnogi drugi — vršeći zajedno s narodom snažan pritisak na garnizon, koji je također uskoro bio u našim ru-

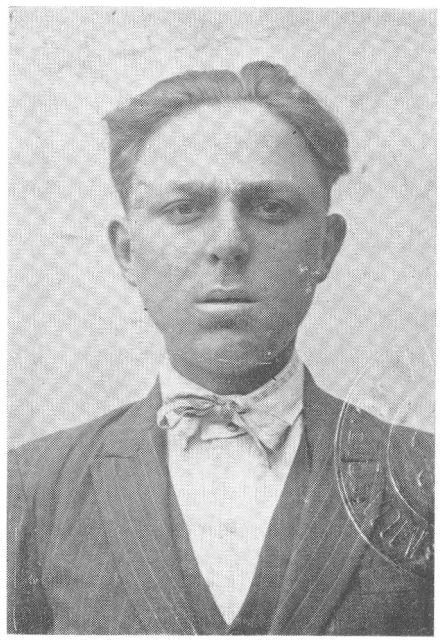

Anton Licul Grašić, španjolski borac i jedan od vođa ustanka buntovne Labinštine

ković, Adam i Anton Župičić, krenuo je prema Puli, a drugi, kojemu su se na čelu nalazili Anton Licul Španjolac, Kazerio Hrvatin, Anton Franković Nini, Ivan Batelić, Josip Vrbanac, Tomažo Dobrić i Toni Golja, krenuo je prema Mošćeničkoj Dragi i Opatiji.

Međutim, već prije toga, tj. 13. rujna 1943, ustaničke snage Labinštine doživjele su svoje vatreno krštenje. Njemačka motorizirana kolona krenula je iz Pule prema Rijeci s ciljem da zauzme značajan rudarski bazen. Na cesti koja iz Raše vodi u Labin raški su rudari odbranili oslobođeni teritorij, prisiljavajući neprijatelja na povlačenje. U tom sukobu pala su 43 labinska partizana, među kojima je osim hrvatskih bilo talijanskih i slovenskih rudara.

Za NOP Labinštine veoma je značajna bila i akcija oslobađanja blizu 200 političkih zatvorenika iz pulskog zatvora, među kojima ih je mnogo bilo upravo s područja Labina. Zbog oportunističkog držanja pojedinih zatvorenika, prvenstveno Edoarda Doriga iz Pule, čitava je akcija zakasnila jer je izvršena 14. rujna, kada su nacističke kolone već bile zaposjele Pulu. Akcija je u biti ipak uspjela, ali je i skupo plaćena. Nekoliko drugova izgubilo je živote u neposrednoj blizini zatvora na Medulinskoj cesti, dok su grupu od 25 uhvaćenih zatvorenika nacisti pogubili kod Velog Vrha i u Fažani. Među ostalima poginuli su i tada poznati komunisti Labina, dugogodišnji članovi KP Italije i aktivisti NOP-a, Anton Višković iz Malih Golja, Dinko Župičić iz Marića, Tomažo Štemberga iz sela Bohki, Josip škopac iz Ripende i Josip Benazić iz Šumbera.

U ustaničkim danima Labinština je dobila svoje prve i snažne regularne partizanske jedinice, a i pozadina se relativno brzo organizirala. Otvoreni su tečajevi prve pomoći, krojačke i druge radionice, a velike količine hrane, municije, odjevnih i drugih predmeta upućivale su se iz većih središta u sela. Po direktivama komande mjesta uhapšeni Jsu okorjeli labinski fašisti i špijuni koje je stigla i zaslužena kazna.

Aldo Negri, član KP Italije, komandant Labinštine i član ZAVNOH-a, poginuo 1944. godine

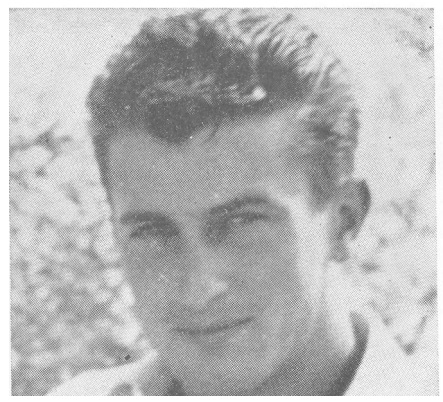

Paolo Sfecci, talijanski komunist, poginuo kao sanitetski referent u Prvoj istarskoj brigadi 1944. godine

Anton Višković, raški rudar, član KPI i organizator NOP-a, strijeljan od nacista 1943. godine

Na Poreštini i na Tinjanštini također su se zbili povijesni događaji. Razoružavanjem neprijateljskih garnizona i oslobadjanjem Poreča rukovodio je član Prvog partijskog rukovodstva Božo Kalčić. Uz njega su se našli Jože i Žvane Šuran, Matteo Bernobich, Gašpar Žiković, Mirko Jurcan, Silvan Golub, Jovanin Rakovac i drugi. Razoružavanje je otpočelo žestokom borbom s karabinijerima u Karojbi, koja je trajala cijelu noć. Dva su ustanika bila ranjena. Otpor je konačno slomljen. Tom operacijom rukovodio je komandir čete Silvan Golub. U njoj su sudjelovala i dva partizana talijanske narodnosti iz Rovinja, Arialdo Demartini i Spartaco Zorzetti. Pod rukovodstvom Jože Šurana* razoružan je 11. rujna garnizon u Višnjanu, a Mirko Jurcan sudjelovao je u likvidaciji kasarni u Bademi i Vrsaru. Oslobođeni su također Tinjan, Sv. Lovreč i Žbandaj.

* Narodni heroj Jože Šuran, rođen 1890. u selu Šuranima, bio je jedna od najistaknutijih ličnosti oslobodilačkog pokreta Istre. Njegov autoritet, ugled i odlučna riječ privukle su u redove NOP-a velike narodne snage. Od uključivanja u NOP 1942. do tragične pogibije u svibnju 1944, kada su ga nacisti objesili u Višnjanu, Jože Šuran bio je neumorni graditelj revolucionarne vlasti i slobode naroda Istre.

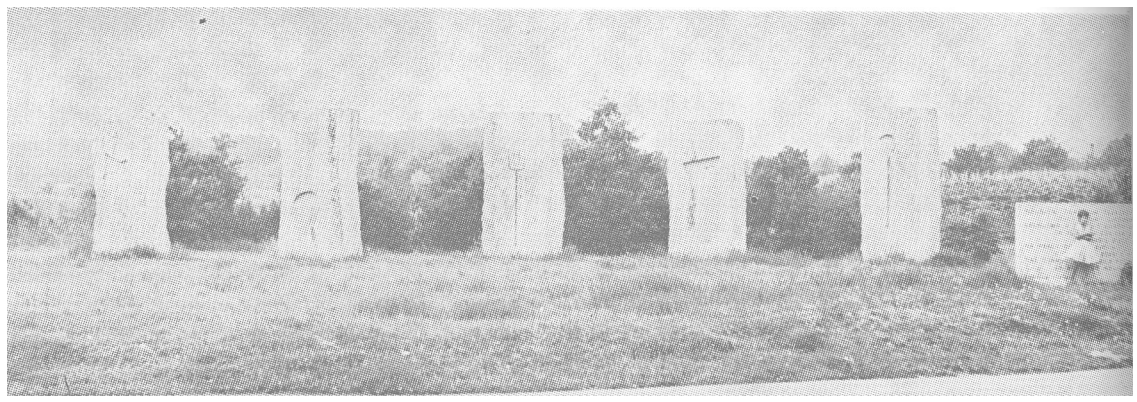

Spomenik palim ustanicima na raskrsnici Tićan 11. rujna 1943. na kome su uklesane riječi:

»Ispunjeni gorčinom težačkog života otaca naših, djedova naših, kroz vjekove krenusmo u borbu s vjerom u pobjedu za slobodu čovjeka, za svijetlu budućnost svoje djece i svoje braće na pragu domova svojih, u neravnoj borbi s porobljivačima naroda, nas osamdesetčetvorica pogibosmo ovdje za bratstvo novih pokoljenja.«

Na cesti Pula—Trst ustanici su 11. rujna dočekali kolonu od kojih 60 kamiona, kojima se bataljon talijanske vojske iz Pule pokušao probijati prema Trstu. Više od 1 000 ustanika koji su se našli na raskršću Tićan za tren oka uspjeli su razoružati čitav bataljon. Talijanski vojnici i oficiri pušteni su svojim kućama, a jedna se grupa pridružila ustanicima. Kamionima je ratni plijen odmah prebačen dublje u šumu. Međutim, toga dana, dok se još vršila raspodjela oružja i osnivale partizanske čete, prodirala je iz smjera Trsta prema Puli snažna motorizirana nacistička kolona. Njenu prethodnicu na motorkotaču i automobilu pokosili su ustanici. U tom prvom okršaju istakli su se borci Ivan Pinezić i Anđelo žužić. Neboračko stanovništvo bilo je odstranjeno s raskršća, a ustanici su, još nedovoljno organizirani i bez potrebnog iskustva, nastavili borbu s nadmoćnijim neprijateljem. Nacisti su tukli topovima, minobacačima i mitraljezima. U sastavu motorizirane kolone bilo je i tenkova. U toj herojskoj borbi poginulo je 84 istarskih ustanika, prvenstveno iz okolnih sela Vejaki, Jadruhi, Perhati, Deklići, žužići, Prahčari, Štuti i drugih. Iz pojedinih obitelji palo je više članova.

Poginuo je tada član rukovodstva SKOJ-a za Istru Silvan Golub, a izVejaki poznati komunist, nekada član KP Italije, Ivan Koraca Neto sa sinom. Pao je i student Stanko Radoš iz Deklića, koji je kao emigrant došao iz Sušaka da politički djeluje na Poreštini. Pokopan je na višnjanskom groblju zajedno sa svojim drugom Talijanom Vittoriom Mendizza, koji je pao u istoj borbi. Među mrtvim ustanicima našlo se i pet talijanskih vojnika iz dalekih krajeva Italije, koji su nekoliko sati prije prišli partizanima (Adolciso de Agostini, Elio Michelotti, Tranguillo Cassarotto, Francesco Orsi i Bramante Pomandini). U tim borbama teško su ranjeni Mario Božić iz Rovinja i Anđelo Ritoša iz Briga da bi do današnjih dana bili autentični svjedoci tih potresnih događaja. Nacistička kolona koja je, također, imala osjetne gubitke nastavila je s velikim zakašnjenjem put prema Puli.

Ovaj snažni otpor na raskršću Tićan, zajedno s otporom raških rudara 13. rujna kod Labina, i niz drugih okršaja pokazali su Nijemcima da na oslobođeni teritorij ustaničke, partizanske Istre ne mogu tako lako prodirati i da su zato potrebne mnogo jače snage s kojima nacisti tada nisu raspolagali. Upravo takvi neočekivani i odlučni otpori istarskih

Stanko Radoš, poginuo u bici 11. rujna 1943.

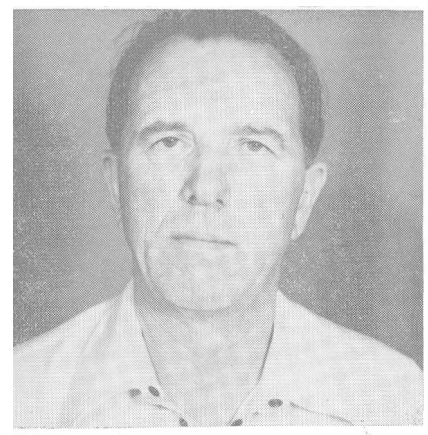

Mario Božić i *Anđelo Ritoša,* preživjeli ranjenici Tićanske bitke

Mario Cherin, partizanski komandant Rovinjštine, pao pod Učkom 1943.

Giusto Massarotto, komandant komande mjesta Rovinja

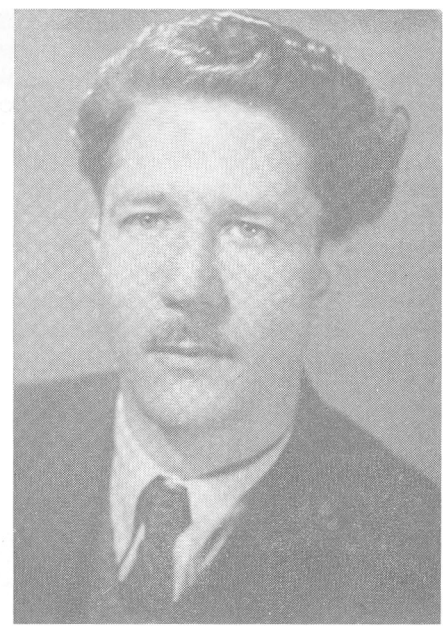

Narodni heroj *Pino Budicin,* poginuo u veljači 1944. godine

ustanika novom, nadirućem okupatoru osigurali su gotovo jednomjesečni period slobode u kojem su, pored ostalog, bile donijete i tako dalekosežne odluke.

Idućeg dana nakon potresnih događaja na raskršću Tićan, u samu zoru, više od 5 000 ustanika opkolilo je Poreč. Bio je razrađen detaljan plan napada. Poreč je ponudio pregovore, na koje su s rukovodiocima ustanka Božom Kalčićem, Gašparom Žikovićem i Matteom Bernobichem došli, pored ostalih, gradonačelnik Perasso i biskup Radossi. Bili su utvrđeni uvjeti predaje i način preuzimanja vojnih i civilnih ustanova u gradu. Osnovana je odmah komanda područja na čelu s Božom Kalčićem i Mihom Županićem, a više stotina ustanika pohrlilo je u svoj porečki bataljon. Zbog osiguranja od njemačkih prodora iz Pule ili Trsta postavljene su jake straže u Limu i u dolini Mirne, a posebna četa od 70 ljudi čuvala je most na ušću Mirne.

U Bujama su ustanici, predvođeni poznatim komunistima i antifašistima Ruggerom Paladinom (poginuo kao borac talijanskog bataljona Pino Budicin) i braćom Celestinom i Giovanijem Valentom 10. rujna 1943, razoružali karabinijere.

Na vijest o kapitulaciji Italije, već 8. rujna navečer, komunisti Rovinja na čelu s narodnim herojem Pinom Budicinom, koji se samo nekoliko dana prije toga vratio s dugogodišnje robije — organiziraju

javni zbor. Uz Pina Budicina našli su se i njegovi suborci, poznati talijanski antifašisti-robijaši Malusà, Poretti, Naddi, Privileggio, španjolski borci Segalla, Turcinovich i drugi. Pridružili su im se radnici rovinjskih tvornica i brojno građanstvo. Na glavnom trgu obratio se narodu Pino Budicin. Objašnjavajući svu složenost situacije, naglasio je kako kapitulacijom fašističke Italije borba nije završena, naprotiv, i za sam talijanski narod počinje poglavlje oslobodilačkog rata.

Po ugledu na ono što se događalo u raznim mjestima Italije osnovan je 10. rujna 1943. u Rovinju »Komitet javnog spasa«, u koji su ušli ugledni građani i antifašisti raznih struja. Njegov je osnovni zadatak bio čuvanje javnog reda i zakonitosti, a ne i uvođenje bitnijih društveno-političkih promjena. Međutim, oslobođena, partizanska Istra sa svojom revolucionarnom, narodnom vlašću, odlučujuće je utjecala na dalji razvitak događaja i u samom Rovinju. Najodgovorniji komunisti grada — članovi i funkcionari KP Italije Pino Budicin, Aldo Rismondo, Giovanni Degobis, Giorgio Privileggio, Matteo Naddi, Francesco Poretti i drugi — krenuli su 14. rujna u Kanfanar, gdje su uspostavili vezu s predstavnicima NOP-a Istre Dušanom Jardasom i Ivanom Motikom i s njima se dogovorili o zajedničkom ulasku u Rovinj radi razoružavanja karabinijera, financa i odreda regularne talijanske vojske i uspostavljanja revolucionarne narodne vlasti. Nakon toga 16. rujna ujutro više od stotinu istarskih partizana, Talijana i Hrvata, zajedno s rovinjskim političkim rukovodiocima kojima su se u Kanfanaru pridružili i poznati komunisti Giusto Massarotto i Mario Cherin (dezertirajući iz talijanske vojske upravo su se bili probili u Istru), ušlo je u Rovinj i razoružalo sve vojne formacije fašističke Italije. Komitet javnog spasa bio je ukinut da bi se umjesto njega osnovao Narodnooslobodilački odbor grada Rovinja sa sjedištem u lučkoj kapetaniji. Njegovi su članovi bili Pino Budicin, Aldo Rismondo, Anton Brajković, Mario Cherin, Mario Hrelja i Giusto Massarotto, odnosno četiri talijanska i dva hrvatska komunista i antifašista. Massarotto je imenovan i za komandanta grada, a Cherin za komandanta partizanskih snaga Rovinjštine. Nad općinskom zgradom u Rovinju tada je i prvi put zalepršala talijanska zastava s crvenom zvijezdom, pod kojom će se — u okviru oslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije — brojne tisuće talijanskih komunista i antifašista Istre i čitave Julijske krajine odlučno i hrabro boriti za zajedničku slobodu.

Gradski NOO poduzeo je energične mjere da osigura snabdijevanje stanovništva i partizanske vojske. Iz mjesnih tvornica odmah su bile prebačene u unutrašnjost Istre veće količine konzervi tunjevine i cigareta. Bolnica u Rovinju preuzela je brigu za ranjenike, a njezin upravitelj talijanski antifašist dr Enoh Zadro uputio je, u znak solidarnosti, centralnoj partizanskoj bolnici u Pazinu velike količine lijekova, plahti, instrumenata i sanitetskog materijala. Kao organ revolucionarne narodne vlasti NOO Rovinja izdao je i naređenje da se uhapse okorjeli fašistički zločinci, koji su više od dva desetljeća terorizirali stanovništvo Rovinja. U mjesnom zatvoru odmah su ispitivani, a zatim upućeni u Pazin, gdje ih je s ostalim fašistima talijanske i hrvatske narodnosti osudio narodni sud — prije dolaska nacista. Tako su hrvatski i talijanski komunisti i antifašisti Istre, preko legitimnih revolucionarnih organa vlasti i vojnog suda, zajedno sudili talijanskim i hrvatskim fašističkim zločincima, što do sadašnjeg dana bez obzira na pojedine ekscese koje je bilo gotovo nemoguće izbjeći, uvjerljivo opovrgava one kasnije tendenciozne i histerične kampanje o navodnim osvetama hrvatskog stanovništva Istre nad talijanskim. Naprotiv, treba još jednom

Talijanski ribar *Giovanni Gnot* pao u NOB-u sa sinovima *Silviom* i *Luigijem*

istaći da je hrvatsko i talijansko antifašističko stanovništvo Istre, u danima općenarodnog ustanka, pokazalo izuzetno veliko razumijevanje i pružilo svestranu pomoć brojnim tisućama demoraliziranih talijanskih vojnika koji su upravo preko istarskog poluotoka i njegove zapadne obale nastojali prije dolaska nacista prebaciti se na drugu stranu Jadrana i stići svojim kućama.

Zajedno s Rovinjom bila je oslobođena i njegova okolica. U Rovinjskom Selu članovi NOO-a na čelu sa Šimom Ružićem razoružali su karabinijere, a 12. rujna vraća se iz logora dugogodišnji član KP Italije, Milan Iskra koji preuzima komandu mjesta. Zaplijenjeno je šest vagona pšenice, koja je odmah podijeljena narodu i partizanskim jedinicama u osnivanju. U Balama su pod rukovodstvom ilegalnog NOO-a, sastavljenog od talijanskih antifašista, već 9. rujna razoružani bili karabinijeri i ukinute ustanove fašističkog i bagdoljanskog perioda vlasti.

Nacističke vojne formacije iz Trsta i Pule upadale su na oslobođeni teritorij Rovinjštine. Tako je 13. rujna tek osnovana Prva rovinjska partizanska četa, s još nedovoljno vojnog iskustva doživjela na Limskom kanalu svoje vatreno krštenje u sukobu s dugom motoriziranom nacističkom kolonom koja je iz Trsta prodirala prema Puli. Poginulo je, odnosno strijeljano je 16 talijanskih i hrvatskih omladinaca, među njima i rukovodioci čete Sergio Curto, Tullio Biondi i Bruno Zorzetti. Izmiješala se tako krv talijanskih i hrvatskih komunista i antifašista Istre da bi dala nove snažne impulse oslobodilačkoj borbi i simbolizirala snagu i trajnost jedinstva i »fratellanze«. 22. rujna ujutro nacisti su s kopna i s mora napali Rovinj. Povukli su se istog dana ubivši partizana Pietra Malusà i radnika Ernesta Bona. Istodobno su izrešetali mecima talijanskog ribara Giovannija Gnota, čiji su sinovi Silvio i Luigi kao borci talijanskog bataljona »Pino Budicin« također poginuli u toku NOB-a.

U Puli, gradu velikih revolucionarnih tradicija, kapitulacija fašističke Italije izazvala je snažna previranja. Do tada su se već bili vratili

s robije poznati komunisti i dugogodišnji članovi KP Italije talijanske i hrvatske narodnosti Alfredo Stiglich, Bruno Kos, Anton Kaporalin, Nicolo de Simone, Erminio Vareško, Giulio Revelante, Josip Zahtila i drugi, koji se uključuju u NOP i kadrovski ga veoma pojačavaju. Istodobno pojedini antifašisti talijanske narodnosti, među njima u prvom redu advokat De Berti, pokušavaju na političkoj liniji talijanske liberalne buržoazije već 8. rujna navečer organizirati i u Puli »Komitet javnog spasa« s konfuznim i polovičnim programom, osporavajući hrvatskom narodu Istre da u tadašnjim odlučujućim događajima, u okviru oslobodilačkog pokreta naroda Istre, koristeći se svojim pravom na samoopredjeljenje, donosi odluke o sjedinjenju s Hrvatskom u novoj Jugoslaviji.

Međutim, te je večeri pod rukovodstvom pulskih komunista i aktivista NOP-a Giaccoma Urbinza, Romana Billija, Marcella Snidarsicha, Bruna Brenca, kojima su se pridružili Alfredo Stiglich, Bruno Kos i drugi, održan širi sastanak, na kojem su donijete odluke da se idućeg dana proglasi generalni štrajk, a zatim održi javni zbor na kojem bi se od komande pulskog garnizona zatražilo da se pridruži partizanskim snagama Istre u zajedničkoj borbi protiv nacista, a ako ne žele, neka polože oružje i vojnike i oficire puste njihovim kućama. Dok su nekoliko tvrđava u neposrednoj blizini Pule razoružali već partizanski ustanici okolice, ulicama Pule demonstrirale su 9. rujna 1943. brojne tisuće građana. Međutim, fašistički vojni hijerarsi, zahvaćeni paničnim strahom, izdali su naređenje da se otvori paljba. Nekoliko desetaka demonstranata bilo je ranjeno da bi, slično prvomajskim demonstracijama 1920. godine, pale i nove teške žrtve. Poginuo je radnik Karlo Župičić, mornar Giuliano Cicognani i dugogodišnji robijaš, član KP Italije Josip Zahtila, koji se tek prije kratkog vremena vratio bio s robije.

Nakon toga je nacistička kolona 11. rujna 1943. ušla u Pulu. Većina talijanskog garnizona predala se nadirućem okupatoru. Nekoliko tisuća mornara i oficira koji su odbili služiti nacistima utovareni su u marvene vagone i pod naoružanim njemačkim stražama trebali su preko Trsta biti upućeni na prisilan rad u Njemačku. Međutim, na nekoliko su mjesta vlak napali partizani, a na željezničkoj stanici u Pazinu, u noći između 12. i 13. rujna, dugu željezničku kompoziciju potpuno su opkolili istarski ustanici. Nekoliko desetaka nacističkih vojnika bilo je ubijeno i zarobljeno. Talijanski mornari pušteni su kućama, a oko 50 njih pridružilo se partizanskim jedinicama. Tako je vlaku koji je 10. rujna bio zarobljen na stanici Lupoglav bila pridodana još jedna duga kompozicija vagona s lokomotivom da bi zatim ta dva partizanska vlaka, u gotovo jednomjesečnom periodu slobode, komunicirala na relaciji od Rovinja i Kanfanara do Lupoglava i Buzeta.

Iz Pule, u kojoj su nacisti uz podršku fašista i dijela talijanske vojske uspostavili kontrolu, mnogi su se komunisti i antifašisti grada probili na oslobođeni teritorij da bi se uključili u partizanske vojne formacije. U selu Divšićima bio je od boraca Pule i južne Istre, pod komandom Antona Mauše Mirka osnovan bataljon koji je brojio više od 500 ustanika, a u partizanskom Prodolu još jedan bataljon sa četiri čete i nekoliko stotina boraca.

Liburnijski dio Istre bio je također oslobođen, a u Opatiji uspostavljena vojna partizanska komanda.

Na otoku Cresu, gdje su već prije kapitulacije Italije djelovali provjereni komunisti i narodni ljudi Marko Buničić, Jure Bakija, Ivan

Dujmović, Franjo Deželić i drugi — pod rukovodstvom poznatog komunista Josipa Rodinisa, koji se u vrijeme oktobarske revolucije borio u redovima Crvene armije — razoružane su posade fašista i karabinijera, a u gradu Cresu uspostavljena je partizanska komanda na čelu s Gašparom Puričem. Zatim su uz pomoć delegata OK KPH za Hrvatsko primorje Stipe Drpića u gotovo svim selima otoka uspostavljeni narodnooslobodilački odbori. U Lošinju se isticao liječnik antifašist Uroš Jakša s narodnim borcima Mariom Martinolićem, Ivanom Keršulićem, Markom Picinićem i drugima. Oni su udarali temelje prvim organizacijama NOP-a i pružili značajnu pomoć jedinicama XIII primorsko-goranske divizije koje su izvele uspješan desant na Cres i Lošinj, goneći četnike koji su pred snažnim naletom partizanskih snaga bježali iz Like, a zatim se uzaludno pokušali skloniti na kvarnerske otoke. Bio je to prvi značajniji pomorski desant u toku NOB-a izvršen parobrodima »Makarska«, »Slavija« i »Lav«, koji je bio dobro pripremljen i vješto vođen. Sa Cresa i Lošinja kao i s drugih manjih otoka Kvarnera velik broj boraca uključio se u jedinice XIII primorsko-goranske, VIII kordunaške divizije i u druge formacije NOV-a i POJ-a.

Tako se čitav teritorij Istre nalazio u partizanskim rukama, osim Pule i Rijeke s bližom okolicom, u kojoj je, također, došlo do masovnih demonstracija, ali izdajstvo generala Gambare, koji je nacistima predao riječki garnizon, i nepostojanje našeg razrađenog plana za napad na Rijeku u tadašnjim je okolnostima onemogućilo oslobođenje grada.

Međutim, slično kao u Puli stotine komunista i antifašista Rijeke uključilo se u bataljone Sušačko-kastavskog odreda. Osnovani su riječki i riječko-kastavski bataljon, u kojima su se prvenstveno nalazili hrvatski i talijanski borci iz Rijeke, zatim bataljon Garibaldi, u kojem je našlo svoje borbeno mjesto više stotina antifašistički nastrojenih vojnika i oficira talijanske vojske, koji su se u danima kapitulacije fašističke Italije uključili u naše partizanske jedinice.

Tako je jedna nenarodna vojska, u službi talijanskog fašizma i nasilja, nestajala — a druga, narodna, u službi slobode, jedinstva i budućnosti, izrastala iz nabujalog ustanka na istarskom poluotoku.

S istom odlučnošću s kojom su razoružavali talijanske fašističke garnizone istarski su ustanici jurnuli na sjedišta fašističke stranke i na brojne, razgranate ustanove Mussolinijeva režima koje su činile njegovu osnovu. Arhivi su spaljeni, crne liste uništene, servilni činovnici sudsko-administrativnog aparata otjerani, a fašistički zločinci odgovarali su pred sudom naroda. Tako je talijanska fašistička vlast u Istri bila temeljito uništena, a na njenim je ruševinama postizala svoju punu afirmaciju nova revolucionarna, narodna vlast, utjelovljena u narodnooslobodilačkim odborima. Uključivanje talijanskih antifašista Istre u oružanu borbu bilo je veoma ubrzano i ojačano.

Tako se u rujnu 1943. u Istri i u čitavoj Julijskoj krajini — toj najistočnijoj pokrajini talijanske fašističke države — pod rukovodstvom KP Hrvatske i KP Slovenije i uz mjestimično sudjelovanje i organizacija KP Italije razbuktao narodnooslobodilački ustanak najširih razmjera dostigavši kulminaciju. U to vrijeme to je bio i jedini masovni oružani pokret na teritoriju Hitlerove Njemačke i Mussolinijeve Italije.

Iznoseći ove izuzetno značajne i krupne rezultate izvojevane već u prvim danima općenarodnog ustanka, potrebno je istaći da je Prvo rukovodstvo KP Hrvatske za Istru odigralo u njemu odlučujuću i usmjeravajuću ulogu. Prvoborci Istre i njene prve partizanske čete, kadrovi vojno-pozadinskih baza i članovi udarnih omladinskih grupa, odbornici okružnog, kotarskih, općinskih i više od 200 seoskih NOO-a

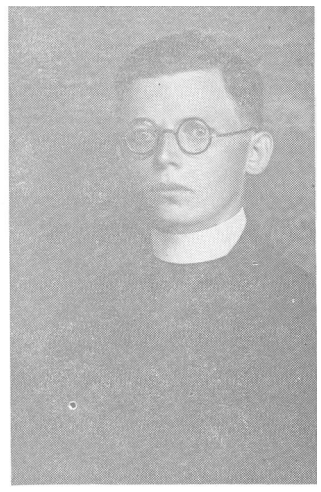

Talijanski antifašist liječnik *Enoh z.adro*
Robijaš komunist *Josip Zahtila,* ubijen u demonstracijama u Puli 9. rujna 1943.
Ntarodni svećenik *Šime Milanović,* ubijen od nacista s partizankom na glavi 1943.

Sergio Curto, Tullio Biondi i *Bruno Zorzetti,* partizani talijanske narodnosti, strijeljani 13. rujna 1943.

Dušan Diminić, zamjenik političkog komesara Operativnog štaba za Istru

Milan Jardas, komandant mjesta Klana

koji su već prije rujanskog plebiscita djelovali na teritoriju Istre, odnosno brojne tisuće aktivista NOP-a, komunista i antifašista, skojevaca i članova organizacija žena i omladine, raspoređenih po čitavoj Istri, činili su onu autentičnu i pokretačku snagu svenarodnog ustanka bez koje ne bi bilo moguće ostvariti one rezultate i uspjehe koji su u njemu postignuti.

Pošto su čitav Kras i Buzeština bili oslobođeni i prvi bataljoni istarske partizanske vojske osnovani, komande mjesta uspostavljene i narodna vlast javno afirmirana, krenuo sam 12. rujna 1943. s Antonom Rasporom, Štefanijom Ravnić i Vjekoslavom Stranićem u Pazin. Dobro naoružani i motorizirani, zaustavljali smo se u selima duž puta jer je staro i mlado izašlo iz kuća tražeći od nas da im nešto kažemo. Bili su to živi i sadržajni skupovi napaćenog i žilavog istarskog puka kojemu smo objašnjavali novonastalu vojno-političku situaciju i najavljivali donošenje dalekosežnih odluka, tražeći istodobno od njih disciplinu i istrajnost u borbama koje neminovno predstoje.

Ušli smo zatim u Pazin, naš partizanski oslobođeni Pazin. Na ulicama moga rodnog grada vri kao u košnici. Pazin je iskićen crvenim i hrvatskim zastavama s petokrakom, sagovima, cvijećem i zelenilom. Brojni simboli talijanske fašističke vladavine brzo se odstranjuju i bacaju u pazinsku jamu, kao što je narod učinio i s omrznutim grbovima austro-ugarske monarhije u listopadu 1918. Veselje je neizmjerno, ali je i odgovornost velika. Instinktivno osjećamo, a s političkom sviješću zaključujemo da treba brzo i efikasno djelovati i razbuktali bunt stoljeća pretvoriti u nešto što se iz povijesti naroda Istre više neće moći izbrisati.

Sastajemo se s Joakimom Rakovcem, Silvom Milenićem Lovrom, Vladom Juričićem, Čirom i Nadom Raner, Matom Štembergom, Petrom Šuranom, Matom Ladavcem i drugim borcima našeg oslobodilačkog rata. Kratko i sažeto razmjenjujemo obavještenja o onome što se munjevitim tempom odigralo u raznim predjelima Istre da bismo, ne čekajući upute — a u tom trenutku nije ni bilo mogućnosti da bi one stigle — donijeli odluku o hitnom sazivanju Okružnog NOO-a za Istru, vrhovnog organa njezine revolucionarne vlasti.

Zasjedanje je bilo zakazano za idući dan, 13. rujna 1943. u 11 sati u središtu Pazina, u zgradi u kojoj se do jučer još nalazila komanda karabinijera.

Odlučeno je da se sastanak sazove u proširenom sastavu i da osim njegovih članova prisustvuju politički radnici i organizatori ustanka koji se budu našli u Pazinu.

Osnovni cilj sazivanja Okružnog NOO-a bio je upravo u tome da se radikalno izvršena smjena vlasti i velika pobjeda narodnooslobodilačkog ustanka ozakoni, a plebiscitarno izraženi zahtjevi većinskog hrvatskog naroda Istre za sjedinjenjem s ostalom hrvatskom braćom pretvore bez ikakvog odlaganja u dalekosežan politički akt.

Bila su zatim podijeljena zaduženja. Dobio sam zadatak da pripremim tekst proglasa narodu Istre kojim bi se odluke o sjedinjenju saopćile javnosti. Istodobno, Joakim Rakovac upućen je na Poreštinu, Mate Štemberga na područje Labina, a Vlado Juričić na Buzeštinu da bi se detaljnije upoznali s tamošnjim prilikama, obavijestili aktiviste NOP-a o karakteru sutrašnjeg sastanka Okružnog NOO-a, i, ako je ikako moguće, organizatore ustanka doveli u Pazin.

Poreč je upravo tog jutra bio oslobođen, a dan prije vodila se teška i krvava bitka s nacistima na raskršću Tićan. Zadaci koje je trebalo rješavati bili su brojni i izuzetno složeni. Zato su Božo Kalčić, Jože Šuran, Gašpar Žiković, Matteo Bernobich, Miho Županić i ostali smatrali da se ne smiju odvajati od naroda. Međutim, suglasili su se da se odluke o sjedinjenju bez odlaganja donesu i što hitnije saopće narodu.

Mate Štemberga stigao je na Labinštinu i obavijestio organizatore ustanka Josipa Matasa, Antona Licula Grašića, Ninija Basanića i ostale 0 odlukama koje će biti donijete na sutrašnjem zasjedanju Okružnog NOO-a. Oni su se s njima potpuno suglasili, ali su ocijenili i da Labinštinu ne mogu nikako napuštati.

Vlado Juričić je na Buzeštini sreo Antona Cerovca Tonića, tajnika Okružnog NOO-a, i članove Dragu Ivančića Tonišu i Nikolu Černeku Valova i potanko ih upoznao s planiranim zasjedanjem. Budući da su prilike na području Buzeta bile već konsolidirane, Cerovac i Ivančić krenuli su s Juričićem u Pazin, a Černeka je ostao na Buzeštini.

U međuvremenu su s područja Pule stigli Ivan Motika i Giorgio Sestan.

Približavalo se podne kad je predsjednik ONOO-a i član partijskog rukovodstva, narodni heroj Joakim Rakovac, otvorio vjerojatno najznačajniji sastanak u povijesti naroda Istre.

Pored članova Okružnog NOO-a i Prvog partijskog rukovodstva Joakima Rakovca, Antona Cerovca, Drage Ivančića, Ivana Motike, Ćire Ranera, Silva Milenića, Vlade Juričića, Milke Milenić, Antona Raspora 1 Ljube Drndića na tom su se pazinskom zasjedanju našli i članovi gradskog NOO-a Pazin Vjekoslav Stranić, Nina Banovac, Nada Raner i Ninica Gortan, omladinski rukovodioci talijanske narodnosti Giorgio Sestan i Nicies Olivi, predsjednik Kotarskog NOO-a Pazin Mate Ladavac, rački rudari Mate Štemberga i Anton Dobrić, poznati aktivisti NOP-a Ivan Červar s Tinjanštine, Anton Grubiša iz sela Dvoričani, Franjo Dorčić i Nini Ferenčić iz Pazina, Štefanija Ravnić iz Lupoglava, Anton Mrakić iz Cerevlja, Jakov Jureša Kolić iz Šajini, Vjekoslav Zenzerović iz Prodola, svećenici Josip Pavlišić iz Gologorice i Zvonimir Brumnić iz Tinjana, skojevci Petar Šuran, Stanko Jekić, Miljenko Benčić, Marija Maretić i mnogi drugi.

Joakim Rakovac je prodornim glasom i jednostavnim riječima objasnio izuzetno značenje tih prijelomnih dana istarske povijesti. Istakao je da je gotovo čitav poluotok oslobođen, da je talijanska fašistička vlast temeljito srušena, a naša, narodna, uspješno uspostavljena, da su garnizoni talijanske vojske razoružani, a partizanske čete, bataljoni i komande mjesta formirane, pa je na osnovi takve revolucionarne akcije najširih slojeva naroda Istre logično i nužno prekidanje svih dotadašnjih veza s talijanskom fašističkom državom. Istodobno je hrvatski narod istarskog poluotoka, kojemu se pridružuje i velik dio talijanskih komunista i antifašista, pozvan da preko svojih ovlaštenih predstavnika, koristeći se pravom na samoodređenje, proglasi sjedinjenje Istre s partizanskom Hrvatskom i novom jugoslavenskom zajednicom koja je izrastala iz oslobodilačke borbe.

Joakim Rakovac posebno je isticao stavove rukovodstva NOP-a Istre u pogledu razoružanih talijanskih vojnika kojima je i dalje potrebno pružati svu moguću pomoć da se vrate svojim kućama, jer su se u Istri i oni sami osjećali kao stranci i okupatori. Istodobno je zbog univerzalnog karaktera antifašističke koalicije isticao potrebu da se onim talijanskim vojnicima koji to žele omogući da u našim partizanskim redovima otpočnu borbu za sutrašnju naprednu, demokratsku Italiju. Bu-

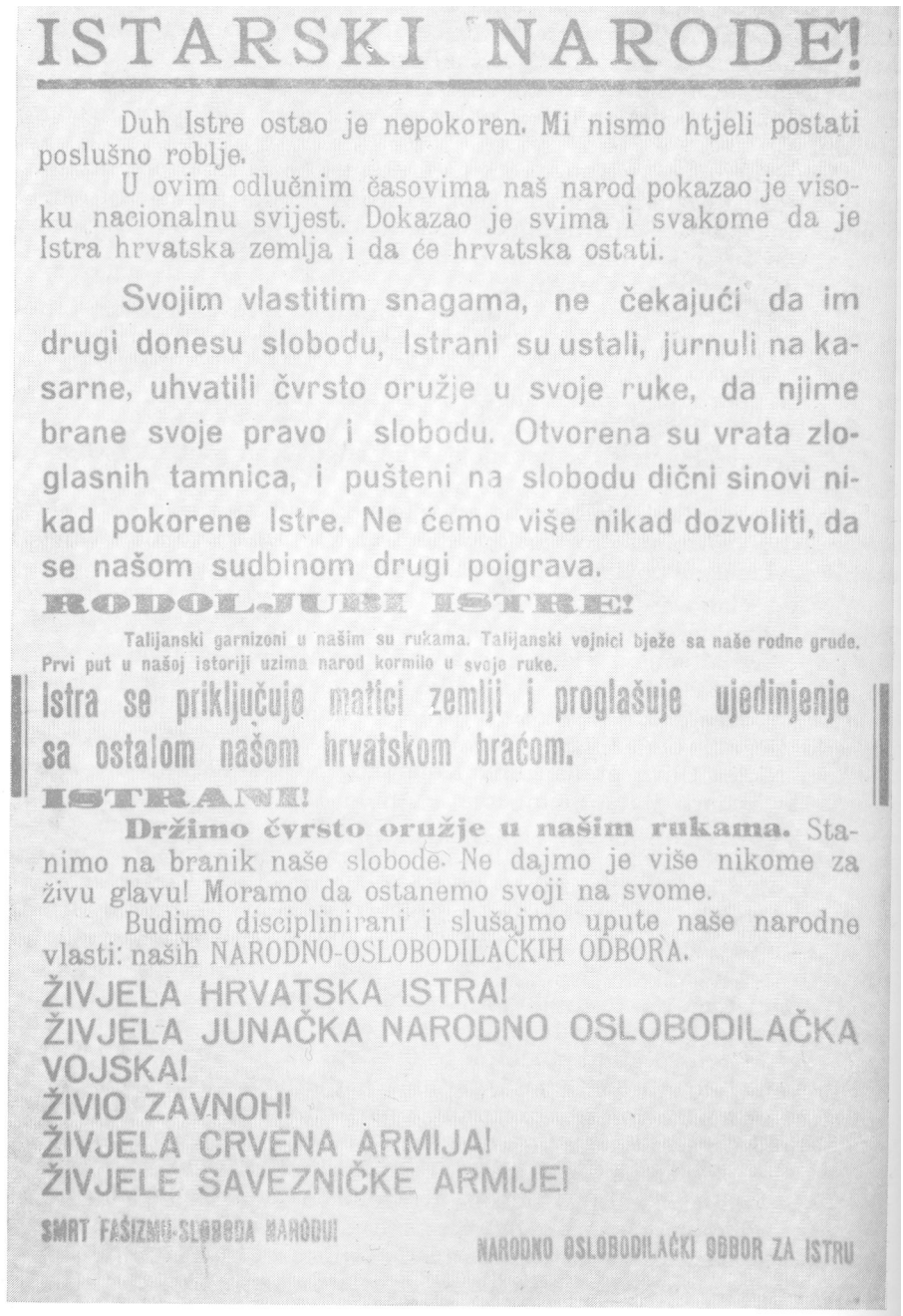

ISTARSKI NARODE!

Duh Istre ostao je nepokoren. Mi nismo htjeli postati poslušno roblje.

U ovim odlučnim časovima naš narod pokazao je visoku nacionalnu svijest. Dokazao je svima i svakome da je Istra hrvatska zemlja i da će hrvatska ostati.

Svojim vlastitim snagama, ne čekajući da im drugi donesu slobodu, Istrani su ustali, jurnuli na kasarne, uhvatili čvrsto oružje u svoje ruke, da njime brane svoje pravo i slobodu. Otvorena su vrata zloglasnih tamnica, i pušteni na slobodu dični sinovi nikad pokorene Istre. Ne ćemo više nikad dozvoliti, da se našom sudbinom drugi poigrava.

RODOLJUBI ISTRE!

Talijanski garnizoni u našim su rukama. Talijanski vojnici bježe sa naše rodne grude. Prvi put u našoj istoriji uzima narod kormilo u svoje ruke.

Istra se priključuje matici zemlji i proglašuje ujedinjenje sa ostalom našom hrvatskom braćom.

ISTRANI!

Držimo čvrsto oružje u našim rukama. Stanimo na branik naše slobode. Ne dajmo je više nikome za živu glavu! Moramo da ostanemo svoji na svome.

Budimo disciplinirani i slušajmo upute naše narodne vlasti: naših NARODNO-OSLOBODILAČKIH ODBORA.

ŽIVJELA HRVATSKA ISTRA!
ŽIVJELA JUNAČKA NARODNO OSLOBODILAČKA VOJSKA!
ŽIVIO ZAVNOH!
ŽIVJELA CRVENA ARMIJA!
ŽIVJELE SAVEZNIČKE ARMIJE!

SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!

NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR ZA ISTRU

Proglas sjedinjenja i slobode od 13. rujna 1943.

dući da su se upravo preko istarskog poluotoka povlačile i nepregledne kolone demoraliziranih talijanskih vojnika iz Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i drugih područja, što je NOP-u Istre nametalo dodatke teškoće i zadatke, Rakovac je istakao da i prema njima moramo primjenji-

vati iste kriterije. Fašistički zločinci i mučitelji naroda moraju biti kažnjeni, ali u regularnim vojnim sudovima, a samovoljne postupke i osvete treba najenergičnije sprečavati.

U diskusiji su sudjelovali Anton Cerovac, Ivan Motika, Giorgio Sestan, Mate Štemberga, Antun Raspor, Štefanija Ravnić, Ciro Raner, Petar Šuran i drugi upotpunjujući sliku i domete velikih rujanskih događaja.

Nakon toga me je Joakim Rakovac" pozvao da pročitam tekst proglasa narodu Istre. Bio sam izuzetno uzbuđen. U početku drhtavim, a zatim sve sigurnijim glasom, uz prethodno, neophodno političko objašnjenje, počeo sam čitati prve retke proglasa:

DUH ISTRE OSTAO JE NEPOKOREN. MI NISMO HTJELI POSTATI POSLUŠNO ROBLJE ... SVOJIM VLASTITIM SNAGAMA, NE ČEKAJUĆI DA IM DRUGI DONESU SLOBODU, ISTRANI SU USTALI, JURNULI NA KASARNE, UHVATILI ČVRSTO ORUŽJE U SVOJE RUKE, DA NJIME BRANE SVOJE PRAVO I SLOBODU. OTVORENA SU VRATA ZLOGLASNIH TAMNICA, I PUŠTENI NA SLOBODU DIČNI SINOVI NEPOKORENE ISTRE. NEĆEMO VIŠE NIKAD DOZVOLITI DA SE NAŠOM SUDBINOM DRUGI POIGRAVA.

Proglas zatim ulazi u bit stvari i nastavlja:

RODOLJUBI ISTRE!
PRVI PUT U NAŠOJ HISTORIJI UZIMA NAROD KORMILO U SVOJE RUKE.
ISTRA SE PRIKLJUČUJE MATICI ZEMLJI I PROGLAŠUJE UJEDINJENJE SA OSTALOM NAŠOM HRVATSKOM BRACOM.
STANIMO NA BRANIK NAŠE SLOBODE. NE DAJMO JE VIŠE NIKOME ZA ŽIVU GLAVU! MORAMO DA OSTANEMO SVOJI NA SVOME.
BUDIMO DISCIPLINIRANI I SLUŠAJMO UPUTE NAŠE NARODNE VLASTI, NAŠIH NORODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA.

Prolomio se buran pljesak i čuli su se snažni poklici domovini Hrvatskoj i ZAVNOH-u, Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, Crvenoj armiji i savezničkim armijama.

Proglas su oduševljeno prihvatili svi prisutni, a zatim je zaključeno da se što hitnije tiska, i to u više tisuća primjeraka, izlijepi po gradovima i selima Istre i uputi ZAVNOH-u, CK Hrvatske i GŠ Hrvatske.

Budući da su Hrvatsku tiskaru u Pazinu fašisti već davno uništili, odlučeno je da ovlašteni predstavnik NOP-a Istre krene u Hrvatsko primorje i tamo osigura objavljivanje proglasa. Istodobno da članove tamošnjeg NOO-a i Okružnog komiteta, i drugove u Štabu XIII primorsko-goranske divizije detaljnije upozna s prilikama u Istri i zatraži najhitniju pomoć u vojnim kadrovima. Okružni NOO i partijsko rukovodstvo za Istru zadužili su me da izvršim taj zadatak, a ostali drugovi odmah su krenuli u područja svog djelovanja da bi narod upoznali s donijetim odlukama.

* Narodni heroj Joakim Rakovac rođen je u selu Rakovici 1914. Njihova kuća je bila pod posebnom kontrolom fašista. Oca Ivana su često zatvarali, a nacisti su ga odveli u Dachau gdje je i ubijen. Joakim je još kao mladić bistrinom, naprednim pogledima i organizatorskim sposobnostima pokazivao sve osobine narodnog vođe. Kada se 1942. povezao s NOP-om, te su osobine došle do punog izražaja. U Joakimu Rakovcu NOP Istre dobio je zaista pravog predsjednika najvišeg organa narodne vlasti. Do svoje pogibije **18.** siječnja 1945. bio je i član Oblasnog komiteta KP Hrvatske za Istru.

Potrebno je još jednom istaći da su upravo toga dana, 13. rujna 1943, raški rudari u neposrednoj blizini Labina vodili izuzetno značajnu bitku s nacistima i njihovom motoriziranom kolonom. Braneći oslobođeni teritorij ustaničke Istre, zapravo njihovu drugu Labinsku Republiku, četrdeset i tri raška rudara hrvatske, talijanske i slovenske narodnosti položilo je svoje živote da bi se u istarskoj partizanskoj metropoli, slobodarskom Pazinu, mogle donositi povijesne odluke o sjedinjenju.

Idućeg dana, 14. rujna, na osnovi pismenog poziva koji smo im bili uputili već prvog dana ustanka, stigli su u Pazin sekretar Okružnog komiteta KP Slovenije za područje Brkini-Slovenska Istra Franc Segulin Boro i Viktor Dobrila, borac Prve proleterske brigade. Otpočeli smo odmah razgovore da bismo ih nastavili u Lupoglavu, gdje nam se pridružilo još nekoliko drugova Slovenaca. Prema njihovu izlaganju razvoj događaja u Slovenskom primorju bio je sličan onome u Istri, a Narodnooslobodilni svet za Primorsku bio je također već donio odluku o sjedinjenju s »ostalim Slovencima u ujedinjenoj i neovisnoj Sloveniji, uključenoj u novu i moćnu Jugoslaviju«. Međusobna suradnja koja se od 1941. godine uspješno razvijala dobila je tih dana — odlukom o osnivanju zajedničkog Štaba hrvatsko-slovenskog odreda za Istru u čiji su sastav oba partijska rukovodstva dodijelila poznate političke radnike i organizatore ustanka — nove, snažne impulse. Za komandanta je postavljen Viktor Dobrila, a za njegova zamjenika Ivan Motika. Silvo Milenić Lovro postao je politički komesar, a njegov zamjenik Franc Segulin Boro. Za prvog i drugog operativnog oficira postavljeni su Josip Matas i Franjo Jurišević. Naknadno je u Štab uključen i komandant partizanskih snaga Rovinjštine talijanski oficir Mario Cherin, koji se posebno istakao već u prvim danima ustanka.

U prvom i do danas sačuvanom izvještaju od 15. rujna 1943. u ime novoosnovanog Štaba komandant Dobrila i komesar Milenić detaljnije su obavijestili OK KPH za Hrvatsko primorje i PK KPS za Primorsku o vojno-političkoj situaciji u Istri i na području Ilirske Bistrice. U njemu je istaknuto da su se partijska rukovodstva na terenu snašla jer su nakon kapitulacije fašističke Italije bez odlaganja prišla razoružavanju garnizona i osnivanju partizanskih jedinica koje su već do tada, braneći oslobođeni teritorij, vodile žestoke borbe s nacistima. Na osnovi takve vlastite angažiranosti, energično poduzetih mjera i samoinicijativnih dalekosežnih odluka Štab se obratio spomenutim partijskim forumima sa zahtjevom da se hitno osigura komandni kadar »za deset bataljona« i da se stave na »raspolaganje komandiri i komandanti bataljona i politički komesari«, pri čemu dolaze »u obzir i iskusni borci članovi Partije, pa makar su i obični borci«.

S takvim direktivama i zahtjevima, s proglasom Okružnog NOO-a za Istru od 13. rujna i izvještajem Štaba hrvatsko-slovenskog odreda od 15. rujna 1943. krenuo sam preko Kastva u Hrvatsko primorje da bi te večeri stigao u oslobođenu Crikvenicu.

Sastao sam se uskoro sa sekretarom Okružnog komiteta Matom Kršulom, zatim s tajnikom Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje Ivom Barbalićem, a u Štabu XIII primorsko-goranske divizije s političkim komesarom Arturom Turkulinom i drugim članovima Štaba. Objašnjavajući prilike u Istri i mjere koje smo, ne čekajući na pomoć i upute, poduzeli, upoznao sam ih i s odlukama Okružnog NOO-a za Istru i novoosnovanog Štaba hrvatsko-slovenskog odreda, inzistirajući prvenstveno na hitnom upućivanju komandnog kadra u Istru.

Spomenutim drugovima bila su zbivanja u Istri samo djelomično poznata, a vijesti koje su do njih stizale bile su i kontradiktorne, pa su se izuzetno obradovali kada su saznali za razbuktali općenarodni ustanak i njegove dalekosežne političke i vojne domete.

Te smo noći preko našeg starog znanca Vladimira Švalbe Vida organizirali da se hitno »primi u rad« proglas narodu Istre. U Agitpropu Okružnog komiteta sreo sam ponovo svog brata Antu Drndića Stipu i radosti kao da nije bilo kraja. Ispričao mi je kako ga je kapitulacija Italije upravo zatekla na putu u Istru, gdje je trebalo nastaviti izlaženje »Glasa Istre«. Na željezničkoj stanici Zlobin zaustavio je s još nekoliko partizana tri kompozicije vagona punih talijanskih vojnika i oficira koji su se namjeravali probiti u Rijeku i organizirao njihovo razoružavanje i predaju. Tražio je naknadno da mu se dozvoli povratak u Istru, ali drugovi iz Okružnog komiteta inzistirali su da još neko vrijeme ostane u Primorju.

Proglas narodu Istre bio je gotov 16. rujna! Tiskan je u obliku manjeg plakata u nakladi od 4000 primjeraka. Odmah je izlijepljen po Crikvenici i drugim mjestima Hrvatskog primorja. Specijalnim kuririma je nekoliko stotina primjeraka odmah upućeno i u Otočac. Time je Okružni NOO za Istru i službeno obavijestio ZAVNOH i ostale centralne ustanove partizanske Hrvatske o izvornoj samostalnoj odluci oslobodilačkog pokreta naroda Istre da je vlastitom željom i snagom vlastitih zakonskih odredaba postao sastavni nerazdvojni dio narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije.

U Hrvatskom primorju upravo je tih rujanskih dana 1943. bio pokrenut i list »Istarski vjesnik«. Dok sam još bio u Crikvenici, drugovi iz Agitpropa zamolili su me da za prvi broj nešto napišem. Ostavio sam im članak pod naslovom: »Naša Istra je slobodna i vraćena matici zemlji«, u kojem su iznijeti podaci o razoružanju talijanskih garnizona, o oslobođenju Krasa, Buzeta i Pazina, o stvaranju istarske partizanske vojske i o snazi i ugledu narodnooslobodilačkih odbora. Zaokupljen brojnim i sve složenijim problemima koje nam je skokovit razvoj NOP-a nakon kapitulacije Italije nametao, zapisao sam i slijedeće:

»Sad sam na našoj obali, u našoj Crikvenici. Puni smo briga i posla ... Po našim šumskim logorima nismo mogli nikad pretpostaviti koliko u takvim časovima izbija teškoća. Ali ipak, sve se savlađuje i sređuje. Svuda nasmijana i prijazna lica, svuda veselje i sreća. Ali ne smijemo se potpuno predati zanosu i oduševljenju, jer to opija čovjeka, a mi moramo biti trijezni, oprezni i svjesni više nego ikada.
Tko ne bude znao prekoračiti i zadnji komad puta, neće stići k cilju, kao ni onaj koji se uopće nije uputio. Mi smo živjeli i umirali za slobodu i znamo da smo sad bliže nego ikad onome što je bio smisao našeg života — divnoj slobodi.«

Koristeći se svim mogućim motoriziranim vezama žurili smo zatim iz Crikvenice da se što prije vratimo u Istru. Na Grobinštini sam prvi put sreo istarskog emigranta i poznatog komunista robijaša Dušana Diminića i obradovao se kad sam saznao da je upućen na rad u Istru. Zajedno smo krenuli prema Klani dijeleći usput proglase o sjedinjenju. Diminić je još u srpnju 1941, tada kao član OK KPH za Hrvatsko primorje napisao tekst značajnog letka »U borbu«, u kojem se Istra izričito spominjala, a narod pozivao u borbu za »nacionalno oslobođenje od okupatora i njihovih slugu« i za praktično rušenje granice na Rječini. Samo dvije godine nakon toga, tih rujanskih dana 1943, Diminić je već i sam sudjelovao u širenju novog proglasa u kojem je ustanička Istra proglasila svoje sjedinjenje s Hrvatskom u novoj Jugoslaviji!

U Klani, koja postaje središte čitave Kastavštine, sretamo istarsku emigrantkinju i partijskog funkcionara Dinu Zlatić i poznatog narodnog borca Kastavštine Milana Jardasa, koji vješto upravlja komandom mjesta. Njegov sin Milić Jardas, izuzetno sposoban omladinski ruko-

vodilac, uhapšen i mučen od fašista 1942. godine, bio je osuđen na 20 godina robije. Vratio se nakon kapitulacije Italije u Istru i herojski je pao u sukobu s nacistima u travnju 1944.

U Klani je imao svoje središte i Riječko-kastavski bataljon u kojem su se nalazili talijanski, hrvatski i slovenski partizani. Kad su se u Pazinu 13. rujna donosile povijesne odluke, vodio je taj bataljon teške borbe s nacističkom kolonom koja je prodirala iz Trsta. Tom je prilikom bio ranjen i njegov komesar, artiljerijski poručnik talijanske vojske Andrea Casassa, član KP Italije, koji je prebačen u partizansku bolnicu u Drežnici. Ispisujući svijetle stranice jedinstva i »fratellanze«, riječko-kastavski bataljon odolijevao je mnogim nacističkim napadima i zadavao neprijatelju velike gubitke, braneći Klanu do krajnjih mogućih granica.

S automobilom iskićenim zastavama, cvijećem i Titovom slikom stigli smo preko kraških sela u Lupoglav, dijeleći svuda oduševljenom narodu proglase sjedinjenja, da bismo zatim istog dana, 17. rujna, stigli u Pazin. Glavni grad partizanske Istre bio je odmah izlijepljen plakatnim proglasima Okružnog NOO-a za Istru koji su u velikim količinama bili specijalnim kuririma upućeni u gotovo sva područja istarskog poluotoka. Time je jedan izuzetno značajan posao bio uspješno obavljen da bi se istodobno brojni novi i složeni problemi na sve strane pojavljivali.

U daljoj konsolidaciji narodnooslobodilačkog ustanka i njegovih izvojevanih tekovina od posebnog su značenja bila tri događaja koja su uskoro uslijedila i na dojmljiv način učvrstila neraskidivu povezanost NOP-a Istre s NOP-om susjednog Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, a preko njih s čitavom Hrvatskom i Jugoslavijom.

Bilo je to osnivanje Operativnog štaba za Istru, zatim odluke ZAVNOH-a od 20. rujna i konačno zasjedanje Istarskog sabora 25. rujna 1943. u Pazinu.

Politički komesar Glavnog štaba Hrvatske Vladimir Bakarić, stigao je s još nekoliko njegovih članova 19. rujna u Štab XIII primorsko-goranske divizije u Novom Vinodolskom, gdje je toga dana donijeta odluka o osnivanju Operativnog štaba NOV Hrvatske za Istru. Za komandanta je postavljen Sava Vukelić, a za političkog komesara Joža Skočelić. S grupom iskusnijih boraca iz štabova brigada i s komandirima vodova i četa krenuo je Štab u Istru. Na Kastavštini je od tri postojeća bataljona osnovao Sušačko-kastavski odred i postavio njegov komandni kadar, i to za komandanta Antona Pilepića, a za komesara Bogdana Božanića.

S dolaskom Operativnog štaba u Pazin 23. rujna prestao je djelovati Štab hrvatsko-slovenskog odreda za Istru, pod čijim je rukovodstvom već do tada u brojnim četama i bataljonima bilo obuhvaćeno oko 12 000 boraca. Operativni štab za Istru odlučio je od postojećih vojnih formacija stvoriti dvije, odnosno tri brigade i tri odreda. Sutradan po dolasku osnovana je u Žminju Prva brigada »Vladimir Gortan«, a zatim u Buzetu Druga brigada i partizanski odred »Učka« sa štabom u Lupoglavu. Prva brigada s komandantom Nikolom Tatalovićem držala je položaje prema Puli, odred »Učka«, iz kojeg se pred samu nacističku ofanzivu izdvojila Treća brigada s komandantom Srđanom Uzelcem i komesarom Vladom Juričićem, djelovao je na sektoru prema Rijeci, a Druga brigada, pod komandom narodnog heroja Vitomira Širole Paje i političkog komesara Dinka Lukarića Todora, oslobodila je gradić Umag, a zatim u suradnji sa slovenskim jedinicama Izolu i Kopar, gdje je iz zatvora oslobođeno 200 izmučenih aktivista NOP-a. Ta se suradnja između hrvatskih i slovenskih jedinica u Istri i Slovenskom primorju,

Vladimir Bakarić, komesar Glavnog štaba Hrvatske

u kojima se već nalazio i velik broj boraca talijanske narodnosti, dalje uspješno razvijala s dolaskom u Pazin komandanta Glavnog štaba Slovenije Franca Rozmana. Neposredno pred nacističku ofanzivu stigao je u Istru po naređenju GŠ Hrvatske i politički komesar XIII divizije Artur Turkulin sa članom Štaba Ivom Vejvodom, da bi se bolje upoznali s prilikama. Bilo je najavljeno da će GŠ Hrvatske uputiti grupu od 180 oficira, koja je i krenula na put, ali je u Istru stigla prekasno.

Potrebno je istaći da je od prvog dana dolaska Operativnog štaba u Pazin uspostavljena primjerna suradnja s rukovodstvom KP Hrvatske i Okružnim NOO-om za Istru. Partijsko rukovodstvo je Operativnom štabu pružilo sva raspoloživa obavještenja, davalo odgovarajuće prijedloge i usprkos velikim oskudicama u kadrovima odmah odvojilo dio svojih članova i druge političke radnike za popunu Štaba i komandnog kadra brigada i odreda. Tako je za operativnog oficira Štaba bio dodijeljen sam sekretar Josip Matas, za pomoćnika političkog komesara Dušan Diminić, a Ivan Motika, član Okružnog NOO-a, postao je oficir pri Štabu. Za političkog komesara partizanskog odreda »Učka«, kasnije Treće brigade, postavljen je Vlado Juričić, a za operativnog oficira Druge brigade Anton Raspor— obojica članovi partijskog rukovodstva.

Nakon svog dolaska u Istru, Operativni štab se 23. rujna, u suradnji s partijskim rukovodstvom i Okružnim NOO-om, posebnim proglasom obratio narodu Istre, u kojem je istaknuto i slijedeće:

»Po ugledu na vašu braću u Hrvatskoj i cijeloj Jugoslaviji i Vi Istrani sami, svojom vlastitom snagom, oslobađate Vaš rodni kraj. Veliki su uspjesi koje ste do sada postigli. Vašom voljom Istra je priključena Hrvatskoj.

Nemojte ipak zaboraviti da borba još nije gotova. Naš neprijatelj Nijemac još nije dotučen. I u Istri on još može da pljačka, hara i ugrožava

Narodni heroj *Sava Vukelić,* komandant Operativnog štaba 43. istarske divizije

stečenu slobodu. Dijelovi Istre još su uvijek u njegovim rukama. Talijanski fašisti još uvijek se oslanjaju na Nijemce. Oni nastoje zabiti nam nož u leđa.

Zato je potrebno boriti se!

Boriti se možemo samo, ako smo jedinstveni i vojnički organizirani.«

Upravo takvo zajedničko sagledavanje tadašnjih složenih i brojnim problemima bremenitih prilika, svijest o ostvarenim uspjesima, ali i isticanje da predstoje još teške borbe i iskušenja za koja se NOP Istre mora vojno, politički i organizacijski kontinuirano učvršćivati i osposobljavati — činilo je realnu platformu djelovanja i nastupanja vojnog i političkog rukovodstva Istre, ali na žalost, nije bilo dovoljno vremena kadrovskih snaga i iskustava za njeno cjelovito ostvarenje. Zato su uz značajne rezultate i uspjehe dolazile do izražaja slabosti, nedostaci i greške.

Kada su povijesne odluke Okružnog NOO za Istru stigle u Otočac, tada glavnoga grada slobodne, partizanske Hrvatske i sjedišta CK KP Hrvatske, ZAVNOH-a i GŠ Hrvatske, izazvale su izuzetno oduševljenje, ali i obavezu da se brzo i efikasno djeluje. Zato je 20. rujna 1943. sazvano zasjedanje Predsjedništva i Izvršnog odbora ZAVNOH-a. Bilo je to

Narodni heroj *Vitomir Širola Pajo*, proslavljeni komandant istarskih brigada

kratko, ali sadržajno zasjedanje, s jednom jedinom točkom dnevnog reda: Prijedlog odluke o sjedinjenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj.

Kao istinski predstavnik naroda Hrvatske, ZAVNOH je, pozivajući se na snažno izraženu volju najširih slojeva naroda Istre, donio odluku u kojoj se Rapallski i drugi ugovori proglašuju »ništetnim«, a »Istra, Rijeka, Zadar, anektirani dijelovi Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Dalmacije i svi jadranski otoci (uključivši i Lastovo, Cres, Lošinj i druge) priključuju se matici zemlji — Hrvatskoj i preko nje novoj demokratskoj, bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore«.

U odlukama ZAVNOH-a talijanskoj nacionalnoj manjini u Istri zajamčena je autonomija.

Za dalje sve uspješnije objedinjavanje NOP-a Istre s cjelovitim narodnooslobodilačkim ustankom Hrvatske bilo je od posebnog značenja što je ZAVNOH odmah uputio u Istru svog izaslanika, Jakova Blaževića, člana CK KP Hrvatske, sa zadatkom da članove Prvog partijskog rukovodstva, Okružnog NOO-a i Operativnog štaba upozna s odlukama donijetim u Otočcu i da im pruži odgovarajuću podršku i pomoć. U ocjenama do tada ostvarenih dometa NOP-a Istre i pri utvrđivanju narednih zadataka i načina njihove realizacije pojavile su se između Jakova Blaževića i članova partijskog rukovodstva razlike, koje se i u

Jakov Blažević, izaslanik ZAVNOH-a i CK KP Hrvatske

sačuvanim izvještajima tog perioda mogu jasno sagledati. Dalja i svestranija obrada oslobodilačke borbe naroda Istre sigurno će o njima dati i meritorna mišljenja.

Kao prvi predstavnik ZAVNOH-a i CK KP Hrvatske Jakov Blažević je 25. i 26. rujna 1943. prisustvovao narodnom zboru u Pazinu, a sudjelovao je i u radu Istarskog sabora. Na njemu su istinski »predstavnici uskrsle Istre« — njih više od sto pedeset radnika i seljaka, studenata i intelektualaca, svećenika i učitelja, komunista i narodnjaka, Hrvata i Talijana — »odali počast svim palim borcima i zahvalnost NOV Hrvatske na ukazanoj pomoći« da bi zatim s oduševljenjem pozdravili »povijesni čin od 13. rujna 1943. o otcjepljenju Istre od Italije i sjedinjenju majci Hrvatskoj i Jugoslaviji«. Istodobno, u posebnom Proglasu, Istarski sabor obavještava narod da je 25-godišnjem robovanju došao kraj, da su svi fašistički zakoni stavljeni izvan snage i da je umjesto dotadašnjeg Okružnog NOO-a izabran Pokrajinski NOO j»lšao jedino pravo političko predstavništvo istarskog naroda., s ciljem da čitav narod Istre vodi u borbu do potpunog oslobođenja«. S idejno-političkog stajališta bilo je od posebnog značenja što je i Istarski sabor donio zaključke da će talijanska narodnost u Istri uživati sva svoja nacionalna prava (slobodu jezika, škole, štampe i slobodu kulturnog razvitka) da bi time internacionalistička politika KPJ, odnosno KP Hrvatske došla, u tom povijesnom trenutku, do svog punog i praktičnog izražaja.

Tih je dana u samom Pazinu bila osnovana u okviru NOP-a Istre i prva, veoma značajna i originalna ustanova talijanskih antifašista, zapravo začetnica kasnije Talijanske unije za Istru i Rijeku, koju su predvodili poznati komunisti robijaši, članovi KP Italije i antifašisti talijanske narodnosti: Pino Budicin, Alfredo Stiglich, Giacomo Urbinz, Nicolo de Simone, Aldo Rismondo, Aldo Negri, Giulio Revelante, Mario Cherin i Giusto Massarotto, sa ciljem za što masovnije dalje uključivanje talijanskog stanovništva u oružanu oslobodilačku borbu.

U proglasu Pokrajinskog NOO-a pozivali su se »svi Istrani« da i dalje odlučno stupaju u partizanske redove, da sakupljaju pomoć za narodnu vojsku i da se odazovu upisivanju zajma koji je ZAVNOH bic raspisao radi pružanja efikasnije pomoći postradalima u NOB-u.

Sa zasjedanja Istarskog sabora upućeni su pozdravi »jedinom pravom narodnom predstavništvu Hrvatske ZAVNOH-u i vrhovnom komandantu NOV Jugoslavije drugu Titu«.

Istodobno, Pokrajinski NOO delegirao je osam svojih predstavnika za vijećnike ZAVNOH-a, čije je članstvo na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a od 12. do 15. listopada 1943. u Plaškom i s oduševljenjem potvrđeno. Bili su to: Joakim Rakovac, Anton Cerovac, Giuseppe Budicin, Marija Kopitar, Ante Mandić, Srećko Štifanić, Petar Burić i Ljudevit Sinčić. Tako se među hrvatskim sinovima Istre, uz narodnog heroja Joakima Rakovca i ostale, našao i sjajan lik velikog revolucionara Istre talijanske narodnosti Giuseppea Budicina Pina*.

Na spomenutom Drugom zasjedanju ZAVNOH-a njegov je predsjednik pjesnik i borac Vladimir Nazor u uvodnom izlaganju posebno istakao presudno značenje općenarodnog, plebiscitarnog ustanka naroda Istre i povijesnih odluka u njemu donijetih. Govorili su o Istri, njenoj borbi i sjedinjenju komandant NOV Hrvatske Ivan Gošnjak, potpredsjednik ZAVNOH-a Pavle Gregorić i komandant IV operativne zone Vicko Krstulović, a Ante Mandić, kao »slobodan Istranin«, uz burni je pljesak prenio pozdrave »slobodne Istre slobodnoj braći u Hrvatskoj«.

Istodobno je ZAVNOH za istarske predstavnike u AVNOJ-u izabrao Joakima Rakovca, Antona Cerovca, Antu Mandića, Uroša Jakšu, Petra Burića i Josipa Cetinu, a kao njihove zamjenike Giuseppea Budicina i Mariju Kopitar.

Bio je to još jedan dodatni, izuzetno značajan doprinos sadržajnom i trajnom uključivanju partizanske Istre u društveno-politički život cijele partizanske Hrvatske.

Nije trebalo dugo čekati pa da AVNOJ na svom Drugom zasjedanju, u povijesnoj noći između 29. i 30. studenog 1943. u Jajcu, kada su se postavljali temelji novoj Jugoslaviji — »u skladu s davnom težnjom i borbenim naporima slovenskog i hrvatskog naroda u zemljama podjarmljenim od talijanskih imperijalista« — potvrdi odluke o sjedinjenju Slovenskog primorja slobodnoj Sloveniji i Istre slobodnoj Hrvatskoj u federativnoj Jugoslaviji, objavljujući istodobno da te odluke stupaju na snagu — odmah.

Time su pazinske odluke od 13. i 25. rujna 1943. i odluke donijete na Primorskoj poprimile karakter općeg jugoslavenskog zakona, a borba za njihovo međunarodno priznanje i uspostavljanje pravednije gra-

* Pino Budicin rođen je 1911. u Rovinju. Rimski tribunal osudio ga je dva puta na ukupno 19 godina zatvora. Vratio se u Rovinj prije kapitulacije fašističke Italije, iznemogao i sijedih vlasi, iako su mu bile tek 32 godine. Na čelu ustanka predvodi antifašističko stanovništvo Rovinja u masovnim demonstracijama i razoružavanju vojske. Potpisnik je pazinskih odluka o sjedinjenju. Prosinca 1943. godine zajedno s članom CK KP Italije Vincenzom Giganteom sudjelovao je na partijskom savjetovanju za Istru zastupajući stajalište da organizacije KPI treba da se uključe u KPH. Postao je prvi sekretar Kotarskog komiteta KPH za Rovinj, vijećnik Zavnoha i Avnoja. Odlučno je zastupao politiku najšireg okupljanja antifašističkih snaga i oružane borbe i bio neumorni propagator bratstva i jedinstva Talijana i Hrvata Istre. U veljači 1944. zajedno s talijanskim komunistom Augustom Ferriem upao je u fašističku zasjedu. Obojica su bili teško ranjeni, a nakon zvjerskog mučenja strijeljani. Hrabro držanje Pina Budicina postalo je legendarno.

Istranin *Ante Mandić, član ZAVNOH-a i AVNOJ-a*

nice na obalama Jadrana postala je neotuđiva i izuzetno značajna obaveza svih naroda i narodnosti naše zajednice, odnosno sastavni, nerazdvojiv dio njihova zajedničkog narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije.

To je bilo ne samo razumljivo, već drukčije nije ni moglo biti, jer je NOB naroda Istre i Slovenskog primorja, kao što je već istaknuto, zajednički otpočela, zajednički se uspješno razvijala i zajednički je pobjednički završila s narodnooslobodilačkim ustankom hrvatskog, slovenskog i drugih naroda Jugoslavije, izražavajući u tom zajedničkom i sve svoje bogate, sadržajne i originalne osobitosti.

Svakako da bez odlučne, nesebične i svestrane pomoći i podrške svih naroda Jugoslavije, bez Komunističke partije Jugoslavije odnosno KP Hrvatske i KP Slovenije, njihovih kadrova i politike, bez Titove odlučnosti i dosljednosti, jasno i nedvosmisleno sažete u geslu »Tuđe nećemo — svoje ne damo«, ne bi se mogao zamisliti uspješan završetak oslobodilačkog rata naroda Istre i Slovenskog primorja. Ali je isto tako sasvim sigurno da bez najšire oružane mobilizacije vlastitih snaga i uspješne valorizacije prijašnjih izuzetno snažnih i autentičnih revolucionarnih tradicija hrvatskog, slovenskog i talijanskog stanovništva Julijske krajine, bez odlučnog korištenja prava na samoopredjeljenje i gole-

mih žrtava, patnji i odricanja, a iznad svega bez rujanskog plebiscitarnog ustanka 1943. godine — ne bi bilo moguće slaviti sjedinjenje i slobodu.

U toj čvrstoj i neraskidivoj međusobnoj povezanosti izvojevana je jedna od najznačajnijih tekovina našeg olobodilačkog rata i socijalističke revolucije ili, kao što je Tito na Drugom zasjedanju AVNOJ-a rekao, da »jedan od najljepših uspjeha našeg ustanka, koji ima veliki historijski značaj, jest oslobođenje Istre i Slovenskog primorja«.

Raspoloživim vojnim potencijalom u Trstu, Rijeci i Puli njemačka komanda nije mogla skršiti otpor istarskih i slovensko-primorskih brigada i odreda. Stoga s fronte u Italiji odvaja snažne motorizirane i pješadijske divizije, koncentrira ih i poduzima na Istru i Slovensko primorje ofanzivu izuzetno širokih razmjera da po svaku cijenu vrati izgubljeno i u vojno-strategijskom pogledu veoma značajno područje. U pripremama za iznenadni udar na vojne snage ustanka u Istri i Slovenskom primorju sudjelovala je Vrhovna njemačka komanda, koja je plan vojnih operacija, poznat pod šifrom »Istra«, posebnom naredbom i odobrila.

Komanda Prve nacističke tenkovske armije grupirala je čitav 12. tenkovski korpus s velikim ojačanjima i 71. diviziju iz sastava 2. oklopnog korpusa ojačanu, također, s dodatnim vojnim formacijama. Kao pomoćne snage poslužile su jedinice talijanske fašističke armije u Puli i Rijeci, koje su se stavile pod njemačku komandu. Bile su angažirane i jake zračne i pomorske snage.

Nasuprot toj izvanredno jakoj nacističkoj vojnoj koncentraciji našle su se I, II i III istarska brigada, koja je bila u osnivanju, zatim odred »Učka« i Sušačko-kastavski odred i partizanske jedinice u Slovenskom primorju. Početkom listopada 1943. otpočeo je najkrvaviji obračun oslobodilačkog rata naroda Istre. U krajnje neravnopravnoj borbi, naše brigade i odredi — nanoseći neprijatelju velike gubitke — nisu mogli zaustaviti žestoke i neprekidne napade elitnih tenkovskih, pješadijskih i ostalih njemačkih jedinica podržavanih pomorskom flotom i avijacijom. Bombardiran je Pazin, Žminj, Roč i druga mjesta, a njemački su avioni po selima i šumama bacali letke pozivajući na predaju. Na našoj strani bio je visok moral, neizmjerna žudnja za slobodom i spremnost na najveće žrtve. Ali naši su borci bili naoružani uglavnom puškama, pištoljima, bombama i mitraljezima. Na Gumancu, iznad Klane i Rijeke, neprijatelj je razbio glavninu istarskih partizanskih formacija i presjekao putove povlačenja. U sedmodnevnim dramatičnim borbama novoosnovane i još nedovoljno iskusne istarske brigade i odredi imali su veoma teške gubitke.

Žejanska šuma i obranci planinskog masiva Obruča, sjeverno od Rijeke, bili su posuti tijelima mrtvih istarskih partizana. Bio je to stravičan i bolan prizor.

Junačkom smrću pali su komandant Sušačko-kastavskog odreda Ante Pilepić i komesar II brigade Dinko Lukarić. Pod Učkom je poginuo komandant bataljona Talijan Mario Cherin, a kod Buzeta s partizankom na glavi ubijen je svećenik Šime Milanović. U Lošinju su nacisti strijeljali 22, boraca, među njima i poznate antifašiste, Hrvata Matu Vidulića i Talijana Giovannija del Contea. Pada poznati rovinjski komunist, član KP Italije, Giovanni Pignaton. U Pazinu, s grupom od trinaest rodoljuba, strijeljana je zajedno s ocem istaknuta skojevka, narodni heroj Olga Ban.

Ante Pilepić, komandant Sušačko--kastavskog odreda, poginuo u listopadu 1943. godine

U mučeničkom selu Kresini, koje je popaljeno, novi okupator ubio je 58 ljudi. Iz sela Salambati i okolice nacisti su strijeljali 31 čovjeka, a u Novoj Vasi zvjerski su poubijali 18 seljaka. U Vabrigi su strijeljali 12 rodoljuba, a u kaznenim ekspedicijama na buntovničko selo Kaštelir ubijeno je 17 ljudi. U Brgudcu je popaljeno 55 kuća i ubijeno 37 ljudi. Sličnu sudbinu doživljavala su i druga sela na Krasu. Poginulo je više od 2 500 Istrana, a mnogi su odvedeni u nacističke logore smrti. Novi okupät'or palio je i žario na sve strane. Cjelokupni oslobođeni teritorij bio je izgubljen, a Istra zaposjednuta sa 160 novih garnizona i uporišta njemačke armije.

Narod Istre proživljavao je veoma teške dane.

Povjesničari i vojni eksperti već su do sada, a vjerojatno će još dugo i ubuduće obrađivati tadašnja zbivanja kako bi rekonstruirali vojne operacije i bitke koje su se tada vodile. Trudit će se da objektivno ocijene je li baš u svemu trebalo postupati onako kako se postupalo, da li se zakašnjavalo s pripremama i odlukama, da li je pojedine vojne jedinice trebalo drukčije rasporediti i prije povlačiti iz Istre. Oni će sigurno biti dobrim dijelom u pravu i njihova istraživanja i zaključci mogu za vojnu nauku i opću ocjenu tadašnjih događaja imati važno značenje.

Međutim, za narod Istre ostaju rujanski dani 1943, unatoč privremenom vojnom neuspjehu i porazu, najsvjetliji dani njegove povijesti. U njima je našao sebe i sagledao svoju snagu i svoju slobodu. U ustanku je stečena spoznaja da se jedinstven narod može boriti i protiv mnogo nadmoćnijeg neprijatelja i da je svjestan i odlučan i onda kad se povlači i podnosi gubitke, u biti jači od motorizirane snage nacifašizma. I još nešto više od toga. Partizanska je Istra, prisiljavajući nacističku Njemačku da s fronte u Italiji povlaci vojne formacije i da ih prebacuje na istarsko područje — svojim otporom i žrtvama u s-veopćem rujanskom ustanku dala i velik doprinos općoj borbi antifašističkih snaga svijeta.

Rezultate i tekovine ustanka u kome je narod Istre, iako za kratko vrijeme, ostvario ono za čim je stoljećima težio, nije mogla uništiti nikakva ofanziva. Žrtve su bile prevelike da bi se moglo stati na pola puta. Stoga je oružani ustanak slobode dalje živio u svakom istarskom gradu i selu — u istarskim domovima.

Narod Istre izgubio je tada jednu bitku, ali je dobio oslobodilački f rat!

Takve konstatacije i ocjenu uvjerljivo je potvrdio dalji tok oslobodilačke borbe naroda Istre. Iako to kasnije vremensko razdoblje NOB-a nije tema ovih zapisa, potrebno je istaći da je već na prvu godišnjicu općenarodnog ustanka, iz ponovo osnovanih i u borbama prekaljenih četa, bataljona i brigada stvorena 43. divizija NOV Jugoslavije, koja je postala ponos naroda Istre i Rijeke. U njenom sastavu nalazio se i talijanski bataljon »Pino Budicin«, čiji su borci u bitkama u Istri, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Lici pokazali primjeran heroizam. i

Kad govorimo o specifičnostima NOB-a Istre potrebno je istaći i činjenicu da je upravo u periodu 1944—1945, kada su mnogi krajevi Jugoslavije bivali oslobođeni, narod Istre morao voditi dodatne izuzetno teške i krvave bitke svog oslobodilačkog rata. Nacistička vojna komanda poduzima tada posebno snažne ofanzive protiv naših oružanih snaga, koje su neprekidnim napadima zadavale neprijatelju osjetne gubitke, a teritorij Istre pretvarale za njega u nesigurno i ranjivo područje.

Nijemci, potpomognuti talijanskim fašistima, zatim ustaškim, četničkim i drugim kvislinškim formacijama, koje su se u to vrijeme koncentrirale baš na području Istre, bjesomučno su se okomili i na njeno stanovništvo — na tu vjernu, sigurnu i nesalomljivu pozadinu oslobodilačkog rata. Poduzimaju kaznene ekspedicije i primjenjuju politiku »opustošene zemlje«. Na stravičan način poubijali su stanovniš-T tvo mučeničkog sela Lipa i spalili mnoga naselja. Na samom Krasu gorjelo je 17 sela. Vješali su i strijeljali rodoljube i masovno ih odvodili u logore. Tada gine više od 200 odbornika i velik broj najistaknutijih rukovodilaca istarskog dijela naše revolucije. Uz narodne heroje Joakima Rakovca, Jožu Šurana i Matu Blažinu, uz Ljubu Mrakovčića, Štefaniju Ravnić, Branka Laginju, Josipa Dausa, Niku Katunara, Liču Faraguna, Mirka Kaliternu, Stanka Jekića, Gašpara Gašparovića, Franju Iskra, Mirka Slokovića, Branka Juričića, Rudolfa Ćusa, Vjeku Šestana, Nataliju Marečić, Antu Babića Šimuna, Mariju Medicu, Linu Zakinju, Vazmoslava Gržalju, Nedu Knifić, Radunu Ban, Branku Švrljuga, Vladimira Švalbu Vida, Ivana i Matu Jelovca, Lovorku Golub, Draga Ivančića, Matu Petrovića, Josipa Ivančića, Marina Licula, svećenika Marka Zelka, Anu Guštin, Mihu Županića, Gašpara Kalčića, Franju Mladenića, Matu Štemberga, Anđelu Sinozić, Cirila Legovića, Anu Tivan, Slavija Štifanića, Antona Korića, Petra Babića, Joakima Janka, Antona Banića, Martina Čehića, Matu Grbca i još mnogo njih — padaju talijanski komunisti i antifašisti Pino Budicin, Aldo Rismondo, Augusto Ferri, Vicenzo Gigante, Aldo Negri, Francesca Bodi, Giovanni Duiz, Alfredo Stiglich, braća Lorenzetto i braća Gnot, Giordano Pagliaga, Venerio Rossetto, Giacomo Demanuele, Paolo Sfecci, Ricardo Daveggia, Renato Tessari, Pietro Bobichio, Matteo Bernobich, Umberto Gorian, braća Boldini i braća Peruzzo, Erminia i Giacomo Corva, Antonio i Girardo Leonardelli, Ruggero Paladin i ostali.

, Tako se u zajedničkim borbama i u zajedničkim žrtvama kovalo /bratstvo Hrvata, Talijana i Slovenaca, najznačajnija tekovina oslobodilač- / ke borbe naroda Istre.

; Istodobno s vojnom snagom rasla je i politička snaga NOP-a Istre. Partijske i skojevske organizacije na čelu sa svojim Oblasnim komite-

tom sve su se više omasovljavale. Omladinske organizacije obuhvatile su više od 30 000 članova, a u redovima AFŽ-a bilo je 25 000 žena. Posvuda je djelovala čvrsta i nezamjenjiva narodna vlast koja se oslanjala na 550 seoskih NOO-a, na mnoge općinske, mjesne i kotarske NOO-e i na Oblasni narodnooslobodilački odbor, vrhovno tijelo narodne vlasti na teritoriju Istre i Rijeke. I u tim najtežim danima nije zaboravljen kulturno-prosvjetni život, pjesma i drugarsko veselje. Organiziraju se umjetničke družine, otvaraju škole i tečajevi, tiskaju se listovi, časopisi i brošure na hrvatskom i talijanskom jeziku, pa i prve početnice.

Na prvu godišnjicu plebiscitarnih rujanskih događaja iz 1943. hrvatske i talijanske organizacije u Istri osnivaju Oblasni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte, koji je po svom socijalnom i nacionalnom sastavu odražavao svu širinu političkog pokreta. Kratko vrijeme nakon toga talijanski antifašisti osnivaju svoju veoma značajnu političku organizaciju — Talijansku uniju za Istru i Rijeku, koja objavljuje programsku deklaraciju u kojoj podržava i potvrđuje pravo većinskog hrvatskog i slovenskog stanovništva u Istri da se na osnovi »plebiscita u krvi« ujedini sa svojim narodom u zajedničkoj domovini, a istodobno daje osnove za nacionalnu, političku i općedruštvenu ravnopravnost i afirmaciju Talijana Istre i Rijeke u novoj Jugoslaviji. Povijesno značenje programske deklaracije Talijanske unije upravo je u tome što je u praksi razradila i odlučno primjenjivala platformu samoopredjeljenja jedinstva i »fratellanze«, nacionalne ravnopravnosti i zajedničkih ciljeva socijalnog i nacionalnog oslobođenja radnog istarskog čovjeka.

Upravo zato što je NOB naroda Jugoslavije od svog početka bila ne samo borba za nacionalno oslobođenje, već i borba za radikalni društveni preobražaj, a istodobno i dio široke fronte antifašističkih snaga svijeta, usmjeravana internacionalističkom politikom Komunističke partije Jugoslavije, bila je sposobna da u oslobodilački rat pokrene i talijansko radništvo i većinu antifašistički orijentiranih Talijana Istre i Slovenskog"'pITmorja koji su se na osnovi vlastitog prava na samoodređenje odlučno i u znatnoj većini izjasnili za zajednički život s Hrvatima i Slovencima u slobodnoj Hrvatskoj i slobodnoj Sloveniji — u federativnoj socijalističkoj Jugoslaviji.

Sve su to bile sastavne aktivnosti sveobuhvatnog i dinamičnog revolucionarnog pokreta naroda Istre i Rijeke, organiziranog i osposobljenog za konačnu bitku oslobođenja. U završnim operacijama u kojima su pored 43. istarske divizije sudjelovale i druge jedinice NOV Jugoslavije palo je više od 8,000 sinova svih naših naroda. Padali su isto onako hrabro i svjesno kao što su u ime primjerne i neuništive solidarnosti i mnogi sinovi Istre ginuli u toku oslobodilačkog rata ne samo u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, već i na ulicama Zagreba, na obalama Save, u Kragujevcu i Subotici, na Igmanu i u Drvaru, na Umu. i Sutjesci.

Da bi se sagledala puna vrijednost i značenje oslobodilačkog pokreta naroda Istre, potrebno je istaći i činjenicu da je 1945. godine, kada su svi narodi Jugoslavije slavili kanačno i potpuno oslobođenje, narodu istarskog poluotoka, Hrvatima, Talijanima i Slovencima, a u prvom redu herojskom gradu Puli, bila nametnuta još jedna teška i složena borba za međunarodno priznanje onih odluka koje je u rujanskom plebiscitu 1943. godine i u četvorogodišnjoj oslobodilačkoj borbi već bio izvojevao. I tu bitku, uz punu podršku i pomoć svih naroda i narodnosti Jugoslavije i Titove armije, narod Istre dobio je i pobjedonosno završio, izražavajući pri tome neiscrpnu izdržljivost i dostojanstvo.

Ove riječi ispisane na zidovima kuća, po selima i gradovima, na putovima i raskršćima, izgovorene naročito snažno na povijesnim pazinskim zasjedanjima 13. i 25. rujna 1943. — bile su ideja vodilja i sadržajna bit NOB-a naroda Istre, njezina oružja i njezine slobode

Na velikom narodnom zboru u Pazinu prilikom proslave srebrnog jubileja sjedinjenja, 28. rujna 1968, Vladimir Bakarić je dao slijedeću ocjenu oslobodilačke borbe naroda Istre:

»Jedna je od osnovnih parola istarskog ustanka bila »fratellanza — bratstvo«. To je bio nastavak najplemenitijih ideja najsvjetlijih umova naroda Istre.

Istra je dala u toku rata toliko boraca koliko bi praktički dala u jednoj dobro organiziranoj mirnodobskoj mobilizaciji. Izjednačila se tu s najnaprednijim krajevima Hrvatske i Jugoslavije. To joj može poslužiti na ponos i diku.«

I narodu Istre može zaista poslužiti »na ponos i diku« da je u svoje čete, bataljone i brigade, u svoju 43. diviziju i u druge vojne jedinice NOV i PO Jugoslavije uputio blizu 30 000 boraca, od kojih je više od 6 000 poginulo s puškom u ruci, dok su brojne tisuće Istrana pale kao žrtve precizno razrađenog nacifašističkog i kvislinškog sistema terora, mučenja i ubijanja.

Veličanstvena epopeja oslobodilačkog rata naroda Istre i herojski pobjednički marš njenih 30 000 partizana radikalno su promijenili smjer političkih i općedruštvenih zbivanja na istarskom poluotoku. Omogućili su da Istra, ta stoljećima nemirna raskrsnica Evrope i poprište sukoba stranih interesa i stradanja njenog stanovništva, postane jedna od značajnih spona u ovom dijelu svijeta. Upravo preko istarskog poluotoka i okolnih područja struji danas milijunska rijeka građana mnogih